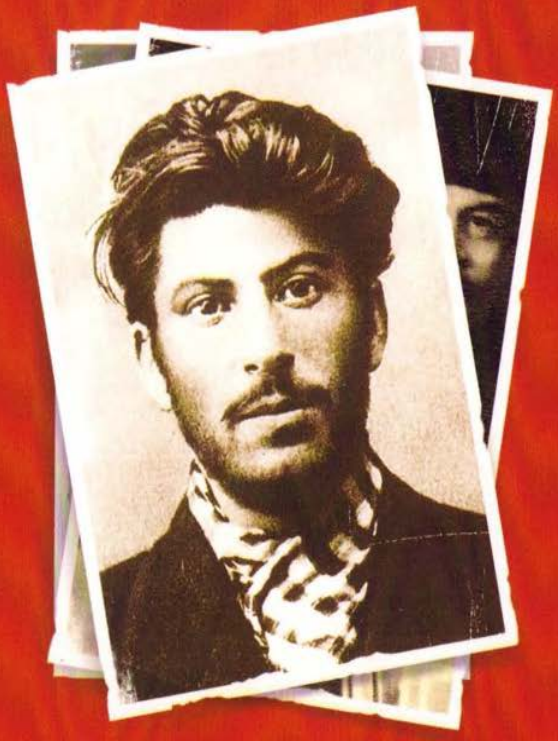
SIMON SEBAG MONTEFIORE

GENÇ STALİN

BİYOGRAFİ: BİRİNCİ KİTAP

"Bana göre yılın kitabı... *Genç Stalin*'dir."
Observer

ithaki

AFACAN

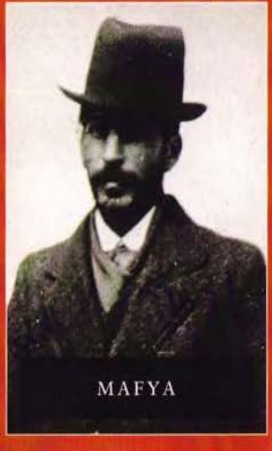

KORO ÜYESİ

GENÇ PAPAZ

ŞAİR

ÂŞIK

KORSAN

MAFYA

KATİL

KOMİSER

TARİH TOPLUM KURAM 125 | İNTERNET SATIŞ www.iknokta.com | www.ithaki.com.tr

ISBN: 978-605-375-071-0

9 786053 750710

ithaki

SIMON SEBAG MONTEFIORE, 1965'te doğan Simon Sebag Montefiore, Cambridge Üniversitesi , Gonville & Caius Koleji'nde tarih öğrenimi gördü. *Catherine the Great & Potemkin* (Büyük Katerina ve Potemkin) adlı kitabı, Samuel Johnson, Duff Cooper ve Marsh Biyografi Ödüllerine aday gösterildi. *Stalin: The Court of the Red Tsar*, 2004'te İngiliz Kitap Ödülleri'nin Yılın Tarih Kitabı Ödülü'nü, *Genç Stalin* ise Bruno Kreiski Siyasi Edebiyat Ödülü'nü ve 2007 Costa Biyografi Ödülü'nü kazandı. Montefiore'nin kitapları dünya çapında çok satanlar listesine girerek, 30 dilde yayımlandı. Kendisi aynı zamanda *Sashenka* adlı bir romanın yazarıdır. Montefiore'nin yeni tarih kitabı, *Jerusalem: The Biography* (Kudüs: Biyografi), canlı bir Ortadoğu tarihidir. Kraliyet Edebiyat Derneği'nin üyesi olan Montefiore, kendisi de bir romancı olan eşi Santa Montefiore ve iki çocuğuyla birlikte Londra'da yaşamaktadır.

Simon Sebag Montefiore
Genç Stalin
Özgün Adı: *Young Stalin*

İthaki Yayınları - 702
Tarih Toplum Kuram - 125
(Portre-Yorum)
ISBN 978-605-375-071-0

1. Baskı, İstanbul / Kasım 2010

© Türkçe Çeviri: Yavuz Alogan, 2010
© Simon Sebag Montefiore, 2008
© İthaki, 2010

Ön Kapak Fotoğrafı: David King Koleksiyonu.

Orjinal olarak İngilizce dilinde Simon Sebag Montefiore tarafından *Young Stalin* adıyla yayımlanmıştır.

Bu eserin tüm hakları Anatolialit Telif Hakları Ajansı Aracılığıyla satın alınmıştır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

Sanat Yönetmeni: Murat Özgül
Redaksiyon: Melih Pekdemir
Düzelti: Hürriyet Yaşar
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: Yeşim Ercan Aydın
Kapak, İç Baskı: İdil Matbaacılık
Davutpaşa Cad. No: 123 Kat: 1
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 482 36 01
Sertifika No: 11410

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur.
Mühürdar Cad. İlter Ertüzün Sok. 4/6 34710 Kadıköy İstanbul
Tel: (0216) 330 93 08 – 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
ithaki@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Simon Sebag Montefiore

GENÇ STALİN

Çeviren
YAVUZ ALOGAN

ithaki

Sevgili oğlum Saşa'ya.

İÇİNDEKİLER

Resimler Listesi 9
Stalin'in Aile Ağacı 13
Haritalar 14
Önsöz 19
Kişiler 25
Not 29
Giriş: Banka Soygunu 31

BÖLÜM BİR

1. Keke'nin Mucizesi: Soso 47
2. Çılgın Beso 57
3. Kavgacılar, Güreşçiler ve Koro Çocukları 65
4. Gori'de Bir İdam Sahnesi 74
5. Şair ve Papazlık 82
6. "Ateşli Gözleri Olan Genç Adam" 86
7. Yatakhane Savaşı: Soso, Peder "Kara Nokta"ya Karşı 96
8. Hava Tahmincisi: Partiler ve Prensler 105
9. Stalin Yeraltına Çekiliyor: *Konspiratsiya* 113
10. "Ben Rothschilds Şirketinde Çalışıyorum!" – Batum'da Yangın, Katliam ve Tutuklama 118

BÖLÜM İKİ

11. Mahkûm 131
12. Donmuş Gürcü: Sibirya Sürgünü 147
13. Çapkın Bolşevik 158
14. 1905: Dağların Kralı 166
15. 1905: Savaşçılar, Sokak Çocukları ve Terziler 177
16. 1905: Dağların Kartalı – Stalin, Lenin'le Buluşuyor 183
17. Karanlık Adam: Evlilik, Kargaşa (ve İsveç) 189
18. Korsan ve Baba 205
19. Stalin Londra'da 213
20. Kamo Delirir: Militanlar ile Kazaklar Arasında Kovalamaca 222
21. Kato'nun Trajedisi: Stalin'in Taşlaşan Kalbi 230
22. Kara Kentin Şefi: Plütokratlar, Haraç Toplama ve Korsanlık 236
23. Bit Yarışı, Cinayet ve Delilik – Cezaevi Oyunları 253
24. Irmak Horozu ve Soylu Kadın 259
25. "Sütçü": Stalin Çarlık Ajanı mıydı? 266

BÖLÜM ÜÇ

26. İki Kayıp Nişanlı ve Hamile Bir Köylü Kadın 277
27. Merkez Komitesi ve "Alımlı" Okul Kızı 285
28. "Bu İsmi Unutma ve Çok Dikkatli Ol!" 300
29. Kaçış Uzmanı: Kamo'nun Sıçrayışı ve Son Banka Soygunu 307
30. Gizemli Valentina'yla Yolculuklar 312
31. Viyana, 1913: Muhteşem Gürcü, Avusturyalı Sanatçı ve Yaşlı İmparator 317
32. Gizli Polisin Balosu: Kadın Kıyafeti ve İhanet 324

BÖLÜM DÖRT

33. "Çok Zor Durumdayım, Sevgili" 331
34. 1914: Kutup Bölgesinde Aşk Komedisi 336
35. Avcı 346
36. Sibirya'da Bir Robinson Crusoe 352
37. Stalin'in Geyik Kızağı ve Sibiryalı Bir Erkek Evlat 359

BÖLÜM BEŞ

38. 1917 Baharı: Liderlik Çabası 367
39. 1917 Yazı: Denizciler Sokaklarda 372
40. 1917 Sonbaharı: Soso ve Nadya 382
41. 1917 Kışı: Geri Sayım 393
42. Şanlı Ekim 1917: Ayaklanma Kargaşası 399
43. İktidar: Stalin Karanlıklardan Sıyrılıyor 406

Son Söz: İhtiyar Zorba Geçmişi Hatırlıyor 417
Stalin'in İsimleri, Takma İsimleri, Yazılarında Kullandığı İsimler ve Lakapları 437
Teşekkür 439
Kaynaklar Üzerine Bir Not 445
Seçilmiş Kaynaklar 498
Dizin 511

RESİMLER LİSTESİ

Kısım 1: 1878-1904

Stalin'in sabıka fotoğrafı, 1912[1]
Okul fotoğrafı, 1880'lerin sonu[2]
Gori'de Stalin'in doğduğu ev[1]
Stalin'in babası Beso'nun resmi fotoğrafı[3]
Stalin'in annesi, Keke[1]
Koba Egnataşvili[13]
Saşa Egnataşvili[13]
Damyan Davriçevi[4]
1896'da Stalin[1]
Papaz okulunda, 1890'ların sonu[1]
Petrol rafinerisinde yangın[5]
Rothschild petrol rafinerisi, Batum[5]
Haşimi Smirba[5]
Kutaysi Cezaevi'nde grup fotoğrafı, 1903[3]
Novaya Uda[3]
Kutaysi Cezaevi[3]
Stalin'in koğuşu[3]
Nataşa Kirtava[3]
Olga Alliluyeva[3]
Olga ve çocukları[3]

Kısım 2: 1905-1910

Kamo[3]
Stalin'in sokak çocukları şebekesi, 1905[6]

Sokaklarda sivil giyimli Ohrana ajanları[3]
Kato Svanidze[1]
Kato Svanidze, mezar taşındaki fotoğrafı, Tiflis[3]
Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin sözleşmesi[3]
Kamo'nun polisteki sabıka fotoğrafı, tahminen 1908[1]
Sergo Ordjonikidze[1]
Kato'nun cenazesinin arkasında aile ve Stalin, 1907[1]
Alvasi Talakvadze[5]
Stalin[1]
1910'da tutuklandığı sırada Stalin[1]

Kısım 3: 1910-1917

Stalin 1915'te Spandaryan ile[1]
Kartpostalların arkaları[7]
Kartpostalın önü[1]
Marya Kuzakova, oğlu Konstantin ve onun bebeğiyle[3]
Stalin'in 1911'de tutuklandığı zaman çekilen sabıka fotoğrafı[1]
Stalin'in Viyana'da kaldığı apartman katı[8]
Lenin'in Krakov'da kaldığı daire[1]
Roman Malinovski[3]
Stalin, 1913'te[1]
Tatyana Slavatinskaya[11]
Kureyka, 1930'larda çekilmiş[1]
Kutup Dairesi'nde, geyikleriyle bir Ostyak kabile adamı[14]
Aleksander Davidov[12]
Lidya Pereprigina[12]
1915 yazında, Monastirskoye'de Bolşevik sürgünler[1]
Vera Şveytzer[9]
KGB şefi Serov'un, Stalin'in 13 yaşındaki Lidya Pereprigina'yla ilişkisine dair soruşturma hakkında 1956'da Kruşçev'e sunduğu rapor[7]
Taurida Sarayı[3]
St. Petersburg'da Askerler, Şubat-Mart 1917[3]

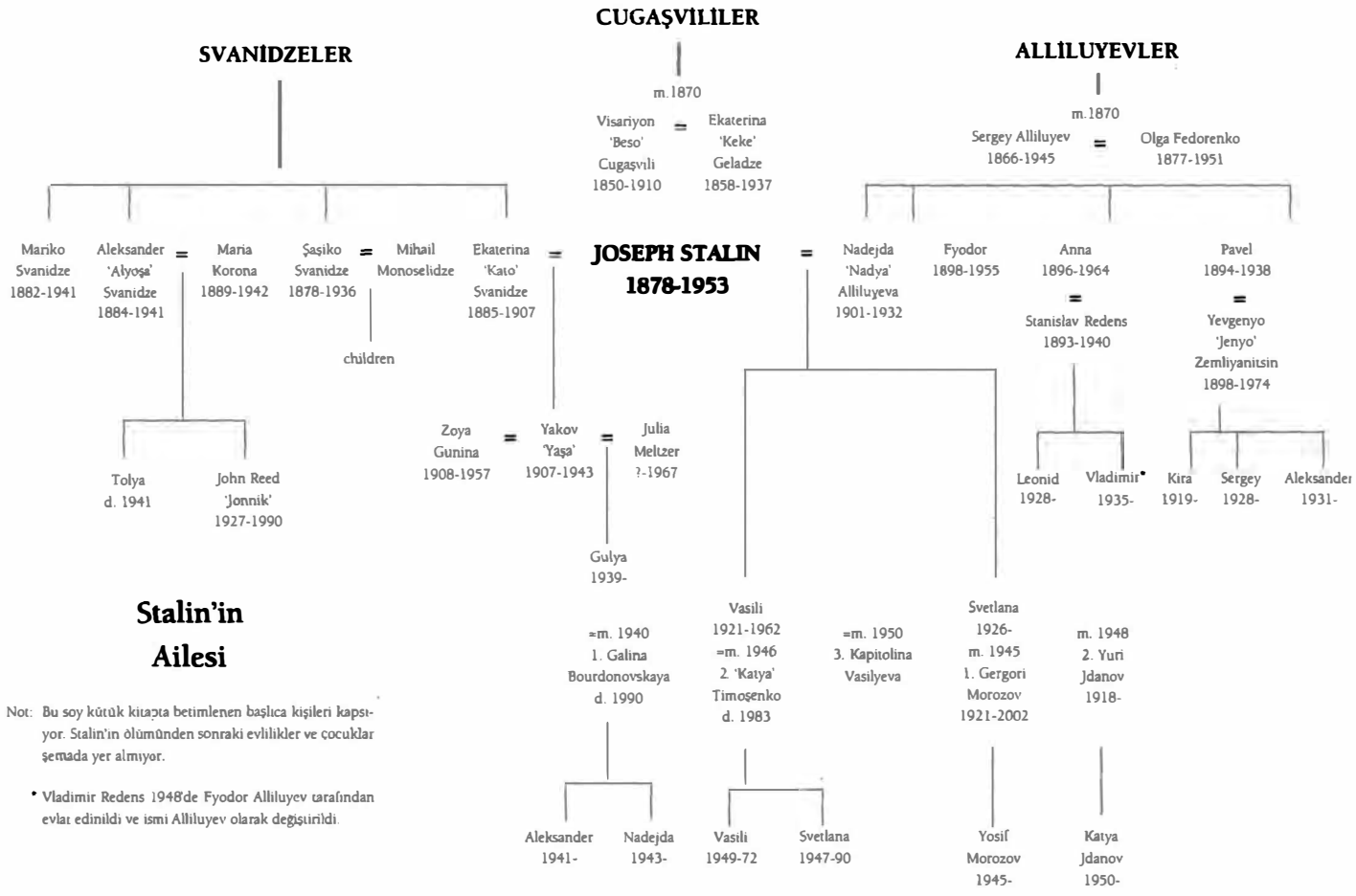
Kısım 4: 1917-1918

Lenin, St. Petersburg'daki Kseşinskaya sarayında kalabalığa hitap ederken, Temmuz 1917[1]
Temmuz Günleri darbesi[3]
Nadya Alliluyeva[3]
Stalin'in Alliluyevler'in evindeki yatak odası[3]
Lenin[3]
Smolni ve yeni Sovyet hükümeti, 1917[3]
Yeni hükümetin ilk toplantısı[11]
Lenin'in kendi bürosuna girecekler hakkında muhafızlarına verdiği talimat[10]

Yazar ve yayıncılar, resimlerin kullanılmasına izin verdikleri için aşağıdakilere teşekkür eder:

1. David King Koleksiyonu
2. Stalin Evi Müzesi, Gori
3. Yazarın koleksiyonu
4. Davriçevi Aile Koleksiyonu
5. Hariton Ahvlediyani Devlet Müzesi, Batum
6. Gürcistan Marksizm-Leninizm Dostluk Enstitüsü (GF IML)
7. RGASPI
8. Lisa Train
9. Dr. Piers Vitebski
10. Smolni Enstitüsü Müzesi
11. Açinsk Bölge Müzesi (ARM)
12. *The Sunday Times* (Londra)
13. Egnataşvili Aile Koleksiyonu

Telif hakları için her türlü çaba gösterilmiştir. İstemeden bir hak ihlali olmuşsa, yayıncılar sonraki baskılarda bunu düzeltmekten mutlu olacaklardır.

Stalin'in Ailesi

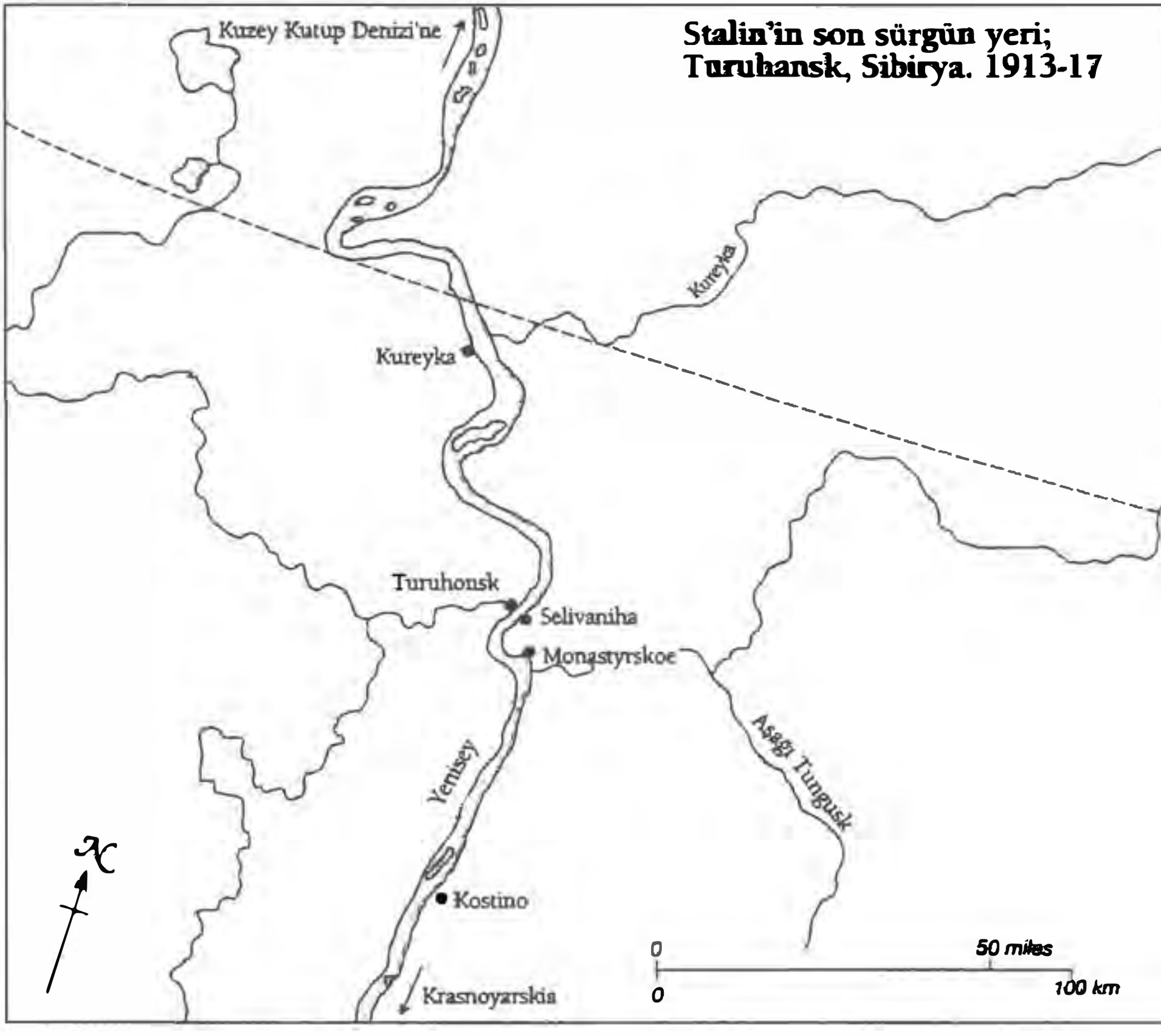
Not: Bu soy kütük kitapta betimlenen başlıca kişileri kapsıyor. Stalin'in ölümünden sonraki evlilikler ve çocuklar şemada yer almıyor.

* Vladimir Redens 1948'de Fyodor Alliluyev tarafından evlat edinildi ve ismi Alliluyev olarak değiştirildi.

KUZEY DENİZİ
NORVEÇ
(bağımsızlık: 1905)
İSVEÇ
Londra
Stockholm
Tammerfors
FİNLANDİYA
DÜKALIĞI
Helsingfors
FRANSA
ALMAN İMPARATORLUĞU
BALTIK DENİZİ
Berlin
Potsdam
Riga
St. Petersburg
1914'de "Petrograd" adını aldı
Varşova
Vilnius
Vologda
Viyana
Krakov
Minsk
HABSBURG İMPARATORLUĞU
Lemberg
Moskova
Kiev
Kursk
Harkov
Odessa
RUSYA İMPARA
KARADENİZ
Yalta
Soçi
Nalçik
Vladikafkas
Batum
Gori
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Tiflis
Bakü
HAZAR DENİZİ
MISIR
ARABİSTAN
Tahran
İRAN

Rusya İmparatorluğu 1878-1917
BARENTS DENIZI
Kureyka
Monastirskoy
Kostino
Solviçegodsk
Perm
Narim
SIBIRYA
Açinsk
Novosibirsk
Krasnoyarsk
Novaya Uda
TORLUĞU
Omsk
1914'ten önce Rusya İmparatorluğu'nun Batı sınırı
Stalin'in 1917 Mart'ında yaptığı tren yolculuğu
0
1000 miles
0
1500 km
Gori
St. Petersburg
Gori
Moskova

Kafkasya Genel Valiliği 1878-1917
Novorossisk
RUS IMPARATORLUĞU
Kislovodsk
Nalçik
Grozni
Moskova'ya
Vladikafkas
Gagra
ABHAZETI
Suhumi
SVANETI
HAZAR DENİZİ
KARADENİZ
Kutaysi
IMERETI
HAHETI
Gori
GURYA
Ciyotura
Tiflis
Batum
Mikvan
KARTLI
GEORGIA
Borzhomi
Bakü
OSMANLI IMPARATORLUĞU
Erivan
AZERBAYCAN
ERMENISTAN
İRAN
1878'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan bölge
Kafkas Sıradağları
Diğer bölgeler
Demiryolu
0
100 miles
0
200 km

Stalin'in son sürgün yeri;
Turuhansk, Sibirya. 1913-17
Kuzey Kutup Denizi'ne
Kureyka
Kureyka
Turuhonsk
Selivaniha
Monastyrskoe
Yenisey
Aşağı Tungusk
Kostino
Krasnoyarskia
0
50 miles
0
100 km

ÖNSÖZ

"Bütün gençler aynıdır," derdi Stalin. "O halde, genç Stalin hakkında yazmak niye?" Ancak yanılıyordu, çünkü o her zaman farklıydı. Gençliği dramatikti, maceralarla dolu ve olağanüstüydü. Yaşlılığında sırlarla dolu gençlik yıllarını hatırlarken, fikrini değiştirmiş gibiydi. "Gelecekte açığa çıkmayacak hiçbir sır yoktur," diye söyleniyordu. Yeni Sovyet hükümetinde Lenin'in en güvenilir adamlarından biri olarak ortaya çıkana kadar yaşadığı gizli hayatı açığa çıkaran bir tarihçi olarak bence Stalin sırlar konusunda haklıydı: O sırların pek çoğu artık açığa çıkarılabilir.

Genç Stalin hakkında pek az çalışma vardır, (genç Hitler hakkında yapılan pek çok çalışmaya kıyasla) fakat bunun daha çok malzeme eksikliğinden kaynaklandığı düşünülür. Aslında bu düşünce gerçeği yansıtmamaktadır. Onun çocukluk dönemini, bir devrimci olarak kariyerini; militan, şair, papaz okulu öğrencisi, eş ve pek çok kadının âşığı olarak yaşadıklarını, kadınları terk edişini ve gayri meşru çocuklarını açığa çıkaran pek çok yeni ve canlı malzeme henüz açılan arşivlerde, özellikle de ihmal edilmiş Gürcistan arşivlerinde saklı kalmıştır.

Stalin'in erken dönem hayatı sisler içinde kalmış olabilir, fakat bu hayatın her dönemi Lenin ve Troçki'nin hayatları kadar olağanüstü, hattâ çok daha çalkantılıydı. Ve bu hayat ona, zaferler, trajediler ve en yüksek iktidar için gerekli donanımı sağladı (ve zarar da verdi).

Stalin'in devrim öncesi başarıları ve suçları sandığımızdan çok daha büyüktü. Onun banka soygunları, gizli faaliyetler, haraç toplama, kundakçılık, korsanlık, siyasal militanlık gibi eylemlerde oynadığı, Lenin'i etkileyen ve kendisine de Sovyetler Birliği'nin siyasal kargaşasında çok değerli olduğu kanıtlanacak beceriler kazandıran rolünü ilk kez bu kitapta belgeleyebiliyoruz. Fakat onun sıradan bir çete reisinin çok ötesinde olduğunu da gösterebiliyoruz: Stalin aynı zamanda bir siyasal örgütçü, yönetici ve çarın güvenlik örgütlerine sızma ustası idi. Büyük si-

yaset adamları olarak edindikleri şöhreti, ironik biçimde Terör döneminde yok edilmeleriyle kazanan Zinovyev, Kamenev ya da Buharin'in aksine Stalin fiziksel risk almaktan korkmuyordu. Bağımsız ve fikir sahibi bir siyaset adamı, yetkin bir editör ve gazeteci olarak da Lenin'i etkilemişti. Stalin, kendisinden daha yaşlı olan Lenin'le karşı karşıya gelmekten ve ona ters düşmekten asla korkmazdı. Stalin'in başarısı, en azından kısmen, gördüğü eğitim (Papaz Okulu'nda) ile sokak şiddetini olağanüstü biçimde birleştirmesinden kaynaklanıyordu. Bu durum çok nadir rastlanan bir bileşim oluşturuyordu: Stalin, hem "entelektüel" idi, hem de adam öldürebiliyordu. Lenin'in 1917'de kuşatılmış devrimini şiddet yoluyla gerçekleştirirken, Stalin'i ideal bir yardımcı olarak gördüğü kuşku götürmez.

Bu kitap, yirmi üç kent ve dokuz ülkede, esas olarak Moskova, Tiflis ve Batum'da yeni açılan arşivlerde, aynı zamanda St. Petersburg, Bakü, Vologda, Sibirya, Berlin, Stokholm, Londra, Paris, Tampere, Helsinki, Krakov, Viyana ve Kaliforniya, Stanford'da yaklaşık on yıl süren bir çalışmanın ürünüdür.

Genç Stalin ayrı bir kitap olarak yazılmıştır ve Stalin'in iktidara gelmeden önceki, Ekim 1917'de hükümete girişine kadar yaşadığı hayata ilişkin bir araştırmadır. Son kitabım, *Stalin: The Court of the Red Tsar* (Stalin: Kızıl Çar'ın Sarayı) ise, Mart 1953'te ölümüne kadar iktidarda bulunduğu dönemi kapsamaktadır. Her iki kitap da, tek bir insanın ve siyaset adamının, ama aynı zamanda onun yakın çevresinin mahrem tarihini ele almaktadır. Bu kitapların, sonunda büyük bir siyaset adamı olan kişinin gelişimini ve olgunlaşma dönemini ortaya koyarak, yirminci yüzyıl devlerinin en anlaşılmaz ve büyüleyici olanının hayatına bir giriş oluşturacağını umuyorum. Stalin'in yetişme tarzında, böylesine kolay öldürmesini sağlayan, bilinmeyen özellikler, ama aynı zamanda onu siyasal hayatı için böylesine mükemmel biçimde donatan nitelikler nelerdi? 1878'de ayakkabıcının oğlu, 1898'de idealist bir papaz okulu öğrencisi, 1907'de çeteci ve 1914'te unutulmuş Sibirya avcısı, 1930'lardaki fanatik Marksist bir kitlesel katliamcı ya da 1945'teki Berlin fatihi olmaya yazgılı mıydı?

Bu iki kitabım, Stalin'in hayatının, siyasal, ideolojik, iktisadi, askeri, uluslararası ve kişisel olan her yönünü kapsayan detaylı bir tarihsel öykü oluşturmayı amaçlamıyor. Bunu, farklı dönemlerde, iki bilim insanı, *Stalin: Breaker of Nations* başlıklı kitabıyla, Stalinist tarihin kurucu üstadı Robert Conquest ve daha yakın zamanlarda, *Stalin-A Biography* başlıklı çalışmasıyla Robert Service yetkin biçim-

de gerçekleştirmiş bulunuyorlar. Onların daha kapsamlı çalışmalarını ilerletebileceğimi sanmıyorum.

Her iki kitabımın da Stalin'in ve sonunda 1960'lara kadar Sovyetler Birliği'ni yaratacak ve yönetecek olan dar çevrenin mahrem ve gizli, siyasal ve kişisel hayatları üzerinde sıkı biçimde odaklanmasını mazur gösterecek değilim. İdeoloji, Bolşevikler için olduğu kadar bizim için de temel olmalıdır, ancak yakın zamanda açılan arşivler gösteriyor ki, çok küçük bir oligarşiyi oluşturan bireylerin kişilikleri ve yetkileri, Romanov imparatorları döneminde olduğu gibi, Lenin ve Stalin döneminde de siyasetin özünü oluşturuyordu; ve şimdi yirmibirinci yüzyıl Rusya'sının "yönetilen demokrasi"sinde de durum aynıdır.

Stalin'in uzun gençlik dönemi pek çok bakımdan hep gizemli olmuştur. 1917'den önce Stalin sırlarla dolu bir ortamdaydı, fakat gene bu dönemde yeraltına çekilen devrimci hareketin "gizli işler"inde uzmanlaştı. Bu işler, doğası gereği, gizliydi; şiddet içeriyordu ve zorunluydu, ama aynı zamanda uygunsuzdu.

İktidara gelmesinden sonra Stalin'in başlattığı Lenin'i izleme seferberliği, meşru ve kahramanlıklarla dolu bir kariyeri gerektiriyordu. Fakat Stalin'in böyle bir kariyeri yoktu, çünkü yaptıkları, büyük ve yurtsever bir devlet adamına pek yakışmayan, kanun dışı insanlara özgü ya da bir Rusya lideri açısından da epey Gürcülere has işlerdi. Stalin'in bulduğu çözüm, kaba fakat her şeyi kapsayan, gerçeği icat eden, çarpıtan ve gizleyen bir kişilik kültü yaratmak oldu. Bu kendini yüceltme çabasının zaman zaman bazı masum korları körükleyecek ve Stalin karşıtı devasa komplo teorilerine yol açacak ölçüde abartılı olması ironiktir. Siyasal muhaliflerinin ve daha sonra biz tarihçilerin bütün bu abartmaların uydurma olduğuna ve Stalin'in hakkında söylenenlerin hiçbirini yapmadığına inanmamız kolay oldu. Bu durum, özellikle az sayıda tarihçinin, Stalin'in erken dönem kariyerinin gerçekleştiği Kafkasya'da yaptığı araştırmalardan bu yana geçerliydi. Kültün kendisi kadar hatalı olan bir karşı-kült, işte bu komplo teorileri çevresinde gelişti.

En şaşırtıcı söylenti şuydu: Yoksa Stalin çarın gizli polisine de hizmet eden ikili bir ajan mıydı? Diktatörün en kötü şöhretli gizli polisleri, Nikolay Yejov ve Lavrenti Beria, bu konuda gizlice bazı kanıtlar bulmaya çalışmışlardı. Stalin onlardan yüz çevirince bu kanıtları kullanmayı düşünüyorlardı. Stalin bunu yaptı da. Ancak bu iki adam, arkalarında NKVD'nin muazzam araştırma gücü olmasına rağmen, somut bir delil bulamadılar.

Derin bir sır daha vardı: her tarihçi, Troçki'nin, onun hakkında yaptığı "sıradan" taşralı değerlendirmesini ve Suhanov'un 1917'de onun sadece bir "gri leke"den ibaret olduğu iddiasını alıntılamıştır. Çoğu tarihçi Troçki'nin çizgisini izleyerek Stalin'in çok sıradan biri olduğunu öne sürdü. Öyle ki, 1905'te ve 1917'de hiçbir varlık gösterememişti ve Robert Slusser'in sözleriyle "Devrimi Iskalayan Adam" olmuştu.

Peki, bu doğruysa, o "sıradan" adam iktidarı nasıl ele geçirmiş, Lenin, Buharin ve bizzat Troçki gibi yetenekli adamları alt etmeyi nasıl başarmış, sanayileşme programının, köylülüğe karşı yürütülen vahşi savaşın ve korkunç Büyük Terör'ün eşgüdümünü nasıl sağlamıştı? O "leke" nasıl olmuştu da, SSCB'nin yaratılmasını ve sanayileşmesini sağlayan, Churchill ve Roosevelt'ten daha iyi oyun kuran, Stalingrad zaferini örgütleyen ve Hitler'i yenilgiye uğratan, korkunç fakat olağanüstü etkili, dünya çapında bir devlet adamı haline gelmişti? 1917'den önceki sıradan adam ile yirminci yüzyılın devi aynı kişi olamazdı. Peki nasıl olmuştu da bunlardan biri diğerine dönüşmüştü?

Aslında her ikisi de kesinlikle aynı kişiydi. Gerek düşman gerek dost tanıklıklar, Stalin'in daima, hattâ çocukluğundan itibaren olağanüstü bir kişi olduğunu göstermektedir. Troçki'nin kabul edilemeyecek ölçüde önyargılı portresini uzun süre benimsedik. Troçki'nin görüşleri bize, Stalin'in ilk dönemlerinden çok, kendisinin kibirliliğini, züppeliğini ve siyasal yetenek yoksunluğunu anlatmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk amacı, Stalin'in yükselişinin gerçek kaydını, gerek Stalin kültüyle gerek Stalin karşıtı komplo teorileri endüstrisiyle mümkün olduğu kadar lekelenmemiş biçimde ortaya koymaktır.

Büyük devlet adamlarının erken dönem kariyerlerine ilişkin bir biyografi yazma geleneği vardır. Winston Churchill kendi gençliğini yazdı ve onun erken dönem kariyerine ilişkin de pek çok eser yazıldı. Her iki başkan Roosevelt için olduğu gibi, diğer pek çok tarihsel dev için de aynı şey geçerlidir. Hiçbir çalışma Ian Kershaw'un *Hitler 1889-1936: Hubris* başlıklı kitabına yaklaşamasa da, genç Hitler neredeyse bir endüstri haline gelmiştir.

Stalin konusunda, binlerce kitaptan oluşan bir alan içinde, onun 1917'den önceki yıllarına ilişkin Batı'da yapılmış iki ciddi çalışma vardır: Arşivlerin açılmasından çok önce Robert Tucker (1974) tarafından yazılan mükemmel siyasal-psikolojik *Stalin as Revolutionary*; ve Stalin'in bir çarlık ajanı olduğunu iddia eden, Edward Ellis Smith (1967) tarafından yazılan bir Soğuk Savaş dönemi ça-

lışması ve Stalin karşıtı komplo teorisi. Rusya'da da gazeteciler tarafından magazin niteliğinde pek çok şey yazılmıştır. Bununla birlikte, Aleksander Ostrovski'nin, konuya hâkim ve büyük bir çabayı yansıtan, *Kto stoyal za spinoi Stalina?* (Stalin'in Arkasında Kim Vardı?) başlıklı kitabı seçkin bir eserdir. Kendi çalışmam da bu üç esere çok şey borçludur.

Sovyet deneyimine ilişkin bunca anlaşılmaz noktanın varlığı –sözgelimi, köylülüğe duyulan nefret; gizlilik ve paranoya; Büyük Terör'ün cinayetlerle süren cadı avı; partinin, ailenin, hattâ hayatın üzerinde yer alması; SSCB'nin, Hitler'in 1941'de gerçekleştirdiği sürpriz saldırının başarısını sağlayacak şekilde kendi istihbaratından kuşkulanması– yeraltı hayatının, Ohrana ve devrimcilerin *konspiratsia*'sının ve aynı zamanda Kafkas geleneklerinin ve Stalin'in benimsediği üslûbun bir sonucuydu. Bütün bunlar sadece Stalin'den kaynaklanmıyordu.

Stalin, mutlak iktidar yıllarında Sovyet elitini ve kendi çevresini oluşturacak karakterlerin pek çoğunu 1917'de tanıyordu. Kafkasyalıların, Stalin, Ordjonikidze ve Şaumyan gibi adamların şiddete yatkınlığı ve klan benzeri yapısı, SSCB'nin oluşumunda, Letonyalıların, Polonyalıların, Yahudilerin, hattâ Rusların katkılarına kıyasla özel bir rol oynadı. Onlar, Bolşevik Partisi'nin merkezini oluşturan "komite adamları"nın özünü oluşturuyorlar ve muhtemelen Stalin'i entelektüellere, Yahudilere, siyasi göçmenlere ve özellikle de parlak ve herkese tepeden bakan Troçki'ye karşı destekliyorlardı. Bu tipler, İç Savaş vahşetini sürdürdüler (ve köylülerin tasfiyesini ve Terör'ü de), çünkü onlar tıpkı Stalin gibi, aslında onun yanında, aynı sokaklarda yetişmişler, aynı sokak çatışmalarına katılmışlar, grup içi rekabetler yaşamışlar, etnik katliamlara girişmişler ve aynı şiddet kültürünü paylaşmışlardı. Benim yaklaşımım, Stalin ve Hitler'e ilişkin anlayışımızı hem kararlan hem de aşırı derecede basitleştiren psiko-tarih'in büyük bir bölümünden kaçınmaktadır. Stalin'i sefil bir çocukluktan daha fazlası oluşturuyordu, tıpkı SSCB'yi de Marksist ideolojiden daha fazlasının oluşturması gibi. Bu kitabın bu noktayı açıklığa kavuşturacağını umuyorum.

Bununla birlikte, Stalin'in karakteri, yönetiminin doğası çok kişisel olduğu için, özellikle önemlidir. Ayrıca, Lenin ve Stalin kendine özgü Sovyet sistemini, devrim öncesinin acımasız gizli faaliyetlerini sürdüren küçük bir çevrenin imgesinde yarattılar. Aslında Leninizm'in-Stalinizm'in trajedisinin büyük bir bölümünün kavranması, ancak Bolşeviklerin dünyanın en büyük imparatorluğunu Kremlin'de oluştururlarken ya da Tiflis'teki bir tavernanın arka odasında küçük ve karanlık bir

grup kurarlarken hep aynı gizlilik içinde nasıl davrandıkları anlaşılırsa mümkün olabilir.

Bugünkü Rusya'nın da bir süre kadar kendi gücüne dayanan klikler tarafından yönetilmeye yazgılı olduğu görülüyor. Rusya her zaman otokrasi ve imparatorluğun hâkimiyeti altında olmuş ve buna alışmıştır. Özellikle toplumun Bolşevik Terör tarafından parçalanmasından sonra bu ülkede güçlü sivil kurumlar gelişememiştir. Daha geniş bir düzlemde, terörizmin kasvetli dünyası bugün her zamankinden daha günceldir: Şiddet yanlısı örgütler, ister yirminci yüzyılın başındaki Bolşevikler, ister yirmi birinci yüzyılın başındaki Cihat örgütleri olsun, pek çok benzerlik taşımaktadır.

1917'de Stalin, Lenin'i on iki yıldır, diğerlerinin çoğunu da yirmi yıldan fazla bir süredir tanıyordu. Dolayısıyla, bu kitap bir biyografi değil, onların çevresinin kayıt altına alınması, bir SSCB ön-tarihi; o yeraltı kurtçuğuna, o sessiz kozanın, içinden çelik kanatlı bir kelebek çıkarmadan önceki oluşuma dair bir çalışmadır.[1a]

a) Tarihçiler şu kaynaklara başvurabilirler: A. Mgeladze, *Stalin kakim ya ego znal* (bundan sonra Mgeladze), s. 240-1. RGASPI 558.11.787.2. Stalin'den, bu kitabın yasaklaması için, Jdanov ve Pospelov'a, 24 Eylül 1940 – Bütün çocuklar birbirine benzer: E. Radzinskiy, *Stalin*, s. 11. Bütün çocukluklar aynıdır, bunu yakın: D. Volkogonov, Stalin: *Triumph and Tragedy*, s. 241. Boris Ilizarov, *Tainaya zhizn Stalina* (bundan sonra Ilizarov), s. 99. –çn

KİŞİLER

AİLE

Visariyon "Beso" Cugaşvili, ayakkabıcı, baba
Ekaterina "Keke" Geladze Cugaşvili, anne
STALİN, Yosif Visariyonoviç Cugaşvili, "Soso", "Koba"

GORİ

Yakov "Koba" Egnataşvili, Gori güreş şampiyonu, tüccar, olası baba
Ivan "Vaso" Egnataşvili, Yakov'un oğlu, Stalin'in hayat boyu arkadaşı
Aleksander "Saşa" Egnataşvili, Yakov'un oğlu, Stalin'in yakın adamı, "Tavşan"
Damyan Davriçevi, Gori'de polis memuru, olası baba
Yosif Davriçevi, Damyan'ın oğlu, Stalin'in çocukluk arkadaşı, siyasi amaçlı banka soyguncusu, daha sonra pilot, casus, Fransa'da anı yazarı
Yosif İremaşvili, Gori'de ve Tiflis Papaz Okulu'nda çocukluk arkadaşı, Menşevik anı yazarı
Peder Kristofer Çarkviyani, Gori papazı, koruyucu ve olası baba ve oğlu Kote Çarkviyani
Peter "Peta" Kapanadze, papaz, Gori ve Tiflis Papaz Okulu'nda ve hayat boyu dost
Giorgi Elizabedaşvili, Gorili dost, Bolşevik
Dato Gasitaşvili, ayakkabıcı Beso'nun çırağı

OKUL ÖĞRETMENLERİ

Simon Gogçilidze, Stalin'in şarkı öğretmeni ve Gori Kilise Okulu'nda hâmisi
Prens David Abaşidze, Peder Dimitri, "Kara Nokta", Tiflis Papaz Okulu'nun katı kuralcı yöneticisi, zalimliği yüzünden Stalin'in nefret ettiği kişi.

KIZLAR

Natalya "Nataşa" Kirtava, Batum'da ev sahibesi ve kız arkadaşı
Alvasi Talakvadze, Bakü'de Stalin'in himayesinde ve kız arkadaşı
Ludmilla Stal, Bakü ve St. Petersburg'da eylemci ve kız arkadaşı
Stefanya Petrovskaya, Odessalı soylu kadın, sürgün, Solviçegodsk ve Bakü'de sevgili ve nişanlı
Pelageya "Polya" Onufriyeva, "Alımlı", Vologdada öğrenci, sevgili
Serafima Horoşenina, Solviçegodsk'ta sevgili ve çalışma arkadaşı
Marya Kuzakova, Solviçegodsk'ta ev sahibesi ve sevgili, Konstantine'nin annesi
Tatyana "Tanya" Slavatinskaya, evli Bolşevik ve sevgili
Valentina Lobova, gizli faaliyet yürüten Bolşevik militan, muhtemelen sevgili
Lidya Pereprigina, Turuhansk'ta Stalin'in baştan çıkardığı on üç yaşındaki öksüz, iki çocuğunun annesi, nişanlı

YOLDAŞLAR, DÜŞMANLAR VE RAKİPLER –TİFLİS VE BAKÜ

Lado Ketshoveli, Gori rahibinin oğlu, Stalin'in Bolşevik akıl hocası ve kahramanı
Prens Aleksander "Saşa" Çulukidze, zengin aristokrat, Stalin'in Bolşevik akıl hocası ve kahramanı
Miha Çihakaya, Gürcistan SD'sinin (Sosyal Demokratlar) kurucusu, ilk Bolşeviklerden, Stalin'in şefi
Filip Maharadze, Bolşevik ve zaman zaman Stalin'in adamı
Budu "Namlu" Mdivani, aktör ve Bolşevik Terörist, Stalin'in adamı
Abel Yenukidze, ilk Bolşeviklerden, Alliluyevler'in, Svanidzeler'in ve Stalin'in dostu
Silibistro "Silva" Yibladze, eski papaz okulu öğrencisi, Menşevik kundakçı
Lev Rosenblum "Kamenev", zengin Tiflisli mühendisin oğlu, ılımlı Bolşevik
Mihail "Mişa" Kalinin, köylü, kâhya, Tiflis'in ilk Bolşeviklerinden
Suren Spandaryan, zengin Ermeni yayıncının oğlu, Bolşevik, kadın avcısı, Stalin'in en iyi arkadaşı
Stepan Şaumyan, zengin Ermeni Bolşevik, Stalin'in müttefiki ve rakibi
Grigoriy "Sergo" Ordjonikidze, yoksul düşmüş soylu, hastabakıcı, katı Bolşevik, uzun süre Stalin'in adamı
Sergo Kavtaradze, Batı Gürcistan, Bakü ve St. Petersburg'da Stalin'in genç yardımcısı

EŞLER VE AKRABALARI

Aleksander "Alyoşa" Svanidze, papaz okulu öğrencisi, Stalin'in dostu, ilk Bolşeviklerden, daha sonra kayın biraderi

Aleksander "Saşiko" Svanidze, "Alyoşa"nın kız kardeşi ve Stalin'in dostu

Mihail Monoselidze, Saşiko'nun kocası ve Stalin'in Bolşevik arkadaşı

Marya "Mariko" Svanidze, Saşiko ve Alyoşa'nın kız kardeşleri

Ekaterina "Kato" Svanidze Cugaşvili, ailenin en genci, Stalin'in ilk eşi ve "Yaşa"nın annesi

Yakov "Yaşa" ya da "Delikanlı" Cugaşvili, Stalin'in oğlu

Sergey Alliluyev, demiryolu ve elektrik şebekesi yöneticisi, ilk Bolşeviklerden, Tiflis, Bakü ve St. Petersburg'da Stalin'in yardımcısı

Olga Alliluyeva, Sergey'in karısı, Stalin'in eski dostu, muhtemelen sevgilisi, daha sonra kayınvalidesi

Pavel Alliluyev, Olga'nın oğlu

Anna Alliluyeva, Olga'nın kızı

Fyodor "Fedya" Alliluyev, Olga'nın oğlu

Nadejda "Nadya" Alliluyeva, Sergey ve Olga'nın kızları, Stalin'in ikinci karısı

MİLİTANLAR, ÖRGÜTÇÜLER VE GİZLİ FAALİYET YÜRÜTEN MİLİTANLAR

Kamo, Simon "Senko" Ter-Petrosyan, Stalin'in dostu, onun himayesinde yetişti, daha sonra banka soyguncusu ve tetikçi

Kote Çintsadze, Stalin'in tetikçisi, Batı Gürcistan'da eşkıya, daha sonra banka soyguncularının şefi

Leonid Krasin, Lenin'in bomba yapım, kara para aklama, banka soygunları ve elitle temas kurma uzmanı, daha sonra araları açıldı

Meyer Wallach, "Maksim Litvinov", Bolşevik silah satıcısı ve kara para aklayıcısı

Andrey Vişinski, Odessalı zengin eczacının oğlu, Bakü'de yetişti, Stalin'in infazcısı, daha sonra Menşevik

MARKSİZM'İN DEVİ

Georgi Plehanov, Rus Sosyal Demokrasisi'nin babası

BOLŞEVİKLER

Vladimir İlyiç Ulyanov, "Lenin" ya da yakınları için "İlyiç", Rus SD'sinin lideri ve Bolşevik hareketin kurucusu

Nadejda Krupskaya, eşi ve yardımcısı

Grigori Radomisliski, "Zinovyev", Yahudi sütçünün oğlu, Krakov'da Lenin'in yardımcısı, daha sonra Kamenev'in müttefiki

Roman Malinovski, ev soyguncusu, tecavüzcü ve Okhrana casusu, İmparatorluk Duması'nda Bolşevik lider

Yakov Sverdlov, Yahudi Bolşevik lider ve Stalin'in sürgünde oda arkadaşı

Lev Bronştayn, "Troçki", lider, hatip ve yazar, bağımsız Marksist, 1905'te Petersburg Sovyeti'nin Manşevik Başkanı, 1917'de Bolşeviklere katıldı

Elena Stasova, "Absolut" ve "Zelma", soylu kadın ve Bolşevik eylemci

Klimenti Voroşilov, Lugansk'ta tornacı, Stalin'in Bolşevik dostu, Stockholm'de oda arkadaşı

Vyaçeslav Skriyabin, "Molotov", genç Bolşevik ve Stalin'le birlikte *Pravda*'nın kurucusu

MENŞEVİKLER

Yuli Çederbaum, "Martov", Lenin'in dostu, daha sonra can düşmanı, Menşevikliğin kurucusu

Noe Yordanya, Gürcistan Sosyal Demokrasisi'nin kurucusu ve Gürcü Menşeviklerin lideri

Nikolay "Karlo" Çekidze, Batum'da, daha sonra St. Petersburg'da ılımlı Menşevik

İsidore Ramişvili, Stalin'in Menşevik düşmanı

Said Devdaryani, Papaz Okulu'ndan dostu, daha sonra siyasal düşmanı ve Menşevik

Noe Ramişvili, Stalin'in kararlı Menşevik düşmanı

Minadora Ordjonikidze Toroşelidze, Stalin'in Menşevik dostu ve Bolşevik dostu Malakya Toroşelidze'nin karısı

David Sagiraşvili, Gürcü Menşevik ve anı yazarı

Grigol Uratadze, Gürcü Menşevik ve anı yazarı

Rajden Arsenidze, Gürcü Menşevik ve anı yazarı

Hariton Çaviçvili, Menşevik anı yazarı

NOT

STALİN

Stalin, bu ismi 1912'ye kadar kullanmadı. "Stalin" ancak Ekim 1917'den sonra onun soyadı oldu. Gerçek ismi Yosif Visariyonoviç Cugaşvili idi. Annesi, dostları ve yoldaşları 1917'den sonra bile ona "Soso" demeye devam ettiler. "Soselo" adıyla şiirler yayımladı. Kendisine zamanla "Koba" demeye başladı, fakat gizlilik koşulları içinde pek çok isim kullandı.

İSİMLER VE ÇEVİRİ-YAZIM

Rusya üzerine diğer kitaplarımdaki ilkeleri kullandım. Gürcüce ve Rusça isimlerin, en kullanılabilir, en bilinen ve en kolay çevrilebilen versiyonlarını kullanmaya çalıştım. Bu da bazı tutarsızlıklara yol açtı kuşkusuz. Örnek vermek gerekirse, Menşevik lidere Zhordania değil, Noe Jordania (Yordanya)[a] diyor, Djibladze'yi değil Jibladze'yi (Yibladze) kullanıyorum. Ancak Stalin'in gerçek ismi olan Djugashvili'yi (Cugaşvili) çok bilinen bir isim olduğu için, olduğu gibi kullanmam gerektiğini düşündüm. Davrichewy (Davriçevi) ve Chavichvili (Çaviçvili) isimlerinde, Davrishashvili ve Shavishvili olarak Fransızca yazımı kullandım, çünkü her ikisi de anılarını bu isimlerle yayımlamışlardır. Bu durum karşısında dehşete kapılabilecek pek çok dilbilimciden özür diliyorum.

TARİHLER

Tarihler, Rusya'da kullanılan ve Batı'daki Yeni Tip Miladi takvimin on üç gün gerisinden giden Eski Tip Rumi Takvim'e göre verilmektedir. Batı'daki olaylar anlatılırken, her iki tarih de verilmektedir. Sovyet hükümeti, Yeni Tip Takvim'e 31 Ocak 1918'de geçti ve ertesi gün 14 Şubat olarak ilân edildi.

a) Parantez içindeki isimler, kitabın Türkçe çevirisinde kullanıldı –*çn*

PARA

Yirminci yüzyılın başlarında 10 ruble 1 pound değerindeydi. Bunu günümüzün parasına çevirmenin en kolay yolu rubleyi pound için beşle, dolar için onla çarpmaktır. Birkaç örnek verelim: Batum'daki Rothschild rafinerilerinde işçi olarak çalışan genç Stalin, günde 1,70 ruble ya da yılda 620 ruble (6.000 dolar/3.000 pound) alıyordu. Çar II. Nikola'nın kişisel ödeneği, yılda 250.000 ruble kadardı. Çareviç Aleksey'in muhafızına yılda 120 ruble (1.200 dolar/600 pound) ödeniyordu. Ancak bu sayılar anlamsızdır: gerçek satın alma gücü ve parasal değer hakkında fazla fikir vermez. Örnek vermek gerekirse, II. Nikola belki de dünyanın ve kuşkusuz Rusya'nın da en zengin adamıydı. Topraklar, mücevherler, saraylar, sanat eserleri ve maden yataklarından oluşan bütün kişisel serveti 1917'de 14 milyon ruble olarak hesaplanıyordu. Bu rakam günümüzün parasal değerlerine çevrildiğinde ortaya 140 milyon dolar/70 milyon pound gibi anlamsız bir küçük sayı çıkar.

UNVANLAR

Çarlık unvan ve rütbelerinin eşdeğeri yoktur. Ancak bunların mümkün olduğu kadar yakın karşılıklarını kullanmaya çalıştım. Çar Büyük Petro 1721'de kendisini "imparator" unvanıyla taçlandırdı. Kafkas hükümdarlarının unvanları çeşitliydi. Grand Dük Mihail Nikolayeviç, imparatorların oğulları ve erkek kardeşleri gibi, Naip Vali unvanını taşıyordu. Onun ardılı, Stalin'in Papaz Okulu günlerinde görev yapan Prens Grigori Golitsin, Genel Vali gibi daha küçük bir rütbeye sahipti. Onun ardılı, Kont Illariyon Vorontsov-Daşkov 1905-1916'da gene Naip Vali olacaktı.

UZAKLIK VE AĞIRLIK ÖLÇÜLERİ

10 verst = 6,63 mil = 10,66995072 km.

1 pud = 36 lb = 16,32932532 kg.

Giriş

BANKA SOYGUNU

13 Haziran 1907 Çarşamba sabahı hava boğucuydu. Tiflis kentinin ana meydanında karıncalar gibi kaynaşan bir kalabalık vardı. Büyük bir Çerkez kılıcı taşıyan, çizmeli, külot pantolonlu, kırpık bıyıklı bir süvari yüzbaşısı, çalımlı çalımlı atını sürüyor, bu arada, cicili bicili, kenarları fırfırlı şemsiyelerinin altında şen şakrak yürüyen iki güzel Gürcü kızıyla şakalaşıyordu. Kızların elleri, giysilerinin içine gizlenmiş Mauser tabancalarının üzerindeydi.

Beyaz köylü gömlekleri ve geniş gemici pantolonları giymiş havalı gençler sokak köşelerini tutmuş bekliyorlardı. Üzerlerinde tabancalar ve el bombaları vardı. Meydandaki loş Tilipuçuri Tavernası'nda tepeden tırnağa silahlı bir grup militan, barda oturmuş şamata yapıyor, gelip geçeni kendileriyle içki içmeye çağırıyordu. Bütün bu insanlar, o sırada yirmi dokuz yaşında olan, daha sonra Stalin adıyla bütün dünyanın ilgisini çekecek Yosif Cugaşvili'nin ilk patlamayı gerçekleştirmesini bekliyorlardı.[1]

O gün gerçekleşecek "seyirlik" olayı, çete mensupları dışında bilen pek az kişi vardı. Stalin aylarca o güne hazırlanmıştı. Planın bütününü bilen tek kişi ise, o sırada kuzeyde, Finlandiya'nın Kokkola kentinde bir villada saklanmakta olan, Bolşevik Parti'nin* lideri Vladimir Lenin idi. Günler önce Berlin'de, daha sonra Londra'da, Lenin büyük soygunu görüşmek için Stalin'le gizlice buluşmuştu. Bu arada Sosyal Demokrat Parti, banka soygunları için örtmece olarak kullanılan deyimle, her türlü "kamulaştırma"yı kesin biçimde yasaklamıştı. Fakat Stalin'in daima ayrıntıları dikkate alarak gizlice yürüttüğü eylemler, silahlı soygunlar ve cinayetler, onu "Bolşevik Merkez'in esas finansörü" haline getirmişti.[2]

---

* 1903'te Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Lenin yönetiminde Bolşevikler ve Martov yönetiminde Menşevikler olmak üzere iki fraksiyona bölündü. İki fraksiyon birbiriyle savaştıysa da 1912'ye kadar aynı partide kaldı. Bu tarihte resmen ayrıldılar ve bir daha asla birleşmediler. Lenin, banka soygunları ve örgütlü haraç toplama faaliyetleri için Bolşevik Merkez denilen üç kişilik gizli bir grup örgütledi ve bu grubu yönetti.

O gün yaşanan olaylar bütün dünyada manşetlere çıktı, Tiflis'i kelimenin tam anlamıyla temellerinden sarstı ve zaten bölünmüş olan Sosyal Demokratların birbiriyle savaşan hizipler haline gelmesine katkıda bulundu. O gün, hem Stalin'in kariyerini oluşturacak hem de tahrip edecekti. Hayatında bir dönüm noktası olacaktı.

Erivan Meydanı'nda, Stalin'in çetesinin özünü oluşturan ve "Ekip" olarak bilinen yirmi militan, genel valinin İtalyan tarzı muhteşem beyaz konağının önünden geçerek Tiflis'in en gösterişli ana caddesi olan Golovinski Bulvarı'nın aşağısında mevzilendi. Posta arabasının tıngırtısını ve ona eşlik eden Kazak süvarilerinin dörtnala giden atlarının nal seslerini beklediler. Çerkez kılıcı taşıyan yüzbaşı, atına bir yarım çark hareketi yaptırarak durdu ve şık bulvarda rahatça yürümek için atından indi.

Caddenin her köşesi bir Kazak ya da bir polis tarafından korunuyordu. Yetkililer hazırlıklıydı. Ocak ayından beri bir şeyler olacağı biliniyordu. Çarın gizli polisi Ohrana'nın muhbirleri, ajanları ve onun üniformalı polisi olan jandarma, devrimcilerden ve suçlulardan oluşan çetelerin gizli faaliyetleri hakkında pek çok ihbar almışlardı. Bu yeraltı dünyasının alacakaranlığı içinde eylemcilerin ve haydutların dünyaları birbirine karışmıştı ve neyin yanıltmaca neyin gerçek olduğunu söylemek kolay değildi. Aylardır, günümüz istihbarat uzmanlarının deyişiyle "şaşırtıcı" bir eylemin gerçekleştirileceğine ilişkin "duyumlar" alınıyordu.

Baş döndürücü olayların gerçekleştiği o sıcak ve nemli sabah vakti Tiflis'in (günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti'nin başkenti) yansıttığı Doğu'ya özgü renklerin, 1.600 km. ötedeki çarın başkenti St. Petersburg'un dünyasına ait olmadığı görülüyordu. Akar suyu ve elektriği olmayan harap sokaklar, Kutsal Dağ Mtatsminda'nın yamaçlarını en sarp noktalara kadar sarıyordu. Bütün sokaklar sarmaşıklarla süslü balkonları olan rengârenk evlerle doluydu. Tiflis herkesin herkesi tanıdığı büyük bir köydü.

Askeri karargâhın hemen arkasındaki mütevazı Freylinskaya Sokağı'nda, meydana bir taş atımı mesafede, Stalin'in karısı, kendisi de bir Gürcü olan Kato Svanidze adındaki genç ve güzel terzi, yeni doğmuş oğulları Yakov'la birlikte yaşıyordu. Onlarınki gerçek bir aşk evliliğiydi. Sert mizacına rağmen Stalin, kendisine hayran olan ve devrimci coşkusunu paylaşan Kato'ya gönülden bağlıydı. Kato bebeğiyle birlikte evin balkonunda güneşlenirken, kocası ona ve bütün Tiflis'e feci bir şok yaşatmak üzereydi.

İnsanların iç içe yaşadığı bu kent, Kafkasya'nın başkenti, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında çarın vahşi, dağlık genel valiliği, kan davası güden acımasız insanların yaşadığı karışıklıklar içinde bir yerdi. Golovinski Bulvarı, zarafetiyle Paris'i andırıyordu. Neoklasik beyaz tiyatro binaları, Fas üslubuyla inşa edilmiş bir opera binası, büyük oteller, Gürcü prenslerin ve Ermeni petrol baronlarının sarayları caddenin iki tarafına sıralanmıştı, ancak askeri karargâh geçildiğinde, Erivan Meydanı Asyatik bir karmaşaya açılıyordu.

Egzotik giysiler içindeki işportacılar ve küçük dükkânlar, *lobyo* denilen baharatlı Gürcü yiyecekleri ve *kaçapuri* denilen sıcak peynirli kek satıyorlardı. Su satıcıları, işportacılar, yankesiciler ve hamallar, Ermenilerin ve İranlıların çarşılarına hizmet ediyor ya da onlardan bir şeyler aşırıyorlardı. Sokak araları bir Avrupa kentinden çok bir Levanten Pazar yerini andırıyordu. İran ve Türkistan'dan gelen ipek ve baharatla, verimli Gürcistan kırsalından gelen meyve ve şarap tulumlarıyla yüklü deve ve eşek kervanları, Kervansaray kapılarından salına salına kente giriyorlardı. Kervansaray'ın genç hizmetkârları ve ayak işleri yapan genç oğlanlar gelenlere hizmet ediyor, bavullarını taşıyor ve develerin koşumlarını çıkarıyorlardı. Bu arada gözleri hep meydandaydı. Yeni açılan Gürcü arşivlerinden artık biliyoruz ki, Stalin, Oliver müzikalinin kahramanı Fagin amca gibi, ergenlik öncesi Kervansaray oğlanlarını sokaklardan devrimci istihbarat toplamak için ve kurye olarak kullanıyordu. Bu arada Kervansaray'ın mağarayı andıran arka odalarından birinde şef militanlar silahşorlara cesaret veriyor ve planı son kez gözden geçiriyorlardı. Stalin de o sabah oradaydı.

Kenarları fırfırlı şemsiyeleri olan ve tabanca taşıyan, "kahverengi saçlı, narin, kara gözleri gençlik ateşiyle yanan" iki genç ve güzel kız, Patsiya Goldava ve Anneta Sulakvelidze, hafiften kıvrılarak meydanı geçtiler ve askeri karargâhın önünde yerlerini alıp, Rus subaylarla, gösterişli mavi üniformaları olan jandarmalarla ve eğri bacaklı Kazaklarla cilveleşmeye başladılar.

Tiflis, pek çok açık hava tavernasında şarap içmek için sık sık duraklayan avarelerin ve bulvar gediklilerinin boy gösterdiği rehavet içinde bir şehirdi –şimdi de öyledir. Çabuk heyecanlanan havalı Gürcüler, diğer Avrupa halkları içinde en çok İtalyanlara benzerler. Gürcüler ve diğer Kafkas erkekleri, üzerinde mermi kılıfları olan uzun ceketleri, geleneksel *çoha*'ları içinde, caddelerde havalı havalı yürür, bağıra çağıra şarkı söylerlerdi. Siyah başörtülü Gürcü kadınlar ve Rus subayların Avrupalı gibi giyinmiş karıları, farklı şapkalar ve süslü giysiler

cümbüşü içinde, İranlılar, Ermeniler, Çeçenler, Abhazlar ve Dağ Yahudileriyle yan yana Puşkin Bahçeleri'nde gezinti yapar, dondurma yer, şerbet içerlerdi.

Sokak çocuklarından oluşan çeteler –*kinto*'lar– punduna getirip çarpmak için sinsice gelip geçeni gözlerlerdi. Uzun, beyaz cüppeli genç rahip adayları, caddenin karşısındaki sütunlu beyaz papaz okulundan çıkar, uzun sakallı rahip öğretmenlerinin peşinden yürürlerdi. Stalin de dokuz yıl kadar önce neredeyse onlardan biri olmuştu. Slav ve Rus olmayan, Doğu'nun ve Batı'nın iç içe geçip birbirine karışarak oluşturduğu bu Kafkas cümbüşü, Stalin'in içinde yetiştiği dünyayı oluşturuyordu.

Kızlar, Anneta ve Patsiya, zamanı geldiğinde birbirinden ayrılarak, meydanın iki yanında yerlerini aldılar. Saray Caddesi'deki kötü nam salmış Tilipuçiri Tavernası'nın, prensler, pezevenkler, muhbirler ve yankesicilerden oluşan şüpheli müşterileri, o sırada Gürcü şarabı ve Ermeni konyağı içiyorlardı. Bulundukları yer Prens Sumbatov'un zengin ve görkemli sarayından fazla uzak değildi.

Hemen sonra, Stalin'i ve militanlardan bazılarını tanıyan bir diğer devrimci, David Sagiraşvili tavernanın üzerindeki dükkânın sahibi olan bir dostunu ziyarete geldi ve kapıda duran neşeli bir çeteci tarafından içeriye davet edildi. Başuya Kupriyaşvili, Gürcü geleneklerine göre, ona hemen bir sandalye ve bir bardak kırmızı şarap verdi. David, şarabı içti ve tam kalkmak üzereydi ki, silahlı adam, "gayet nazik bir tavırla" içeride kalmasını ve "biraz daha şarap ve çerez alması"nı istedi. David durumu anladı. "İçeriye giriş serbestti, fakat dışarıya çıkılmasına izin verilmiyordu. Silahlı adamlar kapıyı tutmuşlardı."

Bulvardan aşağıya doğru at süren konvoyu gözleyen ince, esmer Patsiya Goldava, Puşkin Bahçeleri'nin köşesine doğru hızlı adımlarla yürüdü ve elindeki gazeteyi bahçenin girişinde bekleyen Stepko Intskirveli'ye doğru salladı.

"Gidiyoruz!" diye mırıldandı Stepko.

Caddenin karşısında Tilipuçuri Tavernası'nın hemen önünde duran Anneta Sulakvelidze'ye başıyla işaret verdi. Anneta da bardakilerin çıkması için kararlaştırılan işareti verdi. Kapıdaki silahlı adamlar işareti içeriye aktardılar. Sagiraşvili, militanların içki bardaklarını bıraktıklarını, silahlarını çekip dışarı fırladıklarını ve meydana dağıldıklarını gördü. Bunlar geniş pantolonlar giyen zayıf, veremli genç adamlardı. Haftalar boyunca pek az şey yemişlerdi. Bazıları militandı, bazıları kaybedecek hiçbir şeyi olmayan adamlardı ve bazıları da, Gürcistan için tipik olan, taşradaki damsız duvarsız şatolardan gelen yoksul düşmüş prenslerdi.

İşleri suç işlemek olsa da, para umurlarında bile değildi: Onlar kendilerini Lenin'e, partiye ve Tiflis'te onları çekip çeviren Stalin'e adamışlardı.

Çetedeki üçüncü kız, Anneta'nın arkadaşı, o sırada on dokuz yaşında olan Aleksandra Darahvelidze, o günü hatırlarken, "her birimizin ne yapacağı önceden planlanmıştı," der. O da silahlı soygun ve çatışma âleminin gönüllülerinden biriydi.

Her bir militan, *gorodovoy* denilen, sokak dilinde ise *firavunlar* olarak geçen polislerin her birini kolluyordu. İki silahlı adam belediye meclisi binasının önündeki Kazaklara nişan aldı; diğerleri Velyaminov Sokağı'nın köşesine ve Devlet Bankası'ndan fazla uzak olmayan Ermeni Çarşısı'na doğru ilerledi. Aleksandra Darahvelidze, yayımlanmamış anılarında, iki silahlı adamla birlikte bir sokak köşesini tuttuğunu hatırlar.

Tam o sırada, gazete okuyormuş gibi yapan Baçuya Kupriyaşvili uzakta at nallarının kaldırdığı bir toz bulutu gördü. Geliyorlardı! Baçuya gazetesini katladı ve harekete hazırlandı.

Meydanda ağır adımlarla dolaşan parlak kılıçlı süvari yüzbaşısı, yoldan gelip geçenleri, açılmaları, yol vermeleri için uyardı. Kimse umursamayınca sıçrayarak saf kan atına bindi. Bu üniformalı adam aslında bir subay değil, en iyisinden bir Gürcü silahşor, bir kanun kaçağı, yarı-şövalye yarı haydut bir tipti. Bu, Kamo'ydu ve o sırada yirmi beş yaşındaydı. Ekibin şefiydi ve Stalin'in ifadesiyle "bir kılık değiştirme ustası" idi. Zengin bir prense ya da çamaşır yıkayan bir köylü kadına kolayca dönüşebiliyordu. Gayet ağır hareket ediyor, yarı kör sol gözü hafif şaşı bakıyor ve fıldır fıldır dönüyordu. Daha birkaç hafta önce, bomba yapmaya çalışırken elindeki malzeme suratında patlamıştı. Henüz iyileşme evresindeydi.

Kamo, kendisini Marksizme kazanan Stalin tarafından "tam anlamıyla büyülenmişti." Yetmiş iki kilometre uzaktaki, şiddetin hâkim olduğu Gori şehrinde birlikte büyümüşlerdi. Kamo, çok yetenekli, korkusuz bir banka soyguncusu, hapisten kaçma konusunda Houdini kadar becerikli biriydi. Her şeye kolayca inanmasına yol açan saf bir yanı da vardı. Yarı-kaçık, psikopat bir şiddet uygulayıcısı idi. İnsana tuhaf gelen "ifadesiz yüzü", boş bakışları ve ürkütücü sakinliğiyle ustasının hizmetindeydi. Sık sık Stalin'e, "İzin ver, senin için onu öldüreyim," diye yalvarırdı. Bütün hayatı, ölüm, dehşet ve cesaret gösterileriyle geçecek; sonunda bir adamın göğsüne elini daldıracak ve yüreğini söküp çıkaracaktı.

Stalin'in kendi doğasından gelen cazibesi, hayatı boyunca, ahlâkdışı, dizgin-

siz psikopatların sadakatini sağlayacaktı. Çocukluk döneminden beri sağ kolu olan Kamo ve o dönemin militanları uzun bir çizginin henüz en başında yer alıyorlardı. "O genç adamlar kendilerini hiçe sayarak Stalin'i izlediler... Stalin bu insanların kendisine olan hayranlıkları sayesinde onlara demir disiplinini uyguluyordu."[3] Kamo sık sık Stalin'in evine giderdi. Son gidişlerinden birinde, "Kazak subayını oynayacağım," diyerek Kato'nun babasının süvari kılıcını ödünç almıştı.[4] Soylu bir aileye mensup, kılı kırk yaran bir avukat olan Lenin bile, yiğit Kamo'nun büyüsüne kapılmıştı, onu kendi "Kafkas eşkıyası" olarak görüyordu. Yaşlılığında Stalin, zaman zaman onu düşünür, "Kamo, gerçekten de hayret verici bir kişiydi," diye mırıldanırdı.[5]

"Yüzbaşı" Kamo, başını bulvara çevirdiği atını tırısa kaldırarak, karşıdan gelmekte olan konvoyun sağına doğru ilerledi. Daha sonra, silahlar patlamaya başladığında "her şey üç dakikada olup bitti," diye övünecekti.

Kazaklar Erivan Meydanı'na dörtnala girdiler. İkisi arabanın önünde, ikisi arkasında ikisi de iki yanında at sürüyordu. Militanlar, toz duman arasında arabada frak giymiş iki adam olduğunu fark ettiler. Bunlardan biri kasiyer Kurdyumov, diğeri muhasebeci Golovniya idi. Ayrıca, arabada iki tüfekli asker vardı, arkadaki fayton ise polis ve asker doluydu. Nal seslerinin gürültüsü içinde arabaların ve atlıların meydanı geçip Sololaki Sokağı'nın köşesine gelmesi birkaç saniye sürdü. Yeni Devlet Bankası bu sokaktaydı. Kapıdaki aslan ve tanrı heykelleri Rus kapitalizminin yükselişini temsil ediyordu.*

Başuya katladığı gazeteyle işaret verdikten sonra, onu fırlatıp attı ve silahlarını çekti. Militanlar, "elma" dedikleri el bombalarını çıkardılar. Bunlar, Anneta ve Aleksandra tarafından Tiflis'e gizlice sokularak büyük bir divanın içinde saklanmış, güçlü silahlardı.

Silahlı adamlar ve kızlar öne çıktılar, dört el bombasını pimlerini çekerek fırlattılar. Bombalar kulakları sağır eden bir sesle arabaların altında patladı. Atların karnı deşildi ve adamlar parçalandı. İç organlar ve kan kaldırımlara saçıldı. Militanlar Mauser ve Browning tabancalarını çekerek, çevredeki Kazaklara ve polislere ateş açtılar. Güvenlik güçleri gafil avlanmışlardı, vurulup düştüler ya da sak-

* Bu kent-köyde mesafeler çok kısaydı. Papaz Okulu, Stalin'in ailesinin oturduğu ev ve Vali Konağı ile banka soygunun yapıldığı yer arasında iki dakikalık bir yürüyüş mesafesi vardı. Erivan Meydanı (daha sonra Beria, sonra Lenin ve şimdi Özgürlük Meydanı), Papaz Okulu (şimdi müze), Belediye Meclisi Binası, Kafkas Komutanlığı Karargâhı, Devlet Bankası ve valı konağı (Stalin'in annesinin uzun yıllar yaşadığı yer) bugün de olduğu gibi durmaktadır. Kervansaray, Puşkin Bahçeleri, Adelhanov Ayakkabı Deposu (Stalin'in bir zamanlar çalıştığı) ve çarşılar artık yok.

lanacak bir yer bulmak için koşturmaya başladılar. Ondan fazla bomba patladı. Tanıklar bombaların her yönden, hattâ damlardan atıldığını düşünüyorlardı. Daha sonra ilk bombayı Stalin'in, Prens Sumbatov'un malikânesinin damından attığı söylendi.

Banka arabaları durdu. Çığlıklar atan yolcular saklanacak yer arıyorlardı. Bazıları deprem olduğunu sandı. Yoksa Kutsal Dağ kentin üzerine mi yuvarlanıyordu? Gürcü gazetesi *Isari* (Ok) haberi şu sözlerle verdi: "Toplar mı, yoksa bombalar mı patlıyordu? Bunu kimse söyleyemezdi. Patlama sesleri her yerde paniğe yol açtı ...[panik] bütün kenti kapladı, insanlar kaçışmaya başladılar..." Damlardaki bacalar devrilmişti, bütün camlar, uzakta olmasına rağmen vali konağının camları bile, paramparça olmuştu.

O sırada Kato Svanidze, ailesiyle birlikte, kucağında Stalin'in bebeği olduğu halde balkonda ayakta duruyordu. "Ansızın bomba sesleri duyduk," diye hatırlıyordu, kız kardeşi Şaşiko. "Dehşete kapıldık, hemen içeri kaçtık." Fakat dışarıda, sarı bir dumanın ve büyük bir karmaşanın orta yerinde, at cesetleri ve parçalanmış insan bedenlerinin olduğu yerde, ters giden bir şeyler vardı.

Öndeki arabaya bağlı atlardan biri ansızın hareketlendi. Militanlar tam arabanın arkasındaki para dolu çantaları almak üzereyken, at önce şaha kalktı, sonra arabayı da peşinden çekerek Asker Çarşısı'na doğru yokuş aşağı koşmaya başladı ve Stalin'in devrim için Lenin'e söz verdiği parayla birlikte gözden kayboldu.[6]

Sonraki yüzyılda, Stalin'in o gün yaşanan olaylarda rolü olduğundan hep kuşkulanıldı, ancak bu rol kanıtlanamadı. Fakat bugün, Moskova ve Tiflis'te açılan arşivler Stalin'in eylemi nasıl yönettiğini ve bankanın içine yerleştirdiği adamdan aylar boyunca nasıl bilgi aldığını göstermektedir. Baldızı Saşiko Svanidze'nin, Gürcistan arşivlerinde yer alan yayımlanmamış anıları, Stalin'i eylemi başından sonuna kadar yönettiğini göstermektedir.* Soygundan bir yüzyıl sonra gerçek açığa çıkmıştır.

Stalin "siyasetin gizli ve karanlık işleri"nden, komplo niteliğindeki devrim dramasından zevk alıyordu. Sovyet Rusya'nın diktatörü olduğunda, "Kazaklar ve eşkıyalar"ın –polisler ve soyguncuların, Rusçası *kazaki i razboyniki*– yaptıkların-

* Stalin hayatta olsaydı dürüstlüklerinden ötürü Svanidzeler'e teşekkür etmezdi. Svanidzeler otuz yıl boyunca kapalı bir aile ortamında yaşadılar. Stalin'in baldızı Saşiko, anılarını 1934'te teslim etti ve 1936'da kanserden öldü. Ölmeseydi, kız kardeşi Mariko, erkek kardeşi Alyoşa ve karısının kaderini paylaşabilirdi. Saşiko Svanidze'nin anıları burada ilk kez kullanılıyor. Banka soyguncularından, Kamo, Başuya Kupriyaşvili ve Aleksandra Darahvelidze gibi bazıları arkalarında tamamlanmış olmasa da, yayımlanmamış anılar bırakmışlardır. Bu anılar da burada ilk kez kullanılmaktadır.

dan büyülenerek, hattâ özlem duyarak söz eder, fakat bir devlet adamı olarak itibarını sarsabilecek ayrıntılara asla girmezdi.[7]

1907'nin Stalin'i, ufak tefek, sağlam yapılı, pek çok takma isim kullanan, esrarengiz bir adamdı. Genellikle kırmızı saten gömlek ve gri ceket giyerdi. Siyah fötr şapkası hep başında olurdu. Zaman zaman geleneksel Gürcü *çoha*'sı giyer ve omuzlarını örten beyaz bir Kafkas atkısına bürünmekten hoşlanırdı. Hareket halindeyken, genellikle kaçarken, kılık değiştirmek için çarlık toplumunda yaygın biçimde kullanılan pek çok üniforma giyer ve çoğu kez insan avlarından kaçarken atlı arabaların içinde kılık değiştirirdi.

Kadınlar onu çekici bulurlardı. Sık sık Gürcü şarkıları söyler, söylev verir gibi şiirler okurdu. Karizmatik ve mizah duygusuna sahip biriydi. Ancak derinden derine huysuz, kuzeylilere özgü bir soğukluğu olan, tuhaf bir Gürcü idi. Dostluk anlarında bal rengi olan "parlak" gözleri, öfkelendiği zaman sarı bir renk alırdı. O sıralarda bıyıklı ve kısa saçlı değildi. Zaman zaman sakal bırakır, henüz siyahlaşmamış, açık kumral saçlarını uzatırdı. Cildi çilli ve yüzü çiçek bozuğuydu; hızlı fakat çocukluğunda geçirdiği kazalar ve hastalıklardan ötürü biraz aksayarak yürürdü ve sol kolunu tam olarak bükemezdi.

Stalin, eylemde yorulmak bilmezdi, kafası her zaman fikirlerle doluydu, yaratıcıydı. Bir öğrenme açlığı ve öğretme dürtüsüyle sürekli romanlar ve tarih kitapları olurdu, ancak komuta etme ve hükmetme, düşmanlarını yenilgiye uğratma ve intikam alma dürtüsü okuma aşkından üstündü. Sabırlı, sakin ve mütevazı olmakla birlikte, aşırı gururlu, saldırgan ve alıngan da olabiliyor, ani öfke patlamaları gösterebiliyordu.

Gürcülere özgü onur ve sadakat kültürüne bağlı olan Stalin, tam bir gerçekçi, alaycı ve sinik, aynı zamanda acımasız biriydi. Bolşeviklerin banka soygunlarını ve cinayet Ekip'ini yaratan kişi oydu. Bütün bunları tıpkı bir mafya şefi gibi uzaktan denetliyordu. Zamanla bir köylü kabalığı geliştirdi. Bu, yoldaşlarının ondan soğumasına yol açan bir özellikti, fakat gelişmiş yanlarını züppe hasımlarının gözünden saklamayı sağlıyordu.

Kato'yla mutlu bir evliliği olan Stalin, yalnız bir gezgin olarak var olmayı tercih etti. Bu varoluşun onu normal ahlâk ya da sorumluluktan kurtardığına, aşktan bile özgürleştirdiğine inanıyordu. Bununla birlikte, başkalarının büyüklük kompleksi hakkında yazarken, kendi iktidar dürtüsüne ilişkin hiçbir özbilgiye sahip değildi. Kendisini dış dünyaya kapalı tutmak ona haz veriyordu. Dostları-

nın kapısını çaldığında ve onlar "kim o?" dediklerinde, tuhaf bir alaycılıkla şu karşılığı verirdi: "Karanlık Adam."

İlk profesyonel devrimcilerden biri olarak, yeraltı dünyası onun doğal ortamıydı. Bu dünyada büyük bir maharetle ve tehlike içinde yaşıyordu. Doğuştan aşırı uçta ve komplocu olan Karanlık Adam gerçek bir inanç sahibi, "gençliğinden beri fanatik bir Marksist" idi. Stalin'in Kafkas fesatlarından oluşan gizli âleminin şiddet dolu yöntemleri daha sonra Sovyetler Birliği'nin kendine özgü yönetim kültürü içinde gelişecekti.[8]

Banka soygununun planlayıcılarından, Stalin'in hemşerisi ve dostu Yosif Davriçevi şöyle yazıyordu: "Stalin silahlı soygun dönemini başlattı."[9] Stalin'in eylemleri örgütlediğine, fakat fiilen katılmadığına hep inandık. Bu görüş 1907 için doğru olabilir, fakat artık, her zaman Mauser marka bir tabanca taşıyan Stalin'in başka soygunlara da doğrudan katıldığını biliyoruz.[10]

Stalin gözünü her zaman büyük bir ganimete diker ve en iyi banka soygunlarının içerden sağlanan bilgiyle yapıldığını bilirdi. Bu kez de içeride iki adamı vardı. Birincisi, üzerinde sabırla çalıştığı bir banka memuruydu. Daha sonra, bankanın posta işlerine bakan bir okul arkadaşıyla tesadüfen karşılaştı. Stalin onu aylarca işledi ve sonunda 13 Haziran 1907 günü Tiflis'e muazzam miktarda para, belki de milyonlarca ruble getirileceğini öğrendi.

Bu "içerideki" adam, daha sonra Stalin'in romantik şiirlerine hayran olduğu için bu muazzam soyguna yardımcı olduğunu açıkladı. Şair Stalin'in soyguncu Stalin'e fırsat sağlayabildiği bir durum, ancak Gürcistan'da mümkün olabilirdi.[11]

Arabayı ve içindeki ganimeti kaçıran at, meydanı boydan boya geçmiş koşuyordu. Bazı militanlar paniğe kapıldı, fakat üç silahlı adam şaşırtıcı bir hızla harekete geçti. Baçuya Kupriyaşvili soğukkanlılığını korudu ve atın peşinden ileri fırladı. Kendi güvenliğini hiçe sayarak ata iyice yaklaştı ve karnına doğru bir "elma" fırlattı. Atın bacakları koptu ve iç organları parçalandı. Patlamanın şiddetiyle havalanan Baçuya kaldırıma düştü.

Araba devrilerek durmuştu. Baçuya düştüğü yerden kalkamadı, fakat Datiko Çibriyaşvili arabanın üzerine sıçradı ve para torbalarını kaparak dumanların içinden Velyaminov Sokağı'na doğru ilerledi. Fakat çete o anda dağınık durumdaydı. Datiko banknotların ağırlığıyla daha fazla koşamazdı: onları birine vermesi gerekiyordu, ama kime?

Duman yavaş yavaş dağılıyor ve küçük savaş alanı açığa çıkıyordu. Çığlıklar ve silah sesleri hâlâ havayı yırtıyordu. Kaldırım taşlarının üzerinde kan ve vücut parçaları vardı. Kazaklar ve askerler, ellerinde silah görünmeye başladılar. Kentin her tarafından takviye güçler geliyordu. "Bütün yoldaşlar," diye yazıyordu Baçuya Kupriyaşvili, "sinirleri zayıf olan ve oradan sıvışan üç kişi dışında görevlerini yaptılar." Fakat Datiko birden kendini yapayalnız buldu. Duraksadı, kaybolmuştu. Planın başarısı pamuk ipliğine bağlıydı.

Stalin gerçekten de Prens Sumbatov'un evinin damından ilk bombayı fırlatmış mıydı? Bir diğer kaynak, diktatörün emrinde olan yazarlardan biri, P. A. Pavlenko, Stalin'in arabaya bizzat saldırdığını ve bir bomba parçasıyla yaralandığını öne sürdü. Ancak bu pek muhtemel görünmemektedir.[12] Stalin doğal olarak güvenlik nedeniyle kendisini herkesten "ayrı tutuyordu" ve bunun bir nedeni de her zaman özel biri olduğunu düşünmesiydi.[13]

Gürcü kaynaklarına göre, 1920'lerde Kamo, içkili olduğu bir sırada, Stalin'in olaya fiilen katılmadığını ancak soygunu izlediğini öne sürmüştü. Bu sözler polisle bağlantılı, tartışmalı bir başka kaynak tarafından da doğrulandı. Bu kaynağa göre, Stalin, "Golovinski Bulvarı üzerindeki "bir malikânenin avlusundan, acımasız kanlı olayı, sigara içerek seyretmiş" idi. "Malikâne" belki de gerçekten Prens Sumbatov'a aitti.[14] Bulvardaki kahvehaneler, tavernalar, ayakkabıcılar, berberler ve tuhafiyeciler Ohrana muhbirleriyle doluydu. Ansızın ortaya çıkma ve birden kaybolma konusunda uzmanlaşan Stalin'in çatışma başlamadan önce oradan ayrılmış olması en büyük olasılıktır. Aslında pek çok kaynak onun öğle saatlerinde tren istasyonunda olduğunu belirtmiştir.[15]

Hamallardan ve sokak çocuklarından oluşan şebekesi sayesinde istasyondan Erivan Meydanı'yla kolayca temas kurabiliyordu. Onların kötü haber vermeleri halinde Stalin hemen bir trene atlayıp kaybolacaktı.

Tam soygun girişimi çökmek üzereyken, "Yüzbaşı" Kamo kendi faytonunu sürerek hızla meydana daldı. Bir eliyle dizginleri tutuyor, diğerindeki Mauser'le de ateş ediyordu. Soygunun başarısızlığa uğrayabileceği düşüncesinin verdiği dehşetle "gerçek bir yüzbaşı" gibi sesinin bütün gücüyle küfürler ederek arabasıyla dört dönüp meydanı yeniden fethetti. Sonra dörtnala Datiko'ya yöneldi, sürücü koltuğundan aşağı doğru sarktı ve silahlı kızlardan birinin yardımıyla ağır para torbalarını faytonun

içine çekti. Sonra atların başını tekrar çevirdi ve vali konağının önünden dörtnala geçerek bulvar boyunca koşturmaya başladı. Konak askerlerle arı kovanı gibi uğulduyordu, at binmiş Kazaklar ve takviyeler burada toplanıyorlardı.

Kamo tam karşı yönden bir faytonun gelmekte olduğunu gördü. Faytonu süren, polis şefinin yardımcısı A. G. Balabanski idi. "Para kurtarıldı," diye bağırdı Kamo, "meydana koş!" Balabanski arabasını hızla meydana doğru sürdü. Balabanski yaptığı hatayı ancak ertesi gün anladı ve intihar etti.

Kamo faytonu doğruca Vtoraya Gonçarnaya Sokağı'na doğru sürdü ve Barbara "Babe" Boşoridze adındaki yaşlı bir kadına ait olan evin arkasındaki ahşap doğrama dükkânının avlusuna daldı. Burada Stalin, Babe'nin oğlu Miha'yla pek çok gece geçirmişti. Soygunun planlandığı yer de burasıydı. Polis bu adresi gayet iyi biliyordu, fakat militanlar en azından bir jandarma subayını, Yüzbaşı Zubov'u rüşvet vererek kazanmışlardı. Zubov daha sonra rüşvet aldığı ve ganimetin saklanmasına yardımcı olduğu için soruşturuldu. Kamo bitkindi, parayı teslim etti, üzerindeki üniformayı çıkardı ve terlemiş kafasının üzerine bir kova suyu boca etti.

Stalin'in görülmemiş eyleminin yarattığı şok dalgaları bütün dünyayı sarstı. Londra'da çıkan *Daily Mirror*, haberi, BOMBA YAĞMURU: DEVRİMCİLER BÜYÜK BİR KALABALIĞIN İÇİNE BOMBA ATTILAR, manşetiyle duyurdu: "Şehrin ana meydanındaki kalabalığın içine peş peşe yaklaşık on bomba atıldı. Bombalar müthiş bir güçle infilak etti, çok sayıda ölü var..." *The Times*, haberi, TİFLİS'TE BOMBALI SALDIRI başlığıyla duyuruyordu. Paris'te çıkan *Le Temps* ise daha özlü bir manşet atmıştı: FELAKET!

Tiflis ayaktaydı. Kafkasya'nın her zaman hayat dolu valisi Kont Vorontsov-Daşkov, "teröristlerin cüretkârlığı" konusunda atıp tutuyordu. *Isari*'de yer alan duyuruda, "yönetim ve ordu harekete geçti" deniyordu. "Polis ve devriyeler bütün kenti tarıyorlar. Pek çok kişi tutuklandı..." St. Petersburg öfkeliydi. Güvenlik güçlerine parayı ve soyguncuları bulma emri verildi. Soruşturmayı yürütmek için özel bir dedektif, ekibiyle birlikte bölgeye gönderildi. Yollar kapatıldı; Erivan Meydanı kuşatılırken, Kazaklar ve jandarma şüphelileri topluyordu. Her muhbirden, her ikili ajandan bilgi alınıyor, en küçük bilgiler bile değerlendiriliyordu. Ancak hiç kimse bu işi kimin yaptığını söyleyemiyordu.

Yirmi bin ruble arabanın içinde bırakılmıştı. Çok şanslı olduğunu düşünen bir araba sürücüsü 9.500 rubleyi cebe indirdi, fakat daha sonra para üzerinde ol-

duğu halde tutuklandı. Adam, Stalin ve Kamo çetesi hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Geveze bir kadın, soygunculardan biri olduğunu söyleyerek teslim olduysa da kaçık olduğu anlaşıldı.

Hiç kimse soygunun kaç kişi tarafından gerçekleştirildiğini bilmiyordu. Tanıklar elli kadar militanın, Kutsal Dağ'dan değilse de, damlardan bomba yağdırdığını düşünüyordu. Aslında hiç kimse para torbalarını alan Kamo'yu görmemişti. Ohrana, Rusya'nın her yerinden gelen, soygunun bizzat devlet tarafından, Polonyalı sosyalistler tarafından, Rostov'dan gelen anarşistler ya da Ermeni Taşnaklar ya da Sosyalist-Devrimciler tarafından gerçekleştirildiğine dair öyküler işitiyordu.

Militanların hiçbiri yakalanamadı. Kupriyaşvili bile kendini toparlayıp son anda sendeleyerek sıvışmayı başarmıştı. Ortaya çıkan kargaşadan yararlanan militanlar her yöne dağılmış, kalabalığa karışarak gözden kaybolmuşlardı. Bunlardan biri, Aleksandra'yla birlikte sokak köşesini tutan Eliso Lominadze, bir okula girip üzerine bir öğretmen üniforması geçirdi ve sergilediği beceriden hoşnut, gayet kayıtsız bir tavırla meydana geri döndü. "Herkes kurtuldu," diyordu Aleksandra Darahvelidze, 1959'da anılarını yazdırırken. O tarihte, bahtı kara çetenin hayatta kalan tek üyesi oydu.

Meydanda yatan elli yaralı vardı. Üç Kazak cesedi, banka memurları ve o sırada yoldan geçmekte olan bazı masum kişiler parçalanmışlardı. Sansüre takılan gazeteler kayıpları olduğundan az gösterdiler, fakat Ohrana arşivleri yaklaşık kırk kişinin öldüğünü gösteriyordu. Çevredeki dükkânlarda tıbbi yardım noktaları kuruldu. Ağır yaralı yirmi dört kişi hastaneye götürüldü. Bir saat sonra, meydandan gelip geçenler korkunç bir manzarayla karşılaştılar. Cesetler ve vücut parçaları bir arabaya yüklenmiş Golovinski'den aşağı doğru götürülüyordu. Manzara bir mezbahayı andırıyordu.[16]

Devlet Bankası bile kaybettiği paranın 250.000 ruble mi, yoksa 341.000 ruble mi, yoksa ikisinin arası bir şey mi olduğundan emin değildi. Ancak bunun, günümüz parasıyla 1,7 milyon pound (3,4 milyon ABD doları) gibi, efektif satın alma gücü çok daha yüksek, önemli bir meblağ olduğu kesindi.

Boçoridze ve banka soyguncularından biri olan karısı Maro, parayı bir şiltenin içine sakladılar. Üzerinde Mauser taşıyan, ince yapılı Patsiya Goldava daha sonra, bazıları belki de Stalin'in adamı olan hamalları çağırdı ve paranın Kura nehrinin kıyısındaki başka bir güvenli eve nakledilmesine nezaret etti. Şilte da-

ha sonra Tiflis Meteorolojik Gözlem Evi'nin müdürüne ait olan bir divanın üzerine yerleştirildi. Burası, Stalin'in Papaz Okulu'ndan ayrıldıktan sonra yaşadığı ve çalıştığı yerlerden biriydi. Stalin yeraltına çekilmeden önce son kez burada çalışmış, aslında Ekim 1917'de Lenin'in Sovyet hükümetine girmesinden önceki son gerçek işyeri de burası olmuştu. Merkezin müdürü daha sonra başının altındaki servetin asla farkına varmadığını söyledi.

Pek çok kaynağın iddia ettiği gibi, Stalin paranın gözlemevinde saklanmasına yardımcı oldu. Kulağa bir efsane gibi gelse de, bu gayet mümkündür, çünkü kendisinin sık sık, eyeri banka soyguncularından ve korsanlardan gelen nakit paralarla dolu bir at üzerinde, elinde bir çifte, dağlara doğru at sürdüğü ve bu çalıntı paraları kullandığı sonradan anlaşılmıştır.

Şaşırtıcı olan, Stalin'in o gece Kato'nun yanına, evine gidecek ve olanları ailesine anlatıp övünecek kadar kendisini güvende hissetmesiydi. Çocukları bu işi becermişlerdi.[17] Gerçekten de övünmüş olabilir. Para, gözlemevindeki şiltenin içinde güvendeydi ve kısa süre sonra Lenin'e ulaştırılmak üzere yola çıkarılacaktı. Stalin'den, hattâ Kamo'dan bile kimse kuşkulanmadı. Ganimet gizlice dışarı çıkarılacak, bir kısmı Credit Lyonnais aracılığıyla kara para aklama işleminden geçirilecekti. Bir düzine ülkenin polisi aylar boyunca parayı ve gangsterleri boş yere izleyecekti.

Silahlı soygundan sonra iki gün kadar, Stalin'in kuşku çekmemek için kimseyle temas kurmadığı, nehir kıyısındaki tavernalarda kayıtsız bir tavırla içkisini yudumladığı söylenir. Bir gün ansızın karısına, Kafkasya'nın öteki ucundaki petrol zengini Bakü'ye gidip yeni bir hayata başlayacaklarını söyledi.

Novoye Vremya'da (Tiflis'in *New Times*'ı) "Benzersiz biçimde cüretkâr olan bu soygunun nasıl gerçekleştirildiğini şeytan bilir," deniyordu. Stalin, mükemmel bir iş çıkarmıştı.

Tiflis banka soygununun pek de mükemmel olmadığı, zamanla anlaşıldı. Aslında soygun, içi zehir dolu bir kadeh haline geldi. Stalin bir daha asla Tiflis'te ya da Gürcistan'da yaşamadı. Kamo'nun kaderi ise çok tuhaf bir yön alacaktı. Bir kısmının işaretlendiği daha sonra anlaşılan parayı bulma çabaları tam bir arapsaçına döndü. Bu olay Stalin için asla tamamen kapanmadı Soyguncuların başarısı onun için neredeyse bir felaket oldu. Soygunun küresel çapta duyulması Lenin'e ve kişisel olarak Stalin'e karşı kullanılan güçlü bir silah haline geldi.

Militanlar ganimet için birbirlerine düştüler. Lenin ve yoldaşları kapana kısıl-

mış gibi, nakde sahip olmak için savaştılar. Lenin'in düşmanları onu yok etme umuduyla sonraki üç yılı parti soruşturmalarıyla geçirdiler. Gürcistan'da istenmeyen kişi ilân edilen Stalin, parti kurallarını ihlal etmek ve katliam yapmakla suçlandı ve Tiflis Komitesi tarafından partiden ihraç edildi. Bu bir kara lekeydi; Stalin'in, Lenin'i izleme arzusunu boşa çıkarabilir ve onun bir Rus devlet adamı ve büyük bir Marksist teorisyen olma özlemlerini engelleyebilirdi. Bu öylesine duyarlı bir konuydu ki, 1918'de bile Stalin olup bitenleri saklamak için çaba gösterdi.* Onun bir çete reisi, cüretkâr bir banka soyguncusu, katil, korsan ve kundakçı olarak kariyeri, ülke içindeki fısıltılara ve ülke dışında bunlardan yararlanan Stalin eleştirmenlerine rağmen, yirminci yüzyıla kadar gizli kaldı.

Tiflis olayı bir başka anlamda da onun öne çıkmasını sağladı. Stalin, gerçek bir saygıyla bağlı olduğu şefe, artık sadece yetenekli bir siyasetçi olarak değil, aynı zamanda amansız bir eylem adamı olarak da kendisini kanıtlamış bulunuyordu. Lenin, onun "tam da aradığı adam" olduğuna karar verdi.

Stalin, karısı ve bebek, iki gün sonra Tiflis'ten ayrıldılar. Fakat bu onun son silahlı soygunu olmayacaktı. Fethedilmesi gereken yeni dünyalar vardı: Dünyanın en büyük petrol kenti olan Bakü, başkent St. Petersburg ve nihayet bütün Rusya. İmparatorluğun banka soygunu başkentinde, karışıklıklar içindeki şehrin şiddetle ve çetelerle dolu sokaklarında yetişen Gürcü çocuk Stalin, bu olayla aslında ilk kez Rus sahnesine adım atmış oldu. O sahneden bir daha asla inmeyecekti.

Ancak kişisel bir trajedinin hemen eşiğinde duruyordu. O trajedi, bu tehlikeli benmerkezcinin üst düzey bir siyaset adamına dönüşmesine yardımcı olacak ve o adam için bundan böyle hiçbir ödül, hiçbir meydan okuma ve hiçbir insanın hayatı, kendi kişisel hırslarının ve ütopyacı düşlerinin gerçekleşmesi kadar önem taşımayacaktı.[18]

* 1920'lerde, diktatör olmadan önce Stalin kamulaştırmalardaki rolünü gizlemek için dikkat çekici girişimlerde bulundu. 1923-1924'te, baş militanlarından, o sırada Stalin'e muhalif olan Kote Çintsadze küçük bir Gürcistan gazetesinde anılarını yayımladı. Anılar 1927'de yeniden yayımlandı, ancak Stalin'in cinayetlere ve soygunlara katıldığını anlatan sayfalar metinden çıkarılmıştı. Bu süreç 1930'larda, Beria döneminde de devam etti. Günümüzde konuya ilişkin belgelere ulaşmak çok zordur.

BÖLÜM BİR

Sabah

Açılmıştı gül goncası
Uzanıp dokunuyordu menekşeye
Zambak uyanıyordu yavaştan
Ve eğiyordu başını, hafif bir esintiye

Bulutlara yükselen tarla kuşu
Neşeli bir ilahi söylüyordu
Şen bülbül
O aheste sesiyle şöyle diyordu:

"Bahar çiçeklerine bürün, ey güzel toprak
Şenlendir İveryalıların ülkesini
Ve sen, ey Gürcü, çalış çabala
Mutluluk getir anavatanına."

–SOSELO (Yosif Stalin)

1

KEKE'NİN MUCİZESİ: SOSO

17 Mayıs 1872'de, delikanlı Gürcü erkeğinin tipik bir örneği olan, 22 yaşındaki genç ve yakışıklı bir ayakkabıcı, Visariyon "Beso" Cugaşvili, 17 yaşında, kestane rengi saçlı, yüzü çilli güzel Ekaterina "Keke" Geladze'yle küçük Gürcü şehri Gori'deki Uspenski Kilisesi'nde evlendi.[1]

Bir çöpçatan Keke'nin evine gelmiş ve ona ayakkabıcı Beso'yu, onun Baramov'un küçük dükkânında çalışan saygıdeğer bir zanaatkâr ve mükemmel bir kısmet olduğunu anlatmıştı. Keke, yakın zamanda keşfedilen anılarında* şöyle diyordu: "Beso arkadaşlarının gözünde herkesin sevdiği bir genç adamdı. Hepsi onunla evlenme hayali kuruyordu. Neredeyse kıskançlıktan çatlayacaklardı. Beso herkesin gıpta ettiği bir damat, tam bir *karaçogeli* [Gürcü şövalye] idi. Çok güzel bıyıkları vardı, çok şık giyinirdi. Görgülü, tam bir şehirliydi." Kendisinin de iyi bir kısmet olduğu konusunda Keke'nin hiç kuşkusu yoktu. "Kız arkadaşlarımın arasında, arzulanan, güzel bir kızdım." Gerçekten de, "narin yapılı, kestane rengi saçlı, iri gözlü" Keke'nin güzelliği nam salmıştı.

Düğün, geleneğe uygun biçimde, günbatımından hemen sonra yapıldı. Tarihçilerin yazdığına göre, Gürcü sosyal hayatı, "Victoria çağında yaşayan İngilizlerin davranışı kadar ritüelleştirilmiş" idi. Evlilik, vahşi Gori kentinde büyük bir neşe ve coşkuyla kutlanırdı. Keke, düğününü "muhteşem" olarak hatırlar. Erkek davetliler, tam birer *karaçogeli* idi; "neşeli, cesur ve cömert." Üzerlerinde, "belde

* Gürcistan Komünist Partisi arşivinde yetmiş yıl unutulan anılar vardır. Bunlar Stalin kültü kapsamında asla kullanılmadı. Stalin'in bunları ne okuduğu ne de varlığını bildiği anlaşılmaktadır, çünkü bunlar, yazarın öğrenebildiği kadarıyla, Stalin'in Moskova'daki arşivlerine hiçbir zaman gönderilmedi. Stalin, annesinin görüşlerinin yayımlanmasını istemiyordu. Keke, 1935'te Sovyet basınının *Hello!*' benzeri magazin dergisine mülâkat verdiğinde, Stalin Politbüro'yu öfkeyle azarladı: "Basınımıza sızmış olan bu ayaktakımının annemle bundan böyle 'mülâkat' yapmasını ve buna benzer her türlü salak yayını yasaklamanızı istiyorum. Bu alçak herifl erin yılışık sansasyonlarından beni korumanızı istiyorum!" Her zaman inatçı biri olan ve oğlunun sahip olduğu güce aldırmayan Keke, ölümünden kısa süre önce, 23-27 Ağustos 1935'te oğlunun emrini ihlal ederek bu notları gizlice kaydettirmiş olmalı.

incelen, omuzlarda genişleyen" o harika *çoha*'lar vardı, Beso'nun ve en iyi iki adamının şefi, zengin bir tüccar ve yerel bir kahraman olan, güreşçi Yakov "Koba" Egnataşvili idi. Keke, onun için, "ailemizin kuruluşunda bize her zaman yardımcı olmaya çalıştı," demektedir.

Damat ve arkadaşları, Keke'yi ve ailesini almak için sokaklarda düğün alayı kurmadan önce onun evinde birkaç kadeh içmek için toplandılar. Gelin ve damat kiliseye küçük çıngıraklar ve rengârenk şeritlerle süslenen düğün faytonuyla gittiler. Koro Kilise balkonunda yerini aldı, aşağıda erkekler ve kadınlar titrek alevlerle yanan kandillerin arasında birbirinden ayrı olarak dizildiler. Şarkıcılar *zurna* eşliğinde, gittikçe yükselen, armonik Gürcü melodileri söylemeye başladılar.

Gelin, yanında nedimesi olduğu halde avluya girdi. Nedime, gelinliğin eteğine basmamaya dikkat ediyordu. Eteğe basmak uğursuzluk getirirdi. Bir Ermeni olan Peder Hahanov töreni yönetti, Peder Kasradze nikâhı kıydı ve bir aile dostu olan Papaz Kristofer Çarkviyani, ilahiyi öyle güzel okudu ki, Yakov Egnataşvili "ona 10 ruble gibi cömert bir bahşiş verdi." Daha sonra, Beso'nun arkadaşları, *duduki* çalıp şarkılar söyleyerek sokaklarda dans ettiler. Sonra sıra *supra* denilen Gürcü ziyafetine geldi. Ziyafete bir *tamada*, fıkralar anlatan ve bilgece sözler söyleyen bir anlatıcı nezaret ediyordu.

Bütün bunlar ve şarkılar, Rusça değil Gürcü dilindeydi, çünkü Gürcistan Romanov İmparatorluğu'na henüz eklenmişti. Bin yıldır Bagratiyoni hanedanı tarafından yönetilen Sakartvelo (Batılılar için Gürcistan, Ruslar için Gruziya) Krallığı, İslami Moğol, Timur, Osmanlı ve Pers İmparatorluklarına karşı, şövalyelere özgü cesaretle dolu bağımsız bir Hıristiyan siperi olmuştu. Krallık en güçlü dönemini, Rustaveli'nin ulusal destanı *Panter Postlu Şövalye* ile ölümsüz kılınan Kraliçe Tamara'nın onikinci yüzyıl imparatorluğu zamanında yaşamıştı. Krallık yüzyıllar boyunca birbiriyle çatışan çeşitli prensliklere bölündü. 1801 ve 1810'da Çar Paul ve Çar I. Aleksander, bu prenslikleri kendi imparatorluklarına kattılar. Ruslar Kafkasya'nın askeri fethini ancak 1859'da, otuz yıl süren bir savaşın ardından Şeyh Şamil ve Çeçen savaşçılarının teslim olması üzerine tamamladılar. Bu arada, Gürcistan'ın son parçasını oluşturan Acaristan, 1878'de alındı. St. Petersburg'daki imparator saraylarında ya da Tiflis'teki vali konağında hizmet eden en aristokrat Gürcüler bile bağımsızlık hayali kuruyorlardı. Keke'nin yiğitlikten ve evlenirken Gürcü geleneklerine uyulmasından duyduğu gururun kökleri buralara kadar uzanıyordu.

Keke'ye göre, Beso "iyi bir aile adamına *benziyordu*... Tanrı'ya inanıyor ve hep kiliseye gidiyordu." Gelin ve damadın ana babaları yerel prensliklerin, Kurtarıcı Çar II. Aleksander tarafından özgürleştirilen eski serfleriydi. Beso'nun büyük babası Gori'nin kuzeyindeki Geri köyünden bir Oset* idi.[2] Zaza, torunu Stalin gibi bir Gürcü isyancısıydı. 1804'te Rusya'ya karşı Prens Elizbar Eristavi'nin ayaklanmasına katıldı. Daha sonra, diğer "vaftiz edilmiş Osetler"le birlikte, Tiflis'e 14 km. mesafedeki Didi-Lolo köyüne, Prens Badur Maçabeli'nin serfi olarak yerleşti. Zaza'nın oğlu Vano, Prensin üzüm bağlarında çalıştı ve iki oğlu oldu: eşkıyaların katlettiği Giorgi ve G. G. Adelhanov'un Tiflis'teki ayakkabı fabrikasında bir iş bulan, fakat daha sonra Ermeni Yosif Baramov tarafından Gori'deki Rus garnizonuna çizme üretmek üzere işe alınan Beso.[3] Burada, "kestane rengi saçları ve güzel gözleri olan, temiz giyimli, büyüleyici" bir genç kız, Beso'nun dikkatini çekti.

Yörenin asilzadesi Prens Amilahvari'nin serfi olan köylü Glaho Geladze'nin kızı Keke de Gori'de yeniydi. Babası, Gori'nin eteklerindeki Gambareyuli'de mükemmel bahçelere sahip zengin Ermeni Zahar Gambarov'un bahçıvanı olmadan önce, gene o civarda çömlekçi olarak çalışıyordu. Babası genç yaşta ölünce Keke'yi annesinin ailesi büyüttü. Asi Gori'ye taşındıkları sırada duyduğu heyecanı hatırlıyordu: "Ne güzel bir yolculuktu! Gori bayram yeri gibiydi, tıpkı deniz gibi kalabalıklarla dolup taşıyordu. Hemen önümüzden bir asker alayı geçti. Bangır bangır müzik çalıyordu. *Sazandari* [dört vurmalı ve nefesli çalgıdan oluşan bir orkestra] ve o tatlı sesiyle *dudu*ki çalıyor ve herkes şarkı söylüyordu."[4]

Keke'nin kara kaşlı, kara bıyıklı genç kocası, her zaman beli kemerli siyah bir Çerkez ceketi, kasket ve paçaları uzun çizmelerin içine giren bol bir pantolon giyerdi. "Alışılmamış, tuhaf ve aksi", ama aynı zamanda "zeki ve gururlu" olan Beso, dört dil (Gürcüce, Rusça, Türkçe ve Ermenice) konuşabiliyor ve *Panter Postlu Şövalye*'den alıntılar yapabiliyordu.[5]

---

* Osetler Gürcistan topraklarının kuzey sınırlarında yaşayan yarı-pagan, dağlı bir halktı. Çok gurur duydukları bir bölünme sayesinde bazıları Gürcüleri asimile etmişlerdi. 1991-1993'te Güney Osetler Gürcülerle savaştılar ve günümüzde de devam eden özerk bir yapı kazandılar. Stalin'in babası öleceği hastaneye kaldırıldığında, Oset olarak kaydedildi. Stalin'ın, aralarında Troçki ve ünlü şair Mandelstam'ın da olduğu çeşitli düşmanları ona "Oset" demekten hoşlanırlardı, çünkü Osetler, Gürcüler tarafından barbar ve vahşi insanlar olarak görülürlerdi. Ayrıca Osetler, ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar Hıristiyanlığa geçmemişlerdi. Cugaşvili isminin Osetçeden geldiği kesin gibidir: Gürcü dilinde "Cuga'nın oğlu" anlamına gelir. Stalin'in annesi, Beso'nun kendi isminin Gürcü dilinde "zogi" ya da "çoban" kökünden geldiğini, çünkü ailece çoban olduklarını ve yağmacı Osetler tarafından Geri'den sürülüp çıkarıldıklarını söylediğini anlatır. Aradaki gerçek bağ kaybolmuştur, çünkü Stalin doğduğunda Cugaşvili'ler tamamen Gürcüleşmişlerdi. Stalin de bu konuda şöyle yazdı: " Gürcüler tarafından asimile edilen ... Osetlerle ne yapılmalıdır?"

Cugaşvililer'in işleri yolunda gitti. Gori'deki yıkık dökük evlerin çoğu büyük bir yoksulluk içinde yaşıyordu. Fakat meşgul ayakkabıcı Beso'nun karısı bu yoksulluktan hiç korkmuyordu. Keke şöyle diyordu: "Ailemiz sonsuz bir mutluluk içindeydi."

Beso, "Baramov'dan ayrılarak kendi atölyesini açtı." Arkadaşlarından, en çok da ona "alet-edevat" alan patronu Egnataşvili'den destek gördü. Keke hemen gebe kaldı. "Evli çiftlerin çoğu ailemizin mutluluğunu kıskanırdı." Aslında onun herkesin peşinde koştuğu Beso'yla evlenmesi yaşıtları arasında hâlâ kıskançlık yaratıyordu: "Kem diller evlenmemizden sonra da durmadı." Keke'nin dedikodular üzerinde durması ilginçtir. Belki o sırada Beso'yla evlenmeyi ummuş bir başka kadın vardı. Keke onu bir başkasından çalmış olsa da olmasa da, "kem diller" durmadı; en iyi adam Egnataşvili, Papaz Çarkviyani, Gorili polis memuru Damyan Davriçevi ve daha pek çok ünlü kişi ve aristokrat, evliliklerinin daha ilk döneminde dillere düşecekti.

Düğünden yaklaşık dokuz ay sonra, 14 Şubat 1875'te, "oğlumuzun doğması mutluluğumuzu perçinledi. Yakov Egnataşvili bize çok yardımcı oldu." Egnataşvili, büyükbabalığa adaydı ve "Beso büyük bir vaftiz töreni düzenledi. Beso mutluluktan neredeyse çıldırmıştı." Fakat iki ay sonra, adı Mihail olan küçük oğlan öldü. "Mutluluğumuz kedere dönüştü. Beso üzüntüden içmeye başladı." Keke bir daha gebe kaldı. İkinci oğlu Giorgi, 24 Aralık 1876'da dünyaya geldi. Egnataşvili bir kez daha büyükbabalığa aday oldu. Fakat talihsizlik yakalarını bırakmadı. Bebek, 19 Haziran 1877'de kızamıktan öldü.

"Mutluluğumuz dağılıp gitti." Beso üzüntüden delirmiş gibiydi ve "Gori'nin ikonu"nu, yerlisi olduğu köyün türbesini suçluyordu. Çift, çocuklarının yaşaması için ikona yakarmışlardı. Keke'nin annesi Melanya falcıları gezmeye başladı. Beso içmeye başladı. St. George ikonu evin içine taşındı. Bir ortaçağ kalesinin yanındaki kilisede dua etmek için, şehre tepeden bakan Gorijvari dağına tırmandılar. Keke üçüncü kez gebe kaldı ve çocuğun yaşaması halinde, St. George mucizesi için Geri'ye hac ziyareti yapıp Tanrı'ya şükredeceğine yemin etti. 6 Aralık 1878 günü üçüncü oğlunu doğurdu.[6]*

* Daha sonra Stalin hayatına ilişkin pek çok şeyi uydurdu: resmi doğum günü olan 21 Aralık 1879, gerçek doğum gününden bir yıl sonrasını gösteren uydurulmuş bir tarihti. İsveçli bir gazeteciyle 1920'te yaptığı bir mülâkata kadar 6 Aralık 1878 tarihine genellikle bağlı kaldı.1925'te sekreteri Tovstuha'ya 1879 tarihini resmileştirmesini emretti. Bunun çeşitli açıklamaları vardır. ➡

"Vaftiz edilmeden ölmemesi için hemen onu vaftiz ettirdik." Keke, içinde bir semaver, yatak, divan, masa ve gaz lambasından başka pek bir şey olmayan, tek katlı iki odalı bunaltıcı kulübede çocuğuna baktı. Ailenin varı yoğu neredeyse küçük bir bavula sığabilirdi. Dönen bir merdivenle loş bir bodruma iniliyordu. Burada üç bölme vardı. Birinde Beso'nun aletleri, ötekinde Keke'nin dikiş takımları duruyordu. Üçüncüsünde de ocak vardı. Keke bebeğin karyolasını buraya yerleştirmişti. Aile temel Gürcü besinleriyle yaşıyordu: *lobyo* fasulyesi, *badridyani* patlıcanı ve kalın *lavaşi* ekmeği. Nadiren, *mtsvadi*, Gürcü kebabı yiyorlardı.

17 aralık günü bebek, Soso olarak anılan Yosif ismiyle vaftiz ettirildi. Bu çocuk, geleceğin Stalin'i idi. Annesi, Soso'nun "zayıf, narin ve incecik" olduğunu söyler. "Bir böcek görmesin, onu hemen yakalayıverirdi." Sol ayağının ikinci ve üçüncü parmakları bitişikti.

Beso ailenin koruyucusu Egnataşvili'ye vaftiz babası olmamasını söylemeye karar verdi. "Yakov'un eli uğursuz geldi," diyordu. Fakat tüccar kilise formalitelerini kaçırmış olsa da, Stalin ve annesi ona her zaman "vaftiz babası Yakov" dediler.

Keke'nin annesi, Beso'ya bebek yaşarsa Geri kilisesini ziyaret etmeye yemin ettiklerini hatırlattı. "Yeter ki çocuk yaşasın," diye karşılık verdi Beso, "Onu omzuma alıp dizlerimin üzerinde Geri'ye tırmanırım!" Fakat çocuk soğuk algınlığına yakalanınca, seyahati erteleyip dua etmeye başladı. Sonunda Geri'ye doğru yola çıktılar. "Yol çok zordu, bir koyun bağışladık ve bir şükür töreni istedik." Fakat Geri papazları dua okuyarak cinleri kovuyorlar, kötü ruhları uzaklaştırmak için küçük bir kızı uçurumdan sarkıtıyorlardı. Keke'nin bebeği, "dehşete kapıldı ve çığlıklar atmaya başladı". Bunun üzerine Gori'ye döndüler. Küçük Stalin "uykusunda sıçrıyor ve sayıklıyordu." Fakat hayatta kalmayı başardı, annesinin bir tanesi oldu.

"Keke'nin sütü yeterli değildi." Bu nedenle oğlan Çihatatrişvili (resmi vaftiz babası) ve Egnataşvili'nin eşlerinin sütünü paylaştı. "Bebek önce annemin sütünü kabul etmedi," der Aleksander Çihatatrişvili, "fakat daha sonra bundan hoşlanmaya başladı; gözlerini kapıyor, böylece annemi göremiyordu." Stalin'in torunu Galina Cugaşvili, ana sütünü paylaştıkları için, Egnataşvili çocuklarının "Soso'nun süt kardeşi" olduklarını söyler.

Bunlardan biri de kendisini yeniden yaratma arzusudur. En büyük olasılık, askere gitmemesinin bir gerekçesi olarak doğum tarihini ileri almasıydı. Doğduğu eve gelince, burası Gori'nin Stalin Bulvarı üzerinde hâlâ durmakta olan, Stalin'in Kafkasyalı valisi, daha sonra gizli polis şefi Lavrenti Beria tarafından katedral benzeri Stalin Müzesi'nin karşısına inşa edilen Yunan tarzı bir tapınakla kuşatılmış, derme çatma küçük bir evdi. Cugaşvililer burada uzun süre kalmadılar.

Soso erken konuşmaya başladı. Çiçeklerden ve müzikten hoşlanıyordu. Özellikle Keke'nin erkek kardeşleri Gio ve Sandala'nın çaldıkları *duduki*'nin sesini seviyordu. Gürcüler şarkı söylemeyi severler. Stalin de kolayca akılda kalan Gürcü melodilerinden her zaman hoşlanmıştır.* Yaşlılığında "çarşıya şarkılar söyleyerek giden Gürcü erkekler"in sesini hatırlardı.[7]

Beso'nun işleri iyi gidiyordu. Yanına çıraklar aldı, on kadar çalışanı vardı. Çıraklarından biri, Soso'yu seven ve onun yetişmesine yardımcı olan Dato Gasitaşvili, Beso'nun kaydettiği gelişmeyi hatırlıyordu: "Bizim mesleğimizdeki herhangi birinden daha iyi yaşıyordu. Evlerinde her zaman tereyağı vardı." Daha sonra bu refahla ilgili söylentiler çıktı. Bunlar bir proletarya kahramanı için can sıkıcıydı. "Ben bir işçinin oğlu değilim," demiştir Stalin. "Babam bir ayakkabı atölyesinin sahibiydi. Yanında çırak çalıştırırdı, bir sömürücüydü. Durumumuz fena değildi." Bu mutlu dönemde Keke, Marya ve Arşak Ter-Petrosyan'la dost oldu. Arşak, askerlerle ticari işler yapan bir Ermeni idi. Oğlu Simon, banka soyguncusu Kamo gibi kötü bir ün kazanacaktı.[8]

Keke çocuğuna hayrandı ve yaşlılığında "onun ilk adımlarını hâlâ görür gibi oluyorum," diyordu. "Bir kandilin titrek ışığı gibi." Keke annesiyle birlikte, çocuğun çiçek sevgisinden yararlanarak ona yürümeyi öğretti. Keke bir sarı papatyayı ona gösteriyor, çocuk da onu yakalamak için koşuyordu. Bir keresinde Soso'yu düğüne götürdü. Çocuk gelinin duvağındaki bir çiçeğe dikti gözlerini ve elini uzatıp çiçeği kapıverdi. Keke oğluna çiçeği bırakmasını söyledi. Fakat vaftiz babası Egnataşvili çocuğu sevgiyle "öpüp okşayarak" şöyle dedi: "Daha şimdiden gelini kapmak istiyorsan, yaşlandığında neler yapacağını Tanrı bilir."

Soso'nun hayatta kalması şükran duygularıyla dolup taşan anne için mucize gibi bir şeydi. "Ne kadar mutluyduk, ne çok gülerdik!" Anılarını anlatırkan Keke böyle diyordu. Çocuğu hep yüceltti. Bu durum Soso'nun kendisini hep özel hissetmesini sağlamış olmalı. Freud'a göre, annenin kendisini çocuğuna adaması, çocukta bir fatih duygusu yaratır. Bu görüş hiç şüphesiz doğruydu. Keke'nin sevgili "Soselo"su çok hassas bir çocuktu, fakat başından beri büyük bir güven duygusuna sahipti.

Fakat Beso'nun başarısının zirvesinde bir gölge vardı. Müşterileri ona kısmen şarapla ödeme yapıyorlardı. Şarap, Gürcistan'da o kadar boldu ki, pek çok işçi ücre-

* Diktatör Stalin mükemmel bir bahçıvandı, limonlar, domatesler ve en çok da güller ve mimozalar yetiştirirdi. En sevdiği Gürcü şarkıları, " Uzaklara Uç Kara Kırlangıç" ve "Suliko" idi.

tini nakit yerine alkol olarak alıyordu. Ayrıca, Beso'nun bir dostunun *duhan*'ının (taverna) bulunduğu sokağın köşesinde çalışması onu daha fazla içmeye teşvik ediyordu. Beso, bir Rus siyasal sürgünüyle içki arkadaşlığı yapıyordu. Poka adındaki bu adam muhtemelen bir *narodnik* ya da Halkın İradesi'yle ileri düzeyde bağlantılan olan biriydi. Bu örgüt o sırada İmparator II. Aleksander'e peş peşe suikastlar düzenlemişti. Böylece Stalin küçük yaşta bir Rus devrimcisini tanımış oldu. "Oğlum onunla arkadaşlık ediyordu," der Keke. "Poka ona bir kanarya aldı." Fakat Rus paçavralar içinde yaşayan umutsuz bir alkolikti. Bir kış günü karların içinde ölü bulundu.

Beso, "içkiyi bırakamıyordu." Keke, "iyi bir aile adamı kendisini mahvediyordu," der. İçki âlemleri yüzünden işler de bozulmaya başladı: "Elleri titriyordu ve artık ayakkabı dikemiyordu. İşi çıraklar yürütüyordu."

Poka'nın akıbetinden ders almayan Beso kendine yeni bir içki arkadaşı buldu: Papaz Çarkviyani. Gürcistan taşrası papaz doluydu, fakat bu din adamları dünyevi zevklere düşkündü. Kilisedeki işler bittiğinde, papazlar zamanlarının büyük bölümünü kör kütük sarhoş olana kadar içtikleri Gori tavernalarında geçirirlerdi. Stalin yaşlılığında şunları hatırlıyordu: "Peder Çarkviyani dini hizmeti biter bitmez üstünü değiştirir ve iki adam doğruca *duhan*'ın yolunu tutardı."* Eve birbirine yaslanarak, sarılarak, "avaz avaz şarkı söyleyerek," zilzurna sarhoş dönerlerdi.

"Ayakkabıcı da olsan, sen iyi bir adamsın," derdi papaz, sözcükleri yayarak.

"Sen de bir papazsın," diye haykırırdı Beso. "Ama ne papaz! Seni seviyorum." İki sarhoş birbirine sarılırdı. Keke, Peder Çarkviyani'ye Beso'yu içmeye götürmemesi için yalvardı. Keke ve annesi Beso'ya da içmemesi için yalvarıyorlardı. Egnataşvili'ye başvurdular, fakat bu da çare olmadı. Bu durumun sebebi belki de şehirde yayılmakta olan söylentilerdi.[9]

Bu söylentiler belki de Keke'nin evliliklerini anlatırken sözünü ettiği "kem diller"den kaynaklanıyordu. Zira Gori polis şefinin oğlu Yosif Davriçevi, anılarında şu iddiada bulunur: "Doğum mahallede dedikodulara yol açtı. Çocuğun gerçek babasının Koba Egnataşvili ... ya da babam Damyan Davriçevi olduğu söyleniyordu." Bu söylentiler, Davriçevi'nin "kıskançlıktan manyaklaşmış bir cüce" dediği ve o sırada alkolizme sürüklenmekte olan Beso'nun kulağına gitmemiş olamazdı.[10]

* Bu Gürcü hanlarında "eşyasız pis odalardan başka bir şey yoktur," diye uyarıyordu Alman seyahat kitabı yayıncısı Karl Baedeker. Oralarda müşterilere, "ekmek (peynirle birlikte), çay, şarap ve en iyi durumda yumurta ve tavuk verilir."Et yemek isteyenler, bütün bir koyunu (4-5 ruble) ya da süt domuzunu (2-3 ruble) satın almak zorundaydı."

1883 yılı içinde Beso giderek daha "alıngan ve umursamaz" biri oldu. Sarhoş kavgalarına giriyordu. Artık herkes ona "Çılgın Beso" diyordu.

Babalık iddiaları çocuğun iktidarı ve ünüyle orantılı olarak artmıştır. Stalin Sovyet diktatörü olduğunda, gerçek babası olduğu söylenen kişiler, yetişkin Stalin'e benzeyen ve o sıralarda Gori'den geçen ünlü Orta Asya kâşifi Nikolay Pryevalski'yi; hattâ o sıralarda Tiflis'i ziyaret etmiş olan ve Keke'nin hizmetçi olarak çalıştığı bir sarayda kaldığı söylenen geleceğin imparatoru III. Aleksander'ı kapsıyordu. Fakat kâşif aslında bir eşcinseldi ve Stalin ana rahmine düştüğünde Gürcistan yakınlarında değildi ve Keke, çarın veliahtıyla aynı zamanda Tiflis'te bulunmamıştı.

Bu saçmalıklar bir yana, Stalin'in gerçek babası kimdi? Aslında ailenin reisi, Keke'yi teselli eden ve çocuğu koruyup kollayan kişi, Egnataşvili idi. Evli ve çocuklu bir adamdı, bolluk içinde yaşıyordu, iyi iş yapan çeşitli tavernaların sahibi ve neredeyse şarap içinde yüzen bir ülkede zengin bir şarap taciriydi. Dahası, parafinli bıyıkları olan, bu güçlü kuvvetli atlet, savaşçılara tapılan bir şehirde güreş şampiyonu idi. Daha önce de aktarıldığı gibi, Keke onun için şöyle yazar: "Ailemizin kuruluşunda bize her zaman yardımcı olmaya çalıştı." Bu, talihsiz, ama belki de açıklayıcı bir ifadedir. Bu sözlerle neyi kastettiği tam olarak anlaşılmaz. Acaba Keke bize bir şey söylemeye mi çalışıyordu?

Kocasının sürekli içmesinden şikâyet ettiğinde Keke'ye yardımcı olan polis şefi Davriçevi baba olması muhtemel bir diğer kişiydi. Şehrin belediye başkanı ve Davriçevi'nin arkadaşı şu tanıklıkta bulundu: "Bildiğim kadarıyla Soso, Davriçevi'nin öz oğluydu. Soso'nun güzel annesiyle ilişkisini Gori'de herkes bilirdi."

Stalin de bir keresinde, babasının aslında bir papaz olduğunu söyledi. Bu da bizi üçüncü adaya götürür: Peder Çarkviyani. Egnataşvili, Davriçevi ve Çarkviyani; hepsi de evliydi, fakat Gürcistan'da geçerli olan maço kültürüne göre, tıpkı İtalyan erkekleri gibi, Gürcülerin metres edinmeleri neredeyse beklenen bir durumdu. Gori'nin papazları zevk ve sefa düşkünlükleriyle tanınırlardı. Bu adamların üçü de, yörenin önemli şahsiyetleriydi. Sorunları olan genç ve güzel kadınları kurtarmaktan hoşlanırlardı.[11]

Keke'nin kendisine gelince, 1930'ların siyah rahibe başlığı giyen dindar yaşlı kadını ile 1880'lerin deli dolu genç kadınını eşleştirmek her zaman zor olmuştur. Dindarlığı kuşku götürmez, fakat dini görenek tensel günahları asla engellememiştir. Keke'nin "arzulanan, güzel bir kız" olmakla gurur duyduğu kesindir

ve göründüğünden çok daha dünyevi olduğuna dair bulgular vardır. Yaşlılık döneminde Keke, Stalin'in Kafkasya valisi Lavrenti Beria'nın karısı Nina Beria'yı âşıklar edinmeye teşvik ediyor ve onunla çok esprili biçimde cinsel meseleler hakkında konuşuyordu: "Gençliğimde evlere temizliğe giderdim ve yakışıklı bir oğlanla karşılaştığımda, fırsatı asla kaçırmazdım." Beria'lar düşman tanıklardır, fakat Keke'nin anılarında bile kaçamaklara ilişkin bir ipucu vardır. Evin bahçesinde, kendi annesi Soso'yu bir çiçekle oyalarken, neşeyle memelerini açıp yürümeye çalışan oğlana gösterdiğini, bunun üzerine çocuğun çiçeği bırakıp ona yöneldiğini, hatırlar. Bu arada sarhoş Rus sürgün Poka onları gözetlemektedir. Gülmeye başlar. "Hemen düğmelerimi iliklediм," der, Keke.[12]

Stalin, laf arasında bu konularda şakalaşmaktan hoşlanır, bu öykülerin anlatılmasını teşvik ederdi. Hayatının son yıllarında, himayesi altındaki Mgeladze'yle sohbet ederken, ona "Egnataşvili'nin gayri meşru oğlu olduğu izlenimi" verdi. Beso'nun oğlu olduğunu inkâr ediyor gibiydi. 1934'te, bir resepsiyonda, "Babam bir papazdı" dediği doğrudur. Fakat, Beso'nun yokluğunda üç baba adayı da onun yetişmesine yardımcı oldu: Çarkviyani'lerle birlikte yaşadı, Davriçevi'ler tarafından gözetildi ve zamanının yarısını Egnataşvili'lerde geçirdi. Onlardan bir evlat sevgisi gördüğü kesindir. Papaz söylentisinin bir nedeni daha vardı: Kilise okulu sadece ruhbanın çocuklarını kabul ediyordu. Bu yüzden annesi onu bir papazın oğlu olarak okula kaydettirdiğini söylemektedir.[13]

Stalin'in Çılgın Beso hakkındaki düşünceleri belli değildir: Onu küçümsüyordu, fakat aynı zamanda onunla övünüyor ve ona sempati duyuyordu. Mutlu anları da olmuştu. Beso, oğluna, Gürcistan'ın "zenginlerle savaşan, prenslerden çalıp köylülere veren" kahraman eşkıyaları hakkında öyküler anlatırdı. İçkili yemeklerde, diktatör Stalin, Kruşçev ve diğer kodamanlara, içkiye dayanıklılığının babasından miras kaldığını söyleyip övünürdü. Babası beşikteki oğlunu parmağını içine batırdığı şarapla beslerdi. Stalin aynı şeyi kendi çocuklarına da yapar, karısı Nadya ise dehşete kapılırdı. Daha sonraları, ismini vermediği, küçük atölyesi olan bir ayakkabıcının vahşi kapitalizm tarafından nasıl yok edildiğine ilişkin dokunaklı şeyler yazdı. "Onun düşlerini uçuran kanatlar, koparıldı," diyordu. Bir keresinde, "babam bir gün içinde iki çift ayakkabı yapabilirdi," diye övündü. Diktatör olduğu dönemlerde bile, kendisinin de bir ayakkabıcı olduğunu söylemekten hoşlanırdı. Bir ara takma isim olarak Besoşvili, yani Beso'nun oğlu adını kullandı. En yakın Gori'li arkadaşları ona "Beso" derlerdi.[14]

Bütün bu öyküler dikkate alındığında, sarhoşun Soso hakkında "piç" diye atıp tutmasına rağmen, Stalin'in Beso'nun oğlu olması en büyük olasılıktır. Evli bir kadın daima saygı görmeyi beklerdi, ancak yarı-dul, genç ve güzel Keke evliliği bozulduğunda Egnataşvili'nin metresi olduysa, bunu çirkin bulmak yersizdir. Egnataşvili, anılarında, çoğu kez onun kocası gibi görünür ve ona büyük bir sevgi duyduğu hatırlanır. Keke onun kendisine karşı her zaman çok nazik olduğunu ve hep yardım ettiğini söyler. Bu sözler bir "yanlış anlama"ya yol açtı. Ne var ki, Egnataşvili'nin torunu, Guram Ratişvili en doğrusunu söylemektedir: "Onun Stalin'in babası olup olmadığını bilmiyoruz, fakat tüccarın oğlanın babası gibi olduğunu *biliyoruz*."[15]

Gayri meşruluk söylentileri, tıpkı Oset kökenine ilişkin söylentiler gibi, 1920'lerde önce fethettiği, daha sonra ezdiği Gürcistan'da insanların genellikle nefret ettikleri zalim Stalin'i küçültmek için kullanıldı. Mütevazı bir kökenden gelen büyük adamların babalarının belli olmadığına dair söylentilerin yaygın olduğu doğrudur. Ancak bazı durumlarda bunlar gerçekten de resmi babalarının çocuklarıdır.

Okul arkadaşlarından David Papitaşvili'nin tanıklığına bakılırsa, Stalin, "Gençliğinde babasına çok benziyordu."[16]

Soso beş yaşındayken, Çılgın Beso kapıldığı paranoyalar yüzünden acı çeken ve şiddet kullanan bir alkolikti. "Her geçen gün," diyordu Keke, "daha da kötüleşiyordu."

2

ÇILGIN BESO

Soso, sarhoş Beso'dan çok çekti; ondan korkuyordu. "Sosocuğum çok hassas bir çocuktu," der Keke. "Babasının sokaktan *balaam-balaam* diye şarkı söylediğini duyunca hemen koşup bana gelir, babası uyuyana kadar gidip komşularda kalıp kalamayacağını sorardı."

Çılgın Beso içkiye öyle bir para harcıyordu ki, bel kemerini bile satmak zorunda kalmıştı. Stalin, daha sonra, durumu şu sözlerle açıklayacaktı: "Bir Gürcü'nün kemerini satması için çok darda kalmış olması gerekir."[1] Keke, Beso'yu ne kadar küçümsüyorsa, Soso'yu da o kadar şımartıyordu: "Onu hep yün battaniyesine sıcacık sarardım. O da beni çok severdi. Sarhoş babasını gördüğünde, gözleri yaşlarla dolar, dudakları morarır ve bana sokulup onu saklamam için yalvarırdı."

Beso, hem Keke'yi hem de Soso'yu döverdi. Erkek evlat Gürcü erkeğin guruyduy, fakat Soso belki de Beso için kem dillerin söylediklerinden duyduğu utancı temsil ediyordu. Bir keresinde Beso oğlunu yere öyle bir fırlattı ki, çocuğun idrarından günlerce kan geldi. Stalin'le ilgili anılarını yazan okul arkadaşı Yosif İremaşvili, "Hak edilmeyen dayaklar, erkek çocuğun babası kadar sert ve kalpsiz olmasına yol açar," inancındaydı. Stalin babasından "İnsanlardan nefret etmeyi öğrendi." Genç Davriçevi, Keke'nin onu "ana şefkatiyle nasıl sarıp sarmaladığını ve bütün kötülüklerden koruduğu"nu, Beso'nun ise ona "bir köpek gibi" davrandığını ve "sebepsiz yere dövdüğü"nü hatırlar.

Soso saklandığında, Beso evin içinde bağırıp çağırırdı: "Keke'nin küçük piçi nerede? Yatağın altına mı saklanmış?" Keke ona karşı koyardı. Bir keresinde Soso yüzü gözü kan içinde Davriçevi'nin evine koştu: "İmdat!" diye bağırıyordu. "Koşun, çabuk! Annemi öldürüyor!" Polis memuru Davriçevi, Cugaşvili'lere koştuğunda, Beso'yu Keke'yi boğarken buldu.

Bu durum dört yaşında bir çocuk için çok ağırdı. Annesi, Soso'nun babasına nasıl inatla saldırdığını hatırlıyordu. Stalin şiddeti önce içinde yaşadığı evde öğ-

rendi: bir keresinde Keke'yi korumak için Beso'ya bir bıçak fırlattı. Kavgacı ve saldırgan biri olarak büyüdü. Onu denetlemek o kadar zordu ki, Keke bile, hayranlık duyduğu, üzerine titrediği azgın oğluna söz geçirmek için, ona fiziksel disiplin uygulamak zorunda kalıyordu.

Aileyi tanıyan bir Yahudi kadın, "Baskıcı babanın yumruğu aynen çocuğa uygulanırdı," diyordu. Stalin'in kızı Svetlana da "O [Keke] çocuğu ayağının altında ezerdi," der. Stalin 1930'larda son kez Keke'yi ziyaret ettiğinde, ona neden kendisini o kadar çok dövdüğünü sordu. "Sana hiç zarar vermedi ki,"diye yanıtladı Keke. Ancak bu nokta tartışma götürür. Psikiyatrlar şiddetin çocuklara daima zarar verdiğine inanırlar. Şiddetin çocuğa sevgi ve sempati duyguları aşılamadığı kesindir. Alkolik babaları tarafından dövülen pek çok çocuk aynı davranışı kendi çocuklarına ya da eşlerine uygular, fakat bu adamların pek azı tehlikeli caniler haline gelir.* Ayrıca Stalin'in biçimlenmesine katkıda bulunan tek şiddet kültürü bu değildi.

Stalin şiddetin etkili ve pratik bir yöntem olduğuna inanıyordu. Çarın Kazakları göstericilere *nagayka* kamçılarıyla saldırdıklarında, Stalin "kamçı darbeleri bize çok hizmet ediyor," diye yazdı. Daha sonraki hayatında, hem tarihin kutsal tırpanı hem de yararlı bir yönetim aracı olarak şiddete inandı. Adamlarını "bir sorgulama aracı olarak surat dağıtma"ya teşvik etti. Gene de "dehşet verici çocukluk" döneminde "çok ağladığı"nı kabul ediyordu.

Aile Stalin'in doğduğu evi kaybetti ve göçebe oldu. Sonraki on yıl boyunca en az dokuz ayrı evde, çocuk yetiştirmeye hiç uygun olmayan kasvetli kiralık odalarda yaşadılar.[2] Artık Keke ve çocuk, Keke'nin erkek kardeşlerinden biriyle yaşıyorlardı, fakat Beso durumu düzeltmeye söz verdi ve Keke'yi geri aldı. Ancak "içkiyi bırakamadığı" için, Keke, Peder Çarkviyani'nin yanına taşındı.

Keke bütün bunların küçük Soso üzerindeki etkisini görebiliyordu: "İçine kapandı, genellikle tek başına oturuyor, öteki çocuklarla oynamak için artık dışarı çıkmıyordu. Okumayı öğrenmek istediğini söyledi. Onu okula göndermek istedim,

* Adolf Hitler'in de, sarhoş babası Alois tarafından dövüldüğünü belirtmek gerekir. Stalin karısını ve çocuklarını dövmediyse de, yıkıcı bir koca ve baba oldu. En azından her iki karısının erken ölümlerine sebep olmakla suçlandı. Gayri meşru çocuğunu terk etti, oğlu Yakov'la neredeyse on beş yıl hiç ilgilenmedi, daha sonra da onu hep baskı altında tuttu. İkinci evliliğinden olan çocuklarının her ikisine de aşırı derecede ilgi gösterdi ve oğlu Vasili'yi ezdi. Onu zaman zaman tokatlardı, fakat diktatörün oğlu daha sonra şımarık ve zaptedilemez bir küçük zalim haline geldi. Vasili tam bir alkolik oldu. Bu özellik ona belki de kalıtım yoluyla Beso'dan geçmişti. Stalin, kızı Svetlana'yı, başına buyruk davranmaya başlayana kadar sevdi. Stalin bir keresinde onu tokatladı. Fakat bu olay Svetlana kırklı yaşlarında kadın düşkünü bir adamla ilişki kurduğu zaman oldu. Stalin'in ikinci evliliğinin öyküsü ve çocuklarının kaderi için bk. Simon Sebag Montefiore, *The Court of the Red Tsar*.

fakat Beso karşı çıktı." Beso, Stalin'in ayakkabıcılığı öğrenmesini istiyordu. 1884'te Beso ona ayakkabıcılık zanaatını öğretmeye başladı. Soso o sırada çok hastaydı.

Çiçek hastalığı o yıl Gori'yi kasıp kavurdu. Keke, "her evde hıçkırık sesleri" işitiyordu. En değerli destekçisi Yakov Egnataşvili "harika çocuklarının üçünü bir gün içinde" kaybetti. "Zavallı adam üzüntüden neredeyse aklını kaçırdı." İki oğul ve bir kız hayatta kaldı. Çocukların ölümü Keke'nin "vaftiz babası Yakov"la paylaştığı acılardan biri oldu. Hasta Soso'nun üstüne titriyordu. Hastalığın üçüncü günü Soso iyice ateşlendi. Genç Stalin annesinin hem çillerini hem de kestane rengi saçlarını almıştı. Artık hayatı boyunca yüzünde ve ellerinde çiçek hastalığının bıraktığı izleri de taşıyacaktı. Bir Ohrana belgesinde kod adı olarak yer alan takma isimlerinden biri, "Çopur" (çiçek bozuğu) olacaktı. Fakat Stalin hayatta kalmayı başardı. Annesi sevinçten havalara uçtu, fakat tam o sıralarda yeni bir felaketle karşılaştı. Beso onu terk etti.

"Çocuğa göz kulak ol," diyordu Beso, fakat ailenin geçimine hiçbir katkıda bulunmuyordu. Stalin'e göre, Beso karısının çamaşırcılık yapmasını ve kendisine para vermesini istiyordu. Keke o günleri hatırlarken "Kimbilir kaç gece gözyaşı döktüm!" der. "Çocuğu daha fazla üzmemek için onun yanında gözyaşlarımı tutuyordum. Bana hep sarılır, yüzüme kaygıyla bakar, 'Anneciğim,'derdi, 'sakın ağlama, yoksa ben de ağlarım.' O zaman kendimi tutar, gülmeye çalışır ve onu öperdim. Sonra, yine benden bir kitap isterdi."

Artık çocuğuyla tek başına ve kimseden yardım görmeden yaşayan Keke, Soso'yu okula göndermeye karar verdi. Her iki aile için de bu bir ilkti. Hayallere dalıyordu. "Hep onun bir piskopos olmasını istedim. Bir keresinde Tiflis'ten gelen bir piskoposa büyük bir hayranlık duymuş, gözyaşlarımı tutamamıştım." Fakat Beso onun hayatına bir kez daha girdi ve bu türden planları yasakladı. "Soso, ancak benim cesedimi çiğneyerek okula gidebilir!" diyordu Beso. Kavga etmeye başladılar. "Bizi ancak çocuğumun sesi ayırırdı."

Beso'nun alkolizminin onda hastalıklı bir kıskançlığa yol açtığı kuşku götürmez, fakat sadakatsizlik söylentileri ve karısının Gürcü erkeklere özgü o Tanrı vergisi iktidarı sarsan kurnazlıkları, Beso'nun çöküşüne katkıda bulunmuş olmalı. Neredeyse bütün şehir Beso'nun karşısındaydı. Keke'nin yaşadığı sefaleti aslında herkes biliyordu. Egnataşvili, Peder Çarkviyani ve polis şefi Davriçevi ona biraz yardım ettiler. Beso'nun dükkânında çalışan iyi yürekli çırak Dato bile, İkinci Dünya Savaşı sı-

rasında Stalin'e, onu nasıl kucağında taşıdığını ve koruduğunu hatırlattı. Bir keresinde, sokakta bir Rus çelimsiz Soso'yla "çekirge" diye alay etti. Dato adamı bir yumrukta yere yıktı ve tutuklandı. Fakat yargıç olanları duyunca güldü ve ailenin koruyucusu Egnataşvili, işi tatlıya bağlamak için "Rus'a bir yemek ısmarladı."

Keke'nin hayatı dağılıyordu. İşler kötü gidiyordu. Dato bile kendi dükkânını kurmak üzere ayrıldı.* 1938'de Stalin şunları hatırlıyordu: "On yaşındaydım. Babam her şeyini kaybetmiş ve bir proleter olmuştu. Sürekli kendi bahtsızlığına sövüp sayardı." Dalga geçmeyi de ihmal etmiyordu bu arada: "Bir proleter haline geldi, onun batışı benim için bir avantaj oldu tabii!" Fakat, "ben on yaşındayken her şeyini kaybetmesi gene de beni pek mutlu etmedi!"

Davriçevi, Keke'yi ev işlerinde kullanıyordu. Egnataşvililer'e de çamaşıra gidiyordu. Keke hep onların evindeydi. Soso orada akşam yemeği yiyordu. Keke'nin anılarından, Egnataşvili'nin Soso'yu sevdiği anlaşılıyor. Karısı Mariam da onu seviyor, yiyecek sepetleri veriyordu. Keke'nin daha önce Egnataşvili'yle bir ilişkisi olmadıysa, bu kez olduğu kesindi. "Aile onun yardımlarıyla ayakta duruyordu," der. "Bize hep yardım etti. Kendi ailesi de vardı ... ve doğruyu söylemek gerekirse, kendimi huzursuz hissediyordum."

Papaz, onun Soso'yu okutma fikrini destekledi ve Keke, Çarkviyani'lerden ergenlik çağındaki oğullarının ailenin daha küçük çocuklarıyla birlikte Soso'ya Rusça öğretmelerine izin vermelerini istedi. Soso'nun yetenekli olduğunu hissediyordu. Oğlanların ders verdikleri küçük kız kardeş onların sorularına yanıt veremiyor, fakat küçük Stalin aynı soruları yanıtlayabiliyordu. Stalin yaşlılığında, okuma ve yazmayı kendisinden büyük çocuklardan daha hızlı öğrendiğini söyleyerek övünürdü. Bir süre sonra kendisi onlara ders vermeye başlamıştı. Peder Çarkviyani'nin oğlu Kote, "Bu işi çok gizli tutmak gerekiyordu," der, "çünkü Beso amca her geçen gün biraz daha kötü ve tehditkâr oluyor, 'Oğlumu mahvedemezsiniz, yoksa...!' deyip duruyordu. Soso'yu kulağından tutup atölyeye sürüklerdi, fakat babası gider gitmez Soso tekrar bize katılırdı. Kapıyı kilitler, çalışırdık." Davriçevi ailesi onun oğullarıyla birlikte ders çalışmasına izin verdiler.

Keke'nin cazibesi ve Beso'nun yarattığı dehşet nedeniyle herkes genç kadına yardım etmek istiyordu. Keke şimdi de Soso'nun aklını Gori'nin mükemmel kilise okuluna çelmek zorundaydı. Oğlu böylece bir piskopos olabilecekti. Çeşitli

* Dato, elli yıl sonra, 1940'ta hâlâ ayakkabıcılık yapıyordu. Stalin Egnataşvili'lerden birine onu Moskova'ya birlikte olmak için davet etmesini emretti. Bk. Son Söz.

girişimlerde bulundu. Fakat okul sadece papaz çocuklarını kabul ediyordu. Peder Çarkviyani, Soso'nun babasının bir diyakoz olduğunu söyleyerek sorunu çözdü. Fakat ortada bunu kanıtlayan hiçbir belge yoktu. Okul yetkililerinin kulağına çocuğun gerçek babasının kendisi ya da bir başka günahkâr papaz olduğunu fısıldayıp fısıldamadığı bir merak konusudur. Stalin'in, babasının bir papaz olduğunu söylemesinin nedeni, yoksa bu küçük hile miydi?

Soso, dua, okuma, aritmetik ve Rusça sınavına girdi. Başarısı öyle çarpıcıydı ki, kilise okulu onu ikinci sınıfa kabul etti. "Mutluluğum sonsuzdu," der Keke. Fakat, artık çalışamayan Beso, "büyük bir öfke içindeydi."[3]

Çılgın Beso, Egnataşvili'ye ait tavernanın camlarını indirdi. Keke, onu Davriçevi'ye şikâyet etti. Bunun üzerine Beso polise saldırdı ve onu bir ayakkabıcı aletiyle yaraladı. Belediye Başkanı Yuruli'nin bunu polis memuru Davriçevi'nin Soso'nun gerçek babası olduğuna dair bir kanıt olarak göstermesi gülünçtür. Davriçevi, Çılgın Beso'yu tutuklamadı. Oğlunun anlattıklarına bakılırsa, yarası önemsizdi ve "güzel" Keke'yle bir tür ilişki içindeydi. Her zaman "Soso'ya özel bir ilgi gösteriyordu." Davriçevi sadece Beso'ya Gori'yi terk etmesini emretti. Bunun üzerine Beso, Tiflis'teki Adelhanov Ayakkabı Fabrika'sında kendisine bir iş buldu ve çalışmaya başladı. Beso, zaman zaman oğlunu özledi ve Keke'ye para gönderdi, onunla barışmak istedi. Keke barışma teklifini zaman zaman kabul ettiyse de, ilişkileri asla düzelmedi.

Stalin'in babası, sadece bir *karaçogeli* olarak değil, sıradan bir erkek olarak bile saygınlığını kaybetmişti. Bir şeref ve utanç toplumu olan Gürcistan'da bu, bir tür ölümdü. "O artık bir yarım erkekti," der Keke. Bu durum Beso'yu iyice kenara itti. Şimdilik gitmişti, fakat çok uzakta değildi.[4]

Keke, o sırada Gori'de bir kadın giyim mağazası açan Kuliyanav kız kardeşlerin atölyesinde iyi bir iş buldu. Keke burada on yedi yıl çalıştı. Artık kendi parasını kazanabiliyordu. "Çocuğumun üzüntüler içinde mahvolmaması için elimden geleni yapmaya çalıştım," der. "Ona gerekli olan her şeyi verdim."

Keke onu bir Gürcü şövalyesi olarak yetiştirdi. Stalin'in ilerde bir işçi sınıfı şövalyesi olarak içselleştirdiği ideal buydu. Yaşlılığında, "Güçlü kişi daima yürekli olmalıdır," diye yazdı. Kendisinin Beso'dan çok Keke'ye benzediğine inanıyordu. "Onu severdi," der, Stalin'in kızı Svetlana. "Onun acımasız dayaklarını anlatmayı bile severdi. Annesine benzediğim için en çok beni sevdiğini söylerdi." Fakat Stalin yavaş yavaş Keke'den uzaklaşmaya başlamıştı.

Beria'nın oğluna göre, Stalin "annesini sevmezdi." Diğerleri, daha çok Gürcüler, annesine "fahişe" dediğini yeminle söylerler. Fakat bunlar genellikle Stalin'in düşmanları tarafından onu karalamak için anlatılan öykülerdir. Psikiyatrlar annesinin bakire ve fahişe bileşimi yüzünden Stalin'in bir karmaşa yaşadığını öne sürerler. Bu karmaşa hayatının ileriki dönemlerinde Stalin'in kadın cinselliğinden kuşku duymasına yol açmış olabilir.

Keke'nin metaneti Stalin'i şaşırtıyor muydu? Onun erkek koruyucularını uygunsuz buluyor muydu? Daha sonraları cinsel konularda ahlâkçı olduğu kesindir. Fakat bu, yaşlanan pek çok insan için geçerlidir. Kesin olarak bildiğimiz tek şey, onun katı, iki yüzlü ve maço bir kültürün içinde yetiştiğidir. Ancak onun genç bir devrimci olarak cinsel konulardaki ahlâki tutumu, gayet rahat, neredeyse tamamen serbestti.

Ana-oğulu gayet iyi tanıyan ve düşmanca duygulara sahip bir tanık olan İremaşvili'ye göre, Soso "sadece tek bir kişiye, annesine bağlıydı." Fakat ana ile oğulun giderek birbirinden uzaklaşmasının nedeni büyük olasılıkla Keke'nin alaycı ve sözünü sakınmayan biri olmasıydı. Beria'nın oğluna göre, Keke "Her konuda fikrini söylemekte asla duraksamaz" ve oğlunun hayatına hep hükmetmeye çalışırdı. Onun sevgisi ağır ve boğucuydu. Tıpkı kendi çocukları ve dostları karşısındaki Stalin gibi... Ana ve oğul birbirine çok benziyordu ve sorun da buradaydı.

Gene de Stalin onun büyük sevgisini kendi tarzında takdir ederdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Mareşal Jukov'a, Keke'nin kendisini hâlâ şımarttığını söyleyip gülerek, annesinin "altı yaşına kadar onun görüş alanının dışına çıkmasına asla izin vermediği"ni anlattı.[5]

1888'in sonunda, o sırada on yaşında olan Soso, yeni istasyonun yanında, kırmızı kiremitli, iki katlı güzel bir binadaki Gori Kilise Okulu'na* başarıyla kaydoldu. Her zamanki gibi yoksul olan Keke, papazların hali vakti yerinde oğulları arasında Soso'sunun yoksul görünmemesi için elinden geleni yapmaya kararlıydı. Tam tersine, Soso 150 erkek çocuğun öğrenim gördüğü okulda en şık giyinen çocuk olacaktı.

Tam da öyle oldu. Öğrencilerin çoğu, on yıllar sonra Stalin'in okuldaki ilk gününü hatırlıyordu. Kısa süre sonra onunla arkadaş olan Vano Ketskoveli'nin

* 2006 yılında onarılmakta olan okul Gori'de hâlâ durmaktadır. Binanın kapısında Kruşçev'in 1956'da Stalin'i suçlamasından sonra kaldırılan, üzerinde şu sözlerin yer aldığı bir levha bulunuyordu: BÜYÜK STALİN BURADAKİ ESKİ KİLİSE OKULU'NDA 1 EYLÜL 1888'DEN TEMMUZ 1894'E KADAR ÖĞRENİM GÖRDÜ.

hatırladıkları şunlardı: "Öğrenciler arasında yabancı bir çocuk gördüm. Üzerinde, dizlerine kadar uzanan uzun bir *arhaluhi* [resmi Gürcü ceketi], ayağında uzun yeni çizmeler, belinde geniş bir deri kemer, başında da cilalı siperliği güneşte parlayan siyah bir kasket vardı. Çok kısa boylu ve oldukça zayıf olan bu kişi, dar pantolonlu ve çizmeliydi. Boyunbağı takmış ve pilili gömlek giymişti." Elinde "kırmızı kumaştan bir okul çantası vardı." Vano, şaşırmıştı. "Bütün sınıfta, hattâ bütün okulda böyle giyinen biri yoktu. Öğrenciler onun etrafında toplandılar." Büyülenmiş gibi bakıyorlardı. En yoksul çocuk, en şık giyinmişti. O, Gori'nin Küçük Lord Fauntleroy'u idi. Bu güzel giysilerin parasını ödeyen kimdi acaba? Papazlar, taverna sahipleri ve polis memurları kuşkusuz katkıda bulunmuşlardı.

Giysileri güzel olsa da, yaşadığı acılar Stalin'i katılaştırmıştı. "Ondan çekinir, uzak dururduk," der İremaşvili. "Fakat onunla ilgilenirdik de," çünkü "büyümüş de küçülmüş" gibiydi ve onda "aşırı derecede tutkulu" bir yan vardı. Tuhaf bir çocuktu: Mutlu olduğu zaman, "duygularını çok tuhaf biçimde ifade ederdi. Parmaklarını çatırdatır, nara atar ve tek bacağı üzerinde dönerek sıçrardı!"* İster Stalin diktatör olduğunda baskıcı kişilik kültü kapsamında, ister ona şiddetle muhalif olanlar tarafından yazılmış olsun, Stalin'in çocukluk dönemine ilişkin bütün anılar, onun, on yaşında bile, özel bir cazibe taşıdığını onaylar.[6]

Gene o sıralarda, belki de okula başladığı günlerde, ölümle bir kez daha karşılaştı. "Sabahleyin onu sağ salim okula gönderdim," der Keke, "öğleden sonra onu kendini kaybetmiş halde eve taşıdılar." Sokakta bir faytonun altında kalmıştı. Erkek çocuklar, dörtnala giden at arabalarının arka dingiline fırlayıp oturmaktan hoşlanırlardı. Stalin'in yaralanmasına belki de bu oyun neden olmuştu. Zavallı anne bir kez daha "çılgına döndü," fakat doktorlar onu para almadan iyileştirdiler. Belki de faturayı Egnataşvili sessizce ödedi. Oğlunun yıllar sonra anlattıklarına bakılırsa, Keke önce yörede berberlik de yapan bir köy doktorunu çağırmıştı.

Bu kaza, perdeli ayak parmaklarının, çiçek bozuğu bir yüzün ve piçlik söylentilerinin yanı sıra ona, yeni bir farklılık, bir tür çekingenlik ve aşağılık duygusu ekledi. Sol kolu sakat kaldı. Artık hiçbir zaman ideal bir Gürcü savaşçısı olamayacaktı. Daha sonra, bu sakatlığın güzel dans etmesini engellediğini söyleyecekti.

* Bunlar Peter Kapanadze'nin hatırladıkları. Kendisi Stalin'in yakın arkadaşıydı ve dostluk ilişkileri daha sonra da devam etti. Kapanadze'nin övgülerle dolu anıları 1930'larda yayımlandı, ancak yukarıdaki alıntılar resmi baskıdan çıkarıldı. Bu sözler özgün arşiv belgelerinde yer almaktadır.

Fakat hâlâ dövüşebiliyordu.* Öte yanda bu kaza, Stalin'i askere gitmekten ve Birinci Dünya Savaşı'nın siperlerinde olası bir ölümden kurtardı. Ancak Keke bu sakatlığın geleceğin piskoposunu nasıl etkileyeceği konusunda endişeliydi. "Evladım, papaz olduğunda ayin kupasını nasıl tutacaksın?" diye soruyordu oğluna.

"Boş ver, anne!" diyordu Soso. "Papaz olana kadar kolum iyileşir. Öyle bir iyileşir ki, bütün kiliseyi kaldırırım!"[7]

At arabalarının dingiline sıçrayıp oturmak, çarlık yetkililerinin denetim alanı dışında kalmakla ün kazanan Gori'nin sokaklarındaki tek tehlike değildi. Bundan böyle genç Stalin, hızla okulun en iyi öğrencisi haline gelecek olsa da, çifte bir varoluş sergileyecekti: Koro çocuğu ve bir kavgacı olarak, bazen annesinin cici oğlu, bazen sokak çocuğu.

Peder Çarkviyani'nin oğlu şöyle der: "Birilerinden dayak yiyip ağlayarak eve gelmediği ya da birilerini pataklamadığı neredeyse tek bir gün yoktu."[8] Gori, böyle bir şehirdi.

* Bu sakat kolun sebebi olarak, bir kızak kazası, doğuştan gelen bir kusur, çocukluk döneminde geçirilen bir enfeksiyon, güreşirken yaralanma, Çiyatura'da bir kadınla kavga, araba kazası, babanın dayağı gibi pek çok olay öne sürüldü. Bütün bunlar (doğuştan gelen kusur dışında) bizzat Stalin tarafından öne sürüldü. Bu kazaya ilişkin bunca karışıklığın sebebi belki de gerçekte iki kaza olmasıdır. Okula başladığı sırada (Keke'ye göre) ya da altı yaşındayken fazla ağır olmayan (daha sonraki sağlık raporlarına göre) bir kaza geçirdi. Bu kaza kolunu sakatlamış olabilir. Bu sakatlık Stalin'in yaşlılığında daha belirgin hale gelmişti. Bu kazanın üzerinden çok geçmeden, Stalin'in daha ağır yaralanmasına ve Tiflis'te tedavi görmesine yol açan daha vahim bir kaza oldu. Bu kaza çocuğun bacaklarına zarar verdi. Anılarını anlattığı sırada seksen yaşında olan Keke'nin bu iki kazayı birleştirdiği görülmektedir.

3

KAVGACILAR, GÜREŞÇİLER VE KORO ÇOCUKLARI

Küçük Stalin, boş zamanlarını artık Keke'den uzak, içkinin, dualaların ve kavgaların hâkim olduğu özgür ve şiddet dolu Gori sokaklarında geçiriyordu.

Soso o kasvetli, yoksul evden kaçmakta haklıydı. "Keke günlerini külüstür dikiş makinesinin başında geçiriyordu." Evi sık sık ziyaret eden, Stalin'in şarkı ustası Simon Gogşilidze, evde "iki ahşap divan, bir çift tabure, bir lamba ve ders kitaplarının üzerinde durduğu basit bir masa"dan başka bir şey olmadığını söyler. Küçük oda, "her zaman temiz ve tertipli" idi, fakat Stalin'in yatağı kalaslardan oluşuyordu: "Boyu uzadıkça annesi yatağı da uzatmak için bir kalas ekliyordu." Fakat Soso artık annesinin sözünü dinlemiyordu. "Bir bilseniz, ne kadar mağrur ve gururludur!" diye yakınıyordu, Keke.[1]

Stalin, Gori'de yaşayanların kullandığı tipik deyimle, tam bir Goreli idi. Goreli, bir *matrabazi*, yani kibirli, şiddete yatkın bir fırlama olarak bütün Gürcistan'da kötü bir şöhrete sahipti. Gori, özel kuralları olmakla birlikte her türlü şiddetin kullanıldığı "renkli ve vahşi" bir sokak kavgaları âdetinin geçerli olduğu son şehirlerden biriydi. Sürekli kafayı çekmek, dua etmek ve dövüşmek, birbiriyle bağlantılı olaylardı. Sarhoş papazlar bütün bunlara hakemlik ederlerdi. Gori meyhaneleri iflah olmaz şiddet ve suç mekânlarıydı.[2]

Rus ve Gürcü yöneticiler, ortaçağ Gürcistan'ının sürekli savaş halinde olduğu bir dönemin askeri eğitiminden kaynaklanan bu acayip sporu yasaklamaya çalışmışlardı. Rus asker kışlalarının varlığına rağmen, *pristav* –yerel polis şefi– Davriçevi ve birkaç polis olaylarla başa çıkamıyorlardı. Hiç kimse Gori'de yaşanan yasadışı olayların önünü kesemiyordu. Sokak kavgaları sırasında, atların ve faytonların sokaklardaki delikanlılara çarpıp onları yere yıkması kimseyi şaşırtmazdı. Psikoloji tarihçileri Stalin'in gelişimini genellikle sarhoş babasına atfederler, fakat bu sokak savaşı kültürü de onun biçimlenmesine katkıda bulunmuştu.

Gori, o dönemde kenti ziyaret eden Maksim Gorki'nin yazdıklarına göre,

"kendine özgü, renkli ve vahşi bir yabanilik sergiliyordu. Bunaltıcı bir hava, Kura'nın gürültüyle akan coşkun suları, kente tepeden bakan yakın dağlar ve uzakta, karları asla erimeyen Kafkas Dağları."

Gori'nin, yüksek kuleleri olan sarı kalesi, muhtemelen onikinci yüzyılda Kraliçe Tamara tarafından inşa edilmişti. İmparatorluk parçalandığında Gori, Gürcistan prensliklerinden birinin başkenti oldu.* Orta Asya'ya giden yolda bir duraktı. Tiflis'e giden deve kervanları hâlâ buradan geçiyordu, fakat 1871'de Karadeniz'e giden demiryolunun açılması bu mağrur kenti pek çok yerle bağlantısı ve özellikle bir isyan geleneği olan, kargaşa içinde, kalabalık bir taşraya indirgedi. Doğru dürüst bir tane caddesi (o zamanlar Çar Caddesi, şimdi Stalin Caddesi) ve tek bir meydanı olan, dolambaçlı ara sokaklarında çocukların oynadığı, öküzlerin dolaştığı, açık kanalizasyon sularının aktığı bir yerdi Gori. O sırada Gori'de tam 7.000 Goreli yaşıyordu. Bunların yarısı Cugaşvili'ler gibi Gürcü, yarısı da Kamo'nun ailesi gibi Ermeni idi. Ermeniler ticaretle uğraşıyorlardı. Tam 18 Yahudi vardı. Çok daha önemlisi, Gori'nin, Rus Semti ve Kale Semti olarak iki mahalleye ayrılmış olmasıydı, çünkü şehrin dövüşçüleri bu yerleşime göre, ekipler halinde gruplaşmışlardı.

Sokak kavgacıları, güreş turnuvaları ve öğrencilerin oluşturduğu dövüş çeteleri, üç Goreli çatışma geleneğini oluşturuyordu. Festivallerde, Noellerde ya da Paskalya'dan önceki et kesimi gününde her iki mahallede "karnaval kralları" olarak develere ya da eşeklere binen erkek kılığında kadınların ve kadın kılığında erkeklerin ya da aktörlerin öncülük ettiği, kitlesel yürüyüşler yapılırdı. Gürcistan'ın 1634'te İran İmparatorluğu'na karşı kazandığı zaferi kutlamak için düzenlenen Keenoba karnavalında, bir aktör Gürcü çarını, diğeri İran şahını oynardı. İkincisi sonunda meyve yağmuruna tutulur, sonra da suya batırılırdı.

Bütün ailelerin erkekleri, çocukluk dönemlerinden itibaren bu yürüyüşlere katılır, esas eğlencenin başladığı gece yarılarına kadar şarap içer ve şarkı söyler-

* O sırada şehir Prens Bagration-Muhranski gibi yarı-soyluların ve Prens Amilakvari gibi asilzadelerin mülkleriyle çevriliydi. Gürcü soyluların sayısı çok fazlaydı –nüfusun % 6'sı– ancak yoksul düştükleri için Rus topraklarındaki kadar tecrit edilmiş durumda değillerdi. Kafkasya Valisi ve II. Aleksander'in erkek kardeşi Grand Dük Mihail Nikolayeviç, Romanovlar'ın devrime kadar yaz tatillerini geçirdikleri Borjomi yakınlarında kendi Gotik Likani Sarayı'nı inşa etti. Stalin iktidara geldiğinde, Gori'ye fazla ilgi göstermedi, fakat ilk tatilini İç Savaş'tan sonra o sırada gebe olan genç karısı Nadya Alliiluyeva'yla birlikte Likani Sarayı'nda geçirdi. Sağlığı bozulduğunda, 1951'de son Gürcistan tatilini Likani, de yapması da önemlidir. O zamanlar Likani güzel bir yerdi. Şimdi de öyledir, fakat o zamanlar yörede yaşayan bir çocuğun başarısını da simgelemiş olmalı. Saray, günümüzde Gürcistan Devlet Başkanı'nın yazlık konutudur.

di. "Serbest yumruk dövüşü" –*krivi* sporu– "kuralları olan kitlesel bir dövüş" idi. Üç yaşındaki erkek çocuklar iki grup halinde dövüşmeye başlarlar, sonra çocuklar, daha sonra ergenler birbirine girer ve nihayet yetişkin erkekler de fırlayıp "inanılmaz bir savaş"ın içine atılırlardı. Bir süre sonra şehir bütünüyle denetimden çıkar ve bu durum ertesi güne kadar devam ederdi. Bu arada dükkânlar yağmalanırdı. Okulda bile sınıflar kendi aralarında çatışırlardı.[3]

Gori'nin en gözde sporu, şampiyonların güreşi idi. Bu gösteriler biraz İncil'deki Golyat öyküsünü andırır ve toplumun bütün unsurlarını bir araya getirirdi. Turnuvalar –*tschidooba*– zurnalardan oluşan bir orkestranın eşliğinde, yüksek ringlerde yapılırdı. Yörenin büyük toprak sahiplerinden Prens Amilakvari gibi zengin prensler ve tüccarlar, hattâ köyler kendi şampiyonlarını meydana sürerlerdi. Şampiyonlar çok büyük bir itibar görürlerdi ve onlara *palavani* [pehlivan] unvanıyla hitap edilirdi. Stalin'in büyükbabası Egnataşvili, üç şampiyon kardeşten biriydi. Artık yaşlanan, zengin Palavani Egnataşvili'nin kendi şampiyonları vardı. Yaşlılık döneminde Stalin, büyükbabasının güreş müsabakalarında kazandığı zaferleri övünerek anlatırdı:

> Bu Egnataşvili'ler öyle ünlü güreşçilerdi ki, bütün Kartli onları tanırdı, fakat içlerinde birinci ve en güçlü olanı Yakov idi.
>
> Prens Amilakvari'nin bir muhafızı vardı. Dev bir Çeçen. Gori şampiyonlarının karşısına çıktı ve hepsini yendi. Bunun üzerine Goreli'ler Yakov Egnataşvili'ye başvurdular. Yakov onlara şöyle dedi: "O zaman, kardeşim Kika'yla dövüşsün; eğer Kika'yı yenerse, öteki kardeşim Simon'la dövüşsün, eğer onu da yenerse, onunla ben savaşacağım." Fakat Kika, Çeçen Golyat'ı yere serdi.
>
> Bir keresinde eşkıyalar, bir dini bayram sırasında şehre inip sağa sola hava attılar. Başlarında koyun derisinden kalpaklar, bellerinde hançerler vardı.

Eşkıyalar Egnataşvili'nin tavernasına gidip içtiler ve para ödemediler. "Biz çocuklar," diyordu Stalin, Kika Egnataşvili'nin "eşkıyalardan biriyle kapışıp, onu bir yumrukta yere yıkışını, ötekinin hançerini kınından çekip alarak keskin olmayan tarafıyla adama vuruşunu," hayretler içinde seyrettik. "Üçüncüsü, içkinin parasını hemen ödedi."[4]

Kilise okulunun öğrencileri, Gori Katedrali Sokağı'nda bir bahane bulup birbirlerine girişirlerdi. Öğrencilerin bu vahşi kavgaları kesinlikle yasaktı. Yasağı çiğneyenler tecrit hücresine konulurlar, sonunda okuldan atılırlardı. "Fakat Soso bu kavgalara katılırdı." Bu arada, Soso'nun matematik ve coğrafya öğretmeni Iluridze, oğlanların sokak kavgalarını seyretmekten hoşlanır, "Haydaa! Haydaa! Mükemmel!" diye bağırarak onları coştururdu. Bazen kendini kaybedip kavgaya da karışır, arada bir yumruk yer ya da üstüne kan sıçrardı.[5]

"Küçük Stalin boks ve güreşte oldukça başarılıydı," der Davriçevi.* Şarkı öğretmeni onun güreş müsabakaları düzenlediğini gözlemledi. "Müsabaka güreş olarak başlar, sonra düpedüz boksa dönüşürdü ve dövüşmeye başlarlardı." Soso'nun kolu şişip ağrıyor ve bu durum kurallara uygun biçimde dövüşmesini engelliyordu.

Stalin'in arkadaşı İremaşvili onunla okulun bahçesinde dövüştü. Berabere kaldılar, fakat İremaşvili dönüp giderken, Stalin ona arkadan saldırdı ve tuttuğu gibi çimenlerin üzerine fırlattı. Soso kendisinden daha güçlü dövüşçülerle gözünü kırpmadan kapıştığında, ölümüne dayak yiyor ve Keke polis şefine koşup "Tanrım, oğlumu öldürüyorlar," diye feryat ederek onu kurtarmak zorunda kalıyordu. Fakat Stalin giysileri en temiz sokak savaşçısı olmaya devam etti. "Annesi bazen onun boynuna büyük bir beyaz yaka takardı. Fakat kadın arkasını döner dönmez, Soso yakayı çıkarıp cebine koyardı."

Oğlanlar bütün enerjilerini çete savaşlarında harcıyorlardı. "Şehrimizin erkek çocukları, içinde yaşadıkları sokaklara ya da semtlere göre çeteler halinde örgütlenmişlerdi. Bu çeteler sürekli savaşırlardı." Bunlar bütün çocukların içinde eridikleri bir pota gibiydi. "Gori'li çocuklar, din, milliyet ya da servet farkı gözetmeksizin sokaklarda bir arada yetişiyorlardı. Stalin gibi bir sokak çocuğu, Prens Amilakvari'nin –ünlü bir general– ona yüzme öğreten oğluyla sokakta oynuyordu. Bıçaklar, ok ve yaylar ya da sapanlarla silahlanan çocuklar, keyifli ve özgür bir hayat sürüyorlardı. Nehirde yüzerler, en sevdikleri şarkıları söylerler, Prens Amilakvari'nin bahçesinden elma aşırırlar, kırlarda dolaşırlardı. Stalin bir keresinde Prens'in bahçelerini ateşe verdi.

Çocukluk arkadaşı Giorgi Elizabedaşvili'nin hatırladıklarına göre, "Soso çok haylazdı. Sokaklarda hep koşar dururdu. Sapanını ve evde yaptığı yayı severdi.

* Stalin yaşlılığında bile maço bir güreşçi olmasıyla övünürdü: II. Dünya Savaşı'ndan sonra Mareşal Tito'yla tanıştığında, yakışıklı Yugoslav, Stalin'in kendisini daha yaşlı ve güçsüz hissetmesine yol açtı. Stalin ansızın Tito'nun ayaklarını yerden keserek onu havaya kaldırdı ve sonra "Hâlâ güçlüyüm," diye övündü. Yugoslavlar şaşırdılar ve ürktüler. Stalin, Gori güreşçiliğini son kez orada sergiledi.

Bir keresinde bir çoban hayvanlarını ahıra götürürken, Soso birden ortaya çıktı ve sapanıyla bir taş fırlatarak ineklerden birini başından vurdu. Hayvan deliye döndü, sürü tepinmeye başladı. Çoban Soso'nun peşine düştüyse de onu yakalamak çok zordu, bir anda gözden kayboldu."* Bir başka okul arkadaşı, "Tıpkı bir balık gibi ellerimin arasından kayıp giderdi," diye yazdı. "Onu yakalamaya çalışmak faydasızdı." Soso bir keresinde de fişeklerle bir ayakkabıcının dükkânını yakmaya kalkıştı. "Annesi oğluna ilişkin şikâyetleri dinlemek zorunda kalıyordu."

Soso, çetesinin başında Doriyvari'nin sarp yamaçlarına tırmanırdı. "Yüksek sarı duvarlar"dan oluşan kale bu dağın tepesindeydi. Orada şarkılar söyler, dövüşür, din konusunda ve çeşitli konularda tartışırlardı. Soso, "doğanın güzelliklerini çok severdi." Yaklaşık 10 km. ötede Uplis Çike, "mağaralar kenti" vardı. Buraya ulaşmak için çok zorlu bir tırmanış gerekiyordu. Stalin ilk deneyinde zirveye ulaşamamıştı. Oraya ulaşana kadar bıkmadan uğraştı, der İremaşvili.

Öteki çocuklara karşı acımasızdı, fakat himayesi altına girenleri korurdu. Yüzme öğrendiğinde (kolundaki sakatlık yüzünden iyi yüzemezdi), yüzme bilmeyen küçük bir çocuğu Kura'nına azgın sularına itti. Çocuk neredeyse boğulacaktı. Soso ona şöyle dedi: "Mecbur olunca, yüzmeyi öğrenmek zorunda kalırsın." Arkadaşları bir çetenin saldırısına uğradığında, Soso, "çeteyi taş yağmuruna tutarak dağıtırdı." Arkadaşlarından biri sıkı bir dayak yerken Soso ortaya çıkıp, "Hey, niye orada eşek gibi duruyorsun, yumruklarını kullan!" diye bağırmış, bunun üzerine çocuk harekete geçerek düşmanı püskürtmüştü.

Genç Yosif Davriçevi, Stalin hep "kendinden büyük ve daha güçlü" olanlara kafa tutardı, der. Hep sorun çıkarırdı. Gürcü *lekuri* dansı için fazla beceriksizdi. Bu dansı en iyi yapan çocuğun yanına gider ve kolunu büküverirdi.

Sonuna kadar kendisiyle birlikte kalanları hâkimiyeti altına alırdı. "Soso bir çeteye mensuptu, fakat çoğu kez rakip çeteye geçerdi, çünkü kendi çetesinin liderine itaat etmek istemezdi." Çete lideri de, Soso "benim otoritemi sarsıyor, yerime geçmek istiyor," diye homurdanırdı. İremaşvili'ye göre, "Diğerlerine hükmeden daha büyük ve daha güçlü olan herkesi babası gibi görürdü: kendisine tepeden bakan herkese karşı intikamcı duygular geliştirdi." Stalin daha çocukluk döneminde, annesinin denetiminden çıkar çıkmaz, lider oldu.

Babasının sürekli şiddetle çöküş arasında gidip gelen ruh hali, annesine duy-

* Giorgi Elizabedaşvili ve kuzeni Sandro'nun, kendi halinde çalışkan bir emekçiye bu şekilde davranan ve sokak kavgalarına karışan o küçük afacana ilişkin öyküleri arşivlerde bulunmaktadır, fakat doğal olarak Stalin biyografilerinde asla yer almamış ve yayımlanmamıştır.

duğu tutkulu hayranlık ve doğuştan gelen zekâ ve kibir, onda bir biçimde hep haklı olduğu ve kendisine itaat edilmesi gerektiği kanaatini yarattı. Stalin'in bulaşıcı güveni taraftar kazanmasını sağlıyordu. Bu taraftarlardan biri, annesinin Ermeni arkadaşlarından birinin oğlu, Simon "Senko" Ter-Petrosyan, geleceğin Kamo'su idi. II. Aleksander'in Hiva ve Buhara Hanlıkları'nı fethi sırasında ordunun ihtiyaçlarını karşılayarak servet edinen baba, kızına öfkeyle şöyle diyordu: "Şu beş parasız, beceriksiz Stalin de nereden çıktı başımıza? Gori'de doğru dürüst adam mı kalmadı?" Kalmamıştı besbelli.

İremaşvili, "Soso, karşısındaki insan kendisine boyun eğdiği sürece iyi bir dost olabiliyordu," der. Çocuklardan biri komünyon ekmeğini yediği için Kote Çarkviyani'yi gammazladığında, Stalin, gelecekte yapacağı temizlikleri haber verir gibi, "onu lanetledi, onun bir muhbir, casus olduğunu söyledi, öteki çocukların ondan nefret etmelerini sağladı ve onu fena halde patakladı. Soso, fedakâr bir arkadaştı."

Dağlar ve gökyüzü Stalin'e şiirsel bir coşku verirdi. Ancak insanlara pek şefkat duymazdı. Polis memurunun oğlu onun "annesine benzediği"ni hatırlar. Çok sakin ve ihtiyatlıydı, fakat "öfkeye kapıldığında, vahşi bir ruh haline bürünür, sövüp sayar ve aşırı uca savrulurdu." Kaybedecek pek bir şeyi olmayan, insanlara nadiren duygusal bağlılık duyan Stalin, yapısı gereği hep aşırı uçlarda yer alan biriydi.[6]

Sokak kavgalarının meşruluğu, sadece Goreli ana babaların her yıl tekrarlanan kavgalara katılmaları ve güreş müsabakalarına düşkün olmalarından değil, oğlanların yakınlardaki dağlarda Ruslarla savaşan Gürcü eşkıya kahramanlarla ilgili oyunlar oynamalarından da kaynaklanıyordu. Fakat okul çocukları artık Rus imparatoru tarafından okulda bile cezalandırıldıklarını görüyorlardı.

Duyarsız İmparator III. Aleksander katledilen babasının yumuşak, liberal siyasetlerine ters düşerek muhafazakâr bir tepkiye önderlik ediyordu. Bu tepki, Gürcülerin çoğunu imparatora karşı birleştirecekti. Çar, Gürcüleri Rusça öğrenmeye ve Rusça öğrenim görmeye zorlayan bir yasa çıkardı.* Stalin'in Çarkviyani'lerle Rusça çalışmasının sebebi buydu.

Stalin 1890 yılının eylül ayında okula kaydolduğunda, yeni Rus kurallarına duyulan nefreti paylaşıyordu. Oğlanların birbiriyle Gürcüce konuşmalarına izin verilmiyordu. Rusçayı çok iyi konuşamayan "ağızlarımız bu çocuk hapishanesin-

* Bu isabetsiz yasa sadece Stalin'in isyan yoluna girmesini değil, aynı zamanda onun Rusça öğrenmesini de sağladı. Asla kaybetmediği güçlü Gürcü aksanına rağmen Stalin, Rus İmparatorluğu'nu yönetebilecek standartta Rusçaya sahip oldu.

de kilitlenmişti," der İremaşvili. "Ülkemizi ve anadilimizi severdik... Biz Gürcülerin Rus uygarlığının kutsallığı altında ezilmesi gereken bir alt kültüre sahip olduğumuzu düşünüyorlardı. Sınıfta Gürcüce konuşanlar, "bir köşede ayakta durmak ya da öğleye kadar uzun bir tahta parçasını tutmak ya da akşama kadar yiyecek ve su verilmeksizin, karanlık bir tecrit hücresinde kilit altında tutulmak"la cezalandırılıyordu.

Rus öğretmenler* ayinleri kaçırmayan, aşırı titiz, Gürcü dilini aşağılayan kişilerdi. Altın düğmeli resmi ceket ve kasketten oluşan Rus üniformaları giyerlerdi. Fakat öğretmenlerden biri, her zaman modaya uygun giyinen, tozluklar, geniş yakalar ve ceketinin yaka iliğine bir çiçek takan müzik öğretmeni Simon Gogçilidze çok sevilirdi. Okul kızları onu çok sever ve hakkında şarkı sözleri yazarlardı. Godçilidze'nin en gözde koro çocuğu, her konuda yardımcı olmaya çalıştığı Stalin idi. "İki yıl içinde müziği öğrendi ve şefe yardımcı olmaya başladı. Pek çok solo şarkı vardı ve Soso hepsini söylerdi..." Bu romantik öğretmen, onun sadece "çok güzel, tatlı ve yüksek bir sesi" olmadığını, aynı zamanda "mükemmel bir performans tarzı"na sahip olduğunu yazar. Stalin çoğu kez para karşılığında düğünlerde şarkı söylerdi. "İnsanlar onu şarkı söylerken izlemeye gelirler, 'küçük Cugaşvili'nin sesiyle insanları nasıl büyülediğini görmeye gidelim,' derlerdi." Stalin, " üzerinde cüppeyle sahneye çıkıp o harikulade alto sesiyle şarkı söylemeye başladığında, herkes mutlu olurdu!"

Okuldaki ilk yıllarında Stalin öyle dindardı ki ayinleri hiç kaçırmazdı. Okul arkadaşlarından biri, A. Çelidze, "Sadece ritüellere uymakla kalmaz, onların önemini de bize hep hatırlatırdı," der. Bir diğer okul arkadaşı, Sulyaşvili şunları hatırlar: Stalin ve kilisedeki diğer iki çocuk, "cüppeler içinde diz çöküp yüzleri yukarıya dönük, melekleri andıran sesleriyle akşam duası söylerlerken, öteki çocuklar bu dünyadan uzaklaştıklarını hisseder, kendilerinden geçerlerdi." Kilisede "mezmurları en iyi okuyan" Soso idi. Diğerlerinin ancak Soso'dan özel ders aldıktan sonra mezmur okumalarına izin verilirdi. Soso'ya minnettar olan okul, ona Davut'un Mezmurlar kitabını hediye etti. Kitabın kapağında şu sözler yazılıydı: "Yosif Cugaşvili'ye... kaydettiği mükemmel ilerleme, davranış ve Mezmurları mükemmel biçimde okuduğu ve seslendirdiği için."

Soso çok güzel resim de yapardı. Bu arada, daha sonraki hayatında da etkili

* Rus Müfettiş Butyirski bunların tipik örneğiydi. Bodur, kalın kızıl bıyıkları olan bir adamdı. Gürcüce konuşulduğunu işittiğinde şöyle bağırırdı: "Bu dılı konuşmayın!"

olan bir davranış tarzı geliştirdi. Shakespeare'le dalga geçen alaycı bir vodvilde rol aldı: "Soso'nun oyunu, izleyenleri kahkahadan kırıp geçiriyordu!" O sıralarda şiir yazmaya da başladı: "Arkadaşlarına mektup yerine dizeler yazardı."*

Soso, sınıfın en başarılı öğrencisiydi. Müzik öğretmeni, "Çok zeki bir çocuktu," der. "Hiç kimse onun 5s'den [bir not] daha az aldığını hatırlamaz." Soso, "boş zamanlarını kitap okuyarak geçirirdi... Genellikle pantolon kemerine sıkıştırılmış birkaç kitap taşırdı" ve pek zeki olmayan çocuklara derslerinde yardımcı olmaktan hoşlanırdı. "Tek bir dersi kaçırmaz, geç gelmez ve her zaman her konuda birinci olmayı hedeflerdi," der sınıf arkadaşı Petre Adamşivili. Stalin ona şu tavsiyede bulunurdu: "Kendini geliştir. Tembel olma, yoksa hayatta kaybedersin."

Gürcülerden hoşlanmayan öğretmenler bile Stalin'in bilgisinden etkilenirlerdi. Okul Müfettişi Butyirski toplumsal olaylarla fazla ilgilenen biri değildi. Bu yüzden evinde oturup çalışırdı, "Hazırlıksız olursam [ertesi günkü ders için] Cugaşvili adındaki öğrenci hemen açığımı yakalardı!"** Stalin öylesine işgüzardı ki, sınıf mümessili olduğu sırada, geç kalanları ya da gevezelik edenleri hemen bildirirdi. Çocuklar ona "Jandarma" diye isim takmışlardı.

Sınıfın gözdesi gene de hürmetkâr değildi. Bir okul gezisi sırasında oğlanlardan biri, yolda Butyirski'nin sırtına binmesine izin verdiğinde Stalin, "Eşek misin sen?" diye alay etti onunla. "Okul müfettişi şöyle dursun, Tanrı bile binemez benim sırtıma." Sevgilisi Gogçilidze onu sevmediği bir şarkıyı söylemesi için ikna etmeye çalıştığı zaman, Soso o gün ortadan kaybolmuştu.

En nefret edilen ve Gürcü çocuklara en kötü davranan öğretmen, Lavrov, Stalin'i kendisine "asistan" olarak aldı ve kısa süre içinde pişman oldu. Lavrov Gürcüce konuşan çocukları kendisine bildirmesini istediğinde Stalin tepki gösterdi. On sekiz yaşındaki bıçkın gençlerin yardımıyla Stalin, öğretmeni boş bir sınıfa soktu ve ölümle tehdit etti. Lavrov hemen yumuşadı.

Okuldaki dördüncü yılın sonunda Stalin içinde yer aldığı koronun resmini

* Bir siyaset adamı olarak Stalin kusursuz bir aktördü. Onu yakından tanıyan nüfuzlu yöneticiler onun çoğu kez rol yaptığını düşünüyorlardı: Kruşçev ona "çok yüzlü adam" derdi; Kaganoviç dört ya da beş farklı Stalin olduğunu söylerdi; Mikoyan ve Molotov pek çok kez Stalin'in düpedüz rol yaptığını fark etti. Resme gelince, Stalin'in bu konuda sergilediği tek belirti, uzun toplantılarda önündeki kâğıtlara kurt resimleri çizme alışkanlığı idi.

** Stalin hayatı boyunca astlarının kendisi gibi hazırlıklı olmalarını istedi. 1930'lardaki yardımcısı Lazar Kaganoviç Stalin'le yaptığı toplantılara bir okul çocuğu gibi çalıştığını söylerdi. Arşivlerde, 1930'lardan kalma, yoldaş Sergo Ordjonikidze'ye hitap eden el yazısıyla kaleme alınmış bir not bulunmaktadır. O sırada her iki adam da, en güçlü Sovyet liderleriydi. Notta şunlar yazılıdır: "Sergo, yarın banka reformu toplantısı var. Hazırlanıyor musun? Hazırlanmak gerekir." İkinci Dünya Savaşı sırasında yeterince hazırlanmayanları hallaç pamuğu gibi atardı.

çektirmeye karar verdi. Müzik hocası, onun "görev bölüşümü" yaptırdığını işitti. "Bir çocuk para topladı, diğeri fotoğrafçıyı ayarladı ve bizler toplandığımızda, [Stalin] bir demet çiçekle geldi ve çocuklara ceket yakalarındaki düğme iliğine birer çiçek takmalarını emretti ve onlara bu şekilde poz verdirdi."

Gene de Soso'nun üzerinde hep bir gölge vardı. Çılgın Beso tekrar ortaya çıktı, sarhoştu, onu kilise okulunda yakaladı. Oğlunun ayakkabıcı olmasını istiyordu. Keke koruyucularına başvurdu: "Dünyayı ayağa kaldırdım, erkek kardeşlerimi, büyükbaba Egnataşvili'yi, öğretmeni ..." ve Beso, "oğlumu bana iade etti." Fakat Beso pek çok kez, "zilzurna okula gelip Soso'yu zorla götürmeye çalıştı." Bunun üzerine Soso, Keke'nin erkek kardeşlerinin paltosuna bürünerek okula kelimenin tam anlamıyla gizlice gitmek zorunda kaldı. "Herkes çocuğun gizlenmesine yardımcı oldu. Öfkeden kudurmuş Beso'ya, Soso'nun okulda olmadığını söylediler."

Okul çocuğu Stalin, tıpkı daha sonraki siyaset adamı Stalin gibi, çelişkilerle doluydu. İremaşvili şu sözlerle durumu özetler: "Soso Cugaşvili, en iyi ama aynı zamanda en haylaz öğrenciydi." Stalin'in çocukluk dönemi kötü talih karşısında kazanılan bir zafer olmuştur. Fakat okulda başarılı olmasına rağmen, tekrar ağır darbelerle karşılaştı. Bu darbeler onu neredeyse yok edecekti.[7]

4

GORİ'DE BİR İDAM SAHNESİ

6 Ocak 1890 günü, Yortu ayininden sonra koro çocukları müzik öğretmeni Gogçilidze'nin gözetimi altında, Gori'deki Rus garnizonunu kutsamak için topluca kiliseden çıktılar. "Denetimden çıkmış faytonu kimse fark etmedi," der Gogliçidze. Dörtnala koşan atların çektiği fayton kalabalığın içine daldı. O sırada on iki yaşında olan Stalin yolun karşısına geçiyordu. "Araba onu altına aldı, atların arasındaki sırık yanağına çarptı ve [tekerlekler] yere düşen çocuğun bacaklarının üzerinden geçti. Kalabalık hemen onun çevresinde toplandı. Çocuk kendinde değildi. Onu hemen kaldırıp oradan uzaklaştırdılar." Sürücü tutuklandı, daha sonra bir ay hapis cezası aldı. Zavallı Keke kanlar içindeki oğlunu bir kez daha eve taşıdı. Çocuk kendine geldiğinde, annesinin dehşete kapılmış yüzüyle karşılaştı. "Üzülme, anne," dedi cesur bir tavırla. "Ben iyiyim. Ölmeyeceğim."[1]

Yaraları o kadar ağırdı ki Soso'yu başkent Tiflis'teki hastaneye kaldırdılar. Aylarca okula gidemedi. Bacaklarının durumu çok kötüydü. Yıllar sonra bile "bacak ağrısı"ndan şikâyet edecekti. İyileştikten sonra bile zor yürüyor, hafifçe yalpalıyordu. Bu durum ona yeni bir isim kazandırdı. Zaten Çiçekbozuğu (Çopur) idi, şimdi de Eşkin[a] (Geza) olmuştu. Dahası, bundan böyle gücünü kanıtlamak durumundaydı. Bu sıkıntılı durumun üstesinden gelmenin sağladığı özgüvenin de tadını çıkardı.

Kaza, Beso'nun intikam duygularıyla ortaya çıkmasına yol açtı. Ayakkabıcının, çocuğu Tiflis'te ziyaret etmiş olması olasıdır. Keke oğlunun çok kötü durumda olduğunu ona söylemek zorunda kalmıştı. Fakat Beso bu fırsatı kendisine meydan okuyan ailesini yeniden ele geçirmek için değerlendirme fikrine direnemedi. Soso, Tiflis'te iyileşir iyileşmez, babası onu kaçırdı ve kendisinin de çalışmakta olduğu Adelhanov Ayakkabı Fabrikası'na çırak olarak soktu.

"Oğlumu piskopos yapmak istiyorsun, öyle mi?" diye bağırıyordu Keke'ye.

a) Atın hızlı bir yürüyüş biçimi –çn

"Benim cesedimi çiğneyerek okula gidebilir ancak! Ben bir ayakkabıcıyım, oğlum da ayakkabıcı olacak."

Beso ve oğlu artık Adelhanov Fabrikası'nın seksen işçisiyle birlikte, ıslak bir bodrumda iğrenç tabaklanmış deri kokuları içinde, gaz lambalarının ışığında, uzun saatler boyunca ter döküyorlardı. Çalışanlar koku yüzünden kusuyorlardı. Çarlık yetkilileri bile Adelhanov'un dikdörtgen biçimindeki korkunç fabrikasında çalışan çok sayıda çocuk işçinin durumundan endişeleniyordu. Avlabar işçi semtindeki bir odada babasıyla birlikte yaşayan ve Metehi Cezaevi'nin önündeki köprüden geçerek işe giden Soso, fabrikadan Erivan Meydanı'nın hemen ötesindeki depoya ayakkabı taşımak zorundaydı. Babasının Gori'deki atölyesinde çalıştığı kısa süre dışında, proletaryaya adanmış hayatı boyunca Stalin'in bir işçi olarak yaşadığı tek deneyim buydu. Beso başarılı olsaydı Stalin diye bir adam olmazdı, çünkü o koşullarda Soso eğitimsiz kalacaktı. Stalin siyasal başarısını sokak vahşeti ile klasik eğitimin oluşturduğu sıradışı bileşime borçluydu.

Müzik öğretmeni, "Bütün okul Soso'yu özledi," der. "Keke dışında kimsesi yoktu." Keke bir kez daha harekete geçti ve bütün müttefiklerini de harekete geçirdi. O güçlü ve çekici kadın okuldaki öğretmenlerin ve Peder Çarkviyani ile Egnataşvili'nin desteğiyle Tiflis'e gitti. Hep birlikte Beso'nun inadını kırmaya çalıştılar. Gürcü Ortodoks Kilisesi Piskoposluk Vekili bile olayı işitmiş ve Tiflis'te koro şarkıcısı olarak Soso'ya yer vermişti, fakat Keke çocuğunu geri almaya kararlıydı. Beso öfkeden çıldırdı. Çocuğa danışıldı. Gori'deki kilise okulunda okumak istiyordu. Papazlar onu Keke'ye teslim ettiler. Beso, ailesine bundan böyle tek kopek bile vermemeye yemin etti. Onları hayatından çıkarmıştı artık.

"Zaman geçti," der Keke. "Beso'nun sesi artık işitilmiyordu. Kimse bana onun ölü mü yoksa hayatta mı olduğunu söylemiyordu. Onsuz mutluydum, tek başıma aileyi tekrar ayağa kaldırdım." Fakat Beso, sonsuza dek ortadan kaybolmadan önce, Stalin'in hayatına bir kez daha girecekti.[2]

Stalin okula döndü ve bir kez daha "en iyi öğrenci" (annesinin gurur dolu sözleriyle) oldu. Beso'nun yardımı olmadan Keke okul masraflarını karşılayamazdı. Daha çok çalışmaya başladı, koruyucularına baskı yaparak yeni işler buldu. Okul yönetim kurulunun iyi kalpli başkanı Vasili Belyaev'in evinde ayda on ruble karşılığında temizlik yapmaya, çamaşır yıkamaya başladı. Egnataşvili ve Davriçevi ona artık daha çok katkıda bulunuyorlardı. Hiç kuşkusuz Başkan Belyaev sayesinde okul, Keke'nin koruyucuları ve fedakâr müzik öğretmeni sadece

Soso'yu yeniden okula yerleştirmekle kalmadılar, ona 3 ruble 30 kopek tutarında bir burs da sağladılar.

Kazanın yarattığı travma, kaçırılma ve fabrikada geçen zor günler, Soso'yu tüketmişti. Beso'nun elinden kurtulduktan kısa süre sonra ağır bir zatürreeye yakalandı. Annesi, müzik öğretmenine, "az kalsın onu kaybediyorduk," der. "Fakat Soso bu kez de ölümden kurtuldu." Bunun üzerine okul, bursu 7 rubleye çıkardı. Keke onun hasta ve ateşler içinde olduğu sırada bile şöyle dediğini, gururla bildirdi: "Anne, bırak beni okula gideyim, yoksa öğretmen Iluridze bana kötü not verir..."

Bir yıldan fazla bir süre boyunca krizler birbirini izlemişti. Stalin okula dönmüştü artık. Yeni bir coşkuyla derslerine sarıldı. Fakat artık daha da isyankâr olmuştu. Üçlü koroda onunla birlikte şarkı söyleyen Iremaşvili, "Hemen her gün cezalandırılıyordu," der. Soso, herkesin nefret ettiği müfettiş Butyirski'ye karşı neredeyse ayaklanmaya dönüşen bir protesto eylemi düzenledi: "Bu, Soso'nun başlattığı ilk isyandı."

Annesi, Sobornaya Sokağı'ndaki sefil odalara taşınmak zorunda kaldı. Damı rüzgârı ve yağmuru geçiren, "eski, küçük ve pis bir ev" idi. "Oda, hep karanlıktı," der Iremaşvili. "Rutubet kokusuyla ağırlaşmış hava, ıslak giysiler ve yiyecekler... Bundan kaçmak imkânsızdı." Fakat Stalin kaçabildi. Çetesiyle birlikte sokaklarda dolaşmak ve Goriyvari Dağı'na tırmanmak için başka sebepleri de vardı.

Hâlâ kilise okulunun en iyi koro çocuğu olan Stalin, yoksulların yaşadıklarıyla ilgilenmeye ve kendi dini inançlarından kuşkulanmaya başladı. Üç papazın oğullarıyla yakın arkadaş oldu. Bunlar, onun gelecekteki hayatında önemli bir rol oynayacak olan, Lado ve Vano Ketshoveli kardeşler ve kendisi de Stalin gibi hafif aksayarak yürüyen Mihail Davitaşvili* idi. Ketshoveli'nin büyük oğlu Lado, bir süre sonra Tiflis Papaz Okulu'na girdi ve okuldan atılmasına yol açan bir protesto ve boykota nasıl önderlik ettiğine ilişkin haberlerle döndü. Stalin bu yeni arkadaşlardan ve onların kitaplarından etkilendi, fakat rahipliği hâlâ yoksullara yardım etme imkânı sağlayan bir meslek olarak görüyordu. Hayatında ilk kez siyasete heves duyuyordu. Ketshoveli'nin karizmatik etkisi altında, hayat şartları-

* Müzik öğretmeni okulda Stalin'e yardımcı olan tek kişi değildi. Davitaşvili'nin büyük kuzeni Zahari de esinleyici bir Rus edebiyatı öğretmeni olarak önemliydi. Keke yıllar sonra ona şunları yazdı: "Oğlum Soso'ya ayrıcalıklı bir muamele yaptığınızı hatırlıyorum. Kendisi de bana pek çok kez ona öğrenme isteği aşıladığınızı ve sayenizde Rusçayı mükemmel biçimde öğrendiğini anlatırdı."

nı iyileştirecek güce sahip bir yerel yönetici olmak istediğini söylüyordu.

Hep kitaplardan söz ediyordu. Gözüne kestirdiği bir kitabı okul arkadaşlarından aşırıp evine götürüyordu. Tahminen on üç yaşındayken, Lado Ketshoveli onu Gori'deki küçük bir kitapçı dükkânına götürdü. Stalin 5 kopek ödeyerek kitapçıya abone oldu ve ödünç bir kitap aldı. Bu kitap muhtemelen *Türlerin Kökeni* idi. Stalin bütün gece boyunca kitabı okudu. Keke onu kitap okurken bulduğunda hâlâ uyumamıştı.

"Yatma vakti," dedi oğluna. "Git, uyu. Sabah oluyor."

"Bu kitabı çok seviyorum, anne, bırakamam..." Okudukça, dini inançları sarsılıyordu.

Bir gün Soso ve aralarında Grişa Gluryidze'nin de bulunduğu birkaç arkadaşı, çimenlere uzanmış zengin ve yoksul olmanın adaletsizliği üzerine konuşuyorlardı. Stalin birden öteki çocukları şaşırtan şu sözleri söyledi: "Tanrı adil değil. Aslında Tanrı diye bir şey yok. Bizi aldattılar. Tanrı olsaydı, dünyayı daha adil hale getirirdi."

"Soso, nasıl böyle konuşabiliyorsun?" diye bağırdı Grişa.

"Sana bir kitap vereceğim," dedi Stalin. "Orada göreceksin." Gluryidze'ye, Darwin'in kitabını verdi.

Soso'nun adaleti sağlama düşleri, eşkıyalara ilişkin halk öyküleri ve oluşum halindeki Gürcü ulusalcılığıyla birleşti. Gürcü milliyetçisi Prens Rafael Eristavi'nin şiirlerine hayrandı. Onun başyapıtı olan *Kevsur'un Anavatanı* adlı şiirini ezberledi. Yaşlılığında da "O mükemmel" şiire duyduğu hayranlığı eksilmedi. Öğrenci, artık kendi romantik şiirlerini yazıyordu. Stalin'in çevresinde toplanan çocuklar bu yasak fikirleri ve eserleri hararetle tartışıyorlardı.[3]

O sıralarda Stalin âşık oldu. Bu insani olay resmi anılardan çıkarılmış ve asla yayımlanmamıştır. Peder Çarkviyani'nin kızına tutulmuştu. Stalin ve annesi, aileden ev kiralamışlardı. "Üçüncü sınıfta, Çarkviyani'nin kızına âşık oldu," der Giorgi Elizabedaşvili. "Bana duygulanndan söz eder, ona kapılıp gittiği için kendi kendine gülerdi." Kız Rusça çalışırken, "sık sık uğrar ve bu derslere ilgi gösterirdim," diye hatırlıyordu Stalin, elli yıl sonra. "Bir keresinde kız zorlandı, hemen ona yardım ettim..." Papazın kızının bu aşka karşılık verip vermediğini bilmiyoruz, fakat kızın erkek kardeşi Kote'nin de dediği gibi, çocukluk döneminde aralarında hep yakın bir ilişki vardı: "Kız kardeşimle bebek oyunları oynardı. Bazen onu ağlatırdı, fakat hemen sonra barışırlar ve gerçek arkadaşlar olarak oturup birlikte kitap okurlardı..."[4]

O sıralarda yaşanan bir olay Stalin'i derinden etkiledi. Bu olay, "Ondokuzuncu yüzyıl sonunda Gori'de yaşanan en etkileyici olaydı." 13 Şubat 1892 günü, kilise okulunun öğretmenleri, öğrencilere üzücü bir gösteriye katılmalarını emrettiler. Bu olayın "oğlanlarda korku ve saygı uyandıracağı" umuluyordu. Bu bir idam cezası infazıydı.

Güneşli bir kış günü, ormanlarla kaplı dağın aşağısında, Kura Nehri'nin kıyısında üç idam sehpası kurulmuştu. Gorelilerin çoğu izlemeye geldiler. Kilise okulunun öğrencileri kalabalığın içinde üniformalarıyla seçiliyorlardı. Fakat çocuklar, "idamdan çok kötü etkilendiler."

İdam mahkûmları bir ineği çalmışlar ve peşlerine düşen bir polisi öldürmüşlerdi. Fakat çocuklar, üç mahkûmun aslında, "toprak sahiplerinden baskı gördükleri için ormana kaçan köylüler" olduğunu öğrenmişlerdi. Onları birer küçük Robin Hood olarak görüyorlardı. Onlar toprak sahiplerine saldırıyorlar ve öteki köylülere yardım ediyorlardı. Stalin ve Peter Kapanadze eşkıyaları öldürmenin nasıl haklı görülebildiğini düşündüler. Papazlar onlara hep Musa'nın emrini öğretmişlerdi: "Öldürmeyeceksin." İki çocuk, rahibin elinde büyük bir haç olduğu halde sehpaların yanında dikildiğini görünce iyice şaşırdılar.

Oğlanlar büyülenmiş gibiydiler. "Soso Cugaşvili, ben ve diğer dört çocuk, bir ağaca tırmandık ve o dehşet verici gösteriyi oradan seyrettik." Gruptan Grigori Razmadze bunları hatırlıyordu. (Bu arada polis şefi Davriçevi oğlunun bu gösteriyi izlemesini istememişti.) Daha sonra Stalin'in dostu olan ve onu her zaman destekleyen bir diğer gözlemci, o sırada gazetecilik yapan ve kısa süre sonra Rusya'nın en sevilen yazarı olan Maksim Gorki idi.

Goreliler, ikisi Oset, biri İmeretyalı olan cesur Kafkasyalı eşkıyaya sempati duyuyorlardı. İdamlar aslında Rusların güç gösterisiydi; genç Davriçevi, mahkûmların "kutsal şehitler" olduğunu söyledi. Kalabalıkta tehditkâr bir hava vardı. Rus askerleri iki sıra halinde meydanı kuşattılar. Davullar çalınıyordu. "Üniformalı yetkililer darağaçlarının çevresine dizildiler," diye yazar Gorki, konuya ilişkin makalesinde. "Kasvetli ve asık suratları tuhaf ve düşmancaydı." Sinirli olmakta haklıydılar.

Demir prangalı üç eşkıya darağaçlarına doğru sürüldüler. Biri diğerlerinden ayrıldı. Cezası ertelenmişti. Rahip iki mahkûmdan helallik diledi: Biri kabul, diğeri ise reddetti. Bir yudum su ve sigara isteyip istemedikleri soruldu. Sandro Hubuluri sessiz kaldı, fakat yakışıklı ve güçlü "elebaşı" Tato Yioşvili güldü ve

teklifi yapanla şakalaştı. Kalabalık onun yiğitliğine hayran oldu. Gorki'nin anlatımına göre, sehpaların çevresindeki korkuluktan sarkarak, "ölümünü seyretmeye gelenlerle sohbet etti." Kalabalık, kızıl giysiler içindeki maskeli cellada taş atmaya başladı. Cellat mahkümu tabureye çıkardı ve ilmeği boynuna geçirerek sıkılaştırdı. Sandro bıyıklarını burdu ve ilmeği kendince ayarladı.

Cellat tabureyi tekmeledi. Çarın baskısı gibi, bu hareket de beceriksizceydi: Sandro'nun ipi koptu. İnsanlar nefeslerini tutmuş bakıyorlardı. Kırmızılar içindeki cellat onu tekrar tabureye çıkardı, boynuna yeni bir ilmek geçirdi ve onu bir daha astı. Tato'nun ölmesi de biraz vakit aldı.

Şehir halkı ve çocuklar oradan hemen uzaklaştılar. Stalin ve okul arkadaşları idam edilenlerin ruhlarının ne olacağını tartıştılar: Cehenneme mi gideceklerdi? Stalin bundan kuşkuluydu. "Hayır," dedi, "onlar idam edildiler, bir kez daha cezalandırılmaları adil olmaz." Çocuklar onun haklı olduğunu düşündüler. Bu olayın Stalin'in caniliğini uyardığı sık sık söylenir, fakat bu konuda bildiğimiz tek şey, oğlanların idam edilen Gürcülere sempati duydukları ve onları ezen Rusları ise aşağıladıklarıdır. Bu olayın bir etkisi olduysa, o da Stalin'in bir cani değil, bir isyancı olmasına yaptığı katkıdır.[5]

Gori'den ayrılma vaktiydi. Soso artık kilise okulundan mezun olmak üzereydi. Keke sık sık oğlunun yatağının kenarına oturuyor, uyumakta olan güzel çocuğunu hayranlıkla seyrediyordu. "Sosocuğum büyümüştü," der. Hâlâ birlikte çok zaman geçiriyorlardı. "Birbirimizden pek ayrılmazdık. O hep benim yanımdaydı." Soso, hasta olduğunda bile "yanımda oturup bana kitap okurdu. Soso'nun bunun dışında tek eğlencesi, nehir boyunca yürümek ya da Goriyvari Dağı'na tırmanmaktı."

Fakat Keke hayallerinin gerçek olması için, onun gitmesine izin vermek zorunda olduğunu biliyordu. "Ne o bensiz yapabilirdi ne de ben onsuz, fakat o büyük öğrenme arzusu onu benden ayrılmaya zorluyordu." Öğrenme arzusu gerçekten de onu asla terk etmedi.* Doğal olarak, kilise okulundan sonra imparatorluğun güneyindeki en iyi dini eğitim kurumu olan Tiflis Papaz Okulu'na gitmesi gerekiyordu. 1893 yılının temmuz ayında, o sırada on beş yaşında olan Sta-

* Stalin, yaşı yetmişe varmış bir diktatör ve Berlin fatihi olduğu dönemde bile okumaya devam etti. "Bana bakın," diyordu, 1950'lerde, "yaşlandım, ama hâlâ okuyup inceliyorum." Kütüphanesindeki kitaplar dikkatle düşülmüş notlar ve kenar yazılarıyla doluydu. Vahşi bir köylünün kaba davranışlarının ardında, Troçki gibi muhaliflerinin işlerine öyle geldiği için hep göz ardı ettikleri, her zaman kafa yoran, özenle kendini geliştirmeye çalışan, kendisini eğiten biri vardı.

lin, üstün bir başarıyla mezuniyet sınavlarını geçti. Bütün öğretmenleri, özellikle de Simon Gogçilidze, ona Papaz Okulu'na gitmesini tavsiye etti. Fakat bir sorun vardı.

"Soso bir gün gözyaşları içinde eve geldi?"

"Ne oldu, evlat," diye sordu Keke.

Soso açıkladı. Kısmen radikal arkadaşı Lado Ketshoveli'nin düzenlediği boykot yüzünden Tiflis'teki okul kapanmıştı. "O yıl papazların oğulları dışında kayıt yapılmayacağı için bir yıl kaybedebilirdi."

"Oğlumu rahatlattım," der Keke. "Sonra güzelce giyindim." Muhtemelen en iyi başlığını da taktı ve yardım istemek için Soso'nun öğretmenlerinin yolunu tuttu. Müzik öğretmeni, Soso'yu bizzat öğretmen okuluna kaydettirmeyi önerdi. Fakat Keke'ye göre en iyisi bu değildi. En iyisi onun papaz olmasıydı. Bu da papaz okuluna gitmesini gerektiriyordu.

Keke oğluyla birlikte Tiflis'e gitti. Soso heyecanlıydı, fakat 72 km. süren tren yolculuğu sırasında, birden ağlamaya başladı.

Hıçkırıklar arasında, "Anneciğim," diyordu, "kente vardığımızda ya babam beni bulur ve zorla ayakkabıcı yaparsa? Ben okumak istiyorum. Ayakkabıcı olmaktansa kendimi öldürürüm, daha iyi."

"Onu öptüm," diye hatırlar, Keke ve "gözyaşlarını sildim."

Keke ona, "Hiç kimse senin okumana engel olmayacak," dedi. "Hiç kimse seni benden alamaz."

Soso, Tiflis'ten etkilendi. "İnsanların koşuşturduğu büyük bir kent" idi Tiflis. Ancak her iki Cugaşvili de, "Beso'nun ortaya çıkacağı düşüncesinin dehşeti"ni yaşıyordu. "Fakat Beso'yla hiç karşılaşmadık," der Keke.

İnatçı Keke bir oda kiraladı ve başkentteki yakın bir akrabayı aramaya başladı. Bu akraba, becerikli bir karısı ve iyi bağlantıları olan bir papazın kiracısıydı.

Akraba, papazın karısına, "Lütfen bu kadına yardım edin," dedi. "Bir kilise inşa etmiş gibi sevaba girersiniz."* Papazın karısı başka din adamlarına da başvurdu. Onlar da okulla konuştular ve Stalin'in giriş sınavlarına katılma hakkı kazanmasını sağladılar. Annenin istediği de buydu. "Onun yüzümü kara çıkarmayacağını biliyordum," der. Gerçekten de Stalin annesinin yüzünü kara çıkarmadı. Fakat babası papaz olmayan bir öğrencinin okula devam edebilmesi için yıl-

* Stalin'in daha sonra yıkacağı pek çok güzel ve eski kilise ve idam edeceği çok sayıda papaz dikkate alındığında, bu sözler kaderin bir cilvesi gibidir.

da 140 ruble ödemesi gerekiyordu. Keke'nin bu parayı tek başına biriktirmesi imkânsızdı. Davriçevi, kuşkusuz Keke'nin ısrarıyla, tanınmış aristokrat Prenses Baratov'u yardım etmeye ikna etti. Keke'nin büyük çabalarıyla Soso'ya burs imkânı sağlandı ve okulun öğrencilere sağladığı imkânların sadece yarısından yararlanması şartıyla kabul edildi. Fakat bu bile yılda 40 ruble gibi önemli bir mablağın ödenmesini, üstelik bir de üniforma olarak kullanılan bir cüppenin satın alınmasını gerektiriyordu. Keke için bunun önemi yoktu. "Dünyanın en mutlu kadını"ydı artık. Gori'ye döndü ve para biriktirmek için dikiş dikmeye başladı. Egnataşvili ve Davriçevi okul ücretine katkıda bulundular.

"Bir ay sonra," der Keke, "Soso'yu okul üniforması içinde gördüm, sevincimden ağladım. Çok büyük üzüntüler çekmiştim, çok..." 15 Ağustos 1894 günü kaydını yaptıran Soso, yatılı papaz okuluna başladı ve böylece Kafkas başkentinin geniş dünyasına katılmış oldu.

Yürürken aksayan, yüzü çiçek bozuğu, ayağının iki parmağı bitişik, babası tarafından aşağılanarak dövülen ve terk edilen, hayran olduğu annesinden de dayak yiyen, piçlik iddialarına muhatap olan, kazalara ve hastalıklara rağmen hayatta kalan çocuk, bütün zorlukların üstesinden gelmişti.

Bunun hayati bir an olduğunu söylemek abartma değildir. Papaz Okulu ve annesinin kararlılığı olmasaydı, ayakkabıcının oğlu Soso, Lenin'in ardılı olmak üzere kendisini donatan, o boğucu fakat klasik eğitimi alamayacaktı.

"Kısa süre içinde beni yoksulluktan kurtaracağını yazıyordu," der annesi. Sevgili oğlundan görev sorumluluğuyla geçen bir hayatın uzaktan gelen ilk mektuplarını alıyordu. "Ondan mektup geldiğinde, onları göğsüme bastırır, onlarla uyur ve onları öperdim."

"Okuldaki herkes beni kutladı," diye ekler Keke, "fakat sadece Simon Gogçilidze hüzünlüydü: 'Okul boşalmış gibi,' diyordu.* 'Koroda kim şarkı söyleyecek şimdi?'"[6]

* Stalin müzik öğretmenini asla unutmadı. Sürgünden ve yeralı hayatından Keke'ye yazarken, Simon Gogçilidze'ye selam göndermeyi genellikle unutmazdı. Keke mektubun sadece Gogçilidze'yle ilgili kısmını öğretmene gösterir, geri kalan kısmını eliyle kapatırdı. "Seninle ilgili bölümü okuyabilirsin," derdi ona, "fakat geri kalanını okuman ve oğlumun nerede olduğunu bilmen gerekmez."

5

ŞAİR VE PAPAZLIK

Sokaklarda özgürce dövüşmeye ya da Goriyvari Dağı'na tırmanmaya alışmış, on altı yaşındaki Gorili çocuk artık neredeyse günün her saati, bir din akademisinden çok en baskıcı ondokuzuncu yüzyıl İngiliz devlet okullarını andıran bir kurumda kilit altındaydı. Yatakhaneler, birbirine fiziksel şiddet uygulayan çocuklar, yaygın oğlancılık, sert ve bağnaz öğretmenler ve tecrit hücrelerinde geçirilen saatler okulu *Tom Brown's Schooldays*'in Kafkas versiyonu haline getiriyordu.

Stalin dışında Gori'den gelenler de vardı. Yosif İremaşvili ve Peter Kapanadze de bu gelenler arasındaydı. Pek azı Soso kadar yoksul olan taşralı çocuklar kendilerini "zengin ana babaların kibirli çocukları" arasında buldular.* "Az sayıda, seçilmiş kişiler olduğumuzu hissediyorduk," diye yazdı İremaşvili, çünkü okul "mükemmel olduğu düşünülen bir uygarlıkta tarihsel kökleri olan bir kurum, Gürcistan entelektüel hayatının kaynağı" idi.

Soso ve diğer 600 papaz adayı beyaz sütunları olan dört katlı bir neoklasik binada yaşıyorlardı. Stalin en üst katta yirmi ya da otuz yataklı bir yatakhanede kalıyordu. Öteki katlarda, bir şapel, sınıflar ve bir yemekhane vardı. Çan sesleriyle bölünen gün içinde Soso sabah saat 7'de uyanıyor, üniformasını giyiyor, şapelde dua ettikten sonra çay içip kahvaltı ediyor ve dershaneye gidiyordu. Görevli öğrenciler ayrı bir dua okurlardı. Dersler saat 14'e kadar sürerdi. Saat 15'te öğle yemeği yenir, bir buçuk saat kadar dışarıya çıkılır ve saat 17'de yoklama yapılırdı. Bu saatten sonra dışarıya çıkmak yasaktı. Akşam duasının ardından, saat 20'de akşam yemeği yenir, dershanelere gidilir, sonra yine dua edilir ve binanın

* Papaz Okulu'nun öğrencileri esas olarak orta sınıf ailelerin, fazla zengin olmayan soyluların ve papazların oğullarıydı. Stalin'den çok daha iyi durumda olmakla birlikte fazla zengin değildiler. Gori polis şefinin oğlu Davriçevi ve Stalin'in gelecekteki yoldaşı Kamenev gibi daha iyi durumda olan oğlanlar Tiflis Erkek Lisesi'ne gidiyorlardı. Varlıklı Egnataşvili ailesinin oğulları ise Moskova'daki liseye gönderilmişlerdi. Stalin'in iktidar döneminde papaz okulunun kapısındaki plakette şu sözler yer alıyordu: SBKP (B)'NİN VE DÜNYA PROLETARYASININ LİDERİ BÜYÜK STALİN, 1 EYLÜL 1894'TEN 29 MAYIS 1899'A KADAR, TİFLİS'TEKİ İLLEGAL İŞÇİ ÇEVRELERİNE ÖNDERLİK EDERKEN BU ESKİ TEOLOJİ OKULUNDA YAŞADI VE ÖĞRENİM GÖRDÜ.

ışıkları saat 22'de söndürülürdü. Hafta sonları verilen kilise hizmeti bitmek bilmez, çocuklar "üç ya da dört saat aynı noktada, ağırlığı bir bacaktan diğerine vererek keşişlerin hiçbir hareketi kaçırmayan delici bakışları altında" kalırlardı. Ancak oğlanların saat 15 ile 17 arasında dışarı çıkmalarına izin verilirdi.

Troçki'nin yorumuna göre, imparatorluğun papaz okulları "âdetlerinin vahşiliği, ortaçağdan kalma pedagoji anlayışı ve yumruk yasasıyla adı çıkmış" kurumlardı. "Bu tanrısal fesat yuvasında Kutsal Kitap'ın yasakladığı her türlü ahlâksızlık vardı." Takma adı Çuval olan okul, kötünün de kötüsüydü. Öğrencilerden biri, "kederli bir hava hâkimdi," der. "Sürekli bir can sıkıntısı... Kendimizi hapishanede gibi hissederdik."

Stalin okula başladığında, asık suratlı bir üçlünün önderlik ettiği yirmi üç öğretmen vardı. Asık suratlı üçlü, rektör Arçimandrite Serafim; yardımcısı Müfettiş Fermogen ve herkesin nefretini üzerinde toplayan Peder Dimitri'den oluşuyordu. Peder Dimitri, Prens David Abaşidze olarak dünyaya gelmişti ve üçlünün içindeki tek Gürcü oydu. Kısa süre içinde müfettişliğe terfi eden bu Abaşidze, kendi sözleriyle "Tanrı'nın hizmetkârı ve mütevazı kölesi, çarın hizmetkârı," şişman, esmer ve aşırı titiz biriydi.

Keşişler gururlu Gürcü çocukların sergiledikleri her türlü Gürcülük belirtisini ezmeye kararlıydılar. Gürcü edebiyatı bütünüyle yasaktı, fakat aynı durum Puşkin'den başlayarak, Tolstoy, Dostoyevski ve Turgenyev'i kapsayarak bütün Rus yazarları için de geçerliydi. İki müfettiş, öğrencileri tam gün "sürekli bir gözetim" altında tutuyordu. Cezalar ve kötü notlar okul kayıtlarına geçirilirdi. Okuldan atılmak –"kurt bileti"– bir onur belirtisiydi.

Peder Abaşidze oğlanların arasına ispiyoncu sokuyor ve Stalin'in öğrencilik dönemi boyunca, öğrencileri yasak kitap okurken, mastürbasyon yaparken ya da uygunsuz sözler sarf ederken yakalamak için ayaklarının ucuna basarak okulun içinde dolaşıyor ya da yatakhaneyi basıyordu. Takma isim uydurma ustası olan Stalin bu acayip papaza hemen bir isim taktı: "Kara Nokta". Önceleri dehşet saçan bu adam, ancak en çılgın ve titiz pedagogların başına gelebileceği gibi, sonunda gülünç olmaya başladı.

Stalin eski kılavuzu Lado'dan ünlü papaz okulu isyanları hakkında her şeyi öğrenmişti. Birkaç yıl önce, 1885'te bir öğrenci, "Gürcüce bir köpek dilidir," diyen rektörü dövmüştü. Sonraki yıl, rektör *hancali* denilen bir Gürcü hançeriyle öldürülmüştü. En sert İngiliz okul müdürünün bile kaçınmayı başardığı bir kaderdi bu.

Papaz Okulu, Rus Devrimi'ni en acımasız radikallerle donatma konusunda eşsiz bir başarı sağladı. Bir başka öğrenci, Stalin'in yoldaşı Filip Maharadze, "Hiçbir seküler okul, Tiflis Papaz Okulu kadar ateist üretmedi," diye yazdı. Taş Çuval, tam anlamıyla devrimci yetiştiren bir okul haline geldi.

Bir okul arkadaşının hatırladıklarına göre, Stalin önceleri "sakin, dikkatli, mütevazı ve utangaç" bir çocuktu. Bir başka öğrenci, bir zamanların kabadayı Goreli çete reisinin, "dalgın, fazla konuşmayan" birine dönüştüğünü gördü. "Oyun isteği, çocukluk eğlenceleri sona ermişti." Ergenlik bunalımları içindeki Soso, derin düşüncelere dalıyor, özbilinçli romantik bir şaire dönüşüyordu. Buna rağmen gayet sıkı ders çalışıyordu. İlk sınavında "pekiyi" aldı ve o yıl bütün öğrenciler içinde sekizinci oldu. 1894-1895 öğretim yılında, ilahi söyleme ve dil derslerinden 5s (en yüksek not) aldı. Kutsal kitap dersinden aldığı notlar ise 4, 5, 4, 5 olarak sıralanıyordu. Örnek öğrenciydi. Davranış notu "pekiyili 5" idi.

"Acınacak" koşullarda yaşayan burslu bir öğrenci olarak Soso, ödediği harca biraz daha katkıda bulunması için rektöre "dizlerinin üzerinde" sürekli yalvarmak zorundaydı.* Stalin cep harçlığını (daha sonra hatırladığı kadarıyla, beş ruble) koroda şarkı söyleyerek çıkarıyordu. "Koronun sağ kanadındaki birinci tenor (baş korist) idi ve genellikle Opera Binası'nda söylüyordu.

Tiflis'e gelen Keke birkaç hafta onunla kalarak yerleşmesine yardımcı oldu. Bir dikiş işi buldu ve Papaz Okulu'nda yiyecek servisinde çalıştı. Bu durum Stalin'i rahatsız etmiş olmalı. İlk günlerdeki çekingenliğinin nedeni belki de buydu. Görev süresi tamamlanan Keke, Gori'ye döndü. Bundan sonra Stalin, sürgün dönemlerinden, annesinin kırk yıl sonra ölümüne kadar, bir görev anlayışıyla ona düzenli olarak yazdı (özellikle paraya ve giysiye ihtiyacı olduğu zaman), fakat ondan giderek uzaklaştı. Kendisinin de kalıtım yoluyla devraldığı ve katlanılmaz bulduğu bir yönlendiricilik özelliğine ve keskin bir dile sahip olan annesine bir daha asla tam olarak dönmeyecekti.[1]

Tiflis'te pusuda bekleyen Beso her nasılsa Soso'yu potansiyel bir şarap parası kaynağı olarak keşfetti. Stalin'in rektörüne giderek oğlunun kendisine teslim

* 2. Sınıf öğrencisi Yosif Cugaşvili'den Tiflis Ortodoks Papaz Okulu'nun Çok Muhterem Rektörü Arçimandrite Serafim'e: "Muhterem Efendim, bana bakan annemin acınacak durumu hakkında her şeyi biliyorsunuz. Babam üç yıldır bana yardımcı olmadı. Böylece beni arzularına karşı çıkarak tahsilime devam ettiğim için cezalandırıyor. Siz Muhterem Efendime ikinci kez başvurmamın sebebi budur. Bana yardım etmeniz ve bütün masraflarımın devlet tarafından karşılanmasını sağlamanız için önünüzde diz çökerek size yalvarıyorum. Yosif Cugaşvili, 25 Ağustos 1895."

edilmesini istedi: "Onu bırakın, çünkü bana bakacak birine ihtiyacım var!" Stalin "umursamadı. Beso'nun ve onun gibilerin katılığı"nı azaltmak istiyordu. Fakat bu kez onu reddeden babası oldu.

"Bir keresinde," diyordu Stalin, "gece bekçisi geldi ve babamın beni dışarıda beklediğini söyledi." Çocuk hemen merdivenlerden aşağı koştu. "Oradaydı. Bana hiçbir şey sormadı, sadece el kol hareketleri yaparak şöyle dedi: 'Genç adam, saygıdeğer efendim, babanı tamamen unuttun, öyle mi? Ben başka bir şehre gidiyorum, çalışmak için.' "

"Sana yardım etmek için nereden para bulayım?"dedi Stalin.

"Kes sesini!" diye bağırdı, Beso. "Bana üç ruble ver, yeter. Annen gibi adilik etme!"

"Bağırma!" dedi, Soso. "Burası benim okulum. Hemen şimdi gitmezsen, bekçiyi çağırırım, o seni gönderir."

"Tehdit sonuç verdi," diyordu, Stalin. "Peder, söylenerek sokağın içinde gözden kayboldu."[2]

Soso, tatillerde sevgili Keke'sini görmek için Gori'ye dönüyordu. O sırada, "sakalları çıkmaya başlamıştı, gene de beş yaşındaymış gibi bana sokulurdu." Ancak Stalin zamanının büyük bölümünü, aksak, hali vakti yerinde arkadaşı Miha Davitaşvili'yle, onun köyü Tsormi'de geçiriyordu. Okul açıldığında Stalin daha da başarılı oldu. Yine bir "pekiyi" aldı ve o yıl okul beşincisi oldu. O sıralarda kendi şiirleri üzerinde çalışmaya başladı.

Dönem sonunda Soso, şiirlerini alıp ünlü *Iverya* (Gürcistan) gazetesinin bürosuna gitti. Orada ülkenin en büyük şairi, aydınlanmış bir aristokrasinin yöneteceği tarımsal bir Gürcistan'a inanan romantik ulusalcı, Prens İlya Çavçavadze'den kabul gördü.

Prens bu genç adamdan çok etkilenmişti. Şiirleri gazetenin editörlerine gösterdi. Stalin'in şiirlerine hayran olmuş, beşini yayımlamak için seçmişti. Bu büyük bir başarıydı. Prens Çavçavadze, Stalin'e "ateşli gözleri olan genç adam" diyordu. Stalin bir devrimci olarak tanınmadan önce, bir şair olarak Gürcistan'da hayranlık uyandırdı.[3]

6

"ATEŞLİ GÖZLERİ OLAN GENÇ ADAM"

Gürcistan kendisini ezilen bir şövalyeler ve şairler krallığı olarak görüyordu. *Iverya*'da, Stalin'in takma adı "Soselo" imzasıyla yayımlanan şiirler, henüz hiç kimsenin "Stalin" adını işitmediği bir dönemde, geniş bir okur kitlesine ulaştı ve Gürcü dilinin küçük klasikleri haline geldi. Gürcü çocuk şiirleri antolojisi *Deda Ena* 1912 ile 1960'lar arasında defalarca basıldı. Kitabın 1916 baskısında Stalin'in ilk şiiri, "Sabah" da yer alıyordu. Şiir, sonraki baskılarda da, Brejnev dönemine kadar yer aldı. Bazen Stalin'e atfediliyor, bazen de edilmiyordu.

Artık genç bir tenor olan Stalin'in profesyonel olacak kadar iyi bir sese sahip olduğu söyleniyordu. Bir şair olarak da bir başka sanat dalında yeteneğini sergiliyordu. Bu sanat, siyasete ve kan dökücülüğe alternatif olabilirdi. "Stalin'in şairlikten devrime sapmasına esef etmek için sadece siyasal olmayan nedenler de bulunabilir." Bu sözler onun şiirlerini İngilizce'ye çeviren Profesör Donald Rayfield'in inancını yansıtmaktadır. Bu şiirlerin romantik imgelemi ikinci plandaydı. Onların güzelliği, esas olarak, ritminin ve dilinin duyarlığında ve saflığında yatıyordu.

Stalin'in "Sabah" şiirinin vezin ve kafiyesi mükemmeldi. Fakat şiirin bu kadar beğeni kazanmasının sebebi, Stalin'in Pers, Bizans ve Gürcü imgelemini, duyarlı ve erken bir gelişimi yansıtacak biçimde kaynaştırmasıydı. Rayfield'e göre, "Gürcistan edebiyat ve siyasetinin duayeni İlya Çavçavadze'nin bu şiiri ve diğer dördünü basmak istemesi hiç de şaşırtıcı değildi."

Soselo'nun bir sonraki şiiri, o dönemde çok tutulan bir nazım şekliyle yazılan "Aya Doğru", şiir olmanın da ötesindeydi. Bu şiirde, buzullarla kaplı, ilahi sezgilerle dolu bir dünyada, şiddete yatkın, trajik biçimde ezilmiş, toplum dışına itilmiş bir insan, kutsal ay ışığının cazibesine kapılır. Üçüncü şiirde Stalin, "insan ve doğadaki şiddet ile kuşların, müziğin ve âşıkların güzelliği arasındaki karşıtlığı" keşfetmektedir.

En çok şey anlatan, dördüncüsüdür. Kendi ülkesinde onurunu kaybetmiş, kendi halkı tarafından zehirlenmiş amaçsızca dolaşan bir peygamber hayal eder. O sı-

rada on yedi yaşında olan Stalin, "paranoyak" bir dünya tasarlar. Bu dünyada "büyük peygamberler kendileri için ancak komplo ve cinayet umabilirlerdi." Stalin'in "kendisini açığa vurduğu" bir şiir varsa, diye yazar Rayfield, "o şiir işte budur."

Stalin'in Gürcistan'ın sevilen şairi Prens Rafael Eristavi'ye* adanan beşinci şiiri, "Sabah"la birlikte, onun en sevdiği şiirdi. Stalin'in Erivan Meydanı'ndaki banka soygununa yardımcı olması için Devlet Bankası'na yerleştirdiği adamın esinlendiği şiir buydu. Şiir, Prens Eristavi'nin 1899 tarihli ellinci yıl kitabında da yer alacak kadar beğeniliyor ve destansı bir hava taşıyordu.

Sosyalist haftalık *Kvali*'de (Saban) yayımlanan son şiiri "İhtiyar Nikita"dır. Bu şiirde, "geçmişi hayal eden ya da onu torunlarına anlatan" yaşlı bir kahraman sevgiyle dile getirilir. Bu şiir belki de Karadeniz kıyısındaki bir verandada oturmuş gençlere maceralarını anlatan yaşlı Stalin gibi, idealleştirilmiş bir Gürcü'nün düşünce ufuklarını yansıtmaktadır.

Stalin'in erken dizeleri, onun Osip Mandelstam ve Boris Pasternak gibi parlak şairlere duyduğu büyük saygının –kıskançlığın– yanı sıra, diktatör olduğu dönemde bile edebiyata duyduğu saplantılı ve yıkıcı ilgiyi açıklamaktadır. Bu "çetin Kremlin sakini" ve "köylü katil"in edebiyatla ilgili sözleri ve bu alanda yarattığı etki, Stalin'i aşağılayan ünlü şiirinde Mandelstam'ın yazdığı gibi, "boğucu" idi. Mandelstam, onun edebiyatın üzerindeki, "solucan gibi yağlı ... tombul parmaklar"ından söz eder. Fakat onun haklı olarak kendisine kötü bir şöhret sağlayan kasıntılı ve kaba halleri, şaşırtıcı derecede bilgili, klasik eğitim görmüş bir edebiyat adamını gizliyordu. Stalin şiire olan ilgisini asla kaybetmedi. Mandelstam, "Rusya'da şiire gerçekten değer verilir, onun için adam öldürülür," derken haklıydı.

Eski romantik şair modernizmi küçümsedi ve onu tahrip etti, fakat kendi çarpıtılmış romantizm versiyonunu, Sosyalist Gerçeklik akımını geliştirdi. Nekra-

* Stalin Gürcü şiirine kapılmıştı: Eristavi'yi seviyordu; Çavçavadze "Gürcistan'ın özgürlük hareketinde muazzam bir rol oynayan büyük bir yazar" idi; ve Stalin, Akaki Çereteli'ye de hayrandı: "Benim kuşağım, cesur, neşeli ... güzel, duygusal ve müziksel şiiri Çereteli'den öğrendi. Ona Gürcistan'ın bülbülü denmesi isabetlidir." Fakat, geçmişe baktığında Stalin, şiirleri siyasal olarak da değerlendiriyor, Çereteli'nin "güzel şiirler" yazdığını, fakat " ideolojik bakımdan ilkel ve dar görüşlü" olduğunu söylüyordu. Geleceğin tek şair Bolşeviği Stalin değildi, geleceğin Troçki'si ve Stalin'in çağdaşı genç Leon Bronştayn da Odesa'daki okulunda şiirler yazıyordu. Troçki, bir yazar olarak Stalin'den üstündü, fakat bir şair olarak onun gerisindeydi. Stalin'in çalışma arkadaşlarından biri, bir Prens'e şiir adamış olsaydı, bu davranış Terör döneminde ona karşı kullanılırdı. 1949'da, Stalin'in yetmişinci doğum günü için, Politbüro'nun önemli adanılarından Beria, Stalin'in şiirlerinin Rusça baskısını yaptırmak için, aralarında Boris Pasternak ve Arseni Tarkovski'nin de bulunduğu en iyi şiir çevirmenlerini bir araya getirdi. Onlara şiirlerin yazarının kim olduğu söylenmedi. Şiirlerden biri "birinci dereceden Stalin Ödülü'ne değer" görüldü; muhtemelen genç şairin kimliğinden de haberdar olmuşlardı. Proje devam ederken, çalışmanın durdurulması için kesin bir emir aldılar. Emrin Stalin'den geldiği kesindi.

sov ve Puşkin'i gayet iyi bilir, çeviri kitaplardan Goethe ve Shakespeare okur ve Walt Whitman'dan alıntılar yapabilirdi. Çocukluk döneminin Gürcü şairleri hakkında saatlerce konuşur, Rustaveli'nin *Panter Postlu Şövalye*'sinin Rusça baskısının yayına hazırlanmasına bizzat yardımcı olur, bazı beyitleri itinayla bizzat çevirir ve tevazuyla sorardı: "Bunu basarlar mı?"

Stalin sanatçı yeteneğine saygı duyar, parlak şairler yerine genellikle kaba parti yazarlarını öldürmeyi tercih ederdi. Mandesltam tutuklandığında verdiği, "tecrit edin, fakat zarar vermeyin" emrinin nedeni budur. Dâhi olarak gördüğü, Şostakoviç, Bulgakov ve Eisenstein gibi kişileri korur, zaman zaman telefon edip onları teşvik eder, bazen de onları suçlar ve etkilerini azaltırdı. Olimpus'ta kısa bir boş zamanında telefon ettiği Pasternak'a, Mandelstam hakkında sorular sordu: "O bir dâhi, öyle değil mi?" Mandelstam'ın trajedisi sadece diktatörün kendi çocukluk düşlerine aracılık eden şiiri kullanarak Stalin'le alay etmek gibi intihar niteliğinde bir işe kalkışmasıyla değil, aynı zamanda Pasternak'ın meslektaşının gerçekten de bir dâhi olduğunu söyleyememesiyle belirlendi. Mandelstam öldürülmedi, fakat korunmadı da; Gulag cehennemine giden yolda yok olup gitti. Fakat Stalin, Pasternak'ı korudu: "Bırakın, bulutların üzerinde huzur içinde yaşasın."

Papaz okulunun on yedi yaşındaki papaz-şairi şiirlerini asla kendi imzasıyla yayımlamadı. Daha sonra bir arkadaşına şöyle diyecekti: "Şiir yazma hevesimi kaybettim, çok büyük bir dikkat, muazzam bir sabır gerektiriyor. O günlerde cıva gibiydim." O sırada, gerçekten de devrim ve gizli faaliyet cıvası, Tiflis gençliği ve papaz okulu içinde parlamaya başlamıştı.[1]

Soso Taş Çuval'ın beyaz merdivenlerinde durduğunda, Erivan Meydanı'nın çevresindeki canlı ve tehlikeli Acem ve Ermeni Pazarlarını görebiliyordu. Burası, "açık havada kurulmuş kuyumcu ve tüfek atölyeleri; hamur işi satılan tezgâhları ve dev çömlek fırınlarda pişirilen ekmek somunlarıyla dolu fırınları ... süslü püslü terlikleri sergileyen ayakkabıcıları ...ve şarabın koyun ya da öküz tulumlarında muhafaza edildiği şarapçı dükkânları"yla dolu, "dar patika ve geçitlerden oluşan bir mekândı."* Golovinski Bulvarı neredeyse Paris gibiydi; bunun dışında her yer, "Lima" ya da "Bombay"ı andırıyordu.

* "Kısa bir ziyaretin, özellikle bayanlar söz konusuysa, en iyi yolu arabadır," der Baedeker. "Kamu güvenliği burada pek geçerli değildir; yalnız dolaşmaktan ya da para göstermekten kaçınmak gerekir (tabanca taşıma izni için yukarıya bk.). Kişinin üstündeki eşyalara göz kulak olması tavsiye edilir. Yerliler ufak tefek şeyleri aşırmaktan çekinmezler."

➡

Baedeker'in anlatımına göre,

> Sokaklar genellikle dik ve öylesine dardı ki, iki araba yan yana geçemezdi. Genellikle süslü balkonları olan evler, dağın yukarılarına doğru, tıpkı merdiven basamakları gibi üst üsteydi. Gün doğumundan günbatımına kadar sokaklar, birbirine karışmış adamlar ve hayvanlarla tıkış tıkıştı... başlarının üzerindeki geniş ahşap tepsilerde sebze satan Gürcüler; çoğu kez saçları ve tırnakları kırmızı boyalı, uzun kaftanlı ve yüksek kalpaklı Acemler; dökümlü giysileri içinde, yeşil ya da beyaz türbanlı Tatar seyitler ve mollalar; dağ kabilelerinden gelen, rengârenk *çerkeska*lar ve tüyleri karmakarışık kürk başlıklar giyen adamlar ... peçeli Müslüman kadınlar ... ve kaygısız refakatçileriyle birlikte yürüyerek su tulumu taşıyan atlar.

Hamamlarıyla ünlü kentte sıcak sülfür kaynakları vardı. Kent Kutsal Dağ'ın etekleri üzerinde ve Kura Nehri'nin kıyılarında inşa edilmişti. Hemen aşağıda sivri çan kulesiyle bir Gürcü kilisesi ve İremaşvili'nin "Tiflis'in Bastille'i" dediği, cezaevi olarak kullanılan Metehi Kalesi'nin kasvetli kuleleri görülüyordu. Yukarıda, arnavutkaldırımıyla döşeli bir yoldan çıkılan, göz alıcı ve çok eski zamanlardan kalma, beyaz mermerden bir kilise yükseliyordu (Keke'nin şairler ve prensler arasında gömülü olduğu yer).

Tiflis 160.000 kişinin yaşadığı bir kentti. Nüfusun % 30'u Rus, % 30'u Ermeni ve % 26'sı Gürcü idi; geri kalanı ise, oranı tam olarak bilinmeyen Yahudiler, Acemler ve Tatarlardan oluşuyordu. Altı Ermenice, beş Rusça ve dört Gürcüce gazete vardı. Tiflis'in işçileri, esas olarak, tren garında ve küçük atölyelerde çalışıyordu. Zengin ve güçlü olanlar, zengin Ermeni işadamları, Gürcü prensler, Rus bürokratlar ve generallerdi. Bunlar, imparatorun valisinin sarayında bir araya gelirlerdi. Kentin su taşıyıcıları batıdan, Taça'dan gelirlerdi; taş ustaları Yunanlı, terzileri Yahudi, hamamcıları Acem idi. Kent, "insanlardan ve hayvanlardan, koyun derisi şapkalar ve kazıtılmış kafalardan, feslerden ve kasketlerden ... atlar, katırlar, develer ve köpeklerden oluşan bir karışımdı... Hepsi, yakıcı güneşin altında, bağırıp çağırır, birbirine çarpar, kahkaha atar, terler, itişip kakışır, şarkı söylerdi."

Tiyatroları, otelleri, kervansarayları, pazarları ve kerhaneleriyle bu kozmopolit

Baedeker, validen ya da yerel prenslerden alınan bir tavsiye mektubunun bile, "ortaya çıkabilecek zorlukların üstesinden gelmek" için sınırlı bir kullanıma sahip olduğunu ekler. "Bu zorluklar ancak kararlı bir tutumla –belki de yukarıda değinildiği gibi tabanca yardımıyla– göğüslenebilir."

imparatorluk kenti, papaz okulunun kapalı dehlizlerine tehlikeli biçimde sızmakta olan Gürcü ulusalcılığı ve enternasyonal Marksizmle içten içe sarsılıyordu.[2]

Soso ve bir başka çocuk, Said Devdaryani, "sağlıkları bozuk olduğu için" yatakhaneden alınarak daha küçük bir odaya yerleştirildiler. Devdaryani'nin yaşı daha büyüktü ve o sırada öğrencilerin yasak sosyalist yazını okumak için bir araya geldikleri gizli bir çevreye mensuptu. "Onun da katılmasını önerdim," der Devdaryani, "çok sevindi ve kabul etti." Stalin bu grup içinde, Gorili arkadaşları, İremaşvili ve Davitaşvili'yle bir araya geldi.

Önceleri kitaplar Marksist gizli faaliyetlerle ilgili görülmüyordu. Bu arada okul zararsız bazı kitapları yasaklamıştı. Çocuklar Ucuz Kütüphane denilen yasaklanmış bir kitap kulübüne katıldılar ve eski bir *narodnik* tarafından işletilen bir kitapçıdan da kitap almaya başladılar. Bu küçük dükkânın sahibi İmedaşvili daha sonra Stalin'e "O küçük kitapçı dükkânını hatırla," diye yazdı. "Neler düşünür ve yanıtlanamayan büyük sorunlar hakkında nasıl da fısıldaşırdık!" Stalin, Victor Hugo'nun romanlarını, özellikle de *1793*'ü keşfetti. Kitabın, hem papaz hem de devrimci olan kahramanı Cimourdain onun örnek aldığı kişilerden biri oldu.* Fakat Hugo, keşişler tarafından kesinlikle yasaklanmıştı.

Kara Nokta geceleri koridorlarda devriye geziyor, ışık yakanları, kitap okuyanları ve başka türlü günah işleyenleri yakalamaya çalışıyordu. O gözden kaybolunca, oğlanlar hemen mumları yakıyor ve okumaya devam ediyorlardı. Soso, "aşırı derecede okuyor ve neredeyse hiç uyumuyordu, gözleri kıpkırmızıydı ve hep hasta oluyordu. Öksürmeye başladığında, İremaşvili, onun "elindeki kitabı alıyor ve mumu söndürüyordu."

Müfettiş Peder Germogen, Stalin'i Hugo'nun *1793*'üyle yakaladı ve "uzun süre tecrit hücresine kapatılarak cezalandırılması"nı emretti. Daha sonra, her işe burnunu sokan bir başka rahip, Stalin'in Hugo'nun başka kitaplarını da okuduğunu keşfetti. "Cugaşvili'nin Ucuz Kütüphane'ye abone olduğu ve oradan aldığı kitapları okuduğu anlaşılıyor. Bugün, üzerinde V. Hugo'nun *Deniz Emekçileri*'ni buldum. V. Hugo'nun *1793*'üyle bağlantılı olarak ona bir ihtarda bulunmuştum. İmza: Müfettiş Yardımcısı V. Murakovski."

* Hugo'nun kahramanı Cimourdain "asla uyumazdı... ulaşılmaz ve katı bir erdem anlayışı vardı. Adil, fakat korkunç bir adamdı. Hem kötü şöhretli hem de görkemli olması gereken devrimci bir papaz için uzlaşma diye bir şey söz konusu olamazdı. Cimourdain görkemli ... dayanıklı, soğuk ve itici ... saf fakat karanlık bir tipti."

Genç Stalin radikal gençlik arasında heyecana yol açan Rus yazarlarından, Nikolay Nekrasov'un şiirlerinden ve Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı?* başlıklı romanından daha çok etkilendi. Romanın kahramanı Rahmetov, sert ve çileci bir devrimciydi. Stalin onu kendisine örnek aldı. Tıpkı Rahmetov gibi, o da kendisini "özel bir adam" olarak görmeye başladı.

Kısa süre sonra Stalin, "okul merdivenleri"nde bir başka yasak kitabı okurken yakalandı. "Rektör'ün emriyle uzun süre tecrit hücresinde kalma cezası aldı ve şiddetli biçimde azarlandı." "Zola'ya hayrandı." Parisli yazarın en sevdiği romanı ise *Germinal* idi. Schiller, Maupassant, Balzac ve Thackeray'ın *Vanity Fair*'ini çeviri olarak, Eflatun'u Grekçe orijinalinden, ayrıca Rus ve Fransız tarihlerini okudu ve bu kitapları öteki çocuklara da dağıttı. Gogol'ü, Saltıkov-Şçedrin'i ve Çehov'u severdi. Onların eserlerini hatırlar ve "ezbere alıntılar yapabilirdi." Tolstoy'a hayrandı, "fakat onun Hıristiyanlığını sıkıcı buluyordu." Sonraki yıllarda Tolstoycu kefaret ve selamet düşüncelerini okurken, sayfanın kenarına "ha-ha-ha!" diye bir not düşecekti. Dostoyevski'nin devrimci komplo ve ihanetle ilgili başyapıtı, *Ecinniler*'i de pek çok satırın altını çizerek okudu. Bu kitaplar okula gizlice sokuluyor ve öğrencilerin cüppelerinin altına kemerle bağlanarak taşınıyordu. Stalin daha sonra, bu kitaplardan bazılarını devrim adına kitapçı dükkânından "kamulaştırmak" –aşırmak– zorunda kaldığını gülerek anlatacaktı.[3]

Stalin'in hayatını değiştiren tek yazar Hugo değildi: bir başka romancı da onun ismini değiştirdi. Aleksander Kazbegi'nin yasaklanan romanı *Baba Katli*'ni okudu. Roman, Koba adında klasik bir Kafkas eşkıya-kahramanı yıldızlaştırıyordu. Romandaki Koba Ruslarla savaşıyor, karısı ve ülkesi uğruna her şeyini feda ediyor, sonra da düşmanlarından müthiş bir intikam alıyordu.

"Koba, Soso'nun Tanrısı haline geldi ve hayatına anlam kazandırdı," der İrimaşvili. "Koba olmak istiyordu. Kendisine 'Koba' adını taktı ve ona bu isimle hitap etmemizi istedi. Ona 'Koba' dediğimizde yüzü gurur ve hazla aydınlanırdı." Bu ismin Stalin için pek çok anlamı vardı: Kafkas dağlarında yaşayan insanların intikamı, eşkıyanın acımasızlığı, sadakat ve ihanet saplantısı, insanın kendisini ve ailesini bir dava uğruna feda etmesi. Bu onun en sevdiği isim oldu: Baba gibi gördüğü Egnataşvili'nin adı da, Yakov'un yanı sıra, Koba idi. "Koba" onun devrimcilik hayatında kullandığı en gözde takma ad oldu. Fakat yakınları ona hâlâ Soso diyorlardı.[4]

Şiirleri hâlâ gazetelerde görülüyordu, fakat on yedi yaşında, 1896 yılının son-

baharında Stalin, dini derslere ilgisini, hattâ şiir sevgisini bile kaybetmeye başladı. O yıl, okul başarı sıralamasındaki yeri beşten on altıya geriledi.

Çocuklar, ışıklar söndürüldükten sonra, gözleri hep korkunç Kara Nokta'yı arayarak büyük varoluş sorunlarını hararetle tartışıyorlardı. Yaşı yetmişi bulan diktatör o tartışmaları hatırlayıp gülerdi. "İlk yıl ateist oldum," derdi. Öteki çocuklarla, özelikle de dindar arkadaşı Simon Natroşvili'yle tartışmaya başladı. Natroşvili, Stalin'in anlattıklarını bir süre düşündükten sonra, "yanıma geldi ve hatalı olduğunu kabul etti." Simon'un şu sözleri Stalin'in çok hoşuna gitti: "Tanrı varsa, cehennem de var. Hep alev alev yanan bir de cehennem ateşi var. Ateşi sürekli canlı tutmak için kütük sağlayan kim, peki? Kütüklerin tükenmez olması lazım. Bu kadar kütüğü kim bulabilir?" Bu sözler üzerine Stalin kahkahalara boğulduğunu hatırlıyordu. "Simon'un felsefi akıl yürütmeyle sonuca vardığını düşündüm. Aslında cehennem için yeterince kütük bulunamayacağından korktuğu için ateist olmuştu!"

Soso artık isyana sempati duymanın ötesine geçmişti. Tam bu sıralarda, Keke'nin erkek kardeşi, amcası Sandala polis tarafından öldürüldü. Stalin bu konudan asla söz etmedi. Fakat bu olay da onu etkilemiş olmalı.

Stalin, "cıva gibi" Fransız romancılardan Marx'a geçti: oğlanlar *Das Kapital*'i beş kopek karşılığında on beş günlüğüne kiraladılar.[5] Soso, Marx ve Engels'i orijinalinden okumak için Almanca ve İngilizce –elinde *İngiliz İşçilerinin Özgürlük Mücadelesi*'nin orijinali vardı– öğrenmeye çalışıyordu. Bu, hayat boyu sürecek bir dil çabasının, özellikle Almanca ve İngilizce öğrenme çabasının başlangıcıydı.*

Stalin ve İremaşvili bir gece gizlice okuldan çıkıp karanlığa karıştılar. Kutsal Dağ'daki küçük bir ağılda gerçek demiryolu işçilerinin yaptığı bir toplantıya katılmaya gidiyorlardı. Bu ilk gizli çalışma kıvılcımı bir daha asla sönmeyecek bir ateş yaktı.

Stalin, Devdaryani'nin grubunun eğitim amaçlı tartışmalarından sıkılmaya başladı. Bu küçük çevreyi daha atılgan eylemlere yöneltmek istiyordu. Devdar-

* Bu genç Marksistler, Marx'ın kitaplarını elle yazarak çoğaltıp dağıtacaklardı. Gori'den arkadaşı Kote Hahanaşvili elinde Marx'ın kitaplarıyla eve geldiğinde, Stalin onları ödünç aldı, fakat iade etmedi: "Bunlar niye sende kalsın ki? Elden ele geziyorlar ve insanlar bu kitaplardan öğreniyorlar." Bu arada Soso bir Almanca dil kitabını aşırdı. Fakat asla akıcı bir İngilizce ve Almancası olmadı. 1930'ların başında bile karısı Nadya'dan tatilde okumak için bir İngilizce ders kitabı istiyordu.

yani buna karşı çıktı. Bunun üzerine Stalin ona karşı saldırıya geçti ve kendi grubunu kurmaya başladı.[6]

Buna rağmen aralarındaki dostluk sürdü. Stalin 1896 Noel'ini Devdaryani'nin köyünde geçirdi. Belki de ilişkilerin dozunu ayarlama ustası ve kısa bir süre sonra konukseverlikten yararlanmayı da öğrenecek olan Stalin, tatilini geçireceği bir yer bulduğu için nihai kopuşmayı ertelemişti. Yolda Keke'yi ziyaret ettiler. O sırada Keke, "küçük bir kulübe"de kalıyordu. Devdaryani evde çok sayıda tahtakurusu olduğunu gördü.

Keke akşam yemeğini kastederek, "Kusura bakma, evlat," dedi. "Yemekte şarap yoktu."

"Sen de benim kusuruma bakma," dedi Soso.

Keke, misafirine,"Tahtakuruları seni uyutmadı mı yoksa?" dedi..

"Hiç fark etmedim," diye karşılık verdi Devdaryani, kibarca.

Bunun üzerine Stalin, zavallı annesine dönerek, "Elbette fark etti," dedi. "Bütün gece bacaklarını oynatıp durdu." Keke'nin dikkatini çeken bir şey vardı. Soso "benden utanıyor, mümkün olduğu kadar az konuşmaya çalışıyordu."

Stalin 1897'de okula döndüğünde Devdaryani'yle ilişkisini kesti. "Büyük, tamamen zararsız olmayan anlaşmazlıklar ... Koba tarafından genellikle körüklenirdi," der İremaşvili. Kendisi Devdaryani'yle kalmayı tercih etmişti. "Koba kendisini bir lider olarak görüyor ve eleştiriye asla katlanamıyordu. Hep iki taraf oluşurdu: Koba'nın yanında olanlar ve ona karşı olanlar." Stalin'in hayatı boyunca tekrarlanan bir örüntüydü bu. Bu arada kendisine sağlam bir akıl hocası buldu. Onu hep esinleyen Gori'li Lado Ketshoveli'yle tekrar bir araya gelmişlerdi. Lado, hem Tiflis hem de Kiev Papaz Okulu'ndan kovulmuş, tutuklanmış, daha sonra salıverilmişti. Soso, sadece Lado'ya saygı duyuyordu.

Akıl hocası, genç arkadaşını ateşli kara gözleri olan, rektörü döven efsanevi öğrenci Silibistro "Silva" Yibladze'yle tanıştırdı. Yibladze ve Noye Yordanya adındaki zarif bir soylu, 1892'de bir Gürcistan sosyalist partisi olan Üçüncü Grup'u (Mesame Dasi) kurmuşlardı. Bu Marksistler Tiflis'te bir araya geldiler ve *Kvali* gazetesini devralarak işçiler arasında devrim tohumları ekmeye başladılar. Yibladze, genç arkadaşını Vano Sturua'nın apartmanına getirdi. Strua, Yibladze'nin kimsenin tanımadığı genç bir adamı getirdiğini hatırlar.

Katkıda bulunmak için sabırsızlanan Stalin, grubun zorlu lideri, sürgünden henüz dönmüş Noye Yordanya'yı, son şiirinin yayımlandığı *Kvali*'de ziyaret etti.

Yordanya, uzun boylu, "zarif ve yakışıklı, kara sakallı ... aristokratlara özgü halleri ve alışkanlıkları olan" bir adamdı. Soso'ya, biraz tepeden bakarak, daha çok çalışması gerektiğini söyledi. Dik kafalı genç adam, "bu konuyu düşüneceğim," diye karşılık verdi. Savaşacağı bir düşman bulmuştu. Yordanya ve *Kvali*'yi eleştiren bir mektup yazdı. Mektubu yayımlamayı reddettiler. Bunun üzerine Stalin, yayın kurulunun, "tek bir doğru fikir üretmeden günlerce orada oturduğu"nu söyleyerek saldırıya geçti.

Yordanya'nın kibarlığı Lado'da da hayal kırıklığı yaratmıştı. Stalin'i, Tiflis'teki pek çok küçük atölyede mantar gibi çoğalan, esas olarak Rus işçilerden oluşan çevrelerle tanıştıran kişi, Lado olmalı. Alman mezarlığında, bir değirmenin arkasındaki küçük evde ve Silah Deposu'nun yanında gizlice toplanıyorlardı. Stalin'in onerisiyle Kutsal Dağ'da bir oda kiralandı. "Burada haftada bir, akşam yemeklerinden sonra ve yoklamadan önce gizlice toplanıyorduk. Beş ruble olan kirayı ailelerimizin gönderdiği cep harçlığıyla karşılıyorduk." Stalin, "yaptıkları tartışmalara ilişkin, elle yazılan Gürcüce bir gazete" çıkarmaya başladı. Gazete okuldaki taraftarlar arasında elden ele dolaşıyordu.[7]

Artık isyankâr okul çocuğu çizgisini aşarak devrimcilik evresine geçmişlerdi. İlk kez gizli polisin dikkatini çektiler. Bir başka Marksist eylemci, kalifiye bir demiryolu işçisi ve Stalin'in gelecekteki kayınpederi Sergey Alliluyev tutuklandığında, kendisini sorgulayan jandarma yüzbaşısı Lavrov, ona şu soruyu sordu: "Papaz Okulu'ndaki Gürcülerden tanıdığın var mı?"[8]

Romantik şair artık "yarı mistik bir inancı olan, kendinden emin bir fanatiğe" dönüşüyordu. Bu inanca hayatını adayacak ve asla yolundan sapmayacaktı. Peki tam olarak neye inanıyordu?

Bunu kendi sözleriyle açıklayalım. Stalin'in Marksizmi, "tarihin sadece devrimci proletaryayı insanlığı kurtarmaya ve dünyaya mutluluk getirmeye yazgılı kıldığı" anlamına geliyordu, fakat "doğruluğu bilimsel olarak kanıtlanan sosyalizm" zafer kazanmadan önce insanlık, "büyük bir sınavdan, acılardan ve değişimden" geçecekti. Bu kaçınılmaz ilerlemenin özü, "sınıf mücadelesi" idi. "Marksizm, büyük halk kitlelerinin bireyin özgürlüğünü de hızlandıran kurtuluşudur."

Bu ilke, gene Stalin'in sözleriyle, "sadece bir sosyalizm teorisi olmayıp, bütünlüklü bir dünya görüşü, felsefi bir sistem" idi ve doğruluğu bilimsel olarak kanıtlanmış bir dini andırıyordu. İşte genç devrimciler de bunun bir parçasıydı-

lar. Troçki, bu durumu, şu sözlerle açıklıyordu: "Büyük bir zincire küçük bir halka olarak katıldığımı hissetmiştim." O da, tıpkı Stalin gibi, "kalıcı olanın savaşla kazanıldığı"na inanıyordu. Kan, ölüm, çatışma kaçınılmazdı: Stalin'in sözleriyle, "Baskıları sona erdirecek mücadele ... pek çok fırtına ve dökülen kanlarla" belirlenecekti.

O sırada Stalin ile Troçki arasında büyük bir fark vardı: Stalin bir Gürcü idi. Bir ulus ve bir kültür olarak Gürcü olmanın verdiği gururu asla kaybetmedi. Kafkasya'nın küçük uluslarının gerçek bir enternasyonalist Marksizmi benimsemeleri zordu, çünkü maruz kaldıkları baskılar, onları bağımsızlık hayaline yöneltiyordu. Genç Stalin, harmanlanmış bir Marksizm ve Gürcü ulusalcılığına inanıyor, enternasyonalist Marksizme neredeyse karşı çıkıyordu.

Marksist metinlere gömülen Soso papazlara karşı kaba ve saldırgandı, ama gene de, kendisinden önceki ve sonraki diğer papaz okulu öğrencileri gibi açıktan isyan etmedi. Kendi propagandası daha sonra onun bir devrimci olarak kaydettiği hızlı gelişimi abarttı, fakat kendi kuşağının ilki olmaktan çok uzaktı. Soso şimdilik ayakları devrimci sulara henüz ermiş, radikal bir okul çocuğuydu.[9]

7

YATAKHANE SAVAŞI: SOSO, PEDER "KARA NOKTA"YA KARŞI

1897 yılının başlarında Soso, Kara Nokta'yla savaş halindeydi. Okul gazetesi onun on üç kez yasak kitapları okurken yakalandığını ve dokuz kez ihtar cezası aldığını kaydetmektedir.

İremaşvili, "Engizitör Abaşidze ansızın" öğrencilerin sandıklarına, hattâ kirli eşya sepetlerine saldırırdı, demektedir. Manyak "Kara Nokta" Abaşidze, Stalin'e kafayı takmıştı. Onu yasak kitap okurken yakalamak istiyordu. Oğlanlar, diz çöküp dua ederken önlerindeki rahleye İncil'i açıyor ve Marx ya da Rus Marksizminin babası Plehanov'u okuyorlardı. Avluda, Stalin ile İremaşvili'nin yasak kitap sakladıkları bir odun yığını vardı. Orada oturup kitap okurlardı. Bir keresinde Abaşidze orada pusuya yattı. Fakat çocuklar onu fark edip kitapları kütüklerin arasına sakladılar. "Bir keresinde, karanlık çökene kadar aç açına oturduğumuz tecrit hücresine kapatıldık. Fakat açlık bizi isyankâr yaptı, keşiş bize yiyecek getirene kadar kapıyı yumrukladık."[1]

Tatil geldiğinde Stalin, kendisinden yaşça küçük arkadaşı, papazın oğlu Giorgi Elizabedaşvili'nin köyüne gitti (annesiyle vakit geçirmek istememişti). Papaz, Stalin'den para karşılığında oğlunu papaz okulu sınavlarına hazırlamasını istedi. Stalin'in öğretme isteği her zaman güçlü olmuştu, fakat çocuğu Marksizme kazanmak onu daha çok ilgilendiriyordu. Bir arabanın arkasında illegal kitaplardan oluşan bir yığının üstüne oturup çalışıyor, kırlarda haylazlık yapıyor, Stalin'in "mükemmel biçimde taklitlerini yaptığı" köylülere gülüyorlardı. Eski bir kiliseyi ziyaret ettiklerinde Stalin, çocuğu eski bir ikonu yere çarpıp kırmaya ve üzerine işemeye teşvik etti.

"Demek Tanrı'dan korkmuyorsun," dedi Stalin. "Aferin sana!"

Stalin'in öğrencisi sınavları geçemedi. Peder Elizabedaşvili genç öğretmeni suçladı. Fakat çocuk ikinci girişinde sınavı geçti ve daha sonra Stalin'in Bolşeviklerinden biri oldu.[2]

Okula dönen Stalin'in başı dertten kurtulmuyordu. Rahipler okul tutanağına, onun bir öğretmene kabalık ettiğini, "boyun eğmediğini" ve "5 saat hücrede kapalı tutulduğunu" kaydettiler. Bir isyan göstergesi olarak uzattığı saçlarını kestirmesi istendi. Stalin, Kara Nokta'ya meydan okuyarak saçlarını kestirmeyi reddetti. Yüksek sesle gülüyor, dua sırasında konuşuyor, akşam duasından erken ayrılıyor, topluca okunan Bakire İlahisi'ne geç kalıyor ve ayin sırasında kalkıp gidiyordu. Zamanının büyük bölümünü tecrit hücresinde geçirmiş olmalı. 1898 yılının aralık ayında, yirmi yaşına bastı. Yatılı okul için artık uygun değildi. Öteki çocuklardan bir yaş büyüktü (geçirdiği kazalar yüzünden). Hayal kırıklığı yaşaması normaldi.

Papaz Okulu ona dar gelmişti. Öğrenciler karşılaştıklarında kardeşler gibi üç kez öpüşürlerdi, fakat Devdaryani'yle hizip mücadelesine giren ve Marksizmi benimseyen Stalin, bu törensel tavırdan artık hoşlanmıyordu. "Bu kucaklaşma sadece bir maske; ben riyakâr değilim," diyerek kucaklaşmayı reddetti. Maskeli hainler takıntısı onu asla terk etmeyecekti.

Renan'ın, ateistler için önemli olan *İsa'nın Hayatı* adlı kitabı büyük bir coşkuyla okunuyordu. Stalin bu kitaba sahip olduğu için gurur duyuyordu. Bu arada yatağının başucundaki masa, prens-keşiş-engizitör tarafından defalarca saldırıya uğradı. Fakat hiçbir şey bulunamadı. Oğlanlardan biri zekice bir girişimde bulunarak kitabı rektörün yastığının altına saklamıştı. Stalin öğrencilerin yoklama için nasıl toplandıklarını ve yatakhanelere döndüklerinde küçük sandıklarını nasıl altüst edilmiş halde bulduklarını hatırlardı.

Soso derslere olan ilgisini giderek kaybediyordu. Beşinci sınıfa başladığında 20'ncilikten 23'üncülüğe geriledi. Her zaman 5s aldığı derslerden artık 3s alıyordu. Rektöre hastalığını kötü derslerinin mazereti olarak gösteren bir mektup yazdıysa da bazı sınavlara yeniden girmek zorunda kaldı.

Bu arada Kara Nokta, çocukları "daha büyük bir dikkatle gözetliyordu." Diğer çocuklar isyancıları ihbar etmeye teşvik ediliyordu. Fakat Stalin'in cesareti ve küstahlığı her geçen gün biraz daha arttı. Arkadaşlarıyla birlikte Stalin'in defterinden komik mısralar okumaya başladıkları bir sırada, muhbirler haberi Aba-

şidze'ye yetiştirdiler. Abaşidze fark ettirmeden yaklaştı ve çocukları dinledi. Sonra içeri dalıp defteri kaptı. Stalin defteri geri almaya çalıştı. Papaz ve öğrenci kapıştılar, fakat boğuşmayı Kara Nokta kazandı ve Stalin'i karga tulumba kendi odasına götürdü. Orada, onu "o günahkâr ruhları, yıkıcı yazıları gazyağına bulamaya zorladı." Sonra kâğıtları ateşe verdi.

Bu olaydan sonra Abaşidze, Stalin'i daha sıkı göz hapsine aldı: "Sabah saat 9'da müfettiş, bir grup çocuğun gene bir şeyler okumakta olan Cugaşvili'nin çevresinde toplandığını gördü. Gruba yaklaştığında Cugaşvili elindeki notları gizlemeye çalıştı, ancak ısrar edildiğinde, yasak kitaplar okuduğunu açıkladı. İmza: D. Abaşidze."

Stalin'in annesi, "kem diller"den "onun bir isyancı olduğu"nu işitti. Keke bir kez daha onu kurtarmak için giyinip kuşandı ve Tiflis trenine bindi. Fakat bu kez, Soso onu "öfkeyle karşıladı. Bana karışma, diye bağırdı. Ben de ona şöyle dedim: 'Evladım, sen benim tek çocuğumsun, beni öldürme. Koskoca İmparator II. Nikola'yı nasıl yeneceksin. Bırak bu işi kız ve erkek kardeşleri olanlar yapsın." Bunun üzerine Soso onu kucakladı, rahatlatmaya çalıştı, isyancı olmadığını söyledi ona. "Bana söylediği ilk yalan buydu," der Keke, üzüntüyle.

Onunla ilgilenen tek kişi annesi değildi. Stalin, serseri babasını da görüyordu. Keke'nin bundan haberi olmayabilir.* Annesinin yeğeni Anna Geladze'yle Beso'yu ziyaret etti. Beso ona çok güzel bir çift çizme hediye etti. "Şunu da belirtmeliyim ki," der Anna, "Soso çocukluğundan beri çizme giymeyi severdi." Uzun çizme ona sadece askeri bir hava vermekle kalmıyor, sessizce babasını ve onun kendi elleriyle yaptığı o güzel çizmeleri de hatırlatıyordu.

Stalin olgunlaştıkça Beso'dan duyduğu korku azalmış olabilir. Belki de Marksizm hoşgörüsüzlüğünü azaltmıştı. Bu kez mütevazı bir giysi onarım atölyesinde çalışan Beso, Kote Çarkviyani'ye göre, artık oğlunu "seviyor ve hep ondan söz ediyordu. Soso'yla birlikte onu ziyarete gidiyorduk. Soso'yla konuşurken sesini yükseltmezdi." Fakat Beso, söylenmekten de geri durmuyordu: "Onun II. Nikola'ya isyan ettiğini işitim. Sanki onu devirebilirmiş gibi!"

Kara Nokta ile Stalin arasındaki savaş kızışıyordu. Okul kayıtları Stalin'in, ateist olduğunu açıkça söylediğini, dualardan kaytardığını, sınıfta konuştuğunu, kah-

* Çoğu tarihçi Stalin'in 1890'dan sonra Beso'yu görmediğini tekrarlar, fakat arşivdeki çeşitli kaynaklar, yanı sıra Kandid Çarkviyani'nin anıları incelendiğinde, Stalin'in sarhoş babasını daha sonra da gördüğü anlaşılmaktadır.

valtıya geç kaldığını ve keşişleri şapka çıkararak selamlamayı reddettiğini göstermektedir. Aldığı ihtar cezalarının sayısı on bire çıkmıştı.

Kara Nokta'yla çatışmaları giderek gülünç olmaya başladı. Öyle ki çocuklar engizitöre olan saygılarını kaybettiler. Soso'nun kafadarları Erivan Meydanı'ndaki Puşkin Bahçeleri'nde sohbet ederlerken bir çocuk koşup geldi ve Peder Abaşidze'nin (gene) Stalin'in sandığını karıştırmakta olduğunu haber verdi. Çocuklar okula döndüklerinde, müfettişin Stalin'in bavulunu açtığını ve yasak yayınlar bulduğunu gördüler. Abaşidze yayınları sıkıca kavradı ve muzaffer bir edayla yukarı çıkmak için merdivenlere yöneldi. Tam o sırada gruptan bir çocuk, Vaso Kelbakyani, keşişin yolunu kesti ve ona bir omuz attı. Adam neredeyse elindekileri düşürecekti. Fakat Kara Nokta bütün cesaretini toplayarak yoluna devam etti. Bunun üzerine oğlanlar onun üstüne atıldılar ve kitaplar dağıldı. Stalin hemen fırlayarak onları topladı ve tabanları yağladı. Bu olay üzerine Stalin'in şehre inmesi yasaklandı ve Kelbakyani okuldan atıldı. O sıralarda Soso'nun derslerinin düzelmesi tuhaftır. Derslerin çoğundan "çok iyi" sayılan 4s ve mantıktan 5 aldı. Tarih derslerine olan ilgisini kaybetmemişti. Aslında tarih öğretmeni Nikolay Mahatadze'yi seviyordu. Papaz Okulu'nda hayranlık duyduğu tek kişi oydu ve ileride onun hayatını kurtaracaktı.*

Kara Nokta, Stalin'i artık denetleyemiyordu. Fakat çocuğu bir saplantı halinde izlemeye devam etti. Eninde sonunda çatışacakları hissediliyordu. Keşiş onu sürekli takip ediyor ve yasak kitap okuyup okumadığını anlamaya çalışıyordu. Sonunda muradına erdi. Kitabı çocuğun elinden kaptı. Fakat Stalin arkadaşlarının hayret dolu bakışları arasında Kara Nokta'nın kolunu büktü ve kitabı geri aldı. Sonra hiçbir şey olmamış gibi oturup okumaya devam etti. Abaşidze dehşete kapılmıştı. "Sen benim kim olduğumu biliyor musun?" diye bağırdı.

Stalin gözlerini ovuşturup baktı ve "Kara Nokta'dan başka bir şey görmüyorum," dedi. Sınırı aşmıştı.

Kara Nokta başına dert olan bu öğrenciden kurtulmayı uzun süredir istiyor olmalıydı. Nihayet sonuna gelinmişti. Stalin, bir öğretmene saygısızlık ettiği için son kınama cezasını 7 nisanda aldı ve iki gün sonra okul tatile girdi. Stalin bir

* 1931 yılının eylül ayında, yaşlı tarih hocası Tiflis cezaevi olarak kullanılan Metehi Kalesi'nin zindanlarına atıldığında bir yolunu bulup, o sırada Sovyet diktatörü olan eski öğrencisine başvurdu. Bunun üzerine Stalin, Kafkasya'daki valisi Beria'ya şunları yazdı. "Yetmiş üç yaşındaki Nikolay Dimitriyeviç Mahatadze her nasılsa Metehi Cezaevi'ne konulmuş... Onu Papaz Okulu döneminden tanırım ve Sovyet iktidarı için bir tehlike oluşturabileceğini sanmıyorum. İhtiyarı serbest bırakmanı ve sonucu bana bildirmeni istiyorum."

daha okula dönmedi. 1899 yılının mayıs ayında okul kayıtlarına şu not düşüldü: "Sınavlara girmediği için ... ihraç edildi." Fakat Stalin için mesele, her zamanki gibi, bu kadar basit değildi.[3]

Stalin daha sonra övünerek, "Marksist propaganda yaptığım için atıldım," dedi. Fakat itişip kakışmanın ötesinde bir şeyler olsaydı ya da şehirdeki Marksist toplantılar bilinseydi Kara Nokta bunları soruştururdu.

Stalin arkadaşlarının cep harçlığıyla Kutsal Dağ'da bir ev kiraladı. Amaç, kitap okumak için toplanmaktı. Fakat aşklarıyla gurur duyan ergenlik çağındaki Gürcü gençler, burada muhtemelen kızların katıldığı şaraplı partiler de veriyorlardı. Papazlar, özellikle de Müfettiş Kara Nokta, tıpkı İngiliz devlet okullarının müdürleri gibi, tiyatrolara, tavernalara ya da kerhanelere giden oğlanları yakalamak için şehrin içinde dolaşıyorlardı.

Stalin de kitap okumadığı zamanlarda içiyor ve kızlarla dolaşıyordu. Gori'de geçirdiği tatillerde başını derde sokmuş olabilir. Aşkı, Çarkviyaniler'in kızı mıydı? Onu asla unutmamış, yaşlılık döneminde bile ondan söz etmişti. Yıllar sonra gene Gori'den bir başka kızı, Lisa Akopova'yı da hatırlıyordu. 1926'da, kızın nerelerde olduğunu öğrenmeye çalıştığı dikkate alınırsa, aralarında çok yakın bir ilişki olmalıydı. Bu arama çabası kıza cesaret verdi ve Stalin'e bir mektup yazdı: "Yemin ederim ki, bizi arayarak gösterdiğin ilgi, beni çok mutlu etti. İyi günde ve kötü günde senin hep yakın dostun oldum. ... Unutmadıysan ... Sevimli komşun Lisa seni hep bekledi." 1920'lerde bu oldukça cüretli bir davranıştı. Fakat Stalin'in 1938'de aldığı bir başka mektup daha da cüretliydi.

Bir kadın, 1899'da doğan ve babasının Stalin olduğu iddia edilen yeğeni, Praskovya Mihaylovskaya –kısaca Paşa– hakkında ona bir mektup yazdı. "Gençliğini hatırlıyorsan unutmuş olamazsın. Paşa adındaki uşak tefek, kara gözlü kızı kesinlikle hatırlarsın." Mektupta Stalin'in annesinin de çocukla ilgilendiği iddia ediliyordu. Kız da Keke'yi hatırlıyordu. Paşa'nın annesi ona, babasının "kendisini ülkeyi kurtarmaya adadığını ve sürgüne gönderildiğini" anlatmıştı. Paşa, "alımlı, ince bir Gürcü güzeli" olmuş, sekreter olarak iş bulmuş ve evlenmişti. Fakat annesi ve kocası ölünce yalnız kalmış, 1930'ların Moskova'sında kaybolmuştu.

Bu mektup siyasetçiler ile ilgili dedikoduları cazip bulan, dönemin magazin gazeteciliğinin bir örneği olabilir. Fakat kişisel arşiv tutma kaygısı olmayan Stalin'in bu mektubu saklaması ilginçtir. Annesinin sözleri doğru olabilir, çünkü

Keke Gürcistan'ın genç Kazanovaları arasında pek gizli kalmayan bir durumda sevgili Soso'suna elbette yardımcı olurdu. Ayrıca Büyük Terör'ün en şiddetli döneminde Stalin'e böyle bir mektup yazmaya cesaret edecek olan kişi, ancak ya doğruyu söyleyen biri ya da ölmek isteyen bir deli olabilirdi. Stalin'in terk edilmiş sevgililerinin ve çocuklarının uzun bir tarihi olmasaydı, bu konu göz ardı edilebilirdi. Fakat Stalin'in neredeyse her zaman bir kız arkadaşı olmuştur ve hayatı boyunca nişanlıları, eşleri ve çocukları terk etmekte duraksamamıştır. Gerçeği asla bilemeyeceğiz, fakat karakter ve zamanlama dikkate alındığında, hikâyenin doğru olması mümkündür.[4]

Böyle bir olayın Peder Abaşidze tarafından keşfedilmesi ya da Keke'nin okulun bu durumu fark edebileceğinden korkması, Stalin'in okula dönmemesini açıklayabilir. Soso, 1899 yılının Paskalya Yortusu'nu Gori'deki evde geçirdi. Kronik zatürreeye yakalandığını söylüyordu. Belki gerçekten hastaydı. "Onu okuldan aldım," der Keke. "Kendisi okuldan ayrılmak istemiyordu." Fakat Keke büyük bir hayal kırıklığına uğramış olmalı.

Soso okuldan atılmasının gizli cazibesini kesinlikle abarttı. Devrimci olduğu için atılmamıştı. Daha sonra okulla iyi ilişkilerini sürdürdü. Bazı biyografiler, sınavları kaçırdığı için okuldan atıldığını iddia ederler, fakat hastalık bir mazeret olarak kabul edilebilirdi. Aslında Kilise, beş yıllık bursu (480 ruble) geri ödeyebilmesi için onu okulda tutma eğilimindeydi. Hattâ ona bitirme sınavlarına girmesi ve iş sahibi olması için bir fırsat da tanıdılar.

Peder Abaşidze'nin bu sorunlu çocuktan uygun bir biçimde kurtulmak istediği doğrudur. Stalin 1910'daki jandarma sorgusu sırasında, "Okulu bitirmedim," demiştir, "çünkü 1899'da, hiç beklenmedik biçimde, okulu bitirmem için bana 25 ruble tutarında bir fatura çıkardılar ... Bu parayı ödeyemediğim için atıldım." Kara Nokta kurnazlık ederek okul ücretlerini artırmıştı. Stalin bu parayı ödemek için uğraşmadı. Okuldan ayrıldı. Stalin'in o sırada karşılaştığı arkadaşı, Papaz Okulu'nun eski bir öğrencisi olan Abel Yenukidze en doğrusunu söyler: "Papaz Okulu'ndan uçup gitti." Fakat bunun nasıl olduğu tartışmalıdır.

Stalin, Gori'den arkadaşı Davriçevi'ye, ihbar edildiği için atıldığını söyledi. Bunun "bir darbe" olduğunu söylüyordu. Daha sonra, devrimci faaliyetler nedeniyle yirmi öğrenci okuldan atıldı. Soso'nun düşmanları, daha sonra onun Marksist arkadaşlarını rektöre gammazladığını iddia ettiler. Stalin cezaevinde bulunduğu sırada bu gammazlama olayını doğruladı. Onları devrimci harekete kazanmak

için yapmıştı bunu. Gerçekten de okuldan atılanlar onun taraftarlarının çekirdek grubunu oluşturdular. Stalin ihaneti andıran böyle yanıltmacalar yapabilirdi. Ancak herkesin bunu bilmesi halinde, Marksist yeraltı hareketine kabul edilir miydi? Troçki bile bu hikâyenin saçma olduğunu düşünür. Bunun bir suçlama karşısında verilen alaycı bir yanıt olması daha olasıdır. Fakat bu konuda anlatılanlar, daha sonra Stalin'in bir Ohrana ajanı olabileceğine ilişkin kuşkuları besledi.

Kendini yetiştiren, kitap hastası Soso, okul kütüphanesinden aldığı ve hâlâ kendisinde olan kitapları "kamulaştırdı". 1900 yılının sonbaharında okul yetkilileri ona, önce 18, daha sonra 15 rublelik bir fatura çıkardılar. Fakat o tarihte Stalin yeraltına çekilmişti ve okul bir daha ona ulaşamayacaktı. Bu paralar Kilise'ye asla ödenmedi ve Kara Nokta kitaplarını geri alamadı.*

Stalin papaz olamadı, fakat yatılı okul ona klasik bir eğitim kazandırdı ve üzerinde muazzam bir etki yarattı. Kara Nokta ise, ters bir etki yaratarak, Stalin'i bir ateist Marksiste dönüştürdü ve ona Sovyet polis devletinde yeniden yaratacağı baskıcı taktikleri –"gözetleme, casusluk, mahrem hayatın istilası, duyguların hiçe sayılması"– öğretti.

Stalin hayatı boyunca papazlara ilgi duydu ve diğer papaz okulu öğrencileriyle ya da papazların oğullarıyla karşılaştığında onlara dikkatle seçilmiş sorular yöneltti. "Papazlar insanları anlamayı öğretir," diye düşünüyordu. Ayrıca, her zaman sorulu cevaplı dini dili kullandı. Onun Bolşevizmi, kültleri, azizleri ve ikonlarıyla birlikte İsa'nın dinine öykündü. 1929'da artık bir lider olduğu sıralarda, dini çağrışımlarla yüklü şu sözleri yazdı: "İşçi sınıfı, beni doğurdu ve beni kendi imgesinde, kendi suretinde yetiştirdi."

Papazlık eğitiminin bir diğer ironisi, Franklin Roosevelt gibi yabancıları etkilemesiydi. Roosevelt'in sekreteri, başkanın, 1943 Tahran Konferansı'nda cazibesine kapıldığı "Stalin'in hasbelkader papazlığını büyük bir ilgiyle karşıladığı"nı kaydetti.

---

* *Meetings with Remarkable Men* adlı kitabın, bazılarına göre bir şarlatan, bazılarına göre de bir dini yorumcu olan ispiritizmacı yazan George Gurdyief, Stalin'le aynı dönemde öğrenci olduğunu ve Tiflis'te onun ailesiyle birlikte kaldığını iddia etti. Fakat, Ermeni kökenli Gurdyief fantezi düşkünü biriydi: 1866'da doğduğuna göre Stalin'den on iki yaş büyüktü ve Papaz Okulu'na girdiğine dair hiçbir bulgu yoktur. Stalin o sırada yatılıydı. Gurdyief o sıralarda "Prens Niyeradze" adlı biriyle arkadaş olduğunu da iddia eder. "Nijeradze" Stalin'in Bakü'de kullandığı takma ad idi. Fakat Gurdyief'in iddialarından herhangi birinin doğru olduğunu gösteren hiçbir bulgu yoktur. İktidarda olduğu sırada Stalin ispiritizmacıları, özellikle de, çoğu kurşuna dizilen "Gurdiyefçiler"i ezdi.

Eski Tanrı, Stalin'in ateist bilincinde varlığını sürdürdü. İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan bir toplantıda, Winston Churchill'in Bolşevizm karşıtlığını bağışladığını söyleyerek şöyle dedi: "Hepsi geçmişte kaldı ve geçmiş Tanrı'ya aittir." Gene o sıralarda, ABD elçisi Averell Harriman'a "Ancak Tanrı bağışlayabilir," dedi. Stalin, Kapanadze gibi papaz olan arkadaşlarıyla iyi ilişkilerini sürdürdü. Adamlarıyla birlikte bol içkili akşam yemeklerinde kilise ilahileri söylerdi. Ortodoksluk ile Marksizmi yarı şaka yarı ciddi birleştiriyordu: "Sadece azizler yanılmazdır. Yüce Tanrı ancak yoksulluğu yarattığı için suçlanabilir." Fakat Stalin'in eylemleri bu konuda her şeyi anlatır: Diktatör Kilise'yi amansız biçimde ezmiş, papazları katletmiş ve sürgüne göndermiştir. Bu uygulama, eski Rus yurtseverliğinden yararlanmak için, bir savaş dönemi jesti olarak Patrikliği iade ettiği 1943'e kadar sürdü.*

Belki de gerçek Tanrı anlayışını, hep himaye ettiği Aleksi Kosigin'e (geleceğin Brejnev dönemi başbakanı) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra armağan olarak bir balık gönderdiğinde açığa vurdu. Balık paketine iliştirilmiş ve el yazısıyla yazılmış notta şöyle deniyordu: "Yoldaş Kosigin, işte sana Tanrı'dan birkaç hediye! Onun iradesini uyguluyorum! J. Stalin." Tiflis papaz okulu öğrencisi, tarih biliminin yüksek ruhani lideri olarak kendisini gerçekten de Tanrı'nın iradesinin uygulayıcısı olarak görüyordu.[5]

Roosevelt, zaman zaman düşünceli bir tavırla, "Sizce de Stalin'de farklı bir şeyler yok mu?" derdi. "Onun yapısında, hepimizin hissettiği o sempatik mizacı açıklayan şey bu mu acaba?" Stalin'in "o nazik Hıristiyan tavrı" belki de aldığı dini eğitimin bir sonucuydu.

Dindarlıkla alakası olmayan Stalin Hıristiyanlık'tan çok uzaklaşmıştı. Yordanya gibi ılımlı, soylu sosyalistler bile onu ve Lado'yu rahatsız ediyordu. Soso, "Devrimci olarak eğitmedikleri işçilerin arasında kültürel faaliyetlerde bulunuyorlar," diye şikâyet ediyordu. Arkadaşları arasında Yordanya aleyhinde atıp tutuyordu. "Tulin" adında parlak zekâlı yeni bir radikalin çalışmalarını keşfettiğini söyledi

* 3 Eylül 1943'te, sürgündeki Rus Patriği Sergey ve iki Metropolit bir gece vakti tuhaf biçimde Kremlin'e çağrıldılar. Stalin onlara, Patrikhane'yi, kiliseleri ve papaz okullarını açmaya karar verdiğini söyledi. Sergey papaz okulları için belki biraz erken olduğunu düşünüyordu. Stalin şöyle dedi: "Papaz okulları daha iyidir." Fakat bilmezmiş gibi davranarak dalga geçmekten de geri durmadı: "Neden kadrolarınız yok? Nereye gittiler?" Sergey "kadrolar"ının Stalin tarafından sistematik biçimde tasfiye edildiğini söyleyecek yerde, zekice bir şakayla karşılık verdi: "Sebeplerden biri," dedi, "papazlık eğitimi verdiğimiz bir kişinin, Sovyetler Birliği Mareşali olmasıdır." Bunun üzerine Stalin sabahın üçüne kadar papaz okulu anılarını anlattı. Papazlara iyi uykular dilerken, şöyle dedi: "Şu sıralarda sizin için yapabileceklerim bundan ibaret."

onlara. "Tulin" gelecekte Lenin adıyla tanınacak Vladimir Ulyanov'un takma adlarından biriydi.

Stalin yaşlılık döneminde, "Lenin olmasaydı," der, "koro çocuğu ve bir papaz okulu öğrencisi olarak kalırdım." Artık arkadaşlarına, uzaklardaki o radikali anlatıyordu. Hayatını bir Marksist devrimci olarak geçirmeye kesinlikle kararlı olduğunu anlatırken, "Bedeli ne olursa olsun onunla tanışmalıyım!" dedi. Fakat o sırada daha acil sorunları vardı. Keke, "Papaz Okulu'ndan ayrıldığı için öyle öfkelenmişti" ki, Soso birkaç gün Gori'nin hemen dışındaki Gambareuli Bahçeleri'nde saklanmak zorunda kaldı. Arkadaşları ona yiyecek getiriyorlardı. Tiflis'e geri döndü. Fakat Yodanya'nın taraftarları olan ev arkadaşlarıyla tartıştı. Oradan da ayrıldı. Okuldaki arkadaşlarıyla, daha sonra ev arkadaşlarıyla bozuşmuştu ve şimdi Tiflis'in daha yaşlı radikalleriyle karşı karşıya gelecekti. Bu kaba ve kibirli genç, gittiği her yerde sorun çıkarıyordu.[6]

8

HAVA TAHMİNCİSİ: PARTİLER VE PRENSLER

Soso'nun bir işe ve bir eve ihtiyacı vardı. Hava tahmincisi oldu. Kulağa tuhaf gelse de, Tiflis Meteorolojik Gözlemevi'nde bir meteorologun hayatı genç bir devrimcinin gizlenmesine çok uygundu. Soso'nun Gori'den arkadaşı, Lado'nun küçük kardeşi Vano Ketshoveli orada çalışıyordu. Stalin 1899 yılının ekim ayında gözlemevi kulesinin hemen altındaki küçük odayı onunla paylaşmaya başladı.* "Stajyer gözlemci" olarak, haftada üç kez, sabah 8.30'dan akşam 8.30'a kadar görev yapıyor, saat başı hava sıcaklığını ve basıncını ölçüyor, karşılığında ayda 20 ruble alıyordu. 1899 yılının sonuna doğru, Soso'nun hevesle yardımcı olduğu Lado bir grev hareketi örgütlemeye başladı. Bu grev Gürcistan işçilerinin ilk büyük hareketlerinden biriydi.

Yeni yılın ilk günü bir Belçika şirketine ait tramvayların sürücüleri işi bıraktıklarında, Lado kenti felç etmeyi başardı. Gizli polis Lado'nun ve ona bağlı hava tahmincilerinin peşindeydi. 1900 yılının ilk haftalarında, polis gözlemevine geldi ve Stalin'i tutuklayarak Metehi Kalesi'ne kapattı. Stalin için bir ilk olan bu tutuklamanın resmi gerekçesi, Beso'nun yerlisi olduğu Didi-Lilo köyünde vergisini ödememesiydi.[1] Bu olay muhtemelen jandarmadan gelen örtülü bir uyarı idi.

Stalin'in parası yoktu. Fakat yakın arkadaşları (Davitaşvili'nin önderliğinde) paralarını birleştirip borcu ödediler. Bu olayın Soso'nun baba sevgisini artırdığı pek söylenemez, ancak Beso gözlemevinde onu pek çok kez ziyaret etti.

Keke, Beso'nun yine oğluyla uğraştığını işitince, bir kez daha gözünü kararıp onu kurtarmak için Tiflis'in yolunu tuttu. Soso'nun odasında kalmak için ısrar etti.[2]

---

* Gürcistan'daki her kurum gibi bakımsız olmakla birlikte gözlemevi hâlâ yerinde durmaktadır. Stalin'in odası da, ona ait olduğu iddia edilen birkaç eşyayla olduğu gibi korunmaktadır. Kapıdaki plakette şunlar yazıyor: SBKP'NİN VE DÜNYA PROLETARYASININ LİDERİ BÜYÜK STALİN İLLEGAL SOSYAL DEMOKRAT İŞÇİ ÇEVRELERİNE ÖNDERLİK EDERKEN, 28 ARALIK 1899'DAN 21 MART 1901'E KADAR TİFLİS METEOROLOJİK GÖZLEMEVİ'NDE YAŞADI VE ÇALIŞTI.

Stalin, serbest bırakıldığında –ve müdahaleci Keke evine döndüğünde– grevin bütün kente yayılması için işçilere cesaret vermeye çalıştı. Demiryolu atölyeleri bu ajitasyonun merkeziydi. Zamanının büyük bir bölümünü artık demiryolu ikmal deposunda geçiriyordu. "Kulakları sağır eden madeni çarpma seslerinin ve lokomotif iniltilerinin işitildiği, kafesli geniş pencereleri olan, uzun, taş bir bina idi." Yoldaşları, önceleri onu demiryolu işçilerinden oluşan iki gizli grubun –çevreler, denilen– gözetimiyle görevlendirdiler. "Tam bir acemi çaylaktım."[3]

Stalin'in artık hem hayatı hem de kıyafeti farklıydı. Troçki'nin hatırladığı, "özellikle taşrada devrimciliğin belirtisi olarak kabul edilen" bir görünüm sergiliyordu: Sakal, uzun ve karmakarışık saçlar, siyah saten Rus gömleği ve kırmızı boyunbağı. Ve pasaklıydı. İremaşvili: "Onu hep kirli bir gömlek ve boyasız ayakkabılarla görürdünüz."[4]

Stalin görevli olduğu çevrelerde hararetli konuşmalar yapıyor ve işçileri coşturuyordu. İşçi lojmanlarında toplanan bu küçük gruplara "Neden yoksuluz?" diye soruyordu. "Neden bütün haklardan yoksunuz? Hayatımızı nasıl değiştirebiliriz." Yanıtı, Marksizm ve Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SD'ler) idi.[5]

İşçiler bu genç konuşmacıyı saygıyla dinliyorlardı. Devrimcilerin çoğunun papaz okulu öğrencisi ve işçilerin de genellikle dindar eski köylüler olması rastlantı değildi. Soso'nun daha sonra kullandığı takma isimlerden biri "Papaz" idi. Tiflisli ajitatör Mihail Kalinin, "Bu kutsal bir mücadeledir," diyerek durumu açıklıyordu. O sırada bir başka kentte ajitasyon yapmakta olan Troçki, pek çok işçinin, hareketi "ilk Hıristiyanlar"ın hareketine benzettiğini ve onlara ateist olmayı öğretmek gerektiğini hatırlıyordu.

Troçki şöyle yazıyordu: "Günümüzde 'komite' sözcüğü sıradan bir tını taşıyor. Oysa o dönemde, 'komite' ve 'parti' sözcükleri ... gençlerin kulağına ayartıcı bir melodi gibi geliyor ve onları büyülüyordu. O günlerde bu insanlar 18-30 yaş arasındaydılar. Harekete katılan kişi kendisini cezaevinin ya da sürgünün beklediğini biliyordu. Mümkün olduğu kadar dayanmak, bir onur meselesiydi."

Kendisi de davanın kutsallığına inanan Soso, kısa süre içinde ilk başarısını kazandı.[6]

1 Mayıs 1900'de Soso, her zamanki gibi büyük bir gizlilik içinde gizemli ve ufuk açıcı bir kitle mitingi örgütledi. 1 Mayıs Günü –Mayevka– sosyalizmin Noel Günü idi. Gizli polis tarafından tutuklanacağını anlayan Lado, Hazar Denizi kıyısın-

daki petrol kenti Bakü'ye kaçtı. Stalin onun yerine geçti.

Bir gece vakti talimatlar ve parolalar dağıtıldı. Gece 500 işçi ve eylemci Tiflis'in dışındaki tepelere doğru ilerlediler. Orada ellerindeki fenerleri sallayarak işaret veren liderlerinden yeni parolaları aldılar ve gidecekleri yolu öğrendiler. Mitingde hep birlikte "Marseillaise"i söylediler. Stalin ve diğer konuşmacılar kayaların üstüne çıkmışlardı. Soso orada ilk büyük konuşmasını yaptı. Yordanya ve Mesame Dasi'nin karşı çıktığı grev eylemini ateşli biçimde savundu.

Soso ve radikaller kazanmışlardı. Demiryolu ikmal deposu ve Beso'nun çalışmakta olduğu Adelhanov Ayakkabı Fabrikası greve gitti.

Oğlunun ziyaretinden hoşlanmayan Beso, ona, "Senin burada ne işin var?" diye sordu.

"Bu adamlara hitap edeceğim," dedi Soso.

"Neden bir iş öğrenmiyorsun?" Bilinen son konuşmaları bu oldu. Beso işini sürdürmeyi başaramadı; içki, yoksulluk ve umutsuzluk dalgalarına kapılarak tam bir işsiz güçsüz serseriye dönüştü.

Gizli polis kayıtlarında Soso Cugaşvili adı, Lenin'i bizzat tanıyan çok daha yaşlı Viktor Kurnatovski ve rektörü döverek ün kazanan Silva Yibladze'yle birlikte ilk kez lider olarak geçiyordu.[7]

Gizli polis çemberi yavaş yavaş daraltıyordu, fakat Tiflis'te hayat hâlâ uyuşuk, cazibeli, rayihalı geceleri ve renkli sokak kahveleriyle huzur içindeydi. Devrimciler neredeyse bütünüyle yeraltına çekilmişlerdi. "Geceler, gürültülü tartışmalar, okuma, arada bir gitar sesi ve şarkılarla kesilen uzun sohbetlerle geçiyordu." Tiflis'teki demiryolu ikmal deposunda Stalin'le birlikte çalışan kalifiye elektrik ustası ve Marksist ajitatör Sergey'in kızı Anna Alliluyeva o geceleri bu sözlerle hatırlardı. Tiflis herkesin birbirini tanıdığı bir şehirdi. Haberler insanların şarap içtikleri bir verandadan diğerine "balkon telgrafı"yla, gayet hızlı biçimde yayılıyordu.

Stalin henüz yeniydi, fakat daha şimdiden yoldaşlarını kahramanlar, taraftarlar ve düşmanlar olarak üçe ayırmıştı. Önce kendisine yeni bir yol gösterici buldu. Bu kişi, Soso'nun öteki kahramanı Lado'nun bir arkadaşı, batılı şık takım elbiseler giyen, "uzun boylu, yakışıklı bir genç adam," Prens Aleksander "Saşa" Sulukidze idi. Gerek Lado gerekse Sulukidze, sınıfsal bakımdan Stalin'in üzerinde yer alıyorlardı. Lado bir papazın oğluydu; Kızıl Prens'in babası ise Gürcistan'ın en zengin aristokratlarından biriydi; annesi Prenses Olimpiya da Şervaşidze'nin ailesi Abhazya'yı yö-

netiyordu.* Stalin, Lado ve Prens Saşa'nın "şaşırtıcı, büyük yetenekler"ini överdi. Onları kıskanması için bir sebep yoktu, çünkü o sırada ikisi de uzun süredir hayatta değildi. Aslında Stalin'in tek bir kahramanı vardı: Kendisi. Cüretkâr, kendine güvenen bir bencillikle geçen o hayatın içinde, Lado, Prens Saşa ve Lenin onun kendisine çok yakın hissettiği kişilerdi. Kendi sözüyle Stalin, onların "öğrencisi" idi.[8]

Stalin papaz okulundan atılan radikal gençlerden oluşan kendi küçük çevresini oluşturmuştu. Diğer kırk kişi 1901'de okuldan atıldı. Aralarında ikona işeyen (Stalin'in eski öğrencisi) Elizabedaşvili ve arkadaşı Aleksander "Alyoşa" Svanidze de vardı. Svanidze, Erivan Meydanı'nın hemen üzerindeki Sololaki Sokağı'nda bir ev kiraladı. Burada Stalin ders veriyordu. Kendi çevresi için 300 kitaptan oluşan bir okuma listesi hazırlamıştı. "Kitapları okumakla kalmıyordu," der Elizabedaşvili, "onları adeta *yutuyor*du." Soylularla ilişkileri ve üç güzel kız kardeşi olan, güler yüzlü Alyoşa Svanidze, ileride Stalin'in kayınbiraderi ve Terör dönemine kadar yakın arkadaşı olacaktı. Fakat Stalin bir süre kadar kızlarla tanışmadı.

Gori'den henüz gelen bir başka öğrenci, yarı-psikotik Simon Ter-Petrosyan idi. O sırada on dokuz yaşında olan ve kısa süre sonra "Kamo" adıyla tanınan Simon Ter-Petrosyan da çocukluğunu sokak savaşlarında geçirmişti. "Meyve çalardık," derdi, "en sevdiğim etkinlik boks yapmaktı!" "Bir şeyler öğrenmek için" Svanidze'nin evine takılırdı, fakat o sıralarda subay olmak istiyordu. Zalim babası, Stalin'le dolaştığı için ona bağırıp çağırıyordu. Babasına göre Stalin, "beş parasız, işe yaramaz"ın tekiydi. Ter-Petrosyan, "babam 1902'de iflas etti," der. Böylece adam, oğlunun üzerindeki gücünü kaybetti. "Stalin benim öğretmenimdi. Bana edebiyatı öğretti ve kitaplar verdi... Zola'nın *Germinal*'inden hoşlanmıştım." Stalin "onu bir mıknatıs gibi çekiyordu."

Ancak en sabırlı öğretmen Stalin değildi. Ter-Petrosyan Rusça ve Marksizmle boğuşurken, Stalin ona ders vermesi için yardımcılarından birini Vardoyan'ı görevlendirdi. "Soso kitap okurken, ben Kamo'ya Rusça gramer öğretiyordum," diye hatırlar, Vardoyan. "Fakat Kamo'nun zihinsel yetenekleri sınırlıydı ve *komu*

* Rusya'da, ticaretle uğraşan ve siyasal iktidarda yer almayan orta sınıflar genellikle devrimcilere sempati duyabiliyor, fakat yerel yurtseverliğe ve en yüksek soylular tabakasına kadar giden bir aile klanları ağına da bağlı olabiliyorlardı. Şervaşidze ailesi Petersburg'daki en yüksek saray çevrelerine girmeyi başarmıştı, fakat kendilerine ait Abhaz malikânelerinde yaşayanlar devrimcilerle bağ kurmaktan hoşlanırlardı. Prens Giorgi Şervaşidze III. Aleksander'in dul eşi ve II. Nikola'nın annesi Dul İmparatoriçe Marya Fyodorovna'nın Saray Şansölyesi idi. Devrimden sonra ve 1930'lara kadar Rusya'da kalan Şervaşidzeler yörenin Bolşevik lideri ve Stalin'in adamı Nestor Lakoba tarafından himaye edildiler.

[kime?] diyecek yerde, *kamo* demeye devam etti." Sonunda Stalin'in "asabı bozuldu ve yerinden fırladı, fakat sonra gülmeye başladı. '*Kamo* değil, *komu*! Bir daha dene ve unutma, *bicho* [evlat]!" Adamlarına her zaman isim takan Soso, bu olay üzerine Ter-Petrosyan'a, hayatı boyunca üzerinde kalan 'Kamo' adını taktı." Kamo dille boğuşsa da, Marksizmle mest oldu ve Stalin tarafından "büyülendi". "Artık daha çok okuyacaksın," diye emretti Stalin. "İstiyorsan subay olabilirsin, fakat bundan vazgeçip, başka bir şeyle uğraşsan iyi edersin..." Stalin, tıpkı Dr. Frankenstein gibi, Kamo'yu kendi infazcısı olarak yetiştiriyordu.

"Soso başından beri felsefi bir komplocu oldu," der Vardoyan. "Komplo yapmayı ondan öğrendik. Onun konuşma ve gülme tarzına, kendine özgü hallerine bağımlılık geliştirdim. Kendi irademe rağmen onu taklit ediyordum. Arkadaşlarım bana 'Soso'nun gramofonu' derlerdi."[9]

Gene de Soso asla sıradan bir Gürcü değildi. O zaman bile "çok olağanüstü ve gizemli bir adamdı," der David Sagiraşvili. Kendisi o sırada genç bir sosyalist olarak Stalin'le tanışmıştı. "Tiflis sokaklarını arşınlayan, zayıf, yüzü çiçek bozuğu, üstü başı dökülen, yanında büyük bir kitap torbası taşıyan" Stalin, dikkatini çekmişti.

Stalin, Alyoşa Svanidze'nin verdiği bir partiye katıldı. Kavun suyu ve konyaktan oluşan bir kokteyl içiyorlardı. Fena halde sarhoş oldular. Ancak Soso verandadaki divanda oturmuş, sessizce kitap okuyor, not alıyordu. Sonra onu aramaya başladılar: "O nerede?"

"Soso okuyor," dedi Alyoşa Svanidze.

"Ne okuyorsun?" diye sordu arkadaşları, alaycı bir tavırla.

"Napoleon Bonaparte'ın *Anılar*'ını," dedi Soso. "Yaptığı hatalar hayret verici. Onları not ediyorum!" Orta sınıfa mensup sarhoş gençler ayakkabıcının bilgiç oğlunu fazla ciddiye almıyorlardı. Hızlı ve sakar yürüyüşü nedeniyle ona "Kunkula" (Sarsak) ismini takmışlardı.[10] Fakat Stalin, Lado ve Prens Saşa gibi ciddi devrimcilerin kokteyllerde kaybedecek zamanları yoktu.

Gürcistan, devrimci fikirlerin mayalandığı bir yerdi. Bu tutkulu genç idealistler "gecenin geç saatlerinde arkadaşlarıyla birlikte eve dönerlerdi," der Anna Alliluyeva. "Bir masanın çevresinde otururlar, içlerinden biri bir kitabı açar ve yüksek sesle okumaya başlar." Hepsinin okuduğu tek bir şey vardı: Lenin'in yeni gazetesi *Iskra* (Kıvılcım). Gazete, seçkin militanlardan oluşan dar bir grubun önderlik ettiği bir parti anlayışını savunuyordu.

Bu yeni devrimcilik modeli Stalin gibi öfkeli gençleri heyecanlandırıyordu.

Stalin artık geniş işçi gruplarını harekete geçirmeye çalışan bir amatör değil, katı bir profesyonel, amansız bir partinin lideri olmak istiyordu. En büyük mutluluğu dış düşmanların yanı sıra iç düşmanlara karşı da etkin hamleler yaptığında yaşayan, o sıralarda henüz yirmi iki yaşında olan Soso, Yordanya ve Yibladze'yle ilişkisini kesmeye ve Tiflis Partisi'ne hâkim olmaya kararlıydı. Ilımlı Marksist Rajden Arsenidze, "kaba konuşurdu," derken, Stalin'in "çevresine bir enerji yaydığını" da kabul eder. "Sözleri kaba bir güç ve tek amaçlı bir mantıkla yüklüydü. Genellikle alaycı, kaba nükteleri bir kamçı darbesi kadar aşırıydı." Kendisini dinleyenler "öfkelendikleri" zaman, "özür diler, dobra dobra konuşan, fakat daima gerçeği dile getiren ...proletaryanın dilini konuştuğunu söylerdi."

Gizli polis ve işçiler bu eski papaz okulu öğrencisini bir "entelektüel" olarak görüyorlardı, fakat hayretler içinde kalan ılımlılar için o, Tiflis'teki SD örgütünün liderliğine karşı "düşmanca ve yıkıcı ajitasyon" yapan, "ortalığı karıştıran genç bir yoldaş" idi. Davriçevi'ye göre, ılımlılar "görgüsüz ve itici" biri olarak gördükleri Soso'yla alenen dalga geçiyorlardı. Yibladze, söyleniyordu: "Devlete karşı ajitasyon yapsın diye ona çevre sağladık, o bize karşı ajitasyon yaptı."[11]

Stalin, akıl hocaları ve taraftarlarıyla hâlâ "Kura kıyısında hoş kokulu akasyalar altında oturuyor, büfecinin servis ettiği ucuz şarabı içiyordu." Fakat Stalin'in grevlerde sergilediği başarı polisin dikkatini çekmişti. Gizli polis, 1 Mayıs 1901 isyanından önce hareketi ezmeye karar verdi. "Lider" Stalin'le ilgili istihbarat bilgilerini çözümleyen jandarma, onun gizli çalışma yeteneğini saptadı: "Bir grup demiryolu işçisine önderlik eden bir entelektüel. Dışarıdan yapılan gözetleme, çok ihtiyatlı olduğunu, yürürken hep arkasını kolladığını ortaya koyuyor." Onu yakalamak hep zor oldu.[12]

21-22 Mart 1901 gecesi, gizli polis Ohrana, liderler, Kurnatovski ve Maharadze'ye baskın yaptılar.* Stalin'i yakalamak için gözlemevini kuşattılar. O sırada Stalin tramvayla gözlemevine dönüyordu. Tramvayın penceresinden bakarken birden gözlemevinin çevresinde mevzilenmiş sivil polisleri gördü. Bunları Ame-

* O sırada Gürcistan'daki en önemli devrimci, uzun boylu, hafif kambur duruşlu, kel kafalı Viktor Kurnatovski idi. Lenin'in Sibirya sürgününü paylaşmış, hattâ Zürih'te Plehanov'la tanışmıştı. En faal devrimcilerin çoğu Kafkasyalı değil, Rus idi. Demiryolu ikmal deposunda Sergey Alliluyev'in yardımcısı, Soso'nun da tanıdığı, köylü kökenli bir başka demiryolu işçisi, cana yakın, sivri sakallı Kalinin idi. İleride devlet başkanı olarak Stalin'e uzun süre hizmet edecekti. Öteki liderler Gürcülerden oluşuyordu: Yordanya, Yibladze, Miha Çihakaya ve Filip Maharadze, 1892'de Üçüncü Grup'un bütün kurucuları.

rikan filmlerindeki sivil polisler gibi kıyafetlerinden tanımak mümkündü. Stalin tramvaydan inmedi. Daha sonra keşif yapmak için oraya dönecek, fakat bir daha orada kalmayacaktı.

Bu baskınlar onun kaderini değiştirdi. Normal bir hayat yaşama özlemleri artık sona ermişti. O sıralarda Stalin, öğretmen olmayı, saati on kopekten ders vererek ek gelir sağlamayı (bu arada öğrencilerini Marksizme kazanmayı) düşünüyordu. Bu düşünceler artık sona ermişti. Bundan böyle geçimini başkaları sağlayacaktı. Arkadaşlarının, sempatizanların ya da partinin, yerine getirdiği devrimci görevlerin masraflarını karşılamalarını bekleyecekti. Stalin, Troçki'nin "devrimci gizli faaliyet denilen o çok ciddi oyun" diye tanımladığı şeyin içindeydi artık. Bu, kendine özgü âdetleri, vahşi kuralları olan, şiddet dolu, karanlık bir yeraltı dünyası idi.

Soso gizli dünyaya geçerken, olaylı 1 Mayıs gösterisiyle ilgili planlarını da geliştiriyordu.

Kafkasya genel valisi Prens Golitsin, hesaplaşma amacıyla Kazakları, Ağır Süvari, topçu ve piyade birliklerini Tiflis'in içlerine sürdü. Askerler meydanı kuşattılar. 22 Nisan 1902 Pazar sabahı, yaklaşık 3.000 işçi ve devrimci, Asker Çarşısı'nın önünde toplandı. Kazakların da bir düşüncesi vardı, fakat Soso hazırlıklıydı. Sergey Alliluyev, eylemcilerin "mevsime uygun olmayan ağır paltolar ve koyun derisinden Kafkas kalpakları giymiş oldukları"nı gördü. Neden böyle giyindiklerini sorduğunda, yoldaşlardan biri,"Soso'nun emri böyle," dedi.

"Ne ilgisi var?"

"Kazak kamçılarını önce biz karşılayacağız."

Kazaklar Golovinski Bulvarı'ndaki evlerin avlularında bekliyorlardı. Öğleye doğru, "garnizon topu gümbürdedi"; göstericiler Golovinski Bulvarı'ndan Erivan Meydanı'na doğru yürüyüşe geçtiler. Papaz okulu öğrencileri de onlara katıldı. Hep birlikte "Marseillaise"i ve "Varsaviyanka"yı söylüyorlardı. Kazaklar, kılıçlarını çekerek ve bir vuruşta adam öldürebilen ağır *nagayka* kamçılarını sallayarak atlarını dörtnala göstericilerin üzerine sürdüler. Polis de kılıç çekerek ilerledi. Bulvar savaşı bütün şiddetiyle kırk beş dakika sürdü. Kazaklar üç kişiden fazla gruplara ayrım gözetmeden saldırıyorlardı. Üzerinde KAHROLSUN ZALİM yazılı kızıl bayraklar elden ele geçiyordu. On dört işçi ağır yaralandı, ellisi tutuklandı. Tiflis'te sıkıyönetim ilân edildi. [13]

Bu Stalin'in ilk başarısıydı. Zarif Yordanya tutuklandı ve bir yıl hapse mah-

kûm edildi, *Kvali* kapatıldı ve Stalin birkaç günlüğüne Gori'ye kaçtı. Yordanya'nın öfkeli genç arkadaşından hiç hoşlanmadığı kuşku götürmez. Fakat Stalin yeni başlamıştı. Taraftarlarıyla birlikte "kanların su gibi akması"na yol açsa bile, "açık mücadele"yi şiddetlendirme eğilimindeydi.

Genç radikaller Tiflis'teki jandarma şefinin yardımcısı Yüzbaşı Lavrov'u öldürmeyi tartıştılar, fakat asıl eylem demiryolu ikmal deposundaydı. Burada istasyon müdürü Vedenev, Stalin'in grevlerine var gücüyle karşı çıkıyordu.

Stalin kendisine yeni bir suç ortağı bulmuştu: Ermeni bir işadamının, hali vakti yerinde, yüksek öğrenim görmüş oğlu, Stepan Şaumyan. Kafkas plütokrasisiyle yakın bağları olan Şaumyan kentin en zengin petrol baronu Mantaşev'in çocuklarına ders verdi ve yüksek mevkide bir petrol yöneticisinin kızıyla evlendi.

"Uzun boylu, yapılı, solgun yüzü ve parlak mavi gözleriyle çok yakışıklı" olan Şaumyan, Vedenev sorununa bir çözüm bulunmasına yardımcı oldu: İstasyon müdürü çalışma odasında otururken, pencereden uzanan bir tabancayla kalbinden vuruldu.

Kimse yakalanmadı.[14] Fakat bu öldürme olayı, yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Nihilist Naçayev'in çok okunan *Devrimci Kateşizm*'ine göre, "aile, dostluk, minnettarlık, hattâ onur gibi her türlü yumuşak duygu, eşsiz devrimci faaliyet tutkusuyla ezilmelidir." Ahlâkdışı kurallar –daha doğrusu bu kurallardan yoksunluk– her iki tarafça, *konspiratsiya* (fesat), Dostoyevski'nin *Ecinniler* adlı romanında canlı biçimde anlatılan bir "ayrı dünya" olarak betimleniyordu. *Konspiratsiya*'yı anlamadan Sovyetler Birliği'ni anlamak imkânsızdır: Stalin bu dünyayı asla terk etmedi. *Konspiratsiya* Stalin'in Sovyet devletinin ve onun zihinsel durumunun özünü oluşturdu.

Bundan sonra Stalin belinde tabancayla dolaşacaktı. Sovyet gizli polisleri ve şiddet yanlısı devrimciler artık Rus İmparatorluğu için düello yapan gizli savaşçılar haline gelmişlerdi.*

* Yeraltına çekilmek Stalin'i 1901'de askere alınmaktan da kurtardı. 1913'te son kez tutuklandığında, polise "1901'de ailevi sebeplerden ötürü askerlikten muaf tutulduğu"nu söyledi. Gori polis memuru Davriçevi, oğlunun anılarına göre, muhtemelen Stalin'in aile sorunlarını bahane göstererek ve yaşını 21 Aralık 1879 olarak, bir yıl sonraya aktararak Stalin'i askerlik hizmetinden kurtaran belgeler sağladı.

9

STALİN YERALTINA ÇEKİLİYOR: *KONSPİRATSİYA*

O sıralarda, Gori papazının oğlu Kote Çarkviyani Tiflis'in arka sokaklarından birinde bir çöpçüyle konuşurken, arkasından tanıdık bir ses işitti: "Parçala onu, Kote! Korkma sakın! Jandarmanın ehlileştirilmiş sokak köpeği o!" Bu, Soso'ydu. Bir hainin ya da bir ajanın varlığını neredeyse içgüdüsel biçimde saptayabiliyordu. Orada oyalanıp çene çalacak halde değildi. Gizli polis peşindeydi.

"Dar bir sokağın köşesinde gözden kayboldu..." Tuzağı sezmek, bu sisler, aynalar ve gölgeler oyununda temel bir özellikti. Düşman taraflar, saldırgan ve ahlâk dışı bir ortamda iç içe geçmişlerdi. Bu ortamda, ajanlar, çifte ajanlar, üçlü ajanlar, söz veriyor, ihanet ediyor, saf değiştiriyor ve sadakat gösterdikleri insanları tekrar tekrar satıyorlardı.

1870'lerde isyancılar orta sınıf popülistlerden (*narodniki*) oluşuyordu. *Narodnik*ler liberal geleceğin saf köylülükle gerçekleşeceğini umuyorlardı. Önce Toprak ve Özgürlük, daha sonra Halkın İradesi adlı şiddet yanlısı grupların içinde bir *narodnik* hizbi gelişti. Bunlar İmparator II. Aleksander'ın öldürülmesinin devrimin gerçekleşmesini sağlayacağına inanıyorlardı.

Halkın İradesi aslında önemsiz bir filozof olan Neçayev'in fikirlerini benimsiyordu. Neçayev'in her türlü ahlaki kaygıyı hiçe sayan *Devrimci Kateşizm*'i Lenin ve Stalin'i derinden etkilemişti. Neçayev, "bu haydutlar dünyasını bölünmez bir yıkıcı güç olarak yeniden gruplaştırın", diyor, polislerin "en acı verici yöntemlerle" öldürülmesini öneriyordu. Anarşist Bakunin de "kabadayı soyguncular dünyası"nı devrimin hizmetine koşma hayalini paylaşıyordu. Lenin, Halkın İradesi'nin disiplinli örgütlenme, kendini bütünüyle davaya adama ve şiddet uygulama eğilimlerini devraldı. Stalin bütün bu nitelikleri kendi kişiliğinde cisimleştirdi.

Şiddet dolu bir kedi-fare oyunuyla yüz yüze gelen II. Aleksander, militanlarınki kadar karmaşık bir modern güvenlik örgütü oluşturmaya koyuldu. Babasının kurduğu Üçüncü Şube'yi sivil giyimli bir gizli polis teşkilatı olarak yeniden örgütledi.

Bu örgüt, Düzeni ve Toplumsal Güvenliği Koruma Bölümü, kısaca "Ohrana" olarak anılıyordu. Ancak reformlar sırasında Halkın İradesi bölümün içine bir ajan sokmayı başardı. Polis, militanların peşine düştü, fakat artık çok geçti. 1881'de adamlarını harekete geçirdiler ve II. Aleksander St. Petersburg'da caddle ortasında katledildi.

Onun varisi III. Aleksander, Stalin'in bildiği ikili sistemi kurdu. Hem Ohrana hem de prestijli, yarı askeri jandarma, "çarın gözleri ve kulakları" oldu. Jandarmalar, mavi-beyaz süslü üniformalar ve çizmeler giyer, bellerinde kılıç, kendi istihbarat servislerini yönetirlerdi.

Petersburg'da, Moyka semti, Fontanka Caddesi, 16 numaradaki binada şık bir karargâhı olan Ohrana Özel Şubesi, renklerle ifade edilen terörist gruplara ilişkin büyük bir titizlikle hazırlanmış, labirenti andıran şemalar ve dosyalarla doluydu. Onların *bureaux noir*'larında (kara bürolar) *perlustratsiya* (haberleşme takibi) icra ediliyordu: 1882'de yılda 380.000 mektup açılıp inceleniyordu.* Bu kurum Avrupa'da Otokrasi'nin meşum organı olarak kötü bir şöhrete sahipti, fakat gaddarlıkta sergilenen ustalık bakımından, Stalin'in NKVD'si şöyle dursun, Lenin'in Çeka'sının bile yanından geçemezdi. Üç çeşit ceza vardı. Romanovlar'ı ve bakanları katledenlere uygulanan asarak idam cezası nadiren uygulanırdı. Fakat bu yöntemin önemli bir sonucu olmuştu: Çara karşı düzenlenen bir komplonun kıyılarında yer alan Aleksander Ulyanov adındaki genç bir adamın idam edilmesi, kardeşi Lenin'in radikalleşmesine katkıda bulundu. Bir diğer cezalandırma, *katorga*, yani kürek cezasıydı ve o da nadiren uygulanırdı. En yaygın ceza beşer yıllık dönemler halinde uygulanan "idari sürgün" idi.

Moskova Ohranası'nın şefi, *konspiratsiya* ustası Zubatov yeni bir takip sistemi geliştirdi. Dedektifler faaliyete geçiriliyorlardı, fakat onların kullandıkları asıl araç, Stalin gibi karakterleri takip eden *agentura*, "dış ajan" idi. Bu ajanlara devrimciler kendi aralarında *shpik* ya da "hayalet" diyorlardı. Ohrana'nın en etkili taktiği, *provokatsiya*, yani "iç ajanlar"ın yaptıkları provokasyonlardı. Gizli polisin kendi *ajan provokatör*üne, "gayri meşru ilişki kurduğu ve âşık olduğu bir kadınmış" gibi davranması gerekiyordu. "Ona gözünüzün bebeği gibi bakarsınız. Dikkatsiz bir hareket yaparsanız, onurunu kırmış olursunuz... Muhbirinizin adını hiç kimseye, müdürünüze bile söylemezsiniz. Onun gerçek adını unutur, sadece takma adını hatırlarsınız." Tehlike çok büyüktü, çünkü bir tarafın provokatö-

* İçişleri Bakanı Plehve 1904'te öldürüldüğünde, onun polis müdürü Lopuhin, ölen adamın dosyalarında kendisine ait 40 özel mektup buldu: Bakan, kendi polis şefinin mektuplarını açıp okuyordu.

rü, öteki tarafın ölümle yüz yüze yaşayan *predatel*'i (haini) durumundaydı.

Bu çifte ajanlar zaman zaman büyük maaşlar karşılığında sadece "devrimci örgütlerin iç hayatı"na sızmakla kalmıyor, onları yönlendiriyorlardı da. Dahası Ohrana kendi devrimci gruplarını ve sendikalarını kuruyordu. Ve bunların varlığı devrimciler arasında kuşku ve paranoya yaymak, onları birbirine düşürmek için tasarlanmıştı. SSCB'de Stalinist terörün çılgınlığı onların ne kadar başarılı olduklarını gösterir. Bununla birlikte *konspiratsiya* teröristler için olduğu kadar yetkililer için de tehlikeli olabiliyordu.*

Rusya şiddete karşı verdiği bu savaşta gittikçe gelişen çeşitli tertiplere girişti: Ohrana sadece Sosyal Demokratları, Ermeni ulusalcısı Daşnaklar'ı ve Gürcü Sosyalist-Federalistleri değil, Rusya'nın en tehlikeli muhalifleri, Sosyalist Devrimcileri, SR'ler denilen halkçı sosyalistleri de engellemek zorundaydı. Çifte ajanların yarattığı tehlikenin en iyi örneği, Ohrana'nın kazandığı Evano Azef idi. Azef, SR'nin, intihar bombacılarını etkin biçimde kullanan Savaş Tugayı'nın şefiydi. 1902-1905 döneminde kendisine muazzam miktarda ödeme yapıldı, fakat aynı dönemde kendisi iki İçişleri Bakanı ile bir Grand Dük'ün katledilmesi işini örgütledi.

Genel olarak bakıldığında, Ohrana-jandarma rekabetine ve bürokratik karmaşaya rağmen, gizli polisin yaptığı baskı ve devrimcilerin arasına sızma çabası, şaşırtıcı biçimde zekice ve başarılıydı. Bunlar, o dönemin en iyi gizli servisleriydi.** Aslında Lenin, "gizli çalışma tekniklerini en mükemmel düzeyde bilen, gizli polis kadar eğitimli ve deneyimli az sayıda profesyonel"i örgütlerken, Ohrana'yı örnek alıyordu.

Stalin tam da bu türden bir adamdı. Bu "ayrı dünya" onun doğal ortamıydı. Kafkasya'da bu oyunun anlamını kavramak daha da zordu. Bir Gürcü'nün yetişme

* 1880'lerde, Petersburg Ohranası'ndan Albay G. P. Sudeykin, Degayev adında genç bir Halkın İradesi militanını işledi. Bu başarı, polisin "Rusyada'ki devrimin yöneticisi" haline gelmesini sağladı. Fakat bunun bir bedeli vardı: Albay çifte ajanını gizlemek için cinayetler işlemek zorunda kaldı. Nihayet 1883'te Degayev onu bir toplantıya çağırdı ve öldürdü. Degayev bu olaydan sonra ortadan kayboldu. Yıllar sonra ABD'nin orta batısındaki mütevazı bir üniversitede çalışan bir matematik profesörünün Degayev olduğu anlaşıldı. Bu öykü Richard Pipes'ın *Degaev Affair* adlı kitabında ayrıntılı biçimde anlatılır. Bu türden taktikler her zaman ölümcül bir kumardı. Günümüzde Sovyetler'le savaşmak için Afgan mücahitlerini örgütleyen ABD istihbarat görevlileri, Batı Şeria'daki İslami radikalleri FKÖ'ye karşı destekleyen İsrail istihbarat görevlileri, Cihatçı el-Kaide ve Hamas'ın içinde kendi örgütlerini geliştirirlerken hep bu derslerden hareket ettiler.

** Ohrana SR cinayetlerinin yaratıcılığını inkâr edemezdi. El-Kaide ve 9/11'in habercisi olan, uçak denilen yeni makinelerin silah olarak kullanılabileceğini gösteren bir olay yaşandı. SR militanları dinamit yüklü bir uçağı Kışlık Saray'a uçurmayı düşündüler. Ohrana, 1909'da bütün uçuşların denetlenmesini ve pilotluk dersi alanların ve havacılık kulübü üyelerinin takibe alınmasını emretti. Yirmi birinci yüzyılda FBI ve CIA'nın gözünden kaçan bir eylemi 1909'da tasarlayacak hayal gücüne sahip olması Ohrana'nın mükemmelliğini gösterir.

tarzı, şiddet yanlısı bir eylemciye ideal bir eğitim sağlıyordu. Aileye ve arkadaşlara tam sadakat, dövüşme becerisi, kendini bütün varlığıyla adama ve intikamcılık; Stalin, Gori'nin arka sokaklarında bütün bu özellikleri kazanmıştı. Kafkas gizli polisi şiddete daha yatkın olmasına rağmen, rüşvet de yiyordu. Stalin, onları parayla elde etme ve casuslarını sezme konusunda şaşırtıcı bir yeteneğe sahipti.[1]

Ohrana'nın hayaletleri Stalin'in peşini bırakmıyorlardı. Onları atlatmakta ustalaştı. Tiflis'in arka sokaklarında gözden kaybolurken, gülüyor, "Sizi gidi salaklar," diye söyleniyordu. "İşlerini nasıl yapacaklarını onlara öğretsek mi acaba?"[2] 1 Mayıs kargaşasından sonra tutuklanmaktan kurtulmuş, fakat bunu son anda becerebilmişti. Bir keresinde gizli bir kitapçı dükkânında Gürcü şarkıları söylüyordu. Polis mekânı kuşattığında, "aptal polisler"in önünden yürüyüp gitti. Bir keresinde de, devrimci bir toplantı sırasında, polis evi basmış, Stalin ve arkadaşları galoşlarını giymeden penceren atlayıp yağmurlu gecenin içinde, kahkahalar atarak gözden kaybolmuşlardı.[3]

Sürekli isim değiştiriyor ve en az altı ayrı evde barınıyordu. O sırada kullandığı isim "David" idi. Arkadaşı Miha Boçoridze'yle kalırken, polis evi bastı (Kamo'nun Tiflis'teki silahlı soygundan sonra parayı alacağı yer). Stalin hasta kiracı rolüne büründü. Örtülere sarınmış, sargılar içinde yatıyordu. Polisler evi aradılar, fakat hasta birine ne yapılacağını bilemedikleri için amirlerine danışmaya gittiler. Tutuklamak için geri döndüklerinde, "hasta" aniden iyileşmiş ve ortadan kaybolmuştu.[4]

Kaçışlar ve toplantılar arasında Stalin, sorulu cevaplı, romantik ve vahiy benzeri bir üslupla ilk makalelerini yazıyordu. Bu arada Lado, saman sarısı saçlı, hayat dolu ve çapkın Abel Yenukidze'yle birlikte *Brdzola* (Mücadele) adında radikal bir gazete çıkarmaya uğraşıyordu. Gazeteyi Bakü'deki illegal bir matbaada bastılar.[5]

Polis ajanları zaman zaman ona yakalayacak kadar yaklaştılar. 27 ve 28 Ekim 1901'de şu gözlemde bulundular: Melani Tavernası'nda "Entelektüel Yosif Cugaşvili bir toplantı düzenliyor."

11 Kasım'da Stalin, yaklaşık yirmi dört Marksist'in katıldığı bir şehir konferansını yönetenlerden biriydi. Bu toplantıda bir "iftiracı" olarak ılımlıların saldırısına uğradı. Yibladze'nin "iğrenç" Soso'ya yönelttiği suçlamaları hepsi biliyor, fakat onun enerjisini, ustalığını ve acımasızlığının önemini kabul ediyorlardı. Lenin'in profesyonel devrimcilerden oluşan kapalı bir militan grup anlayışını be-

nimseyen Stalin, sıradan işçilerin Komite'ye seçilmelerinin yaratacağı tehlikeler konusunda uyarılarda bulundu. "Bu yolla ancak polis ajanları seçilir," diyordu. Sonunda konferans, dört işçi ve dört entelektüelden oluşan bir komite seçti.

Düşmanlarının çoğu onun hareketten ihraç edilmesini istedi. Daha sonra onun Tiflis'ten çıkarıldığı iddia edildi. Temenni niteliğindeki bu iddia o zamandan beri tarihçiler tarafından tekrarlanmaktadır. Daha iyi bilgi edinen ve raporlarını hemen o gün yazan jandarma ajanları sayesinde bugün, Soso'nun seçilen dördüncü entelektüel olduğunu biliyoruz. Belki de bu bir taşla iki kuş vurmayı amaçlayan bir uzlaşmanın parçasıydı. Stalin ilk kez liderlik konumuna gelerek Komite'ye seçildi, fakat gizli polisin yakın takibinden anlaşıldığı gibi, yoldaşları Tiflis'in dışına "bir propaganda görevi"yle göndererek ondan (onun kötü niyetli tertiplerinden) "kurtuldular."

Her yerde her zaman boy gösteren Stalin'in 25 Kasım 1901'de yapılan Komite toplantısına katılmaması jandarmanın dikkatini çekti. T. S. Eliot'un ele geçirilmesi zor kedisi Macavity gibi ortadan kaybolmuştu.

Aslında o sırada Stalin, Rus İmparatorluğu'nun kargaşa içindeki petrol limanı Batum'a giden bir trendeydi. Orayı ateşe ve kana bulayacaktı.[6]

10

"BEN ROTHSCHILDS ŞİRKETİNDE ÇALIŞIYORUM!" BATUM'DA YANGIN, KATLİAM VE TUTUKLAMA

Yoldaş Soso, bir intikam duygusuyla Batum'a yeni ve acımasız bir tarz getirdi. Deniz kıyısındaki bu gelişmiş kente gidişinden üç ay sonra, Rothschilds rafinerisinde esrarengiz bir yangın çıktı. Hemen ardından militan bir grev, cezaevine yönelik bir saldırıya ve bir Kazak katliamına yol açtı. Şehre Marksist broşürler yağıyor; muhbirler katlediliyor, atlar boğazlanıyor, fabrika yöneticileri vuruluyordu. Soso eski tip Gürcü devrimcilerinden nefret ediyor ve gizli polis peşindeyken evli bir kadınla aşk ilişkisi yaşıyordu.

Baturn'da işe hızlı başlamıştı. Bir işçi olan Konstantin Kandelaki'ye Türk Çarşısı'ndaki tavernada randevu verdi. Kandelaki bir Sosyal Demokrat idi ve Soso'nun adamlarından biri olacaktı. Ona bir dizi toplantı yapılmasını emretti. "Kapı önceden kararlaştırdığımız şekilde çalındı," diye yazar, yöredeki işçilerden Porfiro Kuridze. Kapıyı açtığında, üzerinde uzun bir giysi olan, "siyah saçlı, zayıf ve enerjik bir adam"la karşılaştı.

Kendi evinde bu toplantılardan birini düzenleyen Domenti Vadaçkorya, "Adını hiç kimse duymamıştı," diye kaydeder. "Üzerinde siyah bir gömlek, uzun bir yazlık ceket, başında bir fötr şapka olan genç bir adamdı." *Konspiratsiya* konusunda artık kıdemli olan ve hainleri içgüdüsel olarak saptadığına inanan Stalin, Vadaçkorya'ya "yedi işçinin katılacağı bir toplantı" düzenlemesini emretti. "Davet edilen işçileri kendisine göstermemi söyledi." Stalin pencerenin önünde durdu. "Davet edilen işçileri teker teker dar yoldan geçirdim. Stalin içlerinden birinin toplantıya katılmamasını istedi. Şaşırtıcı bir tertipçiydi ve insan tabiatını çok iyi biliyordu. Birine bakar ve onun nasıl biri olduğunu anlardı. Ona bir adamın bizimle birlikte çalışmak istediğini söyledim." Adamın adı Karzhiya idi.

"O adam bir hayalet," dedi Stalin. Çok geçmeden, diye devam eder Vadoç-

korya, "Kazaklar bir toplantıyı bastıklarında, o adamı polis üniformasıyla gördük. Ortadan kaldırılmasına karar verildi. Adam öldürüldü." Stalin ilk kez bir haini ortaya çıkarmış ve onu öldürtmüştü. Bu belki de onun ilk cinayetiydi.* Stalin, bu andan itibaren, "ciddi bir gizli tertip oyunu"nun içinde yer alacaktı. Başka Karzkiya'lar da olacaktı. Fakat daha o zaman bile ""kara iş" –öldürme– dediği şeyi adamlarına bırakıyordu.

Toplantılarda Stalin, Batum'da devrime yeni ve saldırgan bir ruh getirmekte olduğunu ilân etti. Orada bulunanların "kendi fabrikalarında yedi kişiyi bir araya toplamalarını ve yaptığı konuşmayı orada tekrarlamalarını" istedi.[1] Acem Ali'nin çarşıdaki Tavernası'na karargâh kuran Yoldaş Soso, ani ziyaretler ve konuşmalar yaparak çevrede dolaşıp duruyordu. Önceleri Yahudi saatçi Simhoviç'in, daha sonra, eskiden eşkıya, o sıralarda ise petrol işçisi olan Silvester Lomdzarya'nın yanında kaldı. Silvester'ın kardeşi Porfiro, Stain'in koruması oldu.

Bir sabah Stalin erkenden kalktı ve tek kelime etmeden ortadan kayboldu. Kandelaki kısa süre sonra eve geldi ve Stalin dönene kadar endişe içinde bekledi.

"Tahmin et bakalım, bu sabah niye erkenden kalktım?" dedi Stalin. "Bugün, Rothschild şirketinin rafineri antreposunda işe girdim. Günde 6 abaz [1 ruble, 20 kopek] kazanacağım." Uluslararası kapitalizmin gücünü, ihtişamını ve kozmopolit yapısını yansıtan Fransız Yahudisi hanedanın Stalin kadar keyifli olması için bir neden yoktu kuşkusuz. Ancak hanedan uluslararası Marksizmin gelecekteki yüksek liderini istihdam ettiğini kesinlikle bilmiyordu. Stalin gülüyor, hattâ şarkı söylüyordu: "*Rothschilds'ta çalışıyorum!*"

Kandelaki de "Rothschilds'ın şu andan itibaren büyük bir gelişme kaydedeceğini umuyorum!" diyerek dalga geçiyordu.

Stalin bir şey söylemedi, fakat sessizce anlaşmışlardı: Stalin, Rothschilds'ın gelişme kaydetmesi için elinden geleni yapacaktı.[2]

Yılbaşı gecesi Stalin, üst düzey otuz isyancıyı, peynirli, sucuklu, şaraplı, parti benzeri bir toplantı için Lomdzarya'nın evinde topladı. Fazla içmeyi yasakladı. Yaptığı tüyler ürpertici, melodramatik konuşma şu sözlerle sona erdi: "Ölmekten korkmamalıyız! Güneş doğuyor. Hayatlarımızı feda edelim!"

* Bu anıların tarihleri önemlidir. 1936'da anılarını yazdırdığında, Vadaçkorya öldürme emrinin Stalin tarafından verildiğini ima eder. Bu kaydın 1936'da yapıldığını düşünmek sallık olur. Büyük Terör sırasında ya da sonrasında böyle bir kaydın yapılması düşünülemez. Stalin'in polis muhbirinden hemen *kuşkulandığına* ve haklı çıktığına ilişkin öykü, kişilik kültünün parçası olarak yayımlandı. Dedektifin öldürülmesine ilişkin öykü *sadece* özgün arşivlerde bulunmakta ve ilk kez burada yayımlanmaktadır.

Daha sonra kadehini kaldırarak bağırdı: "Tanrı bize yataklarımızda ölmeyi nasip etmesin!" İşçiler de kadeh kaldırdılar. Stalin'in saldırganlığı onları coşturmuştu. Batum'un, hastane müdürü Karlo Çekidze ve öğretmen İsidore Ramişvili önderliğindeki ılımlı Marksistleri pek havaya giremediler. Onlar işçilerin katıldığı bir Pazar okulunda çalışıyorlar, Stalin'in nefret ettiği duygusal işlerle uğraşıyorlardı. "Legaller" önceleri Stalin'in faaliyetlerinin parasal olarak desteklenmesine yardımcı oldular, fakat dostluk ilişkileri uzun sürmeyecekti. Stalin, "Batum'u altüst etmek" üzereydi.

Batum, Karadeniz kıyısında imparatorluğun büyük mali-petrol hanedanlarının, Nobel'lerin ve Rothschild'ların hâkimiyetinde alt tropikal bir sınır şehri idi. Yirmi yıl sonra bile, şair Osip Mandelstam Batum'a "Kaliforniya gibi Rus tarzı bir Altına Hücum şehri" demekteydi.

Çar bu korsan yuvasını 1878'de Osmanlı padişahından almıştı, fakat Kafkasya berzahının öteki tarafında kalan Bakü'de yaşanan petrol patlaması, kara altının Batı'ya nasıl aktarılacağı konusunda anlaşmazlıklara yol açmıştı. Rothschilds ve Nobel gibi aileler, Batum'da petrol rafinerileri kurdular ve bir petrol boru hattı döşediler. Bu hatla petrol Neft Limanı'na demirleyen tankerlere taşınıyordu. Aynı zamanda bir manganez, meyankökü ve çay ihraç limanı olan Batum, ansızın "Avrupa'ya açılan bir kapı", Gürcistan'ın "yegâne modern kent"i haline geldi.

Batum artık, 16.000 Acem, Türk, Yunan, Gürcü, Ermeni ve Rus işçisiyle övünüyordu. Bu işçilerin yaklaşık bin kadarı, Baron Eduard de Rothschilds'ın Hazar ve Karadeniz Petrol Şirketi'nde çalışıyordu. Çoğu çocuk olan işçiler, Petrol Kenti'nin rafinerilerden sızan petrolün lağım sularına karıştığı pis kokulu sokaklarında sefalet içinde yaşıyorlardı. Çoğu tifüsten ölüp gidiyordu. Fakat Batum'un milyonerleri ve çoğu İngiliz olan yabancı yöneticiler, bu durgun kenti, bir sahil bulvarı, Küba tarzı beyaz konakları, gösterişli kerhaneleri, bir kumarhanesi, bir kriket sahası ve bir İngiliz Yat Kulübü olan bir eğlence merkezine dönüştürdüler.[3]

4 Ocak 1902 günüydü. Kandelaki "Eve giderken yangını gördüm," der. Sonra Stalin eve geldi. "Gördün mü, evlat," dedi neşeyle, "sözlerin doğru çıktı!" Stalin'i işe alan Rothschilds gerçekten de "büyük ilerleme" kaydediyordu. "Benim depo ateş aldı!" dedi Stalin.*

* Kandelaki, Terör'den önce, 1935'te kayda alınan anılarında, yangın çıkaranın Stalin olduğunu güçlü biçimde ima eder.

İnsanlar limanın üzerinde yükselen mantar biçimindeki kara dumanları seyrediyorlardı. İşçiler, ikramiye umuduyla yangının söndürülmesine yardımcı oldular. Stalin, Rothschilds'ın Fransız müdürü François Jeune'yle görüşmeye giden bir heyette yer aldı. İlk kez Avrupalı bir işadamıyla karşılaşıyordu. Fakat Stalin'in bundan sonra Rothschilds yönetimiyle gizlice görüştüğüne dair bulgular vardır. Bu ilişki, onun petrol baronlarıyla karanlık fakat kârlı ilişkilerinin başlangıcıydı. Rothschilds hiç kuşkusuz yangının kundaklama olduğunu biliyordu. Jeune, işçilere ikramiye ödemeyi reddetti. Stalin'in yaptığı provokasyonun amacı da buydu zaten. Hemen grev çağrısı yaptı.

Yetkililer onu durdurmaya çalıştılar, Ohrana, Batum'un yeni ajitatörünü yakalamaya çalıştı. *Firavunlar* grevcileri taciz etmeye başladı. Polis muhbirlerinin gözü Marksistlerin üzerindeydi. Rothschilds petrol sevkiyatı konusunda endişeliydiler. O sırada Stalin, grevin genişletilmesi için gerekli olan basılı malzemeyi getirmeye Tiflis'e gidiyordu. Yolculuk trenle on bir saat sürüyordu. Broşürlerin hem Gürcüce hem de Ermenice basılması gerekiyordu. Bu yüzden Komite Stalin'le Suren Spandaryan arasında bağlantı kurdu. Spandaryan zengin, fakat acımasız bir Ermeni, karısına ve çocuklarına rağmen dizginsiz bir çapkın ve hovarda idi. Stalin, Ermenice broşürleri Spandaryan'ın, bir gazetenin editörü olan babasının matbaasında bastı. Bu ilişkiden sonra Spandaryan, Stalin'in en yakın arkadaşı oldu.[4]

Stalin, Kamo'nun yardımıyla ve yanında basılı malzeme olduğu halde Batum'a döndüğünde ortalık karışmıştı. Kamo ve Kandelaki dağıtım işini hemen örgütlediler. Stalin'in sözleri artık Petrol Kenti'ndeki bütün işçilere ulaşıyordu.

17 Şubat günü Rothschilds ve Nobel aileleri teslim bayrağını çekerek işçilerin taleplerini kabul ettiler. Yüzde otuz ücret artışı sağlandı. Bu sonuç, genç devrimci için büyük bir zaferdi. Tiflis'te Yüzbaşı Kavrov'un jandarması Marksistleri baskınlar ve tutuklamalarla dağıtıyordu, fakat Batum daha önceleri öyle sakindi ki, Jandarma Yüzbaşısı Giorgi Yakeli "aniden patlak veren huzursuzluk" karşısında endişeye kapıldığını itiraf etti. Büyüleyici "Yoldaş Soso" üzerindeki gözetimi artırdı.

Stalin, Lomdzarya'nın evinden ayrılmak zorunda kaldı. İşçi kasabası Barska-

Kandelaki'den alıntı yapan Stalinist tarihçiler Lider'in kundakçı, katil, banka soyguncusu ya da kadınları ayartan biri olduğuna dair her ifadeyi sansürlediler. Kandelaki'nin kayıtları burada ilk kez yayımlanmaktadır. Tarihçiler onu genellikle, 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı'ndan üç yıl önce Stalin'in zenin yoklamak amacıyla Hitler'le görüşmesi için gizli elçi olarak kullandığı, 1930'larda genç bir ticaret memuru olan David Kandelaki'yle karıştırınaktadırlar. Stalin, David Kandelaki'yi 1937'de kurşuna dizdirdi. Bu kişi, daha sonra Menşevik ve bağımsız Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nde 1918-1921 yıllarında Maliye Bakanı olan Batumlu Konstantin –ya da Kotsiya– Kandelaki değildi.

na'da, Nataşa Kirtava'ya ait olan küçük bir eve yerleşti. Nataşa Kirtava yirmi iki yaşında bir köylü güzeli ve SD sempatizanı idi. Kocası bir süre önce ortadan kaybolmuştu. Batum'daki söylentilere, Kirtava'nın anılarına ve Stalin'in daha sonraki evlenme teklifine bakılırsa, aralarında bir aşk ilişkisi vardı. Bu, Stalin'in gizli faaliyetleri sırasında evinde kaldığı kadınlarla kurduğu ilk ilişkiydi ve sonuncusu olmayacaktı. Kirtava, anılarında onun "şefkat dolu ilgi ve anlayış"ından söz eder ve Marksist mücadelenin orta yerinde sevgi dolu bir anı kaydeder:* "Bana döndü, alnıma düşen saçları okşadı ve beni öptü."[5]

Jeune ve von Stein'ın yönettiği Rothschilds şirketi Stalin'in kazandığı başarının ödünü almaya kararlıydı. 26 şubat günü, sorun çıkaran 389 işçiyi kovdular. Greve giden işçiler, "Yoldaş Soso'yu bulmak için bir adam" gönderdiler. Fakat Soso, o sırada, sık sık ziyaret ettiği adamlan Svanıdze ve Kamo'yla görüşmek için Tiflis'e gitmişti.

Soso ertesi gün apar topar Batum'a döndü, taraftarlarını Lomdzarya'nın evinde toplantıya çağırdı. Burada, "bir dizi talep önerdi" ve petrol terminalinin tamamının kapanmasına yol açacak daha kışkırtıcı bir grev istedi. Yardımcılarından biri, Porfiro Kuridze onu tanımakta zorluk çekiyordu, çünkü Soso sakalını ve bıyığını kesmişti. Stalin, Acem Ali'nin Tavernası'nda olmadığı zamanlarda, Souk-suk Mezarlığı'nda karargâh kuruyor, gece yarıları mezarların arasında delegelerin seçildiği toplantılar düzenliyordu. Bir keresinde polis toplantıyı bastı. Stalin, bir kadın yoldaşın geniş etekliğinin içinde gizlendi. Bir keresinde de toplantı mekânı Kazaklar tarafından kuşatıldığında Stalin üstüne bir kadın kıyafeti geçirerek sıvıştı.

İşçiler, "Papaz" adını taktıkları "entelektüel"den etkileniyorlardı. Onlara okuma listesi veriyordu. "Bir keresinde bize bir kitap bıraktı," der Kuridze. "Bu Gogol'dür," demişti Stalin. "Bize Gogol'ün hayatını anlatıyordu."

Alameti farikası olan, geniş siperlikli siyah fötr şapkası, omuzlarına attığı beyaz Kafkas atkısı, her zaman üzerinde olan şık Çerkez ceketiyle Yoldaş Soso, kısa süre içinde, "Sosocular" olarak tanınan bir taraftar kitlesi edindi. Onlar Stalinistler'in ilk örnekleriydi. Çekidze ve papaz okulunun "legaller"i, onu kınamak için davet ettiler, fakat Stalin düzenlenen toplantıya gitmeyi reddetti. "Onlar, koltuk stratejileridir ve gerçek siyasal mücadeleden kaçarlar," diyerek alay ediyor, tam bir denetim altında tutulmaları gerektiğini söylüyordu. Tiflis jandarma-

* Bu anı Stalin'i rahatsız edecekti. 1930'larda yapılan daha kapsamlı mülâkatlarda yer alan bu türden kişisel ayrıntılar anılardan çıkarıldı. Nataşa Kirtava anılarını iki kez, birini 1934'te, diğerini 1937'de kaydetti. Öpüşme olayının sadece Terör'den önce yazılan birinci kayıtta yer aldığını belirtmek gereksiz.

sından Yüzbaşı Lavrov, raporunda, "Onun uyguladığı baskı" mücadele içinde yer alan "pek çok kişiyi, yaşlı sosyalistler ile genç sosyalistler arasında kararsız bıraktı," diyordu. Grev yayıldı. Grev kırıcılar tehdit ediliyor, atları boğazlanıyordu. Fakat gizli polis, Papaz Soso'nun peşindeydi. Kazaklar toplanıyorlardı.[6]

Batum'a bağlı Kutaysi Eyaleti'nin valisi General Smagin grevi bastırmak amacıyla şehre girdi. İşçilere hitap ederken verdiği mesaj gayet açıktı: "Ya işe, ya da Sibirya'ya!" 7 mart gece yarısı Smagin, Stalin'in koruması Porfiro Lomdzarya ve grev liderlerini tutukladı.

Ertesi gün Stalin, tutukluların bulunduğu polis karakolunun önünde bir gösteri düzenledi. Baskı etkili oldu. Telaşlanan jandarma, tutukluları bir transit cezaevine nakletti. Vali göstericilerle görüşmeye söz verdi. Bu öneri Stalin'e uymadı. O akşam yapılan toplantıda cezaevine saldırmayı önerdi. Vadaçkorya ise görüşmeyi tercih ediyordu. Papaz Soso, "Sen asla devrimci olamayacaksın!" dedi ona. Sosocular şeflerini desteklediler. Ertesi sabah Stalin, daha saldırgan bir gösteriye önderlik etti. Sonraki gün şehirden pek çok kişi, cezaevine yapılan saldırı yürüyüşünde Soso'nun yanında yer aldı. Fakat bir hain, hazırlanan planı sızdırmıştı. Kazaklar mevzilendiler. Sert bir adam olan Yüzbaşı Antadze'nin komutasındaki askerler transit cezaevine giden yolu kapattılar. Süngü takıldı. Büyük kalabalık barikatın önünde durakladı.

"Koşmayın," diye uyardı Stalin. "Koşarsanız ateş ederler."

Porfiro Kuridze, "Soso marş söylememizi istedi," der. Fakat "o sırada devrimci marşları bilmiyorduk. Biz de, 'Ali Paşa' şarkısını söyledik!"

Stalin kalabalığa hitap edererk, "Askerler ateş etmeyecekler," dedi."Subaylardan korkmayın. Hücum edin, yoldaşlarımızı kurtarın!" Kalabalık cezaevine doğru hareketlendi.

Soso, Kandelaki'nin önderliğinde esas olarak Guri'li köylü-işçilerden oluşan bir koruma çemberiyle kuşatılmıştı. Stalin, daha sonra şöyle diyecekti: "Guri'liler cesur savaşçılardı. Öne çıkmamı önlemeye çalıştılar, fakat ben öne çıktım. Bunun üzerine çevremde yedi çember oluşturdular. Yaralı olanlar bile safları bozmadı. Çemberleri kırmak imkânsızdı."

Cezaevinin dışındaki kalabalık, askerlere doğru hamle etmeye başladığında, içerideki tutuklular gardiyanlara saldırdı. Tutuklulardan biri, Porfiro Lomdzarya, dışarıdaki isyancıların seslerini duyuyordu. "Çıkmaya çalıştık. Kapı parçalandı. Bazı tutuklular kaçmayı başardı." Kazaklar atlarını dörtnala kaldırarak saldırıya

geçtiler. Kalabalık onlardan tüfek kapmaya çalışıyordu. İçlerinden bazıları ateş etti. Kazaklar bir taş yağmuru altında kaldılar. Bir süre kadar tüfek dipçikleriyle onları dağıtmaya çalıştılarsa da geri çekilmek zorunda kaldılar. Yüzbaşı Antadze'ye taşlar isabet etti, kelepçesi bir mermiyle parçalandı. Askerler önce havaya ateş ederek geri çekildiler, sonra tekrar tertiplendiler. Bu kez kararlı görünüyorlardı. "Stalin'in yüksek sesi bir kez daha duyuldu," der göstericilerden, Inyerabyan. Stalin, "Dağılmayın, işçileri kurtarın!" diye bağırıyordu. Kalabalık ileri atıldı.

"O anda müthiş bir ses duyuldu!" Yüzbaşı Antadze, "Ateş!" diye bağırmıştı. Silahlar patlamaya başladı. Vurulanlar yere yığılıyordu. İnsanlar çığlık çığlığa kaçışıyordu. "Tam bir panikti, tam bir cehennem. Boşalan meydan, ölüler, can çekişen, inleyen insanlarla doluydu." Askerler manzarayı seyrediyorlardı. Yaralılar, "Su" ya da "İmdat!" diye bağırıyorlardı. "Soso'yu merak ediyordum," der, Kandelaki. "Ayrı düşmüştük. Cesetler arasında, korku içinde onu aramaya başladım." Fakat, Porfiro'nun kız kardeşi Vera Lomdzarya, Stalin'in, yarattığı kargaşayı seyrederek oralarda dolaştığını fark etti. Vera cesetler arasında kardeşini ararken, bir askere saldırdı. "Antadze yaptı," dedi asker.

Soso "yaralılardan biri"ni sırtlayıp bir faytona taşıdı. "Onu bizim eve götürdü," der İllaryon Darahvelidze. Kandelaki ise "Soso, adamın yarasını sardı," diyerek olayı doğrular. Nataşa Kirtava ve diğer kadınlar yaralıların at arabalarına taşınıp hastaneye götürülmelerine yardımcı oldular. On üç ölü, elli dört yaralı vardı. Darahvelidze'nin evinde o gece, "hepimiz çok heyecanlıydık." Fakat Soso coşku doluydu.

Stalin, çok sonra Kaçik Kazaryan'la sohbet ederken, "Aradan yıllar geçti," der. "Yoldaşları kaybettik, fakat biz kazandık." Gerisi önemli değildi. Diğer pek çok kanlı olaydaki gibi, insan kayıpları önemsizdi, olayın siyasal bakımdan taşıdığı değere kıyasla ikinci plandaydı. "Kamçı ve kılıç bize çok hizmet etti; her masum seyircinin devrimcileşmesini sağladı." Genç Troçki de Batum katliamından etkilenmişti: Olay, "bütün ülkeyi sarstı."

Yordanya ve Çekidze, "lider olmak isteyen" fakat "olayları anlama yeteneğinden yoksun ... kaba bir dil kullanan bu genç adam"a kızıyor, yetkililerin katliam yapmak zorunda bırakıldıklarına inanıyorlardı. Yoksa Stalin, bir *ajan provokatör* müydü?

Stalin, genç bir Marksist olan Despina Şapatava'nın kulübesinde gizlediği baskı makinesine koştu. Katliamı kınayan bildirisinde, "Böyle evlatlar yetiştiren analara minnettar olun!" diyordu. Bildiri ertesi sabah bütün şehre dağıtıldı. Ne var ki, bir

muhbir baskı makinesinin yerini öğrenmişti. Polisler evin yolunu tuttular. Fakat Despina önlerine dikildi. "Çocuklarım uyuyor," diye bağırdı. Polisler gülüştüler. Ne baskı makinesinin ne de Stalin'in faaliyetleri kesintiye uğradı. Fakat Stalin sadece sözcükleri kullanarak savaşmıyordu. Gene o sıralarda Rothschild'ın müdürü von Stein'ın öldürülmesi için emir verdiği anlaşılıyor. Stalin'in adamlarından biri şunları hatırlamaktadır: "Onu öldürme işini [bir yoldaşa] verdik." "Von Stein'ın arabası yaklaştığında", adam tabancasını çekip ateş etti, fakat ıskaladı. "Von Stein arabasını çevirip kaçtı ve o gece bir gemiye binerek şehri terk etti."

Stalin'in etrafındaki çember daralıyordu.. Değerli baskı makinesini daha güvenli bir yere taşımak zorundaydı. "Gizliliğe büyük önem verirdi," der Kuridze. "Genellikle bir at arabasıyla gelir, hemen üstündekileri değiştirir ve alelacele ortadan kaybolurdu." Görünümünü değiştirir, ansızın ceketini çıkarıp yoldaşlarından birinin ceketini giyer, "uzun saçlarını bir başlıkla örterdi."[7]

O gece Stalin baskı makinesini bir at arabasına yükledi ve mezarlığa götürüp sakladı. Daha sonra makineyi Haşimi Smirba adında eski bir Abhaz eşkıyanın kulübesine taşıdı. Kulübe Batum'a yedi kilometre mesafedeki Mahmudiye'de, garnizon kalesine ait topların hemen altındaydı (kimsenin kuşkulanmayacağı bir yer). Emekli eşkıya makineyi sakladığı için memnundu, çünkü arkadaşı Lomdzarya ona sahte para basacaklarını söylemişti. Smirba da payını alacaktı. Smirba'nın kült yazını içinde anılarına rastlanmayan oğlu Hamdi, gece yarısı Stalin'in dört ağır kutuyla nasıl geldiğini, kutuları nasıl yaydığını, sonra içindekileri çıkarıp bodruma nasıl yerleştirdiğini hatırlar. Dizgici ve muhtemelen Stalin de, Müslüman kadın kıyafetinde, yüzleri peçeyle örtülü olarak gelmişler ve gitmişlerdi. Stalin gece gündüz çalışarak, parayla tuttuğu amelelere Smirba için başka bir ev inşa ettirdi. Evin içinde baskı makinesi için gizli bir bölüm vardı.

"Bu gürültü de ne?" diye sordu amelelerden biri.

"Bir inek," dedi Smirba. "Boynuzunu kurt kemiriyor."

Soso neredeyse Smirba'nın ahşap kulübesine taşınmıştı. Müslüman eski haydut genç Gürcü isyancıyla kendi payı için tartışıyordu.

"Günlerdir basıyorsun," diyordu Smirba. "Parayı ne zaman kullanacaksın?"

Sonunda Soso, broşürlerden birini Smirba'nın eline sıkıştırdı.

Adam şaşırdı. "Bu da ne?" diye bağırdı.

Stalin, "Çarı devireceğiz, Rothschilds'ları ve Nobeller'i de" deyince, adamın şaşkınlığı daha da arttı.

Her sabah broşürleri köylülerin kullandıkları meyve sepetlerine koyuyor, Smirba da sepetleri at arabasına yüklüyordu. Şehirde Lomdzarya'yla buluşuyorlar, meyve sepetlerini fabrikaların yanına taşıyıp broşürleri dağıtıyorlardı. Yolda birileri meyve satın almak isterse, Smirba ya aşırı bir fiyat istiyor ya da bunun özel sipariş olduğunu söylüyordu. Makine bozulduğunda Stalin, Kandelaki'ye şöyle dedi: "Haydi gidip avlanalım." Civardaki bir baskı makinesi dükkânına gidip uygun parçaları saptadıktan sonra, "Ayıyı vurduk, şimdi derisini yüzmek gerekir," diyen Soso, adamlarını harekete geçirdi. Adamlar gidip gerekli makine aksamını çaldılar ve karargâha, Acem Ali'nin çarşıdaki tavernasına götürüp teslim ettiler. Bir keresinde küçük Hamdi bir parçayı taşırken sokağa dörtnala at süren Kazaklar girdi. Çocuk çantayı evin içine fırlattı, kendisini de su dolu bir hendeğe attı. Daha sonra Stalin, çocuğu kurularken, onun cesaretini övdü.

Smirba'nın köylüleri yeni yapılan ahşap kulübede bir şeyler döndüğünü fark etmişlerdi. Kulübeye durmadan iriyarı, çarşaflı kadınlar gelip gidiyordu. Sonunda Soso yirmi kadar güvenilir köylüyle bir toplantı yaptı ve onlara görevinin ne olduğunu açıkladı. Hamdi Smirba, bundan sonra durumun değiştiğini hatırlar. "Artık eve saygı duyuyorlardı."

Bir keresinde Smirba, piposunu tüttürürken, "Sen iyi bir adamsın, Soso," dedi. "Keşke Müslüman olsaydın. Eğer Müslüman olsaydın, yedi güzel bakire kız alırdın. Müslüman olmak istemez misin?"

Soso gülmeye başladı. "Hem de çok isterim," diye karşılık verdi.[8]*

Ölen işçiler 12 Mart günü toprağa verildi. Bu yeni bir gösteri fırsatıydı. Stalin'in yazdığı ve bastığı coşku dolu bildiriden etkilenen 7.000 kişi törene katıldı. Kon-

* Batum'daki gösteri ve Smirba öyküsü Stalinist efsaneler haline geldi. Abhazya'nın şefi, Stalin'in maiyetinden Nestor Lakoba, 1934'te *Stalin i Haşimi*'yi (Stalin ve Haşimi) yazdığında, 1929'da başlayan kişilik kültünü güçlendirdi. Stalin'in sekreteri Ivan Tovstuha metni okuyunca endişelenerek, o sırada Stalin'in yardımcısı olan Lazar Kaganoviç'e şunları yazdı: "Haşimi metnini gördün mü?... Bazı şeyleri düzeltmek ve yeniden yazmak gerekir... Ne yapalım? Metni reddedelim mi?" Reddedilmedi? Kitabın yayımlanması Lakoba'nın lehine oldu, fakat bu durum uzun sürmedi. Bir yıl sonra, kitap Beria'nın *Kafkaslar'da Bolşevik Örgütlenmenin Tarihi* adlı muazzam abartmasının gölgesinde kaldı. Beria'nın oğlunun anlattıklarına göre, Stalin bu kitabın elyazmalarını düzeltti, "bazı isimleri çıkararak yerine kendi ismini yazdı." 1937'de, *1902 Batum Gösterisi* başlıklı dev bir kitap daha çıktı. Beria, Lakoba'yı yok etmek için hemen harekete geçti. Onu zehirleyerek öldürdü; karısına ve çocuklarına bizzat işkence yaptı ve onları da öldürdü. Öykünün tamamı için bk. Stalin: *The Court of the Red Tsar*. Haşimi Smirba'ya gelince, 1916'da baskı makinesini bahçeye gömerek *oradan taşındı*. 1922'de 81 yaşında öldü. Yetmişlerindeyken Stalin onun hakkında komik hikâyeler anlatırdı. Lakoba'nın kitabının genellikle propaganda olarak görüldüğünü biliyordu. Her şey bir yana kitap, Stalin'in "tarihin insanlığa ancak bir ya da iki yüz yılda bir armağan ettiği, bütün bir çağın en büyük adamı" olduğunu iddia ediyordu. Yine de Stalin, "Bu kitapta anlatılanlar doğrudur," diyordu. "Gerçekten de böyle oldu."

voy her yönden atlı Kazaklarla kuşatıldı. Marş söylemek yasaklandı. Yoldaş Soso cenazelerin önünde sessizce yürüdü. Jandarma konuşma yapılmasını da yasaklamıştı. Kalabalık dağılırken Kazaklar cenaze marşı söyleyerek toplananlarla alay ettiler.

Gizli polis Stalin'in Batum'da karışıklık çıkaranların liderlerinden biri olduğunu artık biliyordu. Yüzbaşı Yakeli'nin, Kutaysi jandarma şefine raporunda, örgüt "Yosif Cugaşvili'nin 1901 sonbaharında gelişinden sonra bazı büyük başarılar kazandı," diyordu. "9 Mart karışıklıkları sırasında Yosif Cugaşvili'nin kalabalığın içinde görüldüğünü tespit ettik... Bütün bulgular karışıklıklarda onun fiilen rol aldığını göstermektedir." Onu arayıp bulmaya kararlıydılar.

5 nisan günü Despina Şapatova, açığa çıktığını söyleyerek Stalin'i uyardı. Stalin o gece yapılacak toplantının yerini iki kez değiştirdi ve sonunda Darahvelidze'nin evinde karar kıldı. Toplantı sırasında Despina ansızın içeri girdi. Dışarıda jandarmalar vardı. O gece orada bulunan subaylardan biri daha sonra şöyle diyecekti: "Istihbaratın Mantaşev Rafinerisi işçilerinin toplantı yapmakta olduklarını bildirdiği evi dün gece yarısı kuşattık..."

Papaz Soso hemen arka pencereye atıldı, fakat durum umutsuzdu. Ev mavi üniformalı jandarmalar tarafından kuşatılmıştı. Bu kez kaçacak yer yoktu.[9]*

---

* 1939 yılının başlarında Moskova Sanat Tiyatrosu diktatörün aralık ayında kullanacak altmışıncı yaş günü için, yetenekli, fakat o sırada kısmen işsiz yazar Mihail Bulgakov'a Batum'da genç Stalin hakkında romantik bir oyun yazma görevi verdi. Stalin bu görevlendirmeyi onaylamış olmalı. Çehov gibi hem doktor hem de yazar olan Bulgakov'a, özellikle de onun romanı *Beyaz Muhafız*'a hayrandı. Bu romandan senaryolaştırılan *Turbin Günleri* Stalin'in en sevdiği oyundu. Bu oyunu tam on beş kez seyretmişti. Ancak Pasternak ve Şostakoviç'le olduğu gibi, Bulgakov'la da bir kedi-fare oyunu oynuyor, ona bizzat telefon ederek kendisine iş verileceğini söylüyor, bu arada yazarın üzerindeki baskıyı biraz daha artırıyordu. Bulgakov, Pasternak gibi, her şeye gücü yeten celladının büyüsüne kapıldı ve "benim için tehlikeli" demesine rağmen 1936'dan itibaren bu oyunu yazma fikriyle oyalandı. *1902 Batum Gösterisi* başlıklı kitabı temel alan ve muhtemelen tanıklarla da konuşan Bulgakov, 1939 yılının haziran ayında bitirdiği taslağa önce Stalin'in işçiler arasındaki takma adı olan *Papaz* ismini verdiyse de daha sonra bunu *Batum'da Olay* ve nihayet *Batum* olarak değiştirdi. Romantik oyun hiçbir aşk ilişkisi içermez, ancak Natalya Kirtava'yla ilişkisini imâ eder. Stalin'in oyundaki çalışma arkadaşı, Kirtava ve Lomdzarya'nın kızkardeşlerinden hareketle yaratılan bir Nataşa karakteridir. Kültür *aparatçik*leri oyundan hoşlandılar ve onu onayladılar. Ağustos ayında, tanıklarla konuşmak ve arşivleri incelemek istediğini söyleyen Bulgakov, karısı Elena'yla birlikte trenle Batum'a gönderildi. Fakat Stalin bir devlet adamı olarak sahip olduğu statünün (o sırada Hitler'le Molotov-Ribbentrop Paktı imzalanmak üzereydi) çoğu kitapta kullanılan bu arşivlerde yer alan bilgiler yüzünden zayıflamasını istemiyordu. Bulgakovlar bir telgraf aldılar. "Seyahate gerek kalmadı. Moskova'ya dönün." Bulgakov çok kötü oldu. Stalin oyunu okudu. Sanat tiyatrosunu ziyaret ederek, tiyatro müdürüne *Batum*'un iyi bir oyun olduğunu fakat sahnelenemeyeceğini söyledi. Ve (ikiyüzlü bir tutumla) şu sözleri ekledi: "Bütün gençler aynıdır, o halde genç Stalin hakkında bir oyun yazmak niye?" Bulgakov oyuna çok emek vermişti. Stalin karşıtı başyapıtı *Usta ve Margarita*'yı 1940'ta ölümünden önce gizlice tamamladı.

BÖLÜM İKİ

Aya

Hamle et usanmadan
Eğme başını sakın
Bulutların buğusunu dağıt
Yücedir ilahi takdir.

Usulca gülümse yeryüzüne
Uzanıp giden altında;
Buzullara ninniler söyle
Cennetten yeryüzüne sarkan.

Şunu bil ki,
Yere yıkıldığında ezilen adam
Yeniden doğrulur varmak için zirveye
Umudu yüceltiği zaman.

O halde sevgili ay, önceki gibi
Parılda bulutların arasından;
Masmavi göğün içinde tatlı tatlı
Işıklarını saç her yana.

Fakat ben, çıkarıp gömleğimi
Göğsümü aya açarım,
Uzatarak kollarımı selamlarım
Yeryüzüne ışık saçanı!

–SOSELO (Yosif Stalin)

11

MAHKÛM

Stalin, Batum Cezaevi'ne konuldu. Orada çalımlı tavırlarını ve kibirli ataklığını terk etti. Cezaevi onu derinden etkiledi ve bu etki hayatının sonuna kadar sürdü. "Cezaevinde yalnızlığa alıştım," dedi çok sonra. Aslında pek de yalnız sayılmazdı.

İster daha sonra onu sürgünde lanetleyen düşmanları, ister resmi kitaplarda onu öven Stalinistler olsun, cezaevinde birlikte kaldığı herkes, onun donmuş bir sfenks gibi olduğunu kabul eder: "Pis ve dağınık, yüzü çiçek bozuğu, sakalları karmakarışık, tarak görmemiş uzun saçlı." Arkadaşları en çok onun "tam bir sükûnet içinde" olmasına şaşıyorlardı. "Asla kahkahayla gülmüyordu, sadece soğuk bir tebessüm." "Kimseyle birlikte olamıyordu ... Tek başına volta atıyordu. Her zaman durgundu."[1] Fakat ilk başlarda aptalca bir hata yaptı.

6 Nisan 1902 günü Jandarma Yüzbaşı Yakeli tarafından ilk kez sorguya çekildi. Katliam sırasında Batum'da olduğunu reddederek, o sırada Gori'de annesiyle birlikte olduğunu söyledi. İki gün sonra mahkûmlardan birine, arkadaşların ve ailelerin içeridekilere yiyecek ve haber vermek için toplandıkları cezaevi avlusuna iki not atmasını söyledi. Fakat gardiyanlar Stalin'in kendi eliyle yazdığı notları ele geçirdiler. Birinci notta şunlar yazılıydı: "öğretmen ... Yosif İremaşvili'ye, Soso Cugaşvili'nin tutuklandığını söyleyin. Anneme şunu söylesin: Jandarma ona, 'Oğlun Gori'den ne zaman ayrıldı?' diye sorduğunda, 'Bütün yaz ve kış, 15 marta kadar Gori'deydi,' desin."

Öteki not eski öğrencisi Elizabedaşvili'ye Batum'a gelip örgütü toparlamasını söylüyordu. O sırada Yüzbaşı Yakeli, Tiflis Komitesi'ne yol gösteren kişinin Stalin olduğunu açığa çıkaran Tiflis gizli polisine danışmış bulunuyordu. Gori'ye hemen bir talimat gönderdi. Gelen rapora göre, Batum'dan gelen ve Keke'yle konuşan iki adam, Keke'nin kardeşi Giorgi Geladze (Stalin'in dayısı) ve İremaşvili tutuklanmıştı. Böylece üçü de tutuklandı ve sorguya çekildi: Keke için mutsuz bir gündü.[2]

Batum'dan gelen adamlar Stalin'in annesini almak istemişlerdi, fakat acemice düzenlenen not gönderme girişimi o sırada Tiflis'te Kamo ve Svanidze'yle birlikte yaşayan Elizabedaşvili'yi de açığa çıkarmıştı. Jandarmalar Kamo'yu tutukladılar, Kamo da istemeden onları Solokali hamamına yönlendirdi. Jandarmalar Elizabedaşvili'yi burada soyunuk haldeyken ele geçirdiler. Elizabedaşvili, "Ünlü Yüzbaşı Lavrov"a götürüldü ve onun tarafından Yüzbaşı Yakeli'ye teslim edildi. Elizabedaşvili, Batum Cezaevi'nin avlusuna girdiğinde, Stalin ona doğru yürüdü ve yanından geçerken, "Beni tanımıyorsun," diye fısıldadı.

"Biliyorum," dedi Elizabedaşvili. "Herkesten selam!"

Ertesi gün Elizabedaşvili, Yüzbaşı Yakeli tarafından sorguya çekildi.

"Yosif Cugaşvili'yi tanıyor musun?"

"Hayır."

"Saçmalama. O seni tanıdığını söylüyor!"

"Delirmiş olabilir."

Yüzbaşı güldü. "Delirmiş, öyle mi? Böyle bir adam nasıl delirebilir? Burada daha önce de Marksistler gördük, fakat onlar sakin tiplerdi. Bu Cugaşvili ise Batum'un altını üstüne getirdi."

Elizabedaşvili, Stalin'in kaldığı koğuşun önünden geçerken parmaklıklar arasından içeriye bir göz attı. "Öfkeli Soso koğuş arkadaşına bağırıp çağırıyor ve onu yumrukluyordu." Ertesi gün koğuşa bir muhbir yerleştirildiğini öğrendi. Elizabedaşvili serbest bırakıldı, fakat kısa süre sonra Soso'nun emriyle, Batum'daki Sosocuları yönetmek için geri döndü.[3]

Keke'ye gelince, o artık sadece Soso'nun isteklerini yerine getiriyordu. 18 mayıs gibi Gori'den ayrıldı ve ancak 16 haziranda geri döndü. Oğlunu Batum cezaevinde iki kez ziyaret etti. Tiflis'ten geçerken her nasılsa Çılgın Beso'ya çattı. Adam sarhoş ve öfkeliydi.

"Dur, yoksa seni öldürürüm!" diye bağırdı. İsyancı oğluna sövüp sayıyordu. "Dünyayı altüst etmek istiyor. Onu okula göndermeseydin, şimdi bir zanaatkâr olacaktı. Böyle bir evladı kendi ellerimle boğarım ben! Beni rezil etti!" İnsanlar toplanmaya başlamıştı. Keke bir yolunu bulup aradan sıyrıldı. Kocasıyla son karşılaşmasıydı.

Soso'nun isyanı Keke'yi hayal kırıklığına uğratmıştı. Kendince, Beso kadar endişelenmiş olmalı. Oğlunun serbest bırakılması için yetkililere başvurdu ve muhtemelen yoldaşlarından gelen mesajları ona iletti. Kendi benmerkezliliği içinde Stalin, onun acı çektiğini kabul ediyordu. "Mutlu muydu? Boş versene!

Oğlu hapisteyken Keke mutlu olabilir miydi? Annelerimize fazla zaman ayıramadık. Annelerin kaderiydi bu!"*

Stalin kısa süre içinde Batum Cezaevi'nin en önemli şahsiyeti haline geldi. Arkadaşlarına hükmediyor, entelektüellere dehşet saçıyor, gardiyanları kendisine bağlıyor ve sıradan suçlularla ahbaplık kuruyordu.[4]

İmparatorluk cezaevleri kendi âdetleri ve incelikleri olan gözlerden uzak bir âlemdi, fakat Stalin her zamanki gibi kendisine uygun düşmeyen mahkûm etiketini reddetti. Cezaevleri, "tıpkı ülkenin kendisi gibi, pederşahilik ile vahşeti bir araya getiriyordu," der Troçki. Hiçbir tutarlılık yoktu. Siyasi mahkûmlar zaman zaman "Kilise" dedikleri büyük bir koğuşta toplanır ve kendilerine "kıdemli" seçerlerdi.

Devrimciler bir dizi yiğitlik kuralıyla yaşıyorlardı. Yoldaşların cezaevine geliş ve gidişlerinde bütün mahkûmların "Marseillaise"i söylemeleri ve bir kızıl bayrak sallamaları âdetti. Devrimciler, saygıdeğer entelektüeller ve gönüllü savaşçılar, sıradan suçlularla da yakın ilişki kuruyorlardı. Stalin, "Onları [sıradan suçluları] tercih ediyordum," der, "çünkü siyasiler arasında pek çok fare vardı." Entelektüellerin iki yüzlü sohbetlerinden hoşlanmıyordu. "Fareler" ise öldürülüyorlardı.

Siyasiler, tecrit hücresine konulduklarında sıkıcı fakat basit bir yöntemle, duvara vurarak –"mahkûm alfabesi"– iletişim kuruyorlardı. Sergey Alliluyev, Tiflis'teki Okhrana Kalesi'nde cezasını çekerken, soba borusuna vurularak kendisine haber verilmişti: "*Kötü haberler! Soso tutuklandı!*" O sıralarda "mahkûm telgrafı" olarak bilinen yetersiz bir cezaevi haberleşme sistemi vardı. Bu sistemde mahkûmlar, içine taş koyup sicimle bağladıkları paketleri, pencereler arasına gerilmiş iplerden birbirlerine iletiyorlardı.

Mahkûmlar avluda volta atarken, disiplin gevşiyordu. Burada sır tutmak zordu. Soso'nun, kimin geldiğini, mahkûmların nasıl davrandıklarını her zaman öğrenebildiği görülüyordu. La Cosa Nostra'yı cezaevinden yöneten Amerikan Mafyası gibi, Soso da dış dünyayla ilişkisini hızla geliştirdi. "Cezaevinden yönetmeye devam etti."**

Yetkililer devrimcilerin cezaevinde kitap okumalarına izin vermekle büyük

* 1935'te kendisine Stalin'in annesi olduğu için mutlu olup olmadığı sorulduğunda Keke, "Mutluluk mu?" dedi alaycı bir tavırla. "Ne tür bir mutluluk hissettiğimi mi soruyorsun? Bütün dünya oğluma ve ülkemize bakarken mutlu oluyor. Bu durumda bir anne olarak ne hissetmem gerekir?"

** Stalin gizlilik sanatını hızla geliştirdi. Batum'daki sempatizan bir işçi cezaevine odun sağlayan şirkette çalışıyordu. Kendisiyle ilişki kuruldu ve odunların dağıtılmasına yardımcı olması istendi. Bu faaliyet sırasında kendisine talimat verilmiş olmalı. Kütükleri dağıtıyor, bir kısmını da avluya taşıyordu. Avluya geldiği sırada, saat tam öğleden sonra 3'te gardiyanlar tek bir mahkûmu, Stalin'i avluya bırakıyorlardı. Böylece Stalin, Batum'a iletilecek acil bir mesajı ona teslim ediyordu.

bir hata yapmışlardı. Saplantı halinde kendini yetiştirmeye çalışan bu kişiler sürekli okuyorlardı. En çok çalışan Stalin idi. Koğuş arkadaşlarından biri şöyle der: "Gün boyunca okuyup yazardı... Günlük programı gayet katıydı: Sabah erkenden uyanıp sabah sporunu yapar, sonra Almanca çalışır ve iktisat kitapları okurdu. Asla dinlenmez ve yoldaşlarına okuduğu kitapları anlatmaktan hoşlanırdı..." Bir başka mahkûm, Stalin'in "cezaevini üniversiteye" çevirdiğini söyler. Kendisi de cezaevine "ikinci okul" diyordu.

Gardiyanlar hoşgörülüydü. Bunun sebebi devrimcilerin sosyal bakımdan gayet uyumlu olmaları ya da onlardan rüşvet almaları ya da onlara sempati duymalarıydı. Stalin'in arkadaşlarından biri yan koğuşa konulmuştu. Ona *Komünist Manifesto* hakkında sorular sordu. O günleri anarken, "Bir araya gelemezdik," der Stalin. "Kitabı yüksek sesle okumaya başladım, o da dinliyordu. Okurken dışarıda ayak sesleri duydum ve durdum. Sonra birden gardiyanın sesini duydum: 'Lütfen durma, Yoldaş. Devam et lütfen.'"[5]

O sırada bir makale "cezaevi telgrafı"nı çok meşgul etmiş olmalı: Mart 1902'de, artık "Lenin" takma adını kullanan Marksist, bir deneme yayımladı: "Ne Yapmalı? Hareketimizin Acil Sorunları." Bu deneme, katı gizlilik kurallarıyla faaliyet gösteren bir "yeni öncü"yü gerekli görüyordu. Bu anlayış kısa süre içinde partide bir bölünmeye yol açtı. "Bize bir devrimciler örgütü verin," diyordu, Lenin "bütün Rusya'yı altüst edelim."[6] *

Yüzbaşı Yakeli, Baturn'daki Sosocuları topladı. Aralarında Stalin'in genç ev sahibesi ve kız arkadaşı Nataşa Kirtava da vardı. Nataşa cezaevi avlusunda göründüğünde, tanımadığı bir mahkûm hızla yanına gelip şöyle dedi: "Yoldaş Soso yukarıdaki pencereye bakmanı istiyor."

Nataşa mahkûmun idarenin muhbiri olduğundan kuşkulandı. "Yoldaş Soso diye birini tanımıyorum," dedi.

Fakat koğuşa kapatıldığında, Stalin pencerede belirdi ve gayet havalı bir tavırla, "Ne haber, yoldaşlar," dedi. "Canınız sıkılıyor mu?" O anda Nataşa, Yoldaş Soso'nun içeride de dışarıda da mücadeleyi yönettiğini anladı. "Mahkûmlar onu çok seviyordu, çünkü her birine çok içten bir ilgi gösteriyordu." Nataşa'ya da çok iyi baktığı ke-

* Lenin, askeri-dini bir tarikat şövalyesi olarak Stalin'in kendisiyle ilgili kurduğu hayallere denk düşüyordu. "Partimiz bir filozoflar okulu değil, bir mücadele partisi"dir, diyordu. Şimdiye kadar parti herkesi kabul eden pederşahi bir aileyi andırıyordu. Artık bir kale olması gerekiyor. Kapıları sadece layık olanlara açılmalıdır." Başka türlüsü, "onun saygınlığını ortadan kaldırır."

sindir. Bir keresinde Nataşa onunla sohbet etmek için koğuşuna gitti ve gardiyanlardan birine yakalandı. Gardiyan kadını kılıcının kabzasıyla iterek oradan uzaklaştırdı. Bunun üzerine Stalin gardiyanın işten atılmasını istedi. Cesaretiyle mahkûmlar arasında ün kazanmıştı, fakat cezaevi yöneticileri de ona saygı duyuyorlardı. Stalin başına buyruktu.[7] Ona hayran olanlar sadece Sosocular değildi. Aynı koğuşu paylaştığı bir başka mahkûm da, daha sonra bir canavara dönüşmüş olsa da o sırada Soso'nun "gayet efendi ve cesur bir koğuş arkadaşı" olduğunu kabul ediyordu.[8]

Tiflis'teki savcı, Stalin'in Batum'daki ayaklanmayı yönettiğini gösteren bulguların yeterli olmadığı sonucuna vardı. Muhtemelen tanıklar ifade vermekten korkmuşlardı. Kürek mahkûmiyetinden kurtulmuştu, fakat cezaevinde tutuldu, çünkü Yüzbaşı Lavrov başka bir davayı soruşturuyordu: Stalin'in Tiflis Komitesi'ndeki rolü. 29 ağustos günü jandarma, Stalin'i Komite'deki eski yoldaşlarıyla birlikte mahkemeye sevk etti. Ancak bürokrasi çok yavaş işliyordu.[9]

Bu arada Stalin'in göğsündeki eski hastalık nüksetti. Bazen bunun kalple ilgili bir sorun olduğunu, bazen de akciğerlerinde bir leke olduğunu söylüyordu. Ekim ayında Soso, cezaevi doktorunu kader arkadaşı Kandelaki'yle birlikte hastaneye sevk edilmesi için ikna etti.[10] Devrimci kimliğine rağmen, Genel Vali Prens Golitsin'e üç kez başvurdu:

> Kötüleşen öksürüğüm ve yirmi yıl önce kocası tarafından terk edilen, benden başka dayanağı olmayan yaşlı annemin içinde bulunduğu kötü koşullar, beni, polis gözetimi altında affımı ikinci kez rica etmek zorunda bırakt ı. Sizden müracaatımı dikkate almanızı ve dilekçemi yanıtlamanızı rica ediyorum.
>
> Y. Cugaşvili. 23 Kasım 1902[11]

Stalin'in hastalığı sorun çıkarmasına engel olmadı. 17 Nisan 1903 günü Gürcistan Kilisesi piskopos yardımcısı vefasız evlatlarına vaizlik etmek için geldiğinde, eski papaz okulu öğrencisi şiddetli bir protestoya girişti ve hücreye kapatıldı. Bu isyan Stalin tarafından örgütlenen ilk isyan olmasa da, onun Batı Gürcistan'daki daha sıkı Kutaysi Cezaevi'ne nakledilmesine yol açtı.

İki gün sonra, mahkûmlar nakil için toplandıklarında, Stalin, Nataşa'nın da kendisiyle birlikte nakledilmekte olduğunu gördü. Gardiyanlar Stalin'e kelepçe vurmak istediler.

"Kelepçeye gerek yok!" diye bağırdı Stalin. "Biz hırsız değiliz." Bunun özeri-

ne görevli kelepçe vurmaktan vazgeçti. Bu öykü Stalin'in sadece mahkûmlar üzerinde değil, görevliler üzerinde de otorite kurduğunu gösterir. Çarlık polisi, Sovyet gizli polisiyle kıyaslanamayacak kadar yumuşaktı. Daha sonra mahkûmlar Batum'a gitmek üzere sıraya girdiler. Stalin eşyalarını yüklemek için bir araba istedi. Nataşa, Stalin'in "kadın için bir fayton," dediğini de gururla hatırlar. İnanılması güç ama, cezaevi sisteminin efendisi Stalin, isteğini bir kez daha kabul ettirdi.* Bu protesto en çok Stalin'in kız arkadaşına yaradı: Nataşa, istasyona kadar faytonla gitti.

Tren Kutaysi yakınlarına geldiğinde, Stalin mahkûmları durdurdu: "Nataşa en öne geçsin. Kadınların da bu köpeklerle savaştığını herkes görsün!"[12]

Kutaysi cezaevinin yöneticileri mahkûmları hizaya getirmeye çalıştılar. Siyasiler birbirinden ayrıldı, fakat Stalin ilişki kurmanın bir yolunu buldu ve bir karşı saldırı planladı. Nataşa Kirtava toplu koğuştan alınıp tecride kapatıldı: "Duygusallaştım. Ağlamaya başladım." Stalin onun başına gelenleri cezaevi telgrafıyla öğrendiğinde kendisine bir not iletti: "Gözyaşı dökmeye ne gerek var, dişi kartal? Cezaevinin seni yenilgiye uğratması mümkün mü?"

Cezaevi avlusunda, Stalin ılımlı yoldaşlardan Grigol Uratadze'yle karşılaştı. Uratadze ondan nefret ederdi, fakat onun "soğuk ırkçı"na hayranlık duyuyordu. "Altı ay içinde, onu bir kere bile ağlarken, öfkeli ya da küskün görmedim. Her zaman kendine hâkimdi." Ve "duygularını tebessümle dengeliyordu... Avluda laflardık." Stalin, "kısa tuhaf adımlarla volta atıyordu... Onun ne kadar aksi olduğunu herkes bilirdi." Ama aynı zamanda, "gayet soğukkanlı" idi.

Stalin kibirli entelektüellere düşmandı, fakat onda aşağılık kompleksi yaratmayan işçi devrimcileri de fazla yüceltmez, onlara daha çok öğretmen-papaz'ı oynardı. Soso, "gazete, kitap ve dergi okuma işini örgütledi ve mahkûmlara konuşmalar yaptı." Bu arada Kutaysi'de hüküm süren daha katı rejimle yüz yüze geldi. Bölge valisi taleplerini reddetmişti. 28 temmuz günü Soso'nun işaretiyle mahkûmlar gürültülü bir protestoya başladılar. Demir kapılara vuruyorlardı. Öyle bir ses çıkıyordu ki, bütün şehir dikkat kesildi. Vali askerleri harekete geçirdi. Cezaevi kuşatıldı. Fakat sonunda vali bütün siyasilerin aynı koğuşa konul-

* Sovyet lideri olarak Stalin, çarlığın hoşgörüsünü küçümserdi. Kendisi baskı yaparken bu yumuşaklıktan kaçınmaya kararlıydı. "Cezaevleri daha çok tatil beldelerine benziyor," diye yazdı Terör'ün en yüksek noktaya ulaştığı 1937'de. "Mahkûmların görüşmelerine izin veriliyor, birbirlerine mektup yazabiliyorlar, paket alabiliyorlar...!"

1878 – 1904

Stalin, acımasız, paranoid bir diktatör olma yolunda: gizli faaliyet ustası, her zaman uyanık bir komplocu, mükemmel siyasetçi, siyasal şiddet üstadı, Marksist fanatik. Fötr şapka, dik yaka ve ipek kravatla. 1912'de poliste çekilmiş sabıka fotoğrafı.

On yaşında bir öğrenciyken bile karizmatik lider özellikleri gösteren, geleceğin Stalin'i, Soso Cugaşvili. Yaşıtlarından daha ufak tefek olmasına, pek çok kaza ve hastalık geçirmesine rağmen dikkat çekici bir öğrenci ve koronun yıldızı olan Soso, bu fotoğrafın çekilmesini istedi; fotoğrafçıyı buldu, oturma düzenini belirledi, kendisini de resme hâkim bir konuma yerleştirdi: en arka sırada ortada.

Soso, çarın imparatorluğunun en şiddet dolu şehirlerinden biri olan Gori'nin köhne sokaklarında bir sokak savaşçısı, çete başı ve karizmatik bir yönetici haline geldi. Stalin soldaki evde doğdu.

Şüpheli baba: Ayakkabıcı, alkolik, karısını ve çocuklarını döven "Çılgın Beso" Cugaşvili'nin resmî fotoğrafı. Stalin onu babası olarak kabul etmiyordu. Kıskançlık Beso'yu çıldırttı.

Keke Cugaşvili: Stalin'in olağanüstü annesi, yaşlılık döneminde. Gençliğinde, güzel, zeki, fakat oğlu gibi baskıcı, alaycı ve açık sözlü bir kadındı. Güçlü adamlar onu Beso'dan korudular.

Stalin'in gerçek babası mı? Güreşçi, zengin hancı Koba Egnataşvili, Soso'yu seven, ihtiyaçlarını karşılayan ve koruyan yerel kahraman.

Stalin'in üvey kardeşi mi? Soso, Egnataşvililer'in evinde, güreşçi ve girişimci, daha sonra Kremlin'in iyetinde yer alan, NKVD generali ve güvenilir çe... cibaşı, takma adı "tavşan" olan Saşa'yla büyüdü.

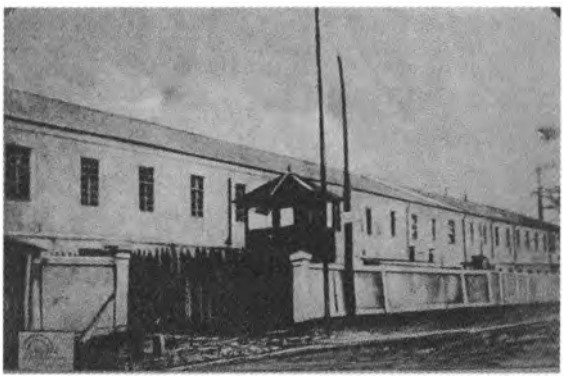
Gori polis şefi Davriçevi, Beso'nun öldürme gü... minde bulunduğu Keke'yle ilişkisi vardı. Oğlu ... sif (*solda*) Stalin'in okul arkadaşıydı ve onun üv... kardeşi olduğunu iddia etti. Stalin'le birikte Kaf... ya'nın en tanınmış (ve başarılı) banka soygun... ve militanı oldu.

Annesinin bir tanesi: 1893'te öğrenci ve koro başşarkıcısı, papazlar tarafından yönetilen, Victoria dönemi İngiliz devlet okullarını andıran Tiflis Papaz Okulu'nda papazlık öğrenimi gören, Soso Cugaşvili. Marksizmi benimseyen ve takma ismi "Kara Nokta" olan papazla sürekli çatışarak Papaz Okulu'nda (*yukarıda*, papaz cüppesi içinde, en arka sırada soldan ikinci) büyük sorunlar çıkaran ergen Soso (1890'ların sonu, *sağda*).

Batum, 1902: "Rothschilds şirketinde iş buldum!" diye sevinçle bağırdı, Stalin. Ertesi gün Rothschild rafinerisi (*yukarıda*) alevler içinde kaldı (*en üstte*: başka bir rafineride benzer bir yangın). Yirmi dört yaşındaki Stalin petrol limanı Batum'u felç etti. Hainlerin öldürülmesi için ilk emrini burada verdi, ilk kez bir aşk ilişkisine girdi, bir katliamı kışkırttı ve Müslüman çşkıya Haşimi Smirba'nın (*sağda*) yardımıyla yazılarını bastırdı.

Kutaysi Cezaevi: dış görünüm (*yukarıda*)
Stalin'in koğuşu (*sağda*)

İlk tutukluluğunda Stalin cezaevine hâkim oldu, düşmanlarını öldürttü ve cezaevi yönetimine kafa tuttu. Kutaysi Cezaevi'ndeki uzun saçlı Marksist, yoldaşları Sibirya sürgününe gitmeden önce bu fotoğrafı çektirdi ve kendisi de en üstte, ortada poz verdi (4 numara). Novaya Uda'da (*ortada*), ilk sürgün döneminde sıradan suçlu arkadaşlarıyla içki âlemleri ve kaçma hazırlıkları yaptı...

Tanınmamış, beş parasız bir devrimciyken bile Stalin'in pek çok kız arkadaşı oldu. Evli, bekâr, genç, yaşlı, köylü, entelektüel ya da soylu, fark etmiyordu. İlklerden biri, güzel bir evli kadın Nataşa Kirtava (*üstte solda*) idi. Stalin kendisiyle gelmeyi reddettiği için ona kızdı. Stalin'in Bolşevik yoldaşı Sergey'in karısı, yarıçingene Olga Alliluyeva (üstte sağda) rastgele ilişki kurmasıyla tanınmıştı ve sonuna kadar bağlı kaldığı Stalin'le de muhtemelen bir aşk ilişkisi yaşadı. Olga gelecekte onun kayınvalidesi de olacaktı. Soldaki fotoğrafta, çocukları, Pavel, Fyodor, Anna ve Nadya'yla birlikte görülüyor.

masını kabul etti. Stalin kazanmıştı. Fakat vali öcünü aldı: Stalin, cezaevinin altındaki en karanlık zindana atıldı.

Bazı mahkûmlar apar topar Sibirya'ya gönderilirken, Stalin bir grup fotoğrafı çektirmek istedi. İktidardayken de grup fotoğrafı çektirmekten hoşlanacaktı. Her zamanki gibi herkesin pozunu belirledi ve kendisi de en uygun yere, üst sıranın orta yerine yerleşti: "Ben devrimin neferlerinden biri olduğum için, burada, ortada duracağım." Ortada durdu: uzun saçlı ve sakallı, kendini liderliğe adamış...

Yoldaşları o uzun yolculuğa çıktıklarında, "Yoldaş Soso avluda dikildi ve bir kızıl bayrak salladı ... Marseillaise'i söylüyorlardı."[13]

Gizli polis, cezaevine koyduğu Stalin'i artık unutmuştu. Tiflis'teki jandarma ve Ohrana, "Çiçekbozuğu, Çopur" dedikleri adamın çok önce salıverildiğini sanıyorlardı. Yüzbaşı Lavrov ise onun, "özel gözetim altında" Batum'daki işçilere yine önderlik ettiğine inanıyordu. Muhbirlerin yanlış adamı gözledikleri kesindir. Yarbay Şabelski kayıp Çiçekbozuğu'nun durumu hakkında herkesi bilgilendirene kadar, Batum kendini emniyette hissetmedi. Yarbayın verdiği bilgi şöyleydi: "Cugaşvili tam bir yıldır cezaevinde (şu anda Kutaysi'de) bulunmaktadır."[14]

Stalin'inki gibi davaların yerel valiliklerden Petersburg'daki Adalet ve İçişleri Bakanlıkları'na gönderilmesini gerektiren çarın adalet sisteminin öğütücü mekanizmaları, sonunda doğu Sibirya'da üç yıl sürgün cezasına hükmetti.* 7 Temmuz 1903'te adalet bakanı tavsiyesini imparatora iletti, o da Stalin'in cezasını imparatorluk mührüyle onayladı. II. Nikola hayal gücü kıt bir otokrat için fazla titizdi, kendisine gönderilen en önemsiz evrakı bile dikkatle okurdu. Geleceğin Kızıl Çar'ının kaderi son imparatorun masasına gelene kadar pek çok aşamadan geçti.

Bu arada polis Stalin'i bir kez daha kaybetmeyi başardı. Tiflis valisi onun Ohrana Kalesi'nde olduğunu sanıyordu, fakat cezaevi orada olmadığını bildirdi. Bunun üzerine Tiflis polis şefi bir bildirimde bulundu: "Cugaşvili'nin yeri şu ana

* Çarlık yetkilileri, bulguların özel niteliği ve gizliliğinden ötürü, şiddete başvuran militanların ve devrimcilerin jüri huzurunda ya da açık mahkemelerde yargılanamayacağı görüşündeydi: yerel jandarma görevlisi yörenin genel valisine bir ceza tavsiyesinde bulunuyor, vali de bu tavsiyeyi cezayı onaylayacak olan, Adalet ve İçişleri Bakanlığı'ndan beş kişilik bir Özel Komisyon'a aktarıyordu. İçişleri bakanı kararı onaylıyor, imparator da imzalıyordu. Stalin de bu şekilde hüküm giydi. 1881 ile 1904 arasında bu türden sadece 11.879 hüküm verilirken, Stalin'in aşağı yukarı aynı süreye denk düşen iktidarı döneminde 28 milyon kişi sürgüne gönderildi ve gidenlerin milyonlarcası bir daha asla geri dönemedi. Çarların yönetiminde uygulanan idam cezasındaki gibi, batı eyaletlerindeki Katolik Polonyalıların ve Yahudilerin asılmaları, Ortodoks Rusların ve Gürcülerin asılmalarından daha olasıydı.

kadar bulunamamıştır." Polis, jandarmaya başvurdu; jandarma, Stalin'in Batum Cezaevi'ne geri götürüldüğünü açığa çıkardı. Bunun üzerine yürekler ferahladı. Fakat bu arada Stalin hâlâ Kutaysi Cezaevi'ndeydi. Onu bulmak bir buçuk ayı aldı. Bu karışıklık, o zamandan beri komplo teorisyenlerinin hayal gücünü ateşlemektedir. Jandarma ve Ohrana bir ikili ajan olduğu için onu birbirinden mi saklıyordu? Bu konuda hiçbir bulgu yoktur. Bu karışıklık sadece Stalin için geçerli olsaydı kuşkulanmak için bir sebep olabilirdi. Fakat böyle şeyler herkesin başına geliyordu. Tehlikeli komplolar ve hantal bürokrasinin iç içe geçmiş dünyaları, *konspiratsiya* dünyası kadar karışıktı.

Stalin beklerken dehşet verici haberler geldi. Bakü'de tutuklanan ve Metehi Kalesi'ne kapatılan, Soso'nun kahramanı Lado Ketskrasi, 17 Ağustos 1903 günü, koğuş penceresinden gardiyanlara "Kahrolsun Zalim!" diye bağırırken, gardiyanlardan biri silahını çekip onu kalbinden vurdu. Bu olay rahatlıkla Stalin'in de başına gelebilirdi. Lado'yu asla unutmadı.

8 ekim günü Stalin nihayet çok uzun bir yolculuğa çıkacağını öğrendi. İlk durağı Batum olacaktı. Gene bir grup fotoğrafı çektirdi. Cezaevinden ayrılırken, yoldaşları bayrak sallayıp "Marseillaise"i söylediler.

Stalin, o sırada salıverilmiş olan Nataşa Kirtava'ya "Sürgüne gidiyorum," diye yazdı. "Beni cezaevi civarında karşıla." Nataşa, Rus kışında yapılacak seyahatte ona destek olmak için on ruble ve biraz yiyecek yetiştirdi. Fakat Stalin yola hafif Gürcü *çoha*'sı ve çizmeleriyle çıktı. Eldivenleri yoktu. Mahkûm vapuru, Novorosisk ve Rostov üzerinden yapılacak uzun yolculuğun ilk durağı olan Batum Limanı'na yaklaşırken, güzel Nataşa yük iskelesinde bekliyordu: "Onu uğurladım."

Bu yolculuk, insanların hep şarkılar söylediği, şarap tadında, zengin Gürcistan hayatına alışmış bir Gürcü'yü, buzlarla kaplı uzak bir ülkeye, Sibirya'ya götürecekti.[15]

12

DONMUŞ GÜRCÜ: SİBİRYA SÜRGÜNÜ

Sibirya yolculuğu genellikle sürgün olayının kendisinden daha ölümcüldü. Stalin, doğuya doğru etaplar halinde, yoldan başka mahkûmlar da toplanarak süren bu yolculuğun bütün dehşetini yaşadı. Yıllar sonra, zaman zaman ayak bileklerinden demir güllelere zincirlendiğini söyledi. Bir keresinde de duygusal bir havada şöyle dedi: "Prangadan sonra insanın belini doğrultmasından daha güzel bir duygu yoktur."

Don kıyılarındaki Rostov'a vardıklarında parası bitti. Batum'a telgraf çekerek para istedi. Kandelaki hemen para gönderdi. Bir ara şiddetli bir diş ağrısına yakalandı ve bir doktorun yardımcısına danıştı. "Kendi eliyle dişime bir ilaç koydu," diye hatırlar Stalin. Koyduğu ilaç "arsenik idi. Fakat bunun dişi kökünden söküp atacağını bana söylemedi. Ağrı kesildi, fakat iki diş döküldü. Adam haklıydı. Kopan dişin ağrısı olmaz!" Diş ağrısı hayatı boyunca Stalin'in yakasını bırakmayan pek çok rahatsızlıktan biri olacaktı.

Mahkûmlar uygarlıktan uzaklaştıkça Sibirya'nın zorluklarıyla, hastalıklar ve şiddetle karşılaşmaya başladılar. Yetmişli yaşlarında Stalin, Sibirya'nın bir yerlerinde bir mahkûmun "kangrenden neredeyse ölmek üzere" olduğunu hatırlıyordu. "En yakın hastane 1.000 km. uzaktaydı. Doktor yardımcısı bulundu. Adam, bacağı kesmeye karar verdi. Yaranın üzerine alkol döktü ve çevredeki adamlara onu sıkıca tutmalarını söyledikten sonra ameliyata başladı. Bakamadım. Barakanın bir köşesine çekildim. Adam, anestezi yapılmadan bacağı testereyle kesilirken çığlıklarını tutamıyordu. O çığlıkları şimdi bile işitebiliyorum!" Yolda, Batum gösterisi sırasında tutuklanan köylü-işçilerle karşılaştı. Soso, Sibirya yollarında titreşen bu şaşkın Gürcülere bakarken, nadir bir suçluluk duygusu yaşadığını kabul ediyordu. Her şeye rağmen ona minnettarlıklarını ifade ettiler.

Sıradan suçlular gerçek bir tehlike oluşturuyorlardı. Irkutsk'a benzer bir yolculuk yapan, Stalin'in yakın adamlarından Vyaçeslav Molotov, genellikle "müca-

delemize saygı duyuyorlardı," der. Ama aynı zamanda siyasilere şiddet uyguluyorlardı. Stalin evlatlıklarından birine yıllar sonra şunları anlattı: "Yolculuk sırasında psikopat bir kasa hırsızına çattım. Neredeyse iki metre boyunda, dev gibi bir adamdı. Ona tütün kesemle ilgili zararsız bir iki laf ettim... Aramızdaki konuşma kavgaya dönüştü. Geri zekâlı, beni tuttuğu gibi yere çaldı. Kaburgalarım kırıldı. Kimse bana yardım etmedi." Stalin yediği darbeyle bayılmış, fakat her zamanki gibi bu olaydan da siyasi bir ders çıkarmıştı: "Ayıldığımda, siyasilerin mutlaka müttefik edinmeleri gerektiğini anlamıştım." Gelecekte psikopatlar onun yanında yer alacaklardı.[1]

Sibirya'nın uzak başkenti Irkutsk'a vardığında, Stalin batıya, en yakın demir yolu istasyonuna yaklaşık 80 kilometre mesafedeki bölgesel bir merkeze, Balagansk'a sevk edildi. Artık yaya ve at arabasıyla seyahat ediyorlardı. Stalin'in giysileri Sibirya soğuğuna hiç uygun değildi. Üzerinde hâlâ fişeklikleri olan beyaz Gürcü *çoha*'sı vardı. Balagansk'ta yedi sürgünle tanıştı. Stalin, Yahudi sürgün Abram Gusinski'yle kaldı. Daha uzağa gönderilmesini önlemeye çalışıyordu.[2] Fakat Novaya Uda'ya sevki çıktı. Yerel polisin tutanağında şunlar yazılı: "Majeste imparatorun 9 temmuz tarihli emriyle sürgüne gönderilen Yosif Cugaşvili, 26 kasım günü bölgeye intikal ettirildi ve polis gözetimi altına alındı."

Novaya Uda, Balagansk'a 70, en yakın tren istasyonuna 120, Moskova ya da Tiflis'e binlerce kilometre mesafedeydi. Stalin en uzak yere gönderilmişti. Küçük kasaba iki bölüme ayrılmıştı: yoksullar, bataklık arazideki bir kara parçasının üzerindeki kulübelerde yaşarlarken, görece daha iyi durumda olanlar, bir çift dükkân, bir kilise ve yöredeki şaman Moğol kabilesi Buryatları caydırmak için inşa edilmiş ahşap bir kalenin çevresindeki evlerde yaşıyorlardı. Novaya Uda'da, okumak, tartışmak, içmek, cinsel ilişkide bulunmak ve yine içmekten başka yapılacak bir şey yoktu. Hem yörede yaşayan insanların hem de sürgünlerin tek meşgalesi bunlardı. İnsanlar beş tavernaya sahip olmakla övünüyorlardı.

Soso bu meşgalelerin hepsini benimsedi, fakat sürgünleri dayanılmaz buluyordu. Novaya Uda'da kendisinden başka üç sürgün vardı. Bunlar ya Bund örgütüne (Yahudi Sosyalist Partisi) ya da SD'lere mensup Yahudi entelektüellerdi. Stalin, Kafkasya'da birkaç Yahudi tanımıştı, fakat o zamana kadar karşılaştığı Yahudilerin çoğu, zulümden ve çarlık rejiminin önyargılarından kurtulmak için Marksizmi benimsemiş kişilerdi.

Stalin kasabanın yoksul kesimini tercih etti. "Marta Litvintseva adlı bir köy-

lünün, iki odalı, sefil, yıkık dökük evi"nde kalıyordu. Odalardan biri, içinde yiyeceklerin muhafaza edildiği bir kiler, öteki ise ortadan bir tahta perdeyle bölünmüş bir yatak odasıydı. Tahta perdenin öteki tarafında bütün aile bir sobanın çevresinde yaşıyor ve uyuyordu. Stalin bölmenin öteki tarafında kalan kilerde, demir iskeletli bir masanın üzerinde yatıyordu. "Geceleri, Litvintsev'ler uykuya dalınca, küçük bir lambayı yakıp okuyordu."[3]

Sibirya sürgünü çarlık zulmünün en dehşet verici örneklerinden biri olarak görülüyordu. Kesinlikle sıkıcı ve bunaltıcıydı. Fakat aileden soylu olan entelektüellerden oluşan sürgünler, ıssız bir köye yerleştiklerinde genellikle iyi muamele görüyorlardı. Bu geçici ikamet, Stalin'in dehşet verici Gulag cehennemiyle kıyaslandığında genellikle okumayla geçen sıkıcı bir tatili andırıyordu. Sürgünler çardan cep harçlığı bile alıyorlardı. Harçlık, Lenin gibi bir soylu için 12 ruble, Molotov gibi tahsilli biri için 11 ruble, Stalin gibi bir köylü için ise 8 ruble idi. Giyecek, yiyecek ve kira, bu parayla karşılanıyordu. Evlerinden daha fazla para gönderilmesi halinde, bu ödenekten yoksun kalıyorlardı.

Zengin devrimciler, birinci mevkide seyahat edebiliyorlardı. Özel geliri olan Lenin sürgüne gidiş masraflarını karşılamış ve tatile çıkmış tuhaf, soylu bir doğabilimci davranışı sergilemişti. Masrafları, zengin bir çiftçi olan babası tarafından karşılanan Troçki ise, sürgünlerin "Olimpos'taki tanrılar gibi" mutlu bir hayat sürebildikleri Sibirya'nın, "medeni hassasiyetlerimiz için bir sınav" yeri olduğuna dair derin laflar etmişti. Fakat Lenin gibi hali vakti yerinde olanlar ile Stalin gibi beş parasız sürgünler arasında muazzam bir uçurum vardı.*

Sürgünlerin davranışları bir dizi kuralla belirleniyordu. Her yerleşim yeri bir komite seçiyor ve bu komite parti kurallarını ihlal edenleri yargılayabiliyordu. Kitapların paylaşılması gerekiyordu. Bir sürgünün ölmesi halinde, kitapları hayatta kalanlar arasında paylaşılıyordu. Sıradan suçlularla arkadaşlık edilmiyordu. Cezası bitip ayrılan sürgünün diğer sürgünlerin her birinden bir yolluk alması-

* Lenin sürgüne gittiğinde, istasyon şefini azarlamış, bir tüccarın kütüphanesinden yararlanmış, karısı Nadya Krupskaya'yı ve kayınvalidesini kendisine bakmaları için yanına getirtmiş, hattâ temizlik için bir hizmetçi tutmuştu. Leninler, Krupskaya'nın "genellikle temizliğe özen gösteren insanlar" dediği köylülere de tepeden bakıyorlardı. Lenin sürgün yerini "Sibirya'nın İtalyası" diyerek coşkuyla övüyor, oraların yazmaya çok uygun bir ortam olduğunu söylüyordu. "Genel olarak sürgün çok kötü geçmedi," diye yazar Krupskaya. Sistem, soyluları, Ortodoks Rusları ve Gürcüleri, Yahudilere ve Polonyalılara karşı kayırıyordu. Lenin ve arkadaşı Yuli Martov aynı zamanda ve aynı suçlardan tutuklandılar, fakat Rus soylusu Lenin güzel manzaralı bir yörede bir okuma yazma tatili geçirirken, SD lideri olan arkadaşı, Yahudi Martov Turuhansk'ın feci kutup soğuğunda hayatta kalma mücadelesi verdi.

na izin veriliyor ve kendisine ailesine götürmesi için bir yadigâr veriliyordu. Sürgünler ev işlerini ve posta hizmetlerini paylaşıyorlardı. En mutlu anlar, postanın gelişiyle yaşanıyordu. Yenukidze, iktidarda yer aldığı dönemde, "Hatırlar mısınız," diyordu, "sürgünde bir dosttan mektup gelince nasıl da mutlu olurduk."

Gene de Vahşi Doğu'da kuralları sürdürmek zordu: sürgünler arasında cinsel maceralar çoktu. Troçki, tumturaklı bir ifadeyle, "Tıpkı bir Diego Rivera peyzajı gibi aşk, en ağır kayaların altından güneşe çıkmaya uğraşırdı," der. "Çiftler ... sürgünde bir araya geldiler." Daha sonra Stalin'in yardımcısı Klimenti Voroşilov'la evlenen Golda Gorbman sürgündeyken, daha sonra Stalin'in önemli adamlarından biri olan Yenukidze tarafından baştan çıkarıldı ve gebe kaldı. İktidardaki Politbüro bu skandalları anmaktan hoşlanırdı. Stalin, yöre Savcı'sının karısına tutulan ve ceza olarak kutup bölgesine sevk edilen sürgün Lejev'in cüretkârlığını asla unutmadı. Molotov, bir sevgili için düello yapan iki sürgünün öyküsünü anlatırdı. Adamlardan biri ölmüş, diğeri kızı almıştı.

Sürgünler yöredeki köylülerden oda kiralamak zorundaydılar. Kendilerini sıkışık ve gürültülü küçük odalarda buluyorlardı. Ağlayan çocukların sesleri ve özel hayatın yokluğu onları rahatsız ediyordu. "En kötüsü ev sahiplerinden ayrılamamaktı," diye yazar, sürgünde Stalin'le birlikte olan Yakov Sverdlov. Fakat odaların paylaşılması cinsel ayartıya da yol açıyordu. Yörenin âdetleri sürgünlerle aşk ilişkilerini yasaklıyordu. Fakat bu âdetlere uymak imkânsızdı. Yörenin kızları sürgünleri egzotik, eğitimli, varlıklı buluyorlar, özellikle aynı yatak odasını paylaştıklarında onların cazibesine direnemiyorlardı.

Devrimciler her zamanki gibi bölünmüş durumdaydılar, fakat sürgünün yarattığı tecrit ortamında düşmanlıkları tam bir nefrete dönüşüyordu. "Herkes olduğu gibiydi, insanlar en adi yanlarını sergiliyorlardı; iyi özellikleri gösterebilecekleri yer yoktu." Sürgünlerin davranışları kötüydü, fakat Stalin'in sürekli kadınları baştan çıkaran, gayri meşru çocuk üreten, düşman yaratan ve sorun çıkaran tutumu en kötülerinden biriydi. Stalin gelir gelmez kuralları ihlal etmeye başladı.[1]

Yahudi sürgünlerle ilişkisini keserek, sıradan suçlularla dolaşıp kafayı çekmeye başladı. 1949'larda Stalin, Kruşçev ve diğer Politbüro üyelerinin katıldığı bir yemekte şunları anlattı: "Onların arasında çok güvenilir adamlar, siyasilerin arasında ise bir sürü sıçan vardı. Genellikle sıradan suçlularla dolaşırdım. Kasabadaki meyhanelere takılırdık. İçimizden birinde tek ruble varsa, onu pencereden uzatır, son kuruşumuza kadar içerdik. Bir gün ben öderdim, ertesi gün bir baş-

kası." Sıradan suçlularla kurulan bu arkadaşlık züppe orta sınıf devrimcilerin asaletine ters düşüyordu. "Bir keresinde benim için bir yoldaş mahkemesi örgütlediler," diyordu Stalin "ve beni suçlularla kafayı çektiğim için yargıladılar." Yoldaşlarına ters düşen uyumsuz Soso'nun ne ilk ne de son yargılanışıydı bu.[5]

Fakat dış dünyayla teması kaybetmedi. 1903 yılının aralık ayında Lenin'den bir mektup geldi. "Lenin'le ilk kez 1903'te karşılaştım," der Stalin, "yüz yüze değil, posta yoluyla. Uzun bir mektup değildi, fakat partimize ilişkin cesur ve pervasız bir eleştiriydi." Abartıyordu. Lenin o sırada Stalin'in adını bile duymamıştı. Bu kişisel bir mektup değil, bir broşürdü: "Örgütsel Görevler Konusunda Bir Yoldaşa Mektup." Ancak broşür Stalin'i gerçekten de etkilemişti. "Bu basit, cesur not Lenin'in kişiliğinde partinin bir dağ kartalına sahip olduğu inancımı güçlendirdi."

Stalin broşürü okuduktan sonra yaktı, kısa süre içinde Brüksel ve Londra'da yapılan SD Partisi İkinci Kongresi'nde Lenin ile Martov'un, sosyalizmi azınlıklara ulusal toprak sağlama düşüncesiyle birleştirmek isteyen rakipleri Yahudi Bund ekibini yenilgiye uğrattıklarını öğrendi. Fakat bu kez de galipler birbirine düşmüştü. Lenin devrimcilerden oluşan özel bir örgüt talep ederken, Martov daha geniş bir üyelik yapısı ve sıradan işçilerin de örgüte alınmasını istiyordu. Hizip mücadelelerinden zevk alan Lenin, kendi grubunun çoğunluk yanlıları –Bolşeviki– Martov grubunun ise azınlık yanlıları –Menşeviki– olduğunu iddia ederek partiyi böldü.*

Stalin, o sırada Lenin'le teması olan Leipzig'deki Goreli aksak dostu Davitaşvili'ye hemen bir mektup yazdığını iddia etmiştir. Fakat bu da onun küçük ve zararsız yalanlarından biriydi. Neredeyse bir yıl boyunca yazmadı, fakat artık bir Leninist idi. Troçki bir Bolşeviği ilk bakışta tanımanın mümkün olduğuna inanırdı. İremaşvili de Stalin'in "anında Bolşevik" olduğunu söyler. 1904 yılında dünyayı altüst edecek bir şeylerin yaklaşmakta olduğuna dair güçlü bir sezgi var-

* Bu erken tarihte bile, proletaryanın kararlı savunucuları Lenin ve Stalin gerçek işçilerin örgüte katılmasına karşıydılar. Bir oligarşinin işçiler adına partiyi yönetmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu kavram, gelecekte "proletaryanın diktatörlüğü" kavramına dönüştü. Stalin, işçilerin parti komitelerine seçilmesinin çok sayıda amatör devrimcinin ve polis ajanının harekete girmesine yol açacağını düşünüyordu. Leninistler köylülerin toprak özlemine de fazla sempati duymuyorlardı. Gürcü Sosyal Demokratların çoğu geniş işçi ve köylü katılımının ve köylüye toprak dağıtımının gerekliliğine inandığı için, Menşevik saflarda yer aldılar. Yordanya gibi delifişeklerin yönetiminde Gürcü Menşevikler çok etkili oldular ve giderek ün kazandılar; Gürcü Menşevikler şiddete Rus Menşevikleri'nden daha eğilimliydiler. Yibladze ve Noe Ramişvili şiddet ve kamulaştırma konularında 1907'ye değin Stalin kadar coşkuluydular. Ancak sonuçta Bolşevikler daha disiplinliydiler, acımasızdılar ve şiddet eylemlerine daha yatkındılar. Aşırı Menşeviklerin yanı sıra, Kamenev gibi ılımlı Bolşeviklerin de olması, durumu daha da karmaşık hale getirir.

dı. Hareket, gelişiyordu. Kendisine bir Uzakdoğu imparatorluğu kurmak isteyen II. Nikola, Japonya ile "muzaffer bir küçük savaş"a girme hatasını işlemek üzereyken, devrim ansızın her zamankinden daha yakın görünüyordu. Novaya Uda'da oyalanacak zaman değildi.[6]

Soso gelir gelmez kaçma planları yapmaya başlamıştı. Kaçmak, tıpkı tutuklanmak ya da sürgüne gönderilmek gibi devrimci deneyimin bir parçasıydı.

Kaçmak "çok zor değildi; herkes kaçmaya çalışırdı,"diye yazar, Troçki, "Sürgün sistemi elek gibiydi."

Kaçmak çizme satın almak için parayı ve sahte belgeleri gerektiriyordu. Olağan ve tam bir kaçma seti, çizme, yiyecek, giysi, tren bileti ve rüşvetten oluşuyor, bütün bunlar toplam 100 rubleyi buluyordu. Komplo teorisyenleri, saf saf Stalin'in parayı nereden bulduğunu sorarlar. Yoksa o bir Ohrana ajanı mıydı? Parayı muhtemelen Keke aracılığıyla Egnataşvili ve partili yoldaşlar sağladı. Fakat bu kadar parayı bir araya getirmek görülmemiş bir durum değildi: 1906 ile 1909 arasında, toplam 32.000 meçhul sürgünün yaklaşık 18.000'i, kaçmak için gerekli parayı bir biçimde bulabilmişti.

Stalin'in propaganda amacıyla kendi tutuklanmalarına ve kaçışlarına ilişkin tuttuğu kayıtlar daha kuşkuludur. Ancak iddia ettiğinden *daha çok* kaçtığı ve tutuklandığı görülmektedir. 1930'larda bizzat gözden geçirdiği kısa biyografisinde sekiz tutuklanma, yedi sürgün ve altı kaçışı onayladı, ancak 1947'de kitabı yeniden gözden geçirirken, kırmızı kalemle bu sayıları yedi tutuklanma, altı sürgün ve beş kaçış olarak düzeltti. Kendisiyle yapılan görüşmelerde, "beş kez kaçtım," diyordu. Stalin'in tevazu göstermesi ya da sayıları unutması tuhaftır. Aslında en az dokuz tutuklanma, kısa süreli dört gözetim altına alınma ve sekiz kaçış olmuştu.

Bu konuda son söz, Stalin'in gizli polis bağlantıları konusunda uzman olan Aleksander Ostrovski'ye aittir: "Stalin'in sık sık kaçabilmesi gerçeği, ancak devrim öncesi sürgün sisteminin özelliklerine hiçbir şekilde aşina olmayan bir kişiye şaşırtıcı gelebilir."

Soso ilk amatör kaçış girişimini 1903 yılının aralık ayında, Lenin'in broşürünü okuduktan hemen sonra gerçekleştirdi. Ev sahibesi ve çocukları seyahat için ona biraz ekmek verdiler. Daha sonra, Anna Alliluyeva'ya, "Önceleri beceremedim, çünkü polis şefinin gözü üzerimdeydi," diyecektir. "Her yer buz kesmişti. Kışlık

malzeme topladım ve yürüyerek yola çıktım. Yüzüm neredeyse donacaktı!" Yaşlılık döneminde bu öyküleri biraz daha uzun anlatıyordu. "Buz kırılınca donmuş nehre düştüm," der, Sovyet dönemindeki adamlarından Lavrenti Beria'ya. "Soğuk içime işledi. Bir kapıyı çaldım, kimse beni içeri almadı. Tam gücüm tükenmek üzereydi ki, şansım döndü ve sefil bir kulübede yaşayan yoksul birtakım insanlar beni içeri aldılar. Beni doyurdular, sobanın yanında ısıttılar ve bir sonraki köye ulaşmam için giysi verdiler."

Yaklaşık 70 kilometre yürüdükten sonra, Abram Gusinski'nin Balagansk'taki evine ulaşmayı başardı.

> Bir gece, -30 dereceyi bulan müthiş bir soğuk vardı. Kapıya vurulduğunu işittim.
>
> "Kim o?"
>
> "Aç kapıyı, Abram. Benim, Soso."
>
> Buz tutmuş Soso içeri girdi. Üzerinde Sibirya kışına hiç uygun olmayan bir giysi vardı. Keçeden yapılmış bir cüppe, kafasında bir fötr şapka ve bu kıyafete hiç uymayan şık bir Kafkas atkısı. Karım ve kızım beyaz atkıya hayran oldular. Bunun üzerine Yoldaş Stalin, tam bir Kafkas cömertliği sergileyerek başlığı çıkarıp onlara verdi.

"Gerekli belgeler"i vardı. Fakat daha ileri gidemedi.

Sergey Alliluyev'e göre, "Burnunda ve kulaklarında donma vardı. Hiçbir yere gidemezdi, Novaya Uda'ya geri döndü." Sınır kasabasındaki mahkûm dostları onu içki âlemlerinde ısıtırlarken, ikinci girişimini planladığı kuşku götürmez.

Soso annesine bir mektup yazdı ve Keke "uygun elbiseler dikti ve mümkün olduğu kadar kısa süre içinde ona gönderdi. Soso onları giyip kaçtı." Mitrofan Kungarov'a ait olan bir başka eve taşındı. Kungarov, 4 Ocak 1904 günü onu Novaya Uda'dan çekip çıkardı. Bir kılıçla silahlanan Stalin, polis şefini şikâyet etmek için yakınlardaki Zarkovo'ya gitmek istediğini söyleyerek onu kandırmıştı. Kungarov muhtemelen her durakta kendisine votka ısmarlanmasını isteyen sarhoş bir kızak sürücüsüydü. Yıllar sonra Stalin, "Eksi kırk derecede yol aldık," diyecekti. "Kürklere sarınmıştım. Arabacı paltosunun önünü açıyor, dondurucu rüzgâr neredeyse çıplak karnına vuruyordu. Anlaşılan alkol vücudunu ısıtıyordu. Ne sağlıklı insanlardı!" Fakat köylü Stalin'in kaçmaya niyetlendiğini anladığında yardım etmeyi reddetti ve kızağı durdurdu. "O anda,"der Stalin, "kürk pal-

tomun önünü açıp ona kılıcı gösterdim ve arabayı sürmesini emrettim ... Köylü derin bir iç çekti ve atları dörtnala sürdü!"*

Soso artık yoldaydı. Ortodoks Yortusu yaklaşıyordu. Kutlamaların polisin dikkatini dağıtacağını düşünüyordu. Fakat polis hemen durumu fark ederek bir telgraf çekti: "Sürgün Yosif Cugaşvili firar etmiştir! Yakalanması için gerekli önlemler alınsın!" Stalin, Tiyret İstasyonu'na ulaştı. Oradan İrkutsk'a geçebilir ve Trans-Sibirya Demiryolu boyunca ters istikamette yol alabilirdi.

Tatil günlerinde bile Sibirya istasyonlarında üniformalı jandarma, bazıları profesyonel bazıları serbest çalışan muhbirlerden oluşan Ohrana ajanları kaçakları yakalamak için devriye geziyordu. Fakat Stalin sadece asker çizmesi bulmakla kalmamıştı, yanında bir polis ajanına ait kimlik kartı da vardı. Uzak Sibirya'da (Kafkasya'daki gibi) her türlü belge satın alınabilirdi, fakat bu alışılmış bir durum değildi. Stalin'in yıllar sonra övünerek anlattıklarına bakılırsa, bir istasyonda gerçek bir hayalet peşine takıldı. O sırada karşıdan bir jandarma geliyordu. Stalin hemen jandarmaya yaklaşarak ona sahte kimlik kartını gösterdi ve peşindeki hayaletin kaçak bir sürgün olduğunu söyledi. Bağırıp çağırarak itiraz eden hayalet tutuklanırken, Stalin gayet sakin bir tavırla Kafkasya'ya giden trene atladı. Bu Stalin'in içinde yaşadığı ortamın ne kadar karanlık olduğunu gösteren bir öyküdür. Soso gerçekten bir polis ajanı olsaydı, böyle bir öykü anlatmaz, hattâ bunu uydurmazdı. Fakat öykünün bu komplolar yıldızının gizemine (ve hakkındaki kuşkulara) eklendiği kesindir.[7]

On gün sonra Tiflis'teydi. Bir arkadaşının evine daldığında, onu zor tanıdılar. Sibirya'da çok zayıflamıştı.

"Beni tanımadınız mı, korkaklar!" diye bir kahkaha attı. Onu kutladılar ve bir oda kiraladılar.

Stalin'in zamanlaması mükemmeldi. 1904 yılının ocak ayında Rusya savaşa girdi. Japonlar Uzak Doğu'daki Port Arthur limanındaki Rus donanmasına saldırmışlardı. İmparator ve bakanları ilkel Japon "maymunları"nın uygar Rusya'yı ye-

* Stalin'e kaçarken ekmek veren çocuklar 1934'te ona bir mektup yazdılar. Stalin de onlara bir radyo ve gramofondan oluşan hediyelerle birlikte bir mektup gönderdi. 1947'de pansiyoncu Kungarov da ona bir mektup yazdı: "Sovyetler Birliği'nin Başkomutanı Yoldaş Y. V. Stalin, sizi rahatsız ettiğim için çok özür dilerim, fakat 1903'te benim evimde kalmıştınız ve 1904'te sizi bizzat Zarkovo'ya, Tiyret İstasyonu'na götürmüştüm. Polis beni sorguya çektiğinde, sizi sadece Balagansk'a kadar götürdüğümü söyledim. Yalan söylediğim için beni hapse attılar ve on kamçı vurdular. Sizden yardım istiyorum." Kungarov'un bütün bunları uydurmuş olması pek mümkün görünmemektedir. Fakat Stalin mektubu okuduktan sonra bu olayı hatırlamadığını söyledi ve Kungarov'dan biraz daha ayrıntı istedi. Muhtemelen Stalin'in ilk sürgün anıları fazla canlı değildi. Kaçışına yardım etmek istemediği için Kungarov'a kin beslemiş olması daha muhtemeldir.

nemeyeceğine inanıyorlardı. Ancak Nikola'nın ordusu çok geri, köylü askerleri yetersiz silahlanmış, komutanları da talihsiz ahbap çavuş gruplarından ibaretti.

Stalin'in oda arkadaşı, "O sırada *Fransız Devrimi'nin Tarihi*'ni okuduğunu hatırlıyorum," der. Stalin mahşerin atlıları olan savaş ve devrimin nasıl birlikte koşturduklarını biliyordu.

Gürcistan kaynıyordu. Stalin daha sonra şöyle diyecekti: "Gürcüler öyle siyasallaşmış bir millettir ki, siyasal bir partinin üyesi olmadan yaşayan tek bir Gürcü olduğunu sanmıyorum." Genç Ermeniler Daşnaklara, Gürcüler Sosyalist-Federalistlere, diğerleri Menşeviklere, Bolşeviklere, Anarşistlere ya da SR'lere katılıyorlardı. Sonuncu grup, çara ve bakanlarına karşı korkunç şiddet eylemleri düzenliyordu. Savaş imparatorluğun enerjisini tükettikçe, Ohrana, devrimcileri kitle halinde tutuklayarak isyanı bastırmaya çalıştı.

Acımasız, saldırgan Soso'nun dönüşü bütün yoldaşları sevindirmedi. Düşmanları ondan kurtulmanın yolunu arıyorlardı. Stalin'in Marksist Ortodoksluğunda bir sorun vardı: Lenin, Bund grubunu yenilgiye uğratmıştı, çünkü imparatorluğun bütün halkları için enternasyonalist bir partiye inanıyordu. Yordanya bile Marksizmi bütün Kafkasya bölgesinde yüceltiyordu. Şiirlerindeki romantik düşlere bağlı olan genç Stalin ise, tuhaf bir tutumla, Gürcü bir SD partisi istiyordu. Bu yüzden düşmanları onu Marksist enternasyonalist olmamakla, Bundcu eğilimler taşımakla suçluyorlardı. O sırada Stalin, Marx'ı kendi içgüdülerine uyarladı. David Sagiraşvili'nin gözlemine göre, Marx'tan "hep kendi tarzına uygun" alıntılar yapıyordu. Bir toplantıda kendisine karşı çıkıldığında, Soso "zerre kadar rahatsızlık duymadan," şöyle dedi: "Marx bir göt oğlanıdır. Onun yazdıkları benim dediğim gibi yazılmalı!" Bu sözlerden sonra, öfkeyle toplantıyı terk etti.

Bereket Stalin, o sırada Lenin'in radikal yaklaşımını destekleyen, Mesame Dasi'nin kurucularından Bolşevik Miha Çihakaya tarafından güçlü biçimde destekleniyordu. Stalin, kendisinden daha büyük, enerjik, ideolojik cazibe taşıyan keçi sakallı Çihakaya'ya saygı duyuyordu. Daha sonra onunla alay etti, fakat minnet duygusunu "köpeklere özgü bir vasıf" gibi görse de, ona çok şey borçluydu.

Çihakaya, partiden ihraç edilmekten kurtardığı Stalin'i övüyordu, fakat onu Marksizme yeni bir başlangıç yapmaya da zorladı. "Sana fazla güvenemiyorum," dedi Soso'ya. "Henüz gençsin, sağlam bir fikri temele ihtiyacın var, yoksa zorluklarla karşılaşırsın."

Çihakaya, yeni fikirleri öğrenmesi için onu Daneş Şevardyan adında genç bir Ermeni entelektüelle tanıştırdı. Daha sonra Stalin, gülerek, Çihakaya, "dersimize, gezegenlerin, yeryüzünde hayatın, protein ve protoplazmanın oluşumuyla başladı," diye anlatır. "Köleci topluma gelebilmemiz üç saati aldı. Dayanılmaz bir şeydi. Sonunda uyuklamaya başladık..."

Ancak Stalin'in anlattıkları utanç verici bir gerçeği gizliyordu: Çihakaya ona sapkın görüşlerinden vazgeçtiğini gösteren bir *Özeleştiri* [Credo] yazmasını emretti. Ermeni metni okudu ve tatminkâr buldu. Metin yetmiş kopya basıldı ve dağıtıldı.* Stalin bağışlandı, fakat Çihakaya, ona yeniden bir görev alana kadar "dinlenmek" zorunda olduğunu söyledi.[8]

Soso gayet rahat bir tavırla arkadaşlarından geçiniyordu. Kamo ve Svanidze'nin arkadaşı ve eski papaz okulu öğrencisi Mihail Monoselidze, "Bir aile evini ziyaret ettiğinde, o ailenin bir ferdiymiş gibi davranırdı," der. "Evdekiler şarap içiyor ya da sevdiği meyve ve tatlılardan yiyorlarsa, hiç sıkılmadan şöyle derdi: 'Biri bana şarap içmeye ve meyve yemeye davet edildiğimi söyledi'. Dolabı açar, dilediğini yerdi..." Kutsal bir görevi olduğu için insanların ona minnet borçlu olduklarına inanıyordu.

Zamanını daha çok zengin arkadaşı Spandaryan'la geçiriyordu. Spandaryan onu, Lenin'in ölümünden sonra Stalin'le birlikte ülkeyi yöneten ve daha sonra onun kurbanı olan, geleceğin "Kamenev"i Lev Rosenfeld'in yönettiği bir çevreyle tanıştırdı. Kamenev'in, Batum-Bakü demiryolunu inşa eden zengin bir mühendis olan babası, Marksist oğlunun geçimini sağlıyordu. Yaşlı görünmesine rağmen Stalin'den genç olan Rosenfeld, miyop gözlükleri ve açık mavi gözleriyle bir öğretmeni andırıyordu. Stalin'e dostça davranıyor, fakat ona hep tepeden bakıyordu. Bu tavrını kendisi için çok geç olana kadar sürdürdü. Kamenev Bolşevik olmakla birlikte çok ılımlıydı ve Stalin'in tez canlılığına ters düşüyordu.

* *Özeleştiri*, Stalin'in geçmişinin önemli sırlarından biriydi. Stalin'in Leninist olduğuna ilişkin kanıtları önemli ölçüde zayıflattı, onu bağımsız Gürcistan'ı kuran 1918'in Menşeviklerine ve 1921-1922'nin Bolşevik "sapmalar"ına yaklaştırdı. 1925'te Lenin'i izlemeye çalışan Stalin bu metnin kopyalarını araştırmaya ve bulduklarını imha etmeye başladı. 1934'te iki kez Şevardiyan'a başvurdu (birincisinde, önemli bir Stalinist olan, Ticaret Komiseri Anastas Mikoyan, daha sonra da Tiflis'ten eski yoldaşı, Tiflis Üniversitesi'nin Rektörü Malakya Toroşelidze aracılığıyla). Şevardyan belgeleri kendi köyünde gömmüştü. 1937 Terör'ünde Mikoyan ve Beria 300 Ermeni Bolşevik'in yer aldığı bir ölüm listesiyle Erivan'a gönderildiler. Mikoyan 300 kişiden birini, o sırada tutuklu olan Şevardyan'ı kurtardı. Ailesi belgeleri yok etmişti. Şevardyan, 24 Ekim 1941'de, Almanlar ilerlerken kurşuna dizildi. Özeleştiri hakkında bilgi sahibi olan herkes kurşuna dizilmedi: Çihakaya'ya dokunulmadı

"Entelektüellerle sık sık dalaşırdık," der Kamo. "Bir keresinde, gösteriye katılmak istemeyen Kamenev'le kavga etmiştim." Kamenevler'de Soso eski dostlarından biriyle, Yosif Davriçevi'yle karşılaştı. Davriçevi, Kamenev ve Spandaryan'la birlikte, Tiflis'in Golovinski Bulvarı'ndaki en gözde okuluna girmişti.

O sıralarda Sosyalist-Federalizm'le flört eden Davriçevi, "Gori'den beri ilk kez Soso'yu gördüğü için memnun" idi. Tip olarak Stalin'e benziyordu (ve üvey kardeş olduklarına inanıyordu). Davriçevi, "Eski günleri andık," der ve küçümseyen bir ifadeyle Stalin için "Tiflis'te kimseyi tanımıyordu," diye ekler.[9]

Bu pek doğru değildi. O sırada Stalin ileride SSCB'yi kendisiyle birlikte yönetecek ya da en azından hayatını paylaşacak pek çok genç devrimciyle tanışıyordu. Bir gün Sergey Alliluyev, Bakü'den yanında bir baskı makinesiyle döndü. Makineyi devrimcilerin gözde mekânlarından biri olan, Babe Boçoridze'nin evine getirdi. "Etrafa bakındım," diye yazar Alliluyev.

> Yirmi üç yirmi dört yaşlarında genç bir adam odaya girdi.
> "Bizden biri," dedi Babe.
> "Bizden biri," diye tekrarladı genç adam ve beni yan odaya davet etti. Beni bir masanın başına oturttu ve sordu: "Bana vereceğin iyi haberler var mı?"

O sırada Davriçevi'den on yaş daha genç olmasına rağmen, ona tepeden bakan Soso, baskı makinesinin taşınmasıyla ilgili emirler vererek onun üstüymüş gibi davranıyordu. Gizli faaliyet içinde tanışmışlardı, fakat Alliluyev bir süre sonra onu evine davet ederek her önüne gelenle yattığı söylenen güzel karısıyla tanıştırdı. Stalin daha sonra, Alliluyev kadınlarının "onu asla yalnız burakmadıkları"nı ve hep "onunla yatmak istedikleri"ni söyleyerek yakınacaktı.

13

ÇAPKIN BOLŞEVİK

Alliluyev ailesi bu cezaevleri, ölüm ve komplolar dünyasından iktidarın zirvesine kadar Stalin'le birlikte yol alacak ve sonra, bizzat Stalin'in eliyle cezaevleri, ölüm ve komplolar dünyasına geri dönecekti.

Sergey, "herkesin hayranlık duyduğu, Çingene ataları gibi gözü pek bir adam" idi. Hemen kavgaya girerdi. Birileri işçilere kötü mü davrandı, onları hemen döverdi. Sergey'in, kızlık soyadı Fedorenko olan karısı Olga, "gri yeşil gözlü, sarı saçlı gerçek bir afet" ve cinsel cazibesiyle erkekleri ayartan bir Marksist idi. Olga, "sık sık erkeklere âşık olurdu," diye yazar, torunu Svetlana.

Olga'nın, aslen Alman olan anne ve babası kızlarının geleceğine umutla bakıyor ve onu düşünerek çok çalışıyorlardı. Fakat o sırada yirmi yedi yaşında olan ve ailenin yanında kiracı olarak kalan Sergey Alliluyev, Çingene kökenli serflerden oluşan bir ailenin oğluydu ve on iki yaşından beri çalışıyordu. Olga on üç yaşındayken bir sosis imalatçısı ona talip oldu, fakat kızın gönlü kiracıdaydı. Onunla kaçtı. Baba, Sergey'i kamçıyla kovaladı, fakat artık çok geçti. Sergey ve Olga kendilerini devrimci faaliyetlere verdiler ve ikisi kız ikisi erkek dört çocuklu bir aile oldular.

Ailenin en küçüğü Nadejda Alliluyev henüz bebekti, fakat diğer çocuklar bu dengesiz, nemfoman anneyle ve bir davaya adanmış aile fertleriyle büyüdüler. Aile hayatı eve sürekli gelip giden, bir görünüp bir kaybolan genç devrimciler yüzünden tam bir keşmekeş halindeydi. Annenin beğenisine uygun olanlar, özellikle karanlık, gizemli tiplerdi. Daha çok Gürcüleri tercih ediyordu. "Fırsatları değerlendirerek, önce bir Polonyalı'yla, sonra bir Macar'la, daha sonra bir Bulgar'la, hattâ bir Türk'le aşk ilişkisi yaşadı," der Svetlana. "Güneyli erkeklerden hoşlanır, zaman zaman, 'Rus erkekleri çok kıro,' diye söylenirdi."

Olga Alliluyeva'nın en gözde sevgilileri, o sırada Sibirya'da sürgünde olan, Lenin'in her zaman derin düşünceler içindeki elçisi Viktor Kurnatovski ile Stalin

idi. Oğlu Pavel Alliluyev'in, annesi hakkında "önce Stalin'i, daha sonra Kurnatovski'yi tavladı" diye yakındığı söylenir. İddiaya göre, Nadya annesinin bu iki adamla yatmasına alışmıştı. Torunu Svetlana, Olga'nın "Stalin'in hep zayıf noktası" olduğunu yazar. "Çocuklar durumu kabullenmişlerdi; aşk ilişkisi er ya da geç sona eriyor, aile hayatı devam ediyordu."*

Bu ilişkinin yaşanmış olması muhtemeldir. Eğer öyleyse, o dönem için sıradan bir olaydı bu.

Yeraltındaki devrimciler, püriten dış görünüşün ardında, cinsel konularda gayet rahattılar. Evli yoldaşlar kendilerini sürekli devrimci faaliyetin harareti içinde buluyorlardı.[1]

Soso, Alliluyevler'le birlikte olmadığı zamanlarda, Kamo ve genç Sosocu grubu yönetiyordu. Anında itaat gerektiren bir durum olduğunda, şöyle diyordu: "Şimdi yere tükürüyorum. Kuruyana kadar burada olacaksın!"

Kamo kısa süre içinde partinin en yararlı militanlarından biri oldu. Gizli işlerde uzmanlaşıyor, baskı makinelerini kuruyor, bildirileri gizlice dağıtıyordu. Tek bir makale yazmadı, konuşma da yapmadı. Fakat edindiği becerileri genç militanlara öğretiyordu. Gelişigüzel (ve yayımlanmamış) anılarında Kamo, o dönemde kendisinin ve Stalin'in nasıl yaşadığına ilişkin çok şey açıklar. Bildiri dağıtırken, saklanmak için en uygun yer bir kerhaneydi. "Çünkü orada hayalet yoktu!" O kadar parasızdı ki, hayatını sürdürmek için para karşılığında kadınlarla yatıyordu. Bu kadınların ilki, bir doktorun karısıydı. Kadın onu evinde barındırıyordu. "Ev sahibemin bana niye öyle ısrarla baktığını merak ediyordum. Sonra onunla ilişkiye girdim. Çok iğrençti. Fakat barınabileceğim başka bir gizli ev olmadığı için, boyun eğmek zorunda kaldım, hattâ ondan borç para aldım."

Bir başka kadın, Yahudi bir hemşire de ona teklifte bulundu. Kamo bu kadına da direnemedi. "Hemen sonra uzaklaşır, onu bir daha görmemeye çalışırdım!" Kadınlardan geçinen tek kişi Kamo olmayabilir. Kaynak göstermeyen, fakat edindiği bazı bilgilerin sağlam olduğu görülen bir biyografi yazarı, Stalin'in

* Bu "aşk ilişkisi" Stalin, Olga'nın en küçük kızı Nadya ile evlendiğinde tekrar yüzeye çıktı. Stalin'in Nadya'nın babası olduğuna dair söylentiler çıktı. Bu söylentiler onların da kulağına geldi. Fakat Stalin aileyi tanıdığında Nadya henüz üç yaşındaydı. Bu arada, 1904 yılında, Soso'nun iyi bir ailenin daha geleneksel tarzda yetiştirilmiş kızıyla, Nina Gurgenidze'yle ilişkisi vardı ve ona evlenme teklif etmişti. Kız ondan vazgeçip kılıksız bir avukatla evlendiğinde, Soso çok öfkelendi: "O pasaklıyla nasıl evlenirsin!" Avukat koca 1937'de kurşuna dizildi.

Tiflis'te yaşayan bir Alman işadamının karısı, Marie Arensberg'le ilişkiye girdiğini, kadının kocasından tırtıkladığı paraları ona verdiğini iddia eder.

Kamo'nun en yakın dostu, "Sergo" adıyla anılan, yoksul düşmüş bir soylu, Grigori Ordjonikidze idi. Hastabakıcılık eğitimi gören Sergo, kavgacılığı, çapkınlığı, yakışıklılığı ve neşeli mizacıyla tanınırdı. İri kahverengi gözleri, kartal burnu ve abartılı bıyıklarıyla tipik bir Gürcü idi.

Kamo, ona, "Benim yardımcım ol!" diye ısrar ederdi.

"Prensin yardımcısı mı, yoksa çamaşırcı kadının yardımcısı mı olayım?" diyerek dalga geçerdi Sergo. Kamo'nun ikide bir kılık değiştirerek, bazen başının üstünde tepsiyle bir sokak satıcısına, bazen Çerkez üniformaları içinde bir prense, yoksul bir öğrenciye ya da başyapıtı, çamaşır sepeti taşıyan bir çamaşırcı kadına dönüşmesini kastediyordu. Sergo, Stalin'le yakınlık kurdu. Bu ilişki onu Kremlin'e taşıyacak ve sonunda yok edecekti.

Stalin, Kamo ve Sergo'nun okul çocuğu halleri başkalarının gözünden kaçmıyordu. Sergo'nun kuzeni, Minadora Toroşelidze* üçlüyü Sanatsal Toplum Tiyatrosu'nun fuayesinde gördüğünü hatırlar. Tiyatroda *Hamlet* oynamaktadır. Hamlet'in ölü babası sahnede belirdiğinde, avizelere doğru yüzlerce bildiri fırlatılır. Bildiriler havada süzülerek aristokratların ve burjuvaların kucağına konar. Üçlü sessizce sıvışır. Bir keresinde de, Devlet Tiyatrosu'nda bildirileri vali yardımcısının başına fırlatırlar.[2]

Stalin, parti tarafından bağışlanmayı beklerken Batum'a gitti. Menşevikler, Yibladze ve İsidore Ramişvili onu soğuk karşıladılar.

"Kapının vurulduğunu işittim," der Nataşa Kirtava. "Kim o?" diye sorar.

"Benim! Soso!"

"Sen ha! İrkutsk'ta sana mektup gönderdim. Nasıl oldu da, gelebildin?"

"Kaçtım!" Nataşa Kirtava, sevgilisini sevinçle karşıladı. Soso'nun üzerinde kılık değiştirmek için kullandığı bir askeri üniforma vardı. Romanov İmparatorluğu'nun Prusya tarzı üniformalı hiyerarşisi devrimcilerin kılık değiştirmelerini sağlayan muazzam bir gardırop oluşturuyordu. Nataşa yoldaşlarına Soso'nun

* Kızlık soyadı Ordjonikidze olan Minadora, Stalin'le yakın ilişkisi olan Malakya Toroşelidze'yle evli bir Menşevik idi. Minadora 1918'de Menşeviklerin hazırladığı Gürcistan'ın bağımsızlık bildirgesini imzalayan tek kadındı. Stalin ve Sergo'nun 1921'de Gürcistan'ı yeniden fethetmelerinden sonra, o sırada Tiflis Üniversitesi'nin Rektörü ve Stalin'in *Özeleştiri*'sinin bir nüshasını elinde bulunduranlardan biri olan Toroşelidze'yle Tiflis'te yaşamaya devam etti. 1937'de kocasıyla birlikte tutuklandı. Stalin Terör'ünün az rastlanan tipik bir ironisi olarak, kendisi Menşevik olmasına rağmen serbest bırakılırken, kocası, Bolşevik olmasına rağmen kurşuna dizildi. Böyle olması belki de bir rastlantı değildi, çünkü Stalin, Minadora'yı severdi. Minadora'nın anıları yayımlanmamıştır.

döndüğünü söylediğinde, "Bazıları sevindi, bazıları üzüldü." Menşevik Ramişvili, Nataşa'ya Stalin hakkında ağzına geleni söyledi.

"Kov onu!" diye bağırdı. "Aksi halde seni partiden atarız."

Stalin saygılı bir tavırla Nataşa'dan ayrıldı, fakat Ramişvili onun kaçışında kuşkulu bir şeyler olduğuna dair söylentiler yayıyordu: Stalin bir polis ajanı olabilirdi. Soso, asker üniforması içinde sekiz kez ev değiştirdikten sonra, tekrar Nataşa'ya başvurmak zorunda kaldı. Nataşa ona Tiflis'e dönmesi için gerekli parayı sağladı.

"Nereye gidiyorsun, Soso?" dedi. "Yine başın derde girerse ne yaparız?" Yıllar sonra Nataşa, Stalin'in saçlarını okşayarak onu öptüğünü ve şöyle dediğini hatırlıyordu: "Korkma!"

Demiryolunda çalışan biri ona başka bir üniforma sağladı. Bu seferki kıyafet, kondüktörün hatırladığı kadarıyla, "kasket, resmi ceket ve tren biletçilerinin kullandıkları bir el feneri"nden oluşuyordu. Daha önce de onun Tiflis ile Batum arasında düzenli biçimde gidip gelmesini sağlamıştı. Fakat Stalin, Nataşa'yı unutmadı. Tiflis'e geldiğinde, bu kez doktor pozlarına bürünerek ona bir davet mektubu yazdı: "Hemşire Nataşa, sizin oradaki doktorlar biraz tuhaf; hastalığınız ağırlaşırsa, buraya geliniz. Burada çok iyi doktorlar var."

"Gidemedim," der, Nataşa, "ailevi sebeplerden ötürü." Kocası geri dönmüş olabilir miydi? Stalin öfkelendi.[3]

O sırada Stalin, daha yaşlı bir Bolşevik ve Üçüncü Grup'un kurucusu Filip Maharadze'yle birlikte partinin Gürcü dilinde yayımlanan illegal gazetesi, *Proletariyatis Brdzola*'nın (Proleter Mücadele) basımı ve dağıtımıyla meşguldü. Gazete, Tiflis'in işçi mahallesi Avlabar'da gizli bir matbaada basılıyordu. Nisan ayında bir aylığına Batum'a döndü. Bu da mutsuz bir ziyaret oldu.

Deniz kıyısında yapılan 1 Mayıs kutlamalarında Stalin bazı yerel liderlerle, muhtemelen Menşeviklerle aynı safta görüldü. Menşeviklerin önderlik ettiği, kafayı çekmiş bir Marksist grubun çıkardığı hizip kavgasında Stalin dayak yedi.

Orada, birlikte yaşama önerisini reddetmiş olan Nataşa Kirtava'yla karşılaştı. "Hemen ona koştum," diye yazar Nataşa. "Fakat Soso öfkeliydi. Bana, "Defol yanımdan!" diye bağırdı."[*]

* Kirtava, Batum'da parti görevlisi ve ateşli bir Stalinist oldu. Anıları anlaşılması zor, katı bir Bolşevik dille yazılmıştır. Fakat 1930'larda Stalin'e nasıl döndüğünü ve onu nasıl öfkelendirdiğini kayda geçirmeye cesaret etti. Bu öykü şimdiye kadar yayımlanmamıştır.

Batum'da ezilen ve reddedilen, Tiflis'te jandarma tarafından takip edilen Soso, Gori'ye dönerek amcası Giorgi Geladze'nin evinde saklandı ve muhtemelen Keke'yle görüştü. Davriçevi, Gori'de bulunduğu sırada Soso'nun, pek çok takma isminden birini kullanarak, "Petrov" adıyla yeni makaleler yazdığını söyler.[5]

Temmuz sonunda Çihakaya, Stalin'i Batı Gürcistan'a, eski İmeretya ve Mingrelya prensliklerinin bulunduğu bölgeye, yeni bir İmeretya-Mingrelya Komitesi kurmaya gönderdi. Stalin, 30.000 "araba sürücüsü, polis, taverna sahibi, ilkel bürokrat ve boş gezen küçük soylular grubu"nun yaşadığı bir Gürcistan taşrası olan Kutaysi'nin yolunu tutu. Bu önemli bir görevdi, çünkü batıdaki, özellikle Gurya'daki köylüler bütün imparatorluk içinde en siyasallaşmış köylü kesimini oluşturuyordu. "Dağlar, bataklıklarla kaplı vadiler, yumuşak kıvrımlı tepeler, mısır tarlaları, üzüm bağları ve çay plantasyonları"ndan oluşan bu uzak bölge isyan halindeydi. Kızıl Prens Saşa Sulukidze ve güzel sesiyle tumturaklı biçimde konuşan Budu (Namlu) Mdivani adında yeni bir aktör arkadaşın yardımıyla Stalin, bu tuhaf dönemde bir devrimci olarak önüne çıkan şansı en iyi şekilde değerlendirecekti: Japon savaşı imparatorluğun kan kaybetmesine yol açıyordu. 1904 yılının temmuz ayında SR Savaş Tugayı'nın militanları, sertlik yanlısı İçişleri Bakanı Plevhe'yi havaya uçurdular. Yerine deneyimsiz bir aristokrat olan Prens Sviyatopolk-Mirski geçti. Mirski, yeni görevine ısınmaya çalışırken, grevler ve olaylar yayılmaya başladı.

Batı Gürcistan köyleri çoktan tutuşmuştu. İsyan eden köylüler soylulara saldırıp topraklara el koydular ve çarın polisini geri püskürttüler. Stalin heyecan içinde Kafkasya'nın her yerine gidiyordu. Kutaysi'den Vladikafkas ve Novorosisk'e kadar devrimi örgütlemek ve para toplamak için pek çok kez Tiflis'ten ayrıldı. Ohrana onun Tiflis'e dönüşünü ekim ayı içinde şöyle kaydetti: "Cugaşvili sürgünden kaçtı ve Gürcistan İşçi Partisi'nin lideri oldu." Jandarma ona Tiflis'te pusu kurduysa da, son anda haber alıp kaçmayı başardı. Budu Mdivani'yle birlikte tutuklandı ve Tiflis'teki Ortaçala Cezaevi'ne kapatıldı, ancak yeni arkadaşıyla birlikte kaçtı. Polis arkalarından ateş ettiğinde, Budu gövdesini siper ederek Soso'yu korudu.

Batı Gürcstan'da, elinde bir kamış ve olta takımıyla seyahat ediyordu. Polislere çattığında balık tutmaya gittiğini söyleyerek onları ikna etti. Eylül ve aralık aylarında trenle ilk kez petrol kenti Bakü'ye gitti. Bolşevik basın oradaki işçileri aralık grevi için seferber ediyordu. Grev başarıyla sonuçlandı.[6]

SD'ler birleşmeleri gereken bir sırada, bölünüyorlardı. Bolşevikler devrimci öncü üzerinde yoğunlaşırlarken, Yordanya ve Menşevikler, fırsattan yararlanarak Gürcü köylülere ayaklanma çağrısı yaptılar ve onlara en çok istedikleri şeyi vaat ettiler: Toprak. Stalin Kutaysi'deki üssünden kavgayı çamur atarak, yalan söyleyerek ve entrika çevirerek öyle bir yönetti ki, yöredeki Menşeviklerden biri Komite üyelerinden birine, onun kişiliğini ve tarzını gayet açık biçimde ortaya koyan, ender rastlanan bir mektup yazdı:

> Yoldaş Koba [Stalin] size karşı olduğumuzu ve sizin Komite'den atılmanızı istediğimizi yazmış [Menşevik Noe Homeriki'ye hitaben yazıyor]. Sizi temin ederim ki, böyle bir şey yoktur ve Koba'nın size söylediği her şey kesinlikle yalandır. Evet: Bu itibarımızı düşürmek için kasten yapılmış bir harekettir! Bu adamın küstahlığına şaşıyorum. Onun beş para etmediğini biliyor, fakat böyle bir "cüret" beklemiyordum. Bu hareketin –hırsın– amacı, kendisini halka büyük bir adam gibi göstermektir. Fakat... Tanrı ona uygun yetenekler bahşetmediği için entrikalara, yalanlara ve başka "saçmalıklar"a başvurmak zorunda kalıyor. Bu iğrenç adam, kutsal görevimizi lağım suyuyla kirletmek istedi!

Stalin doğru olmadığını bildiği halde, dilediği herkesi Komite'den atma yetkisine sahip olduğunu iddia etti. Homeriki ona, "Koba Kişot" diyordu. Fakat her zamanki gibi Stalin'in arsız "cüreti" galip geldi.*

1904 yılının eylül ayında Lenin adına denetimi sağlamayı başaran Stalin, Leipzig'deki Gori'den yakın arkadaşı Davitaşvili'ye, Lenin'i "dağların kartalı" olarak öven ve Menşeviklere saldıran iki mektup yazdı. "Komite duraksıyordu, fakat onları ikna ettim," diyerek övünüyordu. Plehanov "ya saçmalıyor ya da kin ve nefret sergiliyor"du ve Yordanya tam bir "göt" idi. Bu karanlık Gürcü, Marksizmin uluslararası bilgelerini lanetlerken gayet mutluydu. Mektup işe yaradı: Le-

* Noe Homeriki 1918-1921 yıllarında bağımsız Gürcistan'ın Toprak Bakanı oldu. 1924'te Menşevik ayaklanmaya önderlik etti, yakalandı ve kurşuna dizildi. Mektubu bir jandarma baskını sırasında ele geçti ve uzun süre arşivde kaldı. Mektup Stalin'in yöntemlerini ve hırslarını gayet açık biçimde çözümlediği için eşsiz bir değer taşımaktadır. Nükleer projeden sorumlu Politbüro üyesi Beria, 1950 yılının sonunda gözden düşmüştü ve yok edilmekten korkuyordu. Gürcü çevrelerden bu mektubun varlığını öğrendiğini ve gerektiğinde onu Stalin'e karşı kullanmak için arşiv görevlisinden mektubun peşine düşmesini istediğini artık biliyoruz. Ancak Beria mektubu bulamadı. Mektup ancak 1989'da açığa çıkarıldı.

nin ilk kez Stalin'in varlığından haberdar oldu. "Dağların Kartalı" onu, kendisine bağlı "coşku dolu Kolçiyan" olarak alkışladı.*

1904 yılının son günü Soso, demiryolu işçilerinden oluşan küçük grubuna kendisini Tiflis'in Golovinski Bulvarı'ndaki Soylular Kulübü'nün önünde karşılamasını emretti. Soylu liberaller orada çara anayasayı kabul ettirmek için Ziyafet Kampanyası dedikleri bir toplantı düzenlemişlerdi. Bolşevikler bu türden ham burjuva liberalizminden hiç hoşlanmıyorlardı. Başkan ziyafeti açar açmaz, işçilerin desteklediği Stalin ortaya fırlayıp konuşmak istediğini söyledi. Ziyafette hazır bulunanlar bu talebi reddedince, Stalin "Kahrolsun Aristokrasi" diye bağırarak toplantıyı sabote etti ve işçileri arkasına alarak "Marseillaise" ve "Varsaviyanka"yı söylemeye başladı. 2 ocak günü çarın Uzakdoğu'daki ana limanı, hâlâ asker ve cephaneyle dolu Port Arthur, Japonlara teslim oldu. 1905 yılı böyle başladı.[7]

9 ocak pazar günü Stalin, gene Bakü'deyken, devrimci görünümlü polis ajanı Peder Gapon, o sırada Petersburg'daki Kışlık Saray'da bulunan çara bir Naçizane ve Sadıkane Dilekçe sunmak için, ilahiler söyleyen 150.000 işçinin önünde yürüyüşe geçti. Kazaklar yolu kapamışlardı. İki kez uyarı ateşi açılar. Fakat kalabalık yürümeye devam edince, hedef gözeterek kalabalığın üzerine ateş etmeye başladılar. İki yüz işçi öldü, yüzlercesi yaralandı. "Artık Tanrı yok," diye söylendi Peder Gapon. "Çar da yok."

Kanlı Pazar, imparatorluğu sarstı; bir gösteriler, etnik katliamlar, cinayetler fırtınasına ve bir devrime yol açtı. Grevler bütün imparatorluğu kapladı. Köylüler sarayları ve efendilerinin kitaplıklarını ateşe verdiler. Üç bin malikâne yakılıp yıkıldı. Huzursuzluk orduya da yayıldı. Stalin bir makalesinde, "çarın müfrezeleri," diye yazdı, "gittikçe azalmakta, çarın donanması erimekte, Port Arthur utanç verici bir teslimiyet altında bulunmaktadır. Otokrasinin hastalıklı düşkünlüğü bir kez daha açığa çıkmıştır." Fakat çar hâlâ bir mucize bekliyordu. Tarihin kaydettiği en olağanüstü denizcilik maceralarından birine girişerek, zayıf Baltık Filosu'nu, Japonlarla savaşmak için Afrika, Hindistan ve Singapur'u kapsayan neredeyse bir dünya turuna çıkardı. Bu kumar kazanılsaydı, II. Nikola bütün çağların en büyük zaferini gerçekleştirmiş olacaktı.

Çar talihsiz içişleri bakanını kovdu ve yenisini atadı. Yeni bakan siyasal taviz-

* Kolçis, Altın Koyun Postu Diyarı, Gürcistan'ın eski adıydı.

lerin gerekli olacağını söyledi. "Bir devrimin patlak vermesinden korkuyor gibisiniz," diye karşılık verdi çar.

"Majesteleri, devrim çoktan başladı," dedi bakan. Troçki'nin daha sonra "Elbise Provası" diyeceği 1905 Devrimi başlamıştı. O sırada bütün imparatorluğu, fakat özellikle Stalin'in hayatı boyunca kullanacağı yöntemleri öğrendiği Kafkaslar'ı, gerçek bir devrim, vahşi ve tüketici bir savaş kaplamıştı.[8] Stalin kendisini belirleyici ve dehşet verici bir dramın içinde buldu.

"KAFKAS İŞÇİLERİ! İNTİKAM VAKTİDİR!" diye yazdı. "Kamçıların ıslığını, mermilerin vınlayışını, öldürülen yüzlerce kahraman yoldaşımızı ve onların aziz ruhlarının çevremizde dolaşarak bize 'ÖCÜMÜZÜ ALIN!' diye fısıldayışlarını unutmamızı istiyorlar."[9]

14

1905: DAĞLARIN KRALI

1905 yılı katliamla başladı ve katliamla sona erdi. Bu aynı zamanda, genç Stalin'in ilk kez silahlı adamlara komuta ettiği, iktidarı tattığı, şiddete ve soygunculuğa başvurduğu devrim yılıydı. 6 şubat günü, Ermeniler şehrin orta yerinde bir Tatar'ı vurduklarında Bakü'deydi. Azeri Türkler –ya da sık sık denildiği gibi "Tatarlar"– misillemede bulundular. Haberler hızla yayıldı. Zengin ve başarılı Ermenilerden uzun süredir rahatsız olan yetkililer, Müslüman Azerileri şehrin içine akın edip yağma yapmaya teşvik ettiler.

Beş uzun gün boyunca Azeri çeteler, dini gerilimlerden, zenginliğin yol açtığı hasetten ve yakın komşuluktan kaynaklanan dehşet verici bir kinle, karşılaştıkları her Ermeni'yi öldürdüler. Yahudilere uygulanan pogromlar bütün imparatorluğa yayılırken, Bakü, insanların öldürüldüğü, yakıldığı, tecavüze uğradığı, vurulduğu ve boğazlarının kesildiği tam bir etnik katliam ayini yaşadı. Vali, Prens Nakaşidze ve ona bağlı olan polis şefi hiçbir şey yapmadı. Kazaklar Ortodoks Ermenileri, polis tarafından silahlandırılan Azeri yığınlara teslim etti. Azerilerin konağında kuşattıkları bir Ermeni petrol baronu, mermisi bitip kalabalık tarafından parçalanana kadar Winchester tüfeğiyle saldırganları teker teker vurdu. Sonunda hali vakti yerinde ve silahlı Ermeniler de çatışmaya girip Azerileri katletmeye başladılar.

Belediye başkanı, "Birbirlerini neden öldürdüklerini bile bilmiyorlar," dedi. "Sokaklarda binlerce ceset yatıyor," diye yazdı, Bakü katliamının tanıklarından biri. "Hıristiyan ve Müslüman mezarlıkları doldu." Cesetlerden yayılan koku boğucuydu. Her yerde kadınlar deli bakışlarıyla çocuklarını arıyorlar, kocalar çürümüş ceset yığınlarını taşıyorlardı." En az 2.000 ölü vardı.

Stalin oradaydı ve cehennemi andıran bu manzaraları görmüştü. Bakü'de küçük bir Bolşevik Savaş Birliği örgütlemişti. Esas olarak Müslümanlardan oluşan bu çeteyi topladı ve onlara mümkün olan her yerde iki cemaati paylaşmalarını,

fırsattan yararlanarak her türlü yararlı matbaa malzemesini çalmalarını ve parti için haraç toplamalarını emretti. İlk biyografi yazarı, Bakü'de büyüyen Esad Bey'e göre,* Stalin "bir [Ermeni] aile reisinin yanına giderek, ona usulca ailesinin Müslüman bıçaklarının altında kalacağı anın yakın olduğunu bildirdi", fakat "Bolşeviklere yapılan bir bağışın ardından, Stalin Ermeni tüccarları ülke dışına çıkardı."[1]

Hemen sonra Soso apar topar Tiflis'e gitti. Burada da, Gürcüler ile Ermeniler ya da Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında etnik boğazlaşma tehlikesi vardı. Kent grevlerle felç olmuş durumdaydı; polis devrimcileri tutukluyor ve Kazaklar da Golovinski Bulvarı'nda gösteri yapanlara saldırıyordu.

Stalin katliamı önlemek için bir uzlaştırma gösterisinin örgütlenmesine katkıda bulundu ve Kamo tarafından basılıp dağıtılan ateşli bir bildiri yazdı. Bildiride, çarın "değersiz tahtını kanla, dürüst yurttaşların masum kanıyla, Ermenilerin ve Tatarların ölüm iniltileriyle ayakta tutmak" için "Yahudi ve Ermeni pogromlarını" kullanmakta olduğu uyarısı yer alıyordu.

Stalin, 13 şubat günü, "Bizi birbirimize kırdıran iblislere karşı mücadele etmek için" yapılan bir gösteriye önderlik etti. Gururla, kendi broşürünün 3.000 adet basılarak dağıtıldığını ve kalabalığın "öncü grubunda, bayrak taşıyan birinin omuzlara alınarak güçlü bir konuşma" yaptığını bildirdi. Konuşma yapan bu bayraktarın kendisi olduğu kuşku götürmez.[2] Fakat Bolşevikler ile Menşevikler arasındaki düşmanlık artık iyice zehirli bir hal almıştı.

Aristokrat Menşevik lider Yordanya sürgünden döndü. Muazzam otoritesi ve köylülerden yana duyarlı siyasetleriyle, çoğunlukla Menşevikliği benimseyen Gürcüleri kazanıyordu. Tiflis Komitesi'nde, Batum'da Stalin'in kaçışının kuşkulu olduğunu fısıldayan İsidore Ramişvili, hiçbir kanıt gösteremese de, onu açıktan bir hükümet ajanı olmakla suçluyordu. Yordanya'nın teşvikiyle Menşevikler, daha sonra da Bolşevikler kendi komitelerini seçtiler.[3]

* Esad Bey, Yahudi bir petrol baronunun oğlu olan Lev Nussimbaum'un takma adlarından biriydi. *Stalin: Career of a Fanatic* başlıklı kitabın yazarıdır. Aynı zamanda Kurban Said adıyla, *Ali ile Nino* adında klasik bir aşk öyküsü yazdı. Yeni bir biyografi –Tom Reiss'in *The Orientalist*'i– Nussimbaum'un tuhaf hayatını ve Faşist İtalya'da etnik dönüşüm geçirerek Müslüman olmasını açığa çıkarana kadar gizemini korudu. Adı çıkmış bir fantezi duşkunü ideal bir tarihsel kaynak sayılmaz; kaynak gösterilmeden aktarılan anekdotlar uzun süre efsane olarak görüldü, fakat zamanla çoğunun tarihsel doğruluk taşıdığı anlaşıldı. Tiflis ve Bakü'den gelen mülteciler Nussimbaum'u tanımış ve onun öykülerini kaydetmiş olmalı, fakat güvenilir olmayan malzemenin diğer kaynaklarla karşılaştırılması gerekir.

Nisanda Stalin batıya gitti. Burada silahlı çeteler ve seçilmiş Komiteler yönetim ve adliye işlerinin denetimini ele geçirmişlerdi. Öyle ki bazı köylüler "Komite"nin aslında bir tür yeni "çar"ın ismi olduğunu düşünüyorlardı. "Polisin giremediği [bu] ayrı cumhuriyette" kundakçılık ve katliam günlük olaylar haline gelmişti. Stalin ateşli bildiriler yazıyor, Batum ve Kutaysi'deki Menşeviklere karşı düzenlenen mitinglerde konuşuyordu. Bir tartışmada, "Yoldaş Koba, saat 22'de başlayan ve sabaha kadar süren bir oturumda güçlü bir konuşma yaptı." Daha sonra kılık değiştirmek için sakal ve bıyığını kesip siyah ve gri giysilere bürünüp gizlice ormana girdi ve gece vakti kaçana kadar orada saklandı.

Stalin'in Menşevik düşmanı, karizmatik delifişek Noe Ramişvili, "25 yaşında, ince uzun, gözlerinin içi gülen, sesi güçlü" bir genç adamdı. Bir Menşevik olan Hariton Çaviçvili* bu iki adamın yüzünde düello yapanlara özgü bir ifade görmüştü. Önce Ramişvili geldi, daha sonra "Ramişvili kadar zayıf, fakat daha ufak tefek olan ünlü Soso, Yoldaş Koba. O daha sakin ve daha ciddi görünüyordu. Yüzünde, belki çiçekbozuğu olduğu için, sert bir ifade vardı. Tarzı, havası tamamen Gürcülere özgüydü, ancak onda kimsede olmayan, tanımlanması zor, insana hem cesareti hem de kurnazlığı hatırlatan bir şeyler vardı. Sıradan bir görünüşün ardında, olağanüstü bir şeyler yok muydu?" Çaviçvili onun konuşmasından da etkilendi. Fakat gene de eksik bir şey vardı: "Bir hatip değildi," fakat "çok usta bir oyuncu gibi rol yapıyordu." Ramişvili daha iyi bir konuşmacıydı, fakat Soso, "hafif bir tebessümle, bakışları sabit ... özlü, açık ve çok ikna edici" bir konuşma yaptı. "Ünlü Soso," çoğu kez olduğu gibi, Menşeviklere yenildiğinde bile, "işçiler gözyaşları içinde gidip onu öpüyorlardı."[4]

Soso'nun buz gibi soğukluğunun ardında, çoğu Yahudi olan kendini beğenmiş Menşeviklere duyduğu haset dolu öfke yatıyordu. Bir tartışmadan sonra, Menşeviklere şu sözlerle saldırdı: "Tanrı kendisine Menşevikler gibi yoldaşlar gönderdiği için Lenin ne kadar öfkelense azdır! Kim bu insanlar? Martov, Dan, Akselrod, hepsi sünnetli Yahudi. Onlarla bir kavgaya giremezsiniz, onlarla oturup yemek bile yiyemezsiniz!"[5]

Stalin, Kutaysi'de olduğu sırada, yakınlardaki Çiyatura madencileri onunla görüşmek istediler. Bu dağlık madenci kasabası, Bolşeviklerin Gürcistan'daki yegâne kalesini oluşturuyordu. Soso, onları elde tutmak için zamanının büyük bö-

* Çaviçvili'nin iki ciltlik anıları çok değerli olmakla birlikte tarihçiler tarafından nadiren kullanıldı: Bunlar Fransızca, kısaltılmış olarak yayımlandı. Çaviçvili sürgünde yazan bir düşman tanık olmasına rağmen, hem hayranlık hem de dehşet duygularıyla Stalin'in cazibesine kapılmıştı.

lümünü orada geçirmeye başladı. Sarp yamaçlı, zirvesi karlarla kaplı dağlarının üzerine bulutların çöktüğü Çiyatura, hızla gelişiyordu: Rusya'nın en büyük manganez madeni dünya manganez üretiminin yaklaşık % 60'ını karşılıyordu. Cevher yataklarıyla dolu yarım ay biçimindeki bir arazinin hâkim olduğu kasabada yaşayan "derisi kararmış" 3.700 işçi, çok az bir ücret karşılığında boğucu maden tozuna bulanarak günde on sekiz saat çalışıyordu. Banyodan, hattâ konuttan bile yoksun olan madenciler madende uyuyorlardı. Gelecekteki banka soygununda yer alan, Stalin'in silahşorlarından Kote Çintsadze, "Hayvanlar bile Çiyatura işçilerinden daha iyi yaşıyorlardı" diye yazar.[6]

Sıcak bir yaz günü, maden tozundan zenci gibi kararmış 2.000 madenci, bir ozanlar gününde, önce Menşevikleri, sonra da Stalin'i dinledi. Çaviçvili, Menşeviklerin kendisinden önce konuşarak işçilerin sıkılmasını sağlayan Soso'nun, nasıl "büyük bir taktik ustası" olduğunu gördü. Sıra ona geldiğinde, işçileri daha fazla yormak istemediğini, bu yüzden konuşma yapmayacağını söyledi. "İşçiler ona konuşması için yalvardılar." Bunun üzerine Soso, sadece on beş dakika süren "sade ve çarpıcı" bir konuşma yaptı. "İnsanı şaşırtan soğukkanlı bir tavırla konuşuyordu... gayet sakin bir havada, günlük bir sohbet yapıyormuş gibiydi... Sanki hiçbir şey görmeden, her şeyi gözlemlemişti." Tartışmayı kazandı. Onun düz konuşması, işçilere itici gelen, daha havalı konuşmacıların heybetli nutuklarını gölgede bırakmıştı. Yıllar sonra Stalin, aynı yöntemi Troçki gibi ünlü hatiplere karşı da kullandı. Kendi cazibesinin farkındaydı. Çaviçvili'ye durumu şu sözlerle açıkladı: Menşevik konuşmacı, "büyük bir hatip, fakat burada büyük top kullanılmaz. Kısa mesafeden atış yapman gerekir."

Çaviçvili, Stalin'in "Bolşevik kalesi" haline gelen Çiyatura'nın denetimini ele geçirdiğini söyler. Soso "orada çok güçlüydü: kendisinden iki kat yaşlı, iki kat kültürlü adamlarla kuşatılmış durumdaydı, fakat yarattığı etki ve uyandırdığı hayranlık, kendi adamlarına demir disiplin uygulamasını sağlıyordu." Artık "Ünlü Soso" ya da "Başçavuş Koba" olarak tanınan Stalin, daha sonra, 1907'de Tiflis banka soygununda tabanca taşıyan genç ve güzel öğrenci Patsiya Goldava'nın yardımıyla bir baskı makinesi kurdu.[7]

Ünlü Soso silahlı direniş konusunda ustalaşmıştı. Bütün Gürcistan'a yayılan yarı-partizan, yarı-haydut Kızıl Savaş Birlikleri'ne adam buluyor, onları silahlandırıyor ve onlara komuta ediyordu. "Savaş Birlikleri kurma konusuna büyük önem vermeliyiz," diye yazdı Stalin. Artık o, askeri konularda ve silahlı örgütlenmelerde

üstün bir konumdaydı. Bu deneyim ona sadece komutan havası sağlamakla kalmadı, bir vehim olarak bu alanda yetenekli olduğunu düşünmesine de yol açtı.

O sırada Menşevikler bile silahlanıyorlardı. Stalin'in rakibi Ramişvili'yi bir Askeri Teknik Komisyon ve bomba imalathaneleri örgütlemekle görevlendirdiler. 1905 yılının ortalarında, bu militanlar Gürcistan sokaklarına ve köylerine hâkim oldular. Bu hâkimiyet Kazak saldırılarıyla kesintiye uğruyordu. Stalin ve Bolşevikler zaman zaman Menşeviklerle işbirliği yapıyorlardı.

Çiyatura'da Stalin madencileri ve yöredeki haydutları silahlandırarak, Vano Kiyasaşvili'yi başlarına komutan olarak atadı. "Yoldaş Soso, emir vermek için gelirdi ve Kızıl Birlik'i harekete geçirirdik," der Kiyasaşvili. Kendisi, partizanları eğitiyor, silah çalıyor ve tepelere mühimmat saklıyordu. Çiyatura İstasyonu'nda Çaviçvili, öteki Savaş Birliği'nin şefi, kızıl saçlı, atılgan delifişek, çoğu kendisine âşık olan bir grup kız öğrenciyi militan olarak harekete kazanan Çintsadze'ye Stalin'in emirler verdiğini gördü. Çintsadze ile Stalin'in silahşorları Rus askerlerini silahsızlandırıyor, nefret edilen Kazakları pusuya düşürüyor, banka soyuyor ve hayaletler ile polisleri öldürüyorlardı. Bu faaliyetleri, "neredeyse bütün eyaleti ele geçirene kadar" sürdürdüler. Çintsadze, Çiyatura "bir tür askeri eğitim kampı haline geldi," diye övünüyordu.[8]

Soso sürekli olarak Çiyatura'ya gidip geliyor ve gerilla savaşını yönetiyordu. Tuhaf olan, orada bulunduğu sırada, aristokrat manganez zenginlerinin onu saklamaları ve korumalarıydı. Önceleri Bartholome Kekelidze'nin, daha sonra ondan da büyük olan Prens İvan Abaşidze'nin malikânesinde kaldı. İvan Abaşidze, Manganez Sanayicileri Konseyi'nin başkan yardımcısı, Prens Şervaşidze, Amilahvari ve Prens David'in, yani Kara Nokta olarak anılan papaz okulu öğretmeninin akrabasıydı. (Prens Abaşidze bugünkü Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili'nin büyük büyükbabası idi). Bu nasıl olabiliyordu?

Bütün devrimciler, çarlık rejiminden soğumuş ve her türlü yönetimden dışlanmış büyük işadamları ve orta sınıf tarafından en azından kısmen destekleniyordu. Rusya'da da, tekstil zengini Savva Morozov gibi plütokratlar Bolşeviklere en fazla katkıda bulunan kişilerdi. Avukatlar, yöneticiler ve muhasebeciler arasında "devrimci partilere yardım etmek bir statü sembolü idi." Bu durum özellikle Gürcistan için geçerliydi.

Fakat bütün bunlar sadece misafirperverlik ve hayırseverlikten kaynaklanmıyordu. Stalin gayet kârlı bir faaliyet olan haraç toplama ve şantaj sanatını, muhtemelen

sabıkalı tanıdıklarından, Bakü ve Baturn'daki ilişkilerinden öğrenmişti. Artık para karşılığında güvenlik hizmeti sağlıyordu. Zenginler para ödemezlerse, madenleri havaya uçurulabilir, yöneticileri öldürülebilirdi; öderlerse, Stalin onları korurdu.

Stalin'in savaşçılarından ikisi, yayımlanmamış anılarında, Stalin'in şeytanla bile işbirliği yapabileceğini göstererek, onun pazarlıkçı yanını anlatırlar. G. Vaşadze'ye göre, zenginler soyulduğunda, "'suçlular'ı bulma işini üstlenenler yöredeki yurttaşlar değil, J. V. Stalin olurdu." Bazı "hırsızlar bir Alman manganez şirketinin müdürünü soyarak, adamdan 11.000 ruble çaldılar," der N. Ruhadze. "Yoldaş Stalin, bana parayı bulup iade etmemi emretti. Biz de öyle yaptık."

Zenginlerin Stalin'in yanlarında olmasını tercih etmeleri şaşırtıcı değildir. O sırada Çiyatura katliamlarla sarsılıyordu. "Kapitalistler," diye yazar Çintsadze, "öyle bir korku içindeydiler ki, hemen paraları sökülürlerdi." Polislere ya da hayaletlere gelince, "Çiyatura örgütü onlardan kurtulmaya kararlıydı." Teker teker vuruluyorlardı. Silahlı adamları tepelerde dolaşan, gazeteleri kendi makaleleriyle dolduran, kitlesel mitinglerde etkileyici konuşmalar yapan Stalin, dağların kralı haline geldi. Genç bir zengin avukat, Baron Bibineyşvili "Yoldaş Koba ve [Prens] Saşa Sulukidze bizim en büyük silahlarımızdı," diye yazar. Fakat Menşevikler Kafkasya'nın geri kalan kısmını kazanıyorlardı."[9]

Soso, o sırada ülke dışında olan Lenin'e hesap verirken, "Tartışmalara katılmak için bütün Kafkasya'yı dolaşıp yoldaşlara cesaret vermek zorundayız," der. "Menşevikler her yerde kampanya yürütüyorlar. Biz de onlan geri püskürtüyoruz. Neredeyse hiç adamımız yok (hâlâ çok az, Menşeviklerinkinden iki ya da üç kat az)... Tiflis'in neredeyse tamamını ele geçirdiler. Bakü ve Batum'un yarısı[na hâkimler]. Fakat Bolşevikler, Bakü'nün öteki yarısına, Batum'un yarısına, Tiflis'in bir bölümüne ve Çiyatura (dokuz-on bin işçinin bulunduğu manganez madeni bölgesi) dahil Kutaysi'nin tamamına sahipler. Guriya, Menşeviklere yakın olan Uzlaşmacıların elinde."[10]

Menşevik düşmanlarından birinin yazdıklarına göre, Stalin "Guriya, İmeretya, Çiyatura, Bakü ve Tiflis'te dolaşıp kendisini öne atarak var gücüyle çalışıyordu, fakat bütün çabası esas olarak hizipseldi, Menşevikleri karalamaya çalışıyordu."* Menşeviklerle acımasızca savaşıyordu: "Onlara karşı," diyordu, "her yöntem mubahtır."[11]

* Yazarak da savaşıyordu. Menşevikleri sahte Marksistler olarak suçladığı bir broşürde "Menşeviklerimiz gerçekten de çok bıktırıcı!" diye yazıyordu. Makale, tuhaf ifadeleri ve kısa öyküleri bakımından ilginçti: "Karganın biri bir gün bir gül bulur, fakat bu karganın bir bülbül olduğu anlamına gelmez." Menşevikler "bize, para çalan ve 'hırsızı tutun!'diye bağıran hırsızları hatırlatıyor!" Fakat şu sonuca varıyordu: "Gayet iyi bilinir ki, dil daima ağnyan dişin üzerinde dolaşır."

5 Mayıs 1905 günü, yeni ve liberal vali, Tiflis İstasyonu'nda trenden indi: "Marşlar çalan bando, tüylü tepelikleri olan şapkalar, altın apoletler ve tumturaklı nutuklar." O sırada 68 yaşında olan İllariyon Vorontsov-Daşkov, bir "at yetiştiricisi, petrol yatırımcısı büyük bir aristokrat ailenin evladı" idi. Ailesi Büyük Katerina'nın sevgilisi Prens Potemkin'in ünlü yeğenlerinin soyundan gelen Prenses Vorontsov'la evliydi. İmparatorun aile dostu ve sabık Saray Bakanı Vorontsov-Daşkov açık fikirli ve dürüst biriydi. İlk hareketlerinden biri, bir liberali Guriya'yı yönetmekle görevlendirmek oldu. Fakat Kont Vorontsov-Daşkov, aynı zamanda çok yaşlı ve çok tutarsızdı. Mançurya'da gerçekleşen kanlı Mukden Meydan Savaşı'nda çarın orduları on binlerce köylü-asker kaybetmiş, gene de Japonları yenilgiye uğratmayı başaramamıştı. Sadece Kuzey Denizi'nde bir İngiliz balıkçı teknesini batırmayı başaran ve donkişotvâri dünya turunu tamamlayan Rus Baltık Filosu, 27 mayıs günü, Suşima Savaşı'nda Japonlar tarafından utanç verici bir bozguna uğratıldı. Filonun amirali bile esir edildi. Bu felaketler imparatoru harekete geçirdi. Yahudiler pogromlarla katledildiler. 14 haziran günü Karadeniz Filosu'nun gösterişli savaş gemisi *Tauridalı Prens Potemkin*'in mürettebatı isyan etti.

Kont Vorontsov-Daşkov, gelişini izleyen birkaç gün içinde, iktidarının çöküşüne tanık oldu; Tiflis'te silahlı çetelerle, demiryolu ikmal deposunda şiddet olaylarıyla ve Bakü'de yeni bir kan banyosuyla karşılaştı. Generalleri ve Kazaklar, Tiflis'teki radikallere karşı kanlı saldırılara girişliklerinde, Kont liberal içgüdülerine uygun davranamadı. Hemen sonra açık bir savaş, vahşi bir şiddet ve işçi eylemleriyle yüz yüze geldi. "1905'te," diye yazar bir tarihçi, "el falı bakanlardan fahişelere kadar herkes greve gitti."[12]

9 haziran günü, Stalin'in sevgili Kızıl Prens'i Saşa Sulukidze veremden öldü. Kutaysi'de yapılan cenaze törenine, açık tabutu "Marseillaise" söyleyerek Honi'ye kadar izleyen 50.000 kişi katıldı. O sırada aranıyor olmasına rağmen Stalin cenaze konuşmasını yaptı. Bu konuşma, orada bulunan birinin otuz yıl sonra alıntı yapabileceği kadar coşkuluydu.*

Ünlü Soso'nun hayatı o sırada çok hareketliydi. Doğuya, Tiflis'e; batıya Batum'a,

* Ekim 1949'da tanınmış Gürcü yazar Şalva Nutsubidze ansızın cezaevinden salıverildi ve onun Rustaveli çevirilerine hayranlık duyan, onları gözden geçiren ve katkıda bulunan Stalin'e götürüldü. Stalin'in Kuntsevo'daki malikânesinde verilen akşam yemeğinde Nutsubidze Sulukidze'nin cenazesinde yapılan konuşmayı hatırladı ve konuşmadan alıntılar yaptı. "Olağanüstü bir yetenek, olağanüstü bellekle el ele gider," diye bağırdı Stalin. Misafirinin yanına gidip onu alnından öptü. Öykünün tamamı için bk. *Stalin: The Court of Red Tsar*.

daha sonra Kutaysi'ye gidiyor, Savaş Birlikleri'ne komuta ediyordu. Kendisi de bir Bolşevik militan olan Baron Bibineyşvili "Şiddet devasa boyutlara ulaştı," diyordu. Her genç devrimcinin patlayıcılarla oynadığı, silah çaldığı ve banka soyduğu görülüyordu. "Neredeyse her gün bir 'siyasi cinayet' ya da eski rejimin temsilcilerine yönelik bir saldırı oluyordu." Toprak sahipleri, jandarma, memurlar, Kazaklar, polis ajanları ve hainler düzenli biçimde, gündüz gözüyle öldürülüyordu. Tiflis'te, eski genel vali Golitsin bir Ermeni Daşnak saldırısından, içine giydiği zırhlı gömlek sayesinde kurtulmuştu. Vali, imparatora gönderdiği bir raporda, Şubat 1905 ile Mayıs 1906 arasında 136 memurun katledildiğini, 72'sinin yaralandığını bildiriyordu. Bütün imparatorlukta 3.600 memur öldürülmüş ya da yaralanmıştı. Bu resmi sayılar muhtemelen gerçek sayıların gerisindeydi. Bakü'de, Vali Prens Nakaşidze Daşnaklar tarafından, valinin polis şefi ise bir Bolşevik silahşor tarafından öldürüldü.

"Partiler arasında şiddet eylemleri konusunda büyük bir rekabet vardı," der, Stalin'in Gori'den arkadaşı Davriçevi. Kutaysi'de Soso, kendi Savaş Birliği'ne Kutaysi Cephaneliği'ni soyarak silah sağlama emri verdi. Cephaneliğin yakınlarında bir ev kiraladılar ve tünel kazmaya başladılar. Fakat tünel çöktü.

Kanlı Pazar ve Tiflis'teki bir dizi katliamdan sonra Kazaklardan özellikle nefret ediliyordu. Stalin, Kamo ve militanlarına Kazaklara saldırmalarını emretti. 22 ve 25 haziran arasında, çarın atlıları beş kez bombalandı.

Altmışını geçmiş ve iyi niyetli hayalleri paramparça olmuş vali, Tiflis'teki beyaz konağında sinirsel bir çöküşün eşiğindeydi. Stalin ise, gittikçe artan devrimci karmaşanın içinde, sürekli bir mücadele ortamında gelişiyordu. Okuma yazma bilmeyen kabadayılar ve Kamo gibi adam boğazlayan tipler daima yasaların uygulanamadığı dönemlerde gelişirler, fakat Stalin onlardan farklıydı. Silahlı saldırı ve soygun işlerini düzenliyor, ama aynı zamanda kendisini tartışma, yazma ve örgütleme konularında da geliştiriyordu. Kargaşayı yönetme, yönlendirme ve kışkırtma konusunda yetenekliydi. Vali, sonunda sıkıyönetim ilân etti ve yönetimi generallerine bıraktı.[13]

Bir gün, Çiyatura ile Yirual istasyonu arasında yer alan Çeva köyünde yaşayan genç bir papaz pazara gittiğinde, yanına daha önce hiç görmediği bir adam yaklaştı. "Ben, Gori'den Koba," dedi adam. "Buraya alışveriş yapmaya gelmedim. Seninle özel bir işim var." Peder Kasiyane Gaçeçiladze'yi* bir kenara çeken Stalin, Papa-

* Peder Kasiyane Gaçeçiladze'nin anıları Stalin hayattayken gizlice yazıldı, daha sonra bu kitabın yazarını Gürcistan televizyonunda görüp onunla temas kuran torununa kaldı. Papazın hareketleri ve konuşmaları diğer kaynaklarla uyumludur.

zın elindeki eşeklerden haberdar olduğunu söyledi ve ona tepelerin üzerinden Çiyatura'ya nasıl gidileceğini sordu. "Bu bölgeyi senden iyi bilen yok," diye ekledi.

Papaz bu meşum yabancının kendisi ve ailesi hakkında çok şey bildiğini anladı. Yerel Kızıl Savaş Birliği'nin silahşor ve polis katillerinin pazarın girişini tuttuklarını da fark etti. "O sıralarda Çeva'da polis yoktu. Kızıl Birlik duruma hâkimdi." Bir Kızıl şef olduğu anlaşılan "Gorili Koba", saygılı bir tavırla, papazın eşeklerini kullanmak istediğini söyledi ve tepeler üzerinde yol göstermesi karşılığında ona 50 ruble gibi önemli bir para önerdi. Para, papazın endişelerini azalttı.

Stalin papazla yerel tavernada iki tek atmak için ısrar etti.

"Ne zaman geleceğimi sana bildirecekler," dedi ortadan kaybolmadan önce. "Peder, sakın geç kalma. Bu yolculuğu, gidiş-geliş bir gün içinde yapmak istiyorum. İkimiz de genç adamlarız."

Papaz sözünü tuttu. Stalin iki adamıyla çıkageldi. Adamlar, içinde para, baskı makinesi ve muhtemelen mühimmat olan heybelerin eşeklere yüklenmesine yardım ettiler. Stalin, Çiyatura'ya giden trenlerin sık sık arandığını biliyordu. Bunun "Bolşevik kale"ye ulaşmak için en iyi yol olduğuna karar vermişti.

Aşağı yukarı aynı yaşta olan papaz ve eski papaz okulu öğrencisi, yol boyunca sohbet ettiler. Bir ara Stalin bir ağacın altında başını papazın dizine koyup kestirdi. Stalin'in diktatörlüğü sırasında, Peder Gaçeçiladze, keşke yol arkadaşımı öldürseydim, diye düşünecekti. Fakat o sırada, Stalin "herkesi etkiliyordu. Ben bile ondan hoşlanmıştım. Sakin, ciddi ve dürüsttü. Hattâ bana şiirler okudu." Papaz şiirlerin Stalin'e ait olduğunu da belirtiyordu. Stalin hâlâ şairliğiyle iftihar ediyordu.

"Bazı şiirlerim gazetelerde bile yayımlandı," diyerek övündü. Siyasetten pek bahsetmedi. Fakat, "Polis peşimde," dedi. "Çünkü bir arkadaşım Çiyatura'da kız meselesi yüzünden kavga çıkardı, ben de olaya karıştım." Kavganın bir kanıtı olarak, bükülmeyen kolunu gösterdi (sakatlığı konusunda bir başka iddia). Stalin yemeklerden önce şükran duasını da ihmal etmedi. "Görüyorsun, hâlâ hatırlıyorum," dedi gülerek. Yürürlerken şarkı söylüyordu. "Müziğin gücü ruhu teskin eder," diyordu.

Bir köylü, papaz ile devrimciyi yemeğe davet etti. Çakırkeyf Stalin, yemekte "kadife gibi yumuşak bir sesle" öyle bir şarkı söyledi ki, köylüler onu "kızlarıyla evlendirmek" istediler.

Papaz ona iltifat etti: "Sen mükemmel bir papaz olurdun."

"Ayakkabıcının oğlu olan ben, soylu çocuklarla rekabet ettim," diye karşılık verdi Stalin. "Hepsinden üstündüm."

Çiyatura'ya vardıklarında, Stalin heybelerle ortadan kayboldu ve eli boş döndü. "Onları başımın altına koyup dinlenebilirim artık," dedi.

1905'in o devrimci yazında Stalin'in gizli hayatı böyleydi. Çalınmış silahlar ve paralar taşıyan heybelerle yüklü hayvanların peşinde, tepelerin üzerinden Çiyatura'ya yol bulan silahlı bir örgüt şefiydi o.[14]

Tiflis'te, Kazaklar ve eylemciler sokaklarda çatışıyorlardı. Erivan Meydanı'ndaki belediye binasında her gün binlerce kişi toplanıyor, belediye meclisinde şiddetli tartışmalar oluyor, daha radikal önlemlerin alınması isteniyordu. 29 ağustos günü, II. Nikola'nın İçişleri Bakanı Buligin'in adıyla anılan bir uzlaşma parlamentosu önerisini tartışmak için öğrencilerin düzenlediği bir miting Kazakların saldırısına uğradı. Açılan ateş sonucunda 60 öğrenci öldü, 200 kişi yaralandı.

Stalin hemen Tiflis'e dönüp Şaumyan'la buluştu, bildiri ve dinamitten oluşan bir plan hazırladı. Hemen bir bildiri yazıp Çiyatura'ya döndü, daha sonra, 25 eylül günü için kararlaştırılan öç alma eylemine eşgüdüm sağlamak için geri geldi. "Stalin döndüğünde," der Davriçevi, "bir işaret verildi; Kutsal Dağ'ın tepesinde kırmızı bir fener yakıldı. Akşamın sekizi gibi, militanlar ana kışlaya ateş açtılar... Kazaklar dörtnala geldiklerinde, bu çocuk katillerinin üzerine el bombaları atıldı." Stalin'in militanları aynı anda dokuz ayrı saldırı daha gerçekleştirdiler.

Bolşevik ve Menşevik silahşorlar ve ajitatörler artık sokaklarda işbirliği yapıyorlardı.13 ocak günü Stalin ve Bolşevikler, Menşeviklerle buluştular ve çöküşün eşiğinde olduğu görülen otokrasiyi çifte baskı altına almak için, izlenen siyaseti ve yürütülen şiddet eylemlerini eşgüdümlü hale getirmeyi kararlaştırdılar. İmparatorluğun her yerinde seçimler yapılıyor, işçilerden ve askerlerden oluşan konseyler ya da "Sovyetler" kuruluyordu. Bunların en ünlüsü Petersburg'daydı. Köylüler kırsal kesimde ortalığı yakıp yıkarlarken, 6 ekim günü Moskova-Kazan demiryolunda başlayan bir grev bütün imparatorluğu kapsayan bir genel greve dönüştü. Çarlığın sonu gelmiş gibi görünüyordu.

"Yaklaşan fırtına," diye yazdı, Soso, "antika ve çürümüş olan her şeyi silip süpüren güçlü bir sel olup, bir gün bütün Rusya'yı dalgalar halinde kaplayacak."

St. Petersburg'da, siyasal antenleri ancak bir taş kadar duyarlı olan II. Nikola bile

ülkesini kaybetmek üzere olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Japonlarla barış yapmaya hazırdı, fakat siyasal tavizler kutsal aristokrasinin en derin kanaatlerine ters düşüyordu. II. Nikola, en yetenekli bakanlarını kıskanıyor ve onlardan nefret ediyordu, fakat annesi ve amcaları onu parlak bir şahsiyet olan eski Maliye Bakanı Sergey Vitte'ye danışmaya zorladılar. ABD başkanı Teddy Roosevelt'in himayesinde, New Hempshire'daki Portsmouth'ta Japonlarla bir barış anlaşması imzalamadan önce, Vitte kendisini küçümseyen çara, bir anayasaya razı olması için baskı yaptı. II. Nikola duraksadı, daha sonra, uzun boylu, asker tavırlı kuzeni Grand Dük Nikolay Nikolayeviç'ten bir askeri diktatörlük kurmasını istedi.

Romanov Aristokrasisi sarsılırken, Tiflis'in arka sokaklarında gizli faaliyetler yürüten çete reisi Stalin'in nadiren göze çarptığını görüyoruz.[15]

15

1905: SAVAŞÇILAR, SOKAK ÇOCUKLARI VE TERZİLER

1905 yılının sonuna doğru bir gece, artık Gürcistan Sosyalist-Federalistleri'nin silahlı kanadının başında olan, Stalin'in Gori'den arkadaşı Yosif Davriçevi, Kutsal Dağ'ın eteklerindeki bir arka sokakta birilerinin kavga ettiğini işitti. Oraya gidince, Stalin'in adamı Kamo'nun, tanımadığı bir Ermeni'yi silahla tehdit etmekte olduğunu gördü.

"O paraları senin sorumluluğundaki kasaya götürüp koymadığın takdirde, kendini ölmüş bil!" diyordu, Kamo. "Düşün! Üçe kadar sayacağım. Bir ... iki ... dikkat et dostum ... üç!"

Davriçevi son anda araya girip Kamo'yu kollarından tuttu. "Burada değil, salak. Bu bölgede değil. Burada yönetimin bize ait olduğunu biliyorsun." O sokaklar Davriçevi'ye bağlı milisin denetimi altındaydı. Fakat "aşırı heyecanlı" olan Kamo kolunu kurtardı ve öteki adama üç el ateş etti.

"Üçüncü patlamadan sonra," der Davriçevi, "oradan kaçtık." Ölmekte olan adam kanlar içinde kaldırımda yatıyordu.

Güvenli bir yere ulaştıklarında, "Tanrı aşkına," dedi Kamo, "neden bizim işimize burnunu sokuyorsun? Koba, çok kızacak. Bilirsin, böyle şeylere katlanamaz." Davriçevi de durumdan memnun değildi. "Ona ait" olan mahalleye kısa süre içinde polisler üşüştü. Fakat olay bu kadarla bitmedi.

Stalin, Kamo'yu göndererek onu toplantıya çağırdı. Bir araya geldiklerinde Davriçevi, "Güvenliğini sağladığımız bir semtte Ermeni'yi öldürttüğü için" ona çıkıştı.

"Dinle," dedi Stalin, sakin bir sesle. "Bizim için endişelenmene gerek yok. Kamo ne gerekiyorsa onu yaptı. Sen de aynısını yapmalısın. Şimdi sana bir önerim var. Bizimle birlikte hareket et. Bırak şu Federalistleri. Biz eski Goreliyiz, sokak-

ta oynadığımız günleri hasretle hatırlıyorum. Hâlâ vakit varken gel. Aksi halde..."

"Aksi halde, ne?" dedi Davriçevi.

Stalin bir şey söylemedi, fakat gözlerini kısarak baktı ve yüzünde sert bir ifade belirdi.[1]

Dünyayı sarsan olayların yaşandığı bir sırada, Stalin, kaderleri onunkiyle iç içe geçecek olan Alliluyevler'den ayrılarak, başka bir ailenin hayatına girdi. Adamlarından Svanidze'ye, kendisine kalacak bir yer bulmasını söyledi.* Mavi gözlü, sarı saçlı, zeki Svanidze, uygun bir yer biliyordu. Freylinskaya Sokağı'ndaki 3 numaralı apartman dairesi Tiflis'in merkezinde, Erivan Meydanı'na yakın ve askeri karargâhın hemen arkasındaydı. Pek çok avantajı vardı: Birincisi, güzel Gürcü kızların yaşadığı bir yerdi. Svanidze'nin üç kız kardeşi, Aleksandra (Saşiko), Mariya (Mariko) ve Ekaterina (Kato) Hervieu Atölyesi'ni işletiyorlardı. Burası, üniforma ve elbise imâl eden, adını Fransız modacı Madam Hervieu'dan alan gösterişli bir modaeviydi.

Kızlar, uysal ve sevgi dolu güzelleriyle ünlü Raça'dan (Batı Gürcistan'da) gelmiş Raçvelililer idi. Saşiko, Stalin'i papaz okulundan tanıyan bir Bolşevik'le, Mihail Monoselidze'yle henüz evlenmişti. Diğer iki kız bekârdı. En küçükleri, Kato, balık etinde, "büyüleyici" bir esmer güzeliydi. Genç, kadın terzilerin çalıştığı atölye, neşeli ve kadınsı bir hava taşıyordu.

Svanidze bir gün Monoselidze'yi bir kenara çekti ve "Yoldaş Soso Cugaşvili'yi kalması için evimize getireceğini ve bu konuda kızlara tek kelime etmememi söyledi. Ben de kabul ettim." Monoselidze, böyle diyordu.

"Böylece, 1905 yılında Alyoşa, herkesin Bolşevik hizbin lideri olarak tanıdığı bir adamı, kalması için evimize davet etti," diye yazar, Monoselidze'nin karısı Saşiko. "Soso Cugaşvili, pek kılıksız, zayıf, yüzü hafif çiçekbozuğu ve kahverengimsi, ortalamadan daha kısa boyluydu."

Mihail Monoselidze, "Evimiz, polisin kuşkulanmadığı bir yerdi," der. "Bir odada adamlarım illegal işlerle uğraşırlarken, yandaki odada karım general karı-

* Stalin, Svanidzeler'i sadece Alyoşa aracılığıyla tanıyor değildi. Alyoşa ile üç kız kardeşinin babası Simon Svanidze, Kutaysi'de öğretmendi; anne Sipora ise soylu Dvali ailesine mensuptu. Kutaysi'de, Sipora'nın, kendisi de bir Dvali olan kuzeni polis şefiydi. Gerek Svanidzeler, gerekse Polis Şefi Dvali, Stalin'i gizli polisten sakladılar. Bu örnek de Gürcüler arasındaki bağların devlete sadakatten daha önemli olduğunu gösterir.

larına elbise provası yapardı." Bekleme odası, kontlar, generaller ve polis memurlarıyla doluydu. Burası bir yeraltı hareketinin şefi için ideal bir mekân ve karargâh idi. Aslında Stalin, Madam Hervieu atölyesinde kendi adamlarıyla pek çok toplantı yapmıştı. Gizli belgeleri vitrin mankenlerinin içine saklardı.

"Soso, günlerce oturur, *Brdzola* ve editörlüğünü Monoselidze'nin yaptığı *Ahali Shovreba* [Yeni Hayat] gazetesi için makale yazardı," der Saşiko. Akşamları, çalışmasını bitirince ortadan kaybolur, sabahın ikisine üçüne kadar dönmezdi." Stalin'in karargâhı Kura nehri kıyısındaki Mihaylovski Hastanesi idi. Hastane'nin bodrumundaki baskı makinesini kullanıyordu. Davriçevi, bu tehlikeli günlerde Stalin'in "her an tabancasını çekmeye hazır" olduğunu kaydeder. Fakat acımasız oyunlara ve flörte de zaman buluyordu.

Svanidzeler'in Bolşevik kuzenleri Pimen Dvali eve geldiğinde bütün gün uyurdu.

"Bunun çaresi ne olabilir?" diye söylendi Stalin, onu sarstı. Dvali sıçrayarak uyanınca "Rahatsız mı oldun," dedi Stalin, alaycı bir tavırla.

Dvali, uykulu bir sesle, "Yok bir şey, sevgili Soso," diyerek, öteki tarafına dönüp uyumaya devam etti. Bunun üzerine Stalin, "bir sigara kâğıdı aldı ve onu uyuyan adamın ayak parmaklarının arasına yerleştirip, tutuşturdu. Ayak parmakları yanan Pimen sıçrayarak yataktan fırladı. Gülmekten kırıldık!"*

Saşiko, Stalin'in kız kardeşlere ve kadın terzilere sosyalist broşürler ya da romanlar okuduğunu söyler. "Ya da fıkralar anlatır, maskaralık yapar ya da uykucu Pimen'le dalga geçerdi." Bir keresinde kızların anne ve babaları Kutaysi'den ziyarete geldiler. Kato'nun kuzenlerinden biri şunları anlatır: "Stalin öylesine güçlü duygularla romantik bir şarkı söyledi ki, hepsi büyülendi. Oysa onun kaba ve kendini devrime adamış biri olduğunu biliyorlardı." Stalin küçük güç gösterileri de yapıyordu. Bir gün terziler hiç olmadık yere ücretlerinin artırılmasını talep ettiler. "Karım ve Kato çok şaşırdı," der Monoselidze, "çünkü kadınlar çok iyi koşullarda çalışıyorlardı. İşin aslı sonra ortaya çıktı. Soso, kızları rol yapmaya ikna etmişti. Çok eğlendik. Soso da eğlendi..."

* Saşiko Svanidze ve kocası Monoselidze'nin anıları çok değerlidir. Her ikisi de, Stalin'in diktatör olduğu 1930'ların başından ortalarına kadar anılarını kaydettiler ve şaşılacak kadar dürüst davrandılar. Saşiko'nun anıları yayımlanmadı; Monoselidze'nin anılarının bir kısmı isc kült yazınında kullanıldı, fakat hatırladıklarının çoğu uygun bulunmadı. Bu dönemde, yani 1905-1906 yıllarında, taşradan gelen Bolşevikler Stalin'e hastanede rapor veriyorlardı, fakat liderler –Şaumyan, Spandaryan, Abel Yenukidze (gene bir Raçevellili) ve Budu (Namlu) Mdivani, Soso'nun adamları Kamo ve Sintsadze'yle birlikte Svanidzeler'in evini düzenli biçimde ziyaret ederlerdi.

Soso, özellikle kızların en genci ve en güzeli olan Kato'yu büyülemişti.[2]

Soso'nun Tiflis'teki atölyesinden çok uzakta, Romanovlar'ın sarayında, Grand Dük Nikola imparatora askeri diktatör olmaktansa kendisini vurmayı tercih edeceğini söyledi. II. Nikola'nın pek az seçeneği kalmıştı. 17 ekim günü, acı çekerek Rusya'nın ilk anayasasını, "İmparatorluk Duması" adı altında seçilmiş bir parlamentoyu ve özgür basını kabul etti. Nikola kısa süre sonra bu cömertliğinden ötürü pişman oldu. Manifestosu, denetimden çıkmış kargaşanın yol açtığı kanamayı hızlandırmış, şiddet olayları bütün imparatorluğu kaplamıştı.

Ertesi gün, Hazar Denizi üzerindeki Bakü tıpkı bir çıra parçası gibi alev aldı. Gayet iyi silahlanmış Daşnakların önderliğindeki Ermeniler şubat pogromlarının öcünü almak için kırsal kesime saldırarak Azeri köylerinde katliam yaptılar. Hemen ardından petrol sahaları ateşe verildi. Rusya'da 3.000 Yahudi, Odessa sokaklarında zirveye ulaşan bir pogrom ayininde katledildi.

Stalin Tiflis caddelerindeydi: "Devrim ve özgür Gürcistan bayrakları altında göstericiler caddeleri dolduruyordu. Opera binasının önünde ve zümrüt yeşili parlak bir göğün altında toplanan muazzam bir kalabalık özgürlük şarkıları söylüyordu." Yosif İremaşvili bütün bunları hatırlar. Bir başka katılımcı, heyecanın "çok büyük" olduğunu, "şık giyimli bir kadının kırmızı eteğini çıkarıp... oracıkta bir kızıl bayrak haline getirdiği"ni hatırlar. İremaşvili birden, dostu Stalin'i gördü. "Bir tramvayın tepesine tırmandı, el kol hareketleri yaparak kalabalığa hitap etmeye başladı." Fakat Stalin'in heyecanı, çarın verdiği tavizle biraz gölgelenmişti. Biraz daha sertlik gösterilseydi, çürümüş taht hiç kuşkusuz paramparça olacaktı.

Duma'nın "halk devriminin inkârı," olduğunu yazdı Stalin. "Bu tuzağı bozun ve halkın liberal düşmanlarına karşı amansız bir mücadele başlatın." İmparator Rusya'yı kaybetmişti ve onu geri almak için yeniden başlamak ve "sonsuz Rusya'yı ikinci kez fethetmek" zorunda kalacaktı.[3]

Stalin ve dostları, Svanidzeler ve Alliluyevler, olağanüstü günler yaşıyorlardı. Vali sadece Tiflis'in ve garnizonların denetimine sahipti. Kentin geri kalan kısmında, "Silahlı işçiler halk milisi olarak sokaklarda devriye geziyorlardı," der Anna Alliluyeva. "Saflar, sıska atlarının üzerinde Tiflis'in eteklerinde beliren yeni dostlarla sıklaştı. O becerikli atlıları, başlarında kukuleta, üstlerinde koyun derisi gocuklar, ayaklarında yumuşak deriden uzun çizmelerle... dağlardan gelen köylü-

leri ve çobanları durup hayranlıkla seyrederdik."[4] Bütün bu olanlar Stalin'i gururlandırıyordu. "Devrimin şimşeği gürüldüyor!" diye yazdı. "Cesaretin çağrısını işitiyoruz... Hayat kaynıyor!"[5]

Sokaklarda Yibladze, Menşevik milise önderlik ediyordu. Stalin, Çihakaya ve Budu Mdivani bir Bolşevik yüksek komutanlık kurdular. Hizipler artık müttefikti, her biri çalıştıkları mahalleleri denetliyorlardı.[6] "Tiflis'in dış semtleri silahlı işçilerin elindeydi," diye yazar Troçki. Didube ve Nadzaladevi öylesine özgürdü ki, oralara artık "İsviçre" diyorlardı. *Özeleştiri*'nin üzerinden bir yıl geçmiş olsa da Stalin hâlâ Birlik Komitesi'nde saldırıya uğrayan, Marksizmin Gürcü versiyonuna eğilimliydi. Stalin'in Kutaysi'deki adamlarından biri, delişmen Sergo Kavtaradze, sinirlerine hâkim olamayarak ona "hain" dedi.

"Bu konuda ağız dalaşına girecek değilim," diye karşılık verdi Stalin. "Ne istiyorsan, onu yap!" Daha sonra bir sigara yaktı ve doğruca Kavtaradze'nin gözlerinin içine baktı. Muhtemelen bu konuşmadan sonra yapılan bir toplantının ardından kavga ettiler. Kavtaradze, Stalin'e bir lamba fırlattı.[7]*

Svanidze kız kardeşler, radikal davalar için para toplayan teatral bir şahsiyeti ağırladılar ve Stalin'i gururla, onun konuşmalarından etkilenen Minadora Toroşelidze'yle tanıştırdılar. "Yoldaşlar," dedi Stalin. "Sanıyor musunuz ki, çarı çıplak elle yenilgiye uğratabiliriz? Asla! Üç şeye ihtiyacımız var: Bir, silahlar; iki, silahlar; ve üç, tekrar ve tekrar, silahlar!" Sonra söylediklerini gerçekleştirmeye başladı. "Onun ilk darbelerinden, ama en cüretli darbelerinden biri, Tiflis'teki üç cephaneliği güpegündüz soymasıydı," der Davriçevi. "O sıralarda herkes, bedeli ne olursa olsun silahlanmaktaydı!"[8]

Bakü'deki katliamlar ve Odessa'daki pogromlar Gürcistan'daki gerilimi artırdı. Stalin, Bakü ile Tiflis arasında gidip geliyordu. Her iki kentte de kalabalıklar cezaevlerine saldırdılar. Devrim zaferin eşiğinde gibiydi. Petersburg'da Troçki'nin öderliğindeki Sovyet, çara başkaldırdı ve büyük bir cüretle kendisini paralel hükümet olarak ilân etti.** Moskova'da Bolşevik milis Presnaya fabrikalarını tahkim ediyordu. Fakat rüzgâr tersine dönmek üzereydi. İntikam planları yapan Çar, bütün Rusya'da Yahudileri ve sosyalistleri öldürmek için kendi ölüm müfrezelerini kurmaya başlayan ulusalcı ve Yahudi karşıtı Kara-Yüzler'i destek-

* Stalin'in bu hakarete tepkisi şaşırtıcı oldu ve bu olayı asla unutmadı. Kavtaradze'nin kaderi için bk. Sonsöz. Birlik Komitesi Bolşevikler ile Menşevikleri bir araya getiriyordu.

** Troçki, Stalin "1905 yılını muazzam olaylar hakkında sıkıcı yorumlar yazarak sıradan bir büroda geçirdi," diye yazar. Çoğu tarihçi bu konuda Troçki'nin çizgisini izlemiştir.

ledi. Sertlik yanlısı generaller yönetime hâkim oldular ve asker toplamaya başladılar. İmparator, Tümgeneral Alihanov-Avarski'ye, Gürcistan'da, Gurili köylüleri ve Çiyaturalı madencileri ezme emri verdi: Kazaklar geliyordu.

22 ekim günü, Tiflis Lisesi'nde okuyan 7 Gürcü öğrenci, Rus Kara-Yüzler tarafından katledildi. Olayın ardından çıkan çatışmada, 41 kişi öldü, 65 kişi yaralandı. Stalin'in militanları Rus Kazaklara ve Kara-Yüzler'e karşı derhal misilleme hareketlerine giriştiler.[9]

21 kasım günü Tiflis'in Ermeni Çarşısı'nda Ermeniler ile Azeriler arasında silahlı çatışma oldu, 25 Müslüman öldürüldü. Stalin ve Sosyal Demokratlar kendi militanlarını, çatışanları ayırmak için harekete geçirdiler. Çatışmanın Ohrana'nın kışkırtmalarından kaynaklandığını düşünüyorlardı. İç savaşın eşiğindeki Tiflis "kaynayan bir kazan" gibiydi, diye yazar Troçki. Umutsuzluğa kapılan ve denetimi tamamen kaybettiğini gören vali, Yibladze ve Menşeviklere barışı sağlamaları için 500 tüfek dağıttı. Savaş Birlikleri, çatışan tarafları ayırdı, fakat silahları iade etmeyi reddetti.

Davriçevi, Bolşevik militanların olaylarda yer almadıklarını fark etti, çünkü Stalin olmadan, Kamo karar veremiyordu. "O çatışma sırasında Stalin Tiflis'te değildi." Peki neredeydi?[10]

Nikola karışıklıklar içindeki imparatorluğunu yeniden fethetmeye hazırlanırken, devrim dalgası en yüksek noktaya ulaşırken, Stalin Finlandiya yolundaydı. "Dağların Kartalı"yla, Lenin'le, ilk kez buluşmaya gidiyordu.

16

1905: DAĞLARIN KARTALI – STALİN LENİN'LE BULUŞUYOR

"Partimizin, sadece siyasi olarak değil, fiziksel olarak da büyük olan yüksek kartalıyla tanışacağım için mutluydum," der Stalin. "Lenin'i hayalimde görkemli ve etkileyici bir dev olarak canlandırmıştım." 26 Kasım 1905 günü yapılan parti toplantısında Stalin ve iki kişi, St. Petersburg'da yapılacak bir Bolşevik toplantısında Kafkasya'yı temsil etmek için seçildi. Tahminen 3 aralık günü, "İvanoviç" adını kullanan Stalin, Lenin'le buluşmak için imparatorluk başkentine hareket etti.

Soso ve diğer delegeler trenle kuzeye doğru yol alırlarken, imparator darbeyi indirdi: Troçki ve Sovyet üyeleri tutuklandı. Stalin kendisine verilen talimata uyarak SD gazetesi *Novaya Jizn*'in (Yeni Hayat) Petersburg bürosuna gitti. Fakat büro basılmıştı. Gürcüler, bir tanıdığa rastlama umuduyla Nevski Bulvarı'nda dolaşmaya başladılar. Stalin gibi bir yabancının başkentin ana bulvarında dolaşırken tanıdığı birine rastlaması bu dönemin tuhaf özelliklerinden biridir. Pek çok tanıdığa rastladılar. Fakat ortalıkta dolaşılacak zaman değildi. Rastladıkları bir kişi, onları iki gün ağırladı. İki gün sonra, Lenin'in karısı Krupskaya'yı bulduler. Krupskaya onlara, para, kod isimleri ve yeni bir yolculuk için bilet verdi. Bu kez, 1905 özgürlüklerinin bir yıl daha devam edeceği, çarın yarı-özerk Grand Düklüğü'ne, Finlandiya'daki Tammersfors'a gideceklerdi.

Stalin ve dört Bolşevik delege bu seyahat için, pek benzemese de öğretmen kılığına bürünerek trenle Petersburg'dan ayrıldılar ve 24 aralık sabahı saat 9.08'de Tammerfors'a (bugünkü Tampere) vardılar. İstasyon yakınındaki Hotel Bauer'e yerleştiler. Aynı odayı paylaşıyorlardı. "Herkes nasıl da coşkuluydu!" der Krupskaya. "Devrim zirveye ulaşıyordu ve her yoldaş bunu büyük bir coşkuyla yaşıyordu."

Ertesi sabah, Noel Günü, Lenin, Finli Kızıl Muhafızlar'ın –Bolşevik işçi milisi–

karargâh kurduğu Halk Salonu'nda* konferansı açtı. Stalin kahramanını göreceği anı heyecanla beklemişti. Onun geç geleceğini, taraftarlarını kendine hayran bırakacağını sanıyordu. Bir liderin tam da bu şekilde davranması gerektiğine inanıyordu. Fakat Lenin'in "erken gelip, sıradan delegelerle sohbet ettiğini" görünce şaşırdı. O dev bu muydu? "Onu gördüğümde nasıl bir hayal kırıklığına uğradığımı düşünün. Sıradan bir adam, kısa boylu, sıradan ölümlülerden hiçbir farkı yok..."

Görünüşü etkileyici olmasa da olağanüstü bir kişiliği olan, Lenin adıyla tanınan Vladimir İlyiç Ulyanov, ufak tefek, tıknaz, saçları erken dökülmüş, yüksek alınlı, çekik gözlü, delici bakışları olan bir adamdı. Güleç yüzlü, kahkahaları bulaşıcı olan bu adam, Marksist devrim düşüncesine fanatik bir tutumla bağlıydı. Zekâsını, acımasız pragmatizmini ve saldırgan siyasi iradesini devrime adamıştı. Tiflis'e döndüğünde Stalin, Davriçevi'ye, entelektüel gücünü tamamen pratik bir tutumla harmanlaması sayesinde Lenin'in "bütün o boşboğazlar arasında" göze çarptığını anlattı.

Hem ana hem de baba tarafından soylu olan Lenin, sevgi dolu, varlıklı bir ailede büyümüştü. Babası Simbirsk'te okul müfettişiydi; toprak sahibi bir doktorun kızı olan annesi ise devlet konsey üyeliğine kadar yükselmişti. Ailesinde Yahudiler, İsveçliler ve Tatar Kalmuklar bulunan Lenin, bir soylunun hükmedici güvenine sahipti.** Hattâ gençliğinde, aile mülküne zarar veren köylülere dava açmıştı. Bütün bunlar, onun eski Rusya'yı neden küçümsediğini açıklar. En sık kullandığı sövgülerden biri, "Rus salakları!" idi. Soyluluğu yüzünden eleştirildiğinde, şu karşılığı vermişti: "Bundan bana ne? Toprak sahibi üst tabakadan geliyorum, evet ... Malikânemizdeki hayatın hoş yanlarını hâlâ unutmadım... O halde devam edin, idam edin beni! Devrimci olmayacak kadar değersiz miyim?" Malikânesinden gelen gelirle yaşamak, onu zerre kadar rahatsız etmiyordu.

Kırsal sayfiye hayatı, Lenin'in ağabeyi Aleksander'in 1887'de idam edilmesiyle sona erdi. Bu olaydan sonra her şey değişti. Lenin, Kazan Üniversitesi'nden avukat olarak mezun oldu. Öğrencilik döneminde Çernişevski ve Neçayev okudu. Marx'ı benimsemeden önce, Rus devrimci nihilistlerinin disiplinini özümse-

* Günümüzde Lenin Müzesi, Batı dünyasında Lenin'in ayakta kalan son mabetlerinden biri.

** Lenin'in ailesiyle ilgili sıkıntılar vardı: Annesi bir İsveçli'yle evlenen Yahudi bir tüccarın, Moyşe Blank'ın torunuydu. Bolşevikler arasında Yahudilerin ağır basması Sovyet Rusya'da her zaman bir sorun oldu. 1932'de Lenin'in kız kardeşi Anna, Stalin'e Lenin'in Yahudi geçmişine ilişkin bir mektup yazdı. Stalin mektubun kenarına, "Bu mektup hakkında kesinlikle tek söz edilmesin!" sözlerini çiziktirdi. Bu nokta 1990'lara kadar gizli kaldı.

di. Tutuklanıp Sibirya'ya gönderildikten sonra, batı Avrupa'ya yerleşti ve orada *Ne Yapmalı?*'yı yazdı.

"Amcıklar", "alçaklar", "süprüntü", "yararlı salaklar", "şapşallar" ve "evde kalmış yaşlı ve zevzek bakireler"; bunlar, Lenin'in düşmanlarına yağdırdığı hakaretlerden bazılarıydı. Kavgadan zevk alan Lenin, müttefiklerine hükmetmesini, muhaliflerini ezmesini sağlayan içsel bir öfke ve zorlanımla yönlenen saplantılı bir cinnet hali içinde var oluyordu.

Güzel sanatları ya da kişisel romantizmi pek umursamazdı. Sert, patlak gözlü Krupskaya, onun eşi olmaktan çok, idare müdürü ve sekreteriydi. Lenin, zengin, özgür, evli ve güzel bir kadın olan Inessa Armand'la tutkulu bir aşk yaşadı. İktidara geldiğinde de, Stalin'e göre, sekreterleriyle küçük maceraları oldu. Hattâ Stalin, bu maceralar yüzünden Krupskaya'nın Politbüro'ya şikâyette bulunduğunu iddia etti. Fakat siyaset, Lenin için her şeydi.

Lenin parlak bir hatip değildi. Sesini duyurmakta zorluk çeker, "r"leri telaffuz edemezdi. Fakat o sıralarda Lenin'i ilk kez gören Gorki şunları yazmıştı: "Bir dakika sonra, orada bulunan herkes gibi, ben de kendimi kaptırdım... en karmaşık siyasal sorunların çok basit biçimde dile getirildiğini işitiyordum." Lenin'in konuşmasını izlerken Stalin de "karşı konulamayacak kadar güçlü bir mantığın büyüsüne kapıldım," diyordu. Konuşması "çok özlü olmakla birlikte, dinleyenleri eziyor, onları evreler halinde elektriklendiriyor ve sonunda hepsini zapt ediyordu!"

Gene de Stalin'in hayranlığı, ona karşı çıkmaktan korkmasına yol açacak kadar değildi. Bir siyasetçi olarak henüz şekillenmemişti, fakat o sıralarda bile mağrur ve acımasız kişiliğiyle ayırt ediliyordu. "Dağların Kartalı"nı görmüştü, şimdi sıra kendisini ona tanıtmaktaydı. Lenin onu Kafkasya konusunda rapor vermeye davet etti, fakat İmparatorluk Duması için yapılacak seçimler konusu tartışılırken, aralarında bir anlaşmazlık baş gösterdi. Lenin seçimlere katılmayı savundu, fakat genç Stalin buna karşı çıktı ve sert bir dille ona saldırdı. Salonda bir sessizlik oldu. Sonra Lenin, beklenmedik biçimde geri adım attı ve Stalin'in önergesini destekledi.

"Konferans aralarında," diye yazar Krupskaya, [Mauser'ler, Browning'ler ve Winchester'larla] ateş etmeyi öğrendik." Aslında Stalin'in tabancası yanındaydı. İddiaya göre, bir tartışmadan sonra, hışımla dışarı fırlayıp salonun önünde, Fin soğuğunda ateşli bir Gürcü olarak havaya ateş etti. Fakat konferansın hızı çok

geçmeden kesildi. Moskova'daki Bolşevik milis çok gecikmiş bir ayaklanma başlattı. Delegelere, çarın Semyonovski Muhafızları'nın işçilerin mevzilendikleri Presnaya'ya saldırdığı bildirildi. Moskova sokaklarında kan dökülüyordu.

Eşzamanlı olarak Tiflis'te, sert Kafkasya Komutanı General Fyodor Griyazanov ve General Alihanov-Avarski, Kafkasya'yı yeniden ele geçirmek ve Savaş Birlikleri'ni yok etmek için hazırlık yapıyorlardı. "Tepki hareketi zincirlerinden boşaldı!" der Troçki. Konferans kargaşa içinde sona erdi.

Stalin, kendisini Lenin dışında bütün diğer delegelerden* üstün görüyordu. "Bu lafazanlar içinde, örgütlü olan ve savaşanlara önderlik eden tek kişi bendim," diye övündü.

Soso, çatışmalar sürerken Tiflis'e döndü.[1]

Generaller kendi Kazaklarını topladılar, işçi mahallelerini kuşattılar, toplantıları yasakladılar isyancıların görüldükleri yerde vurulmalarını emrettiler ve silah gizlemek için giyilen Kafkas başlığı ve kepeneği yasakladılar. 18 Ocak 1906'da, General Griyazanov saldırıyı başlattı. Yordanya ve Ramişvili, aralarında Kamo ve Bolşeviklerin de bulunduğu partizanlarına Tiflis'in işçi mahallelerini savunma emri verdi.

Stalin yaklaşık dört gün sonra Svanidzeler'in evine geldiğinde sokak çatışmaları başlamıştı. Anna Alliluyeva pencereden dışarıya bakıyordu. Kazaklar "ilerliyor, gece karanlığında ateş ediyorlardı. Birlikler şafak sökerken Didube'ye zorla girdiler. Pencereden Kazak atlılarını görüyorduk. Sokakları kuşatıyorlardı." Tiflis, "kesintisiz silah atışları, topların ve at nallarının sokaklarda çıkardığı sesler"le sarsılıyordu. Altmış isyancı öldürüldü, 250'si yaralandı, 280'i tutuklandı. Anna, ağaçlık tepelerin cesetlerle dolu olduğunu hatırlar. İki tutsak gördü. "Birinin yüzü kan içindeydi." Anna onu tanıdığında çığlık attı. "Stalin'in en cesur ve en sevilen genç öğrencisi"ydi bu: "Kamo!"

Griyazanov Tiflis'i ezerken, General Alihanov-Avarski Batı Gürcistan'ı vahşi

* Bu delegelerin en önemlisi, Stalin'in de Bakü'den tanıdığı, parlak mühendis, çapkın, Lenin'in maliye, şiddet uygulama ve patlayıcı uzmanı Leonid Krasin idi. Krasin büyük bir şirket adına petrolden elektrik üreten bir sistemin mucidiydi. Aynı zamanda Bolşevikler için gizli bir yayın faaliyetini örgütlüyordu. Krasin, 1905'te Savva Morozov gibi plütokrat sanayicilerle ve gişe kazancını bağışlayan aktris Kommisarjevskata ile Lenin'in temasını sağlayarak para toplanmasına yardımcı oldu, fakat esas uzmanlık alanı, şiddet, banka soygunu ve bomba imalatı idi. Tammerfors'ta Stalin, iktidara geldiğinde baş propagandacısı olacak Emelyan Yaroslavski'yle; sürgün hayatını paylaşığı, Lenin'in baş örgütçüsü ve ilk Sovyet devlet başkanı Yakov Sverdlov'la; ve Stalin'in gelecekteki Dışişleri Komiseri, daha sonra anti-Semitik terör sırasında yargılanıp 1952'de kurşuna dizdirdiği Solomon Lozovski'yle de tanıştı. Lozovki, Stalin'in kurbanlarından sadece biriydi. Mahkemede diktatörü cesaretle suçlayacak kadar cesur davrandı: Bk. *Stalin: The Court of the Red Star.*

biçimde yeniden fethediyordu. Savaş Birlikleri, Kutaysi'ye giden demiryolu üzerindeki tüneli kapamaya çalıştılarsa da Kazaklar vurarak, yağmalayarak, yakarak ve asarak yollarına devam ettiler. Kutaysi'yi aldılar. Çintsadze, "askerler tanıdıkları herkesi öldürdüler, kenti ateşe verdiler, tavernaları ve mağazaları soydular," der. Her şey kaybedildiğinde, Stalin batıya giderek köylüleri ölmektense silah bırakmaya ikna etmeye çalıştı, fakat köylüler onu dinlemediler: "İkna gücümü kaybetmiştim." Alihanov-Avarski daha sonra Bakü'nün, kanunların işlemediği, içten içe kaynayan iç bölgelerine, çarın alevler içindeki petrol sahalarına yöneldi.

Çintsadze ve güzel yoldaşı Patsiya Goldava hain olma şüphesi taşıyan herkesin öldürülmesine karar verdiler ve daha sonra Tiflis'e kaçmayı başardılar. Kazakların taşrada aradıkları bütün silahşorlar çareyi başkente sığınmakta buluyorlardı. Fakat Stalin'in Savaş Birlikleri'nin günü geçmişti artık. Militanlar yeraltına çekildiler ve gizli bir infaz birliği olarak yeniden örgütlendiler. Stalin'in onlara vereceği bir görev vardı.[2]

Kazakların kamçısı altında Tiflis'e dönen Stalin ve Menşevikler bu kez ölüm cezasıyla karşılaştılar. Gürcistan devriminin celladı General Fyodor Griyazanov –bir sözcük oyunuyla kendisine General Bokyığını deniyordu– Kafkasya'nın en nefret edilen adamıydı. Stalin baş silahşorlarından Çintsadze'yi çağırdı. Soso ve Menşevikler, "birlikte çalışarak" adamlarından birine, "Stalin'in grubundan" Arsen Yorciyaşvili'ye Kamo'nun yardımıyla General'i öldürmesini emrettiler. Fakat Stalin eşzamanlı olarak Çintsadze'yle görüştü: "Birkaç iyi adam hazırla. Yorciyaşvili bir hafta içinde beceremezse, işi sana vereceğim." Çintsadze ve Soso'nun en iyi iki adamı, öteki grupla yarışa girerek generali izlemeye başladılar.*

Birkaç gün içinde iki başarısız girişim oldu. Her iki girişim de general karısıyla birlikte olduğu için iptal edilmişti. Bu arada Griyazanov Tiflis sokaklarında yeni bir katliama nezaret ediyordu.

16 şubat günü general, yanında Kazaklardan oluşan bir koruma ordusu olduğu halde karargâhtan dörtnala çıktı. Vali konağının karşısındaki Aleksander Bahçeleri'nin yakınlarında demiryolunu boyayan birkaç Gürcü işçi dikkatini bile çekmedi. Araba önlerinden geçerken işçiler, boyaları bırakıp "elmalar"ı –ev yapımı elbombaları– generalin kucağına fırlattılar ve Tiflis Kasabı parçalara ayrıldı.

* Bu başarı rekabeti tipik bir olaydır ve Stalin'in 1945'te Mareşalları Jukov ve Konev'i, Berlin'i ele geçirmek için yarıştırmasını andırır.

Militanlar hemen ortadan kayboldular, fakat olay sırasında yaralanan Yorciyaşvili yakalandı, idam edildi ve bir anda Tiflis'in kahramanı oldu.

Ekipte başka kimler vardı? Tarihçiler eylemi Menşeviklerin yaptığı konusunda birleşirler, fakat gerçekte bu ortak bir eylemdi. Çintsadze o sırada Stalin ve Menşeviklerin "aynı örgüt içinde" faaliyet gösterdiklerini söyler. Davriçevi, bomba atanlardan birinin Kamo olduğunu belirtir. 1920'lerde iki Bolşevik militan, Griyazanov'u öldürdükleri için kendilerine aylık bağlanmasını istedi. Yazdıkları notlar yakınlarda Gürcü arşivlerinden çıktı. Stalin'in hem Menşevik hem de Bolşevik silahşorları görevlendirdiği anlaşılıyor.

Daha sonra bir işçi o gün Stalin'i olay yerinde gördüğünü iddia etti. Bu iddia doğru olabilir, çünkü Stalin'in bomba parçalarıyla ya da Kazaklardan kaçarken yaralandığı anlaşılmaktadır.

Saşiko, o gece Stalin'in eve gelmediğini söyler. Kızlar endişelendiler: Yoksa tutuklanmış mıydı? Daha sonra Stalin, polis tarafından takip edilirken bir tramvaya atladığını, fakat ayağı kaydığı için düştüğünü ve çok kötü yaralandığını, Çihakaya'nın onu Mihaylovski Hastanesi'ne götürdüğünü, daha sonra Babe Boçoridze'nin evinde saklandığını ve eski bir arkadaşının kimliğini kullanarak başka bir güvenli eve geçtiğini anlattı. Olaydan hemen sonra kentte olağanüstü hal ilân edildi ve her yerde kontrol noktaları kuruldu. Askerler evi bastılar ve "Giorgi Berdzenoşvili"yi (Stalin) başı sargılar içinde yatarken buldular. Sağ gözü kapalıydı, yüzünde kesikler ve çürükler vardı.

Askerler şaşırdılar. Sargılar içinde yatan bir adamla karşılaştıklarında ne yapacakları kendilerine söylenmemişti. Fakat adamın kımıldayamadığını görünce, üstlerine danışmak için dışarı çıktılar ve şüpheli hastayı cezaevine götürme izni aldılar. Fakat o zamana kadar hasta gecenin içinde çoktan kaybolup gitmişti. Stalin sargılar içindeki zavallı adam hilesine ne ilk ne de son kez başvuruyordu.

Karanlığın içinde bir yoldaş Stalin'i bir faytona bindirerek başka bir güvenli eve kaçırdı. "Başı ve yüzü yaralıydı, başlıklı büyük bir gocuğa sarınmıştı."

Stalin *firavunlar* (sivil polisler) tarafından kovalanma ve tramvaydan düşme hikâyesiyle eve döndüğünde, Svanidze kızları, özellikle de Kato, rahatladı. Saşiko ve kocası ikisi arasında bir şeyler olduğunu anlamışlardı. "Soso'nun evimizde kaldığı dönemde," diye yazar Monoselidze, "zaman içinde karım ve ben, Soso ile Kato'nun birbirinden hoşlandıklarını fark ettik..."[3]

17

KARANLIK ADAM: EVLİLİK, KARGAŞA (VE İSVEÇ)

Stalin'in üst düzey militanlarından biri olan Baçuya Kupriyaşvili,* sürekli bir eylemciler grubunu, "Stalin'in inisiyatifi ve emirleriyle" nihayet oluşturduklarını söyler. "Görevlerimiz, silah bulmak, cezaevi kaçışlarını örgütlemek, bankaları ve cephanelikleri soymak ve hainleri öldürmekti." Stalin, Çintsadze'yi bir "Teknik Grup ya da Bolşevik Kamulaştırma Grubu" kurmakla görevlendirdi. Bu örgüt, "bir süre sonra başka bir isimle, Drujina, Grup ya da sadece Ekip olarak tanındı."

Stalin, "Silahlı soygunların lideri, Kamo'yla birlikte Çintsadze idi" der. Didube fırtınası sırasında tutuklanan, Stalin'in çocukluk arkadaşı, Kazakların ağır işkencesine uğradı, burnu neredeyse parçalandı. Fakat Kamo hiçbir suçu üstlenmedi ve serbest bırakıldı. "Her türlü acıya katlanırdı," der Stalin, "hayret verici bir kişiydi."

Soso, Lenin'e para bulma becerisini, Karadeniz'de Novorosisk'ten Osetya'da Vladikafkas'a kadar uzanan geniş bir alanda sergilemeye başladı. Tiflis'te, Ekip'i gizlice haraç toplama işlerine hazırlarken, okul öğrencilerine öğretmenlerinden para toplamalarını emretti.

Çeşitli kaynaklara göre Stalin, işadamlarına üzerinde "bombalar, yaraları belli bir ceset ve çarpı şeklinde iki hançer" resmi olan bir mektup gönderir, daha sonra belinde Mauser'iyle para toplamaya giderdi. Fakat Stalin'in ilk biyografi yazarı Esad Bey, pek çok bilgiye rağmen güvenilir olmayan bir iddiada bulunarak, zengin hedeflere ilişkin "bilgiyi, Soso[nun], Tiflis'te zengin bir Alman işadamının karısı olan, metresi Marie Arensberg'den aldığını" öne sürer. Fakat büyük miktarda paraya ulaşmanın en hızlı yolu banka soygunuydu.

Gorili diğer tanınmış banka soyguncusu Davriçevi, "Gürcistan'da silahlı barı-

* Tiflis banka soygununun öncülerinden biri olan Baçuya Kupriyaşvili anılarını Stalin döneminde kaydetti. Stalin'in Ekip'i doğrudan yönettiğini onaylar, ancak yapılan soygunlarla Stalin arasında doğrudan bir bağlantı kurmama konusunda dikkatlidir. Bu anılar altmış yıl boyunca Gürcistan arşivlerinde unutulmuştur.

ka soygunları dönemini başlatan kişi Stalin idi" der. Menşevik Vulih "Tiflis savaş halindeydi; kentteki bütün binaların çevresinde gece gündüz devriye gezerdi," demesine rağmen, Ekip pek çok cüretli banka soygununu gerçekleştirmeyi başardı.

Önce Çintsadze kentin tefeci dükkânına dalıp tabanca çekerek birkaç bin ruble istedi. Davriçevi'ye göre "Stalin'in adamları bir gün, vali konağının tam karşısındaki Gürcistan Tarım Bankası'na güpegündüz ateş ederek daldı. 'Eller yukarı!' diye bağırdıktan sonra para destelerini topladılar ve havaya ateş ederek ortadan kayboldular. Üstün bir örgütçü olan Kamo, Stalin'in hazırladığı bir plana göre soygunu yönetiyordu."

Banka soyguncuları arasındaki rekabet şiddetlendi, fakat aralarında yoldaşça bir ilişki de vardı. "Belli başlı banka soyguncularının hepsi Gorili idi!" diyerek övünür Davriçevi. O dönemin en büyük soygununu gerçekleştiren kişi de Davriçevi oldu. Duşeti'de yaptığı bir soygunda Sosyalist-Federalistler için 100.000 ruble sağladı. Stalin, Çintsadze ve Kamo bu eyleme daha cüretkâr soygunlarla yanıt verdiler. Kars'ta[a] bir trenin yolunu kesip soydularsa da işler kötü gitti ve çıkan çatışmada birkaç militan öldü. Daha sonra, 1906 yılının kasım ayında Kote, Borzomi posta arabasının yolunu kesti, fakat arabanın iki yanındaki Kazak atlılar karşılık verdiler. Silahlı çatışma sırasında, arabanın atları parayla birlikte dörtnala uzaklaştı.

Daha sonra madencilerin ücretlerini taşıyan Çiyatura altın trenini soydular. Tren durduğunda, militanlarla Kazak muhafızlar iki saat kadar çatıştılar. Bir asker ile bir jandarma öldü, Ekip 21.000 rubleyle kayıplara karıştı. "Paranın 15.000'ini Bolşevik hizbe [Finlandiya'daki Lenin'e] gönderdik, geri kalanını gelecekteki kamulaştırmalarda kullanmak üzere kendi grubumuz için ayırdık," der Çintsadze.

Bu kez Stalin'in adamları Kadjorskoye posta arabasını durdurarak 20.000 rubleye el koydular. Paranın bir kısmı Stalin'in gazetesi *Brdzola* için kullanılırken, büyük bölümü, Gürcistan şarabı şişelerinin içine gizlenerek Lenin'e gönderildi.

Militanları çok iyi tanıyan Tatyana Vulih, o günleri hatırlarken, "Hepsi çok iyi arkadaştı," der. "Herkes onları severdi: tatlı, nazik ve hep neşeliydiler ... ve herkese yardım ederlerdi." Ekip, aralarında, silah taşıyan kızlar, Patsiya, Anneta ve

a) 1906'da Kars (Kars Oblast'ı/Vilayeti), 1878 Ayastefanos Antlaşmasıyla, savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılan üç sancaktan (Evliye-i Selâse) biriydi. Diğerleri, Batum-Artvin ve Ardahan –*çn*

Aleksandra dahil yaklaşık on kişiden oluşuyordu. Kızlar ve erkekler ayrı odalarda olmak üzere hepsi iki apartman katında kalıyordu. İki kız dışında fazla okumazlardı. Soygunlardan başka gelirleri yoktu. "Öyle yoksuldular ki insan içine çıkacak pantolonları olmadığı için çoğu kez yataktan çıkmazlardı!"

Stalin daha çok Kamo ve Çintsadze'yle ahbaplık eder, Ekip'e emirlerini "Teknik Asistan"* dediği bir korumayla iletirdi. Yoldaşları bu aracıya, alaycı bir ifadeyle, "Soso'nun Yaveri" derlerdi. Böylece, "öteki yoldaşlarıyla nadiren birlikte yürüyen büyük komplocu" kendini sıradan militanlardan ayrı tutuyordu. Silahlı adamların arkasında Stalin kendi istihbarat ve kurye şebekelerini yönetiyorlardı: Tamamşev'in Kervansaray'ındaki ve çeşitli basımevlerindeki küçük çocuklar, haber getirip götürür, bildiri dağıtır ve istihbarat toplarlardı.

Militanlar kendileri için çalmazlardı. Öteki çetelerin silahşorları, kıyafet, kızlar ve şarap için para harcarlardı. Fakat Stalin paraya önem vermez, elinde avucunda ne varsa, hepsini yoldaşlarıyla paylaşırdı. "Üstü başı dökülen Stalin'in hep paraya ihtiyacı vardı," diye yazar Yordanya. "Bu bakımdan, Şaumyan, Maharadze, Mdivani ve Kavtaradze gibi iyi yaşamaktan hoşlanan öteki Bolşevik entelektüellerden farklıydı." Soso'nun militanları, onun inançlarını ve çileciliğini paylaşırlardı. Onların "kutsal kitabı, Lenin'in *Ne Yapmalı?* adlı kitabıydı. Partiye ters düşse bile Lenin'in peşinden giderlerdi," der Vulih. "Benimsedikleri mütevazı hedef, 200.000-300.000 ruble elde etmek ve parayı 'Bununla ne istersen onu yap,' diyerek Lenin'e teslim etmekten ibaretti."

Militanca eylemlerin cazibesi Mafya tarzı psikotik bir vahşeti gizliyordu: Çalmak, öldürmek anlamına geliyordu. Davriçevi'nin tanıklığına göre, Stalin, Kamo'ya kamulaştırılan parayı tırtıkladığından kuşkulanılan bir yoldaşı infaz etmesini emretti. Başarı ne kadar büyükse, yoldan çıkma ayartısı da o kadar tehlikeli oluyordu. Davriçevi'nin Duşeti'de yaptığı 100.000 rublelik soygunun ardından, Federalist militanlar ganimetin bölünmesi konusunda birbirlerine düştüler. Grubun liderlerinden biri ganimetin bir kısmını çalarak, parayı bahçesine gömdükleri köylüleri suçladı. Banka soyguncuları arasındaki dayanışma gereği, Federalist'lerden biri, Stalin'in adamlarından Eliso Lominadze'den olayı aydınlatmasını istedi. Lominadze bir gece boyunca köylülere işkence etti ve parayı onların çalmadığını açığa çıkardı. "Daha sonra, masum insanlara zulmettiği için çok

* Bolşevik dilinde "teknik" sözcüğü şiddet ya da öldürme anlamına geliyordu. Gerek Krasin gerekse Menşevikler kendi bomba imalathanelerine "Teknik Bölüm" derlerdi.

üzüldü," der Vulih. Lominadze, kendisine itirafta bulunan gerçek suçluyu öldürdü. Parayı bulsaydı, muhtemelen ona Bolşevikler adına el koyacaktı. Her durumda para Sosyalist-Federalistlere kaptırıldı. Ohrana ganimetin geri kalan kısmını, liderlerin Côte d'Azur kumarhanelerinde harcadığını gözlemledi.

Gizli polis bu silahlı soygunları yapanları saptamaya çalışıyordu. Bir keresinde Yosif Davriçevi'yle ilgili bazı bulgulara ulaştı ve soygunların çoğunu onun üzerine yıktı. Fakat ilk başlarda onu Stalin'le karıştırdılar, çünkü ikisi de "Soso" kısaltmasını kullanıyordu. Zaman zaman onları Kamo ve Çintsadze'yle de karıştırıyorlardı. Bir gizli polis raporunda, " 'Kamo,' Çintsadze'dir," deniyordu. "Batum Cezaevi'nden kaçtı ve Tiflis'e gelerek Yosif Cugaşvili'yle (namı diğer 'Soso' olmalı) işbirliği yaptı."

Bu destansı kahramanlıklar ve alçakça cinayetler âleminde Stalin insan hayatının değerine ilişkin çileci görüşler geliştirdi: "Bir yoldaşın bir kamulaştırma eylemi sırasında öldürüldüğünü işittiğinde, Soso şöyle der: 'Elden ne gelir? Gülü seven dikenine katlanır. Güz mevsiminde ağaçların yaprakları dökülür, fakat baharda yenileri çıkar.'"[1]

Ancak Soso'nun silahlı soygunları bir amaca yönelikti: İktidarı ele geçirmek. Herkesin kafayı çektiği gürültülü partilerin orta yerinde bile Napoleon'un hayatını inceleyen genç adam artık, şakadan da olsa, "Elinde bir harita, Tiflis'i ele geçirebileceğini ve bunu silahlı bir ayaklanmayla yapmak istediğini" söylüyordu. Gizlendiği yerde haritayı yere yayıyor, iğne askerlerin gölgesinde hayali alayları sevk ve idare ediyordu. Misafir kaldığı ailelerden birinin oğlu, babasına koşup "Soso Amca askercilik oynuyor," demişti. Çocuğun sözlerine inanmayan ev sahibi, odaya girdiğinde, Stalin'i Tiflis haritasının başında iğne askerlere komuta ederken buldu. Stalin başını kaldırıp ona baktı ve övünerek şöyle dedi: "Planları hazırlamak için parti karargâhı komutanlığına atandım." Muhtemelen banka soygunlarını da aynı titizlikle planlıyordu.[2]

İddialı askeri faaliyetlere ilişkin öykülerin açığa çıkma nedeni, kızı Svetlana'ya göre, artık savaş meydanında bir komutan olmakla övünen Stalin'in kendisini daima bir "asker", doğuştan bir başkomutan olarak görmesiydi. "Soso Amca" günün birinde Berlin'i ele geçiren on milyonluk Sovyet ordularının gerçek askerleriyle oynayacaktı, fakat o iğne askerler onun askeri eğitime en yakın olduğu noktayı oluşturuyordu.

Banka soygunları, Stalin'in, partinin gizli Avlabar matbaasında oldukça paha-

1905 – 1910

Psikopat, çocukluk arkadaşı, rahatlıkla adam öldüren ve resimde Gürcü "çoha"sı içinde görülen Kamo, sık sık Stalin'e "bırak onun boğazını kesivereyim," diye yalvaran "olağanüstü bir adam" idi. Safdil, âşık, kaçma-kurtulma uzmanı, banka soyguncusu ve kılık değiştirme –çamaşırcı kadından prense kadar– ustasıydı Stalin'in Tiflis'teki silahlı soygununu yönetti. Tutuklandıktan sonra yıllarca deli numarası yaptı. Öyle işkencelerden geçti ki, sonunda doktorlar onun gerçekten deli olduğu sonucuna vardılar.

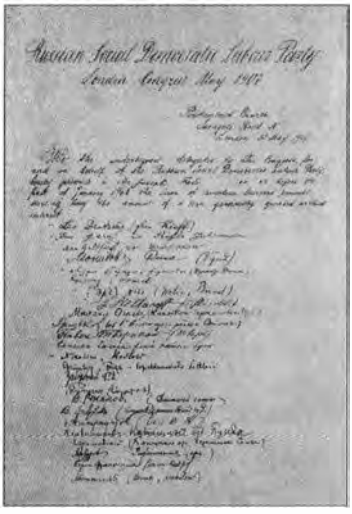

Gizli faaliyetler: 1905 Devrimi sırasında, Stalin, silah çalan ve özel bir istihbarat servisi gibi çalışan bir sokak çocukları (*üstte*) şebekesini yönetiyordu. Bu arada Stalin, çarın gizli polisi Ohrana'nın, sokak kıyafetleri içinde (*solda*) dolaşan ajanları ya da "hayaletler" tarafından izleniyor ve gözleniyordu. Ancak Stalin gizli polisleri atlatmakta epey ustalaşmıştı.

Bir kader kurbanı. Stalin'in ilk karısı, soylularla ilişkileri olan, güzel bir terzi, Kato Svanidze (*üstteki ve sağdaki*) idi. Stalin'den Yakov adında bir oğlu oldu.

Stalin Londra'da: Bu seyahatte Lenin, Stalin'e Tiflis Bankası'nı soymasını emretti. Stalin, İngiliz dok işçilerinden az kalsın dayak yiyordu. Bu arada Kilise ayinlerini dinleyerek İngilizce öğrendi. Gazeteler Londra'daki militan radikallere ilişkin haberlerle doluydu. Para bittiğinde Lenin, Amerikalı sabun milyoneri Joseph Fels'ten borç aldı. Fels, yapılan anlaşmayı (*yukarıda*) her delegenin imzalamasını istedi. Herkes takma ismiyle imzaladı: "Bakü'den Vasili" (yukarıdaki belgenin sağ bölümünde) Stalin olabilir.

Stalin'in örgütlediği Tiflis banka soygunu –cesur, kanlı, kârlı– bütün dünyada gazete manşetlerine çıktı. Olay mükemmel bir soygun gibi görünüyordu, fakat Avrupa polisi militanları yakalayıp parayı ele geçirdi. Olayın etkileri Stalin'e zarar verdi. Delifişek ve baş banka soyguncusu Kamo (*yukarıda*) Berlin'de tutuklandı. Zamanla güven uyandıran ve Kremlin bahtsızlarının arasında yer alan, yoksul düşmüş soylu Sergo Ordjonikidze (*solda*) Stalin'in himayesindeydi.

Stalin'in korkunç biçimde ölen karısı Kato ve acılı Stalin (*üstte, en sağda*). Aile onu suçladı. Stalin onunla birlikte içindeki şefkat duygularının da öldüğünü söyledi. Kato gömülürken kendisini mezarın içine attı. Cenaze töreni sırasında mezarlık duvarından atlayarak son anda tutuklanmaktan kurtuldu. Kato'dan sonra, Stalin'in pek çok aşk ilişkisi yaşadığı kadınlardan ikisi, Alvasi Talakvadze (*sağda*) ve Ludmilla Stal. Stal, deneyimli bir Bolşevik idi. Stalin ismi onun soyadından esinlenmiş olabilir.

Stalin yeraltı âleminde, kaçarak, cezaevine girip çıkarak, parti içindeki ajanları yakalayarak ve Sibirya sürgünlerinden defalarca kaçarak yaşadı. Poliste çekilen sabıka fotoğrafları: *üst solda*, 1908'de Stalin Bakü'de. Aşağıdaki fotoğraf "Bakü Jandarması" başlığını taşıyor. *Alt sağdaki* fotoğrafta, sol kolunun daha kısa olduğu görülüyor. Zor zamanlar: Stalin dikkati çekecek kadar zayıf.

lı basılan gazetelerine para sağlıyordu. Stalin gazetelerin editörlüğünü yapıyor ve "Besoşvili" (Beso'nun oğlu) ve "Koba" imzasıyla makaleler yazıyordu.

"Soso'nun Maharadze'yi (yardımcı editör) iki makale yazmak ve onları sabah 9'da baskıya vermekle görevlendirdiğini gayet iyi hatırlıyorum," der Monoselidze. "Fakat Maharadze ertesi gün öğleye kadar ortalıkta görünmedi ve geldiğinde de yazıları henüz yazmadığını söyledi... Soso geldi ve neden baskıya girilmediğini sordu. Ben de söyledim. Dişlerini sıktı, bir sigara yaktı ve Maharadze'yi azarlamaya başladı. Fakat sonra kendi cebinden iki makale çıkardı. Biz de onları bastık. Stalin her ihtimale karşı aynı konuda iki makale yazmıştı."

Monoselidze, Stalin'in "mükemmel bir örgütçü" olduğuna inanıyordu. "Çok ciddi bir adamdı. Kendini kaybettiği anlar çok nadirdi. Soso'nun üzerinde genellikle sigara alacak para olmazdı. Bir keresinde Kato onu gece yarısı eve aldı. Soso, taze sebzeler, salatalık, haşlanmış kuzu ve domuz kelleleri ve iki şişe kırmızı şarapla içeri girdi."

Aldıklarını göstererek, "Gel bakalım!" diye bağırdı Monoselidze'ye. "Kendimize bir ziyafet çekelim! Parti bana maaş verdi. Tam 10 ruble!"

Eylemcilerin karargâhı olan moda evinde devrim, yumuşak başlı Kato'yu da etkilemişti. Kazakların öğrencileri ve işçileri katlettikleri gün o da Erivan meydanındaydı. Onun da öldüğünü düşünüp endişelenen kız kardeşleri, küçük çaplı bir meydan savaşını andıran bir sahnenin orta yerinde Kato'yu yaralılara yardım ederken buldular.

Stalin ve Kato giderek birbirine âşık oluyordu: Soso kaçak olduğu sıralarda bile, Madam Hervieu'nün salonuna gizlice girip onunla buluşuyordu. Atölyedeki bir randevu sırasında, Jandarma Teğmeni Stroyev yanında iki Alman av köpeği olduğu halde eve yaklaştı. Madam Hervieu telaşla gidip âşıkları uyardı. Soso arka pencereden atlayıp kaçtı. Oysa jandarmanın yeni bir üniforma ısmarlamaktan başka bir niyeti yoktu. Stalin bu tür kaçamaklardan hoşlanırdı. Menşevik dostu Minadora Toroşelidze'yi sık sık hava kararıktan sonra ziyaret ederdi. Minadora'nın kayınvalidesi, gelinin şöhretinden kaygılanarak homurdanmaya başladı.

Stalin, gülerek, "Ne yapabilirim?" dedi. "Gündüz görürlerse beni enselerler." Kapıyı çalarken kendisini "Karanlık adam" diye tanıtmaktan hoşlandığı kişi Minadora idi.[3]

15 nisan günü, partinin en değerli hazinesi olan Avlabar matbaası ihbar edildi ve

polisin baskınına uğradı. Stalin'in Menşevik düşmanları onu ikili ajan olmakla suçladılar. Bu öykü gerçek olarak kabul edilip pek çok biyografide tekrarlandı. Matbaayı ihbar eden gerçekten de o muydu?

1906 yılının mart ayında Stalin, Tiflis ve Bakü'de bir parti konferansına katıldı. Üzerinde, "bol bir palto, yüzünde hatlarını daha da keskin gösteren bir sakal, omuzlarında Yahudi vaiz şalını* andıran çapraz dolanmış renkli bir atkı, başında da bir melon şapka vardı". Konferanstan sonra, Menşevik Rajden Arsenidze, Stalin'in tutuklandığını ve gizemli biçimde salıverildiğini iddia etti. Arsenidze şunları yazdı: "Stalin'in Jandarma Şubesi'nden nasıl bırakıldığına ve ortaya çıktığında diğer mahkûmlarca nasıl alkışlandığına dair öyküler –tam bir kendine hayran palavracı olarak– anlatmasına rağmen, Metehi Cezaevi'nde hiç görünmediğine tanığım. Onun ihanetine ilişkin pek çok söylenti vardı..."

Stalin'in konferanstan hemen sonra tutuklandığı, muhtemelen Ortaçala gibi bir başka Tiflis cezaevinde tutulduğu ve daha sonra salıverildiği kesindir. En büyük olasılık, yasadışı yollardan edindiği parayla, onun kimliğine ilişkin zaten kafa karışıklığı içinde olan jandarmaya rüşvet vermiş olmasıdır. Bu tür suçlamalara uğramasının, neredeyse yargılanmasının nedeni, aslında kaba ve kibirli olması ve her zaman tehlikeli sularda seyretmesiydi. İhanetine ilişkin en ufak bir bulgu yoktur ve yaşananların tarihinde bu konuda oldukça büyük bir boşluk vardır.

Bu tutuklanmanın Avlabar baskınıyla aynı sırada gerçekleştiği söylendi. Fakat 15 nisan günü Stalin, 1.600 km. ötedeki İsveç'e doğru, çok iyi belgelenmiş, uzun bir yolculuğa çıkmıştı.[1]

Tahminen 4 Nisan 1906 günü Stalin, Lenin'le yeniden buluşmak için Stockholm'e doğru yola çıktı ve bir deniz kazası ile güvertede bir hizip kavgasının yaşandığı komik bir yolculuğun ardından hedefine vardı.

Petersburg'a, oradan da Finlandiya'daki Hangö limanına trenle gitti ve yüz kişiyle birlikte Stockholm'e giden *Oihonna* gemisine bindi. Yolcular arasında Stalin'in yanı sıra, Krasin, sirk palyaçoları ve gösteri atları vardı. Züppe Menşevikler paraya kıyıp birinci mevki bilet almışlardı. Kaba Bolşevikler ise üçüncü mevkide seyahat ediyorlardı. Delegeler iyice kafayı çektikten sonra yumruklaşmaya başladılar. Palyaçoların kavgaya karışıp karışmadıklarına dair bir kayıt yok. De-

* Yahudi vaiz şalına benzeyen bu atkı, söz konusu gizemli tutulanmasında çekilen sabıka fotoğrafında da görülmektedir.

niz havası devrimcilerin kavgacılığını uyarmış gibidir.

Bu tuhaf manzara yetmiyormuş gibi, *Oihonna* limanın hemen dışında karaya oturdu. Kurtarma gemisi *Solid* gönderildiyse de bir şey yapamadı. Stalin geceyi, batmakta olan bir gemide, üzerinde bir can yeleği, kurtarılmayı bekleyerek geçirdi. Kazazedeler bir başka gemiye, *Wellamo*'ya aktarıldılar ve nihayet İsveç'e doğru yola çıktılar.

Stalin Stockholm'e vardığında polis karakolunda ifade vermek zorunda kaldı. Burada, Cezai Soruşturma Şubesi'nden, sık sık Kral II. Oscar'ın koruması olarak hizmet veren, pala bıyıklı Başkomiser Bertil Mogren tarafından sorgulandı. Başkomiser, Stalin'in "ufak tefek, zayıf, siyah saçlı ve sakallı, yüzü çiçek bozuğu, büyük burunlu," olduğunu, "üzerinde gri renkli uzun ve bol bir palto, başında ise deri kasket" bulunduğunu kaydetti. Stalin, kendisini "[Rus] polis[i] tarafından aranan gazeteci İvan İvanoviç Visariyonoviç" olarak tanıttı. Soyadı olarak babasının adını kullanıyordu (Visariyonoviç: Visarion'un oğlu). Başkomiser Mogren'e yeni bir doğum günü de bildirdi: 21 Aralık 1879. Cebinde 100 ruble vardı. Berlin'e doğru yola çıkmadan önce İstasyon binası yakınlarındaki sefil Hotel Bristol'de (günümüzde yok) iki hafta kadar kalacağını söyledi.

10 nisan günü açılan Dördüncü Kongre Finlandiya'da yapılan konferanstan çok daha önemli bir toplantıydı, çünkü hazır bulunan 156 delege Bolşevikler, Menşevikler, Polonyalı Sosyalistler ve Yahudi Bundistlerden oluşuyordu. Çoğu Gürcü olan Menşevikler sayısal bakımdan Bolşeviklerden üstündüler. Yordanya, İsidore Ramişvili ve Kutaysi Cezaevi'nden Uratadze, on altı Gürcü arasında yer alıyordu. İçlerinde Bolşevik olan tek kişi Stalin idi.

Stockholm'de, iktidara giden yolda kendisi için önemli olacak pek çok adamla tanıştı.* Otel odasını geleceğin Savunma Bakanı, Birinci Mareşal'i ve Sovyet askeriyesine yönelik 1937 katliamının suç ortağı, Klimenti Voroşilov adında bir metal işçisi, atlı postacı ve işçi sınıfı züppesiyle (kelebek yakalı gömlekler giyip salon dansları yapmaktan hoşlanırdı) paylaştı. Kendisi de bir koro çocuğu olan, sarışın, al yanaklı ve mavi gözlü Voroşilov, "neşe dolu, keyifli" Stalin'in büyüsü-

* Stalin burada ilk kez, Sovyet gizli polisi Çeka'nın gelecekteki kurucusu ve Lenin'in ölümünden sonra vereceği iktidar mücadelesinde müttefiki, Polonyalı sosyalist Feliks Dzerjinski'yle; Lenin'in ölümünden sonra yönetimi ele geçiren üçlü içinde yer alan, Stalin'in 1936'da Kamenev'le birlikte tasfiye ettiği, Yahudi sütçünün gelecekte "Zinovyev" adıyla tanınacak oğlu, Grigori Radomisliski'yle; başbakan olarak Lenin'in yerine geçen, Stalin'in bir süre kadar iktidarı paylaştığı, 1938'de tasfiye edilen Aleksey Rikov'la tanıştı. Kongre'de Stalin papaz okulundan Said Devdaryani; gelecekteki Devlet Başkanı, Alliluyevler aracılığıyla tanıştığı Kalinin ve Tiflis'ten yoldaşı Stepan Şaumyan gibi eski tanıdıklarıyla da karşılaştı.

ne kapıldı. Stalin bir "enerji yumağı" gibiydi, yatağının üzerine oturur, içten gelen bir sesle şiirler okurdu.

Stalin Kongre'de Marksizmin devlerini, Plehanov, Martov ve Lenin'i dinledi, fakat iki temel konuda gururlu bir tavırla kendi görüşlerine bağlı kaldı. Sorun, köylülükle ilgiliydi. Lenin toprakların ulusallaştırılmasını önerdi. Menşevikler ise toprakların belediye denetimine alınmasını istiyorlardı. Stalin her ikisini de reddetti. Gelecekte bir gün uygulayacağı kolektifleştirme hareketinde on milyon köylünün ölümüne neden olacak adam, o sırada köylülere toprak verilmesini öneriyordu. Lenin, Stalin'in de yardımıyla yenilgiye uğratıldı.

Kongre İmparatorluk Duması için yapılacak seçimlere katılma sorununu tartışırken, Bolşeviklerin çoğu buna karşı çıktı, fakat Lenin seçimlere katılma fikrini destekledi ve tartışmadan galip çıkan Menşeviklerle birlikte oy kullandı. Stalin çekimser kaldı. Toplantıya iyimser bir tutumla Birlik Kongresi deniyordu, ancak Bolşeviklere karşı bir oy üstünlüğü sağlandı. Kongre, banka soygunlarını yasaklayan bir önergeyi kabul ettiğinde, Lenin ile para aklama ve şiddet üstadı Krasin seslerini çıkarmadılar. Stalin, yenilgi "Lenin'i, taraftarlarına esin veren bir enerji topuna dönüştürdü," diye yazar. Lenin banka soygunlarından vazgeçmek niyetinde değildi; paraya ihtiyacı vardı.

Lenin ve Krasin, Stalin'i de yanlarına alarak yeni banka soygunlarını tartışmış olmalılar, çünkü o sırada Stalin, Kamo'nun Finlandiya'daki villada bulunan silahları ve bombaları alması için Tiflis'ten kuzeye doğru yola çıkmasını sağladı. Bu doğruysa, Lenin, Stalin'in zorlu bir bağımsız siyaset adamı olmanın yanı sıra, amansız bir yeraltı savaşçısı da olduğunu ilk kez o sırada gözlemlemiş olmalı.[5]

Dönüş yolunda Soso, o sırada Leipzig Üniversitesi'nde okuyan Alyoşa Svanidze'yle Berlin'de buluştu, fakat haziran ayında Tiflis'teydi.[6]

"Soso döndüğünde onu tanımak zor oldu," der, Saşiko. "Stockholm'de yoldaşlar ona takım elbise, fötr şapka ve bir pipo almışlardı. Tam bir Avrupalı gibiydi. Onu ilk kez bu kadar şık görüyordum." Etkilenen tek kız kardeş Saşiko değildi.

"Soso ile Kato bize duygularını açıkça söylediler," der Monoselidze. "Ciddi olduklarını anlayıp, ona göre davranmaya başladık."

15 temmuz günü Soso, Avlabar Halk Tiyatrosu'nda yapılan gizli bir toplantıda konuşurken, gözcüler içeriye dalıp polisin binayı kuşatmakta olduğunu bildirdiler. Bolşevikler hemen belgeleri yaktılar. Kaçmak için çok geçti. "Polis bir açıklama iste-

diğinde," diye yazar Minadora Toroşelidze, " 'oyun provası' yaptıklarını iddia ettiler."

"Sizin ne cins aktörler olduğunuzu ben gayet iyi biliyorum!" dedi polis. Fakat onları serbest bıraktılar.

Dışarıda Stalin Minadora Toroşelidze'yle karşılaştı, onu Çihakaya'yla bir köşeye çekerek şöyle dedi: "Kato Svanidze ve ben bu gece evleniyoruz. Onların evinde bir parti vereceğiz. İkinizi de davet ediyorum."

Stalin, kızı Svetlana'ya, Kato "çok tatlı, çok güzeldi," der. "İçimi eritiyordu." Daha sonra bir kız arkadaşına da, "onu ne çok sevdiğini," anlattı. "Öyle güzel elbiseler yapardı ki, hayal edemezsin!"

Muhtemelen Stockholm'den eve dönerken Berlin'den yazdığı bir mektup, ona olan saygısını gösterir. "Buradan verebileceğim haberler pek iç açıcı değil," diye yazdı, "fakat bunu uzun uzadıya düşünmek faydasız. Belki Alyoşa'yı bulup, onu 'yanlış yol'a sevk ederim. Ekaterina Semyonovna'yı [Kato] mutsuz etmeyecekse ... Dostun, Soso."

Kato, Soso'yu "yarı-Tanrı" gibi görüyor, ona adeta tapıyordu, fakat onu anlıyordu da. Kato, "Stalin'in büyüsüne, onun fikirlerinin cazibesine kapılmıştı. [Stalin] gerçekten de büyüleyiciydi ve [Kato] ona hayrandı," fakat onun bir davaya adandığını, sert bir mizaca sahip olduğunu da biliyordu. Yaşlılık döneminde, Stalin, "biliyorsunuz, o bir Raçveli kızıydı," der. Onun iyi yürekli, güzel ve kendini adamış olduğunu kastediyordu. Fakat Kato'da daha da fazlası vardı. Eğitimli, Gürcü standartlarına göre serbest yetişmiş bir kızdı ve sosyal bakımdan Stalin'den üstündü. SD için para toplama faaliyetlerinin örgütlenmesine yardımcı oluyordu ve bir Kazak saldırısının ardından insanları kaçırabilmiş, yaralıları tedavi edebilmişti. Kız kardeşinin anıları, Kato'nun Erivan Meydanı'nda yaşanan olay dahil, Stalin'in örgütlediği banka soygunlarından haberdar olduğunu göstermektedir.

Kato kilisede evlenmek istedi ve Soso, ateist olmasına rağmen bunu kabul etti. Fakat papazlar, o sırada "Galyaşvili" adını kullanan Stalin'in belgeleri sahte olduğu için nikâh kıymayı reddettiler. Bunun üzerine Monoselidze, yakındaki kiliseden, damadı papaz okulu günlerinden tanıyan Peder Kita Tinvaleli'yi buldu. Papaz onları ancak sabaha karşı saat ikide evlendirecekti.

15-16 temmuz gecesi aile fertlerinin ve dostların önünde Kato ile Soso küçük bir kilisede, mumların romantik ışığında evlendiler. Damadın şahidi Çihakaya idi. Stalin pek kılıksızdı. "Damat gibi giyinmemişti," der Elizabedaşvili. "Tören

boyunca gülmekten kırıldık. En çok da Yoldaş Soso gülüyordu."

Törenden sonra Saşiko'nun hazırladığı düğün yemeğine katıldılar. O sırada Stalin'in Erivan Meydanı banka soygununu birlikte hazırlamakta olduğu Kamo ve Çintsadze de yemekteydiler. Gürcü geleneğine göre *tamada*, yani kadeh kaldırarak konuşma yapan Çihakaya neşeli bir konuşma yaptı; Stalin, "o tatlı sesiyle güzel şarkılar söyledi. Kamo, gülüyordu: "Sersem polisler nerede? Aradıkları adamların hepsi burada. Gelirlerse bizi ağıldaki keçi sürüsü gibi kıstırırlar!"

Genç evliler birbirine âşıktı. "İşinde ve yoldaşlarına karşı o kadar sert olan Soso'nun, karısına karşı bu kadar müşfik, sevgi dolu ve duyarlı olmasına şaşardım," der Monoselidze. Fakat Kato birkaç hafta içinde,* gerçek eşi ve metresi devrim olan bir adamla evliliğin ne kadar zor olduğunu öğrenecekti.

Hemen gebe kaldı. Soso "bütün boş zamanlarında onun gönlünü nasıl hoş edeceğini düşünürdü," diye yazar, Monoselidze. "Fakat çalışmaya başladığı anda her şeyi unuturdu." Her zamanki gibi gerçekçi olan Keke de durumdan memnundu, fakat içinden geçenleri yeğeni Anna Geladze'ye açtı: "Soso evlendi. Cici bir kız, fakat nasıl bir aile hayatı beklediğini merak ediyorum doğrusu."[7]

Balayı olmadı. Stalin geceleri yaşıyordu. Bütün hayatı boyunca sürdüreceği riskli ve sorumsuz bir varoluş biçimiydi bu. Çarın amansız tepki güçleri şüphelileri genellikle soru bile sormadan öldürüyorlardı. Soso, "Bugüne kadar hayatta kaldık," diye yazdı Svanidzelere, "bundan sonrası Allah kerim."

Bir keresinde, sabaha karşı saat 5'te Soso ve Monoselidze gizli matbaalarını kilitliyorlardı. Bir polis, onları hırsız sanarak silahına uzandı. Fakat Stalin daha çabuk davranarak toplu Berdana'sını çekti ve haykırdı: "Yaklaşma, vururum!"[8]

* Yazarın Tiflis'te mülâkat yaptığı Kato'nun teyzesinin torunu Ketevan Gelovani'ye göre Soso öfke patlamaları dışında ona gayet kibar davranırdı: "Düğünden hemen sonra, bir öfke anında onun elini sigarayla yaktı, fakat [Kato] onu seviyordu ve [Soso] ona karşı genellikle kibar ve müşfik davranıyordu." Finlandiya'da Soso'nun onu balayı için Karelya'ya götürdüğüne dair bir söylence vardır, ancak Kato'nun onunla birlikte İsveç'e gittiğini gösteren hiçbir bulgu yoktur. Ayrıca o sırada henüz evli değillerdi

18

KORSAN VE BABA

Stalin tam ateş edecekti ki, kayınbiraderi silahı elinden kaptı. Polisi tanımıştı. Matbaaya kanşmaması için ona rüşvet vermişti. Soso'nun tedirginliği yersiz değildi. Kazaklar devrimcileri ezmişlerdi ve Ohrana onun peşindeydi. Bu arada kendisi de Avrupa'dan silah satın almak için para bulmak amacıyla Kafkasya'nın farklı bölgelerinde Ekip için silahlı soygunlar örgütlüyordu. Olay gerçekleştiğinde Stalin haftalardır yeni eşinden uzaktı ve kendi durumunun onu tehlikeye atmasından çekindiği aşikârdır.

Tahminen 9 Eylül 1906 günü, Stalin, Tiflis'te Yordanya'nın düzenlediği SD konferansına katıldı. Konferans daha sonra Bakü'de bir otelde devam etti. Çann baskısı ve Menşeviklerin başarısı, Bolşeviklerin Gürcistan'daki etkisini kırmıştı. Üstelik Menşevikler şiddet olaylanndan resmen vazgeçmişlerdi, Stalin'i ve onun Ekip'ini huzursuzluk çıkaran haydutlar olarak görüyorlardı. Konferansa katılan 42 delege içinde, aralarında Stalin, Şaumyan ve Çihakaya'nın bulunduğu sadece 6 kişi Bolşevikleri temsil ediyordu.

Stalin durumu telafi etmek için Menşeviklere karşı alaycı bir tavır takındı. Papaz okulundan arkadaşı, Menşevik Devdaryani şöyle der: "Konferans boyunca alaycı bir tavırla gülümseyip durdu. 'Kararlannız ne olursa olsun, devrim için fark etmez,' der gibiydi." Stalin, öylesine "küstah, kaba ve aksi"ydi ki, Menşevik Divan Başkanı Arsenidze, onu tıpkı bir orospu, donsuz "bir sokak kadını" gibi "edepsizce davranmak"la suçladı. Stalin hemen karşılık vererek, "neşeli bir tavırla, pantolonunu henüz indirmediğini söyledi." Sonra, "ağzının kenarında hain bir tebessüm," ağır adımlarla yürüyerek dışarı çıktı. "Birkaç dakika sonra," der Arsenidze, "bir ıslık sesi duyduk. Bu ses polisin gelmekte olduğunu gösteren bir uyarı işaretiydi. Hemen dağıldık. Fakat ortalıkta polis yoktu. Koba şaka yapmıştı."

Gene de Stalin, Menşevik Uratadze'ye göre, "Rus Bolşevik Merkez'in baş finansörü" olmuştu ve sonraki üç yıl boyunca Lenin'e para sağlayan en önemli ki-

şi olmaya devam etti. Konferans'tan sonra Stalin'in, soygun kampanyasında yeni bir cephe açmak üzere, batıya, Karadeniz üzerindeki Suhum'a gittiği anlaşılmaktadır. Bu kez, açık denizlerde korsanlık yapacaktı.

20 eylül günü, 2.200 tonluk, 86 m. uzunluğundaki *Tsarevich Giorgi* buharlı gemisi, yolcu ve önemli miktarda para taşıyarak Odessa'dan Batum'a gidiyordu. Gemi, Novorosisk, Suhum ve New Athos'ta ücret olarak gönderilen paraları teslim etmek için durduğunda, pelerinlerinin altında silah ve el bombası taşıyan Bolşevik militan grupları gemiye bindi. Kaptan durumun farkında değildi.

Sabaha karşı 1:15'te, insanların uyumakta olduğu gemi Kodori Burnu'ndan geçerken aralarında "işçiler ve entelektüeller"in olduğu yirmi beş korsan, Mauser'lerini, Bardana'larını ve bombalarını çekerek gemiyi ele geçirdiler. Daha sonra jandarmanın, zencefil rengi saçları olan, yüzü çilli, yirmili yaşlarında, kısa boylu bir Gürcü" olarak tanımladığı çete başı, kaptan köprüsüne çıkarak Mauser'ini Kaptan Sinkeviç'e doğrulttu. Nöbetçi subayı, serdümen ve mürettebat silah zoruyla bir araya toplandı. Daha sonra, dört denizcinin "içerideki adamlar" olarak korsanlara yardım ettiği tahmin edilecekti.

Mürettebatın daha sonra verdiği bilgiye göre, çete başı, soygun boyunca gayet soğukkanlı ve saygılı davrandı. "Bizler suçlu değil, sapına kadar devrimciyiz," dedi. "Devrim için paraya ihtiyacımız var ve sadece Hazine'ye ait olan fonları alacağız. Emirlerime itaat ederseniz, kan dökülmez. Fakat direnmeye kalkışırsanız, sizi öldürür, gemiyi havaya uçururuz."

Kaptan Sinkeviç, olaydan sonra *Tiflisski Listok*'a verdiği mülâkatta "Boyun eğdim," diyecekti. Mürettebat ve yolcular bir araya toplandılar ve kendilerine "hiçbir şey görmemeleri" söylendi. Kaptan, çete başına paranın yerini gösterdi. Resmi polis kayıtlarına göre Bolşevikler 16.000 ruble aldılar. Muhtemelen bu miktar daha fazlaydı.

Militanların şefi, Kaptan Sinkeviç'e filikaları indirmesini emretti. Korsanlar parayı filikalara yüklerken gemi subaylarından birkaçını rehin aldılar. Daha sonra denizcilere kıyıya kadar kürek çekmelerini emrettiler. Denizciler küreklere öyle bir şevkle asıldılar ki, çete başı "emirlerine hevesle itaat ettikleri için çok memnun oldu ve her bir denizciye 10 ruble bahşiş verilmesini emretti." Böylece *Tsarevich Giorgi* Batum'a doğru seyretmek üzere serbest kaldı.

Yedi saat sonra alarm verilmesi üzerine, Kazaklar ve jandarmalar sahil boyun-

ca Bolşevik korsanları aradılar. Fakat çeteden ve ganimetten eser yoktu. Stalin ve iki Rus Bolşevik, çeteden Stepan Kapba'nın evinde saklandılar. Kapba'nın kız kardeşi yıllar sonra bu olayı hatırlıyordu. Kız kardeşin tanıklığına göre, daha sonra Atum ailesine ait bir başka güvenli eve, oradan da Gvaramya ailesinin evine geçtiler. Kamşiş Gvaramya, yaşlılığında, Stalin'in evlerine geldiğini hatırlıyordu. Babası, "Kodori Burnu'nda posta gemisini soyan çetenin, daha sonra bu büyük ülkenin lideri olan, yüzü çiçek bozuğu şefini saklaması" istendiğinde çok heyecanlanmıştı.

Stalin ve militanlar batıya doğru yola çıktılar. Enguri Nehri'ni geçerek, Abhazya üzerinden Guriya'ya vardılar. Yaşlılar, yazara ve Abhazya tarihini derleyen Fazıl İskender'e, Stalin'in güvenilmez çetecilerden yedisinin (işbirliği yapan dört denizci dahil) öldürülmesini nasıl emrettiğini ve daha sonra omuzunda bir Karabina, para yüklü atlarla tepeleri nasıl aştığını anlattılar. İskender, klasik eseri *Sandro Çegem*'de de bu öyküyü anlatır. Stalin parayı Kutaysi'deki taraftarlara teslim ettikten sonra, cesetleri "çakalların yemesi" için arkasında bırakarak Tiflis trenine atladı.

Stalin gerçekten bu soyguna önderlik etti mi? Polisin korsanların şefine ilişkin tanımı, Stalin'in tarzına, görünüşüne ve konuşma biçimine uyuyor. Stalin de sık sık "suçlu değil, devrimci" olduğunu söylerdi. Fakat yapılan tanım oldukça belirsizdir. Anıların çoğunda, Stalin'in soygunları örgütlediği, fakat bizzat katılmadığı iddia edilir.*

Bununla birlikte, Svanidzeler'in ve Davriçevi'nin anılarından, Stalin'in silah taşıdığını ve onu kullanmaktan çekinmediğini biliyoruz. Her konuda bilgili Menşevik Arsenidze, Stalin'in ünlü Tiflis silahlı soygununa "katılmadığını" açıkladı, fakat şunu da ekledi: "O sırada pek çok kamulaştırma oldu." Bunlardan birine "Stalin'in de katıldığını" işitmişti. Korsanların gemiye bindikleri Novorosisk, New Athos ve Suhum limanlarında Stalin'in bağlantıları vardı. Buraları 1905'te ziyaret etmişti. Stalin'in para dolu heybelerin yüklendiği atlarla tepeleri aştığı, Peder Gaçeçiladze'nin daha önce alıntı yaptığımız anılarında doğrulanmaktadır.

Stalin'in karıştığı tek korsanlık olayı bu değildi. Daha sonra bir başka posta gemisi soygununu yönetti ve Bakü'de pek çok soygunu planladı.** Çok titiz bir

* Özellikle, 1907 Londra Kongresi'nde kamulaştırma eylemlerinin yasaklanması ve buna uymayanların partiden ihraç edileceği kararı dikkate alındığında bu iddianın geçerli olduğu görülür. Ancak bu olay 1906 Eylül'ünde meydana gelmişti ve Londra Konferansı henüz toplanmamıştı.

** Bu korsanlık eylemi de devrimci militanlar tarafından yaygın şekilde yapılmaktaydı: Sosyalist-Federalistler'in askeri kanadının lideri ve Stalin'in ruh ikizi olan Davriçevi kendisinin de *Tsarevich Giorgi* soygunuyla aynı günlerde para dolu bir gemiyi nasıl soyduğunu anlatır. O sırada devrimciler Odessa açıklarında *Sofia* adlı bir gemide parti düzenleyen asillere baskın yapmışlar ve 5.000 pound değerinde altına el koymuşlardı.

araştırmacı olan Abhazyalı tarihçi Stanislav Lakoba, efsaneyi kaynağına kadar izledi ve henüz hayatta olan, birbirinden habersiz iki yaşlı tanıkla mülâkat yapmayı başardı. Bu tanıklar, Stalin'in saldırıya önderlik ettiğini ve paraları topladığını doğruladılar.

Tarihler tam bir uygunluk içindedir. Stalin evde değildi. Bakü konferansı sona ermişti. O birkaç gün boştu. Gemi 20 eylülde soyuldu. Stalin'in Tiflis'e ulaşması birkaç gün alacaktı. Stockholm'de Lenin ve Krasin'le kararlaştırıldığı gibi, Kamo ve Stalin'in iki yoldaşı, parti için silah satın almak amacıyla yola çıkmak üzere Tiflis'te bekliyorlardı.

Stalin'in rolüne ilişkin hiçbir belgesel kanıt yoktur, fakat onun katılımı mantıksal olarak çok inandırıcıdır. Soygunun kesin bir zamanlaması ve bir sebebi –Kamo'nun parayı alması– vardı.

Silahlı soygundan beş gün sonra, 25 eylül günü, Kamo, Avrupa'da seyahat etmeye ve silah satın almaya yetecek miktarda parayla Tiflis'ten ayrıldı.[1]

Geveze aktör Mdivani ve Stalin'e lamba fırlatan Kavtaradze'nin eşlik ettiği Kamo, önce trenle St. Petersburg'a gitti. Orada, gizli karargâhı Finlandiya'da olan "Bolşevik Merkez"i, Lenin ve müttefiği filozof ve örgütçü Aleksander Bogdanov'la birlikte yöneten Krasin'le buluştu ve talimat aldı. Lenin, Krasin ve Bogdanov, "Küçük Üçlü" olarak biliniyordu.

Krasin, Stalin'i Bakü ve Stockholm'den tanıyordu. Hep dik yakalı beyaz gömlekler giyen ve I. Charles tarzı bir sakalı olan Krasin, ikili bir hayat yaşıyordu: Bir yanda, tanınmış bir çapkın ve milyonerlerin dostuydu; öte yanda, sahip olduğu bomba fabrikaları, Bolşeviklere ve diğer şiddet yanlısı gruplara öldürücü araçlar sağlıyordu.* "Onun en büyük hayali," der Troçki, "ceviz büyüklüğünde bir bomba yapmaktı." Krasin, ceviz büyüklüğünde bomba yapmayı asla başaramadı.

Krasin, şiddete tapanlar arasında "Kamo'ya neredeyse âşık olan" ilk kişiydi. Onun, gözlüklü, dalgalı sarı saçlı, dünya zevklerine düşkün Yahudi Bolşevik Meyer Wallach'la** temas kurmasını sağladı.

Kamo ve iki Gürcü, Wallach'la Paris'te buluştular. Becerikli Yahudi ve Ermeni psikopat birlikte gayet iyi iş çıkardılar. Belçika'da Liège'e, Berlin'e, Bulgaristan'da

* O sırada Krasin en ileri cehennem aygıtını Maksimalist-SR militanlarına vermiş, onlar da bu aracı çarın parlak başbakanı Stolipin'in evini havaya uçurmak için kullanmışlardı. Patlamada pek çok kişi öldü, ancak Stolipin hayatta kaldı.

** Daha sonra, 1930'lara kadar Stalin'in Dışişleri Halk Komiseri, Maksim Litvinov.

Sofya'ya giderek silah, daha çok Mauser'ler, Mannlicher tüfekleri ve mühimmat satın aldılar. Daha sonra Karadeniz kıyısındaki Varna'da *Zara* adında pek sağlam olmayan bir yat satın aldılar, silahları yüklediler ve *Potemkin* savaş gemisinden devrimci bir denizciyi kaptanlığa atayarak, dört tayfa tuttular. Kamo aşçılığa talip oldu ve çarın ajanlarının güverteye çıkmaları halinde tekneyi havaya uçurmak için kamarasına kablolar döşedi. Karadeniz'de patlayan bir fırtına *Zara*'yı kayalara sürükledi, yaralanan tekne su almaya başladı ve dibi boyladı. Kamo, son anda kendisini de tekneyle birlikte havaya uçurmak için dinamitleri ateşledi, fakat patlama olmadı. Kaptan intihar etmeye çalıştı, fakat başaramadı. Denizciler ve aşçı, soğuktan donmuş bir halde, oradan geçmekte olan bir yelkenli gemi tarafından kurtarıldılar. *Zara* battı ve Stalin'in korsanlık ganimeti dalgalara karışıp yok oldu.

Kamo, Tiflis'in yolunu tuttu. Stalin'in yeni bir fikri vardı. Muazzam bir banka soygunu tasarlıyordu. Birkaç ay önce, Tiflis'te, Gori Kilise Okulu ve Tiflis Papaz Okulu'ndan tanıdığı Voznesenski adında biriyle karşılaşmıştı. Voznesenski, okul arkadaşına, Tiflis bankasının posta dairesinde çalışmakta olduğunu, çok değerli bir bilgiye, para taşıyan posta arabasının geliş gidiş programına ulaşabileceğini anlattı. Stalin onu Adamya mandırasına birer bardak süt içmeye davet etti. Voznesenski Bolşeviklerin posta dairesine gelecek parayı kamulaştırmalarına yardım etmeye ikna oldu. 1908'de gizli bir parti soruşturmasında ifade veren Voznesenski, bu öneriyi "*sadece* Koba'ya" yardımcı olmak için kabul ettiğini söyledi. Durumunu şu sözlerle açıkladı: "Koba, Prens Eristavi'nin ölümü üzerine devrimci nitelikte bir şiir yazdı. O şiir beni çok etkiledi." Bir eylemcinin tasarladığı soygunun zamanlamasını iyi bir şair olduğu için belirleyebilmesi ve aynı nedenle tüyo alması gibi bir durum ancak Gürcistan'da mümkün olabilirdi!

Stalin Voznesenski'yi Ekip'le tanıştırdı ve birkaç ayda bir içerideki adamıyla temas kurdu. Voznesenski'yle en son 1906 yılının sonunda buluştuğuna bakılırsa, Ohrana'nın soygun için kararlaştırılan ilk tarih konusunda yanılmadığı görülür. İlk plana göre soygun, 1907 yılının ocak ya da şubat ayında gerçekleştirilecekti. Fakat bu tarihte bir şey olmadı. Bir Menşevik Parti soruşturmasında uygulanan çapraz sorguda verdiği öfkeli ve kısa yanıtlarda, Stalin, dünya çapında bir olay haline gelen silahlı soygunun arkasındaki kişi olduğunu, biri "Yoldaş Koba'nın okuldan tanıdığı" ve onun tarafından Ekip'le tanıştırılan, "içerdeki" iki kişiyi yönettiğini kabul etti.

Stalin'in "içerideki" diğer adamı, Grigori "Gigo" Kasradze idi. O da bir Gore-

li, Keke'nin ve başka bir parti soruşturma komitesinde ifade veren Peder Çarkviyani'nin kuzeni idi. O da soygundan aylar önce Stalin tarafından hazırlanmıştı. Her iki adam da Stalin'in özel istihbarat şebekesinin parçasıydı.

Zara'nın batmasından sonra Kamo, yeni eylemler için gerekli cephaneden yoksun kalmıştı. Stalin onu tekrar Krasin'e gönderdi. Hareketin sempatizanlarından Prens Koki Dadyani ona bir pasaport temin ederek, uygun biçimde başkente seyahat etmesini sağladı. Kamo, Finlandiya'da gizlendikleri yerde Lenin ve Krupskaya'yla görüştü. Krupskaya'nın gözlemine göre, Kamo "sınırsız bir cesarete ve sarsılmaz bir iradeye sahip korkusuz bir savaşçı, ama aynı zamanda aşırı derece alıngan, hattâ saf biriydi." Lenin ona "Kafkas eşkıyası" diyordu. Üzerinde her zaman iki tabanca taşıması Lenin'i etkilemişti. Kamo, Krupskaya'nın soylu annesinden her defasında tabanca kayışını bağlamasını rica ediyordu. Her ikisi de ayrıcalıklı ve kültürlü bir ortamda yetişen Lenin ve Krupskaya, Kamo'dan iltifatlarını esirgemediler. Acımasız militanların cazibesine kapılıyor ve onların ne kadar yararlı olduklarını biliyorlar, bu konuda anarşist Bakunin'in duygularını paylaşıyorlardı. Bakunin, devrimin zaferi için, "bıçkın soyguncuların âlemine, Rusya'daki gerçek ve yegâne devrimcilere katılmalıyız," diye yazmıştı.

Kamo'nun sevimli tavırlarından etkilenen Leninler, onun tuhaf sükûnetinin her an hastalıklı bir şiddet edimiyle dağılabileceğini hissediyorlardı. Bir keresinde Leninler'le öğle yemeğinde bir araya geldi ve onlara bir armağan vermek istediğini söyleyerek masanın üzerine beze sarılmış irice bir cisim bıraktı. Krupskaya, "Derin bir sessizlik oldu," diye anlatır. "Herkes onun bir bomba getirdiğini düşündü. Fakat bezin içinden bir karpuz çıktı." Kamo, el bombalarını yüklenerek Tiflis'e döndü.[2]

Stalin'in militanı Kupriyaşvili'ye göre Lenin, Stalin'e yaklaşan Londra Kongresi için daha fazla para toplamasını emretti. Stalin, Kamo ve bankadaki adamlarla temas kurdu. Bu arada Bakü'ye giderek Şaumyan ve Spandaryan'la birlikte Rusça çıkan gazete *Bakinski Proletari*'yi (Bakü İşçisi) kurdu. Karışık işlere giren Soso'nun durumu sağlam görünüyordu. Fakat o uzaklardayken, karısı o kadar talihli değildi.

Moskova'da bir Bolşeviği ele geçiren Ohrana, adamın üzerinde bir not buldu: "Frelinskaya Sokağı, 3 numara, terzi Svanidzeler, Soso'yu sor." Çok geçmeden Kamo, Svanidzeler'den "Moskovalı bir Yahudi yoldaş"ı iki hafta kadar misafir etmelerini istedi. Kız kardeşler misafiri gayet iyi ağırladılar, fakat onun ayrılmasın-

dan hemen sonra, 13 Kasım 1906 günü, jandarma evi basarak Soso ile Kato'yu sordu. Kız kardeşler, "Moskovalı Yahudi yoldaş"ın bir hain olduğunu anladılar. Bereket jandarmalar ne Soso'yu ne de vitrin mankenlerinin içine gizlenmiş belgeleri bulabildiler. Fakat Kato, bomba imalatçısı kuzeni Spiridon Dvali'yle birlikte tutuklandı. Dvali idama mahkûm edildi. Bütün bunlar dört aylık hamile olan bir genç kadın için hoş bir durum değildi.

Saşiko Svanidze, Stalin'in karısını kurtarmak için harekete geçti ve aralarında pek çok jandarma subayının da bulunduğu müşterilerine başvurdu: "Jandarma Albayı Reçitski'nin karısını (o sırada ona elbise dikiyordum) görmeye gittim ve kendisinden Dvali'nin ölüm cezasının kaldırılmasını ve masum Kato'nun serbest bırakılmasını rica ettim." Albay'ın karısı, Dvali'nin ölüm cezasını kaldırtmayı başardı ve hamile Kato'nun serbest kalana kadar cezaevi yerine bir polis karakolunda tutulmasını sağladı. Kız kardeşler de polis karakolu şefinin karısına elbise dikiyorlardı. Kadın hemen gidip Kato'yu aldı ve kendi evine götürerek bakımını üstlendi.

Kafkasya'yı dört dönen Stalin eve döndüğünde, "Olup bitenleri duyunca büyük bir moral bozukluğu yaşadı," der Monoselidze. "Kato'yu ziyaret etmek istiyordu." Bunun üzerine Saşiko polis karakolu şefinin karısını ziyaret etti ve ona "Köyden gelen kuzenimiz, Kato'yu ziyaret etmek istiyor," dedi. "Polis şefinin karısı izin verdi. Bunun üzerine, gece vakti Soso'yu onların evine götürdük ve randevu orada gerçekleşti. Bereket evdekilerin hiçbiri Soso'yu tanımıyordu. Polis şefinin karısı Kato'nun her akşam iki saat kadar kendi evine gitmesine izin verilmesini istedi. Soso ve Kato her akşam buluştular." Bu durum, iki ay sonra Kato serbest bırakılana kadar sürdü.

Kato, serbest kaldıktan hemen sonra, 18 Mart 1907 günü bir oğlan doğurdu. Çocuğa Yakov* adını verdiler. Keke ve "cici kız" Kato gayet iyi anlaşıyorlardı. Baba olmak Stalin'i çok mutlu etmişti. "Bebeğin doğumundan sonra," der Monoselidze, "karısına ve çocuğuna olan sevgisi on kat arttı." Bebeğe "Patsana" (delikanlı) diyordu. Ne var ki gece gündüz yazan Stalin, "bebeğin ağlamasından rahatsız oluyor, çalışması kesintiye uğruyordu. Fakat annesi bebeğin karnını doyurup onu uyutunca, onu öpüp okşuyor, burnunu gıdıklıyordu."

Soso'nun kafasında pek çok şey vardı. 1907 yılının mart ayında, Stalin'e bağlı Ekip Kutaysi'ye giden posta arabasını soymayı planladı, fakat eylemin yapıla-

* Aile içinde Yaşa adıyla bilinen çocuk aylar sonra vaftiz edildi ve yıllar sonra nüfusa kaydettirildi. Bu nedenle doğum tarihiyle ilgili bir karışıklık vardır. İsim muhtemelen Stalin'i himaye eden Yakov "Koba" Egnataşvili'ye duyulan saygıyı yansıtıyordu.

cağı gün Çintsadze tutuklandı. Stalin kendi yerini Kamo'ya bıraktı. Stalin'in el üstünde tuttuğu, basit coşkularla soğukkanlılıkla işlenen cinayetler arasında gidip gelen psikopat, haydutlardan oluşan bir çeteyi denetim altında tutmaya daha uygundu. Bir Bolşevik'in, muhtemelen Stalin'in, bir Menşevik'le teorik tartışmalar yaptığını işittiğinde, şöyle bağırmıştı: "Onunla tartışmaya ne gerek var! Bırak boğazını kesivereyim." Kamo, Çintsadze'nin kadın militanları, Anneta, Patsiya ve Aleksandra'yla birlikte Kutaysi posta arabasının yolunu kesti. Fakat Kazaklar ateş açtılar. Kamo ve kızlar bir anda kendilerini şiddetli bir çatışmanın ortasında buldular. Fakat çatışmanın en şiddetli anında kızlar arabaya dalıp para çuvallarını kapmayı başardılar. Daha sonra paraları iç çamaşırlarının içinde gizlice Tiflis'e soktular. "Anneta ve ben onları vücudumuza sardık," der, Aleksandra Darahelidze. Kamo, paraları şarap tulumlarına sakladı, daha sonra Finlandiya'ya, Lenin'e gönderdi.

Bu kez Stalin'in bankadaki adamları Ekip'e Tiflis'te muazzam bir teslimat yapılacağını bildirdi. Bir milyon ruble kadar olabilirdi. Bu para Lenin'in pahalı örgütünün masraflarını yıllarca karşılayacak kadar çoktu. Stalin ve Kamo büyük bir silahlı soyguna hazırlandılar.

Yaklaşık bir ay sonra, Beşinci Kongre'ye oy hakkı olmayan delege olarak seçilen Stalin, Kato'yu Delikanlı'yla birlikte Tiflis'te bırakarak Bakü üzerinden, St. Petersburg, Stockholm ve Kopenhag'a doğru uzun bir yolculuğa çıktı. "İvanoviç" adıyla seyahat eden Stalin, Londra'ya gidiyordu.[3]

24 nisan civarında Danimarka'ya vardığında, Lenin'le buluşmak için Berlin trenine bindi. Bu seyahat sırasında gizlice buluştuklarını ve Stalin'in Berlin'e gittiğini biliyoruz. Konuşacakları tek bir konu vardı: yaklaşan Tiflis banka soygunu. Lenin Berlin'e gittiyse, diye yazar Troçki, bu seyahat "teorik bir konuşma yapmak için değildi; hiç kuşkusuz, eli kulağında kamulaştırmalar ve para sağlama imkânları ele alındı." Buluşma sadece Ohrana'dan değil, kendi yoldaşlarından da gizliydi. Artık Menşeviklerin hâkim olduğu parti, soygunları yasaklamıştı.

Lenin ve Stalin ayrı ayrı Londra'ya gittiler.[4]

19

STALİN LONDRA'DA

27 Nisan/10 Mayıs 1907'de, yorucu bir yolculuğun ardından Stalin ve beraberindekiler, Çihakaya ve Şaumyan, Harwich limanında karaya çıktılar. Trenle Londra'nın Liverpool Caddesi İstasyonu'na* giderlerken, İngiliz gazetelerinin sansasyonel manşetleriyle karşılaştılar. Yabancı ülkelerden gelen "Anarşistler"in, artık aşırı uçlarda yer alan kişilerin malum sığınağı haline gelmiş olan başkenti istila ettikleri bildiriliyordu.**

Delegeleri, İngiliz gazetecileri ve foto muhabirleri, on iki Özel Şube dedektifi ve iki Ohrana ajanı, İngiliz Sosyalistler ya da Rus sürgünler gibi sempatizanlardan oluşan tuhaf bir kalabalık karşıladı.

"Londra'da tarih yazılıyor," diye manşet attı, *Daily Mirror*. Devrimcilerin arasında, "büyük bir davaya tutkuyla bağlı ateşli kadınlar"ın da olması ve gelenlerin bu uzun seyahate bavulsuz çıkmış olmaları gazeteyi şaşırtmış gibiydi. "Aralarında 40 yaşın üzerinde kimse yok, çoğu 20 yaşından küçük," deniyordu haberde. O sırada Stalin 29, Lenin ise 37 yaşındaydı. (Stalin daha sonra, "Ona hep İhtiyar derdik," diyecekti.) *Daily Mirror*'un haberi şu cümleyle sona eriyordu: "Çok renkli bir kalabalıktı."

Sovyetler Birliği'ndeki gibi, delegeler eşit sayılıyorlardı, fakat bazıları diğerlerinden daha eşitti. *Mirror*, "ünlü romancı" Maksim Gorki de "Londra'da, fakat kaldığı yeri sadece yakın dostları biliyor," diyordu. Gorki, Russell Meydanı'ndaki konforlu Hotel Imperial'de aktris sevgilisiyle birlikte kalıyordu. Lenin ve Krupskaya da onlara katıldı. Otele geldiklerinde hava yağmurlu ve soğuktu.

* Londra'da olmayı istememişlerdi: İlk plan Kongre'yi Kopenhag'da yapmaktı. Bu nedenle Stalin St. Petersburg'a, oradan Finlandiya'ya gitmiş, İsveç'in Malmö kentinden diğer delegelerle birlikte vapurla Kopenhag'a geçmişti. Ancak Danimarkalılar onları İsveç'e sürdü, İsveç onları Danimarka'ya iade etti ve oradan Londra'ya giden bir buharlı gemi buldukları Esbjerg'e gönderildiler.

** O haftalarda basında yer alan diğer büyük başlıklar şunlardı: Çarın hayatına kasteden bir komplo, üç yaşındaki Çareviç Aleksey'in bir otoportresi (Başlık şöyleydi: ÇAREVİÇ İLK KEZ GOLF PANTOLON GİYDİ); çarın kuzeni Grand Dük Nikola'nın Karabağ Prensi'nin kızıyla evlenmesi; ve BİR İNGİLİZ BEBEK başlığıyla İngiliz asıllı İspanya Kraliçesi'nin bir erkek evlat doğurması.

Hükmedici Lenin hemen idareyi ele aldı, Gorki'nin çarşaflarının nemini kontrol etti ve çamaşırlarını kurutmak için gaz sobasının yakılmasını emretti.

Çoraplar kururken, Lenin, "Eski kavgalar burada devam edecek," dedi Gorki'ye. Özel geliri olan delegeler Bloomsbury'deki küçük otellerde kalıyorlardı. Lenin ve Krupskaya, Kensington Meydanı'nda oda tutmuşlardı. Lenin her sabah çıkıp, King's Cross İstasyonu'na yürüyor, balık ve patates kızartması alıyordu. Ne var ki Stalin gibi yoksul delegelerin parası çok azdı.

İlk gecelerini, ilk kez karşılaştığı Litvinov'la, Stepney, Fieldgate Sokağı'ndaki Tower House Oteli'nde geçirdiği söylenir. Burası romancı Jack London'ın "ucuz ve berbat bir otel" dediği yerdir. Gecelemenin fiyatı 6 *pence* kadardı. Otel o kadar kötü durumdaydı ki, iddiaya göre Stalin sonunda isyana önderlik ederek, orada kalanların başka yerlere yerleştirilmesini sağladı. Kendisi de Stepney'deki Jubilee Sokağı 77 numaranın ilk katında, dar bir arka odaya yerleşti. Çihakaya ve Şaumyan'la paylaştığı odayı bir Yahudi-Rus ayakkabıcıdan kiralamıştı.

Sisli ve rutubetli Londra, Gürcistan'dan gelen biri için korkunç bir yerdi. Daha sonra Stalin'in Londra Büyükelçisi olan, bir başka Rus Komünist, İvan Mayski, "Önceleri Londra bana kasvetli ve boğucu geldi" diye yazar. "Kendimi yapayalnız, dev bir taş okyanusunda kaybolmuş gibi hissettim ... sıra sıra küçük ve sevimsiz evler kara bir sisin içinde kayboluyordu."

Londra ne kadar yabancıysa, insanların genellikle Rusça konuştukları Whitechapel de o kadar tanıdıktı. Rus pogromlarından kaçan, aralarında haydutların ve sosyalistlerin de bulunduğu 120.000 Yahudi mülteci East End'de yaşıyordu. Lenin, Stalin'in Stepney'deki odasının yakınlarındaki, Rudolf Rocker'ın Anarşist Kulübü'nü ziyaret eder, orada bir Yahudi yemeği olan balıklı börek yerdi. Stalin de muhtemelen oraya gidiyordu. Soso, Slavik-Hebraik çete savaşlarının vahşi cangılını özlemiş de olabilir. Hepsi Rus İmparatorluğu'ndan gelen East End çeteleri, "kapkaççı" (altın saat hırsızları) ve "vızıltı" (cepçi) âlemlerini denetliyorlardı. Duruma hâkim olan üç çete vardı: Besarabya Kaplanları Odessalılarla, onlar da Gündüz Feneri'nin (Bogard adında çok esmer bir Yahudi gangster) önderlik ettiği Aldgate Çetesi'yle çatışıyordu.

Stalin ve diğerleri gelir gelmez Polonya Sosyalist Kulübü'ne kaydoldular. Kulüp, Londra Hastanesi'nin bulunduğu Whitechapel Caddesi'ni kesen Fulborne Sokağı'ndaydı.* Özel Şube dedektifleri ve meraklı gazeteciler sürekli peşlerindeydi. Günde iki şilin harçlık alıyorlar, kongrenin yapıldığı yere bir rehber eşli-

* Günümüzde bir mobilya, fotoğraf makinesi ve erkek giyim eşyası mağazası.

ğinde götürülüyorlar ve Ohrana'nın içlerine sızmasını önlemek için gizli parola kullanıyorlardı.

Bolşevikler kulübün üst katında toplanıyorlardı. Burası, "bir sosyalist kulübe ait pek az eşyanın, birkaç masa ve sandalyenin bulunduğu, duvarlarına elle münasebetsiz yazılar kazılmış" bir yerdi. Bolşevikler, siyasi faaliyete kendi hizip toplantılarıyla başladılar, hemen bir gizli komite seçtiler ve konferans için Londra'ya gelen herkes gibi, "şehir haritasını incelediler." Fakat *Daily Mirror*, günlük ayrıntıları saptamakta gecikmedi. Bir muhabir, hayranlığını gizlemeden, "Kadınların sarsılmaz cesaretleri ve sağlam sinirleriyle dikkati çektiği söyleniyor," diye yazdı. "Tabanca atış talimi onların günlük sporu. Aynanın önünde sürekli talim yaparak kendilerini nişan almaya ve tetik çekmeye alıştırıyorlar... Çoğu genç kızlık çağında; on sekiz yaşına geldiklerinde, sırtlarına kadar inen sarı saçlarını uzun bir örgüyle topluyorlar."

Fakat gözünden hiçbir şey kaçmayan *Daily Express*, "Fulbourne Sokağı'nın köşesinde dikilen, yabancı ve önemli biri olduğu anlaşılan, sağlam yapılı bir adam"a dikkati çekti. Adam "kayıtsız görünmekle birlikte gayet dikkatliydi... Bu adam, Rus gizli polisinden Mösyö Seveff idi ve Rus sosyalistlerini gözetlemekle görevliydi." Gazete, önemle, adamın "küçük bir bavul" taşıdığını da ekliyordu.

Delegeler SD'nin Beşinci Kongresi'nin yapılacağı Islington'a yürüyerek ya da otobüsle gittiler. Fakat toplantının bir kilisede, Southgate Caddesi üzerindeki Kardeşlik Kilisesi'nde yapılacağını görünce şaşırdılar. Burası, "işçi semtinin kasvetli ve pis sokakları boyunca dizilmiş onlarca bina gibi, duvarları kurumdan kararmış, dar ve yüksek pencereleri, yıkık dökük damının üzerinde kısa bir çan kulesi olan" bir yerdi. İçeriye giren delegeler "ancak 300-400 kişinin sığabileceği, neredeyse çıplak bir salon"la karşılaştılar. Gorki, "saçmalık derecesinde sade" bir görünümü olan kiliseden hiç hoşlanmamıştı. Cemaatinin içinde geleceğin İşçi Partili Başbakanı Ramsay McDonald'ın da bulunduğu, mahalle papazı Muhterem F. R. Swan, William Morris yanlısı bir savaş karşıtı idi.

30 Nisan/13 Mayıs 1907'de, kavgada düşen yoldaşlar anısına hep birlikte söylenen bir marşın ardından, Rus Marksizminin babası Plehanov kongreyi açtı. Stalin, Lenin'in uzun boylu bir hayaleti andıran Gorki'yle yan yana oturduğunu gördü. Bir zamanlar Gori'deki idam sahnesini seyreden Gorki, uluslararası şöhrete sahipti ve Bolşeviklere para sağlıyordu.* Bolşevikler bir tarafta, Menşevikler

* Sonraki hayatında Gorki, diktatörün arkadaşı oldu, onun her yaptığını mazur göstermeye çalıştı, giderek geçmişin bir yadigârı haline geldi ve sonunda muhtemelen onun kurbanı oldu. Bk. Stalin: *The Court of the Red Tsar.*

öteki tarafta oturdular. Her oylama "büyük gerilim"e yol açıyordu.

Oy verme hakkına sahip 302 delege 150.000 işçiyi temsil ediyordu. Ancak 1905'in şanlı günlerinden sonra parti dar boğaza girmiş ve II. Nikola'nın baskısı altında dağılmıştı. Çoğu 1905'in silahlı mücadelesini sürdürmeye kararlı ve Duma'ya katılma önerisine karşı çıkan 92 Bolşevik vardı. Duma seçimlerine katılma önerisini destekleyenler sayıca daha fazlaydı. Bunlar, 85 Menşevik, 54 Yahudi Bundist, 45 Polonyalı-Litvanyalı ve 26 Letonyalı'dan oluşuyordu. Lenin, bugünün IRA, Hamas ve Hizbullah savaşçılarının da benimsediği gibi, hem silah hem de seçim sandığı stratejisini uygulamak niyetindeydi. Bu nedenle Menşevik katkısını, savaşı tekrar onların aleyhine çevirmeden önce mücadeleyi kazanmak için kullandı.

Parti giderek küçülüyordu, fakat Bolşevikler Gürcistan'da öyle bir hezimete uğramışlardı ki, Stalin, Çihakaya ve Şaumyan oy hakkı olmayan danışman delege durumundaydılar.

Yeni bir hatip kürsüye çıktığında, Stalin'in yanında oturan Şaumyan'a, "Kim bu?" diye sorduğu söylenir.

"Nasıl tanımazsın?" der, Şaumyan. "O, yoldaş Troçki." Gerçek adı Lev Bronştayn olan Troçki, hiç kuşkusuz Londra'da bir yıldız gibi parlamıştı. Geyiklerin çektiği bir kızak üzerinde 643 km. boyunca tundraları aşarak Sibirya'dan henüz kaçmıştı. Stalin, Troçki'yle ilk kez karşılaşıyordu (el sıkışmış da olabilirler). Troçki ise 1913'ten önce can düşmanıyla karşılaştığını hatırlamayacaktı.

Stalin Çiyatura'daki milislerine komuta ederken, Troçki Petersburg Sovyeti'nin başkanıydı. Zorlanmadan mükemmel biçimde yazabilen, hitabeti kuvvetli, aksanı Yahudi olduğunu ele veren ve alenen kendini beğenmiş, şık takım elbiseli, bukleli saçları özenle taranmış Troçki, uluslararası radikal çevrelerde tanınıyordu ve Stalin'in birkaç yıl önündeydi. Uzak Kerson Eyaleti'nden zengin bir Yahudi çiftçinin oğlu olmasına rağmen, aşırı derecede kibirliydi. Gürcüler onun için, "taşralı" kırolardan başka bir şey değildi.

Yetenekli bir yazar olduğu için Lenin ona "Kalem" adını vermişti. Fakat artık Troçki'nin gösteriş düşkünlüğünden şikâyet ediyordu. Stalin'in yetenekleri karanlıkların içinde gizli kalırken, Troçki çıktığı kürsüden çevreye ışıklar saçıyordu. Stalin ilk görüşte ondan nefret etti. Troçki "şık, fakat işe yaramaz," diye yazdı, dönüşünde. Troçki ise, Stalin'in "tek kelime etmediği"ni söyleyerek, onu alenen küçümseyecekti.

Stalin'in Kongre boyunca tek kelime etmediği doğruydu. Acımasızlığı ve haydutluğu yüzünden ondan nefret eden Menşeviklerin, banka soygunlarını yasaklama kampanyasının bir parçası olarak onun çanına ot tıkamak ve Lenin'i zor duruma düşürmek istediklerini biliyordu. Lenin oy verme hakkı konusunda oylama yapılmasını istediğinde, Martov ve Yordanya'nın kışkırttığı Rus Menşevik liderler, oy verme hakkı olmayan üç kişiyi, Stalin, Çihakaya ve Şaumyan'ı hedef aldılar.

"Kim olduğu bilinmeyen adamlar oy kullanamazlar," dedi Martov. Ardından, "Kim bu insanlar?" diye sordu.

Kısa süre önce Stalin'le Berlin'de buluşmuş olmasına rağmen, Lenin kaygısız bir tavırla, "Aslında ben de bilmiyorum," diye yanıtladı.

Yordanya, "Bu durumu protesto ediyoruz!" diye bağırdıysa da, durum değişmedi. Stalin o andan itibaren, gerçek adı Tsederbaum olan, Troçki gibi Yahudi Martov'dan hep nefret etti.

Yahudilerin varlığı Stalin'i rahatsız ediyordu. Bolşeviklerin "esas Rus hizbi", Menşeviklerin ise "Yahudi hizbi" olduğu sonucuna vardı. Oturumlar arasında gidilen pub'larda bu konu tartışılmış olmalı. Bolşevik Aleksinski, "şaka kabilinden" Stalin'e, "Parti içinde bir pogrom örgütlemek biz Bolşevikler için kötü bir fikir sayılmaz," dedi. Pogromlarda binlerce Yahudi'nin katledildiği bir sırada, bu "şaka" pek hoş kaçmadı.* Yahudi entelektüellere duyduğu öfke Stalin'in yakıcı aşağılık kompleksinin ifadesiydi. Fakat burada Rus Stalin de ortaya çıkmaktadır (Gürcistan'da anti-Semitizm olmadığı için Babilli Yahudiler burada iki bin yıldır tek bir pogrom olmaksızın yaşamışlardı). Gürcistan'daki küçük didişmelerden

* Stalin, *Bakinski Proletari*'de "Koba Ivanoviç" adıyla yayımlanan, "Bir Delegenin Notları" başlıklı Londra Kongresi değerlendirmesinde bu konuda üstü kapalı biçimde Grigori Aleksinski'yi suçladı. Şu noktaya işaret etti: "Menşeviklerin çoğunluğu Yahudilerden oluşuyordu, daha sonra Gürcüler, onlardan sonra da Ruslar geliyordu. Öte yanda, Bolşevik grubun büyük çoğunluğu Ruslardan oluşuyordu, daha sonra Yahudiler (Polonyalıları ve Letonyalıları saymıyoruz), onlardan sonra da Gürcüler geliyordu..." SD hareketinde Yahudilerin ağır bastığı konusunda pek çok şey yazılmıştır, fakat Stalin'in verdiği sayılar partinin ne kadar Gürcü olduğunu da gösteriyordu. Arsenidze, Stalin'in Yahudiler konusunda "taraf sız" olduğunu, bu konuya siyasal fayda açısından yaklaştığını doğrular. Stalin, makalelerinde Yahudilerin acılarına sempati gösterir: "Rus tebaanın yararlandığı en basit haklardan bile yoksun olan Yahudiler, boyunduruk altında sonsuz bir acı çekiyor ve aşağılanıyorlar." Yine bu konuyla ilgili olarak, Menşeviklere işçi değil "entelektüel" oldukları için saldırdı ve Menşeviklerin Bolşeviklere aralarında çok fazla entelektüel olduğu için saldırmalarını hayretle karşıladığını ifade etti.: "Menşeviklerin feryadını şu özdeyişle açıkladık: 'Dil daima ağrıyan diş üzerinde dolaşır.' " Gördüğümüz gibi, bu çok sevilen bir sözdü. Oy verme hakkı meselesine gelince, çoğu tarihçi bu öyküyü Stalin'in önemsizliğine dair bir kanıt olarak tekrarlar, fakat eşzamanlı olarak Çihakaya ve Şaumyan'ın da hedef alındığından pek söz edilmez. Lenin'in ilgisizliğinin başka bir nedeni vardı. Gürcü Menşeviklerle birleşmeyi önermişti: Yordanya, Rus işlerine karışmadığı takdirde, Gürcistan'da birleşik bir partinin lideri olabilirdi. Yordanya asla bu önerinin peşine düşmedi.

ve Menşevik hâkimiyetinden bıkan Stalin, Bakü ve Rusya üzerinde yoğunlaşmaya hazırdı. Bundan sonra Gürcüce değil Rusça yazacaktı.

Lenin isteklerini kongreye kabul ettirdi. Merkez Komitesi'ne seçilen Bolşeviklerin sayısı Menşeviklerinkinden çoktu. Bu arada Lenin gizli Bolşevik Merkez'ini muhafaza etti. "Bu kez muzaffer Lenin'i gördüm," diyecekti Stalin.

Ne var ki Menşevikler, Stalin'i etkileyen bir karar tasarını kabul ettirmeyi başardılar. Karar metninde banka soygunları kesin bir dille kınanıyordu. Kuralı ihlal eden kişi partiden ihraç edilecekti. Menşevik eşcinsel aristokrat Georgi Çiçerin'e (daha sonra ikinci Sovyet Dışişleri Halk Komiseri) Stockholm Kongresi'nden sonra yapılan bütün banka soygunlarını soruşturma görevi verildi. Stalin'in Menşevik dostu Devdaryani, onun "toplantı sırasında gözlerden uzak, genellikle sessiz ve karanlıkta" kalmaya çalıştığına dikkati çekti. Troçki ise, Stalin'in 1907 yılının mayıs ayında banka soygunları yaptığını öğrendiğinde şöyle dedi: "Londra'da ne işi vardı? O sırada başka görevleri olmalıydı?"

Dışarıda, "Meraklı İngilizler toplanıyor ve uzak diyarlardan gelmiş hayvanlara bakar gibi bizi seyrediyorlardı!" Basın binayı kuşatmıştı. Paparazzilerin erken versiyonları, fotoğraf çekmemelerini rica eden utangaç devrimcilerin görüntülerini yakalamaya çalışıyorlardı. "RUS DEVRİMCİLERİ FOTOĞRAF MAKİNESİNDEN KORKUYORLAR! diye manşet attı, *Daily Express*: Bir Rus, gazetecilere şöyle dedi: "Bu resimlerin ölüm anlamına geldiğinin farkında mısınız?" Alınan bütün önlemler boşa çıkıyordu.

Hayaletler kilisenin içinde de dolaşıyorlardı. Rus gizli polisi –şimdi olduğu gibi o zaman da– İngilizler'in Rus muhaliflere sığınak sağlama eğiliminden rahatsızdı. Merkezi Paris'te bulunan Ohrana Dış Şubesi'nin müdürü A. M. Garting, "Londra'nın liberalizmi yüzünden, yerel polis güçlerinin işbirliğine güvenmek imkânsız olacak," diye yakınıyordu. İki ajan devrimcileri İngiltere'ye kadar izledi. Özel Şube ve Rus gizli polisleri gazetecilerin arasına karışıp sokakta dolaşıyorlardı. Fakat Ohrana'nın dışarıdan yardım alması gerekmiyordu. Ayda 2.000 frank alan, ikili ajan Yakov Jitomirski, kongre salonunda yer alan iki hainden biriydi. Ohrana arşivlerinde, resmi yazışmalar kadar sıkıcı konuşma raporları buluyoruz.

Lenin, Londra'da elinden geleni yaptı. Delegeler oturumlar arasında, kilisenin içinde yemek yiyorlardı, fakat para azalmaya başlamıştı. Lenin, Bolşeviklerinin yeterince beslenemediklerini düşündü ve Gorki'nin sevgilisinin bira ve sandviç dağıtmasını sağladı.

Oturumlar arasında Lenin, Hyde Park'ta gün ışığında çimenlerin üzerinde delegelerle sohbet ediyor, İngilizce telaffuz konusunda onlara ders veriyor, onlarla gayet rahat bir havada gülüşüp konuşuyor, ucuz barınma konusunda ipuçları veriyor ve onları en sevdiği pub olan Finsbury'deki Crown and Woolpack'e götürüyordu. Pub'da bir Özel Şube detektifinin, Rusça bilmemesine rağmen kulak misafiri olmak için bir dolaba gizlendiği söyleniyordu. 13 mayısta Stalin hayatının ilk ve son Chelsea suaresine katılmış olabilir. Radikallik modasının erken bir örneği olarak, artist Felix Moscheles, Marksistleri Old Church Street 123 numaradaki evinde verdiği, gece kıyafeti giymiş ziyaretçilerle dolu bir resepsiyona davet etti. Ramsay MacDonald Ruslar'ın şerefine kadeh kaldırdı; Plehanov ve Lenin kadehlerini kaldırarak karşılık verdiler. Misafirler Rusların beyaz kravat takmamış olmalarını hayretle karşıladılar.

Stalin'in geceleri Chelsea'deki gibi değildi. Zamanının büyük bölümünü şehrin fırtınalı bölümünde geçiriyordu. Mayski'yle aynı şeyleri düşündüğü kuşku götürmez: "Antika gaz lambalarının zayıf ışığıyla aydınlatılan iç karartıcı sokaklarda dolaştım, altında kanal sularının parıldadığı ıssız köprülerden geçtim. Londra'nın içini gördüm, fahişelerin çağrısını ve onlara takılan sarhoşların arsız kahkahalarını işittim. Az kalsın kapalı dükkânların basamaklarında uyuyan evsiz yaratıkların üzerine düşecektim." Bir keresinde Stalin, bir pub'da East End'li dok işçilerinden az kalsın dayak yiyordu. Onu, Litvinov'un kurtardığı söylenir. Kızının anlattıklarına bakılırsa, Litvinov gülerek, Stalin'in "Londra'daki o olayı unutmadım," dediğini, onu esirgemesinin tek sebebinin o gece yaşananlar olduğunu söylerdi.

Mister İvanoviç (namı diğer, Stalin) üzerinde uzun bir ceket, bol bir pantolon ve çizmeyle Stepney'e döndüğünde, odasında kitap okuyor, ayak işlerini Arthur Bacon adında bir gence yaptırıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendisiyle yapılan bir mülâkatta Bacon, "Stalin, bir sokak ötedeki ya da daha uzaktaki birine bir mektup yazdı ve onu elden götürmemi istedi," der. " İngilizce yazamadığı için, zarfın üzerine adresi ayakkabıcının karısı yazdı." Bacon'a ayak işleri karşılığında genellikle yarım peni ödenmesi gerekiyordu, fakat Stalin ona iki şilin veriyordu. "O zamanlar iyi paraydı," der Bacon. Cömert ya da paradan habersiz Stalin, ona normal miktarın 4-5 kat fazlasını ödüyordu. "En sevdiği yiyecek şekerlemeydi. Neredeyse her gün ona bir şekerleme alırdım."

Stalin yoksul East End'de yaşadığı sırada, muhtemelen Londra'yı gezme fırsatı bulamadı. Bolşevikler siyasi bakımdan öylesine saplantılı ve kültürel bakımdan öylesine dar görüşlü insanlardı ki, bulundukları yerin doğal ya da kültürel yapısıyla

fazla ilgilenmiyorlardı. Bir kente hayran olmak için, diye yazar Troçki, "kendinizden çok şey vermeniz gerekir. Benim faaliyet alanım devrim idi ve bu alanın rakibi yoktu." Soso da aynı durumdaydı. Fazla parası da yoktu, fakat İkinci Dünya Savaşı sırasında, o sırada genç diplomatlardan, geleceğin Sovyet Dışişleri Bakanı ve Başbakanı Andrey Gromiko'ya, zamanının çoğunu "kiliselerde ayin dinleyerek" geçirdiğini, bunun "İngilizce öğrenmenin en iyi yolu" olduğunu söyledi. Gromiko, Washington'a büyükelçi olarak giderken, ona da aynı şeyi yapmasını tavsiye etti.

Bu arada, eve dönebilmeleri için her bir delegeye 65 ruble vermek zorunda olan kongrenin parası tükenmişti. Bir çözüm bulmak gerekiyordu. Kongrenin örgütlenmesine yardımcı olan, Rus Yahudisi sosyalist Fyodor Rothstein, *Daily News*'ten solcu gazeteci H. N. Bralsford ve İşçi Partisi milletvekili George Lansbury'e başvurdu. Onlar da Fels-Naphtha Sabun Şirketi'nin Amerikalı sahibi, büyük işadamı Joseph Fels'e yaklaştılar.

Sabun baronu, "Karar vermeden önce bu insanları görmek isterim," dedi. Bunun üzerine Brailsford ve Landsbury, Fels'i Kardeşlik Kilisesi'ndeki oturumlardan birine götürdüler. "Hepsi de ne kadar genç, kendilerini nasıl da kaptırmışlar!" diye haykırdı Filadelfiyalı ve partiye 1.700 pound bağışladı. Fels'in borç sözleşmesi bir şartı içeriyordu. "Biz, aşağıda imzası olan delegeler"in, borçlarını 1 Ocak 1908'de ödemeleri gerekiyordu. Fels, sözleşmeyi her delegenin imzalamasını istedi. Lenin bu isteği kabul etti, fakat delegelere belgeyi kod isimleriyle imzalamalarını söyledi. İngilizce, Rusça ya da Gürcüce düzenlenen bu olağanüstü belgenin altına sahte imzalar atıldı. Lenin muhtemelen "Vladimir" diye imzaladı. Stalin'in ise, gözde takma ismiyle imzaladığına inanılır: "Bakü'den Vasili." Fels, Lenin iktidara gelmeden önce öldü, fakat para 1917'de mirasçılarına ödendi.

Churchill* Stalin'le 1942'de tanıştığında, soğuk bir başlangıcın ardından, Kremlin'de gece yarılarına kadar süren içki maratonu sırasında, havayı ısıtmak için ona Londra ziyaretini sordu.

"Lenin, Plehanov, Gorki ve diğerleri oradaydı," dedi Stalin.

"Peki ya Troçki?" diye sordu Churchill. Stalin can düşmanını iki yıl önce öldürtmüştü.

* Yirmi dokuz yaşındaki Stalin, Stepney'de Koba İvanoviç adıyla kalırken, o sırada 33 yaşında olan Churchill, Mount Street W1'deki bir bekâr evinde yaşıyordu. Sir Henry Campbell-Bannerman'ın liberal hükümetinde Sömürgeler Müsteşarı olan Churchill, babası Lord Randolph'un biyografisini henüz yayımlamıştı. Kendisiyle ilgili bir biyografi yayımlayacak kadar ünlüydü. Stalin'in İngiltere'de bulunduğu sırada, Churchill, gazetelerin bildirdiğine göre, bir konuşma yapmak için İskoçya'ya gitmişti.

"Evet, o da oradaydı. Fakat Kongreden üzgün ayrıldı. Ona, umduğu türden, Savaş Birlikleri gibi bir örgütün temsilciliği verilmemişti..." Aradan otuz yıl geçtikten ve baş düşmanı katledildikten sonra bile Stalin, Savaş Birlikleri'ne, ünlü Savaş Komiseri Troçki'nin değil de kendisinin komuta etmesiyle gurur duyuyordu.

Stalin, en son takma ismi "Koba İvanoviç"i kullarak, *Bakinski Proletari*'ye bir haber yazdı: "Londra Kongresi Bolşevizmin zaferiyle sona erdi."

Ne var ki Stalin ve Şaumyan, hastalanan Çihakaya'ya bakmak için Londra'da kaldılar. "Ateşim 39'a çıkmış, hattâ aşmıştı," der Çihakaya. Stalin ve Şaumyan, "aynı odada kaldığımız için bana bakmak" üzere Londra'da kaldılar.

Galli Komünistler arasında, kongreden sonra Stalin'in Valleys madencilerini ziyaret etmek için hastabakıcılığa ara verdiğine dair bir efsane vardır. Ne de olsa, onun 1905'teki kalesi, Çiyatura da bir madenci kasabasıydı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Rhondda komünistleri arasında "Stalin Gal Ülkesinde" başlıklı efsaneler anlatıldıysa da, onun Galler'e gittiğini gösteren en küçük bir bulgu yoktur.* Ayrıca henüz Stalin ismini de almamıştı. Onun Liverpool rıhtımlarında görüldüğü de söylendi. Bu da Londra liman işçileriyle buluşma öyküsünün Liverpool versiyonuydu. Ne yazık ki, "Stalin Liverpool'da" öyküsü de, "Stalin Galler'de" öyküsü gibi, bölgesel özlemlerden kaynaklanan bir fanteziden ve solcu kişilik kültüründen gelen şehir efsaneleri alanına aittir.[1]

Londra'da geçen üç haftanın ardından, Soso Paris'te bir hafta geçirdi. Daha sonra, o sıralarda ölen Gürcü Simon Yvelaya'nın belgeleriyle, büyük banka soygununun hemen öncesinde Tiflis'e döndü.[2]

---

* "Stalin Galler Ülkesinde" efsanesi devam etmiştir. Galli yazar John Summers, 1970'lerde Sovyetler Birliği'nde, bir Galli tarafından kurulan maden kasabası Hughesovska'yı (şimdi Donetsk) ziyaret ederken bunu doğruladı. Bir Gal internet sitesi, "Galler'de hoş vakit geçiren ender şahsiyetler" listesinde, seri katil Fred West, sihirbaz Aleister Crowley, Nazi Rudolf Hess ve Uganda'nın zalimi İdi Amin'in yanı sıra Stalin'e de yer vermektedir: "Stalin Rus Devrimi için destek sağlamak ve para toplamak amacıyla Güney Galler vadilerine kısa bir ziyarette bulundu." Stalin'e yardımcı olan ve Londra'da para sorununu çözen Fyodor Rothstein, Terör döneminde öldürülmeden önce, Sovyetler Birliği'nin İran Büyükelçisi idi. Oğlu Andrew Rothstein İngiliz Yerleşik Düzeni ile Stalinist *nomenklatura* arasında gidip gelen tuhaf bir kariyer edindi; Oxford Üniversitesi'nde eğitim gördü, Terör döneminde Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nde çalıştı ve şans eseri hayatta kaldı; daha sonra Londra'ya dönerek İngiliz Marksizmi'nin bilgesi oldu. Daha da tuhafı, Stalin bir keresinde, İkinci Dünya Savaşı sırasında kendisini ziyaret eden İngiliz parlamenterlerine, Londra'da Marksistlerin bir toplantısında, o sırada sosyalist olan Benito Mussolini'yle tanıştığını söylemesidir. Almanya'daki bir sosyalist konferansında Benito Mussolini'yi görmüş olması mümkündür, fakat geleceğin Duçe'si kongre sırasında Londra'da değildi. Stalin'in ayak işlerini yapan Bacon, Beckenham Hastanesi'nde hademe oldu. 1950'de 56 yaşındayken *Daily Express*'e mülâkat verdi. "Başkomutan Stalin, bütün Rusların Babası, kendisine şekerleme alan uzun boylu çocuğu hatırlar mı acaba?" diyordu. Jubilee Sokağı'ndaki ev artık yok.

20

KAMO DELİRİR: MİLİTANLAR İLE KAZAKLAR ARASINDA KOVALAMACA

10 Mayıs 1907 günü Kamo, Krasin'in bombalarından birine fünye takarken yüzüne yakın bir patlama oldu. Bir gözünü neredeyse kaybetti, fakat gizlice tedavi olmayı ve yaklaşan büyük gün için Ekip'e yeterince önderlik etmeyi başardı. Kamo'nun dikkatleri kendi üzerine çekmeye çalışan biri olduğunu düşünen militanlar, tutuklanan şefleri Çintsadze'yi özlüyorlardı. "Kamo kendisiyle fazla meşguldü," der Kupriyaşvili, "sadece önemli yoldaşlara değer veriyor ve fazla övünüyordu."

Stalin, II. Nikola'nın güçlü başbakanı Peter Stolipin'in muhafazakâr bir çoğunluğu güvence altına almak için Duma'ya seçilme kurallarını değiştirmesinden ve devrimcilere karşı tutumunu sertleştirmesinden hemen sonra, 4 haziran günü döndü. Pek çok kişi tutuklandı, pek çoğu "Stolipin arabaları" denilen mahkûm trenleriyle Sibirya'ya sevk edildi ve çoğu da idam edildi. İdamlar asılarak yapılıyor ve bu uygulamaya "Stolipin kravatı" deniyordu. 1905'te 86.000 siyasal mahkûm vardı. 1909'da bu sayı 170.000'e çıktı.

Kamo, Gürcistan'ın en iyi savaşçılarından geniş bir grup kurdu. Aralarında Ekip'in çekirdek grubu ve beş kadın militan da vardı. Militanlar küçük bir apartman katında yaşayıp beklerlerken, Kamo kendine büyük bir malikâne kiraladı. Bu kez "prens kıyafetine bürünmüş" idi. Ohrana'ya göre silahlı soyguna yaklaşık 60 militan katılmıştı. Muhtemelen Bolşevikler SR'lerden ve diğer üst düzey tetikçilerden yardım almışlardı. Krasin, SR'lere Stolipin'in evini havaya uçurmaları için dinamit sağladığından beri iki grup arasında yakın bir işbirliği başlamıştı. SR'ler ganimetten pay alacaklarını sandılarsa, hayal kırıklığına uğramış olmalılar.

Stalin, Tiflis Bolşevik Komitesi'ne Lenin'in Berlin'de kendisine verdiği emirleri aktardı. Yerel düzeyde büyük bir olay, uluslararası düzeyde bir skandal beklemiş olmalı, çünkü Kamo ve silahşorları Lenin'in önerisiyle geçici olarak par-

tiden istifa ettiler. Böylece kendilerini Londra'da alınan karardan teknik olarak kurtarmış oluyorlardı. Stalin ve Şaumyan olaydan sonra doğruca Bakü'ye gitmeyi planladılar. Bolşeviklerin Gürcistan'daki tabanı daralmış, taraftarlarının sayısı 500'e inmişti. Soso, Gürcistan'la köprülerini atıyor ve daha iddialı bir ortamda yeni bir başlangıç yapmaya çalışıyordu.*

13 haziran günü erken saatlerde Kamo, Stalin ve Şaumyan'la görüşerek soygunun o gün yapılacağını doğrulattı. Militanlar Tilipuçuri Tavernası'nda beklediler. Stalin'in sabahın erken saatlerinde orayı kolaçan ettiği söylenir.** Sabah saat 10'a doğru üzerinde subay üniforması ve belinde Çerkez kılıcı olan Kamo, at üstünde Erivan Meydanı'na girdi. Erkek ve kadın militanlar mevzilerine geçmişlerdi. Sıcak bir yaz günüydü.

Bombalar kenti sarstığında, Kato Svanidze Cugaşvili, Stalin'in Delikanlı diye hitap ettiği üç aylık bebeği kucağında, kız kardeşi Saşiko'yla evin balkonunda oturuyordu. "Hemen içeriye kaçtık," der Saşiko Svanidze. "Dehşete kapılmıştık." Gün boyunca yaralılar derme çatma ameliyathanelerde tedavi edildi. Kazaklar ve jandarmalar kentin içinde dörtnala at koşturuyor, evleri basıyor, Tiflis'ten kaçırılmadan parayı bulma umuduyla semtleri ve mahalleleri kuşatıyorlardı.

"O gece," der Saşiko, "Soso eve geldi ve bize bu işi Kamo'nun yaptığını, parti için 250.000 ruble çalındığını anlattı." Kızkardeşlere Kamo'nun oynadığı oyunu da anlatmış olmalı, çünkü kızlar babalarının kılıcının Kamo tarafından ödünç alındığını biliyorlardı. Svanidze anıları, Stalin'in çifte hayatından habersiz olmayan Kato'nun, Kafkasya'daki banka soyguncularının şefiyle evli olduğunu gayet iyi bildiğini ortaya koyar. Fakat Stalin ansızın aileye, karısının çocukla birlikte Bakü'ye gideceğini söyledi. Aile karşı çıktı. Bu karşı çıkış oldukça şiddetli olmalı, çünkü aile, 1930'larda bile Stalin'i, karısını "yaz sıcağı"nda bir bebekle on üç saat süren bir tren yolculuğuna zorladığı için eleştiriyordu. Fakat yapabilecekle-

* Bolşeviklerin Gürcistan'daki konumu, Soso'nun şiirlerini yayımlayan çok ünlü Prens Ilya Çavçavadze'nin 1907 yılının ağustos ayında katledilmesiyle zayıfladı. Bolşevikler prensin patriyarkal Gürcistan kültürü versiyonuna saldırmışlardı. Bolşeviklerin onu bu yüzden öldürmeye karar verdiklerine inanılıyordu. Stalin'in dostu Sergo Ordjonikidze'nin cinayeti planladığına ya da olaya fiilen katıldığına dair bulgular vardır. SD'ler bu cinayette hiçbir rol oynamamış da olabilirler. Yaşlılık döneminde Stalin, Çavçavadze'nin şairliğini hep övmüştür ve onun vurulması için emir verdiğini gösteren herhangi bir bulgu yoktur, fakat Sergo'ya çok yakındı ve gerekli görmesi halinde böyle bir eylemden kaçınmayacağı kesindi: siyaset daima öncelikliydi.

** Daha sonra Stalin, olay günü Tamamşev Kervansarayı'nda olduğunu ve Çintsadze'nin militanlara cesaret verdiğine tanık olduğunu söyledi. Fakat o sırada Çintsadze tutukluydu. Yaşlı diktatör belki bu soygunu bir başkasıyla, 1912'de yapılan banka soygunuyla karıştırıyordu (bk. bl. 29). 1907'de militanlara moral veren kişi muhtemelen Kamo'ydu.

ri bir şey yoktu: "Soso, Kato'yu da alarak Bakü'ye gitti." Gelecekteki planları için yanında 15.000 ruble vardı.

Kamo gizlenmeyi başardı. Ayrılmadan önce incelik göstererek Stalin'in "içerideki adam"ına yardımlarının karşılığı olarak 10.000 ruble teklif etti. Voznesenski de aynı incelikle karşılık vererek sadece 5.000 ruble kabul edebileceğini söyledi.

Bu arada işler bir kez daha kötü gitmeye başladı. Polis, 500 banknottan oluşan 100.000 rublenin işaretlenmiş olduğunu açıkladı. Bazı militanlar paraları yakmak istedi. Kamo buna karşı çıktı. Nakdin geri kalan kısmı daha küçük banknotlardan oluşuyordu.

Bütün militanlar Lenin'le buluşmak istiyorlardı, fakat Kamo'nun sakatlanan gözünün acilen tedavi edilmesi gerekiyordu. Bu yüzden paranın büyük bir bölümünü Lenin'e götürme işi, Kamo'ya düştü. Trene binerek, Bakü üzerinden Finlandiya'ya doğru yola çıktı. Ailesi bir zamanlar Mingrelya'nın hükümdarı olan Koki Dadyani bir kez daha Kamo'ya pasaport sağlamıştı. Yeni bir kılığa bürünen Kamo, bu kez genç eşiyle seyahat eden prens rolündeydi. Eşi, kadın militanlardan biriydi ve bir polisin kızı olması hem komik hem de yararlıydı. Bir gün önce evlenmişlerdi. Ekip'in kızları giysilerinin içinde para ve dinamit taşıma konusunda deneyimliydiler. Dinamit özellikle terli vücuda temas ettiğinde çok keskin ve kötü bir koku çıkarıyordu. Bu yüzden kızlar üstlerine bol miktarda hoş koku boca ederlerdi. Para daha kolaydı; gelinin iç çamaşırlarında, elbisesinin içinde kolayca taşınabiliyordu. Sıkı bir denetimden kaçınmak için polise rüşvet vermiş de olabilirler.

Kamo, bugünün parasıyla Lenin'e 1,7 milyon pound (3,4 milyon dolar) verdi. Bu miktar Bolşeviklerin parasal ihtiyaçlarını bir süre karşılamak için yeterliydi. Kamo o yazı kahramanıyla birlikte, yeni eylemler planlayarak geçirdi. Fakat devletin baskısı kısa süre içinde oraya da ulaşınca, Lenin Cenevre'ye kaçtı. Oradaki "İsveçli kentsoylular korku içindeydiler," diye yazar Krupskaya. "Rus kamulaştırmalarından başka bir şey konuşamıyorlardı." Gürcistan denince insanların aklına soygunlar geliyordu. Çihakaya onları *çoha*'sı içinde ziyarete geldiğinde, ev sahibesi korkudan neredeyse bayılacaktı, "bir çığlık atarak, kapıyı onun yüzüne kapadı."

Fakat öykünün başka yanı da vardı: Tiflis banka soygunu Kamo'yu bir efsane haline getirdi,* fakat olayın yankıları partinin dağılmasına katkıda bulundu ve

* Pek çok silahlı soygun yapan diğer militanlar Kamo'nun şöhretini kıskanıyorlardı. "Ekibimize, Kamo Grubu denirdi," der Baçuya Kupriyaşvili, "fakat bu doğru değildi. Kamo'yu gruba kabul edeli daha bir yıl olmuştu. Bu büyük eylemde rolüm oldu. Fakat olaydan sonra her şeyi o yapmış gibi davranıldı.... Fakat Kote Çintsadze, Intskirveli, Eliso Lominadze ... Kamo'dan aşağı kalmıyorlardı, hattâ ondan daha üstündüler."

1918 gibi geç bir tarihte bile Stalin'e zarar vermeye devam etti.[1]

Her başarılı soygundan sonra görüldüğü gibi, soyguncular ganimet konusunda birbirlerine düştüler. Polis, 100.000 ruble tutarındaki banknotların seri numaralarını yayımlamıştı. Parayı bozdurmak çok zordu, fakat Krasin'in Teknik Grubu'ndan, Koca Kıç olarak tanınan kalpazan, banknotların üzerindeki sayıların bir kısmını değiştirdi. Lenin ve Krasin, soygun parasının geri kalan kısmı aklanana kadar beklemek niyetinde değildiler. Para gizlice ülke dışına çıkarıldı. Bir kısmı, Credit Lyonnais Bank aracılığıyla aklandı. Litvinov farklı kentlerde el değiştirmesi için parayı adamlarına dağıttı.

Bu arada gizli polis suçluları yakalamak için elinden geleni yapıyordu, fakat somut bir şey bulunamadı. Tiflis'teki polis muhbirleri, özellikle "Şişman Bayan" kod adını kullanan muhbir, SR'ye bağlı silahlı militanların soyguna katıldıklarını, fakat ganimetten kendilerine düşen payın gasp edildiğini açığa çıkardı.

Polisin kuşkulandığı ilk kişi Gorili *öteki* banka soyguncusu, Davriçevi idi. O sırada (Ohrana raporlarına göre) "Lozan'da Kamo adı altında saklanıyordu."

Ohrana, "Kamo'nun bütün parayı Krasin ve Lenin'e gönderdiğini" biliyordu. O sırada devrimcilerin arası açıldı. Lenin, Kamo'nun soygunundan en az 140.000 ruble tahsil etti. Fakat 1908'de partiyi yeniden ikiye bölecek, anlaşılması zor bir düşmanlığa kapıldı. Tiflis'ten gelen paranın yaklaşık 40.000 rublesini aşıran Bogdanov ve Krasin'le ilişkisini kesti.* Litvinov "iki Gürcü militan"ı onlara göndererek, parayı derhal iade etmedikleri takdirde, Gürcülerin Merkez Komitesi'nden birini "temizleyecekleri"ni bildirdi.

Para bu kez de Lenin'e yetmedi. Banka soygunları onun tek karanlık para kaynağı değildi. Güvenilir Bolşevik gençlerden ikisine, iki zengin kız kardeşi baştan çıkarmalarını emretti. Kızlara, eski sanayici amcaları Schmidt'ten muazzam bir miras kalmıştı. Bu ikili baştan çıkarma hamlesi başarılı oldu. Lenin bu işe bizzat kalkışması halinde başarılı olamayacağını itiraf etti. Kızları baştan çıkaran iki kişiden biri, Viktor Taratuta, mirasın önemli bir kısmını çaldı. Paranın bir kısmını Lenin'e verip geri kalanıyla gayet lüks bir hayat yaşadı.

O sırada Berlin'de olan Kamo, en büyük banka soygununu yaparak yardımda bulunmaya karar verdi. On beş milyon rublelik bu soygun "partiyi altı yıl idare edecek, fakat en az 200 cana mal olacaktı." Dinamit toplamaya başlayan Kamo,

* Lenin o sıralarda bilim felsefesi üzerine "Materyalizm ve Amprisizm" üzerine bir polemik yayımlayarak, Aleksander Bogdanov'un, Marksist maddeciliği tehdit ettiğini düşündüğü mistik felsefi göreliliğine saldırdı.

Mirski adında bir sigorta ajanının pasaportunu kullanarak ağustos ayı içinde Berlin'e hareket etti. Amaç, daha fazla patlayıcı bulmaktı. Fakat Lenin'in Berlin'deki adamı Dr. Zitomirski, Londra Kongresi hakkında Ohrana'ya bilgi veren bir ikili ajandı. Zitomirski bu kez Kamo'yu ele verdi.

27 Ekim/9 Kasım 1907'de, Alman polisi Kamo'nun otel odasını bastı ve çok sayıda banknot, 200 dinamit fünyesi, 12 adet cıvalı fulminat ve 20 adet elektrik bataryası buldu. Ohrana heyecanlandı, fakat "Mirski"nin kim olduğunu hâlâ bilmiyordu. Çarın Dış İstihbarat Servisi Müdürü Garting, 31 Ekim/13 Kasım günü, muzaffer bir tavırla, "Mirski"nin "büyük bir silahlı soygun" planlamakta olduğunu ve odasında Tiflis banknotlarından bir kısmının bulunduğunu, fakat herhangi bir eyleme katıldığına dair hiçbir kanıt bulunmadığını duyurdu. Ohrana hâlâ Davriçevi'nin "Kamo" olduğuna inanıyordu. Peki bu "Mirski" kimdi?

Ohrana bu kez şanslıydı. 1 Mart 1908 günü, Kutaysi Cezaevi'nde bulunan eski bir Bolşevik militan Arsen Karsidze, banka soyguncularının başını çeken kişinin, Kamo adıyla tanınan Simon Ter-Petrosyan olduğunu ve bu kişinin Berlin'in Alt-Moabit Cezaevi'nde "Mirski" adıyla tutulduğunu açıkladı. Bir başka rapor, Davriçevi'nin İsviçre'de mülteci olarak yaşadığını ve bu kişinin kesinlikle "Kamo" olmadığını doğruladı.

Çarın hükümeti Kamo'nun iadesini istedi. Kamo artık ölüm cezasıyla yüz yüzeydi. Krasin onun savunmasını örgütlemek için hemen Berlin'e koştu ve Alman solcu avukat Oscar Kohn'u parayla tuttu. Krasin, Kamo'ya deli numarası yapmasını tavsiye etti. Kamo için daha iyi bir rol düşünülemezdi.

Kamo deli numarası yapmaya başladı. O kadar iyiydi ki, ancak aklını kaçırmış biri o şekilde davranabilirdi. Bu rolü tam iki yıl boyunca sürdürmeyi başardı. Önce, avazı çıktığı kadar bağırdı, çığlıklar attı, üstünü başını parçaladı, gardiyanları dövdü. Onu, çırılçıplak soyarak dokuz gün boyunca soğuk bir zindana kapattılar. Geceleri uyumadı ve dört ay boyunca geceleri hep ayakta geçirdi. Daha sonra yemeği kesti. Onu, zor kullanarak, tüple beslemek zorunda kaldılar. Saçlarını yoldu; kendini asmaya kalkıştı, fakat ip kopunca yere düştü; bileklerini kesti, fakat kurtarıldı. 1908 yılının mayıs ayında Kamo'yu Berlin'deki Bukh akıl hastanesine sevk ettiler. Orada hastaların davranışlarını taklit etti ve delilik halinin belli başlı klişelerini kaptı. Napoleon olduğunu iddia etmeye başladı. Doktorlar hâlâ durumdan kuşkulanıyorlardı. Ona, sıradan birinin direncini kolayca kırabilecek bir dizi eziyet uyguladılar. Kızgın demirle dağladılar, tırnakla-

rının altına iğne soktular. Fakat Kamo bütün bunlara dayandı. Sonunda Almanlar onun deli olduğuna karar verdiler ve bu işten sıyrılarak onu, Tiflis soygunu dahil 50 ayrı suçtan yargılamaya hazırlanan Ruslar'a teslim ettiler. Mahkeme salonuna getirilirken ayaklarını sürüyerek yürüyen Kamo, duruşma başladığında ansızın ceketinin kolundan Petka adını verdiği bir yeşil ispinoz kuşu çıkararak, avukatları yerine bu kanatlı arkadaşıyla çılgınca konuşmaya başladı.

Başbakan Stolipin ve Vali Vorontsov-Daşkov onu asmaya kararlıydılar. Fakat Kamo'nun avukatı Kohn, bir delinin idam edilmesine karşı Avrupa kamoyunu harekete geçiren öylesine başarılı bir kampanya yürüttü ki, Stolipin, duraksayarak da olsa, onu asmanın "Rusya'nın çıkarlarını olumsuz biçimde etkileyeceği"ne karar verdi.

Çeşitli testler yapan doktorlar, Kamo'nun derisinin acıyı algılamadığını gördüler. Tırnaklarının altına pek çok kez iğne soktular ve vücuduna elektrik verdiler. "Bir yerden yanık et kokusu geliyor," diye mırıldandı, Kamo. Bu doktorlar da ikna oldular.

1910 yılının eylül ayında Kamo'nun deli olduğu açıklandı ve Metehi Kale'sinde akıl hastası suçluların kapatıldığı ayrı bir bölüme alındı. Bolşevikler, Kamo'nun kahramanca davranışını alkışladılar, fakat bir doktor şöyle dedi: "Ancak çıldırmış halde, çok ağır bir akıl hastası bu şekilde davranır." Tarihçi Anna Geifman'ın yazdıklarına bakılırsa, Kamo, "normal biçimde işlev görmeyen ... çözümsüz tutku ve kaygıları" olan biriydi. "Deli numarası yaparken, gerçekten deliydi."

Bu arada polis bütün Avrupa'yı turlayarak işaretli banknotların peşine düştü. Paris'te Litvinov, oteldeki yatağının altında bir dedektif tarafından bulundu. Üzerinden 12 işaretli banknot çıkınca tutuklandı, fakat İngiltere'ye sınır dışı edildi. Krasin, Finlandiya'da yakalandı. Diğer para aklayıcıları, Münih, Zürih, Paris, Berlin ve Stockholm'de tutuklandı.

Çok neşelenen Ohrana, "Menşevikler [Tiflis'te soyulan paradan] tek bir kuruş alamadılar," diye rapor verdi. Aynı raporda şöyle deniyordu: "Londra Kongresi'nde alınan kararlar temelinde, bu soyguncuların partiden atılmalarını talep ediyorlar."

Stalin'in başı dertteydi.[2]

Öfkeli Menşevikler Tiflis banka soygununu kimin örgütlediğini soruşturmak için üç ayrı komite kurdular. İki yıl faaliyet gösteren komitenin Tiflis'teki başka-

nı Yordanya, Bakü'deki Yibladze, ülke dışındaki ise Çiçerin idi. Kanlı banka soygunları onların şöhretine zarar vermişti, fakat Menşevikler, Stalin ve Kamo'yu kullanarak Lenin'e de zarar vermek istiyorlardı.

Menşevikler, Bakü'de "Yoldaş Koba" olarak sorgulanan Stalin dahil belli başlı bütün zanlıları fiilen sorgulamayı başardılar. Şaşırtıcı olan, bu sorguların arşivlerde bulunması ve Stalin'in bu olaylara karıştığına ilişkin birinci elden bulgular sağlamasıdır. "İçerideki adamlar", Kasradze ve Voznesenski, her şeyi kabul ederek Stalin'i suçladılar. Lenin, Çiçerin'e masum olduğunu söyledi. Masumdu, çünkü silahlı soygunlar "parti üyesi olmayan kişiler tarafından gerçekleştirilmişti." Arsenidze ve Uratadze'ye göre, Tiflis ve Bakü'deki Komiteler Stalin'in ihracı yönünde oy kullandılar. Fakat parti o sırada bölünmüş durumdaydı, dolayısıyla Menşeviklerin bir Bolşevik'i ihraç edip edemeyecekleri tartışmalı bir konuydu.

Gene de Menşevikler, Lenin'le hesaplaşmak için Stalin'e karşı bulgu topladılar. 1908 yılının ağustos ayında Cenevre'de toplandılar. Martov, var gücüyle Lenin'e saldırdı. Noe Ramişvili, aralarında olağan şüpheliler Kamo ve Çintsadze'nin de bulunduğu isimleri açıkladı ve "bunların hepsi, Yoldaş Koba'nın yönetimi altında hareket etmişlerdir," dedi.

Lenin oturduğu yerden fırlayarak bağırdı: "Sonuncusunun aile ismini verme!"

Ramişvili, güldü. "Vermeyeceğim," dedi, "çünkü hepimiz onu Kafkasya'nın Lenin'i olarak biliyoruz zaten." Bu sözler Stalin'i gururlandıracaktı.

"Bu isimler polise gidebilir," diye diretti, Lenin. "Bunun sorumluluğunu üstleniyor musunuz?" Stalin'in Lenin'le buluşmalarının esrarı aydınlatılamadı. Menşevikler Stalin'i açığa çıkarabildiler, fakat olayı Lenin'e bulaştıramadılar. 1907-1908 gibi erken bir tarihte aralarındaki ilişki için bir kanıt gerekiyorsa, Lenin'in o sırada Stalin'e sağladığı koruma bu kanıtı sağlar.

Stalin'in ihraç edildiği, fakat bunun merkez komitesi tarafından değil, yerel olarak, Tiflis ve Bakü'de yapıldığı anlaşılmaktadır. Yaptıkları kanıtlanmış olsaydı, Stalin'in devrimci meşruluğu gerçekten de lekelenmiş olacaktı.

Bolşevikler, Lenin'in en yakın adamlarından biri olarak Stalin'le birlikte iktidara geldiklerinde, Menşevikler bütün bu olayları yeniden gündeme getirerek onları yıpratmaya çalıştılar. Martov, 1918'de Stalin'in eşkıyalığına ilişkin üç örneği ele alan bir makale yayımladı. Bu olaylar, Tiflis silahlı soygunu, Bakülü bir işçinin öldürülmesi ve Bakü'den kalkan *Nicholas I* adlı geminin soyulması idi. Daha kötüsü, Martov, 1907'de Stalin'in partiden ihraç edildiğini yazdı. 1918'de

Stalin'in uzun süre hizmet vermiş bir eski Bolşevik olmanın sağladığı itibara ihtiyacı vardı ve bu ihraç öyküsünün ne kadar tehlikeli olduğunu hemen sezdi. Bu nedenle, neredeyse histerik bir tutumla, "dengesiz ve yenik düşmüş bir adamın alçakça girişimi"ne karşı saldırıya geçti ve "bu iğrenç iftira" nedeniyle Martov'u Devrim Mahkemesi'ne verdi. Sovyet tarihinin en tuhaf davalarından biriydi bu.

Stalin silahlı soygunlardaki rolünü ne inkâr ne de kabul etti. "Hayatım boyunca asla bir parti örgütünün önünde yargılanmadım ve ihraç edilmedim," demekle yetindi. Aslında bu doğruydu, çünkü Tiflis ve Bakü'deki komiteler Bolşeviklerden değil Menşeviklerden oluşuyordu ve her türlü ihraç gayri resmi idi. Tanıklar Moskova'ya çağırılıyordu, fakat İç Savaş koşullarında gelmeleri çok zordu. Mahkeme ertelendi. Martov erteleme kararını kınadı ve Stalin cevabı yapıştırdı.

Sürgüne gitmek üzere olan Martov'a, "Sen bir zavallısın," dedi, öfkeyle.* Stalin, 1921'de muzaffer bir Bolşevik olarak Tiflis'e döndüğünde yapılan bir mitingde yuhalandı ve yüzüne karşı "eşkıya" diye bağırıldı. Oradan öfkeyle ayrıldı. İktidarda bulunduğu süre boyunca Stalin'in eşkıyalığından ve ihracından bir daha asla söz edilmedi.

En önemlisi, Lenin yerel örgütler tarafından Stalin'in ihraç edilmesini ciddiye almadı: "Bu türden ihraçlar neredeyse her zaman hatalara, doğrulanmamış raporlara ya da yanlış anlamalara dayanır..." Kuşkusuz Lenin bu konuda dile getirdiğinden daha fazlasını biliyordu, fakat şiddet yanlısı, silahlı soyguncu ve gizli örgütçü Stalin'in "tam bir zorba" olduğunu zaman içinde o da anladı.[3]

Gürcistan'da olanlar büyük bir yankı yaratmıştı, fakat silahlı soygunlar sona ermedi. "Militanlar ve kazaklar" arasında süren kovalamaca Tiflis'tekinden çok daha yüksek bir bedelin ödendiği Bakü'de daha da şiddetliydi. Bu bedel Kato için de çok yüksek oldu.

* Lenin'in 1924'te ölmesinden sonra, Stalin'in Bolşevik geçmişi, kendisini Lenin'in varisi olarak göstermeye çalıştıkça muazzam bir önem kazandı. Martov onun partiden ihraç edildiğini kanıtlayabilmiş olsaydı, Rusya Stalinizm'den kurtulabilirdi.

21

KATO'NUN TRAJEDİSİ: STALİN'İN TAŞLAŞAN KALBİ

Stalin, Kato ile bebekleri Delikanlı'yı bir petrol işçisinin evine yerleştirdi ve kariyerinin en karanlık yıllarına, soygunlar, karşı istihbarat, gasp ve ajitasyonla dolu bir hayata daldı. Muhtemelen gene Rothschild'da ücretli olarak çalışıyordu. Bir süre sonra ailesini Bakü'nün dışındaki "Baylov Yarımadası'nda bir Türk'ten kiraladığı, basık tavanlı bir Tatar evi"ne taşıdı. Ev, deniz kıyısında ve bir şarap mahzeninin üzerindeydi.

Doğuştan ev kadını olan Kato, o kulübeyi, tahta yatağı, perdeleri ve köşede duran küçük dikiş makinesiyle, içinde yaşanabilecek bir yere dönüştürdü. Evin dışarıdan sefil görünüşü ile içerdeki tertip ve düzen arasındaki zıtlık misafirlerin dikkatini çekiyordu. Fakat Soso genellikle evde kalmıyordu. Kato kimseyi tanımıyordu, fakat Sergey Alliluyev onları ziyarete gelirdi. O sırada kendisi bir elektrik santralının müdürüydü, Olga ve çocuklarla birlikte deniz kıyısında bir villada yaşıyordu. Bakü'deki o evde, ailenin en küçük kızı, güzel beyaz elbiseler giyen Nadejda güneşli bir günde avlunun eşiğinden Hazar Denizi'ne düştüğünde Stalin hemen suya atlayıp onu kurtarmıştı. Bu romantik öykü, kız büyüdükçe sık sık anlatıldı.

Stalin, Bakü'ye geldiği 17 Haziran 1907 günü, başında alameti farikası olan siyah fötr şapka olduğu halde bir konuşma yaptı ve hemen iki Bolşevik gazetenin, *Bakinski Proletari* ile *Gudok*'un (Islık) yayın işleriyle uğraşmaya başladı. Saldırgan siyasi tutumu, şiddet yoluyla yarattığı yılgınlık ve para toplama faaliyetleriyle kısa süre içinde oradaki parti örgütüne hâkim oldu.

Rusya'nın her yerinde, "gericilik zafer kazanmış, bütün özgürlükler kaldırılmış ve devrimci partiler ezilmişti," der Tatyana Vulih. Fakat çarın valilerinin yanı sıra, petrol şirketleri ve rüşvetçi polisler tarafından da yönetilen Bakü kendi kurallarına uyuyordu. Stalin, Tiflis yönetimindeydi, fakat Stolipin'in bir sonraki

darbesinden önceki birkaç ay boyunca Bakü sokaklarında rahatça dolaşabildi. Stalin, aşağılayan bir tavırla, Tiflis'in dar görüşlü insanların yaşadığı bir "bataklık" olduğunu, fakat Bakü'nün "Çara ve Batı'ya petrol sağlayan, işçilerinin gerçek proleter olduğu, sokakları şiddet dolu ve yasaların işlemediği [bir yer], Rusya'nın devrimci merkezlerinden biri olduğunu" söylüyordu. Bakü "benim ateşle vaftiz edildiğim ikinci yer olacaktı," diye yazdı.[1]

Bakü bir "sefahat, zorbalık ve israf" kenti ve "dumanlar içinde, kasvetli" bir alacakaranlık kuşağıydı. Vali bile kentin "Rusya'nın en tehlikeli yeri" olduğunu söylüyordu. Stalin'e göre orası "Petrol Krallığı" idi.

Bakü bir hanedan tarafından kurulmuştu. Köken bakımından İsveçli, fırsatları değerlendirme bakımından Rus ve içgüdüleri bakımından uluslararası olan Nobel ailesi, ilk servetini Çar I. Nikola'ya kara mayını satışıyla sağladı, fakat Bakü'de petrolün bulunduğu 1879'da Ludwig ve Robert Nobel kardeşler, esas olarak Mecusi rahiplerinin kutsal petrol alevlerine taptıkları kadim Zerdüşt tapınağıyla tanınan şehirde, Nobel Kardeşler Petrol Kumpanyası'nı kurdular.* Delme işlemleri hemen başlamış, girişimciler fışkıran petrol karşısında hayretler içinde kalmışlardı.

Nobeller, özellikle Kara Kent denilen bölgede arazi satın almaya başladılar. Bir başka erkek kardeş, Alfred dinamiti keşfetti, fakat Ludwig'in petrol tankerini icat etmesi neredeyse aynı ölçüde önemliydi. Nobeller'in peşinden Bakü'ye Rothschild ailesi de geldi. Fakat 1880'lerde Baron Alphonse de Rothschilds'ın Hazar Denizi Petrol Kumpanyası sadece en büyük ikinci üretici oldu. Şirketin işçileri Beyaz Kent denilen bir sanayi kasabasında yaşıyorlardı** Nobel Ödülü de aynı yıl içinde, şirketin kârlarıyla başladı.

Tıpkı Kimberley Elmas Humması ya da Kalifornia Altına Hücumu gibi, Bakü'de yaşanan petrol patlaması da, köylüleri akşamdan sabaha milyoner haline getirdi. Bir ortaçağ kalesinin duvarlarının ve dolambaçlı sokaklarının çevresinde, Hazar Denizi'nin kıyısında kurulan, bu tozlu, rüzgârlı eski Acem kenti dünyanın en önemli kentlerinden birine dönüştü.

---

* Ateş sözcüğünün Farsçası *azer*'dir. Azerbaycan adı bu sözcükten gelir.

** Kısa süre sonra onlara, Shell'in kurucusu, Sir Marcus Samuel, daha sonra Vikont Bearsted adıyla anılan bir İngiliz katıldı. 1912'de Alphonse'un oğlu Eduard de Rothschild şirket hisselerinin çoğunu, o sırada başında Henri Deterding'in bulunduğu Bakü'deki Royal Dutch Shell'e sattı. Rothschild'lar yatırımlarının büyük kısmını Royal Dutch Shell hisselerine yatırdılar. Bu Rothschild ailesine özgü klasik bir iş yapma tarzıydı. Aile neredeyse bir yüzyıl Rusya'ya petrol yatırımı yapmaktan kaçındı. Yirmi birinci yüzyılda Rus petrollerinin büyük önem kazanması üzerine servetlerini yeniden artırdılar. Ailenin eski sarayı, bugünkü Azerbaycan Adalet Bakanlığı'dır.

Kentte yaşanan "vahşi lüks hayat" Avrupa gazetelerini dolduruyor, kent yeni zenginler, hayır kurumları ve tam bir sonradan görmelikle ışıldıyordu. Her petrol baronu, çoğu neredeyse normal bir kentin mahallesi büyüklüğünde bir konak inşa ediyordu. Rothschildlar da bir tane inşa ettiler. Nobeller'in konağına Villa Petrolea deniyordu. Bina yemyeşil bir parkın orta yerindeydi. Bir petrol baronu konağını altından yaptırmaya kalkıştı, fakat sadece binanın dış cephesini altın kaplamakla yetinmek zorunda kaldı, çünkü altın eriyebilirdi. Bir başkası, kendi malikânesini içeriye açık bir ağızdan girilen dev bir ejderha biçiminde inşa ettirdi. Bir üçüncüsü, kendi konağını iskambil destesi biçiminde yaptırarak, girişe altın harflerle şu sözleri yazdırdı: "Burada ben yaşıyorum, Gandji'li Isa Bey." Popüler bir şarkıcının performansı, petrolü bol bir araziyle ödüllendirildi. Şarkıcının neo-klasik bir üslupla inşa ettirdiği konak günümüzde Azerbaycan devlet petrolleri şirketinin merkezi olarak kullanılmaktadır.

Bakü acınacak bir sefalet ile inanılmaz bir servetin eritme potasıydı. Anna Alliluyeva'nın gözlemlerine göre, kentin sokakları, "kızıl sakallı Müslümanlar... muazzam yükleri sırtlarında taşıyan, *ambal* denilen sokak hamalları ... şekerleme satan Tatar çerçiler, ateşli kara gözlerle küçük deliklerden dışarıya bakan hışırtılı ipek giysilere bürünmüş tuhaf tipler ve sokak berberleri"yle doluydu. "Hemen her şey sokakta yapılıyordu." Üzeri mücevher kakmalı hançerler taşıyan, pilili ceketler giyen kabile insanları; yelekli, fötr şapkalı Acemler; kürk başlıklı dağ Yahudileri; redingotlu Batılı milyonerler ve onların Fransız modasına uygun giyinen karıları, kalabalık sokaklarda yan yana gezerlerdi. Stalin, kentin "Türk Azeriler, Acemler, Ruslar, Çeçenler ve Ermenilerden oluşan işgücünün "bir ulusal çiçek dürbünü"nü andırdığını söylüyordu. Zenginler deniz kıyısındaki gezi yolunda dolaşırlar, silahlı korumalarını taşıyan arabalar sessizce onları izlerdi.

Ancak bu para kaynağı, kuyular ve rafineriler kenti zehirliyor ve insanları yozlaştırıyordu. "Petrol her yere sızıyordu," der Anna Alliluyeva. "Bu zehirli atmosferde ağaçlar bile serpilemiyordu." Zaman zaman petrol denize sızıp tutuşuyor, olağanüstü alev dalgaları oluşuyordu.

Siyah ve Beyaz Kentler ve diğer petrol kasabaları kirli gecekondularla doluydu. Sayıları 48.000'i bulan işçiler dehşet verici koşullarda ter döküyor, "çürümüş çöplerle, karnı deşilmiş köpeklerle, çürümüş et ve insan dışkısıyla" dolu sokaklarda birlikte yaşıyor ve dövüşüyorlardı. Evleri, "tarih öncesi barınaklar"ı andırıyordu. Hayat süresi beklentisi sadece 30 yıl kadardı. Petrol alanlarında, "kanun-

suzluk, örgütlü suç ve yabancı düşmanlığı" vardı. "Fiziksel şiddet, tecavüz ve kan davası, işçilerin gündelik hayatına hâkimdi."

Stalin, Bakü'nün "zaptedilemez" bir yer, kentin köksüz proletaryasının ise Bolşevikler için ideal olduğunu söyler. Kent, özellikle yozdu; onun ahlâki karmaşası ve ikiyüzlü fırsatçılıkları Stalin'in gizli çalışma tarzına uygundu. O dönemde, bütün kentte sadece on dürüst adam olduğu söyleniyordu. Bu adamlar, bir İsveçli –elbette, Mr. Nobel–, bir Ermeni ve sekiz Tatar idi.

Aynı anda, "Kansas'taki Dodge City'yi, ortaçağın Bağdat'ını, sanayileşmiş Pittsburgh'u ve on dokuzuncu yüzyıl Paris'ini" andıran Bakü, "Avrupalı sayılamayacak kadar Acem ve Acem sayılamayacak kadar da Avrupalı idi." Kentin polis şefi, adı çıkmış bir rüşvetçi; Ermenileri ve Azerileri silahlı ve her an tetikte; üç rubleye adam öldüren, milyonerlere koruma olan ya da "Mauser" [tabanca] taşıdıkları için kendilerine "Mauserci" denilen haydutları boldu. "Vahşi Batı'yı andıran kentimiz," diye yazar Esad Bey, "haydutlar ve soyguncularla kaynıyordu."

Bakü'de petrol baronlanyla, Menşevik ve Bolşevik "sağcılar"la boy ölçüşen Stalin, Petrol Krallığı'ndaki devrimcilerin ve çete şeflerinin elebaşı haline geldi. Stalin, Bakü* sayesinde, biraz gecikmeyle, bir ulusal Rus rolü edinerek, evreler halinde, "devrim çıraklığından, devrim ustalığına" geçti. Bu kentte Stalin, "ikinci Lenin oldu."[2]

Ağustos 1907'de, zavallı Kato, Bakü'nün boğucu kirli havası yüzünden sıkıntılar içindeyken, Stalin Stuttgart'ta yapılacak İkinci Enternasyonal Kongresi'ne katılmak için Berlin'e gitti. Orada, hâlâ Leipzig'de öğenim gören Alyoşa Svanidze'yle buluştu. Soso ve kayınbiraderi, Monoselidze'nin yazdıklarına göre, "Alman işçilerinin restoranlarda ve *café*'lerde düzenledikleri toplantılara katılarak, gezip tozdular."

Stalin, yıllar sonra, Yugoslav lider Milovan Cilas'a, Almanlar "koyun gibi uysal insanlar," dedi (aynı şeyi Churchill'e de söyledi). "Önlerine kim düşerse, peşinden gidiyorlar." Konferansa gidilirken, bazı Alman komünistler istasyondan çıkamamışlardı, çünkü biletleri toplayacak adam ortalarda yoktu. Kurallara öylesine bağlıydılar ki, dedi Stalin, "katılmak için o seyahati yaptıkları toplantıyı kaçıracaklardı." Sonunda bir Rus yoldaş, onlara "basit bir çözüm" göstermişti: "Biletleri teslim etmeden platformdan ayrılmak!"[3]

* Stalin'in himaye ettiği Gürcü Mgledze, onun "petrol endüstrisi hakkında geniş bir bilgi"ye sahip olduğunu yazdı. 1942'de petrol ihtiyacıyla kıvranan Hitler, ordularına petrol alanlarını ele geçirme emri verdiğinde, Bakü muazzam bir önem kazandı. Stalingrad Savaşı aslında Bakü için verildi. O sırada Stalin Petrol Komiseri Yardımcısı Nikolay Baybakov'a şöyle dedi: "Hitler, Kafkas petrolünü istiyor. Kelleni kaybetme pahasına geride bir damla petrol kalmamasını sağlamaktan sorumlusun... Hitler'in petrol olmazsa savaşı kaybedeceğini söylediğini biliyor musun?"

Soso, Bakü'ye döndüğünde yeni bir etnik karışıklık patlak verdi. 19 eylül günü, Hanlar adında bir Azeri işçi Rus ulusalcıları tarafından öldürüldü. Bu olayı protesto eden işçiler greve gittiler. Stalin cenaze töreninde bir konuşma yaptı.

Bu olaylardan hemen sonra yapılan bir toplantıda Soso ve Bolşevikler, Menşevikleri bozguna uğrattılar ve yerel örgütün denetimini ele geçirdiler: Bakü, Bolşevik bir kent haline geldi. Soso, kendini çalışmalara kaptırdı. Monoselidze, "Çalışırken her şeyi unuturdu," der. Unuttuklarından biri de, Kato idi.

Elizabedaşvili, "Soso onu çok severdi der." O sırada Elizabedaşvili Bakü'de Soso'yla birlikteydi. "Eş, çocuk, arkadaş, ancak onun çalışmalarına engel olmuyorlarsa ve olayları onun gibi görüyorlarsa makbuldü. Aşkını anlamanız için Soso'yu tanımanız gerekir."

"Bakü'de hava çok sıcaktı." Özellikle Kato için... Monoselidze, o günleri hatırlarken, "Soso sabahın erken saatlerinde çıkar ve gecenin geç saatlerinde dönerdi," der. Bu arada Kato, bebekle birlikte, onun tutuklanacağı düşüncesiyle dehşet içinde evde otururdu. "Yetersiz beslenme, yetersiz uyku, sıcak ve stres yüzünden zayıf düştü ve sonunda hastalandı. Herkes yabancıydı. Tek bir arkadaşı bile yoktu. Soso o kadar meşguldü ki, ailesini unutmuştu!"

Stalin ihmalkâr bir koca ve baba olduğunu biliyordu, fakat parçalanmış aileler yüzünden acı çeken pek çok kişi gibi, o da davranışını değiştiremiyordu. Bu konuyu Elizabedaşvili'yle konuşmuş olmalı: "Soso bu koşullarda evlendiği için pişmandı ve kendisine kızıyordu."

Kato, "Koba'nın fikirlerinden vazgeçmesi ve huzurlu aile ortamına dönmesi için dua ediyordu." Fakat o, bir aile adamının normal sorumluluklarını yerine getirmesini pek çok bakımdan engelleyen bir misyonu tercih etmişti. Bu durum Bolşevik eşlerine yabancı değildi. Stalin'in yakın arkadaşı Spandaryan'ın pek çok kez aldatılan eşi Olga, kendi evliliği için şöyle diyordu: "Ben bir kurban mıyım? Kendi hayatım için elimden geleni yapıyorum. Yoluma gül döşenmedi, fakat bunu ben seçtim... O, aile hayatına uygun biri değil. Karakteri böyle. Görevini yapıyor... İçindeki iyilik yüzünden bir adamı sevmek ve yaptığı her şeyi bağışlamak mümkün." Kato, tıpkı Spandaryan gibi, Stalin'in de, "her zaman Marksizmin Kutsal Kâse Şövalyesi olarak kalmaya yeminli" olduğunu biliyordu.*

* Troçki de ailesini ihmal ederdi: "Kader," diyerek, karısını iki kızıyla birlikte Sibirya'da bırakmıştı. Daha sonra da çocuklarına çok kötü davrandı. Bolşevizm ve aile birbiriyle bağdaşmıyordu.

Kato'nun kız kardeşi Saşiko, Tiflis'teki Svanidzeler'in önce kızlarının "çok zayıfladığı"nı haber aldıklarını hatırlar. Saşiko onu iyileşmesi için köye götürmeye çalıştı.

"Soso'yu nasıl bırakabilirim?" dedi Kato.

Bir süre sonra Svanidzeler, Elisabedeşvili'den bir haber aldılar. Kızları "hastalanmıştı. Soso'ya bir mektup yazarak, onu geri getirmesini istediler." Kato da kendisini geri götürmesi için Soso'ya yalvarıyordu. Gerçekten çok hastaydı. "Fakat Soso karısı iyice zayıf düşene kadar seyahati erteledi ve ansızın harekete geçmesi gerektiğini anladı." Ekim ayında Stalin büyük bir telaşla onu Tiflis'e götürdü. Fakat on üç saat süren yolculuk çok yorucu oldu: "Yolda hava çok sıcaktı ve Kato bir istasyonda çok kötü bir su içti." Soso, karısını ailesine bıraktı ve hemen Bakü'ye döndü.

Kato'nun durumu ağırlaştı. Zaten çok zayıf, tükenmiş ve yetersiz beslenmişti. Üstune bir de tifüs kapmıştı. Ateşi yükseldi ve ishal oldu. Vücudunu kaplayan kırmızı lekeler, kaygı verici biçimde kararmaya başladı. Tarihçiler Kato'nun hastalığına genellikle tüberküloz teşhisi koyarlar. Öyle olsaydı hastalığı yakınlarına bulaştırması gerekirdi. Aile fertlerinin ve dostların, konuyla ilgilenen tarihçilerin ulaşamadıkları anıları, kanamalı kolitle birlikte seyreden tifüs teşhisinde birleşir. Kato, feci sancılı ishal spazmları içinde kan ve sıvı kaybediyordu.

Stalin apar topar Bakü'den döndüğünde, Delikanlı'nın annesinin ölmek üzere olduğunu gördü. "Ona umutsuzluk içinde, şefkatle baktı. Büyük bir acı içindeydi." Fakat artık çok geçti. Kato'nun son dua için bir papaz istediği ve Stalin'in Ortodoks töreniyle gömülme sözü verdiği söylenir. Eve döndükten iki hafta sonra, 22 Kasım 1907 günü, o sırada 22 yaşında olan Kato, "Soso'nun kollarında can verdi."* Stalin için bu çok ağır bir darbeydi.[4]

* Orada bulunan ve en iyisini bilen aile, Kato'nun midesinden rahatsız olduğunu, kanamalı kolit ve tifüse yakalandığını yazar. Kato'nun bağırsak ya da peritonal tüberküloz olduğu (her zaman akciğer tüberkülozuyla birlikte görülmez), kilo kaybı, mide ağrısı, ishal ve bağırsak kanamasının bundan kaynaklandığı neredeyse kesindir. 1920'lerde Stalin'in evinde büyüyen Levan Şaumyan, onun tüberküloz ve zatürreeden öldüğünü söyler. Tifüs, zayıf bünyeli insanlara mikroplu su ve yiyeceklerden, tifo ise tahtakurusundan geçiyordu. Her iki hastalık da yoksul ve yetersiz beslenen insanlarda görülüyor, bağırsak kanamalarına ve kararan lekelere yol açabiliyordu. 1950'lere kadar bu hastalıkların tedavisi yoktu. Svanidzeler'in, yazarın Tiflis'te mülâkat yaptığı yakın bir akrabası Katevan Gelovani hastalığın "mide kanseri" olduğunu, bağırsak kanamalarının ancak bu şekilde açıklanabileceğini söyler. Tiflis'te hâlâ hayatta olan bir başka kuzen (109 yaşında), Maryam Svanidze, 31 Ekim 2005 günü yazara verdiği mülâkat sırasında Kato'nun ölümünü gayet iyi hatırlıyordu. "O sırada 9 yaşındaydım. Kato ve babam aynı anda tifüse yakalandılar. Kitaplar Kato'nun tüberkülozdan öldüğünü söyler, fakat sizi temin ederim ki, o hastalık tifüs idi." Tiflis'teki bir bakımevinde, çiçek desenli bir elbise içinde bunları söyleyen o sağlam yapılı, belleği güçlü asırlık çınar sözlerini şöyle sürdürdü: "İkisinin de vücudunda kırmızı döküntüler vardı. Kırmızı lekeler kararduğında onların öleceğini biliyorduk. Babamın lekeleri kırmızı kaldı. O yaşadı, fakat Kato'nunkilerin siyaha döndüğünü hatırlıyorum. O sırada bütün aile onun öleceğini biliyordu. Ve öldü."

22

KARA KENTİN ŞEFİ: PLÜTOKRATLAR, HARAÇ TOPLAMA VE KORSANLIK

Soso, karısının gözlerini kendi elleriyle kapadı. Şaşkındı. Aile fotoğrafı çekilirken karısının cansız bedeninin yanında güçlükle ayakta durabildi. Fakat hemen sonra çöktü. "Soso'nun bu kadar derinden yaralandığına kimse inanamıyordu," diye yazdı, Elizabedaşvili. Hıçkırarak ağlarken, "Onu mutlu etmeyi başaramadım," dedi.

Soso öylesine büyük bir umutsuzluğa kapılmıştı ki, endişeli arkadaşları onun Mauser'ini aldılar. Daha sonra Stalin, bir kız arkadaşına şöyle diyecekti: "Acım o kadar büyüktü ki, yoldaşlarım silahımı aldılar. Hayatta pek çok şeyin kıymetini bilemediğimi anladım. Karım hayattayken, bazı geceler eve dönmezdim. Ona beni merak etmemesini söylerdim, fakat eve döndüğümde onu hep uyanık bulurdum. Bütün gece beni beklerdi."*

Ölüm ilânı *Tskaro* gazetesinde yayımlandı** ve cenaze töreni Svanidzeler'in evlerinin hemen yakınındaki Klubanskaya Kilisesi'nde, 25 Kasım 1907 günü, saat 9'da yapıldı. Evlenme törenleri de orada yapılmıştı. Daha sonra cenaze sokaklardan geçirilerek, Kukya'daki St. Nina Kilisesi'ne götürülüp toprağa verildi. Ortodoks cenaze töreni hem çok acı hem de tuhaftı. Yüzü bembeyaz, gözleri yaşlı Stalin, "çok üzgündü, fakat gene de beni eski günlerdeki gibi, dostça selamladı,"

* Stalin'in bu ölüme gösterdiği tepki, 1932'de ikinci karısı Nadya Alliluyeva'nın intiharından sonraki davranışına çok benzer. O zaman da intihar etmesinden korkuldu; acınıyor, ihmalkârlığı yüzünden kendini suçluyordu.

** Ölüm ilânı şöyleydi: Ekaterina Semyonova Svanidze Cugaşvili'nin vefatını, kocası Yosif, anne ve babası Simon ve Sepora, kardeşleri Aleksandra, Aleksander ve Mariko adına, derin bir üzüntüyle, yoldaşlarımıza, dostlarımıza ve aile fertlerimize duyururuz." Mihail Monoselidze, "1936'da karım Saşiko'yu Kato'nun yanıbaşına gömdük," der. Saşiko kanserden öldü. Kato'nun yanına gömülmesi bir lütuf olabilir. 1930'ların başında, Svanidzeler Stalin'in en yakın çevresinde yer alıyorlardı. Fakat talihleri ansızın ve dehşet verici biçimde tersine dönecekti: Onların öyküsü Son Söz'de anlatılmaktadır. Kato ve Saşiko'nun fotoğraflarının bulunduğu mezar Tiflis'te olduğu gibi durmaktadır. Gene orada, mezarlığın arka tarafında eski bir çit vardır. Bu, Stalin'in polisten kaçmak için üzerinden atladığı çit olabilir. Mezarcılar arasında, Kato tifüsten öldüğü için, yetkililerin onu "vebalılar mezarlığı"na gömmeye çalıştıklarına, fakat ailenin cenazeyi bularak bizzat gömdüğüne ilişkin bir öykü anlatılır.

der İremaşvili. Soso ona yanında yer gösterdi. Açık tabutu işaret ederek, "Bu varlık," dedi, "benim taş kalbimi yumuşattı. O öldü ve onunla birlikte içimdeki son sıcak ve insani duygular da öldü." Stalin elini kalbinin üzerine koydu: "Burası artık bomboş, tarifi imkânsız biçimde ıssız."

Cenaze toprağa verilirken Stalin o alışılmış soğukkanlılığını tamamen kaybetti. Kendisini mezarın içine, tabutun üzerine attı. Onu mezardan güçlükle çekip çıkardılar. Kato gömüldü, fakat tam o sırada devrimci *konspiratsiya* ailenin matemini bozdu. Soso birkaç Ohrana ajanının yaklaşmakta olduğunu gördü. Mezarlığın arka tarafına doğru koştu ve çitten atlayarak kayıplara karıştı. Evlilik hayatındaki ihmalkârlığı üzerine ironik bir yorum yapmak gerekirse, karısının cenazesinde bile sonuna kadar duramamıştı.

Sonraki iki ay boyunca Stalin'in ne yaptığı bilinmiyor. "Soso derin bir üzüntü içindeydi," der Monoselidze. "Pek az konuşuyordu ve hiç kimse onunla konuşmaya cesaret edemiyordu. Tavsiyelerimizi dinlemediği ve Kato'yu o sıcak Bakü'ye götürdüğü için kendisini suçluyordu. Soso belki de Svanidzeler'in evine hâkim olan örtük öfkeyi hissederek oradan ayrılıp annesinin evine, Gori'ye gitti. Orada, eski okul arkadaşlarından biriyle karşılaştığında, "Çocuk gibi ağlıyordu."

Stalin, arkadaşına, "Kişisel hayatım paramparça oldu," dedi. "Sosyalizm dışında beni hayata bağlayan hiçbir şey yok artık. Bütün varlığımı ona adayacağım!" Ailesi ve arkadaşları için yarattığı, fazla söz edilmeyen trajedileri açıklamak için her zaman kullanacağı mantık buydu. Yaşlılık döneminde, Kato'yu hep özlem ve şefkatle andı. İlk makalelerinde babasının ismini ("Besoşvili") kullanmıştı, fakat artık yeni bir imza kullanacaktı: "K. Kato" (Koba Kato)

Oğlunu Tiflis'te bırakmış olmasına rağmen, siyasi bakımdan dışlandığı, dar kafalı insanların yaşadığı o "bataklığa" dönmek istemiyordu artık. On yıldan fazla bir süre oğlunu görmedi.

Monoselidze, "Kato, sekiz aylık Delikanlı'yı bize bırakarak ölüp gitti," der. Kato'nun annesi Sepora ve Monoselidzeler bebeği büyüttüler. Stalin aileyi bir kere bile ziyaret etmedi. Belki de Delikanlı ona yaşadığı felaketi hatırlatıyordu.

Gürcüler böyle yapmazlardı. Stalin'in gizli faaliyetleri ve yaptıkları, aileyi korkutuyordu. Svanidzeler ve Elizabedaşvili, Terör döneminden önce olmakla birlikte, gene Stalin'in diktatörlüğü sırasında yazdıkları anılarda, onun davranışlarını onaylamadıklarını ve Kato'nun ölümünden hâlâ onu sorumlu tuttuklarını cesaretle kaydettiler.

"Bundan sonra,"der Monoselidze, "Soso, Bakü'ye gitti ve onu 1912'ye kadar görmedim. Sadece sürgünden, biraz şarap ve reçel istediğini bildiren bir mektup yazdı."[1]

Stalin 1907 yılının sonunda mateme son vererek, sefahat düşkünü Spandaryan'ın Bakü'deki bir restoranda verdiği Yılbaşı Yemeği'ne katıldı. İmparatorluğun devrim başkentinde, dostlarının arasındaydı. Oradaki Bolşevikler Stalin'in kariyerine katkıda bulunan kişilerdi. Bütün Rusya'da Bolşevikler azaldıkça, Rus ve Kafkas devrimcileri Bakü'ye akın ediyor ve genellikle Stalin'in faaliyetlerine katılıyorlardı.* Yılbaşı eğlencesi muhtemelen dört dörtlüktü. "Ahlâki özellikleri bakımından Stalin'e çok yakın" biri olan Spandaryan, "iflah olmaz bir kadın ve sefahat düşkünüydü ve para harcamayı severdi." Spandaryan'ın çapkınlığı karısı Olga'yı fazla kaygılandırmazdı. Şöyle derdi, Olga: "Suren bana değil, sadece [Bolşevizmin] Fikir Şövalyeliği'ne sadakat yemini etti." Fakat bu Bolşevik çapkın, yoldaşlarını şaşırtıyordu. Tatyana Vulih şöyle diyordu: "Bakü'de üç yaş civarında bütün çocuklar Spandaryan'a benzer!"

Soso, Ekip'i yeniden bir araya getirdi ve işe koyuldu. Spandaryan'la birlikte, kendilerini destekleyecek, çoğu okur yazar olmayan Azeri ve Acem işçilere de çağrı yaparak, daha radikal grevler ve ajitasyon için harekete geçti. Entelektüellerin çoğu cahillerle uğraşmanın sıkıntısına katlanamayacak kadar züppeydi, fakat Soso kendisine blok halinde oy veren Müslümanlarla toplantılar yapıyordu. Önemli katkılarından biri, Müslüman grup Himmet'in radikallerini desteklemesi ve onlarla birlikte çalışmasıydı. Kaçak olduğu sırada Müslümanlar Stalin'i camilerde saklıyorlardı. Stalin'in Müslüman dostlarından biri, Menşeviklerle ağız dalaşına girdiğinde, Devdariyani'ye hançer çekti.

Bu Müslüman bağlantıları sayesinde Stalin, İran Devrimi'ne silah sağladı. Bolşeviklerin öldürmeye çalıştıkları İran Şahı Muhammet Ali'yi devirmek için Sergo'nun komutasında savaşçı ve silah gönderdi. Hattâ Stalin İran sınırını geçerek Reşt kentine gidip partizanlarını bizzat örgütledi: 1943 Tahran Konferansı, İran'ı ilk ziyareti değildi.

* Çoğu Ekip'ten, Sergo, "Namlu" Mdivani, Alliluyev, Kavtaradze, militan Çintsadze gibi Tiflisli yoldaşlarıyla, ayrıca, uzun boylu, mavi gözlü Şaumyan'la birlikteydi artık. Stalin'in yeni arkadaşı Voroşilov ve eski arkadaşı Yenukidze'ye, Lenin'in özel ajanı, çok iyi bağlantıları olan, haşin ve soylu Elena Stasova ("Yoldaş Absolut"), ayrıca Rozalya Zemliyaçka, Aleksinski ve Ludmilla Stal adında bir genç kız katıldı. Fakat orada, Stalin'in geçmişinin bir parçası olan, Devdariyani gibi pek çok Menşevik de vardı. Bu, oldukça küçük bir dünya idi.

Çarın tepki hareketinin kazandığı ezici başarı Şaumyan'ı yıldırdı. Sürgünden henüz dönen Yenukidze'yle birlikte, Stalin'e kıyasla daha ılımlı, "sağ" bir yaklaşımı benimsedi. Fakat bu ikili Stalin'in hâkimiyetini kırmayı başaramadılar. Şaumyan faaliyetlerini sınırlamak zorunda kaldı. Stalin, onun ayrıcalıklı konumuyla dalga geçiyor, "en yakın arkadaşı ve sağ kolu Spandaryan"la birlikte ona karşı entrikalar tertipliyordu. Stalin'in ölümünden sonra, Şaumyan'la arasında kan davası olduğu söylendi. Ancak bu gerilim abartılmıştır. Karşılıklı kuşkulara rağmen birlikte gayet iyi çalışıyorlardı.[2]

Dönüşünden kısa süre sonra Stalin, o sırada Cenevre'ye yerleşmiş bulunan Lenin'i ziyaret etmek için gizli bir seyahate çıktı. 1908'de bir ara buluştuklarını ve Stalin'in İsviçre'ye gittiğini biliyoruz. Stalin anılarını anlatırken bu buluşmadan söz etmiştir. Kendisini "öfkeden çıldırtan" Plehanov'la da orada buluştu. Stalin onun "tam bir aristokrat olduğu sonucuna vardı". Aslında bu bilge adama karşı tutum almasının gerçek nedeni, "Plehanov'un kızının aritokrat havalı olması, son modaya uygun ve yüksek topuklu ayakkabılar giymesiydi!" Stalin kısmen de olsa hâlâ katı bir çileciydi.[3]

Stalin ve Lenin para meselelerini tartışacaklardı. Lenin bir yanda Menşeviklerle düellosunu sürdürüyor, öte yanda, Tiflis silahlı soygunundan sağlanan ganimetin büyük bir bölümünü çalan Bogdanov ve Krasin'e karşı ikili kan davasını sürdürüyordu. Lenin'in hizipçiliğiyle hırpalanan ve Stolipin'in başarılı baskı önlemlerine maruz kalan örgütün, Vulih'in sözleriyle, "fena halde paraya ihtiyacı vardı".

Stalin'in Bakü'deki adamı Kavtaradze, "bir kez daha partiye para sağlamaya karar verildi," der. "Bolşevik Merkez'in baş finansörü," para sözcüğünü işittiğinde eli hemen Mauser'ine gidiyordu.

O sırada Bakü'de bulunan Sagiraşvili, "Koba, 'kızgınlar' denilen, suç işlemeye yatkın, adam öldürmekten çekinmeyen tipleri kolluyordu. Amerika'da bu tip adamlar gangster oluyorlardı," fakat Stalin onları, "Bolşevik Savaş Birliği şeklinde örgütlüyordu." Çintsadze, Kupriyaşvili ve yenilerden birkaç kişi, Stalin'in Mauserciler denilen Ekip'ine katıldılar.

Kavtaradze, Stalin'in Özavunma Karargâhı denilen örgütünün koruması altında planlamaya yardımcı oldu. Stalin'in öteki yardımcısı, Andrey Vişinski adında, ataları Polonya soylusu, Bakü'nün zengin ailelerinden, Odessa doğumlu, kızıl saçlı bir avukattı. O sırada 23 yaşında olan, Menşevik Vişinski, hukuktan

vazgeçerek silahlı militan grupları örgütlemeye başlamış ve 1905'te tetikçi olmuştu. Stalin belki de bu acımasız ve başına buyruk militanın yararlı olacağı düşüncesiyle, onunla ilişkisinde Menşeviklere karşı katı tutumunu gevşetti. Onu silah ve bomba temin etmekle görevlendirdi.

"Siyaset pis bir iştir," dedi Stalin, yıllar sonra. "Devrim için hepimiz pis işler yaptık." Stalin, mütevazı ölçülerde başarılı bir mafya ailesini andıran küçük fakat yararlı bir para toplama çetesinin güçlü babası haline geldi. Haraç toplama, sahte para basma, gasp, banka soygunu, korsanlık gibi faaliyetleri, siyasi ajitasyon ve gazetecilikle birlikte yürütüyordu.

Stalin'in Mausercilerinden birine, Ivan Bokov'a göre,* onun amacı, "petrol zenginlerini ve Kara Yüzler'i [kendi silahlı grupları olan sağcı Rus milliyetçileri] tehdit etmekti." Genç Bokov'a göre, Stalin Mausercilere Kara Yüzler'e bağlı pek çok adamın öldürülmesini emretmişti. O sıralarda Ekip, Bakü Devlet Bankası'nı soymayı planlıyordu. Kavtaradze şöyle der: "Türkistan Bölgesi için 4 milyon rublenin Bakü ve Hazar Denizi üzerinden gemiyle nakledilmekte olduğunu öğrendik. Bu yüzden 1908 yılının başlarında Bakü'de toplanmaya başladık." *Tsarevich Giorgi* örneğini izleyerek, kaptanı rehin alacaklardı.

Bakü limanındaki *Nicholas I* adlı gemi silahlı bir grup tarafından ele geçirildi. Menşevikler bu olayı parti kurallarının ihlali olarak gördüler ve Stalin hakkında soruşturma başlattılar. 1918'de, hakkında açılan iftira davasında Martov, *Nicholas I*'e karşı düzenlenen silahlı soyguna Stalin'in katıldığına ilişkin yeterli bulgu olduğunu söyleyerek, tanıkların dinlenmesini istedi. Daha sonra, Troçkist Victor Serge, Bolşevikler iktidara gelmeden önce Vişinski'nin şu sözleri ağzından kaçırdığını yazdı: "Koba ... buharlı *Nicholas I* gemisini Bakü limanında kamulaştırma işinin her aşamasında yer aldı."

Daha sonra, Stalin Bakü donanma cephaneliğini soyma "fikrine kapıldı". Stalin'in silahlı militanlarından Bokov, "İnisiyatifi ele alarak donanmada çalışanlarla [içeriden] bağlantı kurmamızı sağladı," der. "Yoldaşlardan bir grup örgütledik ... ve cephaneliği bastık." Cephaneliği bekleyen muhafızlardan birkaçı öldürüldü. Fakat Soso, toplanan para miktarını "sanayicilerin katkıları"yla da her geçen gün biraz daha artırıyordu.

Pek çok zengin ve orta sınıftan meslek sahibi, Bolşeviklere sempati duyuyor

* Stalin'in Bakü'de yaptıkları karanlıkta kalmıştır, fakat Mausercilerin anıları yararlı ipuçları sağlar. Bu anılar Sovyet döneminde, özellikle Stalin'in diktatörlüğü sırasında kullanılamıyordu; genellikle yayımlanmadı, ancak arşivlerde muhafaza edildi.

İki Kafkas kabadayısı: Stalin (*sağda*), iyi eğitim görmüş, kadın düşkünü Ermeni, amansız Bolşevik ve Bakü'de birlikte çalıştığı en yakın arkadaşı Suren Spandaryan'la. Bakü'de Spandaryan ile Stalin'in aynı babadan olma iki kardeş oldukları söyleniyordu. Fotoğraf 1915'te, Sibirya'da buluştukları dönemde çekilmiş.

Stalin sürgündeyken kadınları baştan çıkarıyor ve kaçma planları yapıyordu. *Üst solda*: Stalin en mutlu ilişkisini şımarık kız öğrenci Pelageya'yla (Ohrana'daki kod adı "Alımlı") yaşadı. Ona sevişen çiftlerin resmedildiği kartpostallar gönderdi (*yukarıda sağda*). *Altında*: Bir başka sevgiliye, öğretmen Tatyana Suhova'ya gönderdiği kartpostal.

Stalin'in ev sahibesi ve sevgilisi Marya Kuzakova, yaşlılık döneminde (1950'ler), Stalin'den olma oğlu Konstantin ve onun bebeğiyle.

Bolşevik Partisi'nin üst düzey yöneticisi Stalin, 1911'de tutuklandığında.

Viyana, 1913: Stalin, Hitler, Troçki ve Tito aynı kentte yaşıyorlardı. Stalin'in kaldığı, günümüzde pansiyon olarak kullanılan lüks apartman dairesi ve üzerinde Stalin'in resmi olan plaket.

Krakov, 1912-13: Stalin, Lenin'in dairesinde kaldı.

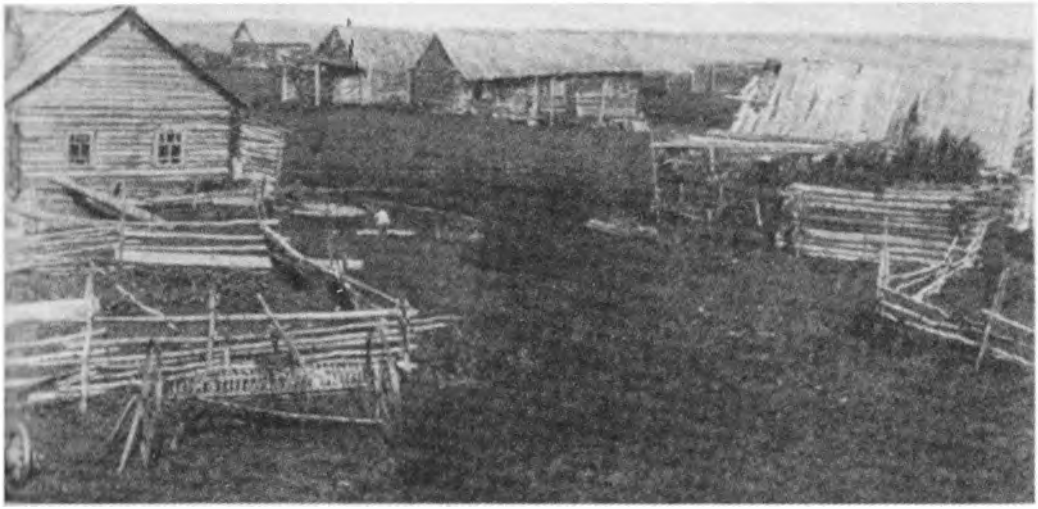
İhanet, 1913: Sabık hırsız, tecavüzcü ve yıldız Bolşevik Roman Malinovski, Ohrana'nın yüksek ücretli ikili ajanıydı. Ne Stalin ne de Lenin onun hain olduğuna inandı. Fakat Stalin'i para toplamak için düzenlenen bir toplantıya çekerek tutuklanmasını sağladı.

Merkez Komite üyesi Stalin kokteyle gitmeyi reddetti, fakat Malinovski onu ikna etti ve fotoğrafta görülen ipek kravatı takmasını sağladı. Stalin bu kıyafetle tutuklandı.

Tatyana Slavatinskaya, Stalin'in sevgilisi ve ihanete uğradığı partideki eşi. Stalin kadın elbisesi içinde kaçmaya çalıştı.

Kutup bölgesinde aşk komedisi. Kuzey Kutup Dairesi'nde yer alan Kureyka'dan (*yukarıda*) kaçış imkânsızdı. Stalin, avlanmayı, Ostyak kabilesi ve onların ren geyikleriyle (*sağda*) yaşamayı seviyordu.

1914'te Stalin kendini avutmak için 13 yaşındaki Lidya Pereprigina'yı baştan çıkardı. Fakat bir polis tarafından basıldı ve köyün içinde kılıçla kovalandı. *Aşağıda, sağda*: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra orta yaşlı Lidya. *Aşağıda, solda*: Stalin ve Lidya'nın gayri meşru oğlu Aleksander.

Sibirya yazı, 1915: Bolşevik sürgün
ler, içki içmek, piknik yapmak v
yoldaşlarını yargılamak için topla
nırlardı. *Yukarıda*: Başında fötr şap
kasıyla Stalin (soldan üçüncü), ka
ketli Spandaryan (soldan ikinci) v
bıyıklı Kamenev (soldan dördün
cü). Beyaz gömlekli ve gözlüklü
olan, Sverdlov (sağdan üçüncü
Spandaryan'ın kız arkadaşı Vera
Şveytzer. Önde oturan çocuk Sverd
lov'un oğlu ve Stalin'in gelecekteki
gizli polis işkencecisi Andrey.

Stalin gençlik döneminde Sovyet
iktidarının bütün önemli şahsiyet
leriyle tanıştı ve en ufak bir aşağıla
mayı ya da ağız dalaşını bile unut
madı. 1930'larda bu kişilerin çoğu
nu tasfiye etmek için Büyük Te
rör'ü başlattı ve öldürttüğü tanıdık
larını, çekilen fotoğraflardan da sö
karttı. Önce 1936'da Kamenev
kurşuna dizildi ve Stalin'in hemen
yanındaki görüntüsü fotoğraftan
çıkarıldı (ortadaki fotoğraf). 1937
1938'de Stalin yaklaşık 1,5 milyon
kişiyi kurşuna dizdirdi. Fotoğraftaki grup belirgin biçimde azaldı; bir
kişi daha fotoğraftan kayboldu
(*aşağıdaki fotoğraf*).

ОСОБАЯ ПАПКА

Сов. секретно

ВОЗВРАТ 2680

СССР
КОМИТЕТ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР

4 июня 1956 г.
№ 1406-с
гор. Москва

СЕКРЕТАРЮ ЦК КПСС

товарищу ХРУЩЕВУ Н.С.

По сообщениям ТАСС от 20 апреля и 20 мая с.г. в американском журнале "Лайф" был помещен фотоснимок находящегося в распоряжении редакции подлинника документа "Особого отдела департамента полиции" царской России о И.В.Сталине о том, что он являлся агентом жандармского управления.

При этом в журнале "Лайф" изложено содержание письма от 12 июля 1913 года № 2988 за подписью заведующего Особым отделом департамента полиции ЕРЕМИНА в адрес начальника Енисейского охранного отделения А.Ф.ЖЕЛЕЗНИКОВА.

Комитетом госбезопасности проведена проверка этого сообщения и установлено следующее:

ЕРЕМИН с 1910 года по июнь 1913 года действительно служил заведующим Особого отдела департамента полиции, а затем был переведен на службу в Финляндию. Таким образом, дата в приведенном документе из журнала "Лайф" не совпадает на месяц.

Проверен также журнал исходящей корреспонденции Особого отдела департамента полиции за 12 июня 1913 года, по которому документ за № 2988 не отправлялся. Все номера исходящей корреспонденции за июнь месяц 1913 года не четырехзначные, а пяти и шестизначные.

Документ за подписью ЕРЕМИНА адресован начальнику Енисейского охранного отделения Алексею Федоровичу ЖЕЛЕЗНИКОВУ.

В отдел пропаганды и агитации ЦК

19/VI 56

Yukarıda: Spandaryan'ın kız arkadaşı Vera Şveytzer. Spandaryan'ın ölümünden sonra, Stalin'in yanına taşındı. Çarın devrilmesinden sonra, birlikte trene binerek Petrograd'a gittiler. *Sağda*: Stalin'in 13 yaşındaki Lidya Pereprigina'yı baştan çıkarıp hamile bıraktığı *Lidya Pereprigina* iddiası efsanevi olamayacak kadar çirkindi. 1956'da Kruşçev, KGB'nin şefi Serov'a soruşturma yapmasını emretti: *sağda*, soruşturma sonunda yazılan, Kruşçev, Voroşilov ve politbüro üyelerinin imzalarını taşıyan çok gizli ibareli bir not görülüyor (rapor, *Life* dergisinde yayımlanan, Stalin'in bir polis ajanı olduğunu iddia eden, daha sonra Sibirya'daki baştan çıkarma olayıyla devam eden belgenin sahte olduğunu açıklayarak başlıyor).

Şubat-Mart 1917 Devrimi: Stalin Sibirya'dan Petrograd'a döndüğünde heyecan içinde yürüyerek, o sıralı kaotik bir siyasal merkez olan, Sovyet Duması'nın ve hükümetin faaliyet gösterdiği, daha önce Potemkin ait olan Tauride Sarayı'na (*yukarıda*) gitti. *Aşağıda*: Kimlik kontrolü yapan askerler.

ve katkıda bulunuyordu. Bir petrol baronunun karısı ve yazar Esad Bey'in annesi Berta Nussimbaum bir Bolşevik sempatizanıydı. "Annem," der Esad Bey, "Stalin'in yasadışı basınını elmaslarıyla finanse etti." Avrupa'nın en zenginleri arasında yer alan Rothschildlar'ın ve diğer petrol baronlarının, sonunda kendi çıkarlarını yok edecek olan Bolşeviklere nasıl olup da para yardımında bulunduklarını anlamak zordur. Alliluyev bu Rothschild katkılarını hatırlıyordu.

Ohrana kayıtlarına göre Rothschild yöneticisi David Landau Bolşeviklere düzenli biçiminde para yardımında bulunuyordu. Ohrana ajanlarının raporlarına göre, Stalin Bakü Partisi'ni yönetirken, petrol şirketlerinden birinde çalışan Bolşevik bir evrak memuru, "eylemlere katılmıyor, ancak bağış toplama ve Rothschild'da çalışan Landou'dan para alma işleriyle uğraşıyor" idi. Landau'nun Stalin'le tanışıyor olması muhtemeldir. Rothschild'ın bir başka yöneticisi, Avusturyalı bir aileden gelen banker, daha sonra seçkin bir akademisyen olan Dr. Felix Somary, bir grev olayını çözmek için Bakü'ye gittiğini, Stalin'e para ödediğini ve grevin sona erdiğini iddia eder.

Stalin, Şibayev ve Bibi-Eybat petrol şirketlerinin yöneticisi, büyük işadamı Aleksander Manço'yla da düzenli olarak görüşüyordu. Bu ilişkiyi hatırlayan, Stalin'in militanlarından Ivan Vatsek, "Bu buluşmalar gerçekleştiğinde, Yoldaş Stalin bana gelirdi ve Yoldaş Stalin onu gayet iyi tanırdı," demektedir. Manço, ya hareketin sempatizanıydı ya da Stalin ona şantaj yapıyordu, çünkü bu işadamı kendisinden istendiği anda paraları sökülüyordu.

Stalin aynı zamanda haraç topluyor ve adam kaçırıyordu. Pek çok zengin, petrol sahalarının ateşe verilmemesi ya da aile fertlerinin bir "kazaya" uğramaması için para veriyordu. Bağışları haraçlardan ayırmak zordu. Onu Bakü'den tanıyan Sagiraşvili'ye göre Stalin'in bu zenginlere karşı gerçekleştirdiği eylemler, "ailelerin soyulmasını, saldırıya uğramasını, haraca bağlanmasını, çocuklarının gündüz gözüyle Bakü sokaklarında kaçırılmasını ve daha sonra 'devrimci komite' adına fidye istenmesini" kapsıyordu. "Çocuk kaçırmak o dönemde günlük olaylardandı," der Esad Bey. Çocukken, üç *koçi* koruma ve arkasından gelen "atlı ve silahlı bir üçüncü hizmetkâr" olmadan sokağa çıkamıyordu.

Bakü'de anlatılanlara bakılırsa, Stalin'in en kârlı eylemlerinden biri, en zengin onuncu petrol baronu olan Musa Nageyev'in kaçırılmasıydı. Cimriliğiyle tanınan, eski köylü Nageyev, Venedik'teki Palazzo Cantarini'ye öyle hayrandı ki, binanın daha büyük bir kopyasını, majestik Venedik Gotiği İsmailiye Sarayı'nı

(şimdiki Bilimler Akademisi) inşa ettirmişti. Nageyev aslında iki kez kaçırıldı, bu olaylara ilişkin kendi değerlendirmesi karışık ve karanlıktır. Yıllar sonra, Nageyev'in torunu Yilar-Hanum, Stalin'in alaycı bir tavırla petrol baronuna Bolşeviklere cömertçe yaptığı katkı nedeniyle teşekkürlerini gönderdiğini iddia etti.*

Nageyev gibi milyonerlerin Stalin'le "on dakikalık bir konuşma"nın ardından para vermeyi kabul ettikleri iddia edilirdi. Bu durum muhtemelen Stalin'in özel olarak bastırdığı formlar sayesinde gerçekleşiyordu. Formda şunlar yazılıydı:

Bolşevik Komite,
firmanızın ___ ruble
ödemesini öngörmektedir.

Bu form petrol şirketlerine gönderiliyor ve para Soso'nun teknik asistanı tarafından tahsil ediliyordu. Bu Asistan, "Stalin'in koruması olarak bilinen, çok uzun boylu, dışarıdan görülecek şekilde tabanca taşıyan" bir adamdı. "Parayı ödemeyen yoktu."

Bolşevik Şef, Bakü'deki örgütlü suç çetelerinin, çoğu Mausercilerin yaptıklarıyla örtüşen işlerini gayet iyi biliyordu. Çetelerden biri Kara Kent bölgesindeki bazı yerlere girişi denetliyordu. Stalin, "çeteyle, bölgeye Menşeviklerin değil, sadece Bolşeviklerin girmesini sağlayan bir anlaşma yaptı. Bolşeviklerin özel parolaları vardı." Rusya'nın, bütün tarafların şiddete başvurduğu en vahşi kentinde, petrol zenginleri petrol alanlarını korumak için Çeçen kabadayıları istihdam ediyorlardı. En zengin petrol baronlarından biri, Fransız Gotik şatolar taklit edilerek yapılan Bakü'nün en büyük konağında yaşayan Murtaza Muhtarov, *koçi*'lerine genç Stalin'i öldürmelerini emretti. Soso, muhtemelen Muhtarov'un emriyle,

* İlk kaçırılışında Nageyev'in ödediği fidye, 10.000 altın ruble idi Kaçıranlar, parayı ödemediği takdirde onu parçalayacaklarını söylediler. "Ancak 950 ruble ödeyebilirim," dedi Nageyev. "Beni elbette parçalayabilirsiniz, ama o zaman bir şey alamazsınız." Sadece 950 ruble ödedi. Daha sonra, 1908 yılının aralık ayında Nageyev, "Siyah saçlı, yüzü çiçekbozuğu bir Gürcü"nün önderliğinde hareket eden bir çete tarafından bir kez daha kaçırıldı. Nageyev'in bu kez 100.000 rubleyi ödediği söylenir. Stalin ilk kaçırma olayı sırasında Bakü'de serbest, ikincisinde ise Bakü Cezaevi'ndeydi. Stalin ikinci olay sırasında dışarıda olsaydı da, eyleme doğrudan katılmazdı. Her durumda, silahlı örgütünü hücresinden yönetiyordu: Her iki kaçırma olayı için de rahatlıkla emir verebilecek durumdaydı. Öte yanda, bu kaçırma olayları Bolşevik anılarında yer almaz. 1909 tarihli gazeteler ikinci kaçırma olayının, vali yardımcısı Albay Şubinski'yle bağlantısı olan başıbozuk polisler tarafından gerçekleştirildiğini iddia ediyorlardı. Bununla birlikte, muhtemelen Nageyev de diğer petrol baronları gibi Bolşeviklere parasal katkıda bunuyordu. O da diğerleri gibi devrim sırasında servetini kaybetti ve 1919'da öldü.

Çeçenler tarafından feci şekilde dövüldü.*

Stalin'in gizliliği mutlaktı. Mauserci Bokov, bu konuda şöyle der: "Büyük bir gizlilik vardı. Bazen onu altı ay boyunca göremezdik. Sürekli bir adresi yoktu. Onu sadece 'Koba' olarak bilirdik. Randevu verildiğinde, asla zamanında gelmez, ya bir gün önce ya da bir gün sonra ortaya çıkardı. Giysilerini asla değiştirmez, sıradan bir işsiz gibi görünürdü." Soso'nun tutkulu Kafkasyalılardan farklı olması, yoldaşlarının dikkatini çekiyordu. "Duygu ona yabancıydı," der biri. "Adamlarına duyduğu sevgi zerre kadar önemli değildi, parti işlerinde en ufak bir usülsüzlük yapanı asla bağışlamaz, canlı canlı derisini yüzerdi."

Stalin para ve silah toplama işinde başarılıydı, ancak bunun insani bir bedeli de vardı. Aleksinki ve Zemliyaçka gibi geleneksel Bolşevikler, "bu kamulaştırmalara [ve öldürmelere] içerliyorlardı .... Stalin adamlardan birini provokasyonla suçladı. Kesin bir kanıt yoktu, fakat bu kişi zorla kentin dışına götürüldü, 'yargılandı', ölüme mahkûm edildi ve kurşuna dizildi."

Stalin *praktik* dediği şeyle gurur duyuyordu. O, geveze bir *entelektüel* değil, pratik ve sert bir adam, "Kara İş" dediği çalışma tarzında bir uzmandı. Aslında yetenekleri, her iki özelliği de taşımasını sağlıyordu. Çok geçmeden, Stalin'in eşkıyalığına ilişkin şikâyetler Lenin'in de kulağına geldi. Fakat artık Stalin, Vulih'in yazdığı gibi, "Kafkasların asıl şefi" idi. "Kendini ona adamış, ona büyük saygı duyan ve onu partide Lenin'den sonra ikinci adam olarak gören pek çok destekçisi vardı. Entelijansiya arasında pek sevilmezdi, fakat herkes onun en enerjik ve vazgeçilmez kişi olduğunu kabul ediyordu."

Soso, özel bir ihtimam gösterdiği taraftarları üzerinde "büyüleyici bir etki" yaratıyordu. Siyasi dostluklar kurma konusunda yetenekliydi. Bu özellik iktidara yükselmesinde önemli bir rol oynadı. Stockholm'den oda arkadaşı,** ateşli, kızıl saçlı, şık tornacı Voloşilov, Bakü'de ona katıldı, fakat hastalandı. "Beni her ge-

* Bu aşağılayıcı dayak olayı, II. Dünya Savaşı sırasında Stalin'in sayıları yüz binleri bulan bütün bir Çeçen ırkını sürgüne göndermesine katkıda bulunmuş olabilir. Bununla birlikte, Stalin bu türden bir deneyim yaşamadığı başka halkları da sürgüne gönderdi ve Polonyalı ya da Koreli gibi başka ırklardan olanları ağır biçimde cezalandırdı. Muhtarov'a gelince, 1920'de Kızıl Ordu Bakü'ye girdiğinde, sarayını teslim etmeyi reddetti. "Ben hayatta olduğum sürece, asker çizmesi giymiş hiçbir barbar evime giremez!" diye bağırdı. Bolşeviklerle silahlı çatışmaya girdi ve yakalanacağını anlayınca kendini vurdu. Şato'yu şerefine inşa ettirdiği güzel eşi Liza-Hanum bir süre binanın bodrum katında yaşadıktan sonra Türkiye'ye kaçtı ve 1950'lere kadar orada yaşadı. Muhtarov'un şatosu, şimdiki Bakü Düğün Sarayı'dır.

** Mareşal Voroşilov Stalin'in son yıllarında gözden düştüğünde, ona yalvarırken, "Fakat, Koba, 1907'de Bakü'de arkadaştık biz," dedi. "Hatırlamıyorum," diye karşılık verdi, Stalin. Voroşilov'un sonraki hayatı için bk. Son Söz.

ce ziyaret ederdi," der Voroşilov. "Şakalaşırdık. Bir keresinde bana, şiirden hoşlanıp hoşlanmadığımı sordu ve bir Nekrasov şiirini başından sonuna kadar ezbere okudu. Sonra birlikte şarkı söyledik. Gerçekten de çok güzel sesi ve mükemmel kulağı vardı." "Şiir ve müzik," dedi Stalin, Voroşilov'a, "ruhu yüceltir!" Alliluyev bir kez daha tutuklandığında, ailesi için endişelendi. Serbest kalır kalmaz danışmak için Soso'ya gitti. Soso ona gitmesi gerektiğini, Moskova'ya gitmesi için kendisine para vereceğini söyledi. Israr ediyordu. "Al bu parayı," dedi. "Senin çocukların var. Onlara bakmak zorundasın."

Kato'nun ölümü çok acı bir darbe olmuştu, fakat 1908 yılının başlarında makalelerini "Koba Kato" diye imzalayan adam, içkili partilere katılacak zaman buluyor ve kadın arkadaşları asla eksik olmuyordu.

23

BİT YARIŞI, CİNAYET VE DELİLİK – CEZAEVİ OYUNLARI

Ekip ne zaman bir silahlı soygun yapsa, Stalin ve Spandaryan küçük bir çılgın parti verirlerdi. Soso, partinin sürekli bölünmesi nedeniyle Bolşevikler arasında yaygın bir sözcükle şaka yaparak, bu eğlenceli toplantılara *uklemanya* –sapma– derdi.

"Stalin ihtiyacı aşan miktarda para topladığında," der, Stalin'in sahte para basma işlerini yöneten A. D. Sakvarelidze, "uzak bir meyhanede ya da iyi bir restoranın, genellikle Trading Caddesi'ndeki Svet Restaurant'ın özel odasında 'sapma' toplantısı düzenlerdik. Özellikle iyi bir iş çıkardıktan sonra, kutlama amacıyla kendimize ziyafet çekerdik. Bu 'sapmalar'a en düşkün olan Spandaryan idi. Birbirimizle rahatça konuşur, çok güzel yemekler yer ve yüksek sesle şarkı söylerdik. En çok da Stalin söylerdi." Spandaryan nereye giderse, kızlar da peşinden gidiyordu.

Batumlu bir yoldaş, güzel kız kardeşi Alvasi Talakvadze'yi Stalin'le tanıştırdı. On sekiz yaşındaki Alvasi, kendisinin de itiraf ettiği gibi, devrimci coşkuyla dolu "şımarık bir çocuk" idi. O günleri anlatırken şöyle der: "Koba –Bakü proletaryasının lideri– ağabeyimin Bibi-Eibat petrol sahasındaki çiçekçi dükkânının arka odasını üs olarak kullanırdı." Stalin Talakvadze'yi kanatlarının altına aldı ve ona aşırı coşkusu nedeniyle "Yoldaş Artı" ismini taktı. Anlamsız biçimde abartılı bir Stalinist jargonla yazılmış olmasına rağmen, kızın anıları yakın bir ilişkiyi göstermektedir: "Koba, toplumsal-siyasal meseleleri benimle tartışarak ve bende bir sınıf bilinci geliştirerek ve bana zafer inancı aşılayarak, ideolojik bakımdan aydınlanmamı sağladı." "Sınıf bilinci geliştirerek" ve "zafer inancı aşılayarak" ifadelerini örtmece olarak okuma ayartısına kapılmamak mümkün değil, çünkü Alvasi Talakvadze daha sonra Stalin'in 1908'de birlikte olduğu kız arkadaşı olarak tanındı.

Stalin'in gizli çalışma konusunda sergilediği yetenek, zaman zaman dehşet verici olsa da, çok yaratıcıydı. Yeni kız arkadaş, "hayaletleri atlatma ustası" haline geldi. "Fakat en özgün atlatmayı Stalin tasarladı." Bir gün kıza, bazı gizli dokümanları Balahana petrol alanına bir tabut içinde götürmesini söyledi. "Bebek kardeşini kendi elleriyle toprağa veren acılı bir kız kardeşi oynayacaksın," dedi Stalin. Kızı mezarlığa gönderirken, sergileyeceği performansı bir oyun yazarı gibi yönetiyordu. "Saçların dağınık olacak, tabuta sarılıp hıçkırarak ağlayacaksın. Bu dünyada yapayalnız kaldığını söyleyip, onun ölümünden ötürü kendini suçlayacaksın. Sakın tabutu fazla derine gömme." Onun eline bir de kürek tutuşturdu. "Yönetmen" sahnelediği oyunu gizlice seyretti ve kızın performansını övdü. Alsavi Talakvadze, "beni o kadar büyük bir dikkatle seyretmeyi nasıl becerdiğini hâlâ bilmiyorum," der.

Alvasi Talakvadze Stalin'in hayatındaki tek kadın yoldaş değildi. Daha sonraları, "biraz iri fakat güzel" olarak tanımlanan "ünlü bir kadın eylemci"yle, Lumilla Stal'la tanıştı. Güney Ukrayna'da bir çelik fabrikası sahibinin kızı ve Soso'dan altı yaş büyük olan Ludmilla Stal, uzun süre cezaevinde yattı. Çıkar çıkmaz, mülteci olarak Paris'e gitti. İlişkileri kesintili olduysa da, genç Stalin'i etkiledi. Muhtemelen, daha sonra Stalin, Lenin'le görüşmek için yurtdışına çıktığında onunla da görüştü, çünkü Ludilla, Lenin'in yanında çalışıyordu. 1917'de tekrar buluştukları kesindir. Fakat dostlukları devam etmedi. Bu kadından hayat boyu kalan tek yadigâr, Soso'nun yeni ismiydi.

Gizli polis, Tiflis olayından sonra aynı kentte uzun süre kalmayan Stalin'in izini kaybetmişti. Şimdi dosyası yeniden açılıyordu. Stalin'in adamlarından Bokov tutuklandı. Daha sonra şöyle diyecekti: "Jandarma bana şunu sordu: Bu Stalin kimdir ve özellikle [Bakü limanındaki] cephanelik soygunundaki rolü nedir?"

15 Mart 1908 günü jandarma, Halk Salonu'nda yapılan bir parti toplantısını bastı. Stalin, Şaumyan ve Spandaryan kaçtı, fakat jandarma Mausercilerin izini bulmuştu. Çintsadze ve Ekip, Devlet Bankası ve altın gemisi soygunlarının tarihini belirlemişken, Kazaklar ve jandarma "güvenli evimize saldırdı". Silahlı çatışma sırasında birkaç Kazak öldürüldü, fakat Ekip, Mausercilerin en kıymetli tetikçisini, Tiflis banka soygununa da katılan İnçkirveli'yi kaybetti. Planlar rafa kaldırıldı; Kavtaradze gizli faaliyetleri terk etti ve Petersburg Üniversitesi'ne gitti, ancak sonuna kadar Stalin'in hayatında kaldı.

25 mart gecesi Bakü polis şefi, "şüpheli kişilerin kaldığı çeşitli barınaklar"ı bastı "ve birkaç kişiyi tutukladı. Tutuklananlar arasında, suç niteliğinde yayın taşıyan Gayoz Bosoyeviç Nijeradze de vardı. Böylece jandarmanın eline geçmiş oldum." Tutuklanan adam, Nijeradze adında bir soylunun kimlik belgesini taşıyordu. Fakat bir aile ismi olan "Beso'nun Oğlu" Kafkasya'daki en önemli Bolşevik'in, "ikinci Lenin"in gerçek kimliğine daha uygundu.[1] Dört yıl sonra Ohrana Stalin'i ele geçirmişti.

Yeni mahkûm Bakü'nün Naylov Cezaevi'ne getirildiğinde, üzerinde mavi bir saten gömlek ve şık bir Kafkas başlığı vardı. Mahkûmlar koğuştan koğuşa haberi aktarmaya başladılar. "Gizli tutun," diye fısıldaşıyorlardı. "Bu adam, Koba!" Polisten çok Stalin'den korkuyorlardı.

Korkulan adam bu ilgiyi boşa çıkarmadı. "Kendisi bir kenarda kalırken, sessizce başkalarını harekete geçirme yeteneği"ne sahipti. "Kurnaz komplocu, her türlü aracı kullanıyor, fakat sorumluluğu alenen yüklenmekten sıyrılmayı başarıyordu." Petrol alanlarının orta yerindeki ünlü Baylovka'da geçirdiği yedi ay içinde Stalin, cezaevindeki iktidar yapılarına hâkim oldu. Sürekli okudu, geleceğin dili olarak gördüğü Esperanto* üzerinde çalıştı ve hainlere yönelik çoğu ölümle sonuçlanan bir dizi cadı avı düzenledi. Baylovka'daki hâkimiyeti Rusya diktatörlüğünün küçük bir örneği gibiydi.

Soso, çoğu Bolşevik siyasilerle 3 Numaralı Koğuş'ta kalıyordu (Menşeviklerin çoğu 7 Numaralı Koğuş'taydı). Baylovka'daki siyasiler çok iyi örgütlenmişler, hattâ bir Danışma Komisyonu bile kurmuşlardı. Stalin koğuşta, Bolşevik *praktik* arkadaşı Sergo ve onun Menşevik adamı Vişinski'yle karşılaştı. Vişinski, yemekten sorumlu Koğuş Kıdemlisi olarak seçilmişti. Bu gayet iyi bir seçimdi, çünkü zengin karısından ve akrabalarından, sürekli olarak, içinde nefis yiyecekler olan sepetler geliyordu. Bu yiyecekleri Stalin'le de paylaştı. Basiretli bir cömertlikti bu. Terör döneminde Vişinski bu sayede hayatta kalmış olabilir.

Koğuş Kıdemlileri, günü, boş zaman, temizlik ve tartışma olarak üçe bölüyorlardı. Hangi kişilerin aynı yatakta yatacakları (Stalin, İlya Nadiradze adında bir Goreli'yle aynı yatağı paylaşıyordu) ve günlük işler kıdemliler tarafından belirleniyordu. Bu işler arasında, bulaşık yıkama ve hela kovalarını boşaltma da vardı. Sakvarelidze, "Stalin bu tür işlerden genellikle muaftı" der.

* İktidara geldiğinde, Esperanto konuşanları tutuklattı ve cezalandırdı.

Stalin'in koğuş arkadaşlarından biri, bir Menşevik olan Simon Vereşçak, Baylovka'daki Stalin'in canlı bir portresini yazdı. Kaba kurnazlığı yüzünden ondan nefret etmekle birlikte, onun yüksek özgüvenine, parlak zekâsına, bir makine gibi işleyen belleğine ve ölçülülüğüne hayranlık duymaktan kendini alamıyordu: "Onun dengesini bozmak imkânsızdı. Hiçbir şey metanetini bozamıyordu!" Mahkûmlar avluda asılarak idam edilenlerin seslerini işitirlerken, rahatça uyumaya devam eden tek kişi Stalin idi.

Hainleri öldürme uygulamasını başlatan kişi Soso değildi. "Baylovka'da," der Vereşçak, "provokatörler genellikle öldürülürdü. Fakat bu iş soruşturma ve yargılamadan sonra yapılırdı. Stalin, bu işleri gizlice yaptırır ve başkalarını kullanırdı. Önce, "Yunanlı Mitka, genç bir işçiyi polis ajanı olduğu için bıçakladı. Öldürme emrini Koba vermişti." Daha sonra, "genç bir Gürcü siyasi koğuşlarının bulunduğu koridorda dövüldü. '*Provokatör!*' sözcüğü kulaktan kulağa yayıldı. Herkes koştu ve suçu her neyse, adam, duvarlar kan içinde kalana kadar dövüldü. Kanlı ceset bir sedyeye konularak götürüldü. Daha sonra söylentinin Koba'dan çıktığını öğrendik."

Siyasilerin tartışmaları genellikle kavgaya dönüşürdü. Stalin, Leo Tolstoy'un görüşlerini savunan Hıristiyan Sosyalistlerden hiç hoşlanmazdı. Genellikle önce vurup sonra düşünen Sergo, birkaç SR'yle dövüştü. Stalin yıllar sonra Voroşilov'a yazarken, Ordjonikidze'nin (Sergo) *izzetinefs*ini korumaya çalıştı: "Sergo fena halde muştalandı, fakat SR'lerin hiçbiri Sergo'yu dövecek kadar güçlü değildi." O sırada SSCB'yi üçü birlikte yönetiyordu. Aslında Sergo, SR'lerden dayak yemişti.

Stalin siyasal sorunlara, kendisini "Marx konusunda en büyük otorite" konumuna yerleştirerek yaklaşırdı. "Marksizm onun zeminiydi. Bu zeminde kimse onu yenilgiye uğratamazdı. Marx'ın bir formülünü herhangi bir duruma nasıl uygulayacağını biliyordu," fakat üslubu "ters, kaba, ince bir zekâdan yoksun, kuru ve formel" idi.*

Stalin başıbozukları devrimcilere tercih etmeye devam ediyordu. "Her zaman, katillerin, şantajcıların, hırsızların, silahlı soyguncuların –Mauserciler– arasında görülüyor"du. Sıradan suçlular zaman zaman siyasilere saldırırlardı, fakat muh-

* Stalin, Mauserci militanlarının çoğunu Baylovka'da buldu (koğuş arkadaşı Sakvarelidze kardeşler gibi). Menşevik muhalifleri, papaz okulundan Devdaryani ve Batum'dan Isidore Ramişvili de aynı kalabalık koğuştaydılar, fakat artık iki hizip birlikte çalışmak zorundaydı. Bu nedenle Menşevikler Stalin'in eşkıyalığına göz yumuyorlardı.

temelen Stalin'in örgütlediği Gürcü mahkümlar, onlara korumalık yaparlardı. İktidara geldiğinde Stalin'in sıradan suçluları NKVD içinde görevlendirmesi, yoldaşlarını şaşırttı. Fakat o, bu türden suçluları hayatı boyunca kullanmıştı.

Bu iki tür mahkûm, güreş müsabakaları ya da bit yarışı gibi cezaevi eğlencelerinde bir araya gelirdi. Stalin satrançtan hoşlanmazdı, fakat "bazı geceler Sergo Ordjonikidze'yle sabaha kadar tavla oynardı." En vahşisi, Delilik oyunuydu. Bu oyunda genç bir mahkûm, delirmesi için sıradan suçluların koğuşuna yerleştirilir, gencin ne zaman kafayı yiyeceği konusunda bahse girilirdi. Kurban bazen gerçekten delirirdi.

Cezaevi Stolipin'in uyguladığı baskıların kurbanlarıyla doluydu: 1.500 kişi 400 koğuşu paylaşıyordu. Stalin'in akciğerlerinde bir leke tespit edildi. Sıcak havalarda nefes almakta zorlanıyordu. Zaman zaman aynı koğuşta kaldığı, güçlü kuvvetli "Namlu" Mdivani, yüksek koğuş penceresinden rahatça nefes alması için Stalin'i omuzlarına çıkarıp yukarı kaldırırdı. Bu arada koğuştakiler, kahkahalar atarak, "Hoppala, Soso, Hoppala!" diye bağrışırlardı. Namlu, daha sonra Stalin'i Kremlin'de ne zaman ziyaret etse, onu "Hoppala, Soso, hoppala!" diye selamladı.

Stalin cezaevi koşullarını protesto etti. Bunun üzerine cezaevi yetkilileri, bir bölük askeri siyasilerin koğuşlanna gönderdi. Vereşçak, sıra dayağı atılırken Stalin'i gözlemledi: "Koba, dipçik yağmuru altında, elinde bir kitap, başını eğmeden yürüdü. Koğuşun kapısını tutarak, bir bok kovasıyla süngülerden korunmaya çalıştı."

Koğuşta birilerinin "ayağına basmadan" hareket etmek imkânsızdı, fakat aşırı kalabalık bazı fırsatlar da sağlıyordu. Stalin'in yatak arkadaşı, Gori'den Nadiradze, karısının Keke'yi Bakü'ye getirmesini sağladı. Kadınlardan biri oğlunu, biri de kocasını ziyaret etti. Stalin, "onu çok candan karşıladı. Annesi, biricik oğlunu karşısında görünce göz yaşlarına boğuldu." Fakat Soso, "devrimci adam hapishanesiz yapamaz, diyerek onu sakinleştirdi... İki saat boyunca neşeyle sohbet ettiler," der Nadiradze. Stalin az kalsın annesinin de tutuklanmasına neden olacaktı. Ona Bakü devrimcilerine iletmesi için gizli notlar verdi.

Bu arada Ekip, Soso'yu kaçırma planları yapıyordu. Soso geceleri, bir gardiyanın kendisine gizlice ilettiği bir demir testeresiyle koğuşun parmaklıklarını kesti. Mauserciler, belirlenen günde cezaevi duvarlarının dışında onu kaçıracak faytonla beklediler. Fakat birisi ihanet etmiş olmalıydı, çünkü son anda rüşvet yeme âdeti olmayan Kazaklar gardiyanlık görevini üstlendiler. Stalin'in kaçma girişimi ertelendi.

Olağan karışıklığı ve ihmalkârlığı yüzünden çatırdamakta olan zayıf çarlık sistemi, Stalin'in kimliğini saptama ve dava açma konusunda her zamankinden daha yavaştı. Sonunda ona Asyatik Sibirya yerine, Avrupa kesiminde kalan Vologda Vilayeti'nde iki yıl sürgün gibi şaşırtıcı derecede hafif bir ceza verildi.

Ayrılmadan hemen önce, kalabalık Baylovka'da çıkan bir karışıklık Stalin'e bir başkasının yerine geçme fırsatı sağladı. İşlerin plana göre yürüdüğü görülür:* başkasının yerine geçti; mahkûm arkadaşlarını öperek onlarla vedalaştı ve koğuştan çıkarıldı.[2]

* 1937 yılının temmuz ayında, Büyük Terör'ün en yüksek noktasında, bu kimlik değişimi işini düzenleyen Gorili I. P. Nadiradze koğuş arkadaşlarından, Stalin'in ödlek fakat korkunç Genel Savcısı Andrey Vişinski'ye bir mektup yazarak, siyasi cinayetlerde hizmeti geçtiğini ve Stalin'in başkasının yerine geçerek kaçmasına yardımcı olduğunu onaylamasını istedi. Vişinski, birinci iddiayı doğruladı, fakat iş ikincisine gelince ihtiyatlı bir tutum takındı: "Yoldaş Stalin'in yerine geçme işinin örgütlenmesine gelince, ...bunu doğrulayamam, çünkü hatırlamıyorum." Nadiradze Terör sırasında soruşturmaya tâbi tutuldu, ancak o kritik anda böylesine duyarlı bir konuda tehlikeli Vişinski'ye başvuramazdı. Ancak, mektubunda kesinlikle doğru olmayan şeyler yazmış olması pek mümkün görünmemektedir.

24

"IRMAK HOROZU" VE SOYLU KADIN

Ancak bu kimlik değiştirme olayı bir yerde açığa çıkarıldı. Stalin'in girişimi daha Baylovka'dan ayrılmadan, bir polis muhbirinin ihanetiyle ya da rüşvet yemeyen bir gardiyan tarafından açığa çıkarılmış olmalı. Sonuç olarak sürgün yerine zamanında gönderildi. Vologda Sibirya kadar uzak değildi, fakat sürgün yerine gidiş Moskova'nın Butirki Cezaevi'nde sevkiyatı bekleme süresi dahil üç aydan fazla sürüyordu. Butirki Cezaevi Stalin'in Büyük Terör'ü sırasında pek çok kişinin yok edileceği yerdi.

Bu kez de Soso'nun kışlık giysisi yoktu. Bakü'den Şaumyan'a yazarak yardım istedi. Şaumyan, "Kullanılmış elbise bile bulamıyoruz," diye yazdı ona, "fakat 5 ruble gönderdi." Stolipin Bakü'deki gevşek rejimi sıkılaştırmıştı. Polis bölgedeki Bolşevikleri baskı altında tutuyor, parti üyeleri hızla azalıyor, liderleri tutuklanıyor ya da öldürülüyordu. "Para yoktu," der Şaumyan. "Devrimciler aç ve zayıftılar."

Vologda Cezaevi'nde* Stalin yetkilileri protesto etti ve başkaldırdı. "Kimseye itaat etmezdi," der mahkûmlardan biri. "Ancak zor kullanıldığında geri adım atardı." Vologda şehrinden sürgün yerine götürülürken, Soso ya tifüse yakalandı ya da bir doktoru kendisini Viyatka Hastanesi'ne yatırması için ikna etti. Sonunda donmuş topraklar üzerinde atlı kızakla seyahat ederek, 1909 yılının şubat ayında Solviçegodsk köyüne ulaştı.

Yaklaşık 450 sürgünden oluşan Solviçegodsk topluluğunda onu karşılayan ilk kişi Tatyana Suhova adında, sürgüne gönderilmiş bir öğretmen kız oldu. Aralarında bir aşk ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

* Burada görev yapan, Serov adındaki başgardiyan kaderin bir cilvesi olarak, Stalin'in üst düzey gizli polislerinden biri, Çeçenleri ve diğer halkları sürgüne gönderen kişi ve KGB'nin ilk başkanı oldu.

Stalin Solviçegodsk'ta kısa sürede, siyasilerden oluşan grup içinde iki sevgili bulacaktı. Beş parasız geçirdiği bu karanlık yıllarda bile, en az bir, çoğu kez birden fazla kız arkadaşı oldu.

Molotov, çilli ve çiçekbozuğu yüzüne rağmen kadınların Stalin'i "yakışıklı" bulduklarını söyler. "Kadınların aklını başından alırdı, çünkü ilişki kurmakta başarılıydı. Bal rengi, çok güzel gözleri vardı." Gelecekte görümcesi ve muhtemelen sevgilisi olan Jenya Alliluyeva, kızına Soso'nun "çok çekici" olduğunu söylemiştir. "Muhteşem gür saçları ve parlak gözleri [olan] zayıf, güçlü ve enerjik bir adamdı." Hemen herkes onun "ateşli gözleri"nden söz eder.

Çekici olmayan özellikleri bile ona bir cazibe katıyordu. Belki de gizemli havası, kibirli ve acımasız tavırları, kedigillere özgü ihtiyatlı halleri, saplantılı biçimde çalışması ve keskin zekâsı onu kadınların gözünde cazip kılıyordu. Ayrıca yabansı, tuhaf bir havası vardı. Kayıtsızlığı da bir cazibe taşıyor olabilir. Kendine bakamaması, yapayalnız, zayıf ve kılıksız olması, hayatı boyunca kadınların ona ihtimam göstermesini sağladı. Mensup olduğu milliyet de önemliydi.

Gürcüler tutkulu ve romantik kişiler olarak tanınırlardı. Aksi ve kaba olmadığı zamanlarda Stalin, âşık Gürcü şövalyeyi oynar, şarkı söyler, kızların giysilerini över, onlara ipek mendil hediye eder ve çiçek sunardı. Flört, erkek arkadaş, hattâ koca olarak Stalin zaman zaman şefkatli ve nüktedan oluyordu. Ancak onda geleneksel bir Gürcü Kazanova bulmayı uman kadınlar, onu daha yakından tanıdıklarında büyük bir hayal kırıklığına uğramış olmalılar.

Tuhaf, ayrıksı ve empati yoksunu Stalin, kendi kişiliği, ailesi ve fiziksel görünüşüyle ilgili komplekslere sahipti. Bitişik ayak parmakları konusunda öyle hassastı ki, Kremlin doktorları onun ayaklarını muayene ettiklerinde yüzünü ve vücudunu bir battaniyenin altında sakladı. Çiçekbozuğu yüzünü korumalarına pudralatır ve resmi fotoğraflarının rötuşlanmasını isterdi. Rus hamamı *banya*'da bile çıplak görünmekten çekinir ve kadınlarla dans etmesini engelleyen sakat kolundan utanırdı. "Bir kadını belinden kavrayamadığını" itiraf etmiştir. Kato'nun evlendikten sonra öğrendiği gibi, mesafeli ve anlaşılması zor biriydi. Kabına sığamayan, benmerkezci enerjisi çevresindeki insanları etkiler, onları duygusal olarak beslemeden enerjilerini tüketirdi. Şefkat gösterdiği anlar soğuk tavırlarını ve somurtkan hassasiyetini telafi edemiyordu. Nataşa Kirtava'nın, karşılaştıklarında keşfettiği gibi, Stalin her an fırtınalı bir havaya bürünebilirdi.

Onun öncelikler listesinde kadınlar, devrimden, bencillikten, entelektüel fa-

aliyetlerden ve erkeklerle sıkı içilen akşam yemeklerinden sonra geliyordu. Victoria çağına özgü bir ahlâkçılığı kaba kuvvetle birleştiren Stalin'in, haz peşinde koşan bir kadın düşkünü olmadığı kesindir. Cinsel hayatından pek az söz eder, ancak rastgele cinsel ilişkide bulunmaktan kaçınmazdı. Bu durum, hayatı boyunca yoldaşlarının kadınlarla ilişkilerini hoşgörüyle karşılamasını açıklayabilir. Spandaryan Bakü'de bir çapkın olarak büyük şöhrete sahipti. Daha sonra, Sovyet Rusya'nın yöneticileri olarak Yenukidze ve Beria, yozluk derecesinde sefih bir hayat sürdüler. İşlerini iyi yaptıkları, çok çalıştıkları ve sadakat gösterdikleri sürece kendilerine dokunulmadı. Kendi hayatında da Stalin cinsel ilişkilerini ahlâki açıdan değil, daima güvenlik açısından değerlendirdi.

Bir yanda, annesi gibi güçlü ve zeki kadınlara güvenmez, "fikir sahibi" gibi görünen kadınları küçümser ve Plehanov'un kızı gibi, "yüksek topuklu ayakkabılar" giyen, kokular sürünen gösterişli kadınlardan hoşlanmaz, genç ve uysal kadınları ya da kendisine saygı gösterecek balık etinde köylü kadınları tercih ederdi. Öte yanda, 1930'lar gibi geç bir tarihte bile, eğitimli, özgür, entelektüel bakımdan kendisiyle aynı düzeyde, hattâ soylu ve sosyal bakımdan kendisinden üstün kadınlardan âşıklar edindi. Fakat bir Marksist olarak benimsediği görevler ve kendisinin farklılığına ilişkin duyguları, daima öncelikliydi.

Kadınların (ve uygunsuz bir zamanda ortaya çıkmaları halinde çocukların da) bu gezgin Marksist savaşçı ortadan kaybolduğunda, durumu anlayışla karşılamaları beklenirdi.

Birisi içeri girip, "yeni bir mahkûm grubunun geldiğini ve aralarında bir profesyonelin, Bakü'den Osip Koba adında önemli bir kişinin de bulunduğunu" haber verdiğinde Tatyana Suhova, birkaç sürgünle birlikte evinde oturuyordu. Az sonra, sürgün arkadaşları tarafından uygun giysilerle donatılan Osip (Yosif isminin Rusça kısaltılmışı) içeri girdi. Üzerinde "uzun çizmeler, siyah bir palto, siyah saten bir gömlek, başında Astragan bir kalpak ve omuzlarında Kafkas işi beyaz bir örtü"vardı.

Solviçegodsk'ta mevsim bahardı. Ortaçağdan kalma küçük bir kürk ticaret merkezi olan, 700 yıllık Solviçegodsk'un tozlu bir meydanı, ahşap bir tüccar konağı, bir postanesi ve onaltıncı yüzyıldan kalma güzel bir kilisesi vardı. Kasabanın içinden Viçegda ırmağı geçiyordu. Sürgünlerin on kadarı bir komün evinde yaşıyordu. "Bizi kurtaran da buydu," der Tatyana Suhova. "Hareket halinde ol-

mamızı sağlıyordu. Bir üniversite gibiydi. Hattâ konferans verilirdi. Yalnız yaşayanlar genellikle kendilerini içkiye vururlardı."

Takma adı "Irmak Horozu" olan bölge polis şefi Zivilev, ufak tefek, çabuk öfkelenen, fakat ince sesi yüzünden biraz komik bir adamdı. "Solviçegodsk'un Tanrısı ve çarı" olarak tanınan bu adam, beşten fazla sürgünün bir araya gelmesini, amatör tiyatroyu, hattâ buz patenini, kürek çekmeyi ve mantar toplamayı bile yasaklamıştı. Nehir boyunca bir "yavru horoz gibi" yürüyerek kuralları ihlal eden sürgünleri yakalamaya çalışırdı.

Yerel polislere göre, Stalin "üstlerine karşı kaba, lafını esirgemez ve saygısız" idi. Irmak Horozu bir keresinde onu yüksek sesle devrimci yazılar okuduğu için bir odaya kilitledi ve bir tiyatro gösterisini izlediği için 25 kopek ceza kesti.* Sürgün partileri ve kaçınılmaz flört ilişkileri gizliydi. Kızlardan Şura Dobronravova, "şarkı söyler, sonra dans etmeye başlardık," der. "Koba ellerini çırptı ve birden bana seslendiğini işittim: 'Hayatın tadını çıkar, Şura!' Koba'nın bana o gizemli tebessümüyle baktığını gördüm." Daha sonra neler olduğu bilinmiyor.

Bir keresinde sürgünler tekne gezisine çıktılar, kızıl bayraklar açıp marş söylediler. Irmak Horozu kıyıda koşarak bağırıyordu: "Kesin şu marşı!" Fakat hepsini birden cezalandıramazdı. Sürgünler ona aldırmadılar.

Stalin sık sık sürgünlerle gizli toplantılar yapardı. Aleksander Dubrovin'e göre, "grubun her üyesini dikkatle izler, her eylem hakkında rapor isterdi." Dubrovin'in anıları, Stalin'in orada da hainleri avladığını ve onların öldürülmeleri için emir verdiğini gösterir. "Mustafa adında bir sürgün vardı. Bu Mustafa hain oldu. Bir yoldaşa göre, Viçegda ırmağının kıyısında boğuldu."

O sırada 22 yaşında, açık kahverengi saçlı ve koyu mavi gözlü bir kadın olan Tatyana Suhova, Stalin'i "sık sık odasında ziyaret ederdim," der. "Yoksulluk içinde yaşıyordu. Kalaslarla ve bir saman çuvalıyla kaplı tahta bir sandığın üzerinde yatıyordu. Pazen bir battaniyesi ve pembe kılıflı bir yastığı vardı." Çok üzgündü. Kato'nun ölümünün üzerinden sadece aylar geçmişti. "Çoğu kez onu gündüz vakti orada yarı uzanmış halde bulurdum." Fakat her zamanki gibi, kitaplar onun yegâne avuntusu ve sığınağıydı. "Çok üşüdüğü için paltosuyla yatar, kendisini kitaplarla kuşatırdı. Tatyana Suhova, onu teselli ettiğini söyler. Giderek

* Soso, aynı zamanda gardiyan olan posta memuruyla arkadaşlık kurmuştu. Para havalesi geldiğinde onunla buluşurdu. Soso yazın tek başına ormana gidip avlanmaktan hoşlanır, postacı-gardiyanla buluşup ona yerel cezaevindeki mahkûmlara iletilmek üzere notlar verirdi. Yörenin rahibi Stalin'in kendi kütüphanesinden yararlanmasına izin verdi.

daha çok birlikte olmaya başladılar. Öteki sürgünlerin çeşitli hallerine gülüyorlar, hattâ tekne gezisine çıkıyorlardı. Bu dostluğun bir tür aşk ilişkisine dönüştüğü ve Stalin'in 1930'lara kadar Suhova'ya olan tutkusunu sürdürdüğü görülür.* Daha sonra, ona yazdığı bir mektupta, uzun süre yazamadığı için özür diliyordu: "Pek çok kez söz verdiğim halde, sözümü tutamadım! Ben bir canavarım, fakat durum bu ve eğer kabul edersen, özür dilemek isterim... görüşelim!" 1912'ye kadar bir araya gelmediler.

Haziran ayında, yerel polis Soso'nun öteki sürgünlerle bir toplantı yaptığını kaydetti. Toplantıya katılanlar arasında, Stefanya Petrovskaya adında bir kız vardı. Kız, kendisiyle evlenmeye karar verecek kadar ciddi olan Stalin'le bir aşk ilişkisi yaşıyordu.

Yirmi üç yaşında bir öğretmen olan Stefanya sosyal bakımdan Stalin'in üstünde yer alan, Odessalı, soylu bir kadındı. Katolik babası kentin orta yerinde bir eve sahipti. Seçkin bir liseyi bitirdikten sonra yüksek öğrenime başlamıştı. Polis raporlarında belirtildiği gibi, "Soylu kadın Petrovskaya" Moskova'da tutuklanarak Vologda'da iki yıl sürgün cezasına çarptırılmıştı. Osip Koba'yla tanıştığı sırada cezası bitmek üzereydi. Stalin'le uzun süre birlikte olmadı, fakat ilişkinin yoğun olduğu anlaşılmaktadır, çünkü Stefanya başka bir neden olmaksızın ıssız Solviçegodsk'da kalmaya devam etti ve daha sonra Soso'nun peşinden Kafkasya'ya gitti.

Sürgünler yurtdışındaki parti siyasetlerinden uzak yaşıyorlar, fakat ailelerden ve dostlardan gelen yayın organlarının yıpranmış nüshalarını okuyarak dışarıda neler olduğunu anlamaya çalışıyorlardı. Lenin'in Bogdanov'la süren kan davası Stalin'i rahatsız ediyordu. Soso, Cenevre'deki arkadaşı Malakya Toroşelidze'ye, "Bogdanov'un yeni kitabı hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordu. "Bana kalırsa, İlyiç'in [Lenin] bazı kişisel gafları önemli ve doğru biçimde kaydediliyor. Ayrıca İlyiç'in maddeciliğinin ... İlyiç'in gizlemeye çalıştığı ... Plehanov'un maddeciliğinden farklı ... olduğunu kaydediyor."

Stalin, Lenin'e saygı duyuyor, fakat onu eleştirmekten de geri durmuyordu. Lenin ancak öldükten sonra ve belirgin bir siyasi maksatla tanrılaştırıldı. Fakat o sırada Stalin, Lenin'in hizipçiliğini yurtdışında yaşayan nazenin göçmenlerin kavrayışsızlığı olarak görüyordu. Bolşevizm'in gerilemekte olduğu bir sırada, *praktiki*'nin bu türden saçmalıklara tahammülü olmazdı. "Parti bütünüyle orta-

* Bakınız Son Söz.

dan kalkmıştı," der Zinovyev. Durum o kadar kötüydü ki, bazıları, özellikle "Likidatörler" partinin dağıtılmasını öneriyorlardı. Öte yanda Stalin, "uzlaşmacılar" denilen grupla birlikte, Bolşeviklerin Menşeviklerle birlikte çalışmak zorunda olduklarını düşünüyordu. Aksi halde parti yok olacaktı.

Stalin, partinin kendisine ihtiyacı olduğundan emindi ve Solviçegodsk'ta oyalanmak niyetinde değildi. Stolipin'in sürgüne gönderdiği devrimcilerin sayısı arttıkça, sistem dağılıyordu. Firarlar arttı. Yetkililer hiçbir zaman 18.000'i aşmayan sürgün sayısının, 1906-1909 arasında 32.000'i bulduğunu belirtiyorlardı. Soso, St. Petersburg'daki Alliluyev'e bir mektup yazarak, ev ve işyeri adresini bildirmesini istedi. Hiç kuşkusuz başkente gitmeyi planlıyordu. Para biriktirmeye başladı. Posta havalesiyle bir miktar para geldi. Mahkûmlar sahte bir kumar partisi düzenlediler. Stalin'in "ortaya konan ve 70 rubleyi bulan bütün parayı kazandığı" söylendi.

Haziran ayının sonunda, Irmak Horozu'nun sabah teftişinin ardından Suhova, Stalin'in *sarafan* denilen, uzun, kolsuz Rus elbisesini giymesine yardım etti. Sakalını kesip kesmediğini bilmiyoruz, ancak bütün zorlukları aşarak, yanında Suhova olduğu halde, bir çatanayla bölgenin merkezi Kotlas'a ulaştı. Ayrılık anı geldiğinde, kadın kıyafetine bürünmüş Stalin, romantik bir jest yaparak Suhova'ya şöyle dedi: "Sana olan borcumu bir gün ipek mendille ödeyeceğim."

Soso, bunları söyledikten sonra, Kuzeyin Venediği'ne giden trene atladı.[1]

Hâlâ şehvet düşkünü Olga'yla evli olan Sergey Alliluyev, "Bir akşam Liteynyi Bulvarı'nda [St. Petersburg'da] dolaşıyordum," der. "Birden yoldaş Stalin'i gördüm. Karşıdan geliyordu." İki arkadaş kucaklaştı.

Stalin, Alliluyev'in hem evine hem de iş yerine uğramış, fakat kimseyi bulamamıştı. Ne var ki, St. Petersburg'un merkezi küçük bir dünya idi. Alliluyev, Soso'yu gizlemek için bir odabaşı tuttu. Bu odabaşılar genellikle Ohrana muhbirleriydi, fakat Bolşevik sempatizanı olmaları halinde, kaldıkları yerler saklanmak için idealdi ve buraları asla aranmıyordu.

Odabaşı Stalin'i bir zamanlar Büyük Katerina'nın siyasi ortağı Prens Potemkin'e ait olan, şimdiyse Duma'nın toplandığı Taurida Sarayı'nın önünden geçen Potemkin Caddesi üzerindeki Atlı Muhafızlar kışlasının hamallara ayrılan bölümünde sakladı. Kışlaya, "Saray görevlilerini taşıyan faytonlar" gelip gidiyor, "bu arada Stalin arkadaşlarıyla görüşmek için kente gidiyordu," der Anna Alliluyeva.

a) Tasfiyeciler. –*çn*

Stalin, "Kışlanın kapılarında alay kolluğu takarak muhafızların yanından yavaşça yürüyüp geçerdi."

O sırada "bir gazete çıkarma" işiyle uğraşan Stalin, gerekli temasları kurduktan sonra Kafkasya'nın yolunu tuttu.

1909 yılının temmuz ayı başlarında, başka bir isimle, bu kez Ermeni tüccar Oganez Totomyants adıyla Bakü'de yeniden ortaya çıktı. Fakat Ohrana onun dönüşünü fark etmişti: "Sibirya'dan firar eden, 'Koba' ya da 'Soso' olarak bilinen Sosyal Demokrat geldi." Bolşevik Partisi içindeki iki Ohrana ajanı, "Fikus" ve "Mihail", Bakü'de bir mandırayı karargâh olarak kullandığı için "Sütçü" kod adını kullanan Stalin hakkında düzenli bilgi veriyorlardı.* Çok sıkı takip ediliyordu. Buna rağmen gizli polisin Soso'yu teşhis etmesi ve yakalaması aylar sürdü. Neden?

Genç Stalin'in hakkında süregiden gizemli söylentilerden biri de bu noktada ortaya çıkar: Geleceğin Sovyet diktatörü, çarın gizli polisine bağlı bir ajan mıydı?[2]

* Gizli polis kendi kod adlarını takip edilen hedeflere göre seçiyordu: bir fırıncı "kurabiye", bir bankacı "para çuvalı", şair Sergey Yesenin "dizgici", güzel bir kız ise "Muhteşem" ya da "Alımlı" oluyordu.

25

"SÜTÇÜ": STALİN ÇARLIK AJANI MIYDI?

Sütçü, Bakü'nün Petrol Krallığı'nda, Spandaryan, Sergo ve Budu Mdivani'yle birlikte, dağılan Bolşevikleri yeniden harekete geçirmeye çalıştı. Ekip'ten arta kalanları topladı ve Mauserci Kupriyaşvili'nin anlattıklarına bakılırsa, *Bakinski Proletari* gazetesine para sağlamak için "bir posta gemisine saldırı planı hazırlamaya başladı."

Karanlık bir dönemdi. "parti hasta," diye yazdı Stalin. Çihakaya'ya yazdığı bir mektupta ise, "Yazılacak iyi bir şey yok," diyordu. "Çevremizde tek bir işçi bile kalmadı." Menşeviklerle yeniden birleşmeyi düşündüğünü ekledi. Lenin uzlaşmaya kesinlikle karşı çıkıyor, fakat olumsuz koşullar Stalin'i bir Uzlaşmacı olmaya zorluyordu. Rusya'nın içindeki *Komitetçiki*, yani Komite üyeleri, Lenin ve ağız dalaşı yapan göçmenlerden giderek düş kırıklığına uğramışlardı: "Bu lanet 'eğilimler'in bizi bölmesi şart mıydı? ... Ne kadar anlamsız anlaşmazlıklar ...her iki taraf da sıkı bir köteği hak ediyor!" Stalin, sürgünde değil imparatorluğun içinde partiyi yönetecek bir Rus Bürosu'nun atanmasını ve sürgünde değil Rusya'nın içinde bir ulusal yayın organının kurulmasını istedi. Stalin'in yayımlanan şikâyetinde şöyle deniyordu: "Merkez komitesi kurgusal bir merkezdir."

Soso'nun partinin geleceğine ilişkin görüşleri, Paris'teki merkez komitesine ulaştı. Komite, 1910 yılının ocak ayında onu yeni Rus Bürosu'na atadı. Bu atama, onun kararlılığının ve örgütsel yeteneklerinin kabul edildiğini gösteriyordu. Kafkasyalı bir eylemci olarak başlamış, evreler halinde Rusya'nın Bolşevik liderlerinden biri olmuştu. Gene de Bakü'de Şaumyan'a karşı kendi oyununu oynuyordu.

Petrol şirketi yöneticisinin kızı, Şaumyan'ın karısı Ekaterina, "Stalin ve Spandaryan bütün iktidarı kendi ellerinde topladılar," diye söyleniyordu. Aynı anda hem Stalin'in hâkimiyeti hem de çarın baskısıyla karşılaşan Şaumyan, diğer pek çok kişi gibi, düzenli bir iş bulmuş, sempatizan petrol baronu Şibayev'in yanında çalışmaya başlamıştı. Yeraltı faaliyetlerinden ayrılmaya çalışıyordu. Soso, Çi-

hakaya'ya, "Herkes 'temkinli', herkesin özel bir işi var,"diyordu. "Benim dışımda herkesin; yani bir tek ben 'temkinli' değilim. Polis peşimde!" Yolundan sapmayan Stalin asla "temkinli" davranmıyor ve "üç ay önce pes eden" Şaumyan gibi temkinli tiplerden de nefret ediyordu. Şaumyan'ı tekrar kümese sokmaya çalıştı. Kato'dan sonra yalnız kalan Stalin, Şaumyan'ın mutlu aile hayatını küçümsüyor* ve karısı Ekaterina'yı suçluyordu: "Tıpkı bir dişi tavşan gibi, ailesini beslemekten başka bir şey düşünmüyor ve sevgili Stepan'ını cezaevi kokan gizli işlere soktuğum için bana düşman." Ekaterina Şaumyan ise, Stalin'in "Şaumyan'a karşı entrika çevirdiğini ve şirretin teki olduğunu" söyleyerek şikâyet ediyordu.

Stalin kamulaştırma ve haraç işleri için bir örtmece olarak kullanılan "mali meseleler"i görüşmek için Tiflis'e kısa bir seyahat yaptı. Babasının, muhtemelen orada olduğu sırada öldüğünü bilmiyordu. Ucuz otellerde yatıp kalkan alkolik Beso, Mihaylovski Hastanesi'ne kaldırıldı. Hastane kayıtları onun tüberküloz, kolit ve kronik zatürreeden öldüğünü göstermektedir. Soso'yu bulmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Ne akrabası ne de parası olduğu için kimsesizler mezarlığına gömüldü.[1] "Beso'nun oğlu" imzasını kullanan Bolşevik için o aslında yıllar önce ölmüştü.**

Hazar Denizi kıyılarına dönen Stalin sürgünden gelen kız arkadaşı Stefanya Petrovskaya'yla buluştu. Ohrana onu "yerel RSDİP'nin tanınmış liderinin metresi" olarak saptadı. Stefanya Petrovskaya, kendisini Stalin'e adamıştı, gönüllü sürgün cezası sona erdiğinde Moskova'ya ya da Odessa'ya dönmemiş, Stalin'in peşinden Bakü'ye gitmişti.

Stalin ona son bir iltifatta bulundu: Yazar ismi olan "K. Kato"yu değiştirerek, Stefanya'dan hareketle "K. Stefin" imzasını kullanmaya başladı. Böylece "Stalin" ismine biraz daha yaklaşmış oluyordu. Sevgililerinin isimlerini imza olarak kullanması, bu türden bir erkek şovenisti için oldukça tuhaf bir durumdur. Yazışmaları elimizde yok. Fakat "K. Stefin" imzası, Stefanya'nın Stalin için önemli ol-

* 1932'de ikinci karısının intiharından sonra, çevresindeki adamların mutlu evliliklerini küçümsediği gibi. Bk. *Stalin: The Court of the Red Tsar*.

** Yakın zamana kadar tarihçiler Beso'nun tahminen 1890 yılında bir meyhane kavgasında öldüğü görüşünü tekrarladılar. Yeni arşivler bu bilginin doğru olmadığını kanıtladı. Stalin iktidara geldiğinde, adamları ve tarihçiler Beso'nun fotoğraflarını bulmaya çalıştılar ve onu teşhis etmesi için fotoğrafları diktatöre gösterdiler: Gürcistan parti arşivleri yerel ayakkabıcıların ve Beso adaylarının fotoğraflarıyla doludur. Bu fotoğraflardan biri, kült müzelerinde sergilendiği için muhtemelen Beso'ya aittir, fakat Stalin babasını teşhis etmek istemedi. Yerel parti şefleri Beso'nun mezarını da bulmaya çalıştılar, ancak bunu da başaramadılar. 1940'larda Terör'den sağ çıkan Elizabedaşvili, Stalin'e, Beso'ya ait olduğunu iddia ettiği bir cep saati hediye etmek istedi. Fakat Stalin hediyeyi kabul etmedi ve gerçek babasının bir başkası, muhtemelen Egnataşvili olduğunu ima etti. Bu konuda hayatında bir boşluk bırakmayı tercih etti.

duğunu gösterir. Aynı evde kalıyorlardı ya da gizli polis kayıtlarında denildiği gibi, Sütçü "kapatmasıyla birlikte yaşıyor"du.

Bu arada, Stalin'in partisinin çarın casuslarıyla dolu olduğunu gösteren şaşırtıcı rezaletler birbiri ardı sıra sökün etti. Stalin bu olaylara histerik bir tutumla sadece masumların cezalandırıldığı cadı avlarıyla tepki gösterdi ve kuşkular kendi üzerinde de toplanmaya başladı. Olaylar 1909 yılının eylül ayında başladı. Stalin'in gizli polis bağlantılarından biri, kendisi için çok değerli olan baskı makinesinin bir Ohrana ikili ajanı tarafından açığa çıkarıldığı uyarısında bulundu. Matbaa basılmak üzereydi. Makine söküldü ve gizlice başka yere taşınarak monte edildi.

Stalin'in adamlarından Vatsek, "telaşla bana geldi," der. "Para istedi. Ona Manço'dan [petrol baronu] aldığım 600 rubleyi verdim." Fakat para yeterli değildi. Kısa süre sonra, "Yosif Cugaşvili yanında Budu Mdivani olduğu halde tekrar geldi." Petrol baronu Stalin'e 300 ruble daha verdi.

Stalin baskı makinesi için eski Bakü kentinde gizli bir yer bulmuştu. Semt karanlık bodrumlar ve Acem Ormanı'na açılan dar geçitlerle doluydu. Fakat makineyi çalıştıran evli çiftin bu işlere ayrılan parayı tırtıkladığını fark etti. Hemen Mausercilerini gönderdi. Adam kirişi kırdı. Kadın Stalin'in silahlı adamları tarafından sorgulandı, fakat o da tam tasfiye edilmek üzereyken her nasılsa kaçmayı başardı.

1909 yılının ekim ayında polis, Stalin'in arkadaşı Bakülü Bolşevik Prokofi "Alyoşa" Yaparidze'yi yakalamak için güvenli evlerden birini bastı. Evde iki kişi daha vardı: Stalin ve Sergo. Polis ekibinin tek başına karar veremeyen şefi, birkaç polisi nöbetçi bırakarak üstlerine danışmaya gitti. Stalin ve Sergo polislere onar ruble rüşvet verdiler. Yaparidze orada kaldı ve tutuklandı, fakat Stalin ile Sergo'nun kaçmalarına göz yumuldu.

Stalin, Bakü Ohrana'sındaki bir başka ilişkisinden gelen uyarı üzerine, Bolşevik Petrol İşçileri Sendikası'nın Sekreteri Leontiyev'i ihanetle suçladı ve parti içinde beş Ohrana ikili ajanının faaliyet halinde olduğu sonucuna vardı. Leontiyev'i öldürmeye karar verdi, fakat Leontiyev iddianın kanıtlanmasını istedi ve partinin kendisini yargılamasını talep etti. Stalin yargılamayı reddetti, çünkü bu girişim Ohrana'nın içinde faaliyet gösteren, kendisine bağlı köstebeklerin açığa çıkmasına yol açacaktı. Leontiyev serbest kaldı, fakat bu kez kuşkular Stalin'in gizli polisle kurduğu ilişkiler üzerinde toplandı.

"İnsanın her şeyi paylaştığı birinin ihanetine uğraması, hiçbir aktörün ya da

yazarın canlandıramayacağı kadar dehşet vericidir," dedi Stalin, yıllar sonra. "Bu ölüm acısından bile daha kötüdür." O sırada Stalin, Bakü'de, tıpkı 1930'larda bütün SSCB'de yapacağı gibi, gerçek ya da hayali hainleri bulmak için vahşi bir engizisyon soruşturması başlattı. Aradaki fark, Bakü'deki parti örgütünün gerçekten polis ajanlarının istilasına uğramış olmasıydı.

Stalin beş "hain"in isimlerini bastı, fakat gizli polis arşivleri bu isimlerden sadece birinin casus olduğunu göstermektedir; diğerleri masumdu. Cadı avı hız kazandı. Bu arada Bakü'ye Çernomazov adında Moskovalı bir Bolşevik geldi. "Yoldaş Koba, ona çok kötü davrandı. Yüzüne karşı 'Sen bir hainsin!' diye bağırdı." Stalin, bu kez haklıydı.

Karışıklık sevinçli Bakü Ohrana'sına kod adları "Fikus" ve "Mihail" olan gerçek casuslar tarafından bildirildi. Bu iki hain gerçekten de Bolşeviklerin içine sızmışlar, fakat cadı avcısı general Stalin tarafından asla saptanamamışlardı. Bakü'de Stalin'in, tıpkı Terör sırasında yapacağı gibi, masum insanların hain olarak öldürülmelerini emrettiği kuşku götürmez.

Bir kargaşa vardı. Soso bu türden kargaşayı sessiz cinayetlerle halletmek isterdi, fakat bu kez olmadı. O ve bir başka yoldaş birbirini hayalet olmakla suçladı. Aslında Menşevikler ve bazı Bolşevikler gizli polis bağlantıları olan Stalin'in hainlerin en büyüğü olduğundan kuşkulanıyorlardı. Partiyi polise ihbar eden o muydu? Stalin'e yönelik iddia budur.

Stalin'in çarlık kurumlarıyla karanlık ilişkiler kurduğu kesindir. Gizli polisteki bağlantılarından sürekli biçimde gizemli haberler alıyordu. Bir keresinde Stalin yanında bir yoldaşıyla Bakü sokaklarında yürürken, bir Ohrana subayı onlara yaklaştı. "Senin bir devrimci olduğunu biliyorum," dedi adam. "Bak bu listede, yakın zamanda tutuklanacak yoldaşlarının ismi var." Bir keresinde de, partinin güvenli evlerinden birinde Stalin'le buluşmaya giden bir yoldaş, evden yüksek rütbeli bir jandarma subayının çıktığını görünce şaşırdı. İçeri girip sorduğunda, Stalin, jandarmanın Bolşeviklere yardım ettiğini söyledi.

Tiflis'te polis devrimcileri toplarken, Stalin gizli bir sığınakta Menşevik Artyom Gio'yu görünce şaşırdı. "Bunu beklemiyordum!" dedi Stalin. "Sen tutuklanmadın mı?" Tam o sırada içeriye kimsenin tanımadığı bir adam girdi. "Rahat konuşabilirsin," dedi Stalin, Gio'ya. "Yoldaşlarımdan biridir." Daha sonra bu "yoldaş"ın aynı gün tutuklanan Sergey Alliluyev dahil yoldaşların listesini çıkaran bir

polis tercümanı olduğu ve o gece polis tarafından tutuklanacağını söyleyerek Stalin'i uyardığı anlaşıldı.*

Ohrana ajanı "Fikus", adını bilmediği bir jandarma subayının Stalin ve Mdivani'yi ziyaret ederek onları uyardığını, jandarmanın baskı makinesinin bulunduğu yere baskın yapacağını söylediğini bildirdi. Gördüğümüz gibi, makineyi kurtardılar.

Peki Stalin'in gizli polisle ilişkisi nasıldı?

"Stalin anlaşamadığı yoldaşlardan kurtulmak için onların adreslerini jandarmaya veriyordu," der Arsenidze. "Yoldaşları onu parti mahkemesinde yargılamaya karar verdiler... fakat yargılama sırasında jandarma birden ortaya çıktı, yargılayanları ve Koba'yı tutukladı." Uratadze bu sözlere ek olarak şöyle der: 1919'da "Bakü Bolşevikleri, onu Şaumyan'ı polise ihbar etmekle suçladılar." Yordanya, Şaumyan'ın kendisine şöyle dediğini iddia eder: "Stalin beni ihbar etti. O sırada kalmakta olduğum güvenli evin adresini ondan başka bilen yoktu. Bu suçlamaları yapanların üçü de, anlattıkları genel kabul gören, Menşevik sürgünlerdi.

O sırada gizli polisin Stalin konusunda sürekli bir kafa karışıklığı içinde olduğu görülür. Bakü'deki jandarma şefi Albay Martinov, Sütçü'nün Soso Cugaşvili olduğunu ancak 1909 yılının aralık ayında "keşfetti". O sırada Stalin'in kaçışının üzerinden neredeyse altı ay geçmişti. Yoksa Stalin çarın müfettişleri tarafından korunuyor muydu?

1902 gibi erken bir tarihte, bu zehirli kazana düşen, ihanet suçlamalarıyla karşılaşan, gizli polis ilişkileri olan, sürgünden ve cezaevinden kaçan birinin, çarın ajanı olması gayet mümkün görülebilirdi.[2] Enternasyonal Marksizmin gelecekteki en yüksek lideri, ilkesiz bir megalomanyak hain miydi? Stalin bir şarlatan idiyse, bütün Sovyet deneyimi bir sahtekârlık olmaz mıydı? Bütün yaptıkları, özellikle Büyük Terör sırasında yaptıkları, suçunu örtbas etme girişimi miydi? Bu, özellikle Soğuk Savaş döneminde cazip bir teoriydi.

* Gio'nun anıları Sovyetler Birliği'nde 1925'te, Lenin'in ölümünden hemen sonra ve Stalin'in diktatörlüğünü kurmasından önce yayımlandığı için dikkate değer. Sovyet tarihinde bu türden anıların yayımlanabileceği tek dönemdi. Kitap Leningrad'da yayımlandı. O sırada kent Zinovyev'in hâkimiyeti altındaydı. Lenin'in yerine geçmek için Stalin'le rekabet eden Zinovyev kitabın yayımlanmasına belki de bir uyarı olması için izin verdi. Gio, kitabında, Gürcü polis tercümanının, Marksist olduğu için değil, bir Gürcü "milliyetçisi" olduğu için çarın devletine ihanet ettiğini açıklar. Gio, Stalin'in kendisine polis ajanı olma kuşkusu taşıyan Kornev adında bir başka yoldaşla temas kurması için parola verdiğini de söyler. Gio, Kornev'in Stalin'i aldattığına inanıyordu, fakat Stalin'in Gio'yu sınamakta olması ya da onu feda etmek istemesi ya da Kornev'i kazanma sürecinde olması da muhtemeldir.

Ne var ki Stalin'le ilgili iddialar aslında zayıftır. Şaumyan'ın ihanete uğramasına ilişkin Menşevik öyküler dayanaksızdı. Şaumyan'la Stalin arasında sadece bir gerilim vardı; derin bir düşmanlık yoktu. Kafkasya'da faaliyet gösteren üst düzey iki Bolşevik arasında "gölgeli, fakat dostça" bir ilişki vardı. 1907-1910 döneminde Şaumyan sadece bir kez, 30 Nisan 1909 günü tutuklandı. O sırada Stalin Solviçegodsk'taydı. Şaumyan'ın bir sonraki tutuklanması, 30 Eylül 1911'de gerçekleşti. O zaman da Stalin, Petersburg'da hapisteydi. Dolayısıyla Stalin'in bu tutuklamaları düzenlemiş olması mümkün değildir.

Stalin esnek bir yapıdaydı, belirli ahlâki ilkelere göre yaşayan biri değildi. Kurtarıcı kompleksi onu, kendisine karşı çıkan herkesin davanın düşmanı olduğuna inanmaya yöneltti. Bu nedenle, ne kadar şeytani olursa olsun, alınan her karar haklı çıkarılıyordu. Ancak Stalin'in herhangi bir yoldaşına ihanet ettiğini ya da bir parti mahkemesi tarafından bu nedenle yargılandığını gösteren hiçbir kanıt yoktur.

Stalin'in gizli polis bağlantıları sanıldığı kadar kuşkulu değildir. 1909 yılının kasım ayında kısa bir konferans için Tiflis'e gittiği sırada, ironik biçimde gene Bolşeviklerin arasındaki Ohrana ajanı "Fikus"un yazdığı rapordan şunu öğreniyoruz: "Koba'nın (Soso) –Bakü'den gelen Yosif Cugaşvili– gayretleri sayesinde konferans, parti üyelerinin farklı devlet kurumlarına sızmasına ve parti için istihbarat toplamasına karar verdi." Dolayısıyla Soso, partinin istihbarat/karşı istihbarat faaliyetlerinden, gizli polis teşkilatına sızılmasından sorumluydu.

Jandarma ve Ohrana subaylarıyla görüşmek, hainler ve polis baskınları hakkında tüyo almak ve tutuklanan yoldaşların hemen salıverilmesini sağlamak, onun göreviydi. Bunlar dikkatle okunduğunda, Stalin'in gizli polisle yaptığı toplantılara ilişkin öykülerin her biri, en düşmanca olanları bile, Stalin'in aslında istihbarat *aldığını*, fakat istihbarat vermediğini ortaya koyar. İlişki kurduğu bazı kişiler, mesela polis tercümanı, sempatizan unsurlardı; bunların çoğu sadece para istiyordu.

Gizli dünyanın bir piyasası vardı. Kafkas polisini parayla satın almak kolaydı ve yakalanan yoldaşların salıverilme fiyatları gayet iyi biliniyordu. Baylov cezaevi müdürü, başkasının yerine geçerek kaçan mahkûm başına 150 ruble alıyordu.* Bakü'de jandarma şefinin yardımcısı Zayitsev'i herkes biliyordu. Sergo, "her zaman rüşvet alan Yüzbaşı Zayitsev'e bir miktar ödeme yapıldığında yoldaşlarımız hemen salıverilirdi," der. Bakülü petrol baronu Şibayev, Şaumyan'ı serbest

* Gizli polis zaman zaman fiyatı yükseltiyordu. İsmi bilinmeyen bir Bolşevik, "Canım, ne yazık ki sana yardım edemiyorum," diye yazıyordu. "Görevli, Yakov Mihayloviç'in [Sverdlov] dışarıya çıkarılması [yani Sibirya yerine ülke dışına çıkarılması] için 800 ruble istiyor. Nerede bu kadar para?"

bırakması için Zayitsev'e 700 ruble ödedi. Stalin'in gizlice görüştüğü yüksek rütbeli jandarmanın Zayitsev olduğu neredeyse kesindir. 1910 yılının nisan ayında Zayitsev rüşvet alırken yakalandı ve azledildi.

Para iki yoldan ulaştırılıyordu. Neredeyse bütün Ohrana ajanlarına para ödeniyordu, ancak Stalin'in bilinmeyen hiçbir gelir kaynağı yoktu. Banka soygunlarından sağlanan paralar elindeyken, kendisi için pek az harcama yaptı ve aldıkları paralarla gayet iyi yaşayan gerçek Ohrana ajanlarıyla kıyaslandığında resmen beş parasızdı.

Gizli polis kendi ajanlarının sürekli serbest kalmalarını da sağlıyordu. Ajanlara ödedikleri paranın karşılığını isterlerdi. Ancak Stalin 1908'de tutuklanması ile 1917 arasında geçen dönemde sadece bir buçuk yıl serbest kalmıştı. 1910'dan sonra ise sadece on ay serbest kaldı.

Çarın gizli polisinin karmaşık yapısı, Stalin'e karşı öne sürülen iddiaların en önemli fakat en zayıf dayanağını oluşturuyordu. Bu türden hatalar çok yaygındı ve sadece Stalin'le sınırlı değildi. Güvenlik teşkilatının ajanları Bolşeviklerin arasına tam olarak sızmışlardı, fakat bilgisayar öncesi hiçbir örgüt milyonlarca raporu ve kart indekslerini sindiremezdi. Aslında Ohrana, bilgisayar ve elektronik gözetleme çağında, sözgelimi, günümüzün cömertçe fonlanan ABD güvenlik kuruluşlarıyla kıyaslandığında bile, dikkati çekecek ölçüde başarılıydı.

Stalin'in pek çok kez (bilinenlerden fazla) sürgünden kaçabilmesine gelince, bir gizli polisin açıklamalarına göre, "kaçmayanlar, kişisel nedenlerden ötürü kaçmak istemiyorlardı." Stalin'in gizlilik konusundaki yeteneği, kurnazca ve dikkati çekmeden hareket edebilmesi ve her zaman aracı kullanması, yakalanmasını özellikle zorlaştırıyordu; acımasızlığı, kaçışlara tanıklık edenleri yıldırıyordu.

Sonuç olarak, elde bulunan pek çok gizli polis arşivinde yer alan ve Stalin'in çarlık ajanı olmadığını gösteren kanıtlar –Ohrana arşivlerinde henüz keşfedilmemiş, Stalin'in, onun gizli polisinin, pek çok düşmanının ve neredeyse bir yüzyıldır bu konuda belge arayan tarihçi ordularının gözünden kaçmış kesin bir belge* ortaya çıkarılmadıkça– çok güçlüdür.

* Stalin'in bir Ohrana ajanı olduğuna ilişkin başlıca bulgu, Eremin Mektubu denilen belge, muhtemelen bir sahtekârlık ürünüdür. Bu mektup, 1920'lerde ortaya çıktı, 1950'lerde *Life* dergisinde yayımlandı, I. D. Levine ve E. E. Smith'in komplo teorilerini içeren kitaplarında yer aldı. Albay Eremin aslında 1908 yılının şubat ayından itibaren Tiflis Ohranası'nın şefiydi. Mektup Stalin ve Ohrana hakkında bir şeyler bilen birileri tarafından hazırlanmıştı, fakat pek çok ayrıntı hatalıydı. Mektup Stalin'in hiçbir ahlâki ilkeye bağlı olmayışını değerlendirirken, onun tatminsiz bir ajan olduğunu, çünkü nihayetinde kendisinin fanatik bir Marksist olduğunu öne sürerek, onun davaya adanmışlığını ortaya koyuyordu. Eremin Mektubu Stalin'in ölümünden sonra *Life*'ta yayım-➡

Stalin hiçbir ahlâki kuralın işlemediği bu tehlikeli alana uygun düşen üstün yeteneklere sahipti. Dokuz (ya da daha fazla) tutuklanışının her birinde gizli polis onu *kendi* ikili ajanı yapmaya çalışacaktı. İnsan zaaflarından yararlanma ustası olan Stalin de, eş zamanlı olarak, ısrarlı denemelerle *kendi* ajanı olacak zayıf ya da rüşvetçi polis arayışını sürdürecekti.

Stalin gizli polisten bir muhbir elde ettiği zaman, kim kiminle oynuyordu? Muhtemelen bazı gizli polisler *konspiratsiya* ruhuyla ikili oynuyorlar ve parti içinde paranoya yaratmak ve gerçek ajanları korumak için bazı masum Bolşeviklerin isimlerini "hain" listesine yazıp Stalin'e aktarıyorlardı. Bu durum, neden Bakü'de Stalin'in "hain" olarak nitelediği kişilerden çoğunun masum olduğunu, "Fikus" ve "Mihail" gibi gerçek çarlık ajanlarının ise kuşkudan uzak kaldığını açıklar.

Ancak Stalin nihai olarak "yarı dinsel bir coşkuyla" kendisini davaya adamış bir Marksist idi ve kendisiyle görevinin arasına ne bir dostun ne de ailenin girmesine izin verirdi. Kendisini işçi sınıfının keşfedilmemiş, fakat önemli bir lideri, Spandaryan'ın deyişiyle, bir "Kutsal Kâse Şövalyesi" olarak görüyordu. Bildiğimiz kadarıyla Stalin en zor zamanlarda bile asla yalpalamadı ve bu bakımdan benzersizdi.

Ancak bu ikili oynama ve ihbar furyası Sovyet tarihinde görülen çılgınlığı kısmen açıklama imkânı sağlar. Paranoyak Sovyet zihniyetinin, Stalin'in 1941'de Hitler'in istila planlarına ilişkin uyarılara aptalca güvensizliğinin ve bizzat gerçekleştirdiği Terör'ün yarattığı kanlı cinnetin kökeni buradadır.

Ohrana Rus Devrimi'ni önleyememiş olabilir; fakat devrimci zihinleri zehirleme konusunda o kadar başarılıydı ki, Çarlar'ın devrilmesinden otuz yıl sonra Bolşevikler, var olmayan hainlere yönelik bir cadı avında hâlâ birbirlerini katlediyorlardı.[3]

1910 baharında Sütçü atlatma konusunda öyle ustalaştı ki, gizli polis artık onunla başa çıkamıyordu. Bakü Jandarma Komutanı Albay Martinov, raporunda şöyle diyordu: "Sürekli izlemek imkânsız olduğu için, onu gözetim altına almak gere-

landığında, onun yerine geçen Birinci Sekreter Nikita Kruşçev ve Politbüro, KGB Başkanı General Serov'a belgenin doğruluğunu araştırma emri verdiler. Belgeleri arşivlerde bulunan soruşturma, belgenin sahte olduğunu ortaya koydu. Büyük Terör'ün Stalin'in Ohrana bağlantılarına ilişkin bulguları yok etme çabası olduğuna ilişkin teoriye gelince, Roman Brackman'ın *The Secret Life of Joseph Stalin* (2001) başlıklı kitabı bu tezin geçersiz olduğunu bütün yönleriyle ortaya koyar.

kiyor; bütün ajanları tanıyor. Yeni ajanlar da işe yaramıyor. Sütçü, hem takipten kurtuluyor hem de yeni ajanı yoldaşları nezdinde açığa çıkarıyor ve bütün operasyon bozuluyor. Sütçü esas olarak, kapatması Stefanya Petrovskaya'yla yaşıyor."

23 Mart 1910'da, Albay Martinov, o sırada "Zahar Melikyants" adını kulanan Sütçü ile "Kerson Vilayeti'nden soylu kadın Stefanya Petrovskaya"yı tutukladı. Çift, Baylov Cezaevinde ayrı ayrı sorgulandı. Sütçü önce Stefanya'yla ilişkisi olduğunu inkâr etti. Fakat daha sonra onunla evlenmek için izin istedi. Stalin ona artık "karım" diyordu.

BÖLÜM ÜÇ

Parıldadığında Dolunay

Akarak gök kubbeye
Işıklar saçarak,
Başlar masmavi ufukta oynaşmaya;

Bülbülün ıslıkla söylediği şarkı
Yavaştan başlar şakımaya
Kavalın özlemi
Dağların zirvesine süzülür;

Ansızın yükseldiğinde dağlar
Yollar yine açılıp coşar
Ve rüzgârla uyanan orman
Başlar salınmaya;

Düşmanınca kovulduğunda insan
Yine yaraşır ezilen ülkesine
Ve hasta adam, ışıktan yoksun,
Yine başlar güneşi ve ayı görmeye;

Ki ezilmiş olan ben dahi, keder bulutlarının
Parçalanıp dağılarak uzaklaştığını görürüm;
Ve mutlu hayat umutları
Mutsuz yüreğimde kat kat açılır!

Ve bu umutla şenlenir ruhum,
Kalbim huzur içinde çarpar;
Peki gerçek midir bu umut
Bu zamanda bana gönderilen?

–SOSELO (Yosif Stalin)

26

İKİ KAYIP NİŞANLI VE HAMİLE BİR KÖYLÜ KADIN

Stalin ilk başlarda Totomyants adını hiçbir zaman kullanmadığını söyledi ve 1905 Devrimi sırasında herhangi bir suç işlemiş olamayacağını, çünkü o sırada bir yıldır Londra'da bulunduğunu ısrarla tekrarladı. Ancak sürgünden kaçtığını kabul etti. Teğmen Podolski ona Stefanya'yı sorduğunda, o sırada otuz yaşında olan Soso onunla Solviçegodsk'ta tanıştığını kabul etti, fakat onunla "asla birlikte yaşamadığı"nı söyledi. Bu tutumun gizliliğin bir gereği mi, sıradan bir terk etme tavrı mı, yoksa Stefanya'nın itibarını korumak için başvurulan şövalyece bir tavır mı olduğu bilinmiyor. Ancak Soso, her üç tavrı da sergileyebilecek yetenekteydi. Fakat o sırada 24 yaşında olan Stefanya, dört gün önceki sorgusunda onu inkâr etmedi. Podolski'ye şöyle dedi: "Evet, Cugaşvili'yi tanıyorum. Onunla birlikte yaşıyorum."

Üç ay sonra jandarma, Stefanya'yı serbest bırakmaya karar verdi, ancak Stalin hakkında verilen mütalaa şöyleydi: "[Stalin'in] devrimci partilere sürekli katılımı ve yüksek konumu dikkate alındığında, daha önce kendisine verilen bütün idari cezalara ve sürgünden iki kez firar etmiş olmasına rağmen, kendisine beş yıldan az olmamak şartıyla Sibirya'da sürgün cezası verilmesini teklif ediyorum." Bu verilebilecek en ağır cezaydı. Ne yazık ki rüşvetçi Yüzbaşı Zayitsev o sırada azledilmişti ve yerine geçen subay onun kadar esnek değildi.

Soso'nun cezaevine düşmesi üzerine, yoldaşları tüberkülozlu bir mahkûmdan balgam temin ettiler ve bir doktora onu mahkûm hastanesine sevk etmesi için rüşvet verdiler. Stalin de Bakü valisine romantik bir dilekçeyle başvurdu:

> Bana akciğer tüberkülozu teşhisi konulduğu için ... siz Ekselansları'ndan, sağlık durumumu göz önünde bulundurarak, üzerimdeki baskıyı azaltmanızı ve yargılama sürecini hızlandırmanızı acizane rica ederim.

Ve siz Ekselansları'ndan, Bakü'de mukim, Stefanya Leyandrovna Petrovskaya ile evlenmeme izin vermenizi diliyorum.

29 Haziran 1910. Dilekçe sahibi, Cugaşvili

Stefanya serbest bırakıldıktan sonra cezaevinde onu ziyaret etmiş ve evlenme teklifi almış olmalı, çünkü Soso ertesi gün bir dilekçe daha yazarak ondan bu kez "karın" diye söz etti: "Jandarma Şubesi'ni ziyaret eden karımdan, Ekselansları'nın benim Yakutsk'a sürülmemi gerekli gördüğünüzü öğrenmiş bulunuyorum. Neden bu kadar ağır bir yaptırımın öngörüldüğünü anlamakta zorluk çekiyorum ve davamla ilgili yetersiz bilginin bir yanlış anlamaya yol açmış olabileceğini düşünüyorum..."

Bu başvurular devrimci kurallara aykırıydı, fakat Stalin'in uydurduğu yalanlar, hâlâ beş yılda ısrar eden Albay Martinov'u etkilemedi. Fakat liberal valinin Tiflis'teki bürosu verilen cezaları sulandırıyordu. 13 eylül günü Stalin, Solviçegodsk'taki sürgün cezasını tamamlamaya mahkûm edildi ve beş yıl boyunca Kafkasya'ya girişi yasaklandı. Çarın görevlileri, kaderin bir cilvesi olarak, tekrar Bakü'ye dönecek yerde onu çevre bölgelerden uzaklaşmaya, böylece Rusya üzerinde yoğunlaşmaya zorlamış oldular.

31 ağustos günü, savcı yardımcısı Bakü valisine şu notu yazdı: "Tutuklu mahkûm Y. V. Cugaşvili, Bakü'de mukim Stefanya Petrovskaya ile evlenmesine izin verilmesi isteğiyle başvurmuştur. Ekselansları'nın, Cugaşvili'ye bu konuda izin vermeme herhangi bir itirazları var mıdır?" Baştan savma yazışmalardan, bürokratik hatalardan ya da kasıtlı bir geciktirmeden ötürü, Baylov Cezaevi müdürünün notu ancak 23 eylül günü yanıtlandı: "Mahkûm Cugaşvili'nin Stefanya Petrovskaya ile evlenmesine izin verilmiştir. Mahkûm bu konuda bilgilendirilecektir. Tören, Cezaevi Kilisesi'nde, valinin huzurunda yapılacaktır."

Gardiyanlar bu mutlu haberi Stalin'in koğuşuna ulaştırdıklarında, o çoktan gitmişti. Tam da o gün, "23 Eylül 1910 tarihinde, Yosif Cugaşvili Vologda Vilayeti'ne sevk edildi." Ekim ayının sonunda Stalin Solviçegodsk'a döndü. Nişanlısı ve gayri resmi karısıyla evlenememişti. Onu bir daha asla görmeyecekti.[1]

Solviçegodsk'ta* değişen bir şey yoktu. Sürgünlerin sayısı azalmış ve komik

* Stalin'in bir sürgün olarak varlığı, bu bölgeyi etkileyecekti. 1940'ta Stalin, Çerepovets'te dev bir çelik fabrikası inşa edilmesini emretti, çünkü o bölgeyi Solviçegodsk sürgününden hatırlıyordu. ➡

Irmak Horozu'nun kurduğu polis rejimi biraz daha sıkılaşmıştı. Yapılacak şeyler de azalmıştı. Stalin'in Bakü'deki nişanlısını bir daha düşünüp düşünmediğini bilmiyoruz, ancak unutulmuş bir yarı-resmi evliliğe ve gayri meşru bir çocuğa yol açan bir başka kadın avcılığıyla sürgün efkârını dağıtacaktı.

Perm vilayetinden, o sırada yaklaşık 22 yaşında olan, iyi bir öğrenim görmüş, öğretmen kızı Serafima Horoşenina adındaki bir başka sürgün, "Solviçegodsk'ta hayat çok kötüydü," der. "Polis gözetimi katlanılabilir düzeydeydi, fakat sürgünler diri değil, resmen ölüydüler. Herkes kendi başına yaşıyordu ... konuşulacak bir şey yoktu. Ortak bir eğlence biçimi de yoktu. Bu yüzden sürgünler teselliyi içkide buluyorlardı." Horoşenina, öteki sürgünlerle dalaşmak ve kafayı çekmek dışında, başlıca eğlence biçiminin cinsel ilişki olduğunu sözlerine ekler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet diktatörü İngiliz Büyükelçisi'nin karıştığı bir diplomatik seks skandalını tartışırken, gülerek şöyle diyecekti: "Böyle sorunlar sıkıntıdan kaynaklanır."

Önce Grigorov ailesinin yanında kaldı. Orada bulunduğu sırada, genç öğretmen Serafima Horoşenina'yla aşk yaşamaya başladı. Birlikte, genç bir dul olan Marya Kuzakova'nın evinde bir odaya taşındılar.

Teselliyi aşk maceralarında arayan tek kişi Stalin değildi. Birlikte vakit geçirdikleri, beyaz takım elbiseyle dolaşan parlak Menşevik Lejev de, sürgün arkadaşları İvan Golubev'in anlattıklarına bakılırsa, "Savcının karısını baştan çıkardığı için Vologda şehrinden bu ıssız bölgeye sürülmüştü. Bize hep Vologda maceralarını anlatırdı. Gülmemek imkânsızdı. Stalin gülmekten kırılırdı!"

Ancak Stalin, Kuzakova'nın evinde keyifli günler geçiriyor olsa da, aklı hep başka yerdeydi. Yeşile her zaman düşkün olan Stalin, çam fidesi dikmeye başladı. Bu arada deli gibi tarih kitapları ve roman okuyordu. Okuduğu yazarlar arasında, siyaseten nefret ettiği, fakat edebiyatçılığına hayran olduğu Tolstoy da vardı. Fakat bir süre sonra kaçma isteği yeniden uyandı. Lenin'den son gelişmeler hakkında haber bekliyor, gittikçe sabırsızlanıyordu.

10 aralık günü, Bolşevik Merkez'den bir mektup geldi. Stalin mektubu hemen yanıtladı. "Lenin'e sıcak selamlar," gönderiyor "Tasfiyeci ayak takımı"na ve "Troçki'nin ilkesiz üssü"ne karşı Lenin'i "tek doğru"olarak destekliyordu. "Lenin tecrü-

Aslında bölge çelik fabrikası kurmak için elverişli değildi, en yakın demir cevheri ve kömür madeni 1.600 km. uzaktaydı. Fakat danışmanları bunu söylemeye çekindiler. İkinci Dünya Savaşı inşa faaliyetinin durmasına yol açtı, fakat 1949'da yeniden başladı. Elverişsiz konumundan ötürü bu fabrika hâlâ "Stalin'in kazığı" olarak bilinmektedir.

beli ve yetenekli olan tek kişidir," diyordu. Fakat, "ertelenmesi mümkün olmayan acil görev, bütün illegal, yarı-legal ve legal faaliyetleri yönetecek, merkezi bir [Rus] grup örgütlemektir... Ne gerekiyorsa söyleyin. Mesele değil. Ancak bu ekmek ve su kadar önemlidir. Partinin yeniden canlanmasını sağlayacaktır." Kendisine gelince, "Altı ayım kaldı. Ondan sonra hizmetinizdeyim." Fakat, "acil bir durum varsa, hemen demir alabilirim..." Kaçmaya hazırdı, fakat para gerekiyordu.

Rusya'da SD'nin erimekte olduğunu gören Lenin, son kez Menşeviklerle birleşmeye çalışıyordu. Yarı-Uzlaşmacı, yarı-Leninist olan Stalin bu girişimi onayladı. Bu flört girişimi başarısızlığa uğradığında, Lenin, doğal hali olan kavgacılığa geri dönecekti.

Soso, "kafasında kunduz derisinden bir başlık" bir güvercinlikte yedi sürgünle gizli toplantılar yapıyordu. Ivan Golubev, onun "genellikle çok neşeli" olduğunu, "hep güldüğünü ve dağlılara özgü o büyüleyici sesiyle şarkılar söylediğini, fakat dalkavukluktan nefret ettiğini," hatırlar. Bir keresinde Stalin, kendisiyle ilgili bir gerçeği şu sözlerle açıkladı: "Devrime kadar illegal kalmalıyız, çünkü legale çıkmak normal bir kişiye dönüşmek anlamına gelir." Stalin, "normal bir kişi" olmak istemiyordu. Onun tuhaflıkları, normal bir hayatta katlanılmaz olurdu, fakat devrimci yeraltı faaliyetinde (ve daha sonraki, kendine özgü, paranoyak ve fesatçı Sovyet liderliği sırasında) bu tuhaf özellikler, bir "Kutsal Kâse Şövalyesi"nin erdemlerini yansıtıyordu.

24 Ocak 1911'de, Moskova'daki bir yoldaşına yazdığı mektupta, "Fiilen çalışamadığım için, burada boğuluyorum, resmen boğuluyorum," diyordu. Mektubun girişinde şöyle diyordu: "Sana yazan, Kafkasyalı bir Soso. Beni 1904'te Bakü ve Tiflis'ten hatırlarsın." Can sıkıntısı ona azap veriyordu. Sürekli kaçmaktan söz ediyordu. Birbiriyle uğraşan göçmenlerin hizip kavgalarından bıkmıştı. Her iki taraftan, hattâ Lenin'den bile uzak durduğunu söyledi: "Herkes bir kaşık suda koparılan fırtınayı biliyor: Bir yanda, Lenin-Plehanov bloku, öte yanda Troçki, Martov-Bogdanov bloku. Bildiğimiz kadarıyla, işçiler birinci bloktan yana, fakat dışarıdakilerle genel olarak dalga geçiyorlar..."

Stalin'in feveranı kısa süre içinde Lenin'e ulaştı. Lenin bu durumdan hiç hoşlanmadı. O sırada, Paris yakınlarındaki Longjumeau'da bir parti okulu açmış, ders vermesi için Sergo'yu da davet etmişti. Sergo ona Stalin'i övüyordu. Bir gün Lenin ve Sergo bulvarlarda dolaşıyorlardı.

"Sergo, 'bir kaşık suda fırtına' diye bir söz işittin mi?"

Lenin'in, Stalin'in mektubundan haberdar olduğunu anlayan Sergo, "Vladimir İlyiç," dedi, "Koba, arkadaşımızdır. Bizi birbirimize bağlayan pek çok şey var."

"Biliyorum," dedi Lenin. "Onu gayet iyi hatırlıyorum. Fakat devrim henüz gerçekleşmedi. Devrimin çıkarları kişisel hoşlanma ve hoşlanmamalardan önce gelmelidir. Koba yoldaşımız, derken, sanki o bir Bolşevik ve bizi asla hayal kırıklığına uğratmaz, demek istiyorsun. Fakat böylece tutarsızlığa göz yummuş olmuyor musun? Bu türden nihilist şakalar ... Koba'nın bir Marksist olarak olgunlaşmadığını gösteriyor."

Lenin bir süre kadar Stalin'i hedef aldıysa da, daha sonra "Kafkasyalı Soso"yu bağışladı. Ardından Menşevik Uratadze, ona Stalin'in Bakü'de üyelikten çıkarılmasını anlattı. "Böyle şeylere fazla önem atfetmek gerekmez," dedi Lenin, gülümseyerek. "Bize tam da böyle adamlar lazım."

Kaçış parası –70 ruble– Solviçegodsk'a ulaştı, fakat para anında çalındı. Para Vologda'da sürgün olarak bulunan İvanyan adlı bir öğrenciye telgraf havalesiyle gönderilmişti. Bu türden havaleleri üçüncü bir kişiye göndermek olağandı, aksi halde sürgünler kendi tahsisatlarını kaybediyorlardı. Fakat her zaman çalınma riski vardı.

Ocak sonundan şubat ortalarına kadar Stalin, eyalet başkentine gitmek için bir sağlık gerekçesi uydurdu. İvanyan'ın yerine uğramayı, parayı alıp Petersburg trenine atlamayı düşünüyordu. Fakat öğrencinin düşüncesi farklıydı. Stalin Vologda'ya geldiğinde, İvanyan onu bir başka sürgünün, Kont Aleksey Dorrer'in evine götürdü. Fakat bir sorun vardı. Stalin daha sonra durumu şöyle açıklayacaktı: "İvanyan bana parayı vermedi, sadece paranın gönderildiğine ilişkin (bazı sözcükleri silinmiş...) telgrafı gösterdi. Bana ne paranın 'kayboluşu'nu ne de telgraftaki kayıp sözcükleri açıklayabildi."

Bazı değerlendirmelere göre, Soso paranın kaybolmasına aldırmayarak Petersburg trenine bindi. Bütün gün sokaklarda dolaşıp durdu. Derken bir eczane dikkatini çekti. Tabelada bir Gürcü ismi yazılıydı: Lordkipanidze. İçeri girdi ve bir firari olduğunu söyledi. Gürcü, hemşerisine acıdı, karnını doyurdu ve onu sakladı. Stalin hiç tanımadığı insanların kendisine nasıl olup da yardım ettiklerine hep şaşardı.

Öfkeli Stalin'in Solviçegodsk'a dönmekten başka çaresi yoktu. İvanyan'ı asla unutmadı. Yıllar sonra, "Parayı çalan o haydut"tan söz açıldığında kahkahalarla

güldü: "Devrimden sonra o serseriyle karşılaştığımda, benden bir de yardım istedi." Ivanyan, Stalin'in parasını gerçekten çaldıysa, bu çok cüretli ve aptalca bir hareketti. Masum olduğunu söylediyse de, 1937'de kurşuna dizildi.*

Serafima Horoşenina, "Ben de kendimi içkiye verdim," diye yazar. Belki de Stalin'i onunla ilişkisini resmileştirmeye yönelten o kasvetli dönemin sıkıntılarından kurtulmak için içiyordu. 23 şubattan önce bir ara Stalin ve Horoşenina bir tür medeni evlilik olan bir uygulamayı deneyerek, kendilerini "birlikte yaşayan çift" olarak kaydettirdiler. (Ortodoks imparatorlukta resmi evlilik ancak dini törenle mümkün olabiliyordu.) Bu bağlılık işlemi Stalin'in biyografisinde yer almaz ya da çıkarılmıştır.

Çiftin mutlu balayı dönemi fazla uzun sürmedi. "23 şubat günü, Vologda vilayeti valisinin emriyle, Serafima Horoşenina, ceza süresini Nikolsk'ta hizmet vererek tamamlamak üzere sevk edildi." Çarlık otokrasisinin bu türden kaprisleri vardı. Ona hayat arkadaşına veda edecek kadar zaman bile verilmedi. Fakat Serafima, Stalin'e bir veda notu bıraktı. Oscar Wilde'ın bir sözüyle açıklamak gerekirse: Düğün gününde bir nişanlıyı kaybetmek talihsizlik olarak görülebilir, fakat yeni bir eşi evlendikten bir hafta sonra kaybetmek büyük bir kayıp sayılmaz. Evlilik sözcüğünün bir yarı-evlilik sayılan bu ani sözleşmeyi anlatmak için yaygın biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır, çünkü A. P. Smirnov adlı bir Bolşevik, bir mektubunda Stalin'e şu sözlerle takılıyordu: "İşittiğimize göre, yine evlenmişsin."

Serafima, Stalin'in yatağından çıkar çıkmaz, ev sahibesi Marya Kuzakova onun yerini aldı. "Çok nazik bir kiracıydı," der. "Sessiz ve kibardı. Hep siyah fötr şapka ve güz ceketi giyerdi. Zamanının büyük bir bölümünü evde okuyup yazarak geçirirdi. Geceleri döşemenin gıcırdadığını işitirdim, çünkü çalışırken hep dolaşırdı." Marya Kuzakova, bir keresinde ona kaç yaşında olduğunu sordu.

* 1920'lerin başında Ivanyan, Moskova'da Stalin'e neredeyse çarpacak kadar talihsizdi. Anlaşılan ondan yardım da istedi. 7 Haziran 1926'da, o sırada Sovyet lideri olan Stalin'e, İç Ticaret Komiserliği'nde memur olan Ivanyan hakkında danışıldı. Stalin her zamanki gibi paragrafları numaralandırarak yazdığı notta, "Soruşturmanıza yanıt olarak, bilmeniz gereken aşağıdaki olguları dikkatinize sunuyorum," diyordu. Altıncı paragrafta şu sonuca varılıyordu: "Daha sonra yurtdışına gittiğinde, bütün Merkez Komitesi dokümanlarını gördüm. Bu dokümanlar 70 rublenin bana gönderildiğini ... [ve] paranın kaybolmadığını, Vologda'daki adres tarafından alındığını göstermektedir..." Ivanyan partiden ihraç edildi ve eski Bolşevik'lerin araya girmesiyle yeniden alındı. Stalin, Terör'ü başlattığında, Transkafkasya şefi ve gizli polis Beria, onu takibe aldı. Ivanyan umutsuzluk içinde diktatöre yazdı: "70 rubleyle hiçbir ilgim olmadığını söylemeye devam ediyorum... Lütfen, adımı temizlememe yardımcı olun." Ivanyan kaderin bir cilvesi olarak Vologda'ya sürüldü, daha sonra Tiflis'e sevk edildi ve orada idam edildi.

"Tahmin et," dedi Stalin.

"Kırk?"

Stalin, güldü."Hayır,"dedi. "29 yaşındayım." Kocası Rus-Japon Savaşı'nda ölen Kuzakova'nın üç haylaz çocuğu vardı. "Bazen o kadar gürültü ederlerdi ki, Soso gülümseyerk kapıyı açar ve onlarla birlikte şarkı söylerdi." Soso'nun bu kadar iyi huylu olduğuna inanmak zordur, fakat Marya ona çok bağlıydı, onun papaz okulu öykülerini dinlerdi.

Irmak Horozu belki de kaçışın yakın olduğunu haber aldığı için, Stalin'in odasını daha sık arıyordu. Bu gelişme Kuzakova'yı kızdırdı. Çocuklar uyanıyor, ağlamaya başlıyorlardı. Stalin ise gayet sakin olayı seyrediyordu. Aramalarda Serafima'dan gelen bazı mektuplar ve veda notu bulundu. Fakat Stalin pikniklerde ve partilerde öteki sürgünlerle buluşup siyaset tartışmayı sürdürdü. Bu durum Zivilev'in canını sıkıyordu, fakat Stalin öcünü aldı. "Toplu bir gezinti sırasında," der Golubev, "Stalin onu öyle bir azarladı ki, adam onunla karşılaşmaktan korkar oldu. Stalin onu kastederek, 'Pek görüşemiyoruz,' diye dalga geçerdi." Kuzakova ise şöyle der: "Polisin bir adamdan bu kadar korktuğunu hiç görmedim."

Stalin'in iki yıllık cezası artık sona ermek üzereydi. Kaçmaya gerek yoktu, fakat gittikçe daha fazla "boğuluyor"du. Çok sıkıldığında yerel tiyatroya gidiyordu. Bu yüzden 25 kopek ceza ödedi. Muhtemelen teselliyi gene Marya Kuzakova'da buluyordu. Ayrıldığı sırada Marya Kuzakova'nın onun çocuğuna hamile olduğu anlaşılmaktadır. Ailesinin anlattıklarına bakılırsa, ailesine hamile olduğunu söyledi. Stalin onunla evlenemeyeceğini fakat para göndereceğini söylediyse de, asla böyle bir şey yapmadı.

25 mayıs günü, Irmak Horozu, devrimcilerin bir toplantısına katıldığı için Stalin'i tutukladı ve yerel cezaevinde üç gün hapis cezasına çarptırdı. Fakat Soso'nun cezayı tamamlaması gerekmedi. 26 haziran günü serbest bırakıldığında, hamile ev sahibesine veda etme zahmetine katlanmadı. Marya Kuzakova "eve döndüğünde kiracısının eşyalarını toplayıp gittiğini gördü. Kira, masanın üzerindeki bir peçetenin altındaydı." Yöredeki insanların sürgünlerle işi pişirmekten çekinmelerinin bir nedeni de buydu: Ansızın ortadan kayboluyorlardı.*

* Konstantin, Stalin ayrıldıktan sonra doğdu. Kuzakova, diktatörlük döneminde anılarını yazdı, ancak doğal olarak aşk ilişkisinden söz etmedi. Fakat zamanlama dikkate alındığında, bebeğin Stalin'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Doğum belgesindeki tarih gerçek tarihi yansıtmaz, ancak, Yakov Cugaşvili ve aslında Stalin'in doğru olmayan doğum tarihlerinin de gösterdiği gibi, bu türden belgelerdeki tarihler ya erken ya da geç bir zamanı gösterir. →

6 Temmuz 1911 günü Soso ırmak üzerinden vapurla Kotlas'a gitti. Orada iki ay kalması emredildi. Vologda'da çeşitli adreslerde kaldı ve gelişinden itibaren Ohrana tarafından gözetim altında tutuldu. Polis ajanları ona yeni bir isim vermişlerdi: "Kafkasyalı."

Stalin bu şartlarda da rahat durmadı. Ohrana hayaletlerinin gözü önünde, yoldaşlarından birinin sevgilisi olan şımarık bir okul kızını baştan çıkardı. Ve zamanı geldiğinde adamın hem sevgilisini hem de pasaportunu alıp gitti.[2]

Bu türden olaylar, özellikle Petersburg'dan uzaktaki küçük bir köyde çok gelişigüzel hazırlanıyordu. Soso çocukla bir araya gelme girişiminde bulunmadı, fakat çocuk daha sonra Moskova'ya getirildi ve Merkez Komite aygıtında kendisine uygun bir iş verilerek koruma altına alındı. İlginç bir kariyeri oldu. Annenin ısrarı, Stalin'in çocuğun kariyeriyle ilgilenmesi ve eşi Nadya Alliluyeva'nın aşk ilişkisini bildiği dikkate alınırsa, diktatör Konstantin'in kendi oğlu olduğunu muhtemelen biliyordu. Bk. Son Söz.

27

MERKEZ KOMİTESİ VE "ALIMLI" OKUL KIZI

Stalin, Vologda'ya yerleşir yerleşmez, "Ben hazırım," diye yazdı Lenin'e. "Gerisi size kalmış." Fakat bundan sonra merkeze atanmasını kesinleştirmek istiyordu. "Çalışmak istiyorum, fakat ancak Petersburg ya da Moskova'da çalışırım. Yine özgürüm!"

Stalin kendi kan davalarına ölümcül bir ciddiyetle yaklaşırdı, fakat Lenin'in göçmen saflarını küçümsemeye devam ediyordu. Bir Bolşevik, Paris'teki yoldaşlarına şöyle yazdı: "Koba Likidatörler'e ya da Vperod'a karşı [her ikisi de Lenin'e karşı olan, Krasin'in ve Gorki'nin hizipleri] havlama zahmetine katlanamayacağını, havlayanlarla da sadece dalga geçeceğini yazdı." Lenin, muhtemelen Stalin'in "olgulaşmadığını" gösteren bu son örneği de işitmişti. Bununla birlikte, mayıs ayının sonunda Paris'te toplanan merkez komitesi (MK) bir Rus Örgütlenme Komitesi atadı. Sergo'nun komite üyesi, Stalin'in ise gezici özel temsilci olması kararlaştırıldı. Ohrana kısa süre içinde bu terfileri haber aldı.

Sergo, dağınık Bolşevik örgütü yeni atamalar konusunda bilgilendirmek için Rusya'ya gitti. Ohrana, Kafkasyalı'yı daha yakından izliyordu, fakat o da polis ajanlarını atlatma konusunda uzmandı. Ağustos ayının başlarında Stalin gizlice Vologda'dan ayrılarak Petersburg'a gidip Sergo'yla buluştu. "Sergo, Stalin'e Lenin'in talimatını ve parti faaliyetlerini tartışmak için onu yurtdışına istediğini aktardı." Küçük bir kaçış daha gerekiyordu. Stalin gizlice Vologda'ya dönmeyi başardı. Hayaletler onun ne gidişini ne de dönüşünü fark etmişlerdi.

Solviçegodsk'la kıyaslandığında Vologda bir metropoldü. Kütüphaneleri, tiyatroları, 1580'lerden kalma bir katedrali, Büyük Petro'ya ait bir sarayı ve görkemli bir vali konağı olan kentte 38.000 kişi yaşıyordu. Stalin daha uzun bir seyahat için bir ay boyunca para biriktirdi. Bu arada sürekli okuyordu. Kütüphaneye 17 kez gitti. Solviçegodsk'tan sürgün bir arkadaşı ona iğneleyici bir mektup yazdı: "Başka bir kentin sokaklarında dolaşıp durduğunu düşünüyorum. Fa-

kat ... yarı sürgün koşullarında debelenirken, parasız kaldığını duydum. Doğruysa, üzücü. Peki şimdi ne yapacaksın? Bekleyecek misin? Orada boş otururbut aklını kaçırabilirsin!"

Ancak Stalin, hayatında belki de ilk kez, o katı çileciliğine rağmen gizli bir sefahate kapılmış gibiydi. Ohrana kısa süre içinde durumu aydınlattı. Stalin'in hayatında, serbest davranışlı bir okul kızı vardı. Stalin'in sürgünden arkadaşı Peter Çijikov'un sevgilisi olan, henüz on altı yaşındaki Pelageya Onufrieva, Solviçegodsk'lu zengin bir çiftlik sahibinin kızı ve o sırada Totma Lisesi'nin öğrencisiydi. Totma'ya sürülen Çijikov'la bir aşk ilişki yaşamış ve onun peşinden, Kafkasyalı'yla tanışacağı Vologda'ya gelmişti. Birkaç yıl önce Soso'yla cezaevinde karşılaşan Çijikov onun büyüsüne kapılmış, ayak işlerini yapmış ve bir sonraki kaçışı için para bulmuştu. Bu dostluğun bir aşk üçgenine dönüşmesine aldırmadığı görülüyordu.

Pelageya, aklı havada, isyankâr bir kızdı, fakat Ohrana ajanlarını bile şık giyimiyle etkilemeyi beceriyordu. Ajanlar ona "Naryadnaya –Şık Giyinen ya da Alımlı– adını takmışlardı. Onunla bir ay geçirmenin, saplantılı hırsları olan, davaya adanmış Stalin'i mutlu ettiği kuşku götürmez. "Onu hep Yosif olarak tanıdım," der Pelageya. Yılan, Havva'ya yasak meyveyi sunmuştu: "O günlerde sokakta bir şey yemek ayıptı, fakat orada ağaçlarla kaplı, gölgeli bir geçit vardı. Beni sık sık yanına çağıran Stalin'le oraya giderdim...Bir keresinde beni bir banka oturttu ve bir meyve verdi: 'Ye biraz,' dedi, 'burada seni kimse görmez...'"

Soso'nun arkadaşı Çijikov gündüzleri Kolonyal Mallar Mağazası'nda çalışıyordu. Hayaletler, sabah 9'da Çijikov işe gitmek için evden çıkar çıkmaz Stalin'in ortaya çıktığını ve eve girdiğini görüyorlardı. "Evde çok mutluyduk," der Alımlı. "Huzur içinde kitap okurduk. Edebiyatı çok iyi bilirdi. Kitaplardan konuşurduk. Öğle yemeğini birlikte yer, şehrin içinde saatlerce dolaşır, kütüphaneye uğrar ve biraz da şakalaşırdık. Biraz saftım o zamanlar, fakat çok gençtim." Öğretmen rolünü her zaman seven Stalin, ona Shakespeare'i anlatıyor (*Fırtına*'nın edebi eleştirisi dahil) ve Louvre'daki resimlerden (Paris'te geçirdiği bir hafta içinde orayı ziyaret etmiş olmalı) söz ediyordu. Daha da dokunaklısı, Kato konusunda ona kalbini açmasıydı. Onu ne kadar sevdiğini, öldüğünde kendisini vurmak istediği için arkadaşlarının silahına nasıl el koyduklarını, Kato'nun diktiği elbiselerin güzelliğini anlattı, oğlu Yakov'dan da söz etti. Stalin'in "çok arkadaşı vardı. Erkek olmasına rağmen zevk sahibiydi. Güney bölgelerinden söz ederdi, bahçelerin ne kadar güzel, binaların ne kadar zarif olduğundan... Bana sık sık şöyle

derdi: 'Biliyorum, güneyi çok seversin sen. Gel de kendin gör... Seni aileden biri olarak kabul ederiz!'"

Alımlı, şımarık ve zekiydi. Güçlü kadınlar Stalin'i cezbederdi, fakat sonunda uysal ev kadınlarını ve genç kızları tercih etti. Ergenlik çağındaki genç kızlardan hoşlandığı kuşku götürmez. Bu düşkünlük, ileride polisle başının ciddi biçimde derde girmesine yol açacaktı. Çarlık Rusyası'nda kurallar günümüze kıyasla çok daha gevşek olsa da, bu durum en azından başkentten uzak bir yerde, Stalin'e özgü bir hâkimiyet ve denetim ihtiyacını açığa vuruyor olmalı. Ancak bu bir saplantı değildi; kız arkadaşlarından bazıları kendisinden yaşlıydı.

Pelageya'nın Kafkasyalı'yı çoğu kişiden daha iyi anladığı görülüyordu. Tuhaflığı hakkında onunla dalga geçen, belki de hayatındaki tek kişiydi. Erkeklerin bu en duygulu ve kırılganı bile Alımlı'nın haylazlığından hoşlanıyordu. Stalin ona "Polya" ismini takmıştı; kız da ona "Tuhaf Osip" diyordu.

Alımlı, o günleri hatırlarken, "Uzun, sıcak bir yazdı," der. Fakat ilişki sona erdiğinde, "onu bir daha göremeyeceğini" hissetti. O sırada Stalin'in her şehirde bir sevgilisi olduğu anlaşılmaktadır. Alımlı'ya, St. Petersburg'da bir kızla nişanlandığını söyledi. Daha sonra şöyle yazdı: "Biliyorsun, evlenmek için St. Petersburg'a gittim, fakat sonunda cezaevini boyladım..." Tuhaf Osip'in bir başka sevgilisi olsa da, aşk üçgeninin merkezindeki Alımlı Polya, pek şikâyet edemiyordu. Peki Petersburg'daki kadın kimdi?

Alımlı, "günün birinde onun gideceğini biliyor"du "Onu uğurlamak istedim, fakat takip edildiğini söyleyerek izin vermedi... Ayrılacağı sabah geldi." İyi duygularla ayrılmak istiyordu.

"Sana bir hediye vereceğim," dedi, elindeki kitabı uzatarak. "Beni hatırlaman için. Bu kitabı seveceksin."

"Seveceğimden eminim," dedi Alımlı.

Tuhaf Osip, "Seni hatırlamam için sen de bana bir şey ver," dedi.

Kız, boynundaki haçı çıkarıp uzattı. Fakat Stalin haçı kabul etmedi. Onun yerine haçın zincirini çıkardı ve "onu saatine tutturdu." Kız onun bir fotoğrafını istedi, fakat yeniden gizli hayata dönmek üzere olan Stalin bu isteği de reddetti. "Kimse benim fotoğrafımı çekmez," dedi. "Sadece cezaevinde zorla çekerler. Bir gün sana fotoğrafımı göndereceğim. Şimdi değil ama, başın derde girer."

Kıza verdiği kitap, Kogan'ın *Batı Edebiyatı Üzerine Bir İnceleme* adlı kitabıydı. Kendini yetiştirmiş kitapseverin bu özel hediyesine bir de ithaf yazılmıştı:

Zeki, ateşli Polya'ya
Tuhaf Osip'ten*

Bir daha hiç karşılaşmadılar, ancak yazışmayı sürdürdüler. Stalin'in mektupları, Pelageya'nın deyişiyle, "Her zaman çok espriliydi. Hayatın zor anlarında bile eğlenceli olabiliyordu." Fakat Stalin 1913'te sürgüne gittikten sonra, "onunla bir daha temas kuramadım," diyordu Pelageya.

Alımlı çok tatlı olsa da, Tuhaf Osip oralarda fazla oyalanamazdı. Ohrana ajanlarının raporuna göre, 6 Eylül 1911 günü saat 15:45'te, Kafkasyalı, yanında Çijikov olduğu halde, "biri küçük bir bavul, diğeri muhtemelen yatak bohçası olan iki parça eşyayla istasyona geldi ve Petersburg trenine bindi." Stalin'in vagonları tek tek kontrol etmesi, yerini bulamıyormuş gibi yapması hayaletlerin dikkatini çekti.

Vologda Ohranası Petersburg'a şu telgrafı çekti: "Cugaşvili, ajan İlçikov'un takibi altında, Üç Numaralı trenle yola çıktı. Onu karşılamanızı istiyorum. Yüzbaşı Popel." Ancak Soso istasyonda düzenlenen karşılama partisinden kurtuldu. Tren saat 20:40'ta istasyona girdiğinde, ajanları atlatmıştı.

Züppe Troçki, alaycı bir tavırla, "Taşralı, başkent topraklarına ayak bastı," der. Stalin, önce Sergey Alliluyev'i aradı, fakat evinde yoktu. Bunun üzerine Nevski Bulvarı'nda turalamaya başladı ve Gürcü matbaacı Silva Todriya'yla karşılaştı.

Stalin'in gelişinden hemen önce, Rusya Başbakanı Stolipin, Kiev Tiyatrosu'ndaki imparator locasının önünde katledildi. Katil, *konspiratsiya*'nın tehlikelerini kendinde cisimleştirmiş, başıbozuk bir gizli polis muhbiriydi. Kurban ise Rus İmparatorluğu'nun son büyük devlet adamıydı.

Todriya, Soso'yu uyararak, "Tehlikeli zamanlar," dedi. "Stolipin'in öldürülmesinden sonra polis her yerde. Kapıcılar girip çıkanlara kimlik soruyor."

"Şuralarda bir pansiyon bulalım," dedi Soso. "Rusya" adındaki pansiyon Çijikov'un pasaportunu kabul etti.

Alliluyev'in kapısı çalındı. "Dostumuz Silva Todriya'yı görünce çok sevindik," der Anna. "Ama yalnız değildi. Hemen arkasında, Soso adında, siyah paltolu ve fötr şapkalı zayıf bir adam duruyordu." Sergey Alliluyev'i sordular. Evde yoktu. Beklemeye başladılar. Soso gazete okuyordu. Alliluyev eve gelirken, pencereden dışarıya

* 1944'te gizli polis, Stalin'in gönderdiği kartpostallarla birlikte kitaba el koydu. Bk. Son Söz.

Stalin ve Lenin, 1917 baharını, Lenin'in nisan ayında kalabalıklara hitap ettiği, kötü şöhretli balerin ve Romanov metresi Kseşinskaya'nın, Bolşevik Karargâh olarak kullanılan modernist sarayında geçirdiler.

Lenin, hemen devrim istedikten sonra, ateşli Bolşevikleri durdurmaya çalıştı, fakat Stalin'in de teşvik ettiği erken bir girişim olan Temmuz Günleri darbesi yüzünden devrim neredeyse kaybedilecekti.

Devrimde aşk: Stalin, Nadya Alliluyeva'yı çocukluğundan (*üstte, solda*) beri tanıyordu. 1917 yazında tekrar buluştuklarında, Nadya 16 yaşında bir öğrenciydi (*üstte sağda ve altta*), şakalar ve taklitler yaparak, kitap okuyarak kendisini eğlendiren kahraman Gürcü'ye tapıyordu.

Stalin, yazı Alliluyevler'in evinde geçirdi. Nadya onun üzerine titriyordu. *Üstte*: Stalin'in yatağı ve Lenin'i tıraş ederken kullandığı ayna. Aradaki kapı açık olduğunda yattığı yerden Nadya'nın yatak odasını görebiliyordu (yukarıda). O yaz birbirlerine âşık oldular.

Tehlikede olan Lenin, güvenliğini gizli faaliyetlerde uzman olan Stalin'e teslim etti. Stalin onu Alliluyev er'in evine götürdü, tıraş edip başına peruk taktıktan sonra gizlice Finlandiya'ya kaçırdı.

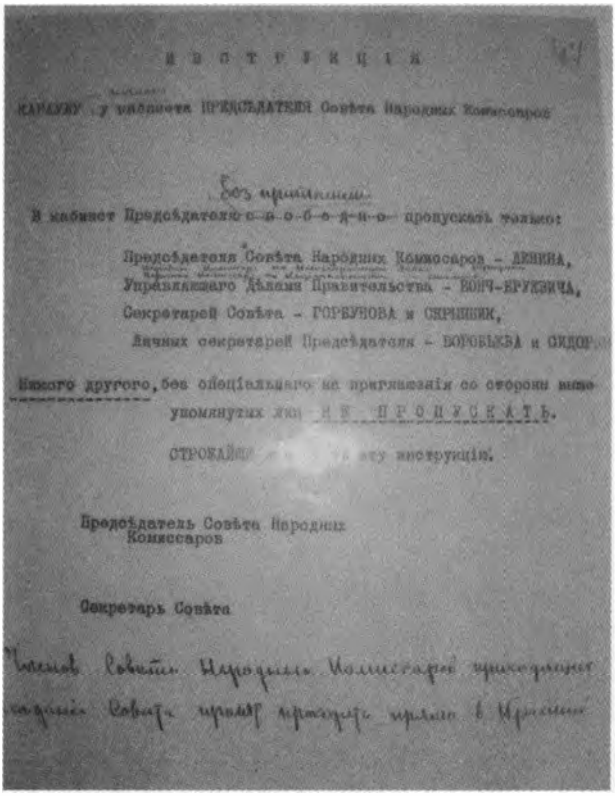

Ayaklanma: Bolşevik güçler Kışlık Saray'ı ele geçirirlerken, bitkin ve sabırsız Lenin, Troçki ve Stalin, Çariçe Aleksandra'nın kurduğu bir kız okulu olan Smolni'deki karargâhlarında yeni hükümeti kurdular. Daha sonra Lenin ve Troçki, yere serdikleri gazetelerin üzerinde uyudular. Stalin ise bir sandalyenin üzerinde uyudu. Yeni Kültür Halk Komiseri Lunaçarski onu alnından öptü. Stalin gülerek uyandı.

Lenin, kurduğu hükümete Halk Komiserleri Konseyi diyordu: Resimde, hükümet başkanı olan Lenin (ortada), Stalin (üst solda), Troçki (sağda, yukarıdan üçüncü), Dibenko (alt sırada, sağda) ve Kışlık Saray'a yapılan saldırıya komuta eden Antonov-Ovseenko (alt sırada, ortada) görülmektedir. Son ikisi Büyük Terör sırasında Stalin'in emriyle kurşuna dizildi.

ИНСТРУКЦИЯ

КАРАУЛУ у кабинета ПРЕДСЕДАТЕЛЯ Совета Народных Комиссаров

Без приглашения

В кабинет Председателя с в о б о д н о пропускать только:

Председателя Совета Народных Комиссаров - ЛЕНИНА,
Управляющего Делами Правительства - БОНЧ-БРУЕВИЧА,
Секретарей Совета - ГОРБУНОВА и СКРЫПНИК,
Личных секретарей Председателя - ВОРОБЬЕВА и СИДОР

Никого другого, без специального на приглашения со стороны вы-
упомянутых лиц НЕ ПРОПУСКАТЬ.

СТРОГАЙШ[illegible] ету инструкции.

Председатель Совета Народных
Комиссаров

Секретарь Совета

Stalin kısa süre içinde Troçki'yle birlikte Lenin'in ayrılmaz yardımcısı haline geldi. Yeni hükümetin ilk toplantısında (*üstte*) Stalin, Lenin'in hemen arkasında.
Aşağıda: Lenin'in, bürosuna girişlerin düzenlenmesine ilişkin muhafızlarına verdiği emir. Lenin'in el yazısıyla aşağıya yazdığı not, sadece Stalin ile Troçki'nin randevu almadan içeri girebildiklerini gösterir.

baktılar. Alliluyev'in peşine iki polis takılmıştı. Şimdi de sokağı gözlüyorlardı.

Alliluyev içeri girdiğinde kızlarına, Anna ve Nadya'ya seslendi. "Avluya çıkıp bakın bakalım, melon şapkalı iki hayalet var mı orada?" Heyecanlanan kızlar ajanlardan birinin avluda, diğerinin sokakta, ikisinin de sokağın köşesinde olduğunu gördüler.

Stalin, o gece Rus pansiyonuna döndü. 9 eylül sabahı saat 7.50'de odasının kapısı yumruklandı. Genellikle gece yaşayan Soso,

"Bırakın da uyuyayım!" diye bağırdı. Polisler içeri dalıp onu tutukladılar. Odada yapılan aramada, haritalar, fotoğraflar, mektuplar, bir Almanca konuşma kılavuzu (Lenin'in yaklaşan Prag Konferansı'na katılmak istediğini gösterir) ve sadece kız arkadaşını değil ismini de Stalin'e veren Çijikov'un pasaportu bulundu.[1]

Verilecek hükmü bekleyen Ohrana, Petersburg adliyesinin nezarethanesine kapattığı Kafkasyalı'yı, yerel polise gelişini bildirmediği ve jandarmaya teslim olmadığı için suçladı. Muhtemelen ona, her zaman olduğu gibi, ikili ajan olmasını da teklif ettiler, ancak 2 Ekim günü nihayet Petersburg jandarmasına bilgi verdiler. Jandarmadan Albay Sobelev, yakalanan şahsın, "doğu Sibirya'ya ... beş yıl" sürülmesini tavsiye etti.

İçişleri Bakanı A. A. Makarov, cezayı üç yıla indirdi. Stalin'in ikamet yeri olarak Vologda'ya gitme ve diğer mahkûmlarla birlikte değil kendi imkânlarıyla seyahat etme teklifi dikkate alındı. Dosyasındaki eşkal tanımı öyle tutarsızdır ki, bir başkasına ait olduğu düşünülebilir. Bu tutarsızlık çarlık rejiminin sergilediği karmaşıklığın bir örneği miydi? Fontanka Caddesi 16 numarada ya da İçişleri Bakanlığı'nda rüşvet mi verildi? Stalin bir hileye mi başvurdu, yoksa Ohrana onu izleyerek yoldaşlarına ulaşmayı mı umuyordu? Bilmiyoruz. Fakat Stalin Vologda sürgününe geri dönmek için seyahat belgesiyle serbest bırakıldığı anda, peşindeki Ohrana ajanlarını atlattı ve Petersburg sokaklarında on gün kadar kayıplara karıştı. Teknik olarak bu bir firardı.

Arkadaşları Sergo ve Spandaryan'la buluştu. "1911 yılının aralık ayında Stalin, Çimakov ailesinin Petersburgskaya Storona'daki apartman dairesinde polisten gizleniyordu," der Spandaryan'ın baş metresi Vera Şveytzer. "Onu görmeye gittik. Avlu içinde, çatısı camdan, ahşap bir evin soğuk bir odasında yaşıyordu. Çok coşkulu bir karşılamaydı: Stalin "bizi görünce yerinden fırladı, ellerimizi teker teker sıktı, salona buyur etti. Kahkahalarla gülüyordu. Biz de güldük."

"Nasıl eğleneceğinizi biliyorsunuz," dedi Stalin.

"Elbette," diye karşılık verdi Spandaryan. "Serbest kalmanı kutlamak için dans edeceğiz!"

Sergo ve Spandaryan Lenin'in Prag Konferansı'na katılmak için yola çıkmak üzereydiler. Bu konferansta Bolşevik Partisi'nin resmen doğumuna ve Menşeviklerden ayrılmasına tanık olunacaktı. Stalin davet edilmişti, fakat yeni cezasından sonra onlarla gitmesi mümkün değildi. Sergo ve Spandaryan onun mesajlarını Lenin'e götürdüler. Şveytzer, "benim evimde küçük bir toplantı yapıldı," der. Toplantı sadece üç Kafkasyalı arasında yapıldı. Sergo, Stalin'e 50 ruble verdi. Kaçaklığı sırasında "Stalin her gece ayrı bir yerde kaldı."

Noel günü Vologda'daydı. Üzerinde siyah paltosu, başında fötr şapkasıyla sokaklarda dolaşıp kalacak bir yer aradı. Yeni ev sahibi emekli bir jandarma idi. Adam, Stalin'den "hem siyasi nedenlerle hem de hükmedici tavırlarından ötürü, hiç hoşlanmadı." Eski jandarma ve karısı, üç küçük çocuğu olan boşanmış kızları Marya Bogoslovskaya ve 16 yaşındaki hizmetçileri Sofya Kryukova'yla birlikte yaşıyorlardı. Soso, mutfak sobasının yanında perdeli bir bölmeyle ayrılmış küçük bir yatakta yatıyordu. Dul Marya'yla bir gönül macerası yaşadığı kesindir. Anılarını, Lider'in zaaflarına ilişkin tek bir bilginin bile kayıt altına alınamadığı 1936 yılında yazmış olmasına rağmen, hizmetçi Sofya, sürgün ile dul kadın arasında bir ilişki olduğunu ima eder. "O ve Marya sık sık tartışırlardı ve Marya hep ağlardı. Bağrışırlar, neredeyse boğuşurlardı. Bu kavgalar sırasında sık sık başka kadınların adı geçerdi."

Stalin, jandarmanın kıskanç kızı yokken hizmetçi kızla flört ediyordu. "Bir keresinde, bir tatil günü," der Sofya, "Yosif Visariyonoviç'in perdenin arkasından beni seyrettiğini fark ettim. Uzun siyah saçlarım vardı ve çok güzel bir çiçekli Japon entarisi giymiştim."

"Bu elbise sana çok yakışmış," dedi Stalin. "Benim ülkemde, Gürcistan'da da kızlar böyle elbiseler giyer." Sofya, 1936'da Stalin'i ne kadar yakından tanıdığını söylemeyecek kadar akıllıydı, fakat birlikte epeyce zaman geçirdikleri açıktır, çünkü onu, kendisine baskı yapan alkolik babasıyla tanıştırdı.

Stalin ona "Aldırma," dedi, "Benim babam da sarhoşun tekiydi. Beni annem büyüttü." Ona çok şey bildiğini, yabancı diller öğrendiğini göstermekten hoşlanırdı. *Zvezda* (Bolşevik Yıldız) ve yabancı gazeteler okurken, yazıları Rusçaya çevirerek onu etkilerdi. "Beni güldürürdü," der, Sofya.

Stalin genellikle gecenin geç saatlerinde eve gelirdi ve onu sadece uzun boylu, esmer bir adam, muhtemelen Şaumyan ve genç bir Bolşevik, muhtemelen Yakov Sverdlov ziyaret ederdi. Aldattığı arkadaşı Çijikov'la da buluştu. Alımlı okuluna döndüğü için, aşk üçgeni artık sona ermiş, Fakat Stalin onu unutmamıştı. Totma'daki genç Venüs'üne, üzerinde Afrodit resmi olan erotik bir kartpostal gönderdi. Kartın üzerine şunları yazdı: "İşte böyle, ateşli Polya, Vologda'da sıkışıp kaldım, senin 'sevgili', 'hoş' Petenka'nı [Çijikov] kucaklıyorum. Haydi, ünlü Tuhaf Osip'in sağlığına içelim."*

Ev sahibinin kızı ve hizmetçisiyle romantizm yaşayan Stalin, Prag'daki gelişmeleri bekleyerek vakit öldürüyordu. Partinin ne kadar küçüldüğünü gösteren 18 delegenin katıldığı konferans, ilk gerçek Bolşevik Merkez Komitesi'ni seçti. Sergo ve Spandaryan komiteye girdiler, fakat bu toplantının yükselen yıldızı Roman Malinovski adında bir işçi sınıfı hatibiydi. Bu gerçek proleter yetenek, Lenin'i etkilemişti. "Muazzam bir etki yaratıyor," diyerek onunla iftihar ediyor, onun "bereketli bir toprak" olduğunu söylüyordu. Gerçekten de Malinovski farklı görünüyordu: "Uzun boylu, sağlam yapılı ve şık giyinen" biriydi. "Kızıla çalan saçları, sarımsı elâ gözleri" ve çiçek bozuğu yüzü, ona "ateşte kavrulmuş gibi sert bir ifade" kazandırıyordu. Fakat Malinovski büyük bir sakınca taşıyordu: Bir süre önce tecavüz ve hırsızlık iddialarıyla tutuklanmış ve Ohrana tarafından kazanılmıştı. Kod adı "Portnoy" (Terzi) idi. Onların ücretli ikili ajanı olmuştu.

Lenin ve Zinovyev ilk merkez komitesine Stalin'in atama yoluyla alınmasını önerdiler.** Stalin bir milliyetler uzmanı olarak Lenin'in gözünde yeni bir önem kazanmıştı. Stalin'i imparatorluğun, bağımsızlık vaat etmediği Rus olmayan halkları arasında taraftar kazanılmasını sağlayacak siyasetler formüllendirme gayretini paylaşan birkaç Bolşevik'ten biri olarak görüyordu. Terzi, tam bir görev duygusuyla, Ohrana'daki şeflerine, Spandaryan ve Sergo'nun "ayda 50 ruble

* O kadar alımlı olmayan öteki mektup arkadaşı, kendisinden hemen önce Solviçegodsk'da sürgün olarak bulunan biriydi. Adı, Vyaçeslav Skriyabin, daha sonra "Molotov" olan bu adam uzun süre Stalin'in çevresinde yer alacaktı. Molotov, Stalin'e "Kafkas Lenin'i" denildiğini işitmişti. Kendisi bir müzisyendi, keman ve mandolin çalardı. Yörenin restoranında ve sinemasında zengin tüccarlarla fahişelerine mandolin çalarak günde bir ruble kazanırdı. Stalin bunu Bolşevikliğe yakışmayan bir iş olarak görürdü. Daha sonra, "Sarhoş tüccarları eğlendirirdin, yüzüne hardal sürerlerdi!" diyerek, ona takılırdı. Skriyabin, "eylemci adı" Molotov'u 1914'e kadar kullanmadı. O sırada kendisine Riyabin, Janov, Mihaylov ve V.M. denirdi. Ohrana ise çok hızlı yürüdüğü için ona "Koşucu" derdi.

** Stalin'in Tiflis ve Bakü'den tanıdığı Kalinin ve Şaumyan yedek MK üyeliğine seçildiler. Asil üyelerin tutuklanması halinde onlann yerine geçeceklerdi. Elena Stasova, Rus Bürosu Sekreteri oldu.

ücretle Rus Bürosu'na seçildikleri"ni bildirdi. Ohrana'nın aksine Stalin'in Prag'da olup bitenleri öğrenmesi zaman aldı. Neler olup bittiğini anlamak için Krupskaya'ya mektup yazdı: "Ivanoviç'ten [Stalin'in parti kod adı] bir mektup aldım," dedi Krupskaya, Sergo'ya. "Her şeyden fena halde koptuğu, başı bulutlarda yaşadığı anlaşılıyor... Konferansa katılamaması ne kötü." Şveytzer'e şifreli bir mektup yazan Stalin, Prag'da olanlar hakkında bilgi istedi.

Tecrit durumu sona ermek üzereydi, çünkü Sergo, Vologda yolundaydı.

18 Şubat 1912 günü Vologda polis ajanları, Kafkasyalı'nın "meçhul bir adam"la –muhtemelen Sergo– buluştuğunu rapor ettiler. Sergo ona partinin en yüksek organı olan merkez komitesine atandığını bildirdi, maaşını, gizli adresleri ve kodları verdi. Stalin hayatının sonuna kadar bu statüyü muhafaza edecekti. Stalin, Lenin'in karısı olmasının yanı sıra parti kodlarının belirlenmesinden de sorumlu olan Krupskaya'yla, Gorki'nin şiiri "Oltenya Efsanesi"ni haberleşme kodu olarak belirledi. Şiirin, Stalin'in kendi el yazısıyla çıkarılmış bir kopyası bulunmaktadır.

Bu arada Paris'e dönen Lenin hiçbir haber gelmeyince paniğe kapıldı. "Ivanoviç'ten tek bir kelime yok," diyordu. " Ona ne oldu? Şu anda nerede? Durumu nedir?" Nihayet Sergo, Lenin'e Soso'yla buluştuğunu bildirdi: "Onunla nihai bir anlaşma yaptım. Çok memnun oldu."

Bir kez daha kayıplara karışma vakti gelmişti. Soso, Vologda'dan ne zaman ayrılmak istediyse, yerel polise beş altın ruble rüşvet verdi ve Vera Şveytzer'e göre beş kez kaçtı.

Ev sahibesi Gavrilova onu eşyalarını toplarken buldu. "Gidiyor musun?" diye sordu.

"Evet," dedi Stalin, bir an duraksayarak.

Kadın, polise bildirmesi gerektiğini söyledi.

"Bunu yarın yapsan, olmaz mı?" diye sordu, Stalin. Kadın kabul etti.

29 şubat günü sabaha karşı saat 2'de, peşindeki polis Stalin'in izin almadan Moskova trenine binerek yola çıktığını bildirdi. Hemen önce okul kızından bir mektup aldı ve ona duygusal bir kartpostal gönderdi. Kartın üzerine ateşli biçimde öpüşen bir çiftin heykeli resmedilmişti. Arkasında ise Stalin'in Alımlı'ya yazdığı şu sözler okunuyordu:

Sevgili PG,

Mektubunu bugün aldım... Eski adrese yazma, çünkü hiçbirimiz artık orada değiliz... Peter'le ilettiğin öpücüğün karşılığı olarak sana bir öpücük borçluyum. İzin ver, seni şimdi öpeyim. Sana sadece bir öpücük göndermiyorum, seni tutkuyla öpüyorummm (başka şekilde olmaz zaten),

Yosif

Böylece Stalin, 1912 yılı şubat ayının son gecesi, Moskova üzerinden başkente giden trene bindi. Lenin'in yeni MK üyesi yola çıkmıştı.[2]

28

"BU İSMİ UNUTMA VE ÇOK DİKKATLİ OL!"

"Petersburg'da soğuk ve kasvetli bir kış günüydü," der Kavtaradze. "Kapı çalındığında içeride ders çalışıyordum." O sıralarda Petersburg Üniversitesi'ne gidiyor ve Alliluyev kız kardeşlere matematik dersi veriyordu. "Stalin hızla içeri girdi. Onu sürgünde sanıyordum. Her zamanki gibi güler yüzlüydü ve dostça davranıyordu. Dışarıdaki keskin soğuğa rağmen üzerinde ince bir pardösü vardı, fakat ... üstünü çıkarmadı. 'Burada bir süre kalacağım,' dedi. 'Biraz dinleneceğim. Moskova'dan geldim. Moskova'da peşime takıldıklarını fark ettim. Trenden indiğimde aynı hayalet peşimdeydi ... evin önünde dikiliyor!' "

"Çok ciddi bir durumdu," der Kavtaradze. İki Gürcü, karanlık çökene kadar beklediler. Kavtaradze'ye göre kaçmanın tek bir yolu vardı: Stalin'in kadın kılığına girmesi. Kavtaradze birkaç kadın elbisesi buldu. Stalin elbiseleri denedi. Fakat uygun bir görünüş sağlayamadılar. "Kadın elbisesini buldum," diyordu Kavtaradze, "fakat Stalin'i kadına benzetmek imkânsızdı."

Stalin, hayalet "beni tutuklamak istemez," dedi "Takip etmek ister. Biraz uyumam gerek."

"Tamam, uyu," dedi Kavtaradze. "Umarım dışarıda buz tutar; Napoleon'un ordusu gibi," diyerek güldü.

"Tutar," dedi Soso ve bütün gün yatıp uyudu. Sokağa çıktıklarında, ajan hâlâ oradaydı. "Biraz yürüyelim," dedi Soso.

Açtı. Fedorov'un lokantasına gidip yemek yediler. Fakat ajan tekrar ortaya çıktı. "Lanet olsun!" dedi Stalin "Adam mantar gibi yerden bitiyor."

Lokantanın önünden bir fayton geçiyordu. Stalin yerinden fırlayıp arabaya atladı. Fakat hayalet de hemen arkadan gelen bir başka faytona atladı. Faytonlar Liteyni Caddesi boyunca dörtnala gitmeye başladılar. Stalin güvenli bir eve yaklaştıklarını fark edince, hareket halindeki arabadan, yolun kenarındaki kar yığının içine atlayıp gizlendi. Ajanın bindiği fayton boş arabayı dörtnala takip

ederek uzaklaştı.*

Bu olaydan sonra Stalin, "Askeri Tıp Okulu üniformasıyla dolaşmaya başladı." O yıl Petersburg'daki en gözde kıyafeti buydu. Orada yaklaşık bir hafta kaldı. Yeni görevi Bolşeviklerin haftalık *Zvezda*'sını günlük *Pravda*'ya (Gerçek) dönüştürmekti.

Otuz üç yaşında, kültürlü ve çekici bir Bolşevik olan Tatyana Slavatiskaya'nın dairesinde kalıyordu. Slavatiskaya kendini yetiştirmiş ve konservatuvarda öğrenim görmüş bir yetimdi. Çalyapin'in şarkılarına hayrandı. Lenin'in örtülü faaliyetlerini yürütenlerden biri olan Elena Stasova, onu şifre oluşturma konusunda eğitmişti. Lurye adlı bir Yahudi'yle evli ve iki çocuk annesi olan Tatyana, kaçak Bolşevikleri saklıyordu. Bunlardan biri, "kod adı 'Vasili' olan bir Kafkasyalı'yı getirdi. Adam, bir süre kadar bizde kaldı."

"Vasili"den –Stalin'in son takma ismi– pek hoşlanmamıştı. "Önceleri fazla ciddi, kapalı ve utangaçtı. Tek kaygısı bizi rahatsız etmemekti. Daha büyük, daha rahat bir odada kalmasını sağlamak çok zor oldu. Dışarı çıktığında, hizmetçiye,** çocuklarla birlikte ona da yemek hazırlamasını söylerdim. Ona kuryelik yaptım." Stalin onu Duma seçimleri için kendine sekreter olarak atadı. Slavatinskaya'nın, erken feministlerin tarzına uygun, oldukça serbest bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Stalin, "canım sevgilim" diye hitap ettiği ve iktidar döneminde Sovyet ileri gelenleri tarafından "gayet iyi tanınan" Tatyana'yla bir aşk ilişkisi yaşadı.

Stalin zaman zaman Alliuyevler'de kalıyordu. Anna Alliluyeva, o Kuzey Venedik'inin "buz ve karla kaplı, kızak yolları"nı anlatır. "Sokaklar, bodur atların çektiği, yolcuları kahkahalarla gülüp konuşan, kurdeleler ve küçük çıngıraklarla süslenmiş, alçak Finlandiya kızaklarıyla doluydu." Anna ve küçük kız kardeşi Nadya, pencereden kızakları özlemle seyrederlerken Soso çıkageldi. "Kim kızağa binmek istiyor?" dedi. "Haydi giyinin, acele edin, dışarı çıkıyoruz!" Kızlar sevindiler. "Sevinçle yerimizden fırladık. Nihayet biri bizi davet etmişti". Üstelik bu, "Soso'dan" başkası değildi. Onun makalelerini yutarcasına okuyorlardı. Kız-

* Kavteradze ertesi gün jandarma tarafından tutuklandı. Kendisine Stalin'in bir fotoğrafını gösterdiklerinde güldü, çünkü Stalin "pek hırpani" görünmüştü. "Onu tanıyor musun?" diye sordu Subay. "Hayır, çılgın birine benziyor" dedi. "Cugaşvili'yi tanıyor musun?" "Evet Soso Cugaşvili'yi tanırım, onu daha yeni gördüm." "Onun devlete karşı suç işlediğini, çok tehlikeli bir kaçak olduğunu da biliyor musun?" "Şey, işte, biz Gürcülerin her zaman birbirlerini tanıdığını bilirsiniz." Kavteradze serbest bırakıldı.

** Hizmetçi, Estonyalı bir kızdı. Daha sonra Kalinin'le evlendi ve SSCB'nin "first lady"si oldu. Stalin'in Terör döneminde tutuklandığında kocası hâlâ devlet başkanlığı görevini sürdürüyordu. Bkz. *Stalin: The Court of the Red Tsar.*

lar onu artık çok iyi tanıyorlardı. "Pek konuşkan olmasa da, zaman zaman güler, çocukça şakalar yapar ve eğlenceli hikâyeler anlatırdı. İnsanların komik yanlarını görür ve onları öyle mükemmel biçimde taklit ederdi ki, herkes gülmekten kırılırdı." Fakat bu kez Soso'nun acelesi vardı.

"Haydi Fedya [kızların erkek kardeşleri Fyodor], Nadya haydi! Çabuk giyinin!" Hizmetçi Fenya'ya, "Kürk paltoları getir, çabuk!" diye bağırdı.

Sokağa çıktıklarında Stalin, bir kızak sürücüsüne seslendi: "Hadi, bizi biraz gezdir!"

Stalin çok neşeliydi: "Her sözcük... bizi kahkahalara boğuyordu. Kızak Sampsonevski Bulvarı'ndan aşağıya ... küçük buharlı trenler[i olan] istasyona gelene kadar, Soso bizimle gülmeye devam etti." Sonra birden kızaktan atladı ve gizli hayatına geri döndü: "Dur!" diye bağırdı arabacıya, "ben burada iniyorum, eve dönebilirsin" ve Bolşevik Macavity[a] istasyonun içinde gözden kayboldu. Gerçekten kızlarla eğleniyor muydu, yoksa bütün bunlar bir hayaleti atlatmak için mi düzenlenmişti?

Soso yine ortadan kaybolmuştu. Polis ajanları onu kaybettiler, fakat haklı olarak Kafkasya'da yeniden ortaya çıkacağını tahmin ediyorlardı.[1]

16 Mart 1912 günü Ohrana'nın ikili ajanı "Fikus", Stalin'in Tiflis'e döndüğünü, sert bir kadın olan Elena Stasova'nın* yönettiği Öğretmenler Derneği Okulu'nda çalışan bir müzik öğretmeninin yanında kalmakta olduğunu rapor etti. Yeni ev sahibesine "misafirinin ismini sormaması" söylendi, fakat Stalin, belki de memleket özlemiyle, onunla birlikte Gürcü şarkıları söylerdi.

Soso çocukluk arkadaşı ve MK üyesi Spandaryan'la ve Stasova'yla buluştu. Svanidzeler'in "kendi çocukları gibi" büyüttükleri oğlu Yakov'u ziyaret etti. Monoselidzeler onun vurdumduymaz ihmalkârlığı karşısında şaşkındılar. "Annesinden yetim kalan yeğenim," diye şikâyet ediyordu Saşiko, "neredeyse babası tarafından da yetim bırakıldı." Soso orada fazla kalmadı. Batum'a geçti, daha sonra Bakü'ye döndü.[2]

a) Esrarlı kedi Macavity, T. S. Eliot'un şiiri –çn

* "Yoldaş Zelma" olarak bilinen Stasova, İmparatorlar I. Aleksander ve I. Nikola'nın mimarının torunu, Senato'da çalışan ve II. Aleksander'ın taç giyme töreninde teşrifatçılık yapan soylu bir avukatın kızıydı. Hem kültürlü hem de soylu olan Lenin ve Krupskaya'yla pek çok ortak özellik taşıyordu. Stalin'i Bakü'den tanıyorclu ve bir gizli çalışma uzmanı olarak genellikle parti fonlarını yönetiyordu. Stasova aşırı ciddiyeti ve titizliğiyle Stalin'i güldürürdü. Daha sonra Lenin'in sekreterlerinden biri oldu. Lenin'in ölümünden sonra, Krupskaya'nın muhalefet ettiği Stalin, yarı şaka yarı ciddi Stasova'yı Lenin'in gerçek karısı olarak tanıtma tehdidinde bulundu. Stasova, Lenin öldükten sonra konumunu muhafaza edemedi ve neredeyse ortadan kayboldu. Bununla birlikte Terör'den kurtulan az sayıda Bolşevik'ten biri oldu. Kruşçev döneminde saygıdeğer bir yaşlı kadın olarak ortaya çıktı, Brejnev döneminde de hayattaydı. 1966'da öldü.

Bakü'de hainlere karşı yeni bir cadı avıyla karşılaştı: Menşevikler, sahte bir parti mührü kullandığını ya da Ohrana ajanı olduğunu kanıtlamak umuduyla Spandaryan'a karşı soruşturma başlatmışlardı. Stalin arkadaşını savundu. Menşevikler onun soruşturmaya karışmasını istemediler, fakat öyküyü bir de Stalin'den dinlemek için ona bir elçi gönderdiler. Elçi, gelecekte California'da güneşli bir sürgün hayatı yaşarken yeraltı faaliyetinin tarihini yazacak olan Menşevik Boris Nikolayevski idi. Nikolayevski, Nadya Alliluyeva'nın güler yüzlü vaftiz babası, Svanidzeler'in dostu ve sonunda kendisini yok eden Stalin'in kuşkucu ahbabı, Bolşevik Abel Yenukidze'ye danıştı.

Bakü'de bir kahvehanede Yenukidze, "'Koba' ismini işittin mi?" diye sordu Nikolayevski'ye.

"Hayır," dedi Nikolayevski.

"Koba, tehlikeli bir adamdır. Her şeyi yapabilir!" Gürcüler, Ruslar'dan farklıydılar: "Bizler, intikamcı insanlarız."

Nikolayevski güldü ve Kafkas şivesini taklit ederek sordu: "Hançeriyle beni biraz kesecek mi yoksa?"

Yenukidze, ciddi bir tavırla, "Gülme," dedi. "Gerekli görürse gırtlağını keser. Burası Büyük Rusya değil, Eski Asya. Bu ismi unutma ve çok dikkatli ol." Yenukidze bu "tehlikeli" yoldaşına ilişkin açık sözlülüğe hak ettiği değeri verecekti.

Çok dikkatli olan Nikolayevski, "Geldiğimde [Stalin] beni kolayca görebileceği şekilde, karanlık bir yerde oturuyordu," der. Spandaryan sorununu açıklığa kavuşturmuş olabilirler, fakat Bakü'de bulunduğu sırada Stalin, Mausercilerine *Potemkin* savaş gemisinden, Ohrana ajanı olduğundan kuşkulanılan eski bir denizcinin öldürülmesini emretti. "Adam vuruldu," der Nikolayevski, "ve öldüğü sanılarak bırakıldı, fakat daha sonra kendine geldi ve tedavi edilmek istedi."

Menşevikler, "eski Koba'nın işleriyle fazla ilgilenme"ye başlayan Nikolayevski'ye soruşturma yapması için talimat verdiler. Fakat Nikolayevski tutuklandı. Stalin aniden ortadan kayboldu.[3]

Krupskaya o sırada Kiev'de bulunan Sergo'ya "'İvanoviç'i derhal Petersburg'a göndermemiz gerekiyor," dedi. Gelecekte SSCB'ye birlikte hükmedecek olan iki sert Gürcü, Stalin ve Sergo, yeni MK üyeleri olmanın tadını çıkarıyorlardı. Stasova yakınıyordu: "Sergo ve 'İvanoviç' verilen emirleri yerine getiriyorlar, fakat çevremizde olanlar hakkında hiçbir şey söylemiyorlar." Sonraki günlerde, Spandaryan da tutuklandı.

Stalin kuzeye doğru yola çıktı. Don kıyısındaki Rostov'da, istasyon büfesinde Spandaryan'ın kız arkadaşı Vera Şveytzer'le kısa süre görüştü. Moskova'ya vardığında* Sergo'yla buluştu. Birlikte Malinovski'yi ziyaret ettiler. Malinovski onları hemen ihbar etti. Gürcüler Moskova'dan ayrılırken Ohrana'nın peşlerinde olduğunu fark ettiler. Ajanlar onların trene bindiklerini saptadılar, fakat tren istasyondan ayrıldığında Stalin dışarı atladı. Petersburg'da Ohrana'nın Soso'nun kente gelmediğini saptaması altı gün sürdü.

Malinovski ve diğer ikili ajanların yardımıyla gizli polis MK'yı temizlemeye karar vermişti. 14 nisan günü Sergo da tutuklandı, fakat Soso üstün yeteneği sayesinde hayaletleri bir süre daha oyalamayı başardı ve gizlice başkente ulaştı.

Devrim ansızın kanlı bir yola saptı. 4 nisan günü Lena nehri üzerindeki Sibirya altın madenlerinde askerler işçilere ateşi açtı, 150 kişi öldü. *Zvezda*'da Stalin, "Lena'dan gelen silah sesleri sessizliğin buzunu kırdı," diye yazdı, coşkuyla "ve küskün halk ırmağı yeniden akmaya başladı. Buz kırıldı. İşte, başladı!" Grevler bütün imparatorluğu kapladı. Duma'da meydan okuyan İçişleri Bakanı Maklakov, kibirli bir tutumla, şu karşılığı verdi: "Gereken yapıldı. Bundan sonra da yapılacak."

Stalin heyecanlanmıştı. "Bizler, yaşıyoruz!" diye övündü bir makalesinde. "Kızıl kanlarımız, birikmiş bir gücün ateşiyle kaynıyor!" Lenin ilân etti: "Devrim yeniden başlamıştır."

Petersburg'da Stalin, proleter şair ve Duma'da Bolşevik milletvekili, evi parlamenter dokunulmazlıkla korunan N. G. Poletayev'in yanında kalıyordu. Orada, milletvekilinin yardımcısı Tatyana Slavatinskaya'yı da gördü. Stalin, "Poletayev'in dokunulmaz evi"nden "haftalık *Zvezda*'yı yönetmeye başladı." Tutku dolu makaleler yazıyordu. Troçki, bu yazıları, "Tiflis papaz okulunun vaaz dili," diyerek küçümser, fakat bu makaleler coşku yaratıyor ve geleceğin kasvetli ideolojik palavralarına hiç benzemiyordu. Alliluyev kızları o makaleleri yüksek sesle okuyorlardı. En sevdikleri yazı şu sözlerle başlıyordu: "Ülke, kölelerinin ayaklarındaki zincirlerle doğruluyor." Soso, herkesin hayran olduğu 1 Mayıs çağrısını,

* Moskovalı bir Bolşevik'in o sırada 9 yaşında olan oğlu, babasını ziyarete gelen bir Kafkasyalı'yı hatırlıyordu. Baba dışarı çıktığında, Kafkasyalı çocukla sohbet etti.Ayrılma vakti geldiğinde Kafkasyalı çocuğun yüzüne sert bir tokat atarak şöyle dedi: "Ağlama, küçük oğlan. Unutma, bugün Stalin [ya da o sırada kullandığı isim neyse] seninle konuştu!" Çocuk bu olayı anlattığında, anne ve baba öfkelendi. Fakat daha sonra dağlık Gürcistan'da bunun bir âdet olduğunu öğrenip şaşırdılar. Bu âdete göre, bir prens köydeki bir aileyi ziyaret ettiğinde, evin oğlunun yüzüne bir tokat atıp şöyle derdi: "Unutma, bugün Prens evinizi ziyaret etti."

adeta "kaynayan kızıl kanı"yla yazdı. Âşık olduğu doğayı anlatan ve çarpıcı bir ilahiyi andıran bu yazıyla, sanki romantik bir şair olduğu günlere geri dönüyordu: "Doğa, kış uykusundan uyanıyor. Ormanlar ve dağlar yeşeriyor. Çiçekler, kırları ve çayırları donatıyor. Güneş daha sıcak parlıyor artık. Havada yeni hayatın hazzını duyuyoruz ve dünya neşeyle dans etmeye başlıyor."*

Stalin yıllar sonra şunu hatırlar: "1912 yılının nisan ayında *Pravda* platformu üzerinde anlaşmaya vardık ve ilk sayı üzerinde çalışmaya başladık." Üç küçük odada kurulan ilk Bolşevik günlük gazete, legaldi. Ancak gazetenin illegal baş editörü Stalin, gazeteyi gözlerden uzak kalarak yönetiyordu. *Pravda*, Kazanlı bir zenginin 300.000 ruble tutarında bir mirasa konan oğlu ve Vyaçeslav Skriyabin'in –"Molotov"– çocukluk arkadaşı Viktor Tihomirnov'un parasıyla kuruldu. Tihomirnov, *Pravda*'nın kurucularından Molotov aracılığıyla binlerce ruble sağladı.

Stalin bu genç adamla tanışma vaktinin geldiğine karar verdi. Molotov'a matbaanın yakınlarında, bir dişçiye ait olan apartmanın arka avlusunda beklemesi söylendi. Stalin ansızın, bir odun yığınının ardından, gökten inmişçesine ortaya çıktı. Soso, gizemli davranmaktan hoşlanıyordu. Kaplanlara özgü bir sinsilikle bezenmiş karizması, o zamana kadar gerçek bir MK üyesiyle karşılaşmayan, hantal ve genç Molotov'u büyüledi.

"Onu daha önce hiç görmemiştim. Üzerinde psikonöroloji öğrencilerinin giydiği üniformalardan vardı. Tanıştık." Soso'nun çiçekbozuğu yüzü ve Gürcü aksanı Molotov'un dikkatini çekti. "Gereksiz tek bir saniye kaybetmeden en önemli konuları tartışlık. *Pravda* için bazı malzemeler verdi. Gereksiz tek bir jest sergilemedi. Daha sonra, tıpkı ortaya çıkışı gibi ansızın kayboldu. Çitin üzerinden atlayıp gitti ve bütün bunlar klasik bir sadelik ve incelikle yapıldı."

Ertesi gün, neredeyse âşık olan Molotov, bir arkadaşına heyecanla şöyle dedi: "Şaşırtıcı biri, içsel bir devrimci güzelliği var; iliklerine kadar Bolşevik, gizli

* Stalin "Son Nikola"nın rejimine var gücüyle saldırıyordu. İmparator ve imparatoriçe artık Sibiryalı şifacı, sefahat düşkünü ve tefsirci bir papaz olan Grigori Rasputin'e bel bağlamışlardı. Rasputin'in hükümdarlarla olan yakınlığı anlaşıldığında, hem monarşistleri hem de Marksistleri şaşırtan büyük bir skandal patlak verdi. Varis Çareviç Aleksey'in hemofili hastası olduğunu pek az kişi biliyordu. Nikola ve Aleksandra, sadece Rasputin'in çocuğun kanamalarını durduracağına ve onun acılarını azaltacağına inanıyorlardı. Sürekli değişen içişleri bakanları ve Ohrana yöneticileri Rasputin'i izlemeye başladılar ve açığa çıkardıkları eğlence âlemleri hem onun hem de imparatorun itibarını sarstı. İmparatoriçe bakanlarını giderek Rasputin'e yönelik tavırlarıyla yargılamaya başladı. Stalin, çar ve maiyetine,"özgürlük düşmanları, zindanlara, idam müfrezelerine tapanlar, hırsız işe subayları, soyguncu polisler, katil gizli polisler ve rezil Rasputinler! ... Üstüne üstlük, Lena altın madenlerindeki emekçilerin vahşi biçimde kurşuna dizilmeleri," derken bu ortamı yansıtıyordu.

faaliyetlerde bulunan bir militanın zekâsına ve kurnazlığına sahip..." Sonraki buluşmalarında, sabaha kadar konuştular. Bu buluşma, 41 yıl sürecek bir ortaklığın başlangıcıydı.

Soso tedbirli davranmakta haklıydı: Neredeyse dışarıda kalan tek MK üyesiydi. Sergo ve Spandaryan demir parmaklıklar ardındaydı. 22 Nisan 1912 günü *Pravda*'nın ilk sayısı yayımlandı. Stalin, parlamenter Poletayev'in dokunulmaz evinden dışarı çıktığı bir sırada, Ohrana tarafından tutuklandı. Haziran ayında, Malinovski'nin ihaneti sayesinde, dışarıda sadece tek bir etkisiz MK üyesi kalmıştı. Örgüt bir kez daha dağılmaktaydı. Stasova hasarı onarmak için alelacele Tiflis'ten başkente geldi, fakat o da tutuklandı.

2 temmuz günü Stalin üç yıl sürgün cezasına çarptırıldı ve Sibirya'ya sevk edildi.[4] Çevresindekiler ona "Firar-bilimi doktoru" ismini uygun görmüşlerdi. Bu, Stalin'in en kısa sürgünü olacaktı.

29

KAÇIŞ UZMANI: KAMO'NUN SIÇRAYIŞI VE SON BANKA SOYGUNU

Tomsk yolunda, Vologda yakınlarında bir yerde Stalin, Menşeviklerin Bakü soruşturmacısı Boris Nikolayavskiy'le karşılaştı. Soso ona hiçbir şey vermedi, fakat Nikolayevski'nin çok değerli mavi çay bardağını ödünç aldı ve daha sonra üstüne yattı.

18 Temmuz 1912 günü Tomsk'a vardı ve Obi Nehri'nin yukarısındaki Kolpaşevo'ya giden bir vapura konuldu. Kolpaşova'da bir haftalığına karaya çıkarıldı ve orada Baylov Cezaevi'nden Menşevik koğuş arkadaşı Simon Vereşçak'la buluştu. Stalin, varış noktası olan Narim'e ulaştırılmak üzere bir başka vapura bindirilmeden önce, Vereşçak ve bir Menşevik, aynı zamanda Ohrana ajanı olan Simon Surin'le yemek yedi. Narim'de, genç bir MK üyesi olan Yakov Sverdlov tarafından karşılandı.

Narim daha kötü olamazdı. Yüz elli evde 1.000 kişinin yaşadığı bu yerleşim yeri tarım kuşağının içinde kalıyordu. Ormanları hayat doluydu, fakat yaz mevsiminin ortasıydı ve bataklıklar sivrisinek kaynıyordu Sürgünlerin çoğu, kendi kahvehanelerini, kasap dükkânlarını ve mağazalarını işletiyorlardı. Stalin için en önemlisi, iki de kaçış bürosu vardı.

Ev sahibesi Yefrosina Alekseyeva, "göğsünü açıkta bırakan Rus işi yakasız bir beyaz gömlekle evime geldi," der. Onu atlatmaya çalıştı. Evde ayrı bir odada kalan iki sürgün vardı zaten. Fakat Soso, "sürgünlerin odasına girdi, çevreye bir göz attı, yoldaşlarıyla konuştu, sonra da yerleşti." Yanında Sverdlov da vardı.

Nijni Novgorad'dan zengin bir Yahudi matbaacının oğlu olan 27 yaşındaki Yakov Sverdlov'un yuvarlak çerçeveli gözlükleri ve gür saçları vardı, fakat en şaşırtıcı özelliği, zayıf ve "dikkati çekecek ölçüde kibar" olmasına rağmen, "gök gürültüsünü andıran bir ses"e sahip olmasıydı. "O küçücük adamdan bu canavar

sesinin nasıl çıkabildiğini şeytan bilir," diyerek gülerdi, Molotov. "İsrafil'in borusu!" Stalin'in nefret ettiği türden bir Yahudi entelektüeli andırıyordu, fakat aslında amansız ve mütevazı bir örgütçüydü. Rusya'daki en etkili iki Bolşevik, birbirine sinir olarak aynı odayı paylaştı.

Her zaman tembel ve bencil olan Stalin ev işlerinden kaytarıyordu. Titiz Sverdlov sonunda bütün işleri tek başına yapmaya başladı. Stalin, Sverdlov ve Alliluyev kızlanyla o günleri anarken, "İşleri Sverdlov'a bırakıp sıvışırdım," dedi. "Sverdlov ister istemez ev işlerini yapar, sobayı canlı tutar, ortalığı temizlerdi... Kimbilir kaç kez seni atlatıp ev işlerinden kaytardım. Sıra bana geldiğinde, uyanmış olsam da uyuyormuş gibi yapardım."

"Fark etmediğimi mi sanıyorsun?" dedi Sverdlov. "Asla gözümden kaçmazdı."

"Prens" olarak bilinen bir sürgünün önderlik ettiği yöredeki Gürcüler, Soso'nun "büyük bir adam" olduğunu duymuşlardı. Onun şerefine bir ziyafet düzenlediler. Misafirler Rusça ve Gürcüce şarkılar söyleyip, *lesginka* dansı yaptılar. Dans sırasında, 25 yaşındaki ev kadını Lukerya Tihomirova "çift düğmeli siyah bir palto giymiş Gürcü"ye çarptı. Adam kendisini Cugaşvili diye tanıttı. Fakat bu kez flört etmedi, içki bile içmedi. Lukerya'nın iki yaşındaki yeğenini dizinde hoplatarak oturdu.

Lukerya, hafiften cilveli bir tavırla, "Çok gençti," der. "Pipo içiyordu." Fakat Stalin, cilveye karşılık vermedi. MK üyesinin kafasında pek çok şey vardı: *Pravda*, Duma seçimleri ... ve bir banka soygunu. Orada uzun süre kalmaya niyeti yoktu.

Paris'ten Krakov'a taşınan Lenin ve Krupskaya, Soso ile Sverdlov'u kaçmaya teşvik ediyorlardı. İlk harekete geçen Sverdlov oldu, fakat yakalandı. Bu kez sıra Soso'daydı.

Ev sahibesi Alekseyeva şöyle der: "Oğullarım onu tekneyle ırmak limanına götürdüler."

Soso giderken ona, "Kitaplarımı yoldaşlarıma bırakıyorum," dedi. "Yolluk paketinden birkaç elma, şeker ve iki şişe iyi cins votka" aldı. Daha sonra Yakov ve Agafon Alekseyev'le tekneye binerek yola çıktı. Yakov Alekseyev, "o karanlık, kasvetli gece"yi hatırlar. Soso'yu, şafak sökerken rıhtıma bıraktılar. Ona ne zaman döneceğini sordular.

"Bekleyin,"dedi, Soso. "İleride görüşeceğiz." 1 eylül günü Tomsk'a giden bir vapura bindi. Sverdlov peşinden geldi ve birlikte seyahat ettiler. Her zaman bencil olan ve komutayı asla elden bırakmayan Stalin trende gezici tüccar pozunday-

dı. Bu yüzden birinci mevki bilet almış ve bir muziplik yaparak ufak tefek Sverdlov'u da kirli çamaşır sepetinde saklanmaya zorlamıştı. Yolda bir jandarmaya çattılar. Adam çamaşır sepetinden kuşkulandı. Tam süngüsüyle sepeti delecekti ki, Sverdlov bağırdı: "Bir dakika, burada adam var!" Gülmeye başlayan Stalin, tam zamanında rüşvet vererek arkadaşını kurtardı. Petersburg'a vardılar.* Kaçma uzmanı, Narim'de sadece 38 gün kalmıştı.[1]

Tahminen 12 eylül günü, "sakalları uzamış, kasketi buruşuk, ayakkabıları yırtık, üzerinde siyah bir gömlek ve eski bir ceket" olan Stalin, yine Nevski Bulvarı'nda bir aşağı bir yukarı turalıyor, şık erkeklerin ve modaya uygun giyinmiş zarif kadınların arasında tam da firar etmiş bir mahkûm gibi görünüyordu. Birden Kavtaradze'ye rastladı.

"Narim'den kaçtım," dedi Stalin. "Yolda bir şey olmadı, fakat güvenli evde kimse yok... İyi ki sana rastladım." Onun perişan Sibiryalı görünümü Kavtaradze'yi endişelendirdi. "Görünüşü Nevski Bulvarı'na uygun değildi." Onu hemen "bir tuğamiralin dul eşi"ne ait yeni bir güvenli eve götürdü. Bu kadın, muhtemelen Büyük Katerina'nın sarayına mensup bir aileden gelen Barones Marya Ştakelberg idi. Gürcü öğrencilere oda kiralıyordu. Bir süre sonra Stalin ve Sverdlov, Alluliyevler'e taşındılar.

Stalin, Stasova'nın evine uğradı ve Elena'nın tutuklandığı sırada erkek kardeşine emanet ettiği MK paralarını aldı. Daha sonra eski bir kız arkadaşına rastladı.

"Ders vermeye gidiyordum," der Tatyana Suhova. "Nevski Bulvarı'ndan geçerken biri omzuma dokundu. İrkildim, fakat tanıdık bir ses bana şöyle dedi: 'Korkma, Yoldaş Tatyana, benim!' Yoldaş Osip Koba yanı başımda duruyordu." "Bir işçi toplantısı"nda buluşmaya karar verdiler. Sonra birlikte yürüdüler. "Bir *café*'nin önünden geçerken, Yoldaş Koba kırmızı bir karanfil alıp bana sundu."

Günler sonra Stalin, kendisine bağlı Bolşevik militanların toplanmakta oldukları Tiflis'e ulaştı. Kamo dışarıdaydı.[2]

Stalin kaçık haydudu Kamo'nun yaşadıklarını uzaktan izlemişti. Tiflis'te Budu Mdivani ve Çintsadze, mahkûmu Metehi Kalesi'nin suçlu akıl hastaları koğuşun-

* Stalin bu öyküyü 1943'te Tahran Konferansı'na giderken Molotov'a ve damadı Yuri Jdanov'a anlattı. Narim'de bölge polisi ertesi gün Stalin'in kayıp olduğunu fark etti, fakat Tomsk'tan döneceğini düşünerek bekledi. O sırada polis Stalin'in kaçışını Tomsk valisine bildirdi. Vali alarm verdi. Alarmın verildiği 3 kasım günü, Stalin haftalardır Petersburg'daydı.

dan kaçırmak için hazırlık yapıyorlardı. Burada bir doktor Kamo'nun tuhaf davranışlarını kaydetti: "Binada tek bir fare olmadığı halde farelerin kendisini rahatsız ettiğine ilişkin şikâyetler. Hasta halüsinasyonlar görüyor. Tuhaf sesler işitiyor, birileriyle konuşuyor ve onlara yanıt veriyor." Onu gözleyen gardiyan, "Ter-Petrosyan'ın geceleri uyumadığını, havada bir şeyler yakalamaya çalıştığını, masanın altında süründüğünü, bir şeyler aradığını" görüyordu. Kamo "odanın içinde birilerinin kendisine taşlar fırlattığından, kim o diye sorduğunda 'şeytanın kardeşi' diye yanıtlandığından şikâyet ediyor" idi. Aslında Kamo kaçma planları yapıyordu.

Kamo'nun gardiyanı, Bragin adında saf biriydi. Kamo onu yavaş yavaş etkiledi, sonra kurye olarak kullanmaya başladı. Mdivani ve Kamo'nun kız kardeşleri Bragin'le buluştular; ona kaçış gereçleri, demir testeresi ve halat verdiler. Gardiyan bunları gizlice hastasına ulaştırdı. Kamo demir parmaklıkları kesti ve kesilen yerleri, görülmemesi için ekmekle sıvadı. Prangalarını kesmesi beş gün sürdü. Kestiği yerleri telle tutturdu.

15 ağustos günü, Mdivani ve Çintsadze'nin Mausercileri sokaktan üç kez mendil salladılar. Kamo prangaları ve demir parmaklıkları aştı ve duvardan aşağıya inmeye başladı. Fakat halat koptu ve Kura Irmağı'na düştü. Fazla yaralanmamıştı; ırmaktan çıktı, prangalarını suya fırlattı, en yakın sokağa kadar yürüdü, bir tramvaya bindi (peşine düşecek polis köpeklerini şaşırtmak için) ve Mausercilerle buluşmaya gitti.

Saşiko Svanidze, bir gece polisin kentte arama yaptığını ve gazetelerin bir kaçış olayını haber verdiğini hatırlar. "Yoldaş Budu Mdivani geldi ve Mişa'ya [Monoselidze, kocası] önceki gece Kamo'yu akıl hastanesinden kaçırdıklarını söyledi... Kamo'yu getirdiler, bir ay kadar bizimle kaldı." Saşiko, Stalin'in oğlu ve kendi çocukları bu süre içinde köyde kaldılar, fakat Kamo gayet nefis yemekler pişirerek bir ay boyunca Monoselidze'ye gayet iyi baktı. Daha sonra kılık değiştirdi, Batum ve İstanbul üzerinden yurtdışına kaçtı.

"Kamo, Paris'e, bize geldi," der Krupskaya. " Bir yanda İlyiç [Lenin] ile öte yanda Bogdanov ve Krasin* arasındaki bölünme yüzünden büyük bir sıkıntı içindeydi." En cüretli banka soygunlarını uğruna yaptığı üç adam arasındaki bölünme onu şaşırtmıştı. Kamo tereddüt içindeydi ve Lenin "Ateşli bir ruha sahip,

* Krasin sonunda aktif politikayı bıraktı; ancak Lenin devrimden sonra onun Bolşevik saflara dönmesini memnuniyetle karşıladı. Krasin'i Ticaret, Sanayi ve Ulaşım Komiserliği'ne ve sonra da Londra Büyükelçiliği'ne atadı. Mühendis olan Krasin, 1924 yılında öldükten sonra Lenin'in mumyalanması ve sergilenmesi fikrinin sahiplerinden biriydi. Kendisi de 1926 yılında öldü.

aşırı derecede cesur fakat saf olan bu adamı büyük bir şefkatle dinledi." Lenin de, Stalin gibi, kendi adamlarını denetlemenin onlarla ilgilenmeyi ve onlara sağlık hizmeti sağlamayı gerektirdiğini biliyordu. Kamo'nun sakat gözünün ameliyat masraflarını üstlendi. Brüksel'de yapılan ameliyatın ardından Kamo, Rusya'ya gizlice silah sokmak için harekete geçti. Bulgaristan'da ve İstanbul'da tutuklandıysa da her defasında kurtulmayı başardı. Tiflis'e dönen Kamo, Ekip'le bir araya geldi. Muazzam miktarda nakit taşıyan bir posta arabasının kentin ana caddesinden geçeceği haber alınmıştı. Tahminen 22 eylül günü, partinin Rusya içindeki mali meselelerinden sorumlu Stalin de Tiflis'e geldi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Stalin'in hatırladığı kadarıyla, muhtemelen Çintsadze, Kardjorskoye Karayolu'na çıkmadan önce, Erivan Meydanı'ndaki Tamamşev Kervansarayı'daki özel odada militanları coşturan bir konuşma yaptı.

24 eylül günü, Kamo ve Çintsadze, Kupriyaşvili ve yaklaşık 18 silahlı adamla Tiflis'in 5 km. dışında posta arabasını pusuya düşürdüler. Militanlar polise ve Kazaklara bomba attılar, üç polis ve arabanın sürücülerinden biri öldü. Bir diğer polis yaralanmasına rağmen soyguncuların ateş açtı. Şiddetli bir silahlı çatışma başladı. Militanlar parayı alamadılar; Kazaklar olay yerine geldi. Ekip nihayet çekildiğinde, Kazaklar peşlerine düştü, fakat ikisi de usta silahşor olan Çintsadze ve Kupriyaşvili kaçanları korumak için çatışmaya devam ettiler ve Kardjorskoye Karayolu'ndan aşağıya doğru dörtnala inen Kazakların yedisini vurdular.

Bu, Ekip'in son darbesiydi. Kamo 18 militanla birlikte saklanmakta olduğu yere kadar izlenerek yakalandı. Tutuklandılar. Kamo dört kez ölüm cezasına çarptırıldı.

Kamo, Çintsadze'ye, "Ölüm nedeniyle görevimden ayrılıyorum," diye yazdı. "Gayet sakinim. Mezarımın üzerinde daima beş karış çimen olmalı. Kimse sonsuza kadar ölümden kaçamaz. Herkes günün birinde ölmek zorunda. Fakat ben bir kez daha şansımı denemek istiyorum. Belki bir gün yine düşmanlarımızın haline güleriz..."[3] Bu pek muhtemel görünmüyordu.*

Soso, Tiflis'te fazla oyalanmadı.

* Kamo bir kez daha ipten döndü, 1913'te Romanov hanedanının üç yüzüncü yıldönümü münasebetiyle II. Nikola'nın çıkardığı kapsamlı aftan yararlandı. Kamo beş yıl cezaevinde kaldı, fakat devrimden sonra Stalin'le tekrar buluşacak ve son bir çılgınlık yapacak kadar yaşadı. Bk. Son Söz. Kadın militanlardan Anneta ve Patsiya, diğer pek çoğu gibi, tüberkülozdan öldü. 1930'ların sonunda sadece Aleksandra Darakvelidze ve Baçuya Kupriyaşvili, anılarını bırakacak kadar uzun yaşadılar.

30

GİZEMLİ VALENTİNA'YLA YOLCULUKLAR

Stalin, Petersburg'a döndü, başarısız soygun günlerinde *Pravda*'yı çıkardı, Molotov ve Tatyana Slavatinskaya'yla kaldı. Sürekli makale yazdı,* bir Manifesto taslağı hazırladı ve Duma seçimleri için aday belirleme çalışmalarını yönetti. Ekim ayı ortalarında Petersburg'daki Bolşevik adayların seçimini denetledikten sonra, Malinovski'nin Moskova'dan aday olmasını sağladı.

Soso'nun hayatı, yorucu "uykusuz geceler"le geçiyordu. "Sürekli yer değiştiriyor, bir caddeden diğerine geçiyor, arka sokakları tercih ediyordu," der Anna Alliluyeva. "Bir işçi kahvehanesinin önünden geçiyorsa, içeri girip bir bardak çay içer ve sabahın 2'sine kadar otururdu" ya da bir jandarmanın dikkatini çektiğinde, "sarhoş rolü yapar, bir kahvehaneye girip, ucuz sigara dumanları içinde araba sürücüleriyle şafak sökene kadar oturur, sonra bir arkadaşının evine uyumaya, özellikle de, Alliluyevler'in evine, duygulu Olga ve sevgili kızlarının yanına giderdi." Stalin genellikle "çok yorgun" olur, yemek odasındaki divana oturur, oracığa "yığılıp kalırdı."

Kızlar onu görünce sevinirlerdi; anneleri Olga, ona bakardı. "Soso, dinlenmek istiyorsan gidip yatakta yat," derdi Olga, "Bu kargaşanın ortasında kestirmeye çalışman hiç iyi değil..." Anna'nın sözlerinin satır araları okunduğunda, Soso'nun Olga'yla, en azından davaya adanmışlıkları bakımından, hâlâ özel bir ilişkisi olduğu anlaşılır. Yer değiştirirlerken, Olga'ya "Benimle gel" diyecekti. "Olga tek bir soru sormadı. Paltosunu giydi ve Stalin'le birlikte çıktı. Çeşitli sokaklara saptıktan sonra bir araba çevirip bindiler. Sonra Stalin bir işaret yaptı ve Anna arabadan indi. Peşindeki polisi atlatan Stalin, yola tek başına devam etti."

Stalin, Olga'yı Mariinksi Tiyatrosu'na davet etti: "Lütfen, Olga, hemen tiyat-

* Makalelerinde (Talleyrand'ın açıklamalarını kullanarak) döplomasi konusundaki kendi alaycı görüşlerini ve (Orwell'in uydurduğu kelimeden de çok önce) çift anlamlar konusundaki inancını dile getirmekteydi: "Burjuva diplomatları savaşa hazırlanırken yüksek sesle 'barış'tan söz ederler. Bir diplomatın ağzından çıkan sözler davranışlarına ters olmalıdır, aksi halde diplomat sayılmaz. Güzel sözler, karanlık davranışları maskeler. Ciddi bir diplomat tıpkı kuru bir su gibidir. Ya da ahşaptan demir.

roya gidelim. Tam oyun başlarken orada olacaksın." Fakat oyun başlamadan, şöyle dedi: "Bir kez olsun bir oyun izlemeyi çok isterdim, fakat yapamam." Olga tek başına içeriye girmek ve Mariinski'deki bir kutuya mesaj bırakmak zorunda kaldı.

25 Ekim 1912 günü, 6 Bolşevik ve 6 Menşevik İmparatorluk Duması'na seçildiler. Hiç de fena bir sonuç değildi. 1901'de Batum'da Stalin'i ölkelendiren Menşevik Karlo Çekidze, SD'nin grup başkanı oldu. Malinovski de yardımcılığına getirildi. "Altı Bolşevik" milletvekilinden ikisi Ohrana'nın Duma'ya seçtirmeyi başardığı ajanlardı. Bu, büyük bir *konspiratsiya* başarısıydı. Bu iki ajan sayesinde Ohrana, Lenin'in en yakın çevresine ulaştı.

Pravda'da Stalin, Menşeviklerle uzlaşma için ısrar ediyordu. Bolşevikler Duma'nın önünde bir gösteri yapmak istediklerinde, Menşevikler onları vazgeçmeye ikna ettiler. Bu gelişme Lenin'i kaygılandırdı. Stalin'in uzlaşmacı siyasetini bir dizi makaleyle topa tuttu. Dikkat çekici olan, Stalin'in Lenin'in makalelerinden 47'sini reddetmesiydi. O sırada Krakov'da bulunan Lenin, Stalin ile altı milletvekilini yanına çağırdı. Altı Bolşevik'ten biri bu olayı hatırlar: "Yoldaş Stalin, Bolşevik delegelerin derhal yurtdışına çıkarak Lenin'i ziyaret etmeleri gerektiğini söyledi."

28 ekim günü hayaletler Stalin'in, arkadaşı Kavtaradze'yi ziyaret ettiğini gözlemlediler. Fedorov'un lokantasında yemeğe gittiklerinde onları takip ettiler. Çok uygun bir andı. Fakat polis ajanları yemekten sonra Stalin'in ortadan kaybolduğunu fark ettiler. Soso'yu aradılar, fakat o çoktan kayıplara karışmıştı.[1]

Lenin, Bolşevik kuşağın gene özgür ve yetenekli kızlarından Valentina Lobova'ya Stalin'e eşlik etme talimatı verdi. Valentina, Lenin'in "dışişleri bakanı" ve gizli işler uzmanı Aleksander Şotman'ı, Stalin'i "azami hızla ve mutlak güvenlik içinde" Krakov'a getirmekle görevlendirdi ve "bu Lenin'in talimatıdır," diye ekledi. Stalin, "Valentina Lobova'nın eşliğinde Petersburg'a geldi" ve Şotman'ın nazik ifadesiyle, "cebinde mükemmel bir İran pasaportu olduğu halde, bir İran yurttaşı olarak bir otele yerleştirildi."

Şotman, Krakov'a gidiş yollarını anlattı. Ya daha riskli olan, Abo üzerinden güney yolu ya da daha uzun fakat daha güvenli olan, İsveç sınırını Haparanda'dan yürüyerek geçmeyi gerektiren yol izlenecekti. Stalin, Abo yolunu tercih etti. Yanında Valentina Lobova olduğu halde, kapalı bir arabaya binerek Petersburg'dan gizlice ayrıldı. Rus pasaportlarını kullanarak, Levaşovo İstasyonu'ndan Finlandiya trenine bindiler. Finlandiya'da, daha sonra Lenin'in koruması olan

Eyno Rahiya onlara Finlandiya pasaportları verdi ve Abo buharlı gemi iskelesine kadar çifte eşlik etti. "İki polis pasaportları inceledi. Yoldaş Stalin, Finli'ye hiç benzemese de, herhangi bir aksilik çıkmadı." Stalin ve Valentina, Baltık denizini geçerek Almanya'ya giden gemiye bindiler.

Soso'nun gizemli ilişkilerinden biri de buydu. Kod adı "Yoldaş Vera" olan Valentina, gene bir Ohrana köstebeği olan bir Bolşevik'le evli, güzel bir kadındı. Parti içinde asla bu kadar çok hain olmamıştı. Kocasının ikili ajan olduğunun farkında olup olmadığını bilmiyoruz, fakat Lenin'in ona güveni tamdı. Şotman'ın anıları, Soso'nun (hangi isimle düzenlediğini bilmediğimiz İran pasaportunu kullanarak) uzun süre Valentina'yla seyahat ettiğini gösterir. İlk olarak, Stalin'in Narım'den kaçmasından hemen sonra, "yaz sonu"nda, muhtemelen eylül ayında, Helsinki'ye giderek bir pansiyon odasında kaldılar. Şotman, Stalin ile Valentina'nın birlikte olduklarını ima eder. Eylül 1912'de yüzlerce kilometre seyahat eden çift, sevgili görünümündeydi. Tehlikeli görevlere birlikte giden yoldaşlar arasında yaşanan küçük aşk maceralarından biriydi bu. Valentina'nın kocası daha sonra hain olarak idam edildi. Bu ilişki, Stalin'in vefasız eşlere yönelik giderek artan güvensizliğine katkıda bulunmuş olmalı.*

Çift, o sırada Habsburg İmparatoru-Kral Franz Josef'in İkili Monarşisi kapsamında bir eyalet olan Galiçya'da, Krakov trenine bindi.[2]

Lenin, Krakov'a hayrandı. Galiçya'nın başkenti kadim bir Polonya kenti idi. Polonya krallarının lahitleri Kraliyet Şatosu'ndaydı. Ve burada bulunan Jagellonia Üniversitesi 1364'te kurulmuştu.

Lenin, Krupskaya ve Krupskaya'nın annesi, MK üyesi Zinovyev, karısı ve oğluyla birlikte, Lubomirski Caddesi'ndeki 49 numaralı apartmanda kalıyorlardı. Lenin ve Zinovyev, partinin 'Dış Büro'sunu oluşturuyorlar, Krupskaya ise Büro'nun sekreterliğini yapıyordu. Krakov entrikalarla kaynıyor ve Lenin'e kendi ülkesini hatırlatıyordu. "Paris ya da İsviçre sürgününün aksine," diyordu Krupskaya, "Rusya'yla sıkı bir bağlantı vardı." Kentte yaşayan 150.000 kişinin 4.000'i Rus İmparatorluğu'ndan gelen, çoğu Polonyalı sürgünlerdi. "İlyiç Krakov'u çok severdi. Neredeyse Rusya'dan farksızdı."

Lenin buz pateni yapmayı seviyor, bu arada Krupskaya fiyatların ucuz oldu-

* Valentina'nın kocası, gazeteci Aleksander Lobov, 1918'de Ohrana ajanı olduğu gerekçesiyle kurşuna dizildi. Karısı aklandı, fakat 1924'te tüberkülozdan öldü. Şotman 1920'lerde Lenin'le yakınlığını koruduysa da, 1939'da Stalin tarafından idam edildi.

ğu kadim Yahudi mahallesinde alışveriş yapıyordu. "İlyiç, ekşi Polonya sütünü ve mısır viskisini pek överdi." Lenin, Zinovyev'in oğluyla mobilyaların arasında saklambaç oynardı. "Siz karışmayın, biz oyun oynuyoruz," diyordu. Bu rahat görünüşün ardında, büyük bir sabırsızlıkla Stalin'i ve altı milletvekilini bekliyordu.

Kasımın ilk haftasında gelen Stalin, Leninler'le buluştu. Mutfaktaki divanda uyuyordu. Stalin, Malinovski ve gene bir Duma milletvekili olan Muranov, Menşeviklerle her türlü birleşme ya da uzlaşmaya kesin bir tutumla karşı çıkan Lenin tarafından azarlandılar ve ikna edildiler. Onun Bolşevikleri, ayrı bir parti olarak kalmak zorundaydılar.

Lenin eğitimli ve soylu olabilirdi; fakat neşeli yapısı ve demir iradesi sayesinde, sert eylem adamlarının üstesinden gelebiliyordu. Stalin'i pek güzel ağırladı ve onu rahatlatmak için elinden geleni yaptı. Yemek onları daha da yakınlaştırdı. Krupskaya, sosisli "Alman" yemekleri yapıyordu. Stalin bu duruma iki gün katlandıktan sonra daha fazla dayanamadı ve Lenin'e şöyle dedi: "Çok açım. Şiş kebap istiyorum." "Ben de," dedi Lenin. "Kurt gibi açım, fakat Nadya'yı üzmek istemiyorum. Paran var mı? Haydi gel, dışarıda yiyelim..." Gene de taktik konusunda anlaşamıyorlardı. Lenin'in Stalin'den daha katı olduğu pek çok konudan biri de buydu. Stalin söyleniyordu: "İlyiç, Altılar'ın sert bir siyaset, çoğunluk hizbini [Menşevikler] tehdit eden bir siyaset izlemesini tavsiye ediyor, fakat sonunda direnci kırılacak..."

On gün sonra Stalin, muhtemelen ailelerin akrabalarıyla birlikte sınırdan geçmelerine izin veren bir *polupaska* pasaportuyla Petersburg'a döndü. Lenin'in olup bitenleri anlamadığını düşünüyor ve inatçı bir Uzlaşmacı olmaya devam ediyordu; Lenin ise onu *Pravda*'nın başından almayı düşünüyordu.[3] Yeni Duma toplandığında Malinovski, muhtemelen Stalin tarafından yazılan, yabancılaşmış Menşevik gruba dostça yaklaşan bir manifestoyu okudu. Lenin'e meydan okuyan Stalin, çok eski Menşevik düşmanları Yordanya ve Yibladze'yle gizlice buluştu.*

Lenin, ulusal sorunu ve *Pravda* sorununu tartışmak için Stalin'in tekrar Krakov'a gelmesini ısrarla istiyordu. Önce Krupskaya, Stalin'i tutuklanmaktan kurtarmak için Krakov'a çekmeye çalıştı: "Vasilyev'i [Stalin] hemen işten çıkarın, aksi halde onu kurtaramayız. Ona ihtiyacımız var ve esas görevini yerine getirmiş bulunuyor." Stalin, sağlık durumunu gerekçe göstererek seyahatten sıyırdı.

Krupskaya, 9/22 aralık günü, Stalin'e bir mektup yazdı. Mektup "Değerli dost

* Sapkın düşmanla yapılan bu buluşma Sovyet döneminde gizli kalacaktı.

K. St.'ye" diye başlıyordu. Onun yeni ismi, Koba Stalin, ilk kez kısaltılmış olarak kullanılıyordu. Krupskaya şöyle diyordu: "Anlaşılan buraya gelmeyi düşünmüyorsunuz... Eğer öyleyse, kararınızı protesto ediyoruz... Sağlık durumunuzu dikkate almaksızın ... buraya gelmenizi ısrarla istiyoruz. Varlığınıza kesinlikle ihtiyacımız var. Farklı biçimde davranmaya hakkınız yok." Stalin yine Lobova'yla birlikte seyahate çıkmak için hazırlık yapmaya başladı. Lenin ve Krupskaya memnun oldular: "Vasya [Stalin] ve Vera'nın [Valentina] çocuklarla [Duma Altılısı] birlikte kısa süre içinde geleceklerini umuyoruz."

15 aralıkta Duma, Noel nedeniyle tatile girdi.[4] Stalin ve Valentina, muhtemelen yine en kısa fakat daha riskli yolu izleyerek Krakov'a gittiler.* Batıya doğru giden trende, iki yolcu milliyetçi bir gazeteyi yüksek sesle okuyordu. Stalin onlara, "Bu pislikten başka okuyacak şey bulamadınız mı!" diye bağırdı. Stalin ve Valentina, Rus-Avusturya sınırındaki bir Polonya kasabasında trenden indiler ve kaçakçılar gibi sınırı yürüyerek geçtiler.

Bu, Stalin'in yurtdışına yaptığı en uzun seyahat olacaktı. Bu yol onu, Büyük Savaş'ın eşiğinde Viyana'ya, uygarlığın dört yol ağzına götürecekti.

* Stalin'in Krakov'a yaptığı bu iki seyahat hakkında pek çok tartışma olmuştur. Kendisi de sınırı geçme konusunda pek çok öykü anlatırdı. (Yaşlı tiran sınır geçme, Lenin ve yiyeceklerle ilgili öyküyü en sevdiği gençlerden Yuri Jdanov'a anlatmıştır.) Yalan mı söylüyordu? Stalin kişisel anekdotlarında, özellikle çok iyi bilinen bir seyahatle ilgili öyküleri bütünüyle uydurmaktan çok, abartma eğilimindeydi. Belirgin biçimde yalan söylediğinde, bunu bizzat uydurmaz, propagandistlerinin verdiği bilgileri temel alırdı. En az bir kez bu yolu kullanmış olabilir. Şotman birinci seyahati bizzat düzenlediğini söyler; diğer kaynaklar bu seyahat hakkında tutarsızdırlar. Dolayısıyla yazar, Şotman'la buluşmaların, plan yapmak için zamanın bol olduğu birinci seyahatle ilgili olduğuna inanmaktadır. Fazla zamanın olmadığı ikinci seyahatte Stalin ve Valentina muhtemelen bir kaçakçı yolunu izleyerek riskli biçimde sınırı geçtiler.

31

VİYANA, 1913: MUHTEŞEM GÜRCÜ, AVUSTURYALI SANATÇI VE YAŞLI İMPARATOR

Stalin küçük sınır kasabasında kimseyi tanımıyordu, fakat bir fırsat yaratma ustasıydı. Sokakları arşınlarken, Polonyalı bir ayakkabıcıyla karşılaştı. Adam ona, "Yabancı mısın, sen?" diye sordu.

"Babam Gürcistan'da ayakkabıcıydı?" dedi Stalin. Gürcüler ile Polonyalıların Rusya Uluslar Hapishanesi'nin zincirlerini paylaştıklarını gayet iyi biliyordu. Polonyalı para istemeden ona yardım etti. Devrimden sonra Stalin, bu öyküyü anlatırken, "Çok eskiden tanışıyor gibiydik," der. "O adamın şimdi nerede olduğunu, ne yaptığını bilmek isterdim. Ne yazık ki, adını unuttum. Artık onu bulamam." Gençliğinde Stalin'e yardım eden pek çok kişi gibi, bu ayakkabıcı da, keşke o Gürcü'yü iki imparatorluğun arasındaki ormana gömseydim, diye düşünüyor olabilirdi. Stalin bu olayı anlatırken, Valentina Lobova'dan asla söz etmezdi.

Polonya Galiçyası'nda sınırı geçen Stalin, Lenin'e ulaşmak için sabırsızlanıyordu, fakat çok açtı. O günleri anlatırken, kendisiyle hafiften dalga geçerek, "Felaket acıkmıştım," der. Trzebinya'da istasyon lokantasına girdi. Polonyalı garsona Rusça seslendi. "Garson yemek siparişini aldı." Fakat yemek gecikti. Stalin öfkelenmeye başladı. Sonunda, "Bu ne rezalet!" diye bağırdı. "Benim dışımda herkese servis yapıldı." Polonyalı, çorbayı getirmiyordu. Stalin yerinden kalkıp çorbasını aldı. "Tabağı öfkeyle yere çaldım," der. "Garsona bir ruble fırlattım ve çekip gittim!" Leninler'e ulaştığında kurt gibi açtı.

İçeri girdiğimde yarım yamalak selamlaştık.

"Lenin, bana hemen yiyecek bir şeyler ver. Ölmek üzereyim. Dün geceden beri ağzıma lokma girmedi."

"Trzebinya'da niye yemedin? Orada çok iyi bir lokanta var."

"Polonyalılar bana yemek vermediler," dedi Stalin.

Lenin, güldü. "Kafan hiç çalışmıyor, Stalin," dedi. "Polonyalıların Rus-çayı ezen ulusun dili olarak gördüğünü bilmiyor muydun?"[1]

Lenin, milliyetler "uzmanı" olarak gördüğü adamın bu aymazlığına –ya da "büyük Rus şovenizmine– şaşmış olmalı. Fakat Stalin gelecekte, Polonya'nın bağımsızlığını savunan her türlü düşünceyi, Ruslara özgü derin bir düşmanlıkla karşılayacaktı.*

İki adam ilk kez bu kadar yakınlaşmıştı. "Beni çok iyi ağırladılar," der Stalin, yaşlılık döneminde. "Beni dışarı bırakmazdı [Lenin]. Ailesiyle birlikte kalmaya ikna etti beni. Sabah kahvaltısını orada yapar, öğle ve akşam yemeklerini orada yerdim. Bu kuralı sadece iki kez bozdum. Krupskaya'ya akşam yemeği için dışarı çıkacağımı söyledim ve pek çok *kafé*'nin bulunduğu eski Krakov semtlerinde dolaştım." Stalin'in en sevdiği lokanta, orta Pazar Meydanı'nda hâlâ durmakta olan Hawelka idi. Stalin, yemek için dışarı çıkınca, Lenin kaygılandı.

"Bak eski dostum, tam iki kez dışarıda yemek yedin. Yoksa sana iyi bakmıyor muyuz?"

"Ne münasebet, Yoldaş. Ben çok memnunum, fakat size yük olmak beni biraz huzursuz ediyor."

"Ama sen bizim misafirimizsin," diye diretti Lenin. "Senin lokantada yemekler nasıl?"

"Yemekler iyi, bira ise mükemmel."

"Ah, şimdi anladım. Demek biranı özlüyorsun. Bundan sonra evde de bira içebileceksin." Lenin hemen, "kayınvalidesine, misafir için her gün iki üç şişe bira almasını söyledi." Stalin bir kez daha Lenin'in aşırı misafirperverliğine boyun eğmek zorunda kaldı.

Krupskaya, o günleri hatırlarken, "İlyiç, *Pravda* konusunda çok endişeliydi," der. Stalin'in uzlaşmacı başyazıları, onu gerçekten öfkelendiriyordu. "Stalin de sinirliydi. Durumu nasıl düzelteceğini düşünüyordu." Lenin, bir milliyetler siyaseti oluşturarak *Pravda*'yı denetim altına almak ve çok değer verdiği militanını yükseltmek gibi ikili bir sorun üzerinde kafa yoruyordu. Milliyetler konusunda Rus olmayan –ve kesinlikle Yahudi de olmayan– bir Bolşevik uzmana ihtiyacı vardı. Üç yıl kadar önce, milliyetler konusunda Stalin'in'in uzmanlığının Yordanya'nınkinden üstün olduğunu söylemişti. Bu noktada, bir taşla iki kuş vura-

* Stalin bu öyküyü Aralık 1941'de verilen bir Kremlin ziyafetinde Polonya Büyükelçisi Stanislaw Kot'a anlattı.

bileceği bir çözüm görüyordu.

Lenin ona, Petersburg'a döneceği yerde, Bolşeviklerin yeni milliyetler siyaseti hakkında bir deneme yazmak üzere kalmasını önerdi. Stalin kabul etti.

Tahminen 28 Aralık 1912 günü, Lenin, Stalin ve Zinovyev; Malinovski ve diğer Duma milletvekilleriyle bir araya geldi. Toplantıya, Stalin'in arkadaşı Valentin Lobova ile Viyana'da yaşayan zengin bir Bolşevik çift, Aleksander ve Elena Troyanovski de, çocuklarının Letonyalı dadısıyla birlikte katıldılar. O sırada 19 yaşında olan dadı, Olga Veyland, o günleri hatırlarken, "Koba sesini fazla yükseltmeden," fakat "çok ölçülü bir tarzda ... tartışmaya yer bırakmayacak kadar kesin bir mantıkla konuşuyordu," der. "Zaman zaman yandaki odaya geçiyor ve volta atarak içerideki konuşmaları dinliyordu."

Stalin, Lenin'e direnmeye devam ediyordu. Malinovski ise, gayet kuşkulu nedenlerle Lenin'i, büyük bir coşkuyla destekliyordu. Lenin ve Ohrana SD'nin yeniden birleşmesine birlikte muhalefet ediyorlardı. Gizli polis, Malinovski'ye sertlik çizgisini izlemesi için talimat vermişti. Stalin ise hâlâ birkaç Menşevik'in dönüştürülebileceğini öne sürüyordu. Lenin'in "işbirliği yapmanın ve sert siyaseti ertelemenin bir süre için daha iyi olduğu"nu anlayacağını umuyordu. Bu arada Duma Altılısı'nın gerçek bir lidere ihtiyacı vardı. Bu lider de kendisiydi, kuşkusuz.

Stalin, "Burada dayanılmaz bir atmosfer var," diye yazdı, Petersburg'a. "Aşırı işgüzarlık var, lanet bir işgüzarlık, [fakat] benim durumum aslında çok kötü değil." Daha sonra, eski dostu Kamenev'e neredeyse bir aşk mektubu yazdı: "Burnunun ucuna bir Eskimo öpücüğü konduruyorum. Şeytan alsın canımı! Seni çok özledim. Yemin ediyorum, bir köpek gibi özledim seni! İnan ki, candan bir sohbet edecek tek bir kişi, kesinlikle tek bir kişi yok burada. Bir şekilde buraya, Krakov'a gelemez misin?"

Bu arada Stalin, Krakov'da yeni bir arkadaş edindi: Malinovski. Tecavüz sanığı ve Ohrana ajanı, Stalin'den iki yaş büyüktü. O sırada İmparatorluk Polis Müdürü yılda 7.000 ruble alırken, Malinovski'nin Ohrana'dan aldığı maaş, yılda 8.000 ruble idi.

Molotov onu, "hayat dolu, becerikli ve yakışıklı" biri olarak hatırlar. "Görünüşü biraz Tito'yu andırırdı." Stalin ona samimi mektuplar yazar ve "Stefanya ve çocuklar"a sevgiler gönderirdi. Malinovski, tam bir düzenbazlık örneği olarak, başka Bolşevikleri ihanetle suçluyor, böylece dikkatleri kendinden uzak tutmaya çalışıyordu. Fakat ikili hayatın yarattığı baskı onu çöküntüye doğru itmeye başlamıştı.

1912 yılının son günü yapılan son toplantıda Stalin, Lenin'e teslim oldu. Le-

nin, büyük bir coşkuyla Kamenev'e şöyle yazdı: "*Bütün* kararlar *oybirliğiyle* alınıyor. Devasa bir başarı." Fakat Stalin'in geri çekilişi, biraz acılı oldu. Malinovski'nin Ohrana'daki şeflerine verdiği rapora göre, o toplantıda, Bolşevik mekanizma yeniden kuruldu. Bir Dış Büro (Lenin ve Zinovyev; Sekreter: Krupskaya) ile Stalin ve Sverdlov'un hâkimiyetinde, sekreterliğini Valentina Lobova'nın yaptığı bir İç Büro oluşturuldu. Bundan böyle Sverdlov, *Pravda*'nın baş editörü olacaktı.* Stalin, *Pravda*'nın başından alınmış, ancak Rusya'da, teorisyenlik gibi prestijli bir misyona sahip, kıdemli bir Bolşevik olarak (ayda 60 ruble maaşla) ortaya çıkmıştı. Stalin, artık milliyetler sorunu gibi zor bir konuda yazıyor, Lenin'in önerilerinden yararlanıyordu. Stalin hazırladığı ilk taslağı Petersburg'a gönderdi.

Toplantıdan sonra, Lenin ve Bolşevikler Yeni Yıl'ı kutlamak için hep birlikte tiyatroya gittiler. Fakat Olga Veyland'ın hatırladığı kadarıyla, "Oyun çok kötüydü. Vladimir İlyiç eşiyle birlikte yarıda çıktı." Lenin, Stalin ve diğerleri, 1913 yılının gelişini bir lokantanın özel odasında kutladılar. Veyland yaşlılık döneminde, o gece Stalin'in kendisiyle flört ettiğini açıkladı. "Lenin çok neşeliydi, şakalar yapıyor, gülüyordu. Şarkı söyledi, oyunlarımıza bile katıldı."[2]

Kısa süre sonra Stalin, buz kesmiş bir Viyana'da karlarla kaplanmış olarak, Troyanovskiler'in kapısını çaldı. Lenin onlar için, "İyi insanlar," derdi. "Çok paraları var!" Aleksander Troyanovski yakışıklı ve genç bir soyluydu. Orduda subay olarak bulunmuş, Rus-Japon Savaşı sırasında Marksizmi benimsemişti. *Prosveşçenye* (Aydınlanma) adında bir dergi çıkarıyordu. Dergide Stalin'in bir denemesi de yer alacaktı. Almanca ve İngilizceyi akıcı biçimde konuşan Troyanovski, doğuştan soylu karısı, güzel Elena Rozmiroviç'le birlikte, Schönbrunnerschloss Strasse 30 numarada, konforlu bir apartman dairesinde yaşıyordu.** Bina, yaşlı İmparator Franz-Josef, Schönbrunn Sarayı'ndaki konutundan Hofburg'daki makamına her gün gidip gelirken kullandığı bulvarın üzerinde yer alıyordu.

1848'den beri saltanat süren, koca bıyıklı, antika Habsburg Kayzeri, omuzlarında sarı-siyah panter kürkleri olan Macar atlıların eşliğinde, üzerinde süslü siyah beyaz üniformalı, beyaz peruklu muhafızların bulunduğu ve sekiz beyaz atın

* Stalin'in Tiflis'ten arkadaşı Kalinin, bir süre kadar kendisinin bir Ohrana ikili ajanı olduğundan kuşkulanıldığı için MK'ya alınmadı. Bolşevikler, partinin göbeğinde yer alan Malinovski'nin ihanetine uğrarlarken masum bir yoldaşlarından kuşkulanıyorlardı.

** Günümüzde hâlâ varlığını sürdüren bina pansiyon olarak kullanılmaktadır: Pension Schönbrunn. Binanın kapısına 1949 yılında mavi renkli bir plaket konuldu. Üzerinde şu sözler yazılıydı: J. V. STALİN OCAK 1913'TE BU BİNADA KALDI. ÖNEMLİ ESERİ "MARKSİZM VE ULUSAL SORUN" BAŞLIKLI ÇALIŞMASINI BURADA YAZDI.

çektiği altın yaldızlı bir arabada seyahat ediyordu. Stalin bu ihtişamlı geçişi gözden kaçırmış olamazdı. Fakat bu manzarayı seyreden tek müstakbel diktatör o değildi. 1913 yılının ocak ayında, yirminci yüzyıl devlerinin Viyana'daki rol dağılımı, ancak bir Tom Stoppard piyesinde görülebilecek türdendir.* O sırada, Stalin'inki kadar ihtişamlı olmayan bir adreste, Brigettenau semtindeki Meldemannstrasse üzerinde, sadece erkeklerin kalabildiği çok ucuz bir otelde, başarısız bir Avusturyalı genç sanatçı yaşıyordu: Adolf Hitler. O sırada, 23 yaşındaydı.

Soso ve Alfred'in Viyana manzaralarından birini paylaştıkları kesindir. Hitler'in en yakın arkadaşı Kubizek şunu hatırlar: "Sık sık Schönbrunn'dan Hofburg'a arabasıyla giden yaşlı imparatoru seyrederdik." Her iki diktatör de imparatora kayıtsız, hattâ küçümseyen bir tavırla bakıyordu. Stalin bundan hiç söz etmedi ve "Adolf fazla coşku duymazdı, çünkü imparator, tıpkı temsil ettiği devlet gibi onu pek ilgilendirmiyordu."

Viyana'da hem Hitler hem de Stalin, farklı biçimlerde olsa da, ırk meselelerine kafayı takmıştı. Bu antika saray maiyeti, Yahudi entelektüeller ve ortalığı karıştıran ırkçı tipler, *kafé*'ler, bira salonları ve saraylar kentinde, nüfusun sadece % 8,6'sı gerçek Yahudi idi; fakat onların, Freud, Mahler, Wittgenstein, Buber ve Schnitzler'de cisimleşen kültürel etkileri çok daha büyüktü. Hitler, Führer olduğunda kendi Avrupa imparatorluğuna dayatacağı ırksal üstünlüğe ilişkin anti-Semitik *völkische* teorilerini oluşturuyordu; bu arada, milliyetler meselesiyle ilgili araştırmalar yapan Stalin, Sovyetler Birliği'nin prototipini oluşturan, dışandan bakıldığında özerk olmakla birlikte merkezi bir otoriteye bağlı yeni bir enternasyonalist imparatorluk fikrini biçimlendiriyordu. Yaklaşık otuz yıl sonra, bu iki adamın farklı ideolojilere dayanan devlet yapıları, insanlık tarihinin en vahşi çatışmasında karşı karşıya gelecekti.

Yahudiler her iki vizyona da uymuyorlardı. Hitler'i tiksindiriyor ve tahrik ediyorlar, fakat onların "gizemli" doğasına saldıran Stalin'i de öfkelendiriyor ve şaşırtıyorlardı. Hitler için bir ırk olmanın ötesindeydiler, Stalin ise onların bir ulus oluşturabilecek özelliklere henüz sahip olmadıklarını düşünüyordu.

Ancak geleceğin iki diktatörünün ortak bir Viyana eğlencesi de vardı: İkisi de, Franz-Josef'in Stalin'in kaldığı yerin yakınlarındaki sarayın çevresindeki parkta yürüyüş yapmaktan hoşlanıyordu. 1939'da Molotov-Ribbentrop Paktı'yla müttefik olduklarında bile tanışmadılar. Birbirlerine en fazla yaklaştıkları anlar, muhtemelen bu yürüyüşler sırasında gerçekleşti.

* Gelecekte Mareşal Tito adını alacak olan Josip Broz da, burada bir teknisyen olarak çalışmaktaydı.

Troyanovskiler'in dadısı Olga Veyland, "Yoldaş Stalin bizimle birlikte kaldığı bu birkaç hafta içinde bütün zamanını ulusal sorun çalışmalarına ayırdı," der. "Çevresindeki herkesi çalışmalarına katıyordu. Bazıları Otto Bauer'i, bazıları da Karl Kautski'yi inceliyordu." Çalışma kesintili olsa da devam ediyordu. Ancak Stalin Almanca okuyamıyordu. Dadı ona yardımcı oldu. Ona yardımcı olan biri daha vardı. İlk kez karşılaştığı genç bir Bolşevik: Nikolay Buharin, ateşli gözleri ve çenesinde bir keçi sakalı olan entelektüel bir cin. "Stalin'in kaldığı süre içinde Buharin her gün evimize geldi," der Olga Veyland. Stalin dadıyla flört etmeye çalıştı, fakat kız, neşeli, nüktedan Buharin'i tercih etti. Bu arada dadı, Stalin'in gömleklerini ve çamaşırlarını da yıkıyordu. Stalin öldükten sonra yakındığına bakılırsa, üzerinde fazla iş yükü vardı.

Stalin ile Buharin gayet iyi anlaşıyorlardı. Stalin sürgünden ona yazacaktı. Bu ilişki, 1920'lerin sonunda siyasal ortaklıkla zirveye ulaşan bir beraberliğin başlangıcı oldu. Fakat Stalin, Buharin'e hem hayrandı hem de onu ölümüne kıskanıyordu. Viyana'da başlayan bu dostluk, 1930'larda Buharin'in kafasına sıkılan bir kurşunla sona erecekti.

O sırada Troçki de Viyana'ydı. "Skobelev'in evinde, semaverin yanındaki masada oturuyordum," der. "Ansızın kapı açıldı ve içeriye o ana kadar hiç görmediğim bir adam girdi. Kısa boylu ... zayıf ... yüzü çiçek bozuğu, kahverengi teni griye çalan biri... Bakışlarında dostluğu andıran bir şey görmedim." Bu adam Stalin'den başkası değildi. "Semavere gitti ve bir bardak çay aldı. Sonra, geldiği gibi sessizce gitti. Üzerimde çok rahatsız edici, fakat olağandışı bir izlenim bırakmıştı. Belki de sonraki olaylar ilk karşılaşmamızın üzerine bir gölge düşürdü."

Stalin, "sahte kaslı, şamatacı dandik şampiyon" dediği Troçki'yi, daha o zamanlar küçümsüyordu. Bu görüşünü asla değiştirmedi. Troçki ise Stalin'in sarı gözleriyle karşılaşınca ürpermişti. O gözler, "nefretle parlıyordu."

Stalin'in Troyanovski'nin evinde kalması esinleyici oldu. Daha sonra kendisinin de teslim ettiği gibi, bu misafirlik, uygar Avrupa hayatıyla ilgili ilk deneyimiydi. Yukarıdan caddeye bakan bir odada kaldı ve "orada günlerce çalıştı." Akşam üstü, Troyanovskiler'le birlikte Schönbrunn Parkı'nda dolaşmaya giderdi. Akşam yemeklerinde, bazen geçmişinden söz eder, Lado Ketshoveli'yi anar, onun cezaevinde nasıl vurulduğunu anlatırdı. Genellikle asık suratlıydı. O sırada Petersburg'a dönen Malinovski'ye, "Selam dostum," diye yazdı. "Şimdilik Viyana'da yaşıyorum ve bir şeyler yazıyorum. Görüşmek üzere." Gene de bir geliş-

me vardı. "Önceleri utangaç ve tek başınaydı," der Olga Veyland. "Zamanla daha rahat ve neşeli biri oldu." Troyanovski'nin soylu kibarlığından rahatsız olmuyordu. Tam aksine, hayatı boyunca ondan hoşlanmaya devam etti.

Küçük Galina Troyanovskaya, o sırada neşeli bir çocuktu. Stalin'le arası çok iyiydi. "Büyüklerle birlikte olmayı severdi." Stalin onunla oynar, onu "Kafkasya'nın yeşil çikolatayla kaplı dağları"na götüreceğini söylerdi. Kız inanmadığında, Stalin "çok yüksek sesle gülerdi." Fakat küçük kız bazen ona sitem ederdi: "Hep uluslardan söz ediyorsun!" Stalin Schönbrunn parkında ona şekerleme alırdı. Bir keresinde annesiyle iddiaya girdi. İkisi aynı anda Galina'ya sesleneceklerdi. Stalin kızın şekerleme alması için kendisine doğru koşacağını söylüyordu. Bir deneme yaptılar. Galina, Soso'ya koşarak, onun insan doğasına ilişkin sinik sezgilerini doğruladı.*

Stalin, Malinovski'den makalenin ilk taslağını iade etmesini istedi. Metni gözden geçirmek istiyordu. Şu sözleri ekledi: "Anlat bana: 1. *Pravda* ne âlemde? 2. Senin hizbin ne âlemde? 3. Grup ne yapıyor?... Sevgiler, Vasili." Stalin, Viyana'yı sonsuza dek terk etmeden önce makaleyi yeniden yazdı.**

Onu Krakov'da Lenin, Petersburg'da ise bir ihanet pususu bekliyordu.[1]

---

* Bolşevizmin karışık ilişkilerle dolu dünyasında, Elena daha sonra Troyanovski'den boşandı ve Malinovski'yle (Malinovski'nin anlatımına göre) bir aşk ilişkisi yaşadı. Daha sonra önemli bir Bolşevik'le, Lenin'in ilk hükümetinin üyesi, daha sonra Kızıl Ordu başkomutanı ve nihayet sert Adalet Halk Komiseri olan ve Büyük Terör sırasında kendisi de kurşuna dizilen Nikolay Krilenko'yla evlendi. Bereket Krilenko 1920'lerde Elena'yı terk etti. Bu ayrılık muhtemelen kadının hayatını kurtardı. Elena, Terör'den sağ çıktı, arşiv memuru olarak sakin bir hayat sürdü ve 1953'te yatağında öldü. Troyanovskiler'in kızı Galina, önemli Bolşeviklerden, Stalinist Politbüro üyesi, kadın düşkünü ve aşırı içki tüketen Valeryan Kuybişev'le evlendi. Kuybişev karısına kötü davranıyordu. Stalin'in, Kuybişev'in içki ve kadın düşkünlüğünü bilseydim müdahale ederdim, dediği söylenir. Kuybişev'in 1935'te alkolizmden kuşkulu biçimde ölmesi Stalin'i memnun etti. Dadı Olga Veyland, parti ve Komintern'de bir *aparatçik* oldu, genç yaşta emekliye ayrıldı ve uzun yaşadı. Troyanovski'nin kaderi, Bolşeviklere ters düşmesine rağmen, çok farklı oldu: bk. Son Söz.

** *Marksizm ve Ulusal Sorun*, Stalin'in en ünlü eseriydi: uzun hayatı boyunca kitabı tekrar tekrar gözden geçirdi. Kitap, Lenin'in "parti içinde bir Avusturya federasyonu" dediği yaklaşımı öneren Avusturyalı sosyalistlere bir yanıttı. Lenin her zamanki gibi, ideolojik yaklaşımının yanı sıra pratik ve ileri görüşlüydü. Kültürel özerkliğin ya da ulusal ayrılmanın çeşitli biçimlerini savunan Bund ekibinin ya da Gürcü Menşeviklerin partiyi ve sonunda Rus İmparatorluğu'nu Bolşevizm'in iktidarında bile yönetilemez hale getireceğinden korkuyordu. Özerklik düşüncesini ve ayrılma hakkını, her iki konuda da güvence vermeksizin savunan bir teoriye ihtiyacı vardı. Lenin ve Stalin, merkezi bir devletin önünde hiçbir engelin bulunmaması gerektiği konusunda anlaşıyorlardı. Stalin, ulusu, "dil, toprak, iktisadi hayat ve psikolojik oluşum benzerliğiyle bir araya gelen, tarihsel olarak oluşmuş istikrarlı bir insan topluluğu" olarak tanımladı. Yahudiler konusunda Stalin, şunu soruyordu: "Birbirini anlamayan, yeryüzünün farklı bölgelerinde yaşayan ... hep birlikte ne bir savaş ne de bir barış eylemini gerçekleştiren, Gürcü, Dağıstanlı, Rus ve Amerikalı Yahudilerden oluşan bir Yahudi ulusu ne tür bir ulustur? Onlar asimile olmaktadırlar," çünkü "belirli bir bölgeyle anılan istikrarlı ve geniş bir tabaka..." oluşturmazlar. Stalin Avusturya Marksizmi'ne ve ulusal özerlik düşüncesine saldırdı, fakat Kafkasya için "bölgesel özerklik" fikrini kabul ediyordu. Ayrılma hakkı tanınıyordu (teoride), fakat bu hak kullanılmamalıydı. Çalışmanın tarzı ve üslubu iyi değildi, fakat bir zekâ ve sezgi ürünüydü; Stalin, SSCB'yi oluşturan bir cumhuriyetler ağı oluşturduğunda bir gerçeklik haline geldi. Bu tez güncelliğini korumaktadır, çünkü 1991'de Sovyetler Birliği dağıldığında Çeçenistan gibi özerk cumhuriyetlerin değil, Ukrayna, Estonya ve Gürcistan gibi tam cumhuriyetlerin bağımsız olmasına izin verildi.

32

GİZLİ POLİSİN BALOSU: KADIN KIYAFETİ VE İHANET

"Lenin'le görüşmek için Krakov'a döndüm," der Stalin. "İki gün sonra Lenin beni davet etti. Elyazmalarının masanın üzerine yayılmış olması dikkatimi çekti Tam karşısına oturmamı söyledi."

Lenin etkilenmişti. Biraz yukarıdan bir tavırla, "Bunu gerçekten sen mi yazdın?" diye sordu.

"Evet, Yoldaş Lenin, onu ben yazdım. Yanlış bir şey mi var?"

"Hayır, tam aksine, harika bir şey bu."

Lenin metnin parti siyaseti olarak yayımlanmasına karar vermişti. "Bu makale *çok iyi*!" dedi Kamenev'e. "Bu bir savaş konusu ve Bundcu saçmalığa karşı ilkeli muhalefetimizden zerre kadar taviz vermeyeceğiz!" Gorki'ye yazdığı bir mektupta da, Stalin'i "muhteşem Gürcü," diye övdü.

Soso, makaleyi, 1913 yılının mart ayında ikinci kez kullandığı "K. Stalin" imzasıyla yayımladı. Makalelerini 1910'dan itibaren "K. St.", daha sonra K. Safin" ve "K. Solin" diye imzalamaya başlamıştı.

Gizlilik genellikle rastgele seçilen bir takma isimler listesini gerektiriyordu. Ulyanov, "Lenin" adını Sibirya'daki Lena nehrinden almış, fakat bunun dışında 160 takma isim kullanmıştı. "Ne Yapmalı?" başlıklı makalesini "Lenin" diye imzaladığı için bu isimde karar kıldı. Aynı şekilde, Soso'nun da "Stalin" isminde karar kılmasının bir sebebi, kendisine ün kazandıran milliyetler makalesini bu imzayla yayımlamasıydı. Böyle bir saplantısı olmasaydı, tarihe belki de "Vasilyev" ya da "İvanoviç" olarak geçecekti.

"Stalin" isminin bir diğer cazibesi, "Lenin" ismini biraz andırmasıydı. Fakat Stalin takma isimlerini genellikle birlikte olduğu kadınların isimlerinden alıyordu. Kız arkadaşı Ludmilla Stal'ın ona bu ismi esinlemiş olması mantıklıdır. Ken-

disi bunu asla kabul etmemiştir. Bir mülâkat sırasında şöyle dedi: "Bu ismi bana yoldaşlarım verdi. Bana uygun olduğunu düşündüler." Molotov, bunun doğru olmadığını biliyordu: "O ismi kendisi taktı." Fakat, Çelik Adam anlamına gelen bu katı yürekli "endüstriyel isim" onun kişiliğine uygundu ve bir Bolşevik'in nasıl biri olması gerektiğini gösteren bir sembol niteliğindeydi.*

Kafkasyalı olmaktan asla vazgeçmeyerek, Gürcü "Koba"yı, Slavca "Stalin"le birleştirdi. Ancak ikinci isim Rusça idi. Fakat dostları ona hâlâ "Soso" diyorlardı. Bundan sonra Stalin, tarihçi Robert Service'ın "iki uluslu kişilik" dediği şeyi benimsedi. 1917'den sonra ise dörtlü bir karakter kazandı: Milliyet olarak Gürcü, sadakat bakımından Rus, ideoloji olarak enternasyonalist ve yurttaş olarak Sovyet.

"Stalin" bir takma isim olarak başladı, bir imparatorluk ve bir din olarak sona erdi. Diktatör Stalin, haylaz oğlu Vasili'yi soyadını istismar ettiği için azarlarken, ona şöyle bağırıyordu: "Sen Stalin değilsin. Hattâ ben de Stalin değilim! Stalin, Sovyet iktidarıdır!"

1913 yılının şubat ayı ortalarında, yeni ismiyle "Koba Stalin", Bolşeviklerin her adımda Malinovski'nin ihanetine uğrayarak sürekli bir kaçış halinde oldukları Petersburg'a döndü.[1]

Stalin, Troyanovskiler'e yazdığı ve Ohrana tarafından açılan bir mektupta, "Tam bir tutuklama, arama ve baskın cümbüşü var," diyordu. Fakat altı yaşındaki Galina'ya verdiği sözü unutmamıştı: "Galoçka çikolatası gönderiyorum."

Yetkilerini artık doğruca Lenin'den alan ve Ohrana tarafından giderek kuşatılan Stalin, gizlenmeye çalışmıyordu. Şehrin merkezindeki Şpalernaya Caddesi'nde, milletvekilleri Badayev ve Samoylov'un apartman katında kalıyor, gene bir milletvekili olan Petrovski'nin evinde yapılan toplantılara katılıyordu. Bir mektubunda şu sözlerle yakınıyordu: "İşinde uzman kimse kalmadı. Neredeyse her işi ben yapıyorum."

* Bu ismin daha önceki versiyonları, "Solin" ya da "Safin" yazım hatalarına yol açabilirdi, çünkü *sol*, Rusça "tuz" anlamına geliyordu: "Tuz Adam" son versiyonun metalik parıltısına sahip değildi. Vera Şveytzer, 1912 yılının nisan ayında *Zvezda*'nın dizgisi yapılırken yaşanan bir olayı anlatır: "Bir keresinde yayın kurulu imzayı keyfi olarak değiştirdi. Ertesi gün J. V. Stalin *Zvezda*'yı açıp "Solin" imzasını gördüğünde, güldü: 'Ödünç alınmış bu saçma isimlerden hoşlanmıyorum'". 1913 yılının ocak ayına kadar "K. St" imzasını kullandı. Fakat "endüstriyel isim" alan tek kişi Stalin değildi: Rosenfeld, "Kamenev" oldu; yani "Taş Adam" (bu isme uygun düşmeyecek kadar yumuşak bir adam olmasına rağmen); ve Skriyabin, "Molotov" oldu: Çekiç Adam. Cezaevlerinden takma isim almak da modaydı: Bronstein, "Troçki" ismini cezaevinde bulunduğu sırada bir gardiyandan aldı. Batı'da yazılan biyografilerin aksine, "Stalin" Cugaşvili isminin Rusçaya uyarlanmış biçimi değildi. *Cuga*, ne Gürcü ne de Oset dilinde "demir" ya da "çelik" anlamına gelir.

İlk mücadelesi parlamentodaki yıldızı Malinovski'yi dehşet verici bir suçlamaya karşı savunmak oldu. Bir makalede Malinovski'nin Ohraha ajanı olduğu saptanıyordu. Bolşevikler, makalenin altındaki "Ts" imzasını kullanan iftiracının, Menşevik Martov (gerçek ismi Tsederbaum) ya da kayınbiraderi Fyodor Dan olduğuna inanıyorlardı. Fyodar Dan şöyle der: "Bolşevik Vasilyev [Stalin,] Malinovski hakkındaki söylentileri durdurmak için evime geldi (o sırada İyoşka Koryavyi [Joe Pox] adıyla tanınıyordu)." Joe Pox, Dan'ın karısı Lidya'ya, Menşevikler Malinovski'yi suçlamaya devam ederlerse pişman olacağını söyledi.

Ne var ki Malinovski sayesinde Stalin'in her hareketi, bizzat İmparatorluk Polis Müdürü tarafından izleniyordu. 10 şubat günü Sverdlov, Malinovski'nin ihbarıyla tutuklandı. Bunun üzerine Stalin, Bakü'den yoldaşı Şaumyan'ı *Pravda*'nın editörlüğüne atamaya karar verdi. Fakat Malinovski, Ermeni'nin tıpkı Stalin gibi fazla uzlaşmacı olduğu konusunda Lenin'i ikna etti. Bunun üzerine Lenin, Malinovski'nin adayı Çernomazov'u destekledi. Çernomazov, Stalin'in Bakü'de tahmin ettiği gibi, bir ikili Ohrana ajanıydı.

1913 yılının şubat ayında Malinovski, Stalin ve etkisiz Petrovski dışında Rusya'daki bütün MK'yı ihbar etti. Ohrana SD'lerin her türlü birleşmesini önlemeye kararlıydı: Uzlaşmacı Stalin sıradaydı.

23 şubat cumartesi gecesi, Bolşevik sempatizanları Kalaşnikov Pazarı'nda para toplama amaçlı bir konser ve bir balo düzenlediler. Stalin katılmayı düşünmüyordu. Fakat Alliluyev kızları çok heyecanlandılar. Stalin ile kızların matematik öğretmeni Kavtaradze arasında baloya gitme konusunda bir konuşma geçti.

O gün öğleden sonra Stalin Malinovski'yi ziyaret etti. İkili ajan onun da baloya gelmesini istiyordu. Stalin, daha sonra Tatyana Slavatinskaya'ya anlattığı gibi, reddetti. "Canı sıkkındı ve giysileri uygun değildi. Fakat Malinovski ısrar etti," hattâ ona güvenlik konusunda endişelenmemesini söyledi. Her zaman çok şık giyinen hain, gardrobunu Stalin'e açtı ve onun için dik yakalı bir ipek gömlek ve bir ipek kravat seçti. Kravatı kendi elleriyle Stalin'in boynuna bağladı.

Malinovski baloya neredeyse doğrudan Ohrana'daki şefi, İmparatorluk Polis Müdürü Beletski'nin yanından gelmiş, muhtemelen ona Stalin'i teslim etme vaadinde bulunmuştu.

"Vasili'yle [Stalin] partiye gittik," diye yazdı, metresi Tatyana Slavatinskaya'ya, "güzel bir parti oldu." Stalin, pahalı kravatı boynunda, Bolşevik Duma milletvekilleriyle birlikte bir masada oturuyordu. 1920'lerde Stalin'in en yakın çev-

resinde yer alan Demyan Bedni, daha sonra Lenin'e bilgi verirken, "Bizim Gürcü'yü ... böyle kalabalık bir partide görünce ... gerçekten şaşırdım," diyecekti. "Oraya gitmek gerçekten de çok cüretkâr bir hareketti. Ya bir gafletti ya da onu davet eden aptalın tekiydi. Ona, 'Buradan kaçamazsın,' dedim." Bedni, aralarında bir hain olduğunu ima ediyordu.

Gece yarısına doğru, sivil giyinmiş Ohrana memurları, jandarma desteğinde konser salonunun arkasında mevzilendiler. İçeride masalar hâlâ doluydu. "Stalin izlenmekte olduğunu fark ettiğinde Malinovski'yle sohbet ediyordu," der Tatyana.

Polisler Stalin'in masasına yaklaştılar ve ona adını sordular. Cugaşvili olduğunu inkâr etti. Bu arada yoldaşları çevresini sararak onu sahnenin arkasında güvenli bir yere götürmeye çalıştılar. Kargaşadan yararlanan Stalin, "sanatçıların giyinme odasına daldı" der Slavatinskaya, "ve onlara beni sordu." Stalin çareyi yine kadın kılığına girmekte buldu. Bu arada Tatyana'ya, "partiden önce Malinovski'nin yanında olduğunu ve takibin oradan başladığını" söylemeyi başardı. Stalin'e makyaj yapıldı ve uzun bir elbise giydirildi. Giyinme odasından çıkarılırken, büyük ayakkabıları (ve kuşkusuz bıyığı da) polislerden birinin dikkatini çekti. "Polis bir çığlık atarak onu yakaladı."

"Çugaşvili, nihayet seni enseledik!

"Ben Cugaşvili değilim," dedi Stalin. "Adım, Ivanov."

"Sen o hikâyeleri anana anlat!"

Her şey bitmişti.

"İki sivil polis onu alıp götürdü. Her şey sessizce olup bitti. Balo devam etti." Malinovski de, " 'tutuklama'yı protesto ederek ve onu serbest bırakmalarını sağlayacağını söyleyerek ..." Stalin'in peşinden çıkıp gitti.

Lenin, tam bir saflık örneği sergileyerek, haine "daha fazla tutuklamanın nasıl önleneceğini tartışan" bir mektup yazdı. "Vasili"nin (Stalin) "yeterince korunmaması" Lenin ile Krupskaya'yı kaygılandırmıştı. Fakat artık çok geçti. "Neden Vasili hakkında hiçbir haber yok? Ona ne oldu? Çok endişeliyiz."

Stalin'in tutuklanması, Polis Müdürü Beletskiy için, İçişleri Bakanı Maklakov'a bizzat bilgi vermesini gerektirecek kadar büyük bir başarıydı. Bakan, Özel Komite'nin Stalin'in cezalandırılması için yaptığı tavsiyeyi 7 Haziran 1913 günü onayladı. Y. V. Cugaşvili, Sibirya'nın uygar dünyanın unuttuğu, buzlarla kaplı karanlık bir bölgesi olan Turuhansk'ta dört yıl sürgüne mahkûm edildi.[2]

BÖLÜM DÖRT

Bu topraklar üzerinde, bir hayalet gibi
Dolaşır durur kapıdan kapıya;
Kavrar sazını, çalar hafifçen;
İçli nağmelerinde sazın,
Bir demet gün ışığı gibi,
Gerçeği duyarsın
Ve o ilâhi aşkı.
O nağmeler anlattı insanlara
Asi kalbini bir adamın, taş kesilmiş;
Gönlünü anlattı onun
En koyu karanlıklara itilmiş
Lakin mızrap, ne zaman dokunsa sazın teline
Şükredecek yerde ayaktakımı
Önüne onun, bir kâse zehir sürer...
Ve der ki ona: "İç bunu ey lanetli,
Senin payına düşen işte bu!
İstemiyoruz gerçeğini senin,
Ne de ilahi ezginizi sizlerin!"

–SOSELO (Yosif Stalin)

33

"ÇOK ZOR DURUMDAYIM, SEVGİLİ"

1913 yılının haziran ayı ortalarında, Stalin'i Krasnoyarsk'dan Yenisey Irmağı boyunca yavaş yavaş yukarılara doğru taşıyan buharlı gemi, insan aklının alamayacağı kadar uzak, vahşi ve ıssız Sibirya'nın içlerine doğru ilerliyordu.

Yenisey, yüksek yamaçlı dar vadilerin içinden geçiyor, sonra manzara açılıp buzlarla kaplı düzlükler görülüyor, bazen de kara tamamen gözden kayboluyordu. Sibirya *taygası*, göz alabildiğine uzanan tundraları kesen sıradağların zirvelerine kadar yükselen kara çam ormanlarıyla kaplıydı. Yaz aylarında bölge yemyeşil ve bereketliydi, fakat yılın dokuz ayı süren, sıcaklığın -60 dereceyi bulduğu kış, çetin ve dondurucuydu. Mahkûmların köylülerle birlikte kaldıkları köyler birbirinden çok uzaktı. Aralarında şaman Tungus ve Ostyak göçebelerinin obaları ve ren geyiklerinden başka bir şey yoktu.

Kaçma, yakalanma ve tekrar kaçma oyunu burada söz konusu değildi. Robert Service'ın dediği gibi, buraları "Şeytan'ın bile terk ettiği bir ıssız ada"yı andırıyordu. Stalin henüz anlamamıştı, ama otokrasinin bu kez şakası yoktu. Petersburg'dan bölgesel başkent Krasnoyarsk'a gidiş bir hafta sürdü. Stalin oradan kuzeye, Turuhansk'a sevk edildi. Burası dört yıl boyunca Stalin'in evi olacak ve silinmez biçimde yüreğine işleyecekti.

Yirmi altı gün süren yolculuğun ardından, 10 ağustos günü Turuhansk Eyaleti'nin "başkent"i Monastirskoye* köyünde karaya ayak bastı. Krakov'daki Zinovyev'e (ve Lenin'e de) "Bildiğiniz gibi, Turuhansk'tayım," diye yazdı. "Yolda yazdığım mektubu aldınız mı? Hastalandım. İyileşmem lazım." Her zamanki gibi kaçış planları yapıyordu. "Bana ihtiyacınız olursa, bildirin, hemen gelirim."

Lenin'in ona ihtiyacı vardı. 27 temmuz günü bir MK toplantısı yapmış, Stalin

* Bu ticaret merkezi büyük misyoner manastırıyla övünüyordu. Yerel kabile insanlarını vaftiz eden manastırın başında, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Stalin'in gözdesi ve Brejnev döneminin güçlü adamının aynı ismi taşıyan büyük büyükbabası Mihail Suslov vardı.

ve Sverdlov'un sürgünden kaçırılmaları için talimat vermişti. Her birine altmış ruble gönderildi. Fakat Malinovski planı hemen Ohrana'ya sızdırdı. Ohrana, Turuhansk'a bir telgraf göndererek polis şefi İvan Kibirov'u Stalin'in bir kaçma uzmanı olduğu konusunda uyardı. Bu türden yerlere gönderilen memurlar da sürgündü. Bir Oset olan Kibirov, bilinmeyen bir suçtan ötürü Bakü polis teşkilatından alınıp Turuhansk'a atanmıştı. Muhtemelen Oset kökenli olduğu için Stalin'i kayırdı.

Soso, güneyde, Miroydiha adında küçük bir köye gönderildi. Kısa süre içinde kendini toparladı. İnnokenti Dubrovinski adında bir sürgün o yaz ırmakta boğulmuş, ardında zengin bir kitaplık bırakmıştı. Sürgünlüğün görgü kuralları, ölen kişinin ardında bıraktığı kitapların ortak kullanılmasını gerektiriyordu, fakat Stalin her zamanki gibi kitapları "kamulaştırdı" ve kendini okumaya verdi. Sürgünlerin hayatı, Stalin'in her zaman kışkırttığı bu türden küçük anlaşmazlıklar çevresinde dönüyordu. Bu olay öteki sürgünleri kızdırdı. Bir toplantı düzenleyerek ondan şikâyetçi oldular. Kendisi de bir Bolşevik olan Filip Zaharov kitap hırsızıyla konuşmaya gitti; fakat Stalin, bu haddini bilmez ziyaretçiye, "ricada bulunmak için huzura çıkmış sıradan bir askerle konuşan bir çarlık generali gibi" davrandı. Stalin, Rusya'nın diktatörü olmadan önce de, bir *Hozyain*, Efendi gibi davranıyordu. Aslında bu davranış biçimini çocukluğundan beri sürdürüyordu.

İki hafta sonra, Kostino adında bir başka küçük köye (kuşkusuz kitaplarıyla birlikte) gönderildi. Burada başka sürgünler buldu ve öğretmenlik damarı kabarınca, bütün vaktini sıradan suçlu iki Gürcü'ye okuma öğretmeye ayırdı. Bir süre sonra, eski oda arkadaşı Sverdlov'un yakınlardaki Selivaniha'da olduğunu öğrendi.[1]

Tahminen 20 eylül günü Stalin bir köylü hamamında yaşayan Sverdlov'u ziyaret etti. Dönüştürülmüş *banya*'da oturup kaçış hayallerine daldılar. Sverdlov o sırada Rusya'nın içinde serbest olan son Bolşevik lider Malinovski'ye, "Burada bir hafta misafirim olan Vakya'ya [Stalin] az önce veda ettim," diye yazdı. "Paran varsa, bana ya da 'Vaska'ya gönder (şimdiye kadar biraz göndermiş olmaları gerekirdi)... Geçen hafta mektup yazıp gazete ve dergi istedim. Elinden geleni yap." Aslında Malinovski bu iki umutsuz sürgüne ihanet etmek için elinden geleni yapıyordu.

1 ekim günü, Lenin ve MK, Stalin'in Zinovyev'e başvurusunu değerlendirerek, onun ve Sverdlov'un kaçırılmasını bir kez daha karara bağladı ve bu proje için 100 ruble ayırdı. On dokuz gün sonra, Stalin "Petersburg'da yaşayan bir yol-

daştan başkente kaçma önerisi almıştı." Stalin ve Sverdlov, bütün paralarını ve itibarlarını ortaya koyarak bu zor kaçış için hazırlanmaya başladılar. Kürk ticareti yapan Kanada şirketi Revelion, un, şeker, çay ve tütün, yöredeki doktor ise ilaç sağladı; birileri de pasaportları hazırladı.

"Kaçış uzmanı" neredeyse hazırdı, fakat kış *tayga*nın üzerine çökmeye başlamıştı. Kış, Gürcü'nün daha önce başına gelen her şeyden daha sert ve daha kasvetliydi. Turuhansk'taki günlük hayat güçlü olmayı gerektiriyordu. Çarlığın sürgün cezaları genellikle tatil gibi olsa da, Turuhansk bir yavaş ölümdü: Çoğu sürgün sert iklime dayanamadığı için yok olup gidiyordu. Kasım ayının başında, hava sıcaklığı -33 dereceydi. Kısa süre içinde -50'ye inecekti. İnsanın dudakları donuyor, nefesi kristalleşiyordu. Ayrıca soğuk, hayatı daha da pahalı hale getiriyordu. Stalin, kız arkadaşı Tatyana Slavatinskaya'ya başvurdu. Mektubu panik duygusuyla yazdığı açıktır:

> Tatyana Aleksandrovna, sana böyle şeyler yazdığım için utanıyorum, fakat başka şansım yok. Çok zor durumdayım! Beş param yok. Bütün erzakım tükendi. Biraz param vardı, fakat hepsi giyim eşyası, ayakkabı ve yiyeceğe gitti. Burası çok pahalı... Ne yapacağımı bilemiyorum. Arkadaşları harekete geçirip 30 ruble toplayabilir misin? Belki bir süre sonra. Bu beni kurtarır. Kış başladığı için (dün -33 dereceydi) ne kadar çabuk olursa o kadar iyi... Bunu yapabileceğini umuyorum. Lütfen harekete geç, canım. Aksi halde, "Kalaşnikov Pazarı'nın Kafkasyalısı" yok olup gidecek...

Tatyana ona sadece eski elbiselerini göndermekle kalmadı, onun için kışlık giysiler de satın aldı. Paket geldiğinde, Stalin heyecanlandı: "Tatyana, canım benim, paketini aldım. Fakat senden yeni elbise, hattâ eskilerini bile istemedim. Ama sen yeni elbiselere para harcamışsın. Canım benim, biliyorum, senin de paran yok. Bu yüzden utanç içindeyim ve sana nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum." Stalin yeni elbiselerini giydi, ancak Tatyana'ya para için yalvarmaya devam etti. "Sevgili, her geçen saat beni biraz daha zorluyor. Çok zor durumdayım: En önemlisi, hastayım, öksürüyorum. Süte ihtiyacım var, paraya. Hiç param yok. Bak canım, eğer para bulursan, hemen gönder bana. Beklemek dayanılmaz..."

Bütün arkadaşlarına mektup yazmış olmalı. Bu arkadaşlar arasında, onu Sibirya'ya gönderen adam, Malinovski de vardı:

Selam, dostum,

Bunu yazmak beni biraz rahatsız ediyor, fakat mecburum. Bu kadar dehşet verici bir durumla daha önce asla karşılaşmadım. Param bitti, hava sıcaklığının düşmesiyle (-37) birlikte fena bir öksürük başladı; sağlık durumumda genel bir kötüleşme var; erzakım bitti, ne ekmek, ne şeker, ne et, ne de gaz yağı var. Bütün paramı, hayatta kalmak için gerekli olan şeylere, giyim eşyası ve ayakkabıya harcadım... Süte ihtiyacım var, yakacak oduna ihtiyacım var, fakat ... para, param yok, dostum. Bu kışı nasıl geçireceğimi bilemiyorum... ne zengin bir ailem ne de zengin dostlarım var, kimsem olmadığı için sana yazıyorum...

Stalin, Malinovski'nin Baturn'da sürekli çatıştığı Menşevik Karlo Çekidze'ye başvurmasını söyledi. Çekidze için, "sadece hemşerim değil, aynı zamanda hizbin başkanıdır," diyordu. "Sana bir mektup bile yazmadan burada ölmek istemem. Durum acil, zaten zayıf ve hastayım. Beklemek, açlıktan ölmek demek." İsviçre, Bern'den, "dışarıdan 44 ruble" almıştı, hepsi buydu. Bir başka yoldan da para bulmaya çalışıyordu. Zinovyev milliyetler denemesini broşür olarak bastıracağını söylemişti:

Bu durumda bir ücret (balıktan başka bir şeyin olmadığı bu uğursuz yerde para hayat demek) umuyorum (ummaya hakkım var). Bu gerçekleşirse, benim adıma hareket et ve ücreti bana gönder. Seni kucaklıyorum... Burada dört yıl ot gibi yaşamam gerekiyor mu, gerçekten?

Yosif

Malinovski'nin yanıtı şifreliydi: "Sevgili kardeşim, atı satıyorum. 100 ruble istedim."

Kaçış için 100 ruble gönderildi. Fakat para Sverdlov'a gönderilmişti. Stalin gücendi. Yoksa kendisini değil de, sadece Sverdelov'u mu istiyorlardı? Fakat durum biraz düzelmiş gibiydi. Zinovyev, Stalin'in broşürünün basılmakta olduğunu yazdı. Duma milletvekili Badayev'den 25 ruble aldı, fakat daha fazlasına ihtiyacı vardı. Gürcistan'a, annesine ve Svanidzeler'e yazmış olmalı, çünkü Tiflis'ten bir paket aldı; Alliluyevler'e de yazdı.

Zinovyev'den talep edilen kitaplar ve para gelmedi. Stalin bir kez daha umutsuzluğa kapıldı: "'Borcu' küçük parçalar halinde göndermeni yazdım. Parçalar

küçük de olsa mümkün olduğu kadar çabuk gönder. Fena halde paraya ihtiyacım var. Para gerektiren şu lanet hastalığım olmasaydı iyi olurdu... Bekliyorum."

Stalin "Kültürel-Ulusal Özerlik" başlıklı yeni bir makale yazdı ve Sergey Alliluyev aracılığıyla, *Prosveşçenye*'de yayımlaması için Troyanovski'ye gönderdi. Fakat Zinovyev'e kızmaya başlamıştı. 11 Ocak 1914'te ona kendisinden üçüncü tekil şahısla söz ettiği bir mektup yazdı: "Neden sesin çıkmıyor, dostum? Üç aydır senden tek bir mektup almadım. Stalin ... söz konusu ücreti alacağını ve böylece başkalarından para istemesine gerek kalmayacağını umuyordu. Bu şekilde düşünmeye hakkı olduğunu sanıyorum." Stalin, gösterişli bir hatip ve kibirli bir Yahudi göçmen olmak gibi her zaman nefret ettiği iki özellik taşıyan Zinovyev'in bu tavrını asla unutmadı.

1914 yılının ocak ayında, altı ay süren endişe ve mücadelenin ardından para gelmeye başladı. Polis Kibirov, üstlerine verdiği raporda, Stalin'in Petersburg'dan 50 ruble, Tiflis'teki Saşiko (Svanidze) Monoselidze'den 10 ruble ve ayrıca Petersburg'dan 55 ruble aldığını bildirdi. Bu para kaçış için yeterliydi.

İmparatorluk Polis Müdürü Beletski, kaçışın yakın olduğunu öğrendi (muhtemelen Malinovski'den). Turuhansk'a bir telgraf çekerek, Stalin ve Sverdlov'un "kaçışı örgütlemek için" 50'şer ruble daha aldıklarını bildirdi. Yöredeki Ohrana muhbirlerinden biri durumu onayladı: "Cugaşvili ve Sverdlov, bu yaz Yenisey'den kalkacak ilk buharlı gemiyle kaçmayı ... düşünmektedirler." Beletski emir verdi: "Bunu önlemek için gerekli her türlü önlem alınsın!" Ohrana, "Cugaşvili ve Sverdlov'u başka sürgünlerin bulunmadığı kuzeydeki bir köye yerleştirmeye ve onları gözetim altında tutmak için iki müfettişi görevlendirmeye" karar verdi.

Bunlar kötü haberlerdi. Morali bozulan Sverdlov kız kardeşi Sara'ya şunları yazdı: "Cugaşvili ve ben, 180 verst (yaklaşık 192 km.) kuzeye, Kutup Dairesi'ne 80 verst (yaklaşık 85 km.) uzaklıkta bir yere sevk ediliyoruz. Postaneden koptuk. Mektup ancak yaya olarak ayda bir, aslında yılda sadece sekiz ya da dokuz kez geliyor...Bu yerin adı, Kureyka.

Stalin Kutup Dairesi'nin hemen kıyısına sevk ediliyordu.[2]*

* Sverdlov yanılıyordu: İki Kureyka vardı. Fakat onların gideceği yer Kutup Dairesi'nin tam güneyindeydi.

34

1914: KUTUP BÖLGESİNDE AŞK KOMEDİSİ

Stalin için Kostino "uğursuz bir yer" idiyse, Kureyka donmuş bir cehennem çukuru, insanın tamamen unutulduğuna inanabileceği, hattâ akıl sağlığını kaybedebileceği bir yerdi. Orada yaşadığı ıssızlık duygusu ve içine kapanma hali, Stalin'i hayatının sonuna kadar terk etmeyecekti. 1914 yılının mart ayında Stalin ve Sverdlov, silahlı jandarmalar, Laletin ve Popov'un eşliğinde bir at arabasıyla kuzeye sevk edildiler.

Kureyka'ya vardıklarında, oranın köy adını bile hak etmediğini gördüler. Kureyka sakinlerinin hepsi birbirini tanıyordu. Otuz sekizi erkek ve 29'u kadın, 67 kişiden oluşan bu yerleşim, sekiz harap *izba*'dan oluşuyordu. Bunlar evden çok kulübeyi andıran ahşap köylü konutlarıydı. Yaşayanların çoğu, üç aileye mensuptu: Rateseevler, Saltikovlar ve yedi Pereprigin yetimi.[1]

"Bir pazartesi günü yıkanmak için su kaynatıyordum," der Anfisa Taraseeva.* "Saçı sakalı birbirine karışmış bir adam çıktı karşıma. Küçük bir çantası, bir de iple bağlanmış yatak dengi vardı. 'Merhaba, *hozyayka* [ev hanımı], seninle kala-

* 1942 yılında, ihbarlarda bulunduğu hattâ infazlara katıldığı için yükselen Krasnoyarsk Birinci Sekreteri Konstantin Çernenko tanınmış tarihçi M. A. Moskalev'i Stalin'in Turuhansk'taki tanıdıklarıyla mülâkat yapması için görevlendirdi. Sonunda ortaya, bir dalkavukluk örneği olan *Sibirya Sürgününde Stalin* başlıklı kitap çıktı. Çernenko kitabı bastırdı ve onaylatmak için Moskova'ya gönderdi. O sırada, Politbüro üyesi ve gizli polis şefi Beria kendi kariyerini Stalin'in Kafkasya'da yaptıklarına ilişkin mantıktan yoksun abartılı tarih yazımını denetleyerek inşa etmiş bulunuyordu. Fakat bu kez yapılan çalışma beklenen etkiyi yaratmadı. Stalin, Çernenko'nun, biz tarihçiler için çok değerli olan çalışmasına öfkelendi. O sırada diktatör savaşı kazanmak için uzun saatler boyunca çalışıyordu; Kureyka'da kendisine şan kazandıracak hiçbir şey olmadığını, tam aksinin geçerli olduğunu biliyordu. Kendine tapılmasına yol açan kültü hem arzuluyor hem de onu küçümsüyordu. Üstelik Moskalev Yahudi'ydi ve Stalin'in bu ırka yönelik güvensizliği gittikçe artıyordu. Çernenko'ya telefon etti ve ona bağırıp çağırdı. Kitap geri çekildi. Moskalev savaş sonrasında yaşanan Antisemitik Terör sırasında tutuklandı, fakat hayatta kalarak 1960'lara kadar önemli bir Sovyet tarihçisi olarak yaşadı. Çernenko'nun kariyeri donduruldu. Ne var ki, dalkavukluk edeceği başka bir patron buldu: Leonid Brejnev'e uzun süre kabine şefi olarak hizmet etti. Politbüro üyesiydi ve 1984'te Sovyet lideri olarak Brejnev'in yerine geçti. 1985'te öldü. Ardılı, ateşli reformcu Mihail Gorbaçov idi.

cağım,' dedi. Sanki hep bizimle yaşıyormuş gibi, eşyalarını yerleştirmeye başladı. Erkekler geldiğinde ... çocuklarla oynuyordu. Onlara şöyle dedi: 'Petersburg'dan geliyorum. Adım, Yosif Cugaşvili.' "

Stalin ve Sverdlov, Aleksey ve Anfisa Taraseev'in *izba*'sına yerleştiler. Önceleri her şey yolundaydı. Sürgünler, onların para havalelerini almayı kabul eden Taraseev'le gayet iyi anlaşıyorlardı. Hava hâlâ soğuktu, fakat buzlar eriyordu. Kureyka'da hayat hava şartlarına göre belirleniyordu: Yenisey Irmağı donduğunda, yörenin insanları ren geyiklerinin ya da köpeklerin çektiği kızaklara binip buzun üzerinde seyahat ediyorlardı. Daha sonra, "yolların kötü olduğu mevsim" geliyor, çamurlu yollardan geçilemiyordu. Mayıs ayında, birkaç ay kadar Yenisey üzerinde vapur seferleri başlıyor, yörenin insanları soğuklar başlayana kadar köpeklerin kıyıdan çektikleri teknelerle ırmağın yukarılarına gidiyorlardı.

Kış ortalarında sadece ren geyikleri, kar tilkileri ve Tungus'un yerlisi olan kabileler faaliyet halindeydi. Herkes geyik derilerinden elbiseler giymek zorundaydı. Yetimler ailesinden, on üç yaşındaki Lidya Pereprigina, Stalin'in üzerinde ince bir palto olduğunu gördü. Fakat kısa süre sonra, o da çizmelerinden şapkasına kadar geyik kürküne bürünecekti.

"Yeni mekâna yerleşmek çok daha zor," diye yazdı Sverdlov 22 mart günü. "Bana ait bir odanın olmaması yeterince kötü." İki Bolşevik oda arkadaşı önceleri gayet iyi anlaşıyorlardı: "Her şeyimiz ortak. Eski dostum, Gürcü Cugaşvili, burada benimle: Daha önceki sürgünlerden tanışıyoruz. İyi adamdır, fakat –on gün birlikte yaşadıktan sonra, büyük bir 'fakat'– günlük hayatta biraz fazla bireyci."*

Daha kötüsü, Taraseevler'in gürültücü çocuklarıydı. "Odamız ev sahiplerinin kaldığı bölüme bitişik," diye yazıyordu Sverdlov, bir mektubunda. "Odaya ayrı bir giriş yok. Çocuklar bütün gün evin içinde koşturup, bizi rahatsız ediyorlar." Fakat sürgünleri ziyaret eden Tungus kabilesinin sakin adamları da Sverdlov'u çileden çıkarıyordu. Tepeden tırnağa geyik kürklerine bürünen Tunguslar, Stalin'in hayatının bir parçası olacaklardı. Tunguslar, Doğulu özellikler taşıyan, geyikleriyle uyum içinde yaşayan, şamanların yorumladığı ilkel bir Ortodoksluk ile kadim bir spiritualizmden oluşan karma bir dini anlayışa sahip, sert tabiatlı, göçebe balıkçılar ve çobanlardı. Aslında "şaman" sözcüğü de Tungus dilinden geliyordu.

* "Bireyci" sözcüğü bir Marksist için hakaretti, çünkü Bolşevikler bireyi kolektife tabi kılmayı amaçlıyorlardı.

Sverdlov, Tunguslar için şöyle diyordu: "Yarım saat tek kelime etmeden oturuyorlar, sonra ayağa kalkıp, 'Haydi biz artık gidelim,' diyorlar. Çalışmak için en uygun zamanda, akşamları geliyorlar." Sverdlov çok dertliydi. Oysa Stalin bu adamlarla hemen arkadaş oldu. Onlar da kendisi gibi az ve öz konuşuyorlardı.

Gerilim sadece çocuklar ve ev haliyle ilgili değildi. Alıngan ve kindar Stalin, firar parasının kendisine değil de Sverdlov'a gönderilmesine içerliyordu. Oraya getirildiğinden beri ne Malinovski'nin vaat ettiği 100 ruble, ne de Zinovyev'den kitap ve ücret gelmişti. Zinovyev onu adam yerine koymuyordu sanki. Sverdlov onu kandırıyor olabilir miydi?

Rus İmparatorluğu içinde Bolşevik Partisi'nin, biri Gürcü, diğeri Yahudi olan iki kayıp dayanak noktası, Avrupa'dan pek çok zaman dilimi uzakta, sekiz kulübeden oluşan o köyde kısılıp kalmışlardı. Bir süre sonra sinirleri bozulmaya başladı. Bir yanda Sverdlov, o küçük, karanlık odanın içinde oda arkadaşının bencilliğini anlatan mektuplar çiziktiriyor, öte yanda her şeye bir kusur bulan, içi içini yiyen Stalin 100 rubleye ne olduğunu anlamak için Malinovski'ye mektup yazıyordu:

> Beş ay kadar önce, Petersburg'da yaşayan bir yoldaştan oraya gitmek ve bunun için gerekli olan seyahat parasını bulmakla ilgili bir davet aldım. Dört ay önce cevap yazdım, fakat bir haber alamadım. Bu yanlış anlamayı bana açıklayabilir misin? Üç ay kadar önce, Kostya'dan [Malinovski'nin "atı satıyorum ... 100 ruble istedim.." mektubunda kullandığı isim] bir kartpostal aldım. Bunu anlamadım, 100 rubleyi de almadım. Ancak, Yoldaş Andrey [Sverdlov'un takma ismi] bu meblağı aldı... bu paranın sadece ona gönderildiğini düşünüyorum. O zamandan beri Kostya'dan tek bir mektup bile almadım. Dört aydır kız kardeşim Nadya'dan [Krupskaya] da hiçbir şey almadım.

Stalin, kaçırma işi için "Öteki adam"ın, Sverdlov'un "seçildiği" sonucuna vardı. "Haksız mıyım, kardeşim? Doğrudan, kesin bir yanıt istiyorum, sevgili arkadaşım, çünkü ben de senin kadar açıklığı severim."[2]

Fesat ve ikiyüzlülük uzmanı Stalin ve Malinovski kadar açıklıktan hoşlanmayan iki adam yoktu. Fakat birincisi büyük bir hayal kırıklığı içinde kıvranırken, ikin-

cisinin dünyası çok farklıydı. Malinovski'nin ne "at"ı satması ne de Stalin'in mektuplarını yanıtlaması için uygun bir sebep vardı. Stalin'in "sevgili arkadaşı Roman" [Malinovski] artık votkayı çaydanlıktan yudumlayan "histerik" bir alkolik ikili ajandı ve sinirsel bir çöküşün eşiğindeydi. Sonunda yeni İçişleri Bakanı ve Polis Müdürü, Malinovski'yi def ettiler. Bunun üzerine 8 Mayıs 1914 günü Duma'dan istifa etti. Malinovski'nin durumu aleniyet kazanarak hükümetin ve polisin yüzünde patladı.

Parti içinde onun en güçlü savunucusu Lenin –ve Stalin– olmuştu. "Lenin anlamış olmalı," dedi Malinovski, daha sonra, fakat yanılıyordu. Lenin bunun doğru olduğuna inanmayacaktı. Fakat Malinovski'nin Duma'daki başarılarını ve Uzlaşmacılar'ın (Stalin dahil) yenilgiye uğratılmasındaki (ya da onları tutuklatarak uzaklaştırmasındaki) katkılarını değerlendirerek şu sonuca vardı: "Eğer o bir provokatör ise, gizli polis bu işten partimiz kadar kazançlı çıkmadı."*

Paranoyak kişilikli Stalin siyasi hayatının en büyük haininden şüphelenmedi. Malinovski vakası onun –ve yoldaşlarının– saplantılı paranoyalarının oluşmasında etkili oldu. Malinovski olayı Bolşevik bilince kazındı. Banquo'nun[a] hayaleti gibi Sovyet tarihininin üzerine çöktü. Bundan sonra, Bolşevik *konspiratsiya* âleminde, bu kadar tuhaf bir başka olay yaşanmadı. Malinovski gibi bir adam hain olabildiyse, Sovyet mareşalleri, bütün genelkurmay, 1930'larda Stalin'in emriyle casus oldukları için kurşuna dizilen, Zinovyev, Kamenev, Buharin ve Merkez Komitesi'nin çoğu neden hain olmasındı?

Kuzey Kutup Dairesi'nde Stalin kayıp 100 ruble için kendisine ve oda arkadaşına eziyet ediyordu. Sverdlov, "Bir yoldaş vardı [Kureyka'da]" diye anlatır. "Birbirimizi gayet iyi tanırdık, fakat en üzücü olan şu ki, sürgünde insan olduğu gibi görünür, bazı küçük tuhaf özellikleri açığa çıkar. Daha da kötüsü, bu 'küçük şeyler' ilişkiye hâkim olur. Kişinin iyi yanını gösterme şansı pek azdır."

* Azef vakasında olduğu gibi, Malinovski'nin açığa çıkması ve bu durumun Duma'da dile getirilmesi, siyaset kurumunu sarsıı ve sadece Ohrana'nın değil, Duma'nın, imparatorun ve devletin güvenilirlik ve itibarının zayıflamasına katkıda bulundu. Malinovski'yi suçlayan ilk kişilerden biri, Stalin'in Viyana'daki ev sahibesi, Bolşevik Duma milletvekillerinin sekreteri Elena (Rozmiroviç) Troyanovskaya idi. Ancak hain bu suçlamayı eski metresinin gazabına bağlayarak göz ardı etti. Malinovski savaş sırasında Almanlar tarafından yakalandığında, Lenin ona elbise gönderdi, fakat devrimden sonra, bulgular karşısında fikrini değiştirdi. "Gidinin domuzu: En iyisi onu kurşuna dizmek." Malinovski 1918 yılının kasım ayında yargılandı. Kaderin bir cilvesi olarak, mahkemenin savcısı Elena Rozmiroviç'in kocası Nikolay Krilenko idi ve mahkemeye Elena başkanlık ediyordu. Malinovski kurşuna dizildi.

a) Shakespeare'in *Macbeth* (1606) oyunundan bir karakter –çn.

Kış sona ererken, 27 Nisan 1914 günü Ohrana, bir kez daha, Bolşeviklerin "tanınmış parti adamları Sverdlov ve Cugaşvili'nin firarlarını örgütlemekte" oldukları uyarısında bulundu. Stalin ve Sverdlov, Taraseev'in teknesini sık sık kullanıyorlardı. Jandarma, bu nehir gezintilerini yasakladı. Mayıs ayında vapurlar Yenisey seferlerine başladıklarında, Kureyka'nın kasvetli havası soğuktan kurtuldu, fakat bu kez de sivrisinek istilası başladı.

Stalin "benimle konuşmaktan vazgeçti" diye yazdı Sverdlov "ve onu yalnız bırakıp ayrı yaşamam gerektiğini söyledi." İkisi de taşındı. Stalin geçici olarak Filip Saltikov'un *izba*'sına taşındı, ancak küskünlüğü sona ermedi. Sverdlov, yakınlarda sürgün cezasını çeken karısı Klavidya'ya, "Kureyka'da ne kadar kötü durumda olduğumu biliyorsun," diye yazdı. "Bizim arkadaş ... kendisiyle o kadar meşgul ki, artık ne konuşuyoruz ne de karşılaşıyoruz." Sverdlov'un mektupları, bu amaçsız varoluşun gerginliğini ve moral bozukluğunu (ve tatsız menüsünü) canlandırır.

> Balık yiyorum. Ev sahibem bana börek yapıyor. Patates püresi ve havyarla yenen mersin balığı ve beyaz somon var. Bunları zaman zaman çiğ olarak yiyorum. Sirke de katıyorum, ama kendimi yine de güçsüz hissediyorum. Düzenli hayatı bıraktım. Düzensiz yiyorum. Çalışmayı da bıraktım. Genellikle uyuyorum. Bazen bütün gece yürüyorum. Sabah 10'da yattığım oluyor.

Stalin de aynı şekilde yaşıyor olmalıydı. Sibirya gecelerini asla unutmayacaktı.

Sekiz kulübeden oluşan bu evrende, herkes bu küskünlüğün farkında olmalıydı. "Karakterlerimiz uyuşmuyordu," der Sverdlov, üzüntüyle. Fakat anlaşmazlıklarının büyük ve dile getirilmeyen başka bir nedeni vardı: Bir kız.[4]

Stalin ve Sverdlov Taraseevler'le anlaştıktan hemen sonra, Pereprigin yetimlerinin en genci olan kız Gürcü'nün dikkatini çekmiş olmalı. Beş erkek ve iki kız kardeştiler. Kızların adı, Natalya ve Lidya idi. Ayrıntıları bilmiyoruz. Ancak 1914 yılının başlarında, o sırada 34 yaşında olan Stalin, 13 yaşındaki Lidya'yla bir gönül macerası yaşamaya başladı.

Stalin ile Lidya'nın bir içki âleminden diğerine nasıl sürüklendiklerini görür gibiyiz, çünkü Lidya'nın bu içki âlemlerine ilişkin anıları elimizde bulunuyor. "Boş zamanlarında Stalin akşam danslarına gitmekten hoşlanırdı ve çok neşelenirdi. Şarkı söylemeyi ve dans etmeyi severdi. Özellikle şu şarkıyı söylemekten hoşlanır-

dı: 'Altını bekliyorum, altını... Altını gömüyorum, gömüyorum altını/Bil bakalım nerede, altın saçlı saf kız'... Sık sık doğum günü kutlamalarına katılırdı." Stalin'in on üç yaşındaki sevgilisinin anılan, yirmi yıl sonra, kendisi Sibiryalı bir ev kadını, Stalin ise diktatörlüğünün en güçlü dönemindeyken kayıt altına alındı. Onun anılarını kaydeden görevli, baştan çıkarma olayını olduğu gibi kaydetmeye cesaret edemeyecekti, fakat kaydedildiği kadarı da oldukça açıktı. "Çat kapı gelirdi," der Lidya, Stalin'i kastederek. "Üstelik içkili olurdu." Onu bu şekilde mi baştan çıkardı, yoksa onu baştan çıkaran Lidya mıydı? Kureyka gibi yerlerde kızlar erken olgunlaşıyorlardı ve Lidya utangaç ve çekingen biri gibi görünmemektedir.

Sverdlov, otuzlarındaki Gürcü'nün aşk yaşadığı bir ergen kızlar dizisinin sonuncusu olan, on üç yaşındaki kızı baştan çıkarmasını onaylamamış olabilir. Stalin de küçük sevgilisiyle daha mahrem bir ilişki sürdürmek için onu başından savmış olabilir. Fakat bu durum rezaletin son perdesi değildi.

Birbirini görmezden gelen iki Bolşevik, tek görevleri onların firarını önlemek olan iki jandarma müfettişi, Laletin ve Popov tarafından dikkatle izleniyordu. Bu türden yakın izlemelerde polisler sürgünlerin kişisel hizmetkârları değilse de yakın arkadaşları oluyorlar ya da onların can düşmanı haline geliyorlardı. Kızıl sakallı ve sert mizaçlı Ivan Laletin kısa süre içinde Stalin'in düşmanı oldu.

Bir keresinde Stalin tüfeğiyle ava çıktığında Laletin ona meydan okudu. Av tüfeği ancak izin alınması halinde taşınabiliyordu, fakat Stalin silahını polise vermeyi reddetti. Bir ağız dalaşının ardından "Jandarma Laletin, Stalin'in üzerine çullanarak silahını almaya çalıştı." Dövüşmeye başladılar. Jandarma, "kılıcını çekti ve Stalin'i elinden yaraladı." Stalin onu, Yüzbaşı Kibirov'a şikâyet etti.

Yaz başlarında, sekiz evlik bir mekânda gizli tutulmaya çalışılsa da, hemen herkes Stalin'in küçük sevgilisini öğrenmiş olmalı. Kavgacı jandarma bu fırsatı küstah Gürcü'yü enselemek için kullandı.

Öyküyü kayıt altına almaya cesaret eden tek köylü Fyodor Taraseev, "Bir gün Stalin, evde oturmuş çalışıyordu," der. "Jandarma bu durumdan kuşkulandı ve onu yoklamaya karar verdi. Kapıyı çalmadan odaya daldı."

Taraseev ihtiyatlı bir tutumla Stalin'in "çalışmakta" olduğunu iddia eder, ancak müfettişin "şüpheli"yi tuhaf bir durumda bulduğu anlaşılmaktadır. Stalin rahatsız edildiği için öfkelendi. Bütün anılarda, arama sırasında gayet sakin olduğu özellikle vurgulanır. Olağandışı bir durum mu vardı acaba? Polis "kapıyı çal-

madan" içeriye girerek kasıtlı biçimde onu gafil avlamıştı. Polisin Stalin ile Lidya'yı suçüstü yakalamış olması çok muhtemeledir.

Stalin, sonunda ona saldırdı. Polis gene kılıcını çekti. Dövüşmeye başladılar. Stalin bu kez de boynundan yaralandı. Bunun üzerine, daha da öfkelendi, "o serseriyi tekmeledi!"

"O sahneye hepimiz tanık olduk," der Taraseev. "Jandarma, kılıcını sallayıp kendini korumaya çalışarak Yenisey Irmağı'na doğru kaçıyor, Yoldaş Stalin ise, yumrukları sıkılı, büyük bir öfke içinde onu kovalıyordu."

Bir sır var idiyse, bu olayla açığa çıktı. Yöresel âdetler sürgünlerle ilişkiyi caydırıyor olsa da, yerli kızlar iç içe yaşadıkları, dışa dönük, eğitimli devrimcilerin cazibesine kapılıyorlardı. Bu meşru tecavüz zor yoluyla değil, eski tarz baştan çıkarma yoluyla gerçekleşiyordu, çünkü KGB Başkanı İvan Serov'un yıllar sonra yaptığı soruşturmaya göre, "J. V. Stalin onunla birlikte yaşamaya başladı." Kız muhtemelen onun odasında kalıyordu. Bu oda, polisin onları birlikte yakaladığı odaydı. General Serov, 1956 yılında Nikita Kruşçev ve Politbüro'ya verdiği, yirmibirinci yüzyıla kadar gizli kalan raporda, bu birlikte yaşama halinin neredeyse baştan çıkarma kadar şok edici olduğunu ima etti.*

Stalin, Pereprigin *izba*'sına taşındı. Burası iki odalı bir kulübeydi. Bir de kışları sığırların konduğu bir ahır vardı. Yedi kardeş, havasız bir odada inek pislikleri içinde tıklım tıkış kalıyordu. Stalin, gene ahırdan farksız ikinci odayı kiralamıştı. Odaya, ahırın ve ailenin kaldığı odanın içinden geçerek girebiliyordu. Odanın içinde, "üzeri gazetelerle kaplı bir masa, demir iskeletli bir ahşap yatak; hepsi Stalin tarafından yapılmış, karmakarışık balık ve av ağları, ipler ve oltalar" vardı. Her şey odanın ortasındaki ince, kara soba borusundan yayılan kurumlarla kaplıydı.

Pencere camları kırık olduğu için, Stalin onları eski gazetelerle kaplamış ya da tahta çakmıştı. Gecenin genellikle gün boyu sürdüğü kutup bölgesinin alacakaran-

* Stalin'in Turuhansk'ta bir kıza tecavüz ettiği ya da onu baştan çıkardığı ve ondan bir çocuk sahibi olduğuna ilişkin söylentiler on yıllarca sürdü. Bu öykü ilk kez Esad Bey'in 1931 tarihli biyografisinde yer aldı. Svetlana Alliluyeva, teyzelerinin kendisine, Stalin'in sürgünde bir oğlu olduğunu anlattıklarını söyler. Öyküler biyografilerde ve magazin basınında pek çok kez yer aldı, fakat bunların gerçekdışı ve muhtemelen Stalin karşıtı efsanelerin bir parçası olduğu düşünülüyordu. Fakat olay General Serov'un Birinci Sekreter Kruşçev ve Politbüro'ya sunduğu 18 Temmuz 1956 tarihli bilgi notuyla doğrulanmıştır. Tam bir Stalinist gizli polis şefi olan Serov, Beria'dan kopma ve Kruşçev'in yanında yer alma çabası içindeydi. Stalin'in ölümünden sonra gizli polis örgütünün yeni bir versiyonu olan KGB'nin ilk başkanı olarak, Kruşçev'in Beria'yı tutuklamasına ve idam etmesine yardımcı oldu. Yazdığı bilgi notu Politbüro'nun gizli toplantısında okundu ve çok gizli "Özel Dosya"ya konulmadan önce Stalin'in bütün eski adamları tarafından imzalandı.

lığında, tek ışık kaynağı gaz lambasıydı. Fakat Stalin çoğu kez gazyağı bulamıyordu. Hela evin dışındaydı. Perepriginler fena halde yoksuldular: "bir gün şiçi [kabak çorbası], ertesi gün kutsal ruh [hiçbir şey] yerlerdi, fakat bir inekleri vardı."

Stalin'in ilk biyografi yazarı Esad Bey, Lidya'nın geceleri gizlice Stalin'in odasına geçtiğini yazar. Bu bilgiyi o dönemde orada kalan sürgünlerden almış olmalı. Lidya hiç sıkılmadan Stalin'in iç çamaşırlarından söz eder. Stalin'e neredeyse bir yarı-Tanrı olarak tapıldığı 1952'de verdiği mülâkatta, "Beyaz don ve bir gemici fanilası giyerdi," demektedir.

İlişki, erkek kardeşleri biraz rahatsız ediyordu. Onaylamadıklarını gösteren belirtiler var. Stalin yiyeceğini ve ekmeğini Perepriginler'den değil önceki ev sahibesinden alıyordu. Lidya'ya bakılırsa, "Bunun sebebi, kızların yemek pişiremeyecek kadar küçük olmalarıydı." Fakat yetim kızlar çok küçükken bile erkek kardeşlerine yemek pişiriyorlardı. Soso ve kadınına aile yemeğinin yasaklanmış olması daha muhtemeldir.

İlişkiye göz yumuluyordu, fakat daha da kötüsü geldi: Lidya karnında Stalin'in çocuğunu taşıyordu. Kızların ergenlik döneminin başlarında evlendikleri ve çocuk sahibi oldukları Kutup Dairesi'nde yaşayan uzak topluluklarda bu türden ilişkiler rızaya bağlı olsa da, Pereprigin kardeşler öfkelendiler. General Serov'a göre, Jandarma Laletin, öfkeli Stalin tarafından kovalanmış olmasına rağmen, "küçük yaşta kız çocuğuyla birlikte yaşama suçundan soruşturma" açacağını söyledi. "J. V. Stalin, jandarmaya reşit olduğunda kızla evleneceğine söz verdi." Böylece Stalin bir kez daha nişanlanmış oldu ve aile, ister istemez ilişkiyi onaylamak zorunda kaldı.* Böylece Stalin, ailenin bir ferdi olarak, "balığını onlarla paylaştı." Aslında Lidya'ya karısı gibi davranıyordu. Arkadaşı, yaşlı Elizaveta Taraseeva evlerini ziyarete geldiğinde, Stalin ona şöyle seslendi: "Lidya, Lidya, *babuşka*'ya çay getir! Onu iyi besle."

Polisin müdahalesi bardağı taşıran son damla oldu. Stalin Kafkasyalı hemşerisi Yüzbaşı Kibirov'a şikâyette bulundu. Talihsiz jandarmanın bir sürgüne kılıç çektiğini ve nehir boyunca aşağılayıcı biçimde kovalandığını gören pek çok görgü tanığı vardı. Küçük yaşta bir kızı hamile bırakan Stalin'in polisten şikâyetçi

* On dört yaş Rusya'da Çarlık İmparatorluğu'nun Avrupa bölgelerinde rıza yaşı olarak kabul ediliyordu, fakat orası Sibirya idi. Ayrıca çarlık yasalarında tecavüz kavramı yasal olarak tanımlanmamıştı. Polise göre bu, babanın kız çocuk üzerindeki haklarının ihlali olarak "kadın şerefine karşı" işlenmiş bir suçtu. Ayartan kişinin evlenme vaadi ve karşılıklı evlenme taahhüdü, bu nahoş durumun düzeltilmesi olarak görülüyordu.

olacak kadar cüretkâr davranması dikkate değer. Karşısındakine tepeden bakan öfkesi bir kez daha etkili olmuştu.

1914 yazında, muhtemelen haziran ayında, Kibirov, Laletin'i değiştirmeyi kabul ederek, yardımcısına şöyle dedi: "Madem öyle, Kureyka'ya Merzliyakov'u gönderelim. Cugaşvili müfettişinin değiştirilmesine kafayı taktığına göre, başının derde girmesini önleyelim." Aslında roller tersine dönmüş, Jandarma Laletin, elindeki mahkûmdan korkmaya başlamıştı. Haksız da sayılmazdı. Onun yerine atanan Marzliyakov göreve başladığında, Stalin hemen yarı-aristokrat efendi rolüne büründü. Jandarma ise zamanla, uşak, emir eri ve koruma arası bir role büründü ve Stalin'in mahkûmiyetinin geri kalan kısmında bu konumunu değiştirmedi.

Stalin milliyetler konusunda çalışmalarını sürdürüyor, bu arada İngilizce ve Almanca çalışıyordu. 20 mayıs günü, Zinovyev'e, oldukça neşeli bir havada şöyle yazdı: "Sevgili dostum, seni en sıcak duygularla selamlıyorum... Kitapları bekliyorum...bana birkaç İngilizce gazete göndermeni de istiyorum. Eski ya da yeni olması fark etmez. Burada İngilizce bir şey yok. Korkarım pratik yapmadığım için İngilizce yeteneğimi kaybetmeye başladım..."

Soso'nun Lidya'yla nişanlanması, aslında bu ilişkinin kendisi, devrimci misyonunun kaldığı yerden devam etmesiyle terk edeceği geçici bir eğlenceydi. Hamilelik durumu muhtemelen rahatsız ediciydi. Ancak yöre insanları Lidya'nın Stalin'e âşık olduğunu iddia ederler. Üstelik bu, Stalin'le ilişkisinde son hamileliği de değildi.[5]

Yaz sonunda Sverdlov, Kureyka'dan ayrıldı ve Selivaniha'ya sevk edildi. Bu arada Stalin'in en yakın arkadaşı Spandaryan, Monastirskoye yakınlarına geldi.

1914 yılının ağustos ayı sonlarında Stalin, Spandaryan'la buluşmak için tekneye binerek ırmak boyunca yola çıktı. O sıralarda Habsburg hanedanının varisi Arşidük Franz Ferdinand, Saraybosna'da bir suikasta kurban gitti. Bu olay Rusya'yı ve Büyük Güçler'i Dünya Savaşı'na sürükleyecekti. "Savaşçı ülkelerin burjuva vampirleri dünyayı kanlı bir mezbahaya sürükledi," diye yazdı, Stalin. "Tam bir katliam, yıkım, açlık ve ... vahşet; başında taç olan ve olmayan bir avuç soyguncu, yabancı toprakları yağmalayabilsin ve sessiz milyonları ateşin içine sürsün diye."

Avrupa karanlığa gömülürken, Stalin kendisini hiçliğin orta yerinde, hamile bıraktığı ergen bir köylü kızla istemeden nişanlanmış olarak, olaylardan kop-

muş, unutulmuş ve düş kırıklığı içinde buldu. 1914 yılı, hayatının en kötü dönemiydi. Büyük Güçler savaşırken, kar güneşi ve dış dünyadan gelen haberleri örtüyordu. Stalin, Sibirya kışı içinde gözlerden kayboldu.[6]

35

AVCI

Stalin artık buz tutmuş, alacakaranlık Kureyka'da kalan tek sürgündü. Yerli Tunguslar ve Ostyaklar'la birlikte yaşamaya başladı. Hayatta kalma mücadelesi dışında yapılacak pek az şey vardı. Tundra kurtları köyün kıyısında uluyorlardı. Stalin evin dışındaki helaya gittiğinde, kurtları uzaklaştırmak için ateş ediyordu. Kızakla giderken, "bitmek bilmez kurt ulumaları"nı işiterek yol alıyordu. Kureyka'nın kurt sürüleri Stalin'in bilincine yerleşti. Bu düşmanlar Sibirya'daki kulübesinin çevresinde dolaşıp duruyorlardı. Özellikle hayatının sonuna doğru, son Terör kampanyası olan Doktorlar Komplosu'nu yönetirken yapılan toplantılarda, önündeki kâğıtlara kurt resimleri çizerdi. Son sürgününde, kendisini ziyarete gelenlere, köylülerin kuduz kurtları nasıl vurduklarına dair öyküler anlatırdı.

Fakat bütün bunlar, bir biçimde Stalin'in kişiliğine uygundu. Kureyka'dan hoşlanmaya başladı. Kasvetli hayatının en mutlu zamanlarından birini orada yaşamış olması tuhaftır. Zamanını en çok, yerlilerin hediye ettikleri, Stepan Timofeyeviç adında küçük bir köpek, Martin Peterin adında bir Tungus balıkçısı ve polis müfettişi Merzliyakov'la geçiriyordu. Lidya'nın karnı gittikçe büyüyordu. Sibirya'da hayat artık daha katlanılabilir hale gelmişti: 1915-1916'da kendisine on kez ödeme yapıldı. Eline geçen paranın toplamı 100 rubleden fazlaydı. Böylece, yiyecek ve giyim eşyası satın alabiliyor ve gerektiğinde rüşvet verebiliyordu.*

* Bu ödemeler şüphe uyandırmıştır, fakat bu bir Ohrana ajanının ücreti olamayacak kadar önemsiz bir miktardı. Bu para MK üyesi olarak kendisine bağlanan maaşın bir kısmıydı; ve gördüğümüz gibi Sverdlov'un eline daha fazla para geçiyordu. 1938'de Büyük Terör sırasında, Stalin'in gizli polis şefi, o sırada Stalin'in en yakın adamı olan ve bir milyondan fazla masum insanın ölümüne nezaret eden "zehirli cüce" Nikolay Yejov kendisinin gözden çıkarılabilir olduğunu anlamaya başladı. Öldürme ve işkencelerin dehşet verici gerilimi altında içki ve kadın düşkünlüğüne sürüklenen Yejov, efendisine ve rakip patronları olan Beria, Georgi Malenkov ve Kruşçev'e karşı güvenlik ya da şantaj amacıyla malzeme topluyordu. Stalin'e gönderilen on adet para havalesinin belgelerini elc geçirdi ve onları kişisel belgeleri arasında sakladı. Fakat somut bir kanıt bulamamıştı. Havalelerin üçü Gori'den, muhtemelen annesinden ya da Egnataşvili'den gönderilmişti. Geri kalan yedisi, Moskova ve Petersburg'dan gelmişti. On ruble şuradan, on ruble buradan, toplam 100 ruble ediyordu. Havalelerden sadece ikisi 25'er rubleydi.

➡

O artık yalnız bir avcıydı. Kendisini kutsal bir misyon sahibi olarak gördüğü için bu rol ona uyuyordu. Elinde tüfek, karların içinde gücünü sınıyordu. Kendi inançları dışında hiçbir bağlılık duygusu taşımıyordu. Burjuva duygusallığından yoksundu, trajediyle kuşatıldığında bile kutup bölgesi insanlarına özgü sabrını ve metanetini bozmuyordu. Hayatının geri kalan kısmında, Sibirya maceralarını Alliluyevler'e ve Politbüro üyelerine anlatacaktı. Aslında o, Rusya'yı yönetirken de yalnız bir avcıydı.

Tepeden tırnağa geyik postlarına bürünmüş olarak tek başına dolaşan, yöredeki insanların deyişiyle "Osip" ya da "Çiçekbozuğu Oska" usta bir avcı ve kabile insanlarının yakın dostu oldu. Laletin onun tüfek taşımasını yasakladığında, yörenin insanları ona yardımcı oldular. İçlerinden biri şunları hatırlar: "Tüfeği ormana götürdük ve onun bulabilmesi için önceden belirlenmiş bir ağaca astık." Uzun keşiflere çıkıyor, kutup tilkisi, keklik ve ördek vuruyordu.

Köylüler, piposu ve kitapları olan Çiçekbozuğu Oska'ya saygı duymaya başladılar. "Yerliler onu severlerdi," der Merzliyakov. "Onu ziyaret ederler, sabaha kadar otururlardı. O da onları ziyaret eder, şenliklerine katılırdı." Ona balık ve geyik eti getiriyorlardı. Stalin bunların parasını öderdi. Onların az ve öz konuşmalarını, sükûnetlerini takdir eder, resmen Ortodoks olmalarına rağmen Sibirya düzlüklerinde yaşayan mürşitlere, ruhlara ve şamanlara duydukları saygıyla eğlenirdi. En önemlisi, onların balıkçılık ve avcılık tekniklerini öğrendi ve uyguladı.

En önemli mahsul balık ve geyikti. Kabile insanları yosun tabakaları üzerinde yaşayabilen geyikleri kutsal kabul eder ve onlara saygı duyarlardı. Geyik, aynı anda hem ulaşım aracı (kızak çekerek), hem giyim eşyası (kürk), hem yatırım aracı (en zengin şeflerin 10.000 başlık sürüleri vardı) hem de besin (kaynatılmış geyik eti) sağlıyordu. Muhtemelen melez bir Ostyak olan Peterin, arkadaşına Yenisey usûlü balık tutma sanatını öğretti. 1936'da kayda alınan anılarıyla Stalin'in Kureyka'daki hayatına ilişkin en iyi değerlendirmeyi yapan Merzliyakov, Stalin'in balık oltası yaptığını ve avlanmak için buzun üzerinde delik açtığını hatırlar. Biraz kaba olan kendi değerlendirmesine göre Stalin, buzda delik açıp balık tutma becerisini öyle geliştirmişti ki, bir keresinde Ostyak ona hayranlık içinde

Bulgulan Yejov'u kurtaramadı. 1938 yılının sonunda azledildi ve 1940'ta kurşuna dizildi. Stalin'in havale belgelerini yok etmeye tenezzül etmemesi ilginçtir. Havaleler Yejov belgeleriyle birlikte dosyalandı ve bu belgeleri benimle cömertçe paylaşan Profesör Arch Getty tarafından konulduğu yerde bulundu. Yejov'un yükseliş ve düşüş öyküsünün tamamı için bk. *Stalin: The Court of the Red Tsar*.

şu sözleri fısıldamıştı: "Sen ilâhi bir kudrete sahipsin." Stalin balık yemeyi de seviyordu: "Çok balık var, fakat tuz altın kadar kıymetli. Bu yüzden balıkları, evin dışına, -20 dereceye çıkarıp odun yığını gibi istifliyorum. Sonra pullarını kırıp ağzımızın içinde eritiyoruz." Dev mersin balıkları yakalıyordu.

"Bir keresinde ırmağın üzerinde şiddetli bir fırtınaya yakalandım," diye anlatır. "Hapı yutmuş gibiydim, fakat kıyıya ulaşmayı başardım." Bir keresinde de, iyi bir mersin balığı ve deniz somonu avından, Ostyak arkadaşlarıyla birlikte eve dönüyordu. Diğerlerinden ayrıldıktan sonra ani bir kar fırtınası başladı. Kureyka uzaktaydı, fakat haftalık erzakını oluşturan balık yükünü bırakamazdı. Kar fırtınasının içinde yürümeye devam etti. Derken ilerde birilerini gördü. Onlara seslendi, fakat adamlar yardıma koşacaklarına ortadan kayboldular. Aslında adamlar onun arkadaşlarıydı, fakat birkaç tel sakalı donmuş, her yanı karla kaplanmış olduğu için onu tanıyamamışlar, kötü ruhla karşılaştıklarını sanıp kaçmışlardı. Sonunda bir kulübeye ulaşıp kendini içeri attı. Ostyaklar, "O sen miydin, Osip?" diye bağırıştılar.

"Elbette bendim, orman cini mi sandınız," dedi Stalin. Oracığa yığılıp 18 saat uyudu.

Tehlikeleri önemsemiyordu. Kabile adamları balık seferleri sırasında içlerinden birilerinin kaybolmasına alışkındılar. "Suların yükseldiği baharı hatırlıyorum," diye anlatır, Stalin "Otuz adam balığa gitti, akşam döndüklerinde içlerinden biri yoktu." Sonunda adamlar, arkadaşlarının "orada kaldığını" söylediler. Adamlardan biri "boğuldu," diye durumu açıklayana kadar Stalin ne olduğunu anlayamadı. Bu umursamazlık onu şaşırttı. Fakat yerlilerin de bir açıklaması vardı: "İnsanlara acımaya ne gerek var? Her zaman daha fazlasını yapabiliriz. Fakat bir at mesela, dene bakalım at yapabiliyor musun?" Stalin 1935'te yaptığı bir konuşmada, bu olayı insan hayatının değerini gösteren bir örmek olarak kullandı. Fakat ona insan hayatının ucuzluğunu öğreten başka deneyimler de edinmiş olmalı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bir akşam yemeğinde Kruşçev ve Beria'ya, "Kışın ava gittim," diye anlatır. "Tüfeğim yanımda, kayakla Yenisey'in üzerinde 12 verst (yaklaşık 13 km.) yol aldım. Derken, bir ağacın üzerinde bir sürü keklik gördüm. Bende 12 fişek, ağacın üzerinde de 24 keklik var. On ikisini vurdum. Diğerleri hâlâ oturuyor. Gidip 12 fişek daha alayım, dedim. Geri döndüğümde hâlâ orada oturuyorlardı."

Kruşçev şaşırdı. "Hâlâ oturuyorlar mıydı?" diye sordu. Beria, Stalin'in devam etmesini istedi.

"Öyle," dedi Stalin, övünerek. "Bunun üzerine geri kalan 12'sini de vurdum. Sonra hepsini kemerime dizip eve döndüm." Aynı öyküyü, biraz değiştirerek damadı Yuri Jdanov'a da anlattı. Otuz kuş vurduğunu söyleyerek övündü. Hava -40 dereceydi ve vahşi bir fırtına yüzünden keklikleri ve tüfeği bırakmak zorunda kalmıştı. Fakat şans eseri kadınlar (muhtemelen Lidya) onu karların içinde baygın vaziyette bulup kurtarmışlardı. Eve götürüldüğünde tam 36 saat uyumuştu.*

Stalin küçük bir odada ilaç biriktirdi ve böylece Kureyka bir doktora sahip oldu: "J. V. Stalin insanlara tıbbi yardım sağlıyor, yaralarını iyodin sürüp sarıyor, ilaç veriyordu." "Kabile adamlarına yıkanmayı öğretti," der Merzliyakov. "Hattâ birini sabunla yıkadığını hatırlıyorum." Romatizması vardı. Banyo, ağrıları azaltıyordu. Ağrılar yaşlılığında da devam etti; uzun toplantılarda Kremlin'deki ısıtıcıların üzerine oturmayı âdet edinecekti. Tungus çocuklarıyla oynamayı severdi. Onlara şarkı söyler, güreşir, bazen de kendi mutsuz çocukluğunu anlatırdı. Küçük Daşa Taraseeva, "onun sırtına biner, gür saçlarını çekerek, "'Amca, atsın sen, kişne!' diye çığlıklar atardı". Fyodor Taraseev'in ineği bağırsak düğümlenmesi yüzünden hastalandığında, Stalin Gürcistan'da küçük bir çocukken öğrendiği becerileri sergileyerek onu şaşırttı: "Gerçek bir kasap gibi ineği kesti ve parçaladı."

Stalin partilerden hoşlanırdı. Kureyka'yı ziyaret eden Darya Ponamareva, "Taraseev'in evinde gençler toplanıp eğlendiler," diye anlatır. " Stalin, bitkin düşene kadar dans etti, sonra bir şarkı tutturdu." "Altını gömüyorum, gömüyorum altını," en sevdiği şarkıydı. "Çok iyi dans ederdi," der Anfisa Taraseeva. "Gençlere de öğretirdi."

Bereketli dağlık Kafkasya'dan gelen Gürcü, zaman zaman pencereden *tayga*'yı seyrederdi. 25 Kasım 1915 günü, Olga Alliluyeva'ya şu kederli sözleri yazdı: "Bu

* Yaşlanan Stalin bu öyküyü adamlarına, 2006'da ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in başına gelenlere çok benzeyen bir kazaya uğradıktan hemen sonra anlattı. Atıcılık yeteneklerini sergilerken, ıskalamış, Politbüro'nun önemli adamı Anastas Mikoyan kıl payı kurtulmuş, muhafızlarından ikisi saçma yağmuruna tutulmuştu. Savaş sonrası yıllarda, sağlığı bozulan diktatörden nefret etmeye ve onu küçümsemeye henüz başlamış olan Beria ve Kruşçev bu öyküyü Stalin'den tekrar tekrar dinlemişlerdi. Ona inanmıyorlardı. "Yemekten sonra," diye yazar Kruşçev, "tuvalette onu çekiştirdik: 'Demek ki Stalin kış koşullarında 12 verst kayakla gidiyor, 12 keklik vuruyor, bir 12 verst daha gidip geliyor ve 12 keklik daha vuruyor, sonra kayakla 12 verst giderek eve dönüyor. Kayakla 48 verst!'" (48 verst= 52 km.) "Baksana,"dedi Beria, "hayatında kayak yapma şansı olmamış Kafkasyalı bir adam bu mesafeyi nasıl katedebilir? Bence atıyor." Kruşçev, onayladı: "Elbette, bence de atıyor. Stalin'in doğru dürüst ateş edemediğini kendi gözlerimle gördüm!" Aslında Stalin 1920'lerde ve 1930'ların başında, vakit kaybı olarak görse de, tatillerde avlanmaktan hoşlanırdı.

lanetlenmiş topraklarda doğa çok verimsiz: Yazları ırmak, kışları kar, doğanın verdiği tek şey bu ve ben doğa manzaralarını çılgınca özledim..."

Geceleri genellikle yazarak, gene tek başına geçirirdi. "Köpeğim Tişka, bana arkadaşlık ederdi," der, yıllar sonra. "Kış geceleri, gaz yağım varsa okuyup yazabilirdim. Yanıma gelir, bacaklarıma sürtünür, benimle konuşuyormuş gibi sesler çıkarırdı. Başını okşayıp şöyle derdim ona: 'Üşüdün mü, Tişka. Isın biraz!'" Onun dünyanın en alim köpeği olduğunu söyleyip gülerdi, çünkü "köpek Stepan Timofeyeviç'le uluslararası siyaset konuşmak"tan hoşlanıyordu. Stalin için evcil hayvanlar insanlardan daha avantajlıydı: Efendilerine karşılıksız bir şefkat, tutkulu bir hayranlıkla bağlanıyor, onlara asla ihanet etmiyorlardı (hamile de kalmıyorlardı) ve suçluluk duymaksızın terk edilebiliyorlardı.

Hareketsizlik, siyaset oyunundan uzak kalmak ve okunacak malzemelerin yetersizliği, zaman zaman onu umutsuzluğa sürüklüyor, böyle anlarda özellikle Lenin ve Zinovyev hakkında karamsar düşüncelere kapılıyordu. Yoksa onu unutmuşlar mıydı? En son makalesi neredeydi? Ve neden ödeme yapılmamıştı? 1915 kışında, alaycı bir üslupla onlara şöyle yazdı: "Nasılım? Ne yapıyorum? Hiç iyi değilim. Hiçbir şey yapmıyorum. Doğru dürüst tek bir kitap olmadan ne yapabilirim?... Önceki sürgünlerimde, hiç böyle bir sefalet yaşamamıştım."

Tarihsel gelişimin devrime ve proletarya diktatörlüğüne yol açacağına inanan bu fanatik Marksist bile zaman zaman günün birinde geri dönebileceğinden şüpheye düşmüş olabilir. Lenin bile devrimden kuşkuya düşüp Krupskaya'ya şöyle diyordu: "Onu görecek kadar yaşayacak mıyız?" Fakat Stalin'in inancını asla kaybetmediği kesindir. 1905'te "Rus Devrimi, güneşin doğuşu gibi kaçınılmazdır," diye yazmış ve bu görüşünü asla değiştirmemişti. "Güneşin doğuşunu önleyebilir misiniz?"

Geleceğin başkomutanı, gazeteler geldiğinde, Merzliyakov'la "savaşın açtığı yaralar"ı tartıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Kureyka'dan izlediği Birinci Savaş'ın muharebelerinden örnekler verirdi.* Çar bir yenilgiden diğerine savruldukça, Stalin bu savaşın, tıpkı 1904'teki gibi devrime yol açacağını ummuş olmalıydı. Fakat Petersburg'daki Petrovski'ye şu sözleri sadece Ohrana'yı yanıltmak için yazmamış da olabilir: "Birileri, cezanın tamamını çekmeyeceğime dair bir söylenti yayıyor. Ne saçmalık! Yemin ederim ve sözümü tutmazsam kahrola-

* 1942'de Harkov taarruzunun başarısızlığa uğraması üzerine Stalin, Kruşçev'i şiddetli biçimde azarladı. "Birinci Dünya Savaşı sırasında," dedi, "ordulardan biri Doğu Prusya'da kuşatıldığında, yandaki ordunun komutanı geriye kaçtı. Yargılandı ve asıldı."

yım ki, böyle bir şey olmayacak. Cezam sona erene kadar [1917] sürgünde kalacağım. Zaman zaman kaçmayı düşündüm, fakat artık bu fikri kesinlikle reddediyorum." Bu bezginliği anlamak mümkündür: Lenin ve Zinovyev ona yardım etmeyeceklerse, kendisi de onlara yardım etmeyecekti.

1914 yılının aralık ayında bir gün, Lidya bir bebek doğurdu.[1]

36

SİBİRYA'DA BİR ROBİNSON CRUSOE

Çocuk kısa süre içinde öldü. Stalin bu konuda yorum yapmadı. Fakat o sırada Kureyka'da olduğu kesindir. Orada yaşayanlar da bu olayı öğrenmiş olmalılar. Lidya'nın erkek kardeşleri libidosu yüksek kiracılarını bağışlamış olsalar da olmasalar da, ilişki devam etti.

Stalin'in yeni polisi Merzliyakov onun hayatını kolaylaştırıyordu. Açığını yakalamaya çalışmıyor, takip etmiyor ve arama yapmıyordu. Dostlarıyla buluşmasına, uzun av seferlerine çıkmasına, hattâ haftalarca ortadan kaybolmasına izin veriyordu. "Yazın ... kıyıdan köpeklerin çektiği tekneyle gidiyor, dönüşte kürek çekiyorduk. Kışın at sırtında gidiyorduk." Kürklere bürünmüş, piposunu tüttüren Stalin, yarı-polis, yarı-uşak Merzliyakov'u postalarını almaya gönderiyordu. Neredeyse yirmi yıl sonra Stalin, Merzliyakov'a hâlâ minnettardı ve muhtemelen onun hayatını kurtardı.*

1915 yılının şubat ayında, "gece gündüz farkının neredeyse kalktığı aylarda" Stalin, Spandaryan ve metresi Vera Şveytzer tarafından ziyaret edildi. Donmuş Yenisey üzerinde köpeklerin çektiği kızaklarla, kurtların tacizine uğrayarak 200 km. yol aldılar. Nihayet küçük yerleşimi uzaktan gördüler ve Soso'nun karlarla kaplı kulübesini buldular. Soso onları, kulübesinin dışında gülerek karşıladı. Köy sakinleri ve jandarma da misafirleri karşıladılar.

---

* 1930'da Stalin'in köylülere açtığı vahşi savaş sırasında Merzliyakov onun tasfiye etmeye kararlı olduğu zengin köylülerden biri, bir kulak olmakla suçlandı. Stalin'e başvurdu: "Benim nasıl biri olduğumu unutmadığınızı umuyorum." Stalin, yanıt verdi: "Mihail Merzliyakov'u Kureyka köyünde sürgün olarak bulunduğum sırada tanıdım. 1914-1916 arasında benim gardiyanlığımı yaptı. Açıktır ki, Merzliyakov'la 'dostane' ilişkiler kuramazdım. Ancak şunu belirtmem gerekir ki, aramızdaki ilişki 'dostça' olamamakla birlikte, gardiyan ile sürgün arasında görülen türden düşmanca bir ilişki de değildi. Bu durum, Merzliyakov'un görevini gevşek biçimde yerine getirmesiyle, olağan polis dikkatini göstermemesi, hakkımda bilgi vermemesi, beni cezalandırmaması ... uzun kayboluşlarıma göz yumması ve ... üstlerini 'bezdirici' emirlerinden ötürü eleştirmesiyle açıklanabilir... Bu açıdan Merzliyakov, 1914-1916 yıllarında diğer polislerden farklıydı. Bu konuda size tanıklık etmek benim için bir görevdir."

"Yosif Visariyonoviç'in yanında iki gün kaldık," der Vera. Eklem iltihabı yüzünden ağrıları olan Soso'nun üzerinde "bir ceket vardı, fakat ceketin bir kolu boştu. Daha sonra sağ kolunu rahat hareket ettirmek için bu şekilde giyindiğini fark ettim. Stalin onları gördüğüne sevinmişti. Hemen ırmağa koştu ve omzunda muazzam büyüklükte bir mersin balığıyla döndü. "Benim buz çukurunda küçük balık olmaz," dedi.

Spandaryan ve Şveytzer, beş Bolşevik Duma milletvekili ve *Pravda* editörü Kamenev'in Petersburg'da yargılandıklarını anlattılar. Lenin Almanlar'ın Rusya'yı yenilgiye uğratmalarını istediğini, bu yenilginin devrimi ve bir "Avrupa iç savaşı"nı hızlandıracağını ilân etmişti. Menşevikler ise "savunmacı" bir tutumu benimseyerek Rusya'nın yurtseverlik savaşını destekliyorlardı. 1914 yılının kasım ayında, Kamenev ve milletvekilleri ihanet suçundan tutuklanmışlardı. Mahkeme sırasında Kamenev, Lenin'in yurtsever olmayan yenilgici çizgisini izlemeyi reddetmiş, buna rağmen suçlu bulunarak Sibirya'ya sürülmüştü.

Stalin ve Spandaryan, Kamenev'in tavrından rahatsızdılar. "Bu adama güvenilmez," dedi Stalin, "Devrime ihanet edebilir." Spandaryan ve Vera, tepeden tırnağa geyik postuna bürünüp, brandalara sarınarak, Tungus kabile adamlarının rehberliğinde Stalin'le birlikte Monastirskoye'ye gittiler. Kuzey ışıkları tundranın üzerinde parıldıyor ve muhteşem bir manzara oluşturuyordu. "Stalin ansızın şarkı söylemeye başladı," diye yazar Şveytzer. "Suren de ona katıldı, o tatlı melodilere kapılıp gitmek çok hoştu." İki gün boyunca sonsuz alacakaranlığın içinde buz üzerinde kızakla yol aldılar.

Spandaryan ve Stalin, Lenin'e mektup yazdılar. Avcı Stalin artık para ve kitap isteyerek sızlanmıyor, iktidardaki Bolşeviklerin tarzına uygun sert bir militan tutum sergiliyordu.

> Sizi selamlıyorum, sevgili Vladimir İlyiç, en sıcak selamlarımı iletiyorum. Zinovyev'e ve Nadejda'ya da selamlar! Nasılsınız, sağlığınız nasıl? Bana gelince, her zamanki gibi yaşıyor, ekmeğimi yiyor ve cezamın yarısını çekmiş bulunuyorum. Sıkılmaktan başka elden ne gelir? Sizlerden ne haber? Daha keyifli olduğunuzu düşünüyorum... *Reç*'te Plehanov'un küçük bir makalesini okudum. İflah olmaz kocakarı gevezelikleri!... Eh işte! Peki, [Duma] milletvekili ajanlarıyla Tasfiyecilere ne buyurulur...? Onlara temiz bir sopa çekecek kimse yok! Fakat cezasız kalmayacakları kesin. Onların

çenesini kapatacak bir organın kısa süre içinde var olacağını söyleyin ki, neşemiz yerine gelsin!

Lenin, sürgündeki "çoşku dolu Kolçiyan"ı unutmamıştı. "Koba, gayet iyi," dedi yoldaşlarına. Birkaç ay sonra onlara şöyle bir soru notu yazdı: "Bir rica: Koba'nın soyadını bulun (Yosif C. ..? –Unuttum). Önemli."

Stalin, izni bittiğinde, uzun kışın geri kalan kısmını geçirmek için Kureyka'ya döndü. Yenisey'in buzları eriyordu. 1915 yılının mayıs ayında, vapurlar Krasnoyarsk'tan ilginç dostlar getirmeye başladı. Kamenev, Duma milletvekilleriyle birlikte Monastirskoye'ye getirildi. Sverdlov ve Spandaryan yakınlardaydı. Temmuz ayında Stalin, Monastirskoye'de Kamenev ve Petrovski'nin birlikte kaldıkları bir evde toplantıya davet edildi.

Bolşevikler bir yaz tatili havasında bir araya geldiler. Grup fotoğrafları çektirdiler.* Fakat Bolşeviklerin piknikleri bile siyasi oluyor, karşılıklı suçlamalar ve yargılamalarla geçiyordu. Stalin ve Spandaryan Lenin'i destekliyorlardı ve Monastirskoye'de Kamenev'i yargılamaya karar vermişlerdi.

Kamenev, Stalin'e Makyavelli'inin *Prens* adlı kitabını verdi. Yeterince Makyavelist olan biri için pek uygun düşmeyen bir armağandı bu. Bol içkili akşam yemeğinde Kamenev, masanın çevresindekilere, hayatta en çok neden zevk aldıklarını sordu. Bazıları, kadınlardan; bazıları da, büyük bir ciddiyetle, diyalektik materyalizmin doğuracağı işçi cennetinden söz etti. Sıra kendisine geldiğinde, Stalin şöyle dedi: "Benim için en büyük zevk, kurbanı seçmek, dakik bir plan hazırlamak, amansız intikam susuzluğunu gidermek ve sonra gidip yatmaktır. Bu dünyada daha tatlı bir şey yoktur."**

Kamenev'in "yargılanma"sı sırasında Stalin belirleyici oya sahipti. Her zamanki gibi anlaşılmaz bir tutum sergileyerek ve yeni ittifaklar kurarak Kamenev'e saldırdı ve karar oylamasından önce Kureyka'dan ayrılarak kurbanını kurtardı. Kamenev, kaba Gürcü'ye tepeden bakıyor, Stalin ise onu cana yakın bulmakla birlikte, bir insan ve siyasetçi olarak aşağılıyordu: "Yazın Gradov [Kamenev] ve

* Başında havalı bir açıyla duran her zamanki siyah fötr şapkasıyla Stalin arka sıranın ortasında olağan pozunu aldı. Bir yanında Kamenev öte yanında Spandaryan vardı. Sverdlov arka sırada duruyor, önde Stalin'in gelecekte üst düzey NKVD sorgucu ve işkencecilerinden biri olacak küçük oğlu Andrey oturuyordu.

** Stalin bu felsefeyi 1920'lerin başında da dile getirmişti. Kamenev, 1920'lerin ortasında diktatör tarafından yenilgiye uğratıldığında, buna "Stalin'in Tatlı İntikam Teorisi" dedi. Fakat bu teoriyi ve de Stalin'i anladığında iş işten geçmişti.

adamlarını gördüm," diye yazdı Zinovyev'e. "Islak tavuk gibiydiler. Bunlar da bizim 'şahinler'imiz!"

Stalin yeni bir uzun kışı geçirmek için Kureyka'ya döndü. Kasım ayının başlarında, kar bastırdıktan sonra, Monastirskoye'deki doktora görünmek için izin aldı. Kürklere bürünerek, dört köpeğin çektiği bir kızakla yola çıktı. Spandaryanlar'ın evine daldığında, onu yanaklarından, Vera'yı ise iki kez dudaklarından öptü.

"Koba, Oh Koba!" diye bağırdı kadın. Onu gördüğüne çok sevinmişti.

Veremli ve sinirleri bozuk Spandaryan, sürgünlerden Boris İvanov'un hatırladığı kadarıyla, "zaman zaman zıvanadan çıkıyor; bir sivrisinek ısırığı bile giysilerini parçalamasına yol açıyordu. Suren tam bir moral bozukluğu içindeydi," fakat "Stalin çok neşeliydi. Onun gelişi Spandaryan'ı her zaman canlandırırdı."

Stalin, Zinovyev'den aldığı bir mektubu, alaycı bir tavırla yanıtladı:

Sevgili dost!

Nihayet senden bir mektup aldım. Beni, Tanrı'nın bu aciz kulunu tamamen unuttuğunu sanıyordum. Böylece unutmadığın anlaşılmış oldu... Ve tek bir ciddi kitap olmadan ne yapabilirim?.. Parasal durumumu soruyorsun. Bunu bana neden soruyorsun? Belki biraz paran var. Onu benimle paylaşmayı düşünmez misin? Haydi o zaman! Borcumu tam zamanında ödeyeceğime yemin ederim!

Dostun Cugaşvili

O gelişinde Stalin, hem manevi bir spor hem de siyasal bir uyaran olarak daima zevk aldığı türden bir yerel düşmanlığı körükledi. Monastirskoye'de Spandaryan'ın önderliğindeki Bolşevik sürgünler o kış yeterince şeker ve kürk bulamamışlar, bir mağazayı soymuşlardı. Polisin yaptığı soruşturma sırasında Petuhov adında bir sürgün, hırsızları gammazladı. Sibirya'da sıkışıp kalmış, dünyadan kopuk, çeşitli paranoyalar içinde yaşayan sürgünlerin bir kısmı soyguncuların, bir kısmı da muhbirin yanında yer aldı. Spandaryan, Petuhov'un parti mahkemesinde yargılanarak cezalandırılmasını istiyordu. Sverdlov ise Petuhov'u destekliyor ve Spandaryan'ın soyguncuktan yargılanmasını istiyordu. Fakat Sverlov'un da polisle çok yakın ilişkileri vardı, çünkü onlara Almanca dersleri veriyordu. Spandaryan ve arkadaşları onu "ahlâkı bozuk" bir Ohrana ajanı olmakla suçladılar.

Sverdlov, parti mahkemesini boykot etti; Spandaryan, Vera ve beş kişi Petuhov aleyhine oy kullandı. Benzer durumlarda kendisi de ihraç durumuyla yüz yüze gelen Stalin, Petuhov'un partiden ihracı konusunda çekimser oy verdi ve "hem Petuhov'un hem de Sverdlov'un ihraç edilmesi"ni istedi. Tartışma öyle hararetlendi ki, Sverdlov'un grubundan birileri dayak yedi.

"Sürgünde en kötüsü, zerre kadar topluluk dayanışması ya da yoldaşlığın olmaması," diye yazdı Sverdlov. "Tecrit ve uzaklık cehennem gibi ve ölümcül." Spandaryan da "çok hasta ... öksürürken ağzından kan gelmeye başladı."[1]

"Köyde çok uzun zaman geçirdik," der, Stalin'in polis-emir eri Merzliyakov. "Kimlerle görüştüğüne dair hiçbir fikrim yok. Sonunda J. V [Stalin] bizzat polis karakoluna gelerek artık geri dönebileceğimizi söyledi."

Kureyka'ya dönen Stalin 1915-1916 kışını, Lidya'yla ilişkisini sürdürerek, Perepriginler'in kurum kaplı odasında geçirdi. Petersburg'daki Olga Alliluyeva'dan bir paket aldığında çok sevindi ve nadir görülen bir duygusallığa kapıldı:

> Bana yönelik iyi ve saf duygularından ötürü sana minnettarım ve derin bir saygı duyuyorum, Olga! Bana yaptığın iyilikleri asla unutmayacağım. Sürgünden kurtulup Petersburg'a geleceğim, sana ve Sergey'e her şey için teşekkür edeceğim anı sabırsızlıkla bekliyorum. Sadece iki yılım kaldı. Paketi aldım. Teşekkür ederim. Senden istediğim tek bir şey var –benim için artık para harcama, sizin de paraya ihtiyacınız var, fakat– bana, üzerinde doğa manzaraları olan kartpostallar gönder...

Anna ve o sırada 14 yaşında olan Nadya Alliluyeva da sürgündeki kahramanlarına yeni bir elbise gönderdiler. Paketin üzerine bir de küçük not iliştirdiler.

1916 yılının mart ayında, Yenisey üzerinde kızakla seyahat etmenin hâlâ mümkün olduğu bir sırada, Stalin, Vera'nın hatırladığı kadarıyla, Spandaryan'ı görmek ve "mektuplarını göndermek için" Monastirskoye'nin yolunu tuttu. 25 şubat günü bir yoldaşına serzenişte bulundu: "Bu arada, lütfen söyler misin, K. Stalin'in 'Kültürel-Ulusal Özerklik Üzerine' başlıklı makalesi ne oldu: yayımlandı mı, yoksa kayıp mı oldu? Bir yıldır bunu araştırıyorum ve hiçbir şey bulamadım... Ne yapayım? Boşa harcayacak zamanım yok! Sevgiler, Yosif." Makale, Alliluyev eliyle Lenin'e gönderilmiş, fakat bir yerlerde ebediyen kaybolmuştu.

Stalin, Spandaryan'ı tüberküloz ve kalp sorunları yüzünden ağır hasta buldu. Ermeni, Turuhansk'tan başka yere sevk edilmek için dilekçe vermişti. Spandaryan'ın durumundan endişelenen Stalin de yetkilere dilekçe verdi. Birkaç gün sonra kızakla Kureyka'ya döndü. Vera Şveytzer, "bu, Suren Spandaryan'la son görüşmeleri oldu," der.*

Yaz aylarında, Gürcü kiracı, Lidya'yı ikinci kez hamile bıraktı ve her zamanki gibi kayıplara karıştı. Aylarca ortalıkta görünmemesi üzerine, yöredeki sürgünler onun kaçtığını düşünmeye başladılar. İçlerinden biri, İvanov şunları yazdı: "Kureyka'dan kaybolduğunu [Stalin'in] öğrendik. Kaçtı herhalde." Metrzliyakov bile durumdan pek emin değildi. JV'nin akıntıda balık tutmak için Yenisey üzerindeki Polovinka Adasın'a tek başına gitmesine izin vermişti. "O yaz ... söylentilerin peşine düştüm. Henüz kaçmamıştı." Polis, Stalin'in o ıssız adada ne yaptığını merak ediyordu. "Bu Polovinka boş (kimsenin yaşamadığı) bir yerdir. Kumdan başka bir şey yoktur. Nerede balık tutuyordu? Ondan başka kimse yoktu orada." Stalin'in gerçekten de vaktini "boş Polovinka"da geçirdiği anlaşılmaktadır.

Avın bol olduğu bu ıssız adada sadece birkaç yerli avcı kalıyordu. Stepanida Dubikova, "Osip"in yaz aylarının büyük bir kısmını orada geçirdiğini söyler. "Huş ağacı dallarından tek kişilik küçük bir kulübe yapmasına yardım ettik." Adada Stalin'in dışında kalanlar, gene huş ağacı dallarından yapılmış bir kulübede yaşayan Stepanida ve ailesiydi. "Osip kulübemizi ziyaret ederdi. Ona çiğa balığı kızartırdık. En sevdiği yemekti." Stalin haftalarca, tam bir yalnızlık içinde, tek başına avlanarak o küçük kulübede yaşadı. Fakat bir ara adadan ayrıldı.

"Stalin bizi görmeye geldi," der, o sırada Yenisey'de bulunan Duma milletvekili Badayev. "Bir araya geldik. Ziyaretin gizliliğine rağmen, bütün sürgünler Yoldaş Stalin'in orada olduğunu öğrendiler ve bizi görmeye geldiler." Kostino'yu da ziyaret etmiş olmalı, çünkü dönüş yolunda Miroydiha'ya davet edildi. Orada "akordeon ve balalayka çalan" Ruhadze adlı bir Gürcü sürgünle bir partiye katıldı. "Üzerinde uzun bir palto, kulaklıklı bir şapka, ayağında kırmızı galoşlar" olan Stalin, yörenin gençleriyle "geceler boyunca sohbet etti, şarkı söyledi ve dans etti."

Merzliyakov, Stalin'in yaz aylarında ortadan kayboluşunu Yüzbaşı Kibirov'dan saklamamıştı. Haberler yayıldı, fakat Kibirov ya rüşvet aldığı için ya da Stalin'in etkilediği bir dizi polisin sonuncusu olduğu için, üstleri Gürcü sürgü-

* Ağustos ayında Spandaryan'ın Krasnoyarsk'a gitmesine izin verildi, fakat artık çok geçti. Stalin arkadaşının durumunu hep sordu, fakat bu konudaki mektuplar kayboldu.

nün ortadan kayboluşunu haber alana kadar hiçbir şey yapmadı. Olayın üstleri tarafından duyulduğunu öğrenince de Fyodor Taraseev'i tutukladı. Taraseev bir kaçağa teknesini vererek yardımcı olduğu için bir bucuk yıl hapis cezasına çarptırıldı. Stalin cezalandırılmadı.*

Stalin 1916 yılının yaz aylarında ne yapıyordu? Büyük olasılıkla, Kureyka'dan ayrılma isteği, Lidya'nın ikinci hamileliğiyle bağlantılıydı. Bu durum, Merzliyakov'un kuşkulu fakat duyarlı tavrını da açıklar. Pereprigin kardeşler bir kez daha öfkelenmiş olmalılar. Stalin güz başlarında geri döndüğünde, önce Pereprigin-ler'in evinden Aleksey Taraseev'in evine taşındı, daha sonra, o sırada 15 yaşında olan karnı burnunda Lidya'nın yaşadığı eve geri döndü. Yenisey ve Krasnoyarsk çevresinde bir tura çıkarak arkadaşlarıyla buluştuğu, kafayı çekip hoşça vakit geçirdiği anlaşılmaktadır. Fakat yörede yaşayanlar, hamile genç sevgilisiyle evlenmekten kaçınmak için bu yolculuğa çıktığını iddia ederler.[2] 1916 yılında, imparatorluğun başındaki çürüme alt kademelere kadar yayılmış, Sibirya polisi de baskıyı azaltmıştı. "Bütün polisleri ve gardiyanları atlatmayı başardık," der Badayev.

Savaş pek iyi gitmiyordu. İmparator Petersburg'dan (kentin adı Almanca çağrışımlar taşımayan Petrograd ismiyle değiştirilmişti) ayrılmış ve ordu komutanlığını üstlenmişti. Petrograd'da, aptal, nevrotik ve beceriksiz İmparatoriçe Aleksandra hükümete hâkimdi. Rasputin ile sıradan şarlatanların ve savaş vurgunculartnın kışkırtmasıyla imparatoriçe, giderek daha da yozlaşan yeteneksiz bakanları sürekli değiştiriyordu. Üç yüzyıldır süren Romanov yönetiminin sadece birkaç ayı kaldığını, o sırada hiç kimse bilmiyordu.

* Anlaşıldığı kadarıyla Fyodor, Stalin ortadan kaybolduğu için cezalandırılan tek kişi değildi. Yazar, Norfolk Downham Market'te yaşayan Mrs. Eva Purins'den, o sırada sürgünde bulunan büyük büyük annesi Yefina Nogornova'nın Krasnoyarsk'ta "Stalin'e yataklık" suçundan hapsedildiğini bildiren bir mektup aldı. Eğer doğruya, bu da yukarıda anlatılan olayla ilgili olmalı.

37

STALİN'İN GEYİK KIZAĞI VE SİBİRYALI BİR ERKEK EVLAT

1916 yılının ekim ayında, sakat kollu fanatik Marksist Stalin, sürgün arkadaşlarıyla birlikte askere alındı. On yıl boyunca askerlikten kaçmayı başarmıştı. Sürgünlerin çağrılması Romanov savaş makinesinin insan gücü eksikliğini gösterir, fakat hem Stalin hem de yöredeki görevliler onun kolu yüzünden askerlik muayenesinden geçemeyeceğini biliyor olmalıydılar. Turuhansk'ta yaşayanlar Stalin'in "sahte belge"yle adını asker listesine koyması için Kibirov'u ikna ettiğini iddia ederler. Bu kurnazlığın sebebi belki de yaz aylarında uzun süreli izin almaktı. Evlilik yükümlülüğünden ve Kureyka'daki sürgünlüğünün son aylarından kaçmaya mı çalışmıştı?

Vera Şveytzer'e göre, "Polis Şefi Kibirov, Krasnoyarsk'a gönderilmek üzere dokuz sürgünden oluşan ilk grubu oluşturdu." Stalin, Kureyka'da fazla oyalanmadı. Hemen vedalaştı. Kendisine yardımcı olan bir kadına "imzalı bir fotoğraf ve iki palto" hediye etti. Daha sonra "tam bir kahraman gibi uğurlandı." Merzliyakov'la birlikte Monastirskoye'nin yolunu tuttu.

O gittikten sonra, kabaca 1917 yılının nisan ayında Lidya bir oğlan çocuğu doğurdu. Çocuğa Aleksander ismini verdi. Çocuğun babasına uzun süre haber vermedi. Stalin de onunla temas kurmadı. Fakat her nasılsa baba olduğunu haber aldı: Alliluyev kız kardeşlere, son sürgününde Sibiryalı bir oğlu olduğunu söyledi. Hiçbir zaman babalık duyguları yaşamadı ya da duygusal bir ilgisi olmadı.

Stalin oğlunu terk etti, fakat Turuhansk onu tam bir Rus haline getirdi. Belki de Sibirya soğuğu ondaki Gürcü özelliklerinin son kalıntılarını da sildi. Stalin, Sibiryalı avcının özgüvenini, her an tetikte yaşama alışkanlığını, katılığını ve yalnızlığını Kremlin'e taşıdı. Başkomutan Stalin, 1947'de Kureyka'daki balıkçı arkadaşlarından birine şu sözleri yazarken, bu gerçeği dile getiriyordu: "Seni ve Tu-

ruhansk'taki dostlarımı unutmadım. Sizi belki de asla unutmayacağım." En iyisini söyleyen Molotov oldu: "Ömrünün sonuna kadar Stalin'de Sibirya'dan bir şeyler kaldı."*

Tahminen 12 Aralık 1916 günü Kibirov, Krasnoyarsk'a sevkiyat için, toplam yirmi kişiden oluşan iki sürgün grubu oluşturdu. Sverdlov, "Stalin, yoldaşlar arasındaydı," diye yazar. Doğu Cephesi'nin unutulmuş bir savaş alanında neredeyse kesin olan ölüm şerefi Sverdlov'dan esirgendi, çünkü o bir Yahudi, dolayısıyla Romanov antisemitizminden yararlanan az sayıda kişiden biriydi. Sürgünler Sverdlov'la barışması ve el sıkışması için Stalin'e çok ısrar ettiler. Stalin barışmayı reddetti.

Asker adayları rengeyiklerinin çektiği, bayraklarla süslenmiş kızaklarla yapılan bir geçit töreninin ardından yola çıktılar. Mandolinlerini ve balalaykalarını sallayarak çevredeki insanları selamlıyorlardı. İçlerinden biri, Boris İvanov, şunları hatırlar: "Her birine, bir Sibirya *sakun*'u, yani kürk palto, geyik *bokari*'si (kürklü çizme), yine geyik kürkünden yapılmış eldiven ve şapka verildi. Her kızakta sadece bir kişi, bir tür keten beşiğin içinde seyahat ediyordu." Donmuş Yenisey'in üzerinde dörtnala at süren polisler onlara eşlik ediyordu. Yirmi beş küçük yerleşim yerinden geçtiler. Buralarda duruyor, polislerin emriyle, "yatak, kuştüyü yastık, süt, et ve balık" alıyorlardı. "Bazı yerlerde günlerce kaldık."

Komutayı ele alan Stalin, bir yol arkadaşının sözleriyle, "Aceleye gerek yok," diyordu. "Yorulduk, ama askere gitmek için niye acele edelim? Daha çok zaman var; Almanların bizi kıyma haline getirmesi için..."

Sürgünler zaman zaman "iki üç gece süren eğlenceler" düzenliyorlar, Stalin şar-

* Stalin'in Kureyka'daki balıkçı dostlarından bazıları teması sürdürdü: V. G. Solomin, Stalin ve Sverdlov için dev bir mersin balığı yakaladığını hatırlatarak ondan yardım istedi. Stalin onu hemen yanıtladı. 5 Mart 1947 tarihli mektubunda, "Yoldaş Solomin, size vekillik [Yüksek Sovyet üyeliği] maaşımdan 6.000 ruble gönderiyorum. Büyük bir para değil, ama işe yarar. J. Stalin." Molov, yaşlılığında Stalin'in Turuhansk'taki gibi donmuş balık yemeye devam ettiğini anlatır. 1934'te Stalin'in sevgili yuvası, Peperrigin *izba*'sında bir müze kuruldu. Müze, 1949'da, Stalin'in 70. doğum gününde sütunlu bir bölümle genişletilirken, kulübe cam bir fanus içinde korumaya alındı. Dev bir Stalin heykeli dikildi. Nehrin yukarısında, Stalin, dev Gulag mahkûm kentinin içindeki nikel madenini ve döküm hanesini genişletti. 1949'da bir Kutup Dairesi demiryolu ve bir liman yapılmasını emretti ve çalışmaları bizzat denetledi. Burada 200.000 mahkûm çok zor koşullar altında çalıştı ve çoğu öldü Ancak Ölüm Demiryolu asla tamamlanmadı. 1961'de, Stalinsizleştirme döneminde müze yıkıldı, heykel buzda açılan bir çukurun içine itildi ve *izba* ateşe verildi. Bir zamanlar ıssız olan bu bölgeye günümüzde, yeni Rus oligarklarından birinin denetimi altında milyarlarca dolarlık bir şirket haline gelen Norilsk Nikel'e enerji sağlayan bir hidroelektrik santralı hâkimdir. Stalin'in Sibiryalı sevgilisinin ve oğlunun kaderi için bk. Son Söz.

kılara önderlik ediyordu. Polisler rahatsız olmaya başladılar ve Kibirov'a telgraf çektiler. Kibirov, "peşimizden Kazakları göndermekle" tehdit etti. "Biz de ona bir telgraf çektik: 'Gönder Kazaklarını. Biz hazırız!' Telgrafı Stalin yazdırdı." Stalin, sevkiyatı neredeyse iki ay süren geyikli kızaklı bir eğlence gezisine çevirmeyi başarmıştı. Neşeli mahkûmlar, yolda bir yerde Yeni Yıl'ı kutladılar. 1917 yılı gelmişti.

Kızaklar nihayet, tahminen 9 şubat günü, Krasnoyarsk'a vardılar. Mahkûmların şeref sözü üzerine polis, Askeri Komutanlık'a rapor vermeden önce onların birkaç gün serbest kalmalarına izin verdi. Stalin doğruca Bolşevik Samoylov'un evine gitti. O sırada Açinsk'te bulunan Vera Şveytzer'e de oraya gelmesi için haber gönderdi. Vera ona Spandaryan'ın öldüğünü söyledi.

Stalin askerlik muayenesine girdi. Doktor, kolu yüzünden onun "askerlik hizmetine uygun olmadığı"na karar verdi. İyi bir haber olmakla birlikte, bu durum kendisini sadece bir siyasetçi değil aynı zamanda bir asker olarak gören geleceğin Yüksek Başkomutan'ı için biraz sıkıcı bir durumdu. Stalin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yayımlanan anılannda "çürüğe çıktığını" açıklayan Anna Alliluyeva'yı asla bağışlamadı.

Stalin 16 şubat günü Yeniseysk valisine başvurarak sürgün cezasının son dört ayını Açinsk'te geçirmesine izin verilmesini istedi. Açinsk, Trans-Sibirya Demiryolu'nun batısında, "6.000 kişinin yaşadığı, iki kilisesi ve tek katlı kulübeleri olan büyük bir köy idi. Vera Şveytzer ve Kamenev de orada yaşıyorlardı.

21 şubat günü Stalin, Vera Şveytzer'in Açinsk'te kaldığı eve taşındı. Aynı gün, binlerce kilometre batıda İmparatoriçe Aleksandra Petrograd'ın denetimini kaybetmeye başladı. Stalin'in Açinsk'teki kulübelerden birine yerleştiği 23 şubat günü başkentte kitleler ayaklandı. Ev sahibesinin kızı şunları hatırlar: "Fazla eşyası yoktu, siyah bir palto ve gri bir Astragan kalpak giyerdi." Öğle yemeğinden sonra evden çıkar, gece geç saatlerde dönerdi." Fakat sık sık, "Grek burunlu, sarı ceketli, esmer bir kadın"ı ziyaret ediyordu. "Birlikte çok zaman geçiriyorlardı. Onu hep kapıya kadar geçirir, kapıları kendisi kapatırdı." Bu on gün içinde Stalin'in ayrılamadığı kadın Vera Şveytzer'den başkası değildi. Kadın "onunla birlikte kalıyordu." Döneme ilişkin anılarda, birlikte yaşadıkları ima edilir. Şveytzer'in onu her zaman dudaklarından öpüp, "Koba, oh Koba!" diye selamlamasına rağmen, gerçeği bilmiyoruz, belki de sadece oda arkadaşıydılar.

26 şubat pazar günü, Petrograd'da toplanan kalabalıklarla Kazaklar arasında

çıkan çatışmada 50 kişi öldü. Kanlı olaylara rağmen kitlelerin cesareti arttı ve askerler çarı terk etmeye başladılar. Ertesi gün kitleler Silah Deposu'na saldırıp 150.000 silahı ele geçirdiler, polis karakollarını ateşe verip polisleri linç ettiler. Bir polis, karakolun dördüncü kat penceresinden, aşağıdaki kalabalığın önüne atıldı; adam sopalar ve tüfek dipçikleriyle kanlı bir pelte haline getirildi.

Açinsk unutulmuştu. Kamenev ve Troçki'nin kız kardeşi olan eşi Olga, bir salon tutmuşlardı. Bir altın madeni zenginin sürgündeki oğlu Anatoli Baykalov, "Akşamları Kamenevler'e giderdik," der. "Cugaşvili ya da bizim deyişimizle Osip de sık sık Kamenevler'i ziyaret ederdi." "Parlak bir hatip ve sohbetten hoşlanan" Kamenev, "donuk ve sert, renkten ve espri yeteneğinden yoksun Stalin"i gölgede bırakıyordu. Stalin bir şeyler söylediğinde, "Kamenev, onu neredeyse aşağılayıcı ifadeler kullanarak, kayıtsız bir tavırla karşılıyordu." "Az konuşan, asık suratlı" Stalin, piposuyla ortalığı dumana boğuyor ve "zehirli dumanlar, Kamenev'in narin, fakat boş kafalı ve kaprisli karısını rahatsız ediyordu." Kadın "öksürüyor ve Stalin'den piposunu söndürmesini istiyordu. Fakat Stalin ona asla önem vermezdi."

Çar, Petrograd'da hüküm sürmüyordu artık. 1 mart günü, Taurida Sarayı'nda yeni Başbakan Prens Georgi Lvov'un başkanlığında bir Geçici Hükümet kuruldu. Aynı binada toplanan İşçi ve Asker Sovyeti bir Yürütme Komitesi seçti. Komite'nin başına Gürcü Menşevik Karlo Çekidze getirildi. Bunlar iktidara sahip iki paralel kurumdu. Tecrit edilmiş, yeterli bilgi alamayan, morali bozuk imparator, gecikmiş bir girişimde bulunarak başkente dönmeye çalıştı. Fakat imparatorluk treni Piskov'da durduruldu. Çar generallerinin desteğini de kaybetmişti.

II. Nikola, 2 mart günü "doğuştan bahtsız olduğuna ve Rusya'yı da mutsuz ettiğine kesinlikle kanaat getirmiş" olduğunu ilân ederek, hemofili hastası oğlu Aleksey lehine değil, kardeşi Grand Dük Mihail'i II. Mihail adıyla varis tayin ederek tahttan feragat etti. Fakat bu sadece teknik bir işlemdi.

Yeni Adalet Bakanı Aleksander Kerenski, Açinsk'e telgraf çekerek, sürgündeki Duma milletvekillerinin serbest bırakılmasını istedi: "Her şey halkın elinde. Cezaevleri boş, bakanlar tutuklu, imparatoriçe halkın gözetimi altında." O gece Açinsk, devrimin nihayet gerçekleştiğini haber aldı; "fakat herkes fısıltıyla konuşuyordu."

Stalin'in evini paylaşan Aleksandra Pomerantseva adlı bir Bolşevik kütüphaneci, şunları hatırlar: "Telgrafı aldığımız gün, pazar kurulmuştu. Köylülerin

olanları öğrenmeden pazar yerinden ayrılmalarını istemedim... onlara olanları anlatacaktım ... artık Çar yoktu... Yolda, Yoldaş Stalin'le karşılaştım ... heyecanımı gördü."

"Nereye koşuyorsun böyle?" diye sordu.

"Pazar yerine koşuyorum. Köylülere devrimi anlatacağım."

Stalin, "bunu onayladı." Kadın pazar yerine doğru yoluna devam etti.

3 mart günü, II. Mihail, hükümet güvenliği konusunda kendisine güvence veremeyince görevinden ayrıldı. Ayın 14'ünde Açinsk belediye başkanı bir toplantı düzenledi. Toplantıda Kamenev, Grand Dük Mihail'e, gösterdiği medeni davranıştan ötürü bir kutlama telgrafı gönderilmesini önerdi. Kamenev, Romanovlar'a teşekkür etmesine yol açan ve bir Bolşevik'e yakışmayan bu içgüdüsel tavrından ötürü hayatı boyunca pişmanlık duyacaktı. O sırada Krasnoyarsk'ta olduğu için toplantıya katılamayan Stalin, 1920'lerde bu olayı şu sözlerle hatırlattı: "Ertesi sabah bunu bizzat Yoldaş Kamenev'den işittim. Bu aptalca işi kendisi gelip bana anlattı." Kamenev bunu kabul etmedi ve Stalin'i yalancılıkla suçladı.

Stalin, Petrograd'daki Alliluyevler'e telgraf çekti: yoldaydı. Açinsk'teki son gecesini Şveytzer'le geçirdi. 7 mart günü arabalar, Kamenev, Sveytzer ve Stalin'i istasyona taşıdı. Törenle uğurlandılar. Seyahat dört gün sürdü. Eve dönen Bolşevikler her istasyonda kalabalıklara hitap etmek için yerli hatiplerle yarışıyorlardı. Kamenev konuşuyor, Stalin seyrediyordu. Bu konuşmalar Stalin'i güldürüyordu. Daha sonra bu aşırı coşkulu, saf konuşmacıların taklidini yapacaktı: "Kutsal devrim, uzun zamandır beklediğimiz sevgili devrim, nihayet gerçekleşti!"

Stalin, 12 Mart 1917 sabahı, üzerinde temmuz 1913'te verilen partide giydiği takım elbise, ayağında *valenki*'ler (keçeden yapılmış Rus çizmesi), elinde küçük bir hasır bavul ve bir yazı makinesi olduğu halde Petrograd'a ulaştı.[1]

BÖLÜM BEŞ

Rafael Eristavi'ye

Çilekeş köylülerin ağıtları
Merhamet gözyaşlarına taşıdığında seni,
Göğe yükseldin, ey ozan,
Halkın başına taç oldun;
Halkın gönenci
Seni yücelttiğinde,
Sazının tellerine dokundun hafiften,
Göklerden seslenircesine;
İlahiler söylediğinde
Âşık olduğun vatanına,
Dile geldiğinde arpın
Mest oldu gönül o nağmelerle...
Ey ozan, dinleyecek seni bir Gürcü
Kutsal bir anıta dair anlattıklarını.
Emeğinle taçlandı başın,
Geçmişin acılarıyla.
Sözlerin yüreğinde onun,
Kök salıyor derinlere;
Genç çağında ektiklerinin
Hasadını yap, ey ak saçlı aziz,
Orağıyla halkın
Yürekten gelen sesiyle:
"Yaşasın Rafael!
Doğacak bu vatanda
Senin gibi nice oğullar!"

—SOSELO (Yosif Stalin)

38

1917 BAHARI: LİDERLİK ÇABASI

"İnce, yumuşak bir kar yağıyordu," der Vera Şveytzer. "Trenden iner inmez, siyasi ve devrimci bir fırtınanın rüzgârını hissettik." MK üyesi Stalin geri dönmüş, hayatının rüyası gerçek olmuştu. Ancak Nikola İstasyonu'nda herhangi bir karşılama töreni olmadı. Soso ile Vera'nın heyecanı onları caddelere sürükledi: "Kent kalabalığına karışarak, Nevski Bulvarı'nda yürümeye başladık."

Stalin'in tutuklanmaktan korkmasına ya da bulvarlarda turalayarak kendisini kurtaracak birilerini aramasına artık gerek yoktu. Şubat Devrimi'nin silahlı çatışmaları, ayaklanmaları ve canlılığı başkenti bütünüyle değiştirmişti. Petrograd artık Avrupa'nın neredeyse en özgür kentiydi. Aralarında kamulaştırılmış Grand Dük Rolls-Royces'larının da bulunduğu limuzinler ve zırhlı araçlar, bayrak sallayan silahlı işçiler, genç kızlar ve askerlerle doluydu. Araçlar sürekli korna çalarak şehrin içinde dört dönüyorlardı. Matbaalar harıl harıl çalışıyor, her görüşe yer veren gazeteleri, düşük imparatoriçenin lezbiyen nemfomanisini ve Rasputin'le yaptığı âlemleri anlatan broşürleri çıkarıyordu. Nefret uyandıran polis *–firavunlar–* ortadan kaybolmuştu; çarlık amblemleri, iki başlı kartallar ayaklar altında ezilmiş, fakat sınıf mücadelesi gerçek anlamda henüz başlamamıştı. Büyük fabrikalarda devriye gezen silahlı işçiler, tedirgin burjuvaları tehdit ediyorlardı. Tiyatrolar hâlâ açıktı; Aleksandriski'de, Lermontov'un *Maskeli Balo*'su oynuyordu. Gösterişli restoranlar sokak çatışmalarının ardından birer birer açılıyordu.

Molotov, o günleri hatırlarken, "Her yerde mitingler,[a] konuşmalar yapılıyordu," der. "İlk kez gerçek anlamda bir özgürlük vardı." Fahişeler ve hırsızlar bile miting yapıp kendi Sovyetlerini seçiyorlardı. Her şey tersine dönmüştü: Askerler keplerini ters giyiyor; kadınlar asker kepi ve pantolonu giyiyorlardı. İnsanlar

a) Gece gündüz, her sokak köşesinde o kadar çok miting yapılıyordu ki, Rus dili yeni bir fiil kazandı: *miningovat* –miting yapmak. 1991'de yapılan bir başka devrimde de, yeni özgürlüğün tuhaf olaylarını anlatmak için Rusçaya yeni bir sözcük kazandırılacaktı: *khappening* (İngilizce happening: olay, fırsat, gösteri anlamına. *–çn*)

coşkun bir karnaval havası içinde her türlü kısıtlamadan ansızın kurtulmuşlardı. Orlando Figes, "öpüşme ve kucaklaşmadan cinsel birleşmeye kadar her türlü cinsel edim ... coşku dolu caddelerde alenen icra ediliyordu," der.[1]

Stalin ve Vera, doğruca iktidarın merkezine gittiler. "Bizimle çene çalarken, Yoldaş Stalin, Tauride Sarayı'na nasıl vardığımızı anlayamadı." Orada, Elena Stasova ve Molotov'la karşılaştılar. O gece, Stalin, Molotov, Vera Şveytzer, Statova ve Rus Bürosu'nun üyeleri durumu tartıştılar. Hiç kimse bir sonraki hamlenin ne olacağını bilmiyordu.

"Rusya bir imparatorluk *idi*," peki "şimdi ne?" Duma milletvekili Vasili Şulgin'in yazdıklarına bakılırsa, saraydaki uygulamalar sırasında keşfettikleri siyasal sistem, "ne bir cumhuriyet ne de bir monarşi, ismi olmayan bir devlet oluşumu" idi. Her zaman makul başbakan Prens Lvov, muhafazakârlardan, liberal "Kadetler"den oluşan bir kabineye başkanlık ediyordu. Çekidze'nin başkanlık ettiği, Menşeviklerin, Bolşeviklerin ve SR'lerin yer aldığı Sovyet, hükümet kadar güçlüydü. Kerenski tek başına hem Sovyet'i hem de hükümeti yönetiyordu: "Bu devrimci bataklığın içinde nasıl dans edileceğini sadece Kerenski biliyordu." Fakat aslında o da bilmiyordu; o ana kadar hiç kimse bilememişti.

Çar tahttan indirildiğinde, SD ormanının büyük ayıları yurtdışındaydı: Troçki ve Buharin New York'ta, Lenin ve Martov İsviçre'de. Petrograd'daki şaşkın Bolşeviklere, 33 yaşında bir işçi olan kıdemsiz Aleksander Şlyapnikov ile 27 yaşındaki Molotov önderlik ediyordu.* Bütün Rusya'da Bolşeviklerin sayısı 25.000'den az, deneyimli militanların sayısı ise 1.000 kadardı.

Günler önce Lenin "devrimi göremeyeceğiz," diye yakınıyordu. Haberler geldiğinde, Krupskaya meraklandı: "Belki de yeni bir latife," dedi. Lenin ise, "Çok şaşırtıcı!" diye bağırdı. "Büyük sürpriz!" Hemen Molotov ve Şlyapnikov'a talimatlar göndermeye başladı: Savaş durdurulmalı, Geçici Hükümet'e karşı çıkılmalıdır. Fakat Büro toplantılarında, 38 yaşındaki Stalin ve 34 yaşındaki Kamenev, bir savunma savaşı vermesi ve temel yurttaşlık haklarını tanıması şartıyla Geçici Hükümeti şimdilik destekliyor, denetimi ele almak ve Lenin'i devre dışı bırakmak istiyorlardı.

* 26 şubat günü Şlyapnikov şöyle bir duyuru yaptı: "Devrim yok ve olmayacak." Ancak devrim gelişmeye başladığında, Şlyapnikov ile Molotov *Pravda*'yı yeniden çıkarmaya başladılar. Molotov, Sovyet Yürütme Komitesi'ne katıldığında şunları yazdı: "Kerenski'ye karşı konuşmak zorunda kaldım. Lenin uzaktaydı. Her konuda tek başımıza karar vermek durumundaydık."

Tam bir "kargaşa" vardı. Büro, Kamenev'i kesin bir tavırla reddetti, ihaneti için ondan bir açıklama istedi ve Stalin'i, "bazı temel kişisel özellikleri nedeniyle" sadece "danışman olarak" görevlendirmeyi kararlaştırdı. Onun bencilliğini ve kabalığını (belki kadınlarla olan maceralarını da) herkes biliyordu.[2]

Anna Alliluyeva, artık kentin varoşlarında olan ve ancak küçük bir banliyö treniyle ulaşılan aile evine geldiğinde, birkaç yoldaşın sohbet ettiğini gördü (Yenukidze daha önce gelmişti). "Elbise askısında daha önce hiç görmediğim siyah bir palto, masanın üzerinde çizgili uzun bir atkı vardı."

"Kim var?" diye sordu.

"Stalin döndü," dedi birisi. "Sürgünden. Şimdi geldi!" Anna, hemen içeri koştu: "Onu bekliyorduk!" Stalin odanın içinde volta atıyordu. Anna onu görünce şaşırdı. Çok değişmişti. "Elbiseleri aynıydı; siyah takım elbise ve mavi gömlek," fakat "yüzü çok farklıydı. Yorgun görünmüyordu. Yüzü incelmiş, avurtları çökmüştü; yaşlanmış gibiydi. Sadece gözleri aynıydı, bir de alaycı tebessümü."

"Bak, seni yine buldum!" dedi Stalin. "Trene bindiğimde seni asla bulamayacağımı düşünmüştüm. Nasılsın? Olga, Sergey, Pavel, Fedya nasıl? Nadya nerede?" Sergey, bir elektik santralının yöneticisiydi; Olga hemşire olarak çalışıyordu; Pavel cephedeydi; Fyodor öğrenciydi; Nadya müzik dersindeydi.

Anna, semaveri yakarken, "Aç mısın?" diye sordu. Babaları eve dönmüş gibiydi. Erkekler duydukları haberleri "heyecanla" birbirlerine aktarıyorlardı. Sonra, kara gözlü, alımlı ve neşeli Nadya, paltosu ve şapkasıyla kapıda göründü. "Yosif burada." Ana baba ve çocuklar sevinç içindeydiler. Stalin'in çevresinde toplandılar. Stalin, daha önce hiç tatmadığı bir orta sınıf huzuru içinde, bir anda kendisini Çehov'un oyunlarındaki gibi, keyifli bir ailenin kahramanı olarak buldu.

"Stalin sürgün dönüşü istasyonlarda nutuk atan taşralı hatipleri taklit etti ... Herkes gülüyordu." Stalin sürgün maceralarını anlatırken, Anna ve Nadya masada oturuyorlardı. Stalin geceyi orada, yemek odasında Sergey'in yanında uyuyarak geçirmeye karar verdi.

"Sabah kaçta kalkıyoruz? Yarın sabah *Pravda*'ya gideceğim."

"Erken kalkarız," dedi Olga. "Biz seni uyandırırız." Olga ve kızlar bitişik odaya çekildiler, fakat uyuyamadılar. Nadya, Soso'nun hatipler hakkında anlattıklarını tekrarlamaya başladı. "O kadar komikti ki, gülmekten kırılıyorduk. Kendimizi tutamıyor, gittikçe daha yüksek sesle gülüyorduk."

"Sessiz olun, gençler," diye uyardı babaları.

"Rahat bırak onları, Sergey," diye müdahale etti Stalin. "Genç onlar. Bırak gülsünler!"

Sabahleyin kente giden trende, kızlar Soso'ya Onuncu Rojdestvenski Caddesi'nde yeni bir apartman katına bakacaklarını söylediler. Stalin vagondan atlarken, onlara seslendi: "Çok iyi! Bana da bir oda ayırın..."[3]

Stalin sadece Tauride Sarayı'nda değil, "çarın metresi" Matilde Kseşinskaya'nın* bir zamanların günah yuvası olan malikânesine yerleşen Bolşevik karargâhında da liderlik iddiasındaydı. Troçki'nin sözleriyle, "Kışlık Saray'ın tam karşısındaki bu lüks, ihtişam ve elmas yuvası" Vyborg fabrikalarının yanı sıra, Peter ve Paul Kalesi'ne de yakın olan, stratejik bakımdan hayatı bir noktadaydı.

Balerinin özel odalarında ve balo salonlarında Stalin, toy delikanlı Molotov ile Rus Bürosu'nu altüst ederek kendini kanıtladı. 15 mart günü Stalin ve Kamenev, *Pravda*'nın denetimini ele geçirdiler ve Büro'nun Prezidyum'una katıldılar. "Devrildim," der Molotov. "Stalin ve Kamenev, duyarlı fakat ustaca bir manevrayla beni dışladılar. Daha büyük bir otoriteye sahiptiler ve benden on yaş büyüktüler. Bu yüzden direnmedim." Sovyet Yürütme Komitesi'ne Bolşeviklerin temsilcisi olarak atanan Stalin, Taurida Sarayı'nda Gürcü arkadaşları Çekidze ve büyük hatip Irakli Çereteli tarafından hoş karşılandı. Stalin yeni siyasetlerle coşmuştu, fakat o baş döndürücü günlerde bile hayatı aydınlık ile karanlık arasındaki mücadele olarak görüyordu. "Rus Devrimi arabası yıldırım hızıyla ilerlemektedir," diyordu Stalin, fakat "çevrenize baktığınızda, karanlık güçlerin sinsi faaliyetlerini durmaksızın sürdürdüklerini göreceksiniz." Sakin ve kararlıydı. O sırada günlük tutan Menşevik Nikolay Suhanov, şöyle der: "Sovyet çalışması sırasında, benim üzerimde ... bir gri leke izlenimi bıraktı."

* Veliaht olduğu dönemde II. Nikola'nın ilk ve tek gerçek metresi olan Polonyalı bir balerindi. Nikola ona âşıktı, fakat daha sonra İmparatoriçe Aleksandra olacak Hesse'li Alix'le evlenmek zorunda kalınca, Kseşinskaya'nın Mariyinski Tiyatrosu'nun baş balerini olması için destek sağladı. Kseşinskaya daha sonra iki Romanov âşığı, Grand Dük Sergey ve Andrey'le bir aşk üçgeni yaşadı. İmparator ile Grand Dükler'in yatakları arasında gidip gelen ve imparatorluğun desteğiyle büyük bir sahne yıldızı olan Kseşinskaya, bol miktarda elmas ve Petrograd'daki malikânesiyle zirveye ulaşan pek çok gayrimenkul edindi. Modernist bir anlayışla yapılan bina, parke döşemeliydi ve kristal avizeler ile devasa aynalarla doluydu. Beyaz bir salonda mermer konsollar ve altın taklidi pirinç aksamlı divanlar vardı; duvarlar Şam ipeklisiyle kaplıydı ve perdeler kadifeydi. XVI. Louis tarzı, duvarları sarı ipek kaplı bir kabul salonu vardı. Balerin'in banyosu beyaz mermer, duvarları ise mavi ve gümüş renkli mozaikle kaplıydı. Gömme banyo "Grek banyo havuzu taklit edilerek" yapılmıştı. Müstehcen bir halk tekerlemesinde denildiği gibi, Kseşinskaya "bacaklarını esirgemeden, dans ederek gitti saraya." Malikâne, günümüzde Modern Rus Tarihi Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Uzak İsviçre'deki Lenin, Geçici Hükümet'e boş yere saldırıyor, fakat Petrograd'da Stalin ve Kamenev, radikal, enternasyonalist Menşevikleri partiye kazanma umuduyla, ılımlı bir koalisyon yönünde sağa kayıyorlardı. Ancak bu, özellikle radikal dış siyaset ısrarı dikkate alındığında, aptalca bir fikir değildi.* Ancak Şlyapnikov, onların "parti üyeleri arasında karışıklık ve öfke yarattıkları"nı söyleyerek homurdanıyordu. Molotov ise, onların "savunmacı çizgisine, büyük bir hata, Stalin'in hatası" olan çizgiye muhalefet ederek, yapılan hatayı düzeltmeye hevesleniyordu. Troçki'nin küçümseyici sözleriyle, Kamenev ve Stalin, Bolşevikleri "burjuvaziye baskı yapan, perde gerisinde bir parlamento grubu"na dönüştürmüşlerdi.

Ancak eleştiriler Stalin'i etkilemişti. O on gün içinde gayet ihtiyatlı davrandı ve fazla renk vermedi, fakat izlediği siyaset, ılımlı olmakla birlikte, duyarlı, gerçekçi ve ihtiyatlıydı. Troçki, Stalin'in "pek çok eski Bolşevik'in [ve çoğu Menşevik'in de] gizli kanaatlerini ifade etmekte olduğu"nu kabul eder. Krupskaya bile, Lenin'in aşırı tutumları karşısında söyleniyordu: "İlyiç aklını kaçırmış gibi." O sırada Bolşevikler Geçici Hükümet'i devirme umudu taşımıyorlardı. Lenin cüretliydi, fakat olanlar hakkında fazla bilgisi yoktu. Üstelik Lenin kendi radikal programına da bağlı değildi. O yılın sonunda bu programa dönmeden önce geri hamleler ve uzlaşmalar yaptı.

İsviçre'de sürgün Lenin, Çekidze'nin Bolşeviklerle uzlaşma hakkında yaptığı konuşmanın metnini okuyunca küplere bindi. "Bir tutam bok!" diye haykırdı.

"Vladimir, nasıl konuşuyorsun?" dedi Krupskaya.

"Tekrarlıyorum: Bok!"

Lenin, Kamenev ile Stalin'in ahmaklığını düzeltmek için *Uzaktan Mektuplar*'ı yazmaya başladı. Stalin'in makaleleri ise neredeyse her gün yayımlanıyordu.

18 mart günü Stalin yazılarına bir hafta ara verdi. Bu süre içinde muhtemelen kendi siyasetini gözden geçirdi: Lenin geliyordu.[4]

---

* Stalin 17 mart tarihli "Savaş" başlıklı makalesinde, sadece "savaşı sona erdirmesi için Geçici Hükümet'e baskı yapılması" çağrısında bulunurken, Lenin hükümetin "devrilmesi"ni istiyordu. Stalin Menşeviklere saldırmıyor, sadece kendisinin savunmacı savaş inancını destekleyenlerle ittifak kurmak istiyordu. Sovyet'i Geçici Hükümet'in üzerinde tutmaya çalışıyor ve bir Kurucu Meclis'in acilen toplanmasını istiyordu. Bir yanda, hükümetin "baskı" altına alınmasını öneriyor; öte yanda, Menşevikler ve Bolşevikler Geçici Hükümet üzerine ortak bir görüşme yaptıklarında, hükümeti "bir çarın yerine diğeri"ni geçiren bir "seçkinler" organı olarak kınıyordu. Mart sonunda, malikânede, daha sonra Taurida'da yapılan bir parti konferansında açıkladığı gibi, o hâlâ bir Uzlaşmacı idi.

39

1917 YAZI: DENİZCİLER SOKAKLARDA

27 Mart 1917 günü, Lenin, Krupskaya, Zinovyev ve Stalin'in Gürcü patronu Çihakaya, ünlü Mühürlü Tren'e bindiler. Şubat Devrimi'nden neredeyse bir ay sonra Lenin nihayet Rusya'ya dönüş için bir yol bulmuştu. Aradan geçen zaman içinde, sağır-dilsiz bir İsviçreli rolü yaparak bir trene binmek ya da köhne bir uçakla bütün orta Avrupa'yı geçmek gibi fantezilerle oyalanmıştı. "Ülkeye dönmeliyiz?" diyordu. "Peki ama, nasıl?" Bereket, Alman Yüksek Komutanlığı, Lenin ve onun devrimci virüslerinin bütün Rusya'ya bulaşarak barışı sağlayacağına ve böylece savaşın sona ereceğine inanıyordu.[1]

Lenin, Rusya'ya nasıl hâkim olacaksa, Mühürlü Tren'e de o şekilde hâkim oldu. Günümüzün sigara içme yasağını uygulayacak, bütün trene sigara içme ve tuvalete gidiş kuralları koyacaktı. Bolşevik Karl Radek, "Devrimci Hükümet liderliğini ele geçirme" hazırlıkları diyerek bu konuda şakalar yapıyordu. Sadece tuvalette sigara içilmesine izin verildi; sigara içmeyenlere özel "birinci mevki" tuvalete öncelikli giriş hakkı tanındı.

Krupskaya'nın abartılı ifadeyle, "o harap üçüncü mevki tren vagonları" dediği araçla, 3 nisan günü Finlandiya-Rusya sınırındaki Beloostrov İstasyonu'na vardılar. Stalin'in dostu Ludmilla Stal kadınlardan oluşan bir heyetle Krupskaya'ya "hoş geldiniz" dedi. Kamenev, Lenin'i selamlamak için büyük bir neşeyle vagona tırmandı, fakat bir şokla karşılaştı.

"Sen ne yazdığını sanıyorsun?" diye bağırdı Lenin. "Pravda'nın birkaç sayısını okuduk ve sana sürekli küfrettik."

Tren Petrograd'ın Finlandiya İstasyonu'na girdiğinde Stalin, o sırada sadece 46 yaşında olan "İhtiyar"ı selamlamak için vagona girdi. Kenarları kıvrık bir Homburg fötr şapka, yünlü İskoç kumaşından bir takım elbise giyen ve bir burjuva şemsiyesi taşıyan bu ufak tefek, kel kafalı adam, hem yeni hem de eski Rusya'ya yabancıydı. Ancak on yıl önce sürgüne giden adama kıyasla, daha öfkeli,

daha şiddet yanlısı, acımasız ve sabırsız bir Lenin vardı. Soso'nun kişisel intikamcılığından yoksun olmakla birlikte, Sovyet propagandasının daha sonra yarattığı duyarlı baba imgesinden çok, Stalin'e benziyordu. Beethoven'ın Sonata Appassionata'sını dinledikten sonra, "Fazla müzik dinleyemiyorum," demiştir. "Bende saçma sapan şeyler söyleme, insanların başını okşama duygusu uyandırıyor. Oysa şimdi onların kafasına vurmak, acımasızca vurmak gerekiyor." Lenin, yaklaşan savaşa hazırlanıyordu. "Birbirini izleyen savaşlar, işte benim hayatım" demiştir, bir ara sevgilisi olan Inessa Armand'a. Stalin de aynı şeyleri söylerdi. Farklı dünyalardan, biri soylunun, diğeri köylünün hayat tarzından gelseler de, aynı duyguları paylaşıyorlardı ve benzer yöntemlerden yanaydılar.

Lenin'in vagonda ona neler söylediğini bilmiyoruz.* Fakat bu buluşmadan hemen sonra Stalin "lapacı" Kamenev'i terk etti ve İhtiyar'ı desteklemeye başladı.

O sırada orada bulunan Molotov, gece yarısına doğru Lenin'in "Stalin'le birlikte vagondan çıktığı"nı gördü. Ünlü, ancak gizemli Lenin, Finlandiya İstasyonu'nda devrimci bir coşkuyla karşılandı. Askeri bir bando "Marseillaise"i çalıyor, ışıldaklar coşkulu kalabalığı tarıyordu. Lenin, devrimci Kronştad denizcilerinden oluşan bir şeref kıtasını denetledi ve Putilov fabrikasından 2.000 işçinin ve bir dizi zırhlı aracın önünden geçti. Kalabalığın üzerinde kızıl bayraklar dalgalanıyordu.

Silahlı Bolşevik işçilerden oluşan bir Kızıl Muhafız grubu istasyonun İmparatorluk Salonu'na kadar Lenin'e eşlik etti. Salonun girişinde, Sovyet başkanı Çekidze onu selamladı. Fakat Lenin, bir zırhlı aracın üzerine fırlayarak kalabalığa hitap etmeye başladı. Molotov, Voroşilov ve Alliluyev bu sahneye tanık oldular. Geçici Hükümet, "tatlı sözlerle ve büyük vaatlerle, bütün Rus halkını aldattığı gibi, sizi de aldatmaktadır." Konuşma, tanıklardan birinin sözleriyle, "inançlı insanları sarstı ve şaşırttı ... bir gök gürültüsü gibiydi." Bolşevikler, hükümeti devirmeli, "talancı emperyalist savaş"a son vermeli ve bütün iktidarı derhal Sovyetlere devretmeliydi.

Pek çok kişi, ihtiyarın kafayı yediğini ve dünyadan habersiz olduğunu düşündü. Menşevik Skobelev, Prens Lvov'a "Lenin'in devri geçmiş," dedi. Ancak muhalifleri bile Lenin'in öfkeli kararlılığı karşısında donup kalmışlardı. Suhanov'a göre, "Lenin, şaşırtıcı bir güç, insanüstü bir saldırı gücü sergiledi."

* Çapkın Bolşevik Aleksandra Kollontay, Lenin'in, Stalin ve Kamenev'e meydan okuyan öfkeli *Uzaktan Mektuplar*'ını henüz iletmişti. İhtiyar'ın dönmek üzere olduğunu bildiği halde, Stalin onun "yetersiz ... olgularla desteklenmiyor," diye eleştirdiği makalelerini kısaltmış ya da yayımlamayı reddetmişti. Lenin iktidarın derhal ele geçirilmesini istiyor, fakat Marksist gelişimin birinci evresinden ikincisine –"sosyalizme geçiş"– sıçramaya nasıl karar verdiğini açıklamaya tenezzül etmiyordu.

Lenin, zırhlı aracın tepesinde, ortalığı çınlatan bando, işçiler ve denizcilerle çevrelenmiş olarak Kseşinskaya Malikânesi'ne doğru yola çıktı. Orada, balerinin beyaz sütunlu kabul salonunda, ne yapacağını bilemeyen Bolşeviklere bir nutuk çekti. Ertesi sabah, Tauride Sarayı'nın 13 numaralı salonunda onlara bir kez daha hitap etti. "Herkes hayretler içinde kaldı," der Molotov. Onu kayıtsız şartsız destekleyen ilk kişi Aleksandra Kollontay oldu. Troçki'nin sözleriyle, Bolşevikler, "Şubat Devrimi'ne olduğu kadar, Lenin'e de hazırlıksız yakalanmışlardı."

Lenin'in atağı, Stalin'in direncini kırdı. "Pek çok şey açıklığa kavuştu," diyordu. Halk barış ve toprak istiyordu, fakat iyi niyetli hükümet, çarın Almanya'ya karşı savaşma vaadini bir onur meselesi olarak sürdürüyor ve toprak meselesinin çözümünü, aptalca bir tutumla, aylar sonra toplanması düşünülen bir kurucu meclisin seçilmesine kadar ertelemeyi düşünüyordu. Lenin, bu ara dönemin Rusya'yı ele geçirmek için eşsiz bir fırsat olduğunu anlayan tek kişiydi. Lenin ve Stalin, 6 nisandan sonra *Pravda*'da birlikte çalışmaya başladılar.[2]

18 nisan günü, İngiltere ve Fransa'ya diplomatik bir bilgi notasıyla, imparatorsuz bir imparatorluk savaşını sürdürerek Osmanlı topraklarını ilhak etmeyi amaçladığını bildiren Dışişleri Bakanı Milyukov'un gafı, Lenin'in işine yaradı. Sovyet, ancak bir savunma savaşı sürdürmesi şartıyla Geçici Hükümet'i desteklemişti. Tepki dalgası kırılgan bakanlar kurulunu çatlattı. Prens Lvov, yeni bir koalisyon hükümeti kurarak, Kerenski'yi Savaş Bakanlığı'na atadı.

Radikal Bolşevikler silahlı ayaklanma çağrısında bulundular. Lenin, bütün ideolojik silahlarını parlatarak gelişinden sonra attığı pek çok geri adımın ilkini gerçekleştirdi ve öfkeli adamlarını frenlemek zorunda kaldı: Ayaklanma "şu anda ... hata" olacaktı. Kseşinskaya'nın balo salonunda 24 nisan günü Bolşevik Konferans başladığında, Lenin "dershaneye giren bir müfettişi andırıyordu." Ludmilla Stal'a göre, Lenin gelene kadar "bütün yoldaşlar karanlığın içinde sendeleyip duruyorlardı." Stalin, kararlı bir tavırla karanlıktan sıyrıldı. Kamenev, Lenin'e saldırdığında, Stalin eski müttefikiyle alay etti. Artık o bir Leninist idi. Fakat bu, her şeyi onayladığı anlamına gelmiyordu.*

* Lenin'in aşırılıktan geri durması onu Stalin'in genellikle kınadığı siyasetlerine biraz daha yaklaştırdı. Stalin, Lenin'in "Avrupa iç savaşı" üzerindeki ısrarının aşırı olduğunu, "diktatörlük"ten söz etmenin isabetsiz olduğunu ve "toprağı ulusallaştırma" taleplerinin köylülerin umutlarına denk düşmediğini hissediyordu. Kendisini Rus siyasetinin gerçek taleplerine uyarlayan Lenin evreler halinde bu siyasetleri kamuoyu önünde değiştirdi.

Stalin ulusal sorun konusundaki raporunu sundu. Tartışmayı kazandı, fakat hâlâ Kafkasyalı eşkıya olarak tanınıyordu ve Lenin'in desteğine ihtiyacı vardı. "Yoldaş Koba'yı çok uzun yıllardır tanırım," dedi Lenin. "Büromuzun bulunduğu Krakov'da onunla görüşürdüm. Kafkasya'daki faaliyetleri önemliydi. Üstlendiği her türlü sorumluluğun gereğini başarıyla yapmıştır." Molotov, Stalin'in kendisi için taşıdığı cazibenin özünü Lenin'in nasıl açıkladığını hatırlıyordu: O, "komuta edebilen biri" idi. "Ona veremeyeceğiniz bir görev yoktu."

29 nisan günü Stalin, Lenin ve Zinovyev'in ardından üçüncü olarak, 97 oyla Merkez Komitesi'ne seçildi. Bu sonuç onun parti içindeki konumunu gösteriyordu. Stalin artık zamanının büyük bölümünü, *Pravda*'yı yayına hazırlayarak ya da Lenin'le Merkez Komitesi'nde çalışarak Sovyet'te geçiriyordu. Merkez Komitesi ilk kez Lenin, Stalin, Kamenev ve Zinovyev'i karar alma yetkisine sahip büronun üyeleri olarak belirledi. Bu kurum, tam yetkili Politbüro'nun habercisiydi.[3]

4 mayıs günü Troçki nihayet Amerika'dan döndü ve anında Petrograd'ı büyüledi. Neredeyse her gece "tıklım tıklım dolu" Modern Sirk'te kitlelere hitap ediyor, genellikle omuzlarda "sahneye taşınıyordu." Suhanov, onun "kendi şöhretiyle sarhoş" olduğunu kaydetti.

Lenin, Troçki'nin değerini biliyordu. Gelişinden bir hafta sonra onu Bolşeviklere katılmaya davet etti. Lenin'in sözleriyle, onları ayıran tek şey "hırs" idi. Stalin bu devrim yıldızının dönüşünden hoşlanmamış olmalı. 1917 yılında 60'dan fazla makale yazacak, fakat Troçki, sadece "parlak olaylar üzerine donuk yorumlar" yaptığını söyleyerek onu küçümseyecekti. Lenin, Troçki'yle görüşmeler yapması için bir heyet atadığında, Stalin, anlaşılabilir nedenlerle, uzak durdu.

Troçki'nin aksine Stalin, 1917'de öne çıkmadı. Fakat elinden geleni yaptı: "Devrimden önce, partimiz varlığını yeraltında sürdürüyordu, gizli bir partiydi. Koşullar artık değişti." Bu durum, Stalin'e pek uygun düşmüyordu. Gölgeler içinde savruldu.

1917 yılı, Stalin'in yegâne açık demokratik siyaset deneyimi oldu. Bu ortam, Kafkaslar'da cinayetle sonuçlanan klan entrikaları içinde yetişmiş birine pek uygun değildi. Komik Gürcü aksanıyla usul usul konuşuyordu. Bir tanık, "Ne dediğini pek anlamıyordum," der. "Fakat bir şey dikkatimi çekti: Stalin'in bütün cümleleri, formül kesinliğiyle seçilen sert ve keskin ifadelerden oluşuyordu." Onu konuşurken izleyen bir işçi şöyle der: "Sözleri kulağa gayet doğru, anlaşıla-

bilir ve basit geliyordu, fakat söyledikleri pek akılda kalmıyordu." Stalin, "kitlesel toplantılarda konuşmaktan kaçınıyordu." Fakat hitabet kurallarına uygun düşmeyen açık ve mütevazı konuşma tarzının, gösterişli entelektüellere güvenmeyen pek çok kişi için şaşırtıcı biçimde etkileyici ve ikna edici olduğu görüldü.

Lenin iktidarı ele geçirip dört bir yandan kuşatıldığında, hükümetini gizli faaliyet yürüten bir kamarilla gibi yönetti. Stalin bir kez daha onun önemli adamlarından bir haline geldi.

3 haziran günü, Soso'nun genç hayranları, Anna ve Nadya Alliluyeva, Vasilevski Adası'ndaki Askeri Okul'da toplanan Birinci Sovyetler Kongresi'nde kahramanlarını hayranlıkla izlediler. "Stalin ve Sverdlov açılış oturumlarında hazır bulundular,"der, o sırada partide çalışan Anna Alliluyeva. "Lenin'le birlikte geldiler. Üçünün boş salona girişlerini gördüm. Stalin'i günlerdir göremiyorduk, evdeki odası hep boştu."

"Ona seslenelim," diye fısıldadı okul kızı Nadya. "Belki fikrini değiştirip eve gelir." Ertesi gün Kongre'nin en dramatik anına tanık oldular.

Menşevik Çereteli, "Rusya'da 'İktidarı hemen elimize verin' demeye cüret edecek tek bir parti yoktur," diye haykırdı.

Bunun üzerine Lenin oturduğu yerden fırlayarak bağırdı: "Öyle bir parti var!"

Stalin'in Baylovka'dan koğuş arkadaşı Vereşçak'ın dikkatini çeken bir şey vardı: "Lenin, Zinovyev ve Kamenev, esas konuşmacılardı," fakat "Sverdlov ve Stalin Bolşevik Hizbi sessizce yönetiyorlardı; bu adamın önemini ilk kez fark ettim."

Stalin, Troçki'yi de etkilemişti. Troçki'nin anlatımı, iktidar mücadelesini neden kaybettiğini de ortaya koyar. "Stalin perde arkasında çok değerliydi," diye yazdı. "Orta kademe liderleri, özellikle taşralıları ikna etme yeteneğine sahipti." 1917 yılında Petrograd'da bulunan bir diğer Gürcü Menşevik, Sagiraşvili, Stalin "partinin resmi lideri olarak görülmüyordu," der. Fakat "Lenin dahil, herkes onun dediğini dinlerdi. Alt kademenin temsilcisiydi; onların gerçek görüşlerini ve ruh halini yansıtırdı." Bütün bunlar, Troçki gibi mültecilere yabancıydı. Soso, Kafkasyalıların "tartışmasız lideri" idi. Sagiraşvili, Lenin "taşradan gelen sayısız liderin onun arkasında olduğunu hissediyordu," der.* Troçki, Sirk'te sahne alır-

* Bu "taşralılar" Troçki'den pek hoşlanmayan, çoğu Kafkasya'dan tanışan ve gelecekte Stalinist olacak Komite adamları idi. Bu Bolşevik *praktiki* Stalin'in kusurlarını gayet iyi biliyordu, fakat Zinovyev ya da Troçki'ye kıyasla onunla daha çok ortak yanları vardı. Heyecanlı Sergo, yakışıklı Şaumyan, kadın düşkünü Yenukidze, tasasız eski kâhya Kalinin ve Voroşilov, hep bu ekiptendi.

➡

ken, Stalin Büro'dan gayri resmi biçimde kovduğu Molotov gibi gençlerle yeni ilişkiler kuruyordu.[4]

Stalin, Neva'nın Petrograd yakasındaki Şirokaya Caddesi'nde, ferah bir apartman katında üç yoldaşıyla birlikte kalan Molotov'un yanına taşındı. "Bir tür komünü andırıyordu," der Molotov. Stalin, daha sonra "büyük hata" olarak değerlendirilen tutumu hakkında ve pek alışılmamış biçimde, Molotov'dan özür diledi. "Nisandaki ilk evrede Lenin'e en yakın olan sendin," dedi Stalin. Arkadaş oldular. Ayrıca, nisanda Merkez Komitesi'ne seçilmeyen Molotov'un da bir şefe ihtiyacı vardı. Zıt kutuplardaydılar: Dayanıklı, kekeme, gözlüklü Molotov, hantal, dürüst ve oldukça burjuva idi. Fakat aynı Marksist fanatizmi, aynı eğlence anlayışını, Robespierre'inkini andıran bir terör inancını paylaşıyorlardı. İkisinde de kindar bir aşağılık kompleksi vardı. Ayrıca Molotov, Stalin'i usta olarak kabul ediyordu.

Stalin sürekli ev değiştiriyor, geceleri çalışıyor ve arkadaşlarının evlerinde yatıyordu. Genellikle Kseşinskaya Malikânesi'nde, çalıştığı yerde uyuyordu. Tatyana Slavatinskaya orada, Sverdlov ve Stasova'nın yönetiminde Merkez Komitesi asistanı olarak çalışıyordu. Ludmilla Stal, *Rabotnitsa*'nın (Emekçi Kadın) yayımlanmasına yardımcı oluyor ve Kronştad denizcileriyle kurulan ilişkileri yürütüyordu. Muhtemelen görüşüyorlardı. Stalin'in Stal'le olan ilişkisinin o sıralarda yine alevlendiği söylenir. Eğer böyleyse, hayatındaki tek kadın Stal değildi.

Stalin sadece Molotov'un siyasal sadakatinden ve ev sahipliğinden yararlanmadı. "Sevgilim Marusya'yı çaldı benden," diye gülüyordu, Molotov. Marusya, Molotov'un Stalin'e kaptırdığı son kadın olmayacaktı.

Bir akşamüstü Anna ve Nadya Alliluyeva onu görmek için *Pravda*'ya geldiler. "Bürolar kalabalık ve sigara dumanıyla doluydu." Bir görevli onlara, "Stalin'in meşgul olduğunu" söyledi. Anna, "ona bir mesaj göndererek kendisini görmek istediğimizi söyledik. İşini bırakıp bizi görmeye geldi."

Gene de Kafkasyalıların çoğu, özellikle de Menşevikler Stalin'den nefret ediyorlardı. Onu eleştiren Kafkasyalı Bolşevikler de vardı. Tiflis ve Bakü'den eski yoldaşları Maharadze ve Yaparidze, Stalin'in Nisan Konferansı'nda Kafkas halklarına yaklaşımına karşı çıktılar. Benzer eleştiriler Polonyalı Feliks Dzerjinski'den de geliyordu. Ancak Stalin, gizli polis teşkilatının kurucusu Dzerjinski'ye dostça davranıyordu. Bunun sebebi belki de Polonyalılar ile Gürcülerin birbirlerini Rusya'nın sömürgeleştirdiği gururlu halklar olarak görmeleriydi. Her iki adam da dini eğitim görmüş ve şiir yazmıştı; sadakat ve ihanet saplantıları da ortaktı. Her ikisi de gizli polis faaliyetlerinde ustalaşmıştı. Her ikisinin de anneleri güçlü karakterlerdi ve sert babalarından çekmişlerdi. Her ikisi de çok kötü birer baba; fanatik ve yalnız yaşayan kişilerdi. Birbirine bu kadar benzeyen iki kişinin ittifak oluşturmalarında şaşılacak bir şey yoktur.

Soso, şefkatle gülümseyerek, "Merhaba," dedi onlara. "Geldiğinize çok sevindim. Evde ne var ne yok?"

"Odan seni bekliyor," dedi kızlar.

"Ne güzel. Fakat çok işim var. Siz odamı muhafaza edin yine de."

"Sonra birileri geldi ve Stalin alelacele ellerimizi sıktı" ve işine geri döndü.[5]

1917 yılı, Lenin'in sözleriyle, iki adım ileri, bir adım geri oyunuydu. Haziran ayında, Bolşevik Partisi'nin silahlı kanadı, o sırada 60.000 kişiden oluştuğu iddia edilen Askeri Örgüt, silahlı bir gösteri yürüyüşü talep etti. Bu tesadüfi devrim için bir de tarih belirlendi: 10 haziran. Lenin, bir parti toplantısında onları destekledi. Stalin, "zor kullanmak ne kadar yanlışsa, fırsatı kaçırmak da o kadar yanlış," diyerek görüşünü bildirdi; gosteri hazırlıklarına katıldı ve duyuruyu yazdı: "Burjuvazi silahlı işçileri gördüğünde kaçacak delik arayacak." Zinovyev ve Kamenev gösteri fikrine karşı çıktı.

9 haziran günü yapılan Sovyet toplantısında, Menşevikler Stalin'in çağrısını okudular ve Çereteli, gösteriye "İktidarı ele geçirmek için düzenlenen bir Bolşevik komplosu" sözleriyle saldırdı. Lenin'in Sovyet desteğine ihtiyacı vardı. Onun meşruiyetini Bolşevik komploya bir örtü olarak kullanmak istiyordu. Fakat Sovyet, gösteriyi yasakladı. Panik dolu saatlerin ardından Lenin geri adım attı: "Yapacağımız yanlış bir hamle, her şeyi mahvedebilir." Artık mart ayındaki Kamenev ve Stalin kadar ihtiyatlıydı. Ayın 11'inde Stalin, "dayanılmaz kararsızlık" dediği bu tutumu eleştirerek istifa tehdidinde bulundu.

Sovyet, cüretkâr bir tutumla, 18 haziran günü kendi gösterisini yapmaya karar verdi. Fakat Bolşevikler gösteriyi sahiplendiler. Stalin, gösteri ilânını *Pravda*'da yayımladı. Ertesi gün, *Pravda*'da şunları yazdı: "Güneşli, parlak bir gün; yürüyüş kollarının sonu görülmüyor. Sabahtan akşama kadar, muazzam kitleler, bir bayrak denizini andıran Mars Meydanı'na aktılar... kükreyen kitlelerden yükselen ... Marseillaise ve Enternasyonal marşları, yerini 'Kavgada Düşenler' için yapılan saygı duruşuna bırakıyor." Kalabalığın içinden, " 'Bütün İktidar Sovyetlere' çığlıkları" yükseldi. "...fakat tek bir grup ya da fabrika 'Geçici Hükümete Güven!' sloganı atmadı." Bu arada, Emperyal Almanya'ya karşı savaş sürerken, Savaş Bakanı Kerenski saldırı emri verdi. Bu emrin hükümeti güçlendireceğini umuyordu. Rusya'nın son savaş hamlesi olan bu saldırı bir felaket oldu.[6]

Lenin tükenmişti; baş ağrılarından mustaripti. Güneş banyosu yapmak için

Finlandiya'ya, göl kıyısında bir villaya çekildi. O sırada hükümet sallanıyordu: Finlandiya ve Ukrayna bağımsızlık yönünde bir hamle yaparlarken, Kereknskiy'in saldırısı durakladı. Kadet Partisi'ne mensup iki bakan, protesto olarak istifa etti.

Lenin'in yokluğunda, onun Askeri Örgüt'ü* iktidarı ele geçirmeye karar verdi. Sagiraşvili şunları yazar: "Kutup ışıkları gece göğünü öyle aydınlatmıştı ki, dışarıda gazete okumak mümkündü. Adamlar uyumuyorlardı ve bilinmez bir güç onları, dışarıya, gürültülü sokaklara çekiyordu. Gözlerini o ilahi ışık oyunlarından ayıramıyorlardı. Karanlık ile aydınlık arasındaki görkemli mücadele."

3 temmuz günü, askerler, denizciler ve işçilerden oluşan kitleler, ellerinde makineli tüfekler, göğüslerinde çapraz fişeklikler olduğu halde, Bolşevik Birinci Makineli Tüfek Alayı'nın onculuğunde Tauride Sarayı'na doğru yuruyuşe geçtiler. Silah zoruyla durdurulan arabalara el konuldu. Caddelerden silahlı adamlarla dolu zırhlı araçlar ve kamyonlar geçiyordu. Bazı askerler Nevski Bulvarı'ndaki burjuva mağazalarına rastgele ateş etmeye başladılar. Ardından silahlı çatışmalar başladı. Kronştad deniz üssündeki Bolşevik denizciler ayaklanarak, aralarında amirallerinin de bulunduğu 120 subayı kurşuna dizdiler. Daha sonra denizciler, Lenin, Zinovyev ve Kamenev'den başkente yürüme emri vermelerini istediler. Yanıt alamayınca, telefonla Stalin'i aradılar. O sırada Stalin, Bolşevik ozan Demyan Bedniy'le *Pravda*'da oturuyordu. Ona sordular: Silahlarıyla yürüyüşe geçebilirler miydi?

"Tüfeklerle mi?" diye sordu, Stalin. "En iyisini siz bilirsiniz, yoldaşlar... Kalem oynatan bizlere gelince, biz her zaman silahlarımızı, kalemlerimizi, yanımızda ne varsa hepsini alıp geliriz, [fakat] size ve silahlarınıza gelince, en iyisini siz bilirsiniz!" Stalin, "partinin ellerini yıkayıp karışmamaya hakkı var mı?" diyerek, kendiliğinden gelişen bu darbeye kısmen destek vermiş oldu. Stalin'in temmuz ayaklanmasını örgütleyenlerden biri olduğunu söyleyen Troçki belki de haklıydı. "İster Tiflis'te bir meydanda, ister Bakü Cezaevi'nde ya da Petrograd'daki bir caddede olsun, bir çatışma başladığında, çatışmayı mümkün olduğu kadar sertleştirmeye çalışırdı."

Silahlı kalabalık Taurida Sarayı'na doğru yürümeye başladı. Lenin'in "Bütün İktidar Sovyetlere" sloganındaki gibi, Sovyet'in iktidarı ele geçireceğini umuyor-

* Bolşevik Askeri Örgüt, Lenin'in ihtiyatlı tutumunu dikkate almıyordu. Bu durum Bolşeviklerin tek bir liderin yönetimi altında disiplinli bir güç olmadıklarını gösterir. Tam aksine, itaatsiz ve kendi aralarında bölünmüş durumdaydılar. Stalin'in partisinin kölece tek parçalı yapısına daha yıllar vardı.

lardı. Fakat içeride, o sırada yeni bir bakanlığın kurulmasını tartışmakta olan Çekidze ve Sovyet, iktidar istemiyordu. Korkuya kapıldılar. Sovyet'in duraksaması kalabalığı iyice alevlendirdi. Stalin'in kaçamak yanıtı etkisini göstermişti: Kronştad denizcileri hareket halindeydi.

Kseşinskaya Malikânesi'nde Stalin ve Merkez Komitesi'ne ansızın bir panik duygusu hâkim oldu. Hemen, tatildeki Lenin'i geri çağırdılar. "İktidarı ele geçirebilirdik," der Stalin, "fakat karşımıza cepheler dikilirdi, taşrayı ve Sovyet'i karşımıza alırdık." Stalin, Çekidze ve Sovyet'e güvence vermek için hemen Taurida'ya koştu. Fakat cin şişeden çıkmıştı.

Lenin Petrograd'a gelmek üzere trendeyken, Stalin Adalet Bakanı Pavel Pereverzev'in Bolşevik liderin Emperyal Almanya'dan para aldığını ifşa ederek, onu ihanetle suçlamaya hazırlandığını haber aldı. Bu kısmen doğruydu. Stalin hemen Taurida Sarayı'na döndü ve Gürcü hemşerisi Çekidze'ye başvurarak, bu hikâyenin hasır altı edilmesini istedi. Çekidze kabul etti, fakat artık çok geçti.

4 temmuz günü erken saatlerde Lenin Malikâne'ye koştu ve telaşlı Bolşeviklere, "Bu pisliği temizlemek zorundasınız!" diye bağırdı.

Ertesi sabah hava kapalıydı. Issız sokaklara 400.000 işçi ve asker hâkim oldu. Bir süre sonra teknelerle karaya çıkan 20.000 silahlı denizci onlara katıldı. Önceden hazırlanmış hiçbir plan yoktu. Havalı denizciler, önlerinde bando sokaklarda yürüyüş yapıyor, daha çok onları izlemeye koşan kızlarla ilgileniyor, burjuvaziye korku salmaya çalışıyorlardı: "Her yerde üstü başı dökülen denizciler ve yüksek topuklu ayakkabı giyen kadınlar görülüyordu." Stalin, caddelerin "bayram yeri gibi" olduğunu hatırlayacaktı. Denizciler Kseşinskaya Malikânesi'nin önünde toplandılar ve liderlikle görüşmek istediler: Lenin neredeydi? O sırada Lenin Malikâne'nin içinde saklanmaya çalışıyordu. Ortaya çıkıp, kısa, renksiz ve hiçbir şeyi çözmeyen bir konuşma yaptı.

Putilov işçilerinden oluşan 20.000 kişilik yeni bir grupla desteklenen denizciler, kendilerini hayal kırıklığına uğratan pısırık Sovyet üyelerini görmek için Taurida Sarayı'na yöneldiler. Burada çirkin sahneler yaşandı.* Saat 17'de hava patladı ve bu tesadüfi devrimin üzerine şiddetli bir yağmur indi. Kalabalıklar dağıldı. Sadık İzmailovski Muhafızları, etkisizliği kanıtlanan, kuşatılmış Sovyet'i ra-

* Bazıları saraya girdiler. İktidarı ele geçirmeyi reddeden Sovyet üyeleri kuşatma altında oturuyorlardı. Kalabalık, çelimsiz SR lideri Çernov'u yakaladı ve onu gösteri niyetine linç etmeye kalkıştı. Troçki müdahale etti. Bir limuzinin üstüne çıkarak denizcilere hitap etti ve dehşete kapılmış Çernov'u kurtardı.

hatlattı. Lenin ve moralsiz Bolşevik Merkez Komitesi acınacak bir halde geri çekildi. Temmuz Günleri böylece sona erdi.

Giderek ünlenen Kerenski'den cesaret alan hükümet, Bolşevikleri yok etmeye karar verdi. Stalin'in ricalarına rağmen Adalet Bakanı Pereverzev, Lenin'in Almanya'dan mali destek aldığına ilişkin kanıtları yayımladı. Bu ihanet iddiası askerlerin çoğunu etkiledi.

5 temmuz günü şafak vakti hükümet birlikleri *Pravda*'yı bastı, ancak Lenin'i bulamadılar. Stalin onu baskından birkaç dakika önce kaçırmıştı. Havan topları ve sekiz zırhlı araç Kseşinskaya'ya saldırmak üzere mevzilendi, ancak Bolşeviklerin kalelerini savunacak halleri yoktu. Stalin hemen Bolşevik'lerin tahkim ettikleri Peter ve Paul Kalesi'ne gitti. "Orada savaşı kabul etmemeleri için denizcileri ikna etmeyi başardım." Stalin katliamı önlemek için askerler ile Kseşinskaya Malikânesi arasında mekik dokudu. Daha sonra Taurida Sarayı'na giderek Çekidze ve Çereteli'den, Bolşeviklerin malikâneyi ve kaleyi teslim etmeleri halinde kan dökülmeyeceğine ilişkin güvence vermelerini istedi. Çereteli güvence verdi: "Stalin bana hayretle baktı ve çekip gitti." 6 temmuz günü, 500 Bolşevik balerinin malikânesinde teslim oldu. Bunun üzerine Stalin, Peter ve Paul Kalesi'ni teslim etmek için geri döndü.

Stalin'in büyük bir çaba harcayarak sorunları çözmesi Lenin'in takdirini kazandı. Fakat, Oregon, Portland'dan sosyalist gazeteci John Reed'in yazdığı gibi, "Bu feci başarısızlık yüzünden, kamuoyunu karşılarına aldılar. Lidersiz kalabalıklar Viborg Semti'ne çekilerek dağıldılar. Ardından vahşi bir Bolşevik avı başladı."

O sırada 35 yaşında olan, sağı ve solu birleştirebilecek tek adam Kerenski başbakanlığı üstlendi. Kerenski'nin babasının, Lenin'in öğrenim gördüğü Simbirsk'teki okulun müdürü olması kaderin bir cilvesiydi. "Ateşli, etkileyici" bir hatipti, Kerenski. "Duraklayarak, dudaklarını gererek, ayarlanmış uyurgezer jestleriyle yaptığı konuşmalar, ona büyüleyici bir hava veriyordu." Kerenski'nin Adalet Bakanı, Lenin'in tutuklanmasını emretti.*

Bolşevikler yok olmanın eşiğine gelmişlerdi. Lenin kaçaktı. Onun güvenliğini sağlama sorumluluğunu Stalin üstlendi.[7]

* Stalin'in Bakü'den Menşevik adamı Vişinski, Kerenski'nin yönetimi altında, Moskova'nın Arbat bölgesi milis şefiydi ve Lenin dahil üst düzey Bolşeviklerin tutuklanma emirlerini imzaladı. Ekimden sonra Vişinski Bolşeviklere katıldı. Kerenski'ye utanç verici itaati, hayatını borçlu olduğu Stalin'e aşırı bir sadakatle bağlanmasına yol açtı.

40

1917 SONBAHARI: SOSO VE NADYA

Kerenski, İhtiyar'ın peşindeydi. Stalin üç gün içinde Lenin'i beş ayrı evde sakladı. Troçki ve Kamenev tutuklandı; fakat Lenin, Stalin'in gözetiminde yeraltına çekildi. Polis, Lenin'in kız kardeşinin evini bastı. Krupskaya, Lenin'in nerede olduğunu öğrenmek için Stalin'le Molotov'un Şirokaya Caddesi'ndeki evlerine koştu.

6 temmuz gecesi Stalin, Lenin'i beşinci eve götürdü. Burası Alliluyevler'in Onuncu Rojdestvenskaya Caddesi'ndeki gösterişli apartman katıydı. Apartmanın üniformalı bir kapıcısı, evin de özel bir hizmetçisi vardı.

Lenin eve gelir gelmez, "Bütün giriş ve çıkışları göster bana," dedi. Çatıdaki odayı bile kontrol etti. "Ona Stalin'in odasını verdik," der Olga. Lenin, duruma hiç uygun düşmeyen bir neşe içindeydi. Orada on gün geçirdi. Gerilimli günlerdi. Anna Alliluyeva eve geldiğinde, daha önce hiç görmediği sinirli adamlarla karşılaştı. "Daha önce bir kez karşılaştığım adamı hemen tanıdım." Lenin, divanın üzerinde oturuyordu. "Ceketsizdi, üzerinde açık renk gömlek, kravat ve bir yelek vardı." "Aşırı havasız" odada, Lenin onu sorguya çekti: Sokaklarda neler görmüştü?

"Sizin Kronştad'a kaçtığınızı ve bir mayın tarama gemisinde saklanmakta olduğunuzu söylüyorlar."

Lenin, "bulaşıcı bir neşe"yle, "Ha, ha, ha!" diye güldü. Stalin ve diğerlerine dönüp,"Ne diyorsunuz bu işe, yoldaşlar?" dedi.

Lenin bütün gün yazıyordu. Stalin onu her gün ziyaret ediyor, bu arada Taurida Sarayı'ndakilerin siyasi nabzını yoklamayı da ihmal etmiyordu. Orada Sergo Ordjonikidze'ye rastladı. Endişeliydiler. Sergo'nun yazdıklarına bakılırsa, "Önde giden pek çok Bolşevik, Lenin'in saklanmaması, ortaya çıkması [yargılanmak için] gerektiğini düşünüyordu. Birlikte Lenin'i görmeye gittik." Hükümet, Lenin'in teslim olmasını istiyordu. Alliluyevler'de, Lenin, Stalin, Sergo, Krupskaya ve Lenin'in kız kardeşi Marya, ne yapacaklarını tartıştılar.

Lenin önceleri teslim olmayı düşünüyordu. Stalin buna karşı çıktı. Lenin ve

Zinovyev'in beklemeleri, ancak güvenliklerinin sağlanacağı anlaşıldıktan sonra teslim olmaları gerektiğini düşünüyordu. Fakat Taurida'yı ziyaret ettiğinde böyle bir güvencenin mümkün olmadığını anladı. "Junkerler* sizi hapsetmek istiyorlar, fakat yolda sizi öldürecekler," diyerek Lenin'i uyardı. Stasova geldi ve Lenin'in ihanetine ilişkin yeni kanıtların yayımlanmakta olduğunu bildirdi. "Lenin irkildi, yüzünde dikkatli bir ifade belirdi ve kesin bir kararlılıkla, hapishaneye gitmek zorunda olduğunu söyledi." Yargılanmak ve adını temize çıkarmak istiyordu.

Krupskaya'ya, "Vedalaşalım," dedi. "Birbirimizi bir daha göremeyebiliriz."

Stalin ve Sergo, Taurida Sarayı'nın yolunu tuttular. "İlyiç'in Junkerler tarafından linç edilmeyeceği konusunda bir güvence" istiyorlardı. Stalin geri döndüğünde şu raporu verdi: Menşevikler "Ne olacağını bilemedikleri"ni söylediler.

Stalin ve Sergo, teslim olması halinde Lenin'in öldürüleceğinden artık emindiler. "Stalin ve diğerleri İlyiç'e ısrarla ortaya çıkmamasını söylüyorlardı," der Krupskaya. "Stalin onu ikna etti ve ... onun hayatını kurtardı." Stalin haklıydı: eski bir Duma üyesi, V. N. Polovtiyev, Lenin'i tutuklamakla görevlendirilen subayla karşılaştı. "Lenin denilen bu beyefendiyi nasıl teslim etmem gerekiyor?" dedi subay. "Bütün olarak mı, yoksa parçalanmış halde mi?"

Tartışma devam ediyordu. Sergo, ansızın hayali bir hançer çekerek, Gürcü bir eşkıya gibi haykırdı: "İlyiç'i tutuklamak isteyeni doğrarım!"

Bu çıkışın tartışmaya son verdiği anlaşılıyor. Lenin gizlice Petrograd'ın dışına çıkarılacaktı. Stalin, "Lenin'in ayrılışını örgütlemeyi üstlendi." Emeliyanov** adında bir işçi, onu Petrograd'ın kuzeyinde bulunan Razliv'deki kulübesinde saklamayı kabul etti.

Olga ve Anna Alliluyeva misafirlerin çevresinde dört dönüyor, Lenin ve Stalin'in yeterince beslenmelerini sağlıyorlardı.

"Stalin'i neyle besliyorsunuz?" diye sordu Lenin, "Lütfen ona iyi bakın, Olga. Sürekli zayıflıyor."

Bu arada Stalin de Lenin'in beslenmesiyle yakından ilgileniyordu. "Erzak durumu nasıl?" diye soruyordu. "İlyiç yemek yiyor mu? Onun için elinizden geleni yapın." Stalin zaman zaman fazladan yiyecek alıp geliyordu.

---

* Polisin firavunlar ismiyle anılması gibi, subaylar da soylu Prusya askeri sınıfının adıyla, "Junkerler" olarak anılıyorlardı.

** Emeliyanov Büyük Terör sırasında tutuklandı. Krupskaya'nın onun lehine aracılık ettiği söylenir. Emeliyanov bütün ailesiyle birlikte, Stalin'in ölümüne kadar cezaevinde kaldı.

Lenin ve Stalin dikkatle kaçış planları üzerinde çalışıyorlardı. 11 temmuz günü, "Stalin, son kez geldi. Herkes Lenin'in odasında toplandı. Ona yeni bir kılık tasarlıyorlardı." Olga, Lenin'in başını bandajlamaya çalıştı, fakat olmadı. Kimse onu kadın kılığına sokmayı önermedi.

"Sakalımı kessem daha iyi olmaz mı?" diye sordu Lenin. Az sonra Lenin, Stalin'in yatak odasındaki Tolstoy portresinin hemen karşısında duran yuvarlak tıraş aynasının önünde "yüzü sabunla kaplı olarak oturuyordu". Berberliği bizzat Soso yaptı. Lenin'in sakalını ve bıyığını güzelce tıraş etti.

"Şimdi çok güzel oldu," dedi Lenin, aynada yüzünü inceleyerek. "Finli bir köylüye benzedim. Bu halimle beni kimse tanıyamaz."

Ayın 12'sinde Stalin ve Alliluyev, Lenin'i Pimorski İstasyonu'na götürdüler. Finlandiya'daki bir çiftliğe hareket etmeden önce Razliv'de saklandı. Lenin'in Petrograd'la tek bağlantısı olan Stalin, kent merkezi ile Razliv arasında sürekli seyahat ediyordu. "Oğullarımdan biri Stalin'i tekneyle kulübeye [Lenin'in saklandığı] götürürdü," der Emeliyanov.

Stalin bir dizi makaleyle, Kerenski'nin yarattığı "yeni Dreyfus vakası"nı, "partimizin liderine yapılan alçakça iftira"yı ve "satılık basının kalem korsanları"nı kınadı. Özellikle, çapsızlıklarından ötürü Menşevik "körleşmiş aptallar"la alay ediyordu. Kerenski'nin onları "süte düşmüş sinekler gibi" boğduğunu yazdı.

Stalinist hicvin nadir örneklerinden birinde, Menşevikler Kerenski'ye şöyle diyorlardı: Bolşevikleri teslim etmek mi? "Emriniz olur, Sayın İstihbarat Servisi?" Devrimi silahsızlandırmak mı? "Büyük bir zevkle, Sayın Toprak Sahipleri ve kapitalistler."

Stalin, Bolşevik bir lider gibi davranıyordu. Bu arada evini taşıdı. Hayatını değiştirmek üzereydi.[1]

Stalin'in bir gelişinde, Olga Alliluyeva, "Binayı gözleyen kimse yok," dedi. "Bizimle kal istersen, dinlenirsin, daha rahat uyursun."

Stalin, Molotov'un evinden ayrıldı ve Alliluyevler'e taşındı. Odalar, havadar, aydınlık ve rahattı; mutfak ve duşu bile olan banyo, modern olmanın ötesinde, en son teknolojiyi yansıtıyordu; yemekleri, küçük bir odada kalan hizmetçi hazırlıyordu. Stalin, içinde gerçek bir yatağın, ahşap bir tıraş masasının üzerinde yuvarlak bir aynanın, işlemeli bir yazı masasının ve bir Lord Byron portresinin bulunduğu, Fyodor'a ait (daha önce Lenin'in kaldığı) yatak odasına yerleşti. Er-

tesi gün kahvaltıda, uzun süredir bu kadar iyi uyumadığını söyledi.

Soso, Olga'yla sık sık yalnız kalıyordu. Sergey, gündüzleri elektrik santralına gidiyordu; Nadya yaz tatili için Moskova'daydı; Anna partide çalışıyordu. Olga ona baktı. Ona yeni bir takım elbise aldı. Soso ondan, keçe ayakkabı tabanı, boğaza kadar düğmeli, dik yakalı iki gömlek dikmesini istedi. Sert yaka ve kravatla rahat edemiyordu.*

Soso'nun hayatı gene de karmakarışıktı. Eve dönerken caddedeki büfeden kendi yiyeceğini satın alıyordu: bir somun ekmek, biraz balık ya da sosis. Sürekli *Pravda*'da çalışıyordu. Altın uçlu kalemiyle sürekli yazdığı için parmakları nasırlaşmıştı. Eve bazen geliyor bazen gelmiyordu. Bir keresinde, öyle yorgundu ki, yanık piposuyla uyuya kaldı, neredeyse evi yakacaktı.

Temmuz sonunda gizlice toplanan Altıncı Kongre sırasında, bir kez daha ev değiştirdi ve polis baskısı yüzünden, Sampsonevski Bulvarı'nda bir manastır binasında saklandı.[2] Lider olarak davranan Stalin, Kongre'de, 300 delegeyi geleceğe hazırlayan ana raporu sundu: "Her şeye hazır olmalıyız." "Siyasal durum" üzerine bir başka rapor sunduktan sonra, Rusya'nın kendi devrimini gerçekleştirmesi gerektiğini ısrarla belirtti ve "ancak Avrupa'nın bize yol gösterebileceği"ne inanmaktan vazgeçilmesini istedi. Bu sözler, ünlü "Tek Ülkede Sosyalizm" sloganının habercisiydi. Stalin'in ikinci raporu, muhtemelen Lenin tarafından yazılmış ya da ana hatları onun tarafından belirlenmişti. Ancak partiyi yeniden inşa etme çabasında Stalin'in asıl ortağı, nihayet barıştığı Sverdlov idi.

"Yoldaş Stalin'in raporu MK'nın faaliyetini tam olarak aydınlatmıştır," dedi Sverdlov. "Bana sadece, kendimi MK'nın örgütsel faaliyetine ilişkin dar alanla sınırlamak kalıyor."

Stalin, parti basınının baş editörlüğüne ve Kurucu Meclis üyeliğine seçildi, fakat Merkez Komitesi seçimi yapıldığında Kamenev ile Troçki'nin altında kaldığı görüldü. Bolşevikler hâlâ durgunluktan çıkamamışlardı, fakat Stalin Geçici Hükümet'in "barışçı döneminin artık sona erdiği"ni düşünüyordu. "Çalkantılı bir döneme girilecek; krizler birbirini izleyecek."[3]

* Böylece Stalin ilk yarı askeri gömleğini tasarlamış oldu. Muhtemelen bu giysiyi, kendisini Rus Napoleon'u olarak gören Kerenski'den almıştı. Gösterişe meraklı başbakan, hiçbir askeri tecrübeye sahip olmasa da, kendine özgü bir askeri üniforma, çizme ve gömlekle görünürdü. Stalin hayatı boyunca aynı tip gömlekler ve bir işçi kasketi giyecekti. Lenin de artık Homburg şapka giymekten vazgeçerek, siperli bir işçi kasketi giymeye başlamıştı. İç Savaş sırasında, parti gömleği denilen giysi, deri kasket, palto, çizme ve Mauser, Bolşevik üniforması haline geldi ve Bolşeviklerin askeri doğasını simgeledi.

Alliluyevler'in evine döndü. Nadya'nın yaz tatili sona ermişti. Eve dönmüş, okula hazırlanıyordu.

Stalin, partinin aranan adamı haline geldiği o yazı, Alliluyevler'in evinde, iki kız kardeşle geçirdi. "Soso bazen günlerce gelmezdi," diye yazar, Anna Alliluyeva. Sonra ansızın bir gece yarısı kızlar uykudayken çıkagelir, odasına çekilirdi. İç içe yaşıyorlardı: Stalin ile Nadya'nın yatak odaları sadece bir kapıyla ayrılıyordu. Stalin, yatağından ya da yazı masasından, Nadya'nın tuvalet masasını görebiliyordu.

"Ne? Hâlâ yatakta mısınız siz?" diyerek uyandırıyordu kızları. "Kalkın uykucular! Size sazan ve ekmek aldım!" Kızlar yataklarından fırlayıp Soso'nun odasına koşarlardı. "Bir neşe patlaması yaşanırdı. Stalin karşılaştığı kişilerin taklidini yapar, bazen tatlı bazen şeytani şakalarıyla onları güldürürdü."

Kendini yetiştirmiş eski papaz okulu öğrencisi ile iyi eğitim görmüş genç kızlar edebiyat tartışırlardı. Stalin, onlarla ilişkisinde şakacı ve neşeliydi. Sürgünde yaşadığı maceraları, Sibirya köpeği Tişka'yı anlatarak onları eğlendirirdi. Onlara sevdiği kitapları okurdu: Puşkin, Gorki ve Çehov. Özellikle de Çehov'un "Bukalemun" ve "Unter Prisibeev" adlı öykülerini severdi. Fakat en çok "Duşenka"ya hayrandı. O öykünün "yüreğine işlediğini" söylerdi. Sık sık kadınlardan da söz ederdi. Bağımsız bir varoluşu olmayan, sadece âşıkları için yaşayan kuş beyinli kadınları anlatırken, "Tam bir Duşenka" derdi. Evdeki hizmetçiye, köy kızı Panya'ya takılır, herkese bir isim takardı. "Keyfi yerindeyse," der Anna, "sürgündeki ev sahibinin adını kullanarak, bize 'Yepifani-Mitrofani' diye hitap eder, şakalar yapardı." "Ee, ne haber Yepifani?" derdi, kızlara. "Oh, pardon, siz Mitrofani'siniz, değil mi?" Zaman zaman onlara, köpeğinin ismiyle, "Tişka" diye hitap ederdi.

Sergey ve kızlarla siyaset de konuşurdu. Onlar Bolşevik bir ailenin fertleriydi. Nadya, Bolşevik olduğu için öyle gururluydu ki, okul arkadaşları onunla dalga geçmeye başlamışlardı. Yenukidze, büyük babası; Kalinin, Sergo ve Sverdlov amcaları gibiydi. Lenin onların evinde saklanmıştı.

Anna, eylül ayında,"Stalin eve, sağlam yapılı, düz siyah saçlı, soluk yüzlü, Kafkasyalı bir yoldaş getirdi," der. "İri gözlerinin içi gülerek, biraz utangaç, ellerimizi sıktı." Stalin adamı tanıttı: "Bu Kamo'dur. Onu dinleyin. Size anlatacak pek çok ilginç hikâyesi var." Kızlar mest oldular. Onlara "yarı fantastik hayatı"nı anlatan bu adam, ününü duydukları Kamo idi. Gözü kara psikopat, beş yıldır

Harkov Cezaevi'ndeydi ve devrimle birlikte salıverilmişti. Monte Cristo Kontu gibi, ölmüş bir adamın tabutuna girerek kaçmayı planlamış, fakat gardiyanların cezaevinden çıkmadan önce her kadavranın başını balyozla ezdiklerini öğrenince vazgeçmişti. "Kamo, Stalin'i anlatırken, sakin ses tonu heyecanla yükselirdi." Kamo, Petrograd'a yeni bir görevle gelmişti, fakat Alliluyevler'le ilişkisi bir trajediye yol açacaktı.

Dönüşünden bir gün sonra Nadya, evde temizlik yapıyordu. Sandalyeleri öyle bir gürültüyle çekti ki, odasında çalışmakta olan Stalin dışarı fırladı. "Ne oluyor burada?" diye sordu, Soso. "Bu gürültü de ne? A, demek sensin! Tam bir ev kadını gibi temizlik yapıyorsun, öyle mi?" Asabi genç kız, "Ne olmuş?" dedi. "Kötü bir şey mi?"

"Kesinlikle değil," dedi Soso, alaycı bir tavırla. "İyi bir şey! Düzenle ortalığı, devam et... Temizlik nasıl olurmuş göster onlara!"

Kız kardeşi Anna, henüz öğrenci olan Nadya'nın, "çok canlı, dışa dönük, içten ve neşe dolu" olduğunu gözlemledi. Ancak sürekli ziyaretçilerle ve annesinin aşk maceralarıyla kesintiye uğrayan göçebe ve bohem bir aile ortamında yetişmek, Nadya'nın ciddi ve püriten bir özellik geliştirmesine, düzen ve güvenlik özlemi duymasına yol açmıştı.

Bir arkadaşına, "Anne ve baba her zamanki gibi dağınık," diye yazdı. Annesinin gizli cinsel ilişki bağımlılığından nefret ediyordu. Bir süre sonra şunları yazdı: "Biz çocuklar kendi başımıza büyüdük, istediğimiz gibi davranır ve düşünürdük. Aslında onun [Olga] kendine ait bir hayatı olmadı. Gene de sağlıklı bir genç kadın oldu. Ev işleri de bana kaldı." Nadya, belki de annesini Çehov'un öyküsündeki kadın kahraman "Duşenka" gibi görüyordu.

O uzun, olaylarla dolu yaz ayları boyunca Stalin ve Nadya giderek yakınlaştılar. Nadya onu, ailenin Gürcü dostu ve Bolşevik kahramanı olarak görüyordu. Nadya'nın yeğeni Kira Alliluyeva, "Bütün 1917 yazını bir apartman katında birlikte geçirdiler," der. "Zaman zaman baş başa kaldılar. Nadya, Yosif'te romantik devrimciyi buldu. Annem de onun çok çekici olduğunu söylerdi. Nadya ona âşıktı, kuşkusuz." Soso ona "Tatka" diyordu; Nadya da ona, Soso ya da Yosif.

Annesinin tek çocuğu olan Stalin, neşeli ve sıcak bir aile hayatını özlemiş olmalı. Sürgünde bunu yaşamıştı ve Kato Svanidze'yle evliliğinin üzerinden on yıl geçmişti. Yemek pişiren, titiz, Kato ve annesi gibi ona bakan bir kız istemişti her

zaman. Aslında Svanidzeler, Stalin'in Nadya'ya, Kato'yu hatırlattığı için âşık olduğunu söylüyorlardı.

"Stalin yavaş yavaş ona âşık oluyordu," der Kira Alliluyeva. "Karşılıklı, gerçek bir aşktı. Soso onun babası olabilecek yaştaydı. Düşmanları, Nadya'nın Stalin'in gerçek kızı olduğunu iddia edeceklerdi. Doğum tarihi uymuyordu, fakat Nadya, geçmişte Soso'nun annesiyle cinsel bir ilişki yaşamış olabileceğini muhtemelen biliyordu. Anne ile kız arasında Gürcü misafir için bir rekabet var mıydı?

Nadya ile Stalin'in kızları Svetlana'ya göre, "Olga'nın Stalin'e zaafı vardı." Nadya'nın ilişkisini "onaylamıyor, onu vazgeçirmek için elinden geleni yapıyor ve kızına 'zavallı aptal' diyordu. O ilişkiyi asla içine sindiremedi." Bunun sebebi, Soso'nun kişiliğini bilmesi mi, yoksa onunla bir zamanlar ilişki yaşamış olması mıydı? Yoksa her ikisi miydi? Ancak "zavallı aptal" Nadya, Soso'ya çoktan âşık olmuştu. Birkaç ay sonra, yakın bir arkadaşına gururla şöyle dedi: "Çok zayıfladım. İnsanlar bana âşık mısın diye soruyorlar."

Stalin, neden ablayı değil de Nadya'yı seçtiğini daha sonra anlattı: "Anna biraz bilgiç ve fazla konuşkandı." Nadya ise, "yaşına göre daha olgun ve düşünceli" idi. "Yere daha sağlam basıyordu ve onu daha iyi anlıyordu." Stalin, hayatının geri kalan kısmında hep kendisini rahatsız eden Anna konusunda haklıydı, fakat Nadya'yla ilgi bir konuda yanılıyordu.

Genç kız kendine özgü nevrotik bir tip olarak, sorunluydu ve Stalin kadar, belki de ondan daha karanlık bir ruha sahipti. Nadya'nın katılığı Stalin'i cezbediyordu, fakat onun patavatsızlığı ve katı bencilliğiyle feci biçimde çatışacaktı. Daha da kötüsü, Nadya'nın içsel gerilimi, ailenin zihinsel istikrarsızlığını ve sonunda onu uysal bir eş olmaktan tamamen uzaklaştıracak bir manik depresif bozukluğu maskeliyordu. "Fakat [Stalin] onun zor kişiliğinden hoşlanıyordu. [Nadya] ona karşılık veriyor, hattâ haddini bildiriyordu." Ateşli Çingene gözleri olan, bu küçük ve tutkulu kızın isyankârlığı, Stalin'e o sırada cazip gelmiş olmalı. Fakat bu ilişki nihai olarak ölümcül ve sonu kötü biten bir beraberlik olacaktı.

Ne zaman sevgili olduklarını tam olarak bilemiyoruz. On ay sonra bir çift olarak görünmeye başladılar. Ancak ilişki muhtemelen o sıralarda başladı.

Bolşevikler beklenmedik bir canlanmanın eşiğindeydiler. Bu canlanmanın mimarı Lenin ya da Stalin değil, askeri diktatör haline gelen bir sağcıydı. Kerenski, çekik Tatar gözlü, kafası tıraşlı, palabıyıklı Sibiryalı bir Kazak'ı, General Lavr Kor-

nilov'u başkomutanlığa terfi ettirdi. Kornilov, Petrograd'ı Bolşeviklerden temizleyecek ve düzeni sağlayacak "beyaz atlı" Rus olarak ortaya çıktı. Fakat Kornilov, Kerenski kadar kibirli olmakla birlikte, onun kadar zeki değildi. Onun "bir aslan yüreğine, fakat bir koyun beynine" sahip olduğu söyleniyordu. Kırmızı pelerinli, kılıç şakırdatan Türkmenlerden oluşan korumalan vardı. Gene de Kornilov, o ana uygun bir adam olarak görünüyordu. Napoleon'la ilgili kitaplar okumaya başladı. Dönemin adamları için bu, daima kötü bir belirtiydi.[4]

Kerenski, düzeni sağlama çabasıyla, bütün tarafların katılacağı bir Moskova konferansı düzenledi. Moskova'yı tercih etmesinin nedeni, karışıklıklar içindeki başkentten uzaklaşmaktı. Stalin gene dini mecazlarından birini kullanarak, şunları yazdı: "Petrograd tehlikeli; oradan kaçıyorlar... tıpkı kutsal sudan kaçan şeytanlar gibi." Haklıydı: General, Kerenski'nin sahne ışıklarını çalmıştı. Fakat iki adam, cephedeki birliklerin düzeni sağlamak için Petrograd'a sevk edilmesi konusunda anlaştı. Bu arada, Rus Bonapartlığını kendisine yakıştıran Kerenski, generalin bir darbe tertiplemekte olduğundan kuşkulanıyordu. Ortalıkta fazla Napoleon vardı ve bu tehlikeli bir durum yaratıyordu. Kerenski, her halükârda Petrograd üzerine yürümeye karar vermiş olan generali azletti.

Başkentte kaygılı bir bekleyiş vardı. Kendisini başkomutanlığa atayan Kerenski, bu kez de arkasında askeri bir destek olmadığını görünce, Bolşevik Kızıl Muhafızlar'ı yeniden harekete geçiren Sovyet'e dayanmak zorunda kaldı. General tutuklandı, fakat kabine dağıldı. Kerenski, kendisini bu kez beş kişilik bir Direktuvar yönetiminin diktatörü olarak kutsadı. 1991 Ağustos darbesinden sonraki Mihail Gorbaçov gibi ayakta kalmayı başardıysa da, gene onun gibi, olanca nüfuzunu kaybetti. Artık yönetemese de, III. Aleksander'in Kışlık Saray'daki özel dairesinde saltanat sürüyor, kokain ve morfinle ayakta durabiliyordu.

Stalin durumla dalga geçiyordu. 3 eylül günü, "Nihayet, Kerenski tarafından seçilen, Kerenski tarafından onaylanan ve Kerenski'nin sorumlu olduğu, beş kişilik 'yeni' (aman ne yeni!) bir Hükümet'imiz var." Bolşeviklerin fabrikalardaki, askerler ve Kronştad denizcileri arasındaki gücü arttı. Troçki şöyle yazacaktı: "Kornilov'a karşı ayaklanan ordu, Ekim Devrimi'nin ordusu olacaktı."[5]

Stalin'in kısa ömürlü Bolşevik liderliği, onun her zaman ayırt edici özelliği olan dayanılmaz nobranlığını ortaya koydu. Merkez Komitesi, Askeri Örgütlenme'yi sıkı denetim altına aldı. Stalin, "ilkesiz bir tarzda, parti içi demokrasinin en te-

mel ilkelerini ihlal ederek," onların paralarına ve gazeteleri *Soldat*'a el koydu. Bunun üzerine Askeri Örgütlenme'nin temsilcileri Merkez Komitesi'ne başvurdular. Stalinizm'in erken bir tanımını yaparak, onun "gayet tuhaf nitelikli, düpedüz cezalandırma ve baskı sistemi"ni eleştirdiler.* Stalin'in müttefikleri Sverdlov ve Dzerjinski onun yarattığı kargaşayı temizlediler.[6] Fakat Troçki, Zinovyev ve Kamenev cezaevinden çıkmışlardı artık. 4 eylül günü Troçki, Sovyetler Kongresi Merkez Yürütme Komitesi ve *Pravda*'da Stalin'e katıldı. Stalin bir kez daha gölgede kaldı. Sahne ışıkları Troçki'ye yöneldi.

Stalin, Smolni Enstitüsü'nün koridorlarında sık sık eski Menşevik ahbabı David Sagiraşvili'ye rastlıyordu.** Sagiraşvili onu *Pravda*'da Menşevik karşıtı yalanlar uydurmakla suçladığında, "babacan bir tavırla gülümseyecek" ve ileride Orwell'in kullanacağı bir ilkeyle durumu açıklayacaktı: "Bir yalanın etkisi daima doğrunun etkisinden daha güçlüdür. Önemli olan hedefe ulaşmaktır." Stalin daha sonra Molotov'a şöyle diyecekti: "Doğru, yalanlardan oluşan bir müfrezeyle korunur."

Sonunda hem Petrograd hem de Moskova Sovyetleri Lenin'in eline geçti, fakat Bolşevikler bir sonraki adımın ne olacağı konusunda bölündüler. İrade gücüyle onları Ekim Devrimi'ne yönelten Lenin oldu: Bazen bir birey tarihin gidişatını değiştirir. Fakat o sırada tarihin gidişatını saptırma tehdidi Kamenev'den geldi. Ilımlı Bolşevik, tamamen farklı bir yol öneriyordu. 14 eylül günü Kamenev, Aleksandrinski Tiyatrosu'nda toplanan Demokratik Devlet Konferansı'nda Menşevikler ve SR'lerle bir koalisyon kurma görüşmelerine başladı.

Helsinki'de saklanmakta olan İhtiyar şaşırdı ve hayal kırıklığına uğradı. 15 eylül günü, Merkez Komitesi'ne, Bolşeviklerin tek başlarına iktidarı ele geçirmelerini emreden bir mektup gönderdi.

"İktidarı şimdi ele geçirmezsek tarih bizi affetmez," diyordu Lenin. Fakat Kamenev ve Zinovyev her şeyi kaybetmekten korktular. Nisandaki durum tekrar

---

* O yaz yeni bir parti içi skandal patlak verdi ve Kamenev Ohrana ajanı olmakla suçlandı: Merkez Komitesi, Stalin'in Sovyet Yürütme Komitesi'ne bilgi vermesini istedi. Bir soruşturma yapıldı ve Kamenev 30 ağustos günü aklandı.

** Temmuz Günleri'nin rezaletinden sonra, Sovyet Taurida Sarayı'ndan hemen yakındaki Simolni Enstitüsü'ne taşındı. Bolşevikler dahil bütün partiler bürolarını, Büyük Katerina'nın soylu kızlar için yatılı okul olarak yaptırdığı bu binaya taşıdılar. Zinovyev, onun 1926'da devrilmesinden sonra da, Stalin'in genç adamlarından Sergey Kirov, Leningrad'ı Smolni'den yönettiler. Kirov 1934'te bu binada katledildi. Stalin tarafından örgütlenmiş olup olmadığı bilinmeyen bu olay, Büyük Terör'ün bahanesi olarak kullanıldı. Leningrad kuşatması sırasında da kent Smolni'den yönetildi. Günümüzde burası St. Petersburg belediye başkanlığı binasıdır.

ediyordu. Lenin'in büyük bir yanılgı içinde olduğunu düşünenler, Zinovyev ve Kamenev'den ibaret değildiler. "Korku içindeydik!" der Buharin. Troçki, Kamenev, Sverdlov ve Kafkasya'dan Şaumyan'ın hazır bulunduğu MK toplantısında Stalin, Lenin'i destekledi ve mektubun kilit parti teşkilatlarına gizlice dağıtılmasını önerdi. Merkez Komitesi öneriyi altıya dört oyla reddetti. Ekim Devrimi'nden bir ay önce ortaya çıkan bu sonuç olağanüstüydü ve Kamenev'in benimsediği yöntemin ne kadar etkili olduğunu gösteriyordu. Ancak, Lenin'i destekleyen iki radikal, Stalin ve Troçki, Menşeviklerle ittifakı gerekli görmüyorlardı. 21 eylül günü yapılan MK toplantısında Stalin ve Troçki, kurulacak parlamentoyu boykot etmeyi önerdiler. Kamenev ise aynı parlamentoda koalisyon kurma çalışmalarını sürdürmeyi umuyordu. Fakat bu çizgi bir kez daha kesin bir yenilgiye uğradı. Lenin, Kamenev ile Zinovyev'i "sefil hainler!" diye azarladı.

25 eylül günü, Bolşevikler Sovyet Yürütme Komitesi'nin denetimini ele aldılar. On üç yıl süren tutuklanma, sürgün ve mülteciliğin ardından Sovyet başkanı olan Troçki, Sovyet askeri komutanlığını üstlendiğini iddia etmeye başladı. O ve aracı konumundaki kendi partisi, [Bölgelerarası Birleşik Örgüt] Bolşeviklere henüz katılmışlardı, fakat Lenin'in gizlendiği koşullarda Troçki, her gece tıklım tıklım dolan Modern Sirk'te kitlelere hitap etmeyi sürdürüyordu.

Lenin, Kamenev ve Bolşevikleri bir makaleler ve gizli mektuplar bombardımanı altında tutuyor, Kerenski'nin sıkı önlemlere başvurması ve ikinci Sovyetler Kongresi'nin Petrograd'da toplantıya çağırılmasıyla, zamanın daraldığını söylüyordu. Bu durumda Bolşevikler derhal iktidarı ele geçirmek zorundaydılar; aksi halde, iktidarı bir koalisyon içinde paylaşmak zorunda kalacaklar ve "sonsuz bir *utanca* batarak bir parti olarak kendilerini *yok edecekler*!" idi.

Lenin, gizlice Finlandiya'dan gelip, Margarita Fofanova'nın Viborg semtindeki rahat evine yerleşti ve oradan öfke saçmaya devam etti. Kamenev'in görüşlerinin hâkim olmasından korkuyor, "Rus ve dünya devrimlerinin başarısı sadece iki ya da üç günlük bir çatışmaya bağlıdır," diyordu. "Ölmek düşmana geçit vermekten daha iyidir!" Merkez Komitesi geri adım attığında, istifasını sundu. Buharin, daha sonra şöyle yazacaktı: o mektuplar "olağanüstü bir güçle yazılmıştı ve bizi her türlü cezayla tehdit ediyordu." Lenin'in öfkesi onu çıldırma noktasına getirmişti. O sırada parti gazetesi *Raboçiy Put*'un (İşçinin Yolu) editörlüğünü yapmakta olan Stalin, Lenin'in öfke dolu çıkışlarını sansür ediyor ve daha eski tarihli, daha ılımlı mektuplardan birini yayımlıyordu.

Öfkeli peygamber zaman zaman saklandığı yerden kirişi kırıyordu. Anna Alliluyeva, "Ekim Devrimi'nden hemen önce bir sabah, kapı çalındı," der. "Eşikte siyah paltolu, başında bir Finlandiya kasketi olan ufak tefek bir adam duruyordu."

Eşikte duran adam, nazik bir tavırla, "Stalin evde mi?" diye sordu.

"Aman Tanrım, tıpkı bir Finlandiyalıya benzemişsiniz, Vladimir İlyiç." Anna çok heyecanlanmıştı. "Kısa bir konuşmanın ardından, Stalin'le birlikte evden çıktılar..."

Kılık değiştirmiş olarak Petrograd sokaklarını arşınlayan, kimsenin tanımadığı bu iki kılıksız adam sadece birkaç gün sonra Rus İmparatorluğu'nu ele geçirdi. Onlar, dünyanın ilk Marksist hükümetini kurdular, hayatlarının geri kalan kısmını devletin zirvesinde geçirdiler, ütopyacı ideolojilerinin sunağında milyonlarca insanı acımasızca kurban ettiler ve birbirlerine devrettikleri imparatorluğu otuz altı yıl boyunca yönettiler.[7]

41

1917 KIŞI: GERİ SAYIM

1917 yılının ekim ayında Petrograd sakin görünüyordu, fakat dış görünüşün ardında kent son kez kendinden geçmiş, dans ediyordu. "Kumarhaneler gün batımından şafağa kadar harıl harıl çalışıyordu,"der John Reed. "Şampanya su gibi akıyor, bahislerde 20.000 rubleler dönüyordu. Geceleri kent merkezinde mücevherlere ve pahalı kürklere bürünmüş fahişeler caddelerde turalıyor, *kafé*'leri dolduruyorlardı... Silahlı soygunlar o kadar artmıştı ki, sokaklarda yürümek artık tehlikeliydi." Daha sonraları Stalin'in en gözde yazarlarından biri olan Ilya Ehrenburg, Rusya, "bir istasyon platformunda kondüktörün düdüğünü bekliyormuş gibi yaşıyordu." Aristokratlar, mücevherlerini sokaklarda yok pahasına satıyorlardı. Gıda maddesi kıtlığı giderek ağırlaşıyor, kuyruklar uzuyor, fakat zenginler hâlâ en gösterişli iki restorana, Donon's ve Constant's'a akşam yemeğine gidiyor, burjuvalar Şalyapin konseri için bilet bulmaya çalışıyorlardı.

"Ekmek ve süt kuyruklarında titreyerek bekleşen kadınların çevresinde dolanan esrarengiz kişiler, Yahudilerin gıda maddesi tedarikini engellediklerini fısıldıyorlardı," der Reed. "Monarşist komplolar, Alman casuslar, kaçakçılar pusudaydı. Ve bulutlarla kaplı göğün, yağmurun altında, dondurucu soğukta nabız atışları duyulan kent, gittikçe hızlanarak yol alıyordu ... peki nereye?" Troçki, Modern Sirk'te toplanan kitlelere hitap ederken Reed'in sorusunu yanıtlıyordu: "Konuşma vakti geçmiştir. Devrim ile karşıdevrim arasında ölümüne düello vakti gelmiştir!" Kışlık Saray'ın ihtişamı içinde tek başına yaşayan Kerenski, iktidar günlerini morfin ve kokainle tüketerek bekliyordu.

Yağmurun çiselediği 10 Ekim 1917 gecesi saat 10'da Lenin Merkez Komitesi'ni ikna etme şansı yakaladı. Üst düzey 11 Bolşevik, Petrograd Semti'ndeki Karpovka Rıhtımı 32 numaralı apartmanın zemin katındaki randevuya katılmak için Smolni'den gizlice, teker teker çıktı. Ev, Menşevik yazar Suhanov'un Bolşevik

karısı Galina Flakserman'a aitti. Daha sonra Suhanov, "Tarihin şu garip cilvesine bakınız," diyecekti. "Bu üst düzey, belirleyici toplantı, benim evimde ... üstelik benim bilgim olmadan yapıldı."

On bir kişiden bazıları kılık değiştirmişti. Krupskaya sakalsız, bıyıksız Lenin'in "daha çok Lutheryan bir rahibi andırdığını" düşündü. Tam oturmayan bukleli peruk kel kafasını örtüyordu. Lenin, penceresi battaniyeyle kapatılmış sıcak bir odada, Stalin, Troçki, Sverdlov, Kamenev ve Dzerjinski'ye hitap etmeye başladığında, Galina Flakserman, salam, peynir, kara ekmek ve koridordaki semaverden çay getirdi. Fakat kimse yiyeceklere dokunmadı.

"Siyasal durum iktidarın el değiştirmesi için yeterince olgunlaşmıştır," dedi Lenin. Fakat o anda bile Bolşevikler ona karşı çıktılar. Tutanak tutulmuyordu, fakat Stalin ile Troçki'nin başından beri Lenin'i desteklediklerini biliyoruz. Kamenev ve sakal bırakıp saç buklelerini kırparak kılık değiştiren Zinovyev, ikna olmadılar. Tartışma, "şiddetli ve tutkulu" idi. Fakat Troçki'nin yazdıklarına göre, hiçbiri Lenin'in "düşüncesi, iradesi, güveni ve cesareti"yle boy ölçüşemiyordu. Lenin, yavaş yavaş "duraksama ve kuşku"nun üstesinden geldi. Orada bulunanlar bir "güç ve azim dalgası"na kapıldıklarını hissettiler. Erken saatlerde dış kapının açılıp kapandığını işittiler. Kerenski'nin polisi miydi? Gelen, Galina Flakserman'ın kardeşi Yuri'den başkası değildi. Çay ve yiyecek servisine yardım etmek için gelmişti. Merkez Komitesi, belirsiz bir ayaklanma önergesini oyladı. "O gece, taslak olarak bile, pratik hiçbir ayaklanma planı yapılmadı," der Troçki. Dokuz kişi, Zinovyev ve Kamenev'e karşı Lenin'i destekledi. Zinovyev ve Kamenev, "silahlı ayaklanmanın, sadece partimizin kaderiyle değil, Rus devriminin ve enternasyonal devrimin kaderiyle de kumar oynamak olduğuna dair derin bir kanaat"e sahiptiler.

Acıkmış ve bitkin düşmüş galipler önlerine konulan yiyecekleri atıştırmaya başladılar. Bu arada Zinovyev ve Kamenev'e şaka yollu sataşıyorlardı.[1]

Beş gün sonra, 16 ekim günü kentin kuzey eteklerindeki Lesnoy Semti Duması'nda gene gizli bir toplantı yapıldı. Stalin ve Sverdlov'un desteklediği Lenin (Sovyet'te çalışan Troçki toplantıya katılmamıştı) kuşkucuları bir kez daha azarladı. "İktidarı şimdi ele geçirmezsek, tarih bizi asla affetmeyecektir!" diye bağırdı, yerinde bir türlü doğru durmayan peruğunu düzelterek.

"Risk alma ve her şeyi bir anda masaya sürme hakkına sahip değiliz," diye karşı çıktı Zinovyev.

Stalin, Lenin'i destekledi: "Uygun bir tarih belirlemek gerekir." Kendi Mark-

sizmini neredeyse bir din gibi gören eski papaz okulu öğrencisi, Merkez Komitesi'nin "daha inançlı" olması gerektiğini söyledi. "Burada iki çizgi var: Biri, devrimin zaferi için gerekli olanı savunuyor ... diğeri, devrime inanmıyor ve sadece muhalefet ediyor...Kamenev'in ve Zinovyev'in önerileri ... karşıdevrime örgütlenme fırsatı veriyor." Stalin, uyarıyordu. "Sonsuza kadar geri çekiliriz ve devrimi tamamen kaybederiz."

Lenin, yapılan oylamayı 10'a 2'lik bir farkla kazandı. Merkez Komitesi, Stalin, Sverdlov, Dzerjinski ve diğer iki kişiyi, Troçki'nin Sovyet'teki Askeri-Devrimci Komite'sinin "parçası olarak" bir Askeri-Devrimci Merkez'e seçti. İktidarı ele geçirecek organ henüz kararlaştırılmamıştı. Peruklu Lenin gizlendiği yere döndü. Bu arada Kerenski tehlikeyi sezdi ve restini çekti: Almanlar'ın ilerlemesi yüzünden Petrograd tehlike altındaydı. Sadık birliklerin cephedeki geri çağrıldığını ilân etti. Kaybedilecek vakit yoktu.

Bunun üzerine Kamenev, 18 ekim günü Maksim Gorki'nin gazetesi *Novaya Jizn*'de ayaklanma fikrine "tahrip edici bir adım" diyerek saldıran bir makale yayımladı. Lenin'in demir iradesine rağmen, Troçki'nin sözleriyle, daima "kendinden geçecek kadar duygusal" olan Kamenev'in gerçekten tutarlı tek Bolşevik olması, 1917 yılının ironilerinden biridir. "Kamenev ve Zinovyev MK'ya ihanet etmişlerdir!" diye haykırdı Lenin. "Bu grev kırıcıların ihraç edilmelerini talep ediyorum." Fakat Zinovyev bir mektupla, bu gizli tartışmanın sürdürülmesi için diretti. *Raboçiy Put*'un baş editörü Stalin mektubu yayımladı.*

20 ekim günü yapılan gergin MK toplantısında Troçki, Zinovyev'in makalesini yayımladığı için Stalin'e saldırdı. Stalin bozuldu; istifasını verdi. İstifa reddedildi. İki Bolşevik dev arasındaki ilk çatışma böylece gerçekleşmiş oldu. Troçki, "grev kırıcılar"ın ihracı için çağrıda bulundu; Stalin ise onların, "itaat ettirilmeleri, fakat MK'da tutulmaları gerektiği"ni söyleyerek çağrıya karşı çıktı. Kamenev, MK'dan istifa etmeyi denedi, fakat sadece liderlikten alındı. Stalin, bir makaleyle kamuoyunu hazırladı. Şöyle diyordu: "Bolşeviklerin çağrısı: Hazır olun!"**

---

* Stalin'in bir yanda Lenin ile Troçki, öte yanda parti içindeki ılımlılar arasında içgüdüsel bir denge kurma çabasında olduğunu gösteren, Kamenev'e yönelik bir başka uzlaştırıcı jest. Bu durum Lenin'i izleme çabasında bile ihtiyatlı bir tutumun varlığını ortaya koyar.

** "Başarı'nın Güçlü Boğaları Çevremi Kuşattılar" gibi *İncil*'i hatırlatan bir başlık taşıyan ve nadiren alıntı yapılan 20 ekim tarihli bir makalede, Stalin, kendisinin ve partinin yeni Rusya'larında entelektüelleri ve sanat alanındaki ünlüleri nasıl değerlendireceklerini açıklayarak uyarıda bulunuyordu. Uzun süredir Bolşevikleri desteklemesine ve onlara para yardımında bulunmasına rağmen Maksim Gorki'nin çok güçlü itirazları vardı ve "sessiz kalamam," diyordu.

Bolşevikler hazırlanıyorlardı. Smolni'nin üçüncü katında Troçki ve Sverdlov, Askeri Devrimci Komite'nin (ADK) ilk örgütsel toplantısını yaptılar. Komite gizlice Bolşevik olmakla birlikte, Sovyet himayesi altında faaliyet gösterme avantajına sahipti. Ayaklanmanın karargâhı, Stalin'in Merkez'i değil, bu yapı olacaktı. Stalin bu yapının üyesi bile değildi.*

Ayın 21'inde, ADK Petrograd garnizonu üzerinde meşru otoriteye sahip olduğunu ilân etti. Partinin siyasal merkezinde yer alan Stalin, ikinci Sovyetler Kongresi'nin gündemini hazırladı. Kendisi, "milliyetler"; Lenin, "toprak savaşı ve iktidar"; Troçki ise "mevcut durum" üzerine konuşacaktı.[2] Ayın 23'ünde ADK, Peter ve Paul Kalesi'nin komutasını devraldı. Her şey hazırdı: Miyop Molotov bile Smolni'deki bürosunda tabancayla atış talimleri yapıyordu. Stalin o gün verdiği raporda şöyle diyordu: "Toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin mevcut hükümetinin yerini, yeni bir işçi ve köylü hükümeti almalıdır... Eğer hepiniz sağlam durur ve sadakatle hareket ederseniz, hiç kimse halkın iradesine direnmeye cesaret edemeyecektir."

24 ekim salı günü şafak vakti Kerenski, Stalin'in parti gazetelerini çıkardığı Trud Matbaası'nı bastı. Askerler, Stalin'in gözü önünde ortalığı kırıp döktüler, makinelere el koydular ve kapıya nöbetçi diktiler. Şimdi Stalin baskı makinesini yeniden çalıştırmak için zor kullanmak zorundaydı. Modern darbelerde daima televizyon istasyonunun ele geçirilmesi gibi, 1917'de de gazetesiz bir devrim düşünülemezdi. Stalin takviye olarak Kızıl Birlikleri çağırırken, basılmış gazetelerin dağıtımını sağlamayı başardı. Volkinya Alayı bir bölük gönderdi. Gün ortasında Stalin basımevinin denetimini yeniden ele geçirmişti. Fakat bu arada darbe için görevlerin belirlendiği MK toplantısını kaçırmıştı. Görev listesinde yer almadığı için, Troçki onu "oyundan çıkmakla" suçlayacaktı. Liste şöyleydi:

Stalin ise, "Basan'ın güçlü boğaları çevremi sarmış" diyerek hem tehdit eden hem de yalvaran "dehşete kapılmış nevrastenikler"le alay ediyor, "İşte bizim cevabımız!" diyordu. Stalin, "Şaşkın entelektüellerimizin bataklığında genel bir vıraklama var," diye uyarıyordu. "Devrim ünlülerin önünde eğilmemiş, fakat onları hizmetimize sokmuştur; öğrenmeyi reddetmeleri halindeyse, onları unutturmuştur."

* Troçki, 9 ekimden beri varlığını sürdüren ADK'de, üst düzey militan Antonov-Ovseenko gibi, Bolşevik Partisi'ne henüz katılan kendi adamlarını kullanmayı tercih etti. Sverdlov, Molotov ve Dzerjinski Komite'nin üyeleriydi. Stalin neden üye değildi? Stalin'in ağustosta Askeri Örgütlenme'ye ters düşmesinin ya da acımasız kişiliğinin, Sverdlov'un onu katılmaya davet etmesini engellemiş olması mümkündür. Fakat Stalin'in o sırada yayınla ilgili görevlerini sürdürmesinin ve Lenin'le bağlantıyı sağlamasının bu konuda etkili olması daha büyük bir olasılıktır. Bu görevlerin ikisi de hayati idi. Stalin'in içinde yer aldığı Merkez'e gelince, onun propagandasını yapanlar bu kurumun devrimin gerçek merkezi olduğunu iddia etseler de, bu Merkez asla toplanmadı.

Bubnov: Demiryolları
Dzerjinski: Posta ve telgraf
Milyutin: Yiyecek tedariki
Podvoyski [Sverdlov'la değiştirildi]: Geçici Hükümet'in gözetim altına alınması.
Kamenev ve Vinter: Sol SR'lerle [Sosyalist Devrimciler'in radikal kanadı] müzakereler
Lomov ve Nogin: Moskova'nın bilgilendirilmesi

İkinci sınıf kişilerden oluşan bu liste hiçbir şey kanıtlamaz. O sırada saklanmakta olan Lenin ve kendisi de toplantıyı kaçıran Troçki listede yer almazken, "grev kırıcı" Kamenev'in adı geçiyordu. Tarihçiler, alışılmış biçimde, Troçki'nin yorumunu (tamamen önyargılı, fakat mükemmel biçimde yazılan) izlemişlerdir. Buna göre, Stalin "devrimi kaçırmış" idi. Fakat olaylar ayrıntılı biçimde incelendiğinde, bu iddianın geçersiz olduğu görülür. Stalin, elbette günün yıldızı değildi, fakat askeri görevlendirmeyi kaçırmasının nedeni, siyasal bakımdan önemsiz olması değil, o sırada baskına uğrayan basımeviyle uğraşmak zorunda kalmasıydı. Önemsiz bir konumda değildi, tam aksine, Troçki bile, "Lenin'le temasın esas olarak Stalin aracılığıyla sağlandığı"nı teslim eder. Bu hiç de önemsiz bir rol değildi. (Gene de Troçki, şu sözleri eklemekten kendini alamaz: "çünkü [Stalin] polisin pek ilgilenmediği biriydi.")

Stalin'in "devrimi kaçırması" 24 ekim gününün birkaç saatini geçmedi. Bu arada darbe fiilen iki güne yayıldı. Stalin sabah saatlerini gazetede geçirdi. Daha sonra Lenin tarafından çağırıldı. Margarita Fofanova, Stalin'in o gün Politeknik Enstitüsü'nde konuşma yapmak niyetinde olduğunu söyler. Fakat ansızın ona "V.İ'den gelen bir notu iletmemiz gerekti." Fofanova'nın evinde saklanan Lenin öfke içindeydi. Stalin hemen koşup gittiyse, Lenin'i öfkeyle bağırırken bulmuş olmalıydı: "Hükümet sallanıyor! Ne pahasına olursa olsun *öldürücü darbeyi indirmek* gerekir... Beklememeliyiz! Her şeyi kaybedebiliriz!"

Stalin, Smolni Enstitüsü'ne geldi. Orada, Troçki'yle birlikte, Sovyetler Kongresi için gelmiş olan Bolşevik delegelere hitap etti. Darbeyi, bir ayaklanma olarak değil, hükümetin Bolşeviklere uyguladığı baskıya bir tepki olarak gösterdiler.* "Cephedekiler bizim saflarımıza geçiyorlar," dedi Stalin. "Geçici Hükümet tered-

* "Askeri Devrimci Komite içinde iki ayrı görüş vardı," der Stalin. Birincisine göre, derhal bir ayaklanma örgütlemeli; ikincisine göre ise güçlerimizi pekiştirmeliydik. MK ikinci görüşten yanaydı."

düt içinde. *Aurora*'dan [kruvazör] köprülere ateş açması istenmiştir. Köprüler her durumda bizim olacak. Junkerler ve askeri birlikler arasında ayaklanmalar oluyor. *Raboçiy Put* yeniden faaliyete geçti. Telefon sistemi henüz elimizde değil. Postane elimizde..." Kızıl Muhafızlar ve Bolşevik birlikler yoldaydı.

"Devrimden hemen önce bir gece yarısı Smolni'de Stalin'le karşılaştım," der Sagiraşvili. Stalin o kadar heyecanlıydı ki, "her zamanki ciddiyetine ve ketumluğuna karşın, ok yaydan çıktı havasındaydı." O gece, Şanlı Ekim'in hemen öncesinde Stalin, ansızın Alliluyevler'e geldi. "Evet, her şey hazır," dedi kızlara. "Yarın harekete geçiyoruz. Kentin bütün semtleri elimizde. İktidarı ele geçireceğiz."[3]

Stalin, Lenin'i bilgilendirmeye devam ediyordu. İhtiyar, Kongre'nin açılışından önce onlara güç katmak için ADK'ye neredeyse her saat başı bir not gönderiyordu. Kongre'nin bir sonraki gün başlaması kararlaştırılmıştı, fakat Lenin açılışın öne çekilmesi için ısrar ediyordu. "Neden korkuyorlar?" diye yazdı, bir notta. "Sadece yüz adet güvenilir asker ya da tüfekli Kızıl Muhafız yeterli. Benim sadece buna ihtiyacım var!"

Lenin'in düş kırıklığına uğradığı kuşku götürmez. Ekim Devrimi yirminci yüzyılın en önemli olaylarından biri olacak, Sovyet propagandası tarafından efsaneleştirilecek, John Reed'in *Dünyayı Sarsan On Gün*'ünde romantikleştirilecek, Eisenstein'ın başyapıtı *Ekim* filmiyle ölümsüzleştirilecek ve Stalin'in aşırı övgülerle dolu abartmalarıyla gülünçleştirilecekti. Gerçekte Ekim, şanlı bir olaydan çok, bir güldürüyü andırıyordu. Acımasız ve kanlı olan asıl devrim, trajik biçimde, bu komedi sona erdiği an başladı.

Fofanova'nın evinde sıkışıp kalan Lenin bu ertelemeyi anlayamıyordu. "Şu anda her şey pamuk ipliğine bağlı," diye yazdı o gece. "Bu akşam kesin karar verilmeli!" Evin içinde volta atıyordu. Fofanova dışarı çıkmaması için ona yalvardı. Çıkarsa, tutuklanabilirdi. Nihayet saat 22:50'de Lenin, daha fazla dayanamadı ve evden çıktı.

42

ŞANLI EKİM 1917: AYAKLANMA KARGAŞASI

Lenin, Fofanova'ya bir not yazdı: "Gitmemi istemediğin yere gittim." Lenin'in koruması Rahiya, "İlyiç, Stalin'in getirilmesini istedi," der. "Sonra bunun vakit kaybı olacağını düşündü." Lenin, bukleli peruğunu kafasına yapıştırdı, bir işçi kasketi giyerek yüzünü bantla sardı ve iri bir gözlük taktı. Daha sonra, yanında Rahiya olduğu halde geceye karıştı.

Lenin bir tramvaya bindi. Çok gergindi. Biletçiyi önce sorguya çekti. Kadın şaşırmıştı. Lenin ayaküstü ona devrimci strateji üzerine bir konferans çekti. Biletçinin, peruklu, yüzü bantlı, koca gözlüklü o tuhaf adamı tanıyıp tanımadığı bilinmiyor. Fakat o gece şehirde muhtemelen ona benzer pek çok kaçık dolaşıp duruyordu. Smolni'deki Bolşevik karargâhın girişinde hükümete bağlı devriyeler onu durdurdular, ancak zararsız bir sarhoş olduğunu düşünüp bıraktılar. Ayıktı aslında, fakat zararsız olduğu söylenemezdi.

Gece yarısına doğru Lenin, Reed'in "ışıklar içinde, dev bir arı kovanı gibi uğuldıyor," diye tanımladığı, "muhteşem Smolni"ye ulaştı. "İşçi giysileri içinde, süngülü tüfekler taşıyan, kendi aralarında sinirli sinirli konuşan, birbirine sokulmuş bir grup gençten oluşan" Kızıl Muhafızlar, dev bir ateşin çevresinde ellerini ısıtıyorlar; zırhlı araçların motorları uğulduyor, motosikletler kükrüyordu. Kimse Lenin'i tanımadı. Üzerinde hiçbir kimlik belgesi yoktu. Kızıl Muhafızlar onu içeri bırakmadılar.

"Nedir bu karışıklık!" diye bağırdı, Rahiya. "Ben bir delegeyim [Kongre delegesi] ve beni içeri bırakmıyorlar." Kalabalık onu destekledi. İkisini tutup içeriye doğru ittiler. "Lenin nihayet içerideydi, gülüyordu!" Kasketini çıkarırken, zamkla yapıştırılmış peruğu da şapkayla birlikte çıktı.*

* Daha önce Reed, Troçki'nin de içeri giremediğine tanık olmuştu: "Beni tanıyorsunuz. Benim adım Troçki."
"İçeri giremezsin. İsimler bizim için önemli değil."
"Fakat ben Sovyet Başkanı'yım!"
"O kadar önemli bir adam olsaydın, elinde bir belge olurdu," diye çıkıştı muhafız. Kendisi kadar şaşkın subayı çağırdı.
"Troçki!" diye mırıldandı subay. "Bu ismi bir yerden duydum. Bence uygun, geçebilir..."

Smolni artık bir kamp yeriydi. Muhteşem balo salonlarında Sovyet toplantıları yapılıyordu; zemin, gazeteler, sigara izmaritleri ve yer yataklarıyla kaplıydı. Koridorlarda horlayarak uyuyan askerler vardı. Feci bir sigara, ter ve idrar kokusu, aşağıdaki yemekhanelerde pişirilen kabak haşlamasının kokularına karışıyordu. Lenin, elinde perukası, tanınmamak için koridorları hızlı adımlarla geçti. Fakat birden Menşevik Dan'la karşılaştı.

"Alçaklar beni tanıdılar," diye mırıldandı.

25 ekim çarşamba sabahının erken saatlerinde, üzerinde deri ceket ve başında bir kasket olan Stalin, Simolni'deki 36 numaralı odada acil bir MK toplantısı için Lenin'le bir araya geldi. Zinovyev ve Kamenev bile toplantıya çağırılmışlardı. Lenin ısrarla ayaklanmanın hızlandırılmasını istedi. Bu arada Kongre delegeleri binanın içinde toplanıyorlardı.

Lenin, büyük önem taşıyan toprak ve barış kararnamelerinin taslaklarını hazırlamaya başladı. Giysilerini değiştirmemişti. "Oldukça tuhaf bir görüntü," diye düşündü Troçki. Darbe başlamıştı. Merkez Komitesi, "paltoların yere atıldığı, ortasında yetersiz biçimde aydınlatılmış bir masanın bulunduğu küçük bir oda"da iki gündür sürekli oturum halindeydi. Bolşevik görevlilerden Sara Raviç, o odayı hatırlarken şöyle der: "Kapıyı çalan içeri giriyor, ayaklanmanın son başarılarıyla ilgili haberler getiriyordu. Lenin, Troçki, Zinovyev, Kamenev ve Stalin oradaydı." Haberciler geliyor; 10 Numaralı Oda'daki ADK'nin ve 36 Numaralı Oda'daki MK'nın emirleri gönderiliyordu. Her iki kurul da, "telgrafların sinyal sesleri içinde, soluk soluğa gelip giden kuryelerden bilgi alıyor, ölüm kalım yetkisiyle donatılmış komiserleri sevk ediyor, müthiş bir hızla çalışıyordu."

O gece Smolni'de olan Sagiraşvili, Stalin'in "bir odadan diğerine telaşla koşturduğunu" gördü. "Daha önce onu hiç böyle görmemiştim. O hızlı ve telaşlı çalışma, onun için çok tuhaftı." Başkentte silahlar patlıyordu, fakat çatışma yoktu. Elektrik santralı, ana postane ve Nikola İstasyonu ele geçirildi. Kışlık Saray'ın yakınındaki Nikola Köprüsü dışında bütün köprüler tutuldu. Saat 6'da Devlet Bankası düştü, saat 7'de Merkez Telefon Santralı, saat 8'de Varşova İstasyonu.* Fakat hayati Baltık denizcileri geciktiler. Hükümet gün boyunca işlevini sürdürdü ya da en azından ayakta kalmayı başardı.

Kerenski, kötü haberleri aldığında Genelkurmay Karargâhı'ndaydı. Saat 9'da,

* Molotov ve Dzerjinski gibi kıdemsiz liderler göreve gönderildiler. Bir Kızıl Muhafız müfrezesinin eşliğinde Molotov'a önce SR gazetesinin editörlerini, daha sonra Kutsal Sinod'da toplantı halinde olan bir grup karşıdevrimci Menşevik'i tutuklaması emredildi.

nihayet Petrograd'ı ancak cephedeki birliklerin kurtarabileceğini ve sadece onları harekete geçirebileceğini anladı. Fakat adamları Amerikan Elçiliği'nden bir Renault'ya ve hantal bir Pierce Arrow limuzinine el koyana kadar araba bulamadı. Nihayet Kışlık Saray'da acil toplantı halindeki hükümetini terk ederek, kentten ayrıldı.

Smolni'de Kongre'nin açılış hazırlıkları yapılıyordu. Fakat Kışlık Saray henüz düşmemiş, hattâ kuşatılmamıştı. Hükümet saraya yerleşmişti ve ergenlik çağında 400 askeri öğrenci ve bir Kadınlar Hücum Taburu ve birkaç Kazak bölüğü tarafından korunuyordu. Bir fotoğrafçı barikatta poz veren kadınların resimlerini çekti. O güne tanık olan pek çok gazeteciden biri, Amerikalı Louise Bryant, "Her şey bir operet havasında gerçekleşiyordu ve bu komik bir operetti," der. Dışarıda Bolşevikler, şaşırtıcı bir yavaşlıkla, güçlerini topluyorlardı. Adalet Bakanı Malyantoviç, içerideki bakanların, "dev bir fare kapanının içinde dönüp duran, herkesin terk ettiği, kaderlerine terk edilmiş adamlar" olduğunu seziyordu.

Lenin, Troçki, Stalin, Yenukidze ve genç Molotov, diğerleriyle birlikte, resmi MK toplantısından sonra yeni hükümeti tartışmaya başladılar. Her şeyden önce hükümete bir isim vermeleri gerekiyordu. Lenin, kapitalistlerin yozlaştırdığı "bakan" sözcüğünün kullanılmasını istemiyordu: "Çarpık, suyu çıkmış bir terim." Bunun yerine "komiser" sözcüğünü önerdi.

"Zaten bir sürü komiserimiz var," dedi Troçki. " 'Halk Komiserleri' nasıl olur? Başbakan yerine bir Başkan'ı olan, bir 'Halk Komiserleri Konseyi.' "*

"Harika olur!" dedi Lenin. "Keskin bir devrim kokusu taşıyor!"

O anda bile, taktik düzeyde gayet mütevazı davranışlar vardı ve insanlar hâlâ Bolşevik kültürün bir parçası olan çileci tutumlarını sürdürüyorlardı. Lenin, Troçki'nin başbakan olmasını önerdi. Fakat bir Yahudi Rusya'nın başbakanı olamazdı. Troçki, reddetti ve ısrarla Lenin'in başbakan olmasını istedi. Stalin'in Milliyetler Halk Komiseri olmasını öneren, muhtemelen Lenin idi. Stalin bu teklifi gayet mütevazı bir tavırla reddetti. Tecrübesiz olduğunu, Merkez Komitesi'nde çok meşgul olduğunu belirtti ve sıradan bir parti emekçisi olmanın kendisini mutlu edeceğini söyledi. Yenukidze bütün bu konuşmaları işitti ve onları Sagi-

* Sovyetler Birliği bir kısaltmalar imparatorluğu haline geldi: Halk Komiserleri "Narkom" oldu; Halk Komiserleri Konseyi "Sovnarkom" olarak tanındı; ve bu kuruluşun başkanına (fiilen başbakan; bu göreve sırasıyla Lenin, Rikov, Molotov ve nihayet Stalin geldi) Predsovnarkom denildi. Bu durum, Stalin'in İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda "bakan" sözcüğünü yeniden geçerli kılmasına kadar sürdü.

raşvili'ye aktardı. Lenin, kahkahalar arasında şu sözleri muhtemelen Stalin'e söyledi: "Yoksa bu konuda içimizden birinin tecrübeli olduğunu mu sanıyorsun?" Lenin diretti ve sonunda Stalin görevi kabul etti. On yedi yıl önce Tiflis Gözlemevi'nde hava tahmincisi olarak çalışmasını saymazsak, ilk kez gerçek bir işi oluyordu. O sırada bütün bunlar hiçbirine gerçek gibi gelmedi. Bazı MK üyeleri, kabine kurma olayını biraz şaka gibi gördüler.

Bolşevik karargâhın kapıları açıldığında, "dışarıya kötü kokulu ağır bir hava ve kesif bir sigara dumanı yayıldı" ve John Reed, kısa bir an, "soluk bir elektrik ampulünün ışığında, bir haritanın üzerine eğilmiş, saçı sakalı birbirine karışmış adamlar gördü..." Fakat Kışlık Saray hâlâ ele geçirilmemişti.[1]

Lenin sabırsızlanıyordu. Troçki ve ADK, Peter ve Paul Kalesi'ne, Neva'nın tam karşısındaki Kışlık Saray'ın bombalanması için hazırlık yapılmasını emretti. Fakat Kale'de sadece altı adet top vardı. Beşi aylardır temizlenmemişti ve topların sadece biri atışa hazır durumdaydı. Subaylar, Bolşeviklere topların arızalı olduğunu söylediler. Topların temizlenmesi gerektiğini idrak edemeyen komiserler, denizcilere 3 inçlik küçük eğitim toplarını taşıyarak mevziye sokmalarını emrettiler. Fakat o anda 3 inçlik top mermisi olmadığı fark edildi. Üstelik bu topların menzilleri kısaydı. Esas topların sadece temizlenmesi gerektiğini anlayana kadar akşam oldu.

Smolni'deki Lenin her zamanki gibi öfkeliydi. Binanın "muazzam dış yüzeyi ışıldaklarla aydınlatılmıştı ...Muazzam büyüklükte gri renkli zırhlı bir otomobil, kulesinde dalgalanan iki kızıl bayrakla, kulakları sağır eden bir siren sesi çıkararak ağır ağır yol alıyordu... Uzun, loş koridorlar, kaba, kirli paltoları içinde" askerlerin ve "kara ceketli" silahlı işçilerin "ayak sesleriyle, gürültülü yüksek sesli konuşmalarıyla uğulduyordu. Arada bir Kamenev gibi bir liderin telaşla merdivenlerden aşağı indiği görülüyordu.

Kerenski'nin Kabinesi hâlâ Kışlık Saray'da, görevinin başındaydı. Fakat Lenin, Sovyet'in karşısına çıkıp yapacağı ilk konuşmayı artık erteleyemezdi. Öğleden sonra saat 3'te Troçki onu takdim etti. Lenin kürsüye çıkarak iktidar talep etti. 36 Numaralı Oda'ya döndüğünde Saray hâlâ düşmemişti.

ADK'den Nikolay Podvoyski, Lenin'in küçük odasında, "kafese kapatılmış bir aslan gibi" volta attığını hatırlar. "V. I. [Lenin] herkesi azarlıyor, ortalığı çınlatıyordu. Kışlık Saray'ı ne pahasına olursa olsun istiyor, 'Bizi kurşuna dizmek için hazırlık yapıyorlar!' diye bağırıyordu." Birkaç subay ele geçirildiğinde, "Smol-

ni'deki bazı yoldaşlar" ve neredeyse kesinlikle Lenin, diğerlerinin cesaretini kırmak için onların kurşuna dizilmesini istediler. Lenin kanlı hesaplaşmanın bir an önce başlamasını istiyordu.

O akşam saat 6'da sarayın içinde, bütün gün ağızlarına bir lokma yiyecek girmeyen askeri okul öğrencileri, akşam yemeği için gemiyi terk etmeye karar verdiler. "Yahudiler ve fahişeler" tarafından aşağılanan, içerideki Kazaklar da ayrıldılar. Kadınlar Hücum Taburu da dağılmaya başladı.

Bolşevik hatalar komedisinin sonu gelmiyordu. Saray'a hücum işareti, Peter ve Paul Kalesi'nin bayrak direğine asılan kırmızı bir fenerle verilecekti. Fakat o büyük an geldiğinde, kimse işaret vermedi, çünkü hiç kimse bir fener bulamıyordu. Bir Bolşevik komiser bu nadir malzemeyi bulmak için dışarı çıkmak zorunda kaldı. Sonunda bir fener bulunabildi, fakat rengi kırmızı değildi. Daha da kötüsü, komiser karanlığın içinde yolunu kaybetti ve bir bataklığın içine düştü. Oradan güç bela çıktığında, feneri kaybetmişti. İşaret verilemedi.

Nihayet, ayın 25'i akşamı saat 6:30'da Bolşevikler, *Aurora* ve *Amur* kruvazörlerine, nehrin yukarısına doğru seyretme emri verdiler. Ardından da bir ültimatom verdiler: "Hükümet ve birlikler derhal teslim olacak. Saat 7:10'a kadar bu ültimatoma uyulmadığı takdirde, ateş açacağız." Süre doldu.

Hiçbir şey olmadı. Lenin ve Troçki'nin ateşli emirlerine rağmen saldırı, Bolşevik Devrim'i durduran hayalperest bir öneriyle ertelendi.

O sırada Belediye Meclisi'nde sarayın bombalanmasının nasıl önleneceğini tartışmakta olan Petrograd belediye başkanı, beyaz saçlı Grigori Şreyder ansızın hükümeti savunmaya ant içti. Meclis üyeleri onu desteklediler. Böylece, saygın belediye başkanı, belediye meclisi üyeleri ve iaşe bakanı Prokopoviç, üzerlerinde kadife yakalı pelerinler, fraklar ve köstekli saatlerle yürüyüşe geçtiler. Aynı hizada bir penguen topluluğu gibi yürüyorlardı. Üzerlerinde şemsiyelerinden başka silah yoktu. Ellerinde fenerler ve sarayı savunanların akşam yemeği olarak birer parça salam vardı. Orada önce Kamenev, daha sonra Molotov tarafından karşılandılar. Molotov onlara Kışlık Saray'a kadar eşlik etti. Şemsiyeli, salamlı yürüyüş kolu, Molotov'un eşliğinde "Marseillaise"i söyleyerek Nevski Bulvarı'nda yururken, Kazan İstasyonu'nun hemen dışındaki Kızıl kontrol noktasında durduruldu.

Konuşmaları kaydeden John Reed'in anlattıklarına göre, Belediye Başkanı Kı-

zıl Muhafızlar'dan yol vermelerini istedi. Yoksa silahsız yurttaşları vuracaklar mıydı?

Kontrol noktasının komutanı, "Hayır, "dedi, "biz silahsız Rus yurttaşlarını vurmayız."

Prokopoviç ve Şreyder, "Biz yürüyeceğiz!," dediler. "Ne yapabilirsiniz?" Muhafızlar şaşırmışlardı. "Ne yapabilirsiniz?" diye diretti ikili.

"Geçmenize izin veremeyiz," diye mırıldandı asker. "Elbette bir şey yaparız."

O sırada denizcilerden birinin aklına bir şey geldi. Gülmeye başladı. "Sizi bir güzel döveriz!" diye kükredi. Yürüyüşçülerin saygıdeğer havası bir anda dağıldı. "Döveriz sizi," diye tekrarladı asker.

Kurtarma girişimi kahkahalar arasında sona erdi. Savunmadakiler çarın muhteşem şarap mahzenini giderek boşaltıyor olsalar da, Saray hâlâ dayanıyordu. Bu arada arabalar köprülerden gelip geçiyor, tramvaylar vızır vızır çalışıyor, Narodni Dom'da Şalyapin *Don Carlos*'u seslendiriyordu. "Nevski'nin yukarısında bütün dünya gezintiye çıkmış gibiydi." Gemideki fareler ya da kömür madenindeki kanaryalar gibi yaklaşan tehlikeyi sezen fahişeler, bulvarda salına salına dolaşıyorlardı. "Ayaktakımının her türlüsü sokaklara dökülmüştü," der Sagiraşvili.

Nihayet gece saat 9:40'ta *Aurora* boş bir top mermisi ateşledi. Bu bir saldırı işaretiydi. Top sesi sarayın içindeki Kadınlar Hücum Taburu'nu korkuttu, farklı bir yöne doğru hücum ederek sarayın arka odalarına kaçıştılar. Sarayın dışında Bolşevik komutanlar, Podvoyski ve Vladimir Antonov-Ovseenko ezici bir güç toplamışlardı. Lenin onlardan derhal ateş açmalarını istemişti.

Peter ve Paul Kalesi'nin topçuları 6 inçlik üç düzine mermiyle bir baraj ateşi açmayı başardılar. Mermilerden sadece iki tanesi saraya isabet etti, fakat bu kadarı bile sarayı savunanların dehşete kapılmasına yetti. Zırhlı araçlar duvarları makineli tüfek atışlarıyla taramaya başladılar. O sırada denizcilerden ve Kızıl Muhafızlar'dan oluşan küçük bir grup, kimsenin sarayı savunmadığını, üstelik kapıların da kilitli olmadığını fark etti. Antonov-Ovseenko, "saldırının tamamen örgütsüz nitelikte" olduğunu kabul eder. Sabahın 2'sine doğru içeri girdiler ve bütün odaları teker teker işgal etmeye başladılar.

"Mavimsi bir sigara dumanı"yla kaplı, "uzun süre yıkanmamış insan bedenlerinin boğucu sıcaklığı"nın hâkim olduğu, avizeli Smolni salonunda (Suhanov'un sözleriyle) "ilkel ... karanlık taşra"dan gelen Bolşeviklerin oluşturduğu Kongre'nin açılışı daha fazla ertelenemezdi. Ancak Kerenski'nin bakanları hâlâ saraydaydı. Bu

yüzden Lenin ortaya çıkamıyordu. Onun yerine Troçki, Bolşevikleri temsilen kürsüye çıktı. Martov ve Menşevikler Lenin'in "çılgın ve caniyane eylem"ine saldırdıklarında, "ince yüzüyle şeytanı andıran" Troçki, "garaz dolu, alaycı" bir tavır takınarak, tarihin en ezici aşağılamalarından biriyle karşılık verdi: "Sizler, iflas etmiş zavallı insanlarsınız! Ait olduğunuz yere gidin. Tarihin çöplüğüne!"

"O halde, burayı terk ediyoruz," dedi Martov. Menşevikler, süklüm püklüm salondan ve tarih sahnesinden de çıkıp gittiler. Bir daha asla iktidar kapılarına dönemeyeceklerdi. "Boykotu onaylamayan" bir Menşevik, Sagiraşvili, derin bir üzüntü içinde Smolni koridorlarında yürürken, Stalin'le karşılaştı. "Stalin, gayet dostça bir tavırla elini omzuma koydu ve benimle Gürcüce konuşmaya başladı." Onu Bolşeviklerin safına kazanmaya çalışıyordu. Sagiraşvili reddetti. Fakat Vişinski gibi pek çok eski Menşevik, Stalin'in en sadık hizmetkârı olacaktı.*

Ağır silahların havayı yırtan sesleri, saraya yakın bulvarlarda ve köprülerde heyecan arayarak dolaşan insanları bir anda dağıttı. "Fahişeler bile," der Sagiraşvili, "birden havalanan kuş sürüleri gibi, Nevski Bulvarı'nı terk ettiler."

Kerenski'nin bakanları, II. Nikola'nın 1905'ten önce akşam yemeklerinde ailesiyle bir araya geldiği, yerlere kadar uzanan kırmızı brokar perdeli, duvarları altın ve bakır taşı kaplı odadaki yeşil çuhalı masanın başında oturmuş, kimi "diktatör" olarak atayacaklarını tartışıyorlardı. Ansızın bu saçmalıktan vazgeçtiler ve teslim olmaya karar verdiler.

Tam o sırada kapı ardına kadar açıldı.

* Stalin'in kazanmaya çalıştığı tek Menşevik Sagiraşvili değildi. Bolşeviklikten Menşevikliğe geçen, Stalin'in Viyana'da yanında kaldığı soylu subay Aleksander Troyanovski sokakta yürürken, arkadan yaklaşan biri elleriyle onun gözlerini kapadı. "Bizimle misin, bize karşı mısın?" diye sordu Stalin.

43

İKTİDAR: STALİN KARANLIKLARDAN SIYRILIYOR

"Ufak tefek bir adam, arkasından dev bir dalga halinde gelen kalabalığın fırlattığı bir çöp gibi odaya daldı... Kızıla çalan uzun saçları, gözlükleri, kısa kızıl bir bıyığı ve küçük bir sakalı vardı." Adalet Bakanı Malyantoviç, bu tanımı yaptıktan sonra şöyle der: "Yakası, gömleği, kol manşetleri ve elleri çok kirli bir adamdı."

"Geçici hükümet şu anda toplantı halinde," dedi, Başbakan Yardımcısı Konovalov. "Kiminle muhatap olduğumuzu lütfeder misiniz?"

"Devrimci Askeri Komite adına, hepinizi ... tutukluyorum," diye karşılık verdi, Antonov-Ovseenko.

26 ekim günü sabaha karşı, saatler 1:50'yi gösteriyordu. Kışlık Saray'ın yeni efendileri, "halıları, perdeleri, ipekli kumaşları, porselenleri, tabakları toplayarak" yağmaya başladılar. Bir asker kasketine deve kuşu tüyleri taktı. Bu arada, mavi, kırmızı ve altın rengi üniformalı saray görevlileri yağmacıları durdurmaya çalışıyorlardı. Kışlık Saray'a yönelik büyük bir saldırı olmadı. Eisenstein'ın *Ekim* filmindeki saldırı sahnesinde bile daha çok adam yaralanacaktı. Sagiraşvili şu gözlemde bulundu: "Neva, Kerenski'nin hükümetini alıp götürdü."

Bakanlar arabalarla Peter ve Paul Kalesi'ne sevk edilirken, Antonov-Ovseenko sarayın içinde denetimi tamamen kaybetti ve Kadınlar Hücum Taburu'ndan bazı kızlar tecavüze uğradı. "Şarap mahzeni sorunu özel bir önem kazandı," der Antonov-Ovseenko. II. Nikola'nın mahzenleri Büyük Katerina zamanından kalma Tokay şarabı ve imparatorun tercihi olan Château d'Yquem 1847 stoklarıyla ünlüydü, fakat:

> Preobrajenski Alayı ... zilzurna sarhoş oldu. Devrimimizin dayanak noktası Pavlovski de direnemedi. Öteki seçkin birliklerden muhafız gönderdiysek de, hepsi sarhoş oldu. Alay Komiteleri'nden muhafızlar gönderdik, onlar da dayanamadılar. Kalabalığı oradan uzaklaştırmak için zırhlı araç-

lar gönderdik, fakat gidenler bir süre sonra şüpheli biçimde sallanmaya başladılar. Akşam çöktüğünde içki âlemi çığırından çıktı.

Öfkeden çıldırmak üzere olan Antonov-Ovseenko, Petrograd İtfaiyesi'ni çağırdı. "Mahzenleri suyla doldurmaya çalıştık, fakat itfaiyeciler de ... sarhoş oldular." Komiserler şarap şişelerini Saray Meydanı'nda yere vurup kırmaya başladılar. Ne var ki "kalabalık bu kez yerdeki şarap birikintilerini içmeye başladı. Sarhoşluk bütün kente bulaşıcı bir hastalık gibi yayılıyordu."

Nihayet Lenin'in Halk Komiserleri Konseyi Kışlık Saray'a tam yetkili bir özel Komiser gönderdi. Antonov-Ovseenko şunu kaydeder: "Bu adamın da pek güvenilir olmadığı anlaşıldı."

İtiraz etmesine rağmen, Sovyetler Kongresi'nde Kışlık Saray'ın nihayet düştüğünü ilân etmek zorunda kalan kişi, Kamenev'den başkası olmadı. Ancak o zaman Lenin, peruğunu çıkardı, makyajını sildi ve Rusya'nın lideri olarak ortaya çıktı.[1]

Bu arada, Kongre'nin açılışını görmek isteyen Anna ve Nadya Alliluyeva, Smolni'ye gittiler ve büyük salona girdiler: "Heyecanlı bağrışmaları duyunca önemli bir şey olduğunu anladık. Sonra birden, bize doğru gelen kalabalık bir grubun içinde Stalin'i gördük." Stalin el sallayarak onları yanına çağırdı.

"Demek buradasınız. Sizi gördüğüme çok sevindim. Haberleri duydunuz mu? Kışlık Saray düştü, adamlarımız içeride!"

Bolşevikler büyük bir heyecana kapılmışlardı. "Anna ile Nadya'nın ağabeyleri ve Soso'nun yeni yardımcısı Fyodor Alliluyev, "Ekim [ayaklanması] sırasında, Yoldaş Stalin beş gün boyunca hiç uyumadı," der. Zaman zaman bir şeyler yiyor, ayakta duramayacak hale gelince döşemeye uzanıp biraz kestiriyorlardı.

"Kent sakindi," der John Reed. "Tarihinde belki de hiçbir zaman o kadar sakin olmamıştı." Kentin nihayet Bolşeviklerin eline geçtiği haberi Smolni'ye ulaştığında, Lenin gevşemeye başladı. Şakalar yaptı (daha çok Kamenev'e yönelik) ve yere serilmiş gazetelerin üzerine uzanarak dinlendi. "Koridorlar hâlâ gözleri çukura kaçmış, üstü başı dökülen telaşlı adamlarla doluydu." Fakat komite odalarında "insanlar, silahları yanı başlarında, yere serilmiş uyuyorlardı."

Bolşeviklerin yüksek komuta kademesi, Smolni bürolarında, oturdukları yerde ya da yere yığılmış vaziyette uykuya daldı. Halka Çağrı taslaklarını yazmak için uyanık kalan Stalin, Fyodor Alliluyev'in sözleriyle, "Masasının arkasındaki sandalyede otururken, ağır bir yorgunlukla kendinden geçti. Büyük bir coşku

yaşayan Lunaçarski [Kültür Halk Komiseri] ayaklarının ucuna basarak uyumakta olan Stalin'e yaklaştı ve onu alnından öptü. Yoldaş Stalin uyandı ve A. V. Lunaçarski'yle bir gülme krizine yakalandı."

Lenin ve Troçki, yere serili gazetelerin üzerinde yan yana uzanmışlardı. Lenin, derin bir iç çekerek Troçki'ye, "Biliyorsun,"dedi, "onca eziyetten ve gizlilikten ansızın iktidara geçmek insanın başını döndürür."[2]

26 ekim sabahı saat 6'da, "soluk bir ışık sessiz sokakları, ısınmak için yakılan sokak ateşlerinin kararmış küllerini aydınlatıyor, Rusya'nın üzerine müthiş bir şafağın gri gölgeleri çöküyor, büyük bir heyecan ve kargaşa içindeki kentte gün ağarıyordu." Sokaklar hızla normale döndü. Şlyapnikov, "Burjuvaların, Muhafızlar'dan fahişelere kadar" herkesin yeniden sokaklara döküldüğünü kaydeder. Kongre'nin öğlen saat 1'de toplanacağı düşünüldüğü için, delegeler toplanmaya başladılar. Fakat akşamın 7'sinde Lenin hâlâ ortaya çıkmamıştı.

Nihayet saat 8:40'ta Lenin, Reed'in sözleriyle, "Omuzlarının arasına gömülmüş iri, saçsız başlı, çıkık alınlı, küçük gözleri, kalkık bir burnu, geniş, cömert bir ağzı olan, o tıknaz, tuhaf ve ünlü adam; zekâsıyla, renksizliği ve espri yoksunluğuyla, uzlaşmazlığı ve net görüşleriyle tam bir lider olan o adam," şiddetli alkışlar arasında kürsüye çıktı.

Lenin sade bir ifadeyle, "Şimdi sosyalist düzeni inşa ederek yolumuza devam edeceğiz," dedi. Her zamanki gibi ağırlığını bir ayağının üzerine verip, diğerinin ucunu yere değdirerek konuşuyordu. "Ayakkabısının altındaki delik dikkatimi çekti," der Molotov.

Sabaha karşı 2:30'da Kamenev,* Sovyetler Kongresi'nin kürsüsüne çıkarak yeni hükümet üyelerini açıkladı. Soso, listede "Y. V. Cugaşvili-Stalin" adıyla yer alıyordu. Kamuoyu henüz onu tanımıyordu, sürgünde bulunmuş Bolşeviklerin hayranlığını kazanmış da değildi. 1917 yılındaki sönüklüğü, o kırılgan adamda her zaman rahatsız edici bir sızı olarak kalacak ve ömrü boyunca uydurma bir kişilik kültüyle bu durumu düzeltmeye çalışacaktı. Fakat aslında Lenin ve yüksek düzeydeki Bolşevikler, onun amansız uzmanlığını çok önceden değerlendirmişlerdi.

Anıları hiçbir zaman yayımlanmayan Fyodor Alliluyev, tam bir açık yürekliliklе şöyle der: "Aslında Yoldaş Stalin sadece onunla yeraltı faaliyetlerinde bir bi-

* Şaşırtıcı şekilde Lenin, Sovyet Yürütme Komitesi Başkanı ünvanıyla devletin başına geçecek ilk Bolşevik olarak Kamenev'i seçti, ancak bu görevi sadece birkaç gün sürdü. Onun yerine Sverdlov geçti.

çimde tanışan ya da gerçek çalışmayı ve gerçek adanmışlığı, gevezelikten, şamatalı [ve] anlamsız boşboğazlıklardan ayırmayı ... başarmış küçük bir çevrede tanınıyordu."

Bütün Sovyet hükümeti artık bir odada ve bir masanın başında yirmi dört saat sürekli çalışıyordu. "Zaferden sonra Stalin, Smolni'ye taşındı," der Fyodor Aliluyev. Molotov ise şunları anlatır: "İlk üç gün dışarı çıkmadık. Masanın bir tarafında ben, Zinovyev ve Troçki, karşı tarafında Stalin ve Kamenev vardı. Düzensiz biçimde yeni hayatın ana hatlarını tasarlamaya çalışıyorduk." Kamenev ve Troçki orduda idam cezasının kaldırılmasını önermeye karar verirlerken, Lenin'in onlara kulak misafiri olduğunu hatırlar Stalin. "Ne saçmalık!" diye bağırır Lenin, "İnsanları kurşuna dizmeden nasıl devrim yapabilirsiniz?" Bu sözler niyetini ortaya koyuyordu.

Darbe şaşılacak kadar kolay olmuştu, fakat hemen ardından iktidarı elde tutmak için bir ölüm kalım mücadelesi başladı. Lenin, hükümetini Menşevikler ve SR'lerle paylaşmak istemiyor, Kamenev ise bu amaçla müzakerelere başlanması için ısrar ediyordu. Başarısız olduğunda istifa etti. Bu arada Kerenski, Kazak güçlerini Pulkovo Tepeleri'nde topluyor, Menşeviklerin önderliğinde demiryolu işçileri koalisyon talebiyle grev yapıyorlardı. Stalin, yanına Sverdlov, Sergo ve Dzerjinski'yi alarak Petrograd'ın savunulmasını örgütledi.

Lenin, Troçki ve Stalin, iktidarın o ilk aylarında ayrılmaz bir troyka oluşturdular. İçeriden ve dışarıdan kuşatılan, kendi partisinin içindeki uzlaşmacılar, acemiler ve boşboğazlar yüzünden zayıf düşen Lenin, çevresindeki insanları "eylem adamları" ve "çay içenler" olarak ikiye ayırıyordu. Çok fazla "çay içen" vardı. Sovyet Cumhuriyeti'nin barışçı bir istikrar kazanması halinde, Kamenev ve Buharin gibi adamların temsil ettikleri çay içme eğilimi çok farklı bir yön alabilirdi. Fakat böyle olmadı. Lenin nedeyse her an en cesur ve kararlı adamlarıyla birlikteydi. Bu ilk saatlerde Lenin, Stalin ile Troçki'nin yerini gösteren tarihsiz bir kararname yazdırdı:

Sovnarkom'un girişindeki muhafızlara talimat:
Özel davet olmaksızın hiç kimsenin içeriye girmesine izin verilemez.
Aşağıdaki kişiler bu kuralın dışındadır:
Sovnarkom Başkanı Lenin ... [Bundan sonra Lenin'in kişisel yardımcılarının isimleri, muhtemelen Lenin'in el yazısıyla yazılmıştı.]

Dışişleri Narkomu [Komiseri] Troçki
Milliyetler Narkomu Stalin

O sırada Milliyetler Komiserliği'nde Stalin'in başyardımcısı olan Polonyalı Bolşevik Stanislav Pestkovski, "Lenin, tek bir gün bile Stalinsiz yapamazdı," der. Lenin, Sovnarkom kararnamelerini zaman zaman kendisinden sonra Stalin'in de imzalamasını isterdi. "Smolni'deki büromuz Lenin'in kanatları altındaydı. Gün boyunca Stalin'i pek çok kez çağırır, bazen büroya gelir, onu alıp götürürdü." Bir keresinde Pestkovski iki adamı merdivenlerde durmuş bir harita üzerinde çalışırken gördü.

Stalin'in Kafkasyalı iki militanı, Kamo ve Çintsadze, Petrograd'a geldiler. "Stalin'i tek başına bir odada buldum," der Çintsadze. "Birbirimizi gördüğümüze çok sevindik." Bir ara Lenin odaya girdi.

"Kote Çintsadze'yle tanışın," dedi Stalin (Lenin, Kamo'yu zaten tanıyordu), "Kafkasyalı eski banka soyguncusu."

Ancak Stalin, Pestkovski'yle sadece "homurdanarak" iletişim kuruyordu; diğer geveze Bolşevik kodamanların aksine çok dikkatliydi ve dedikodu yapmaktan özellikle kaçınıyordu.*

29 Kasım 1917 günü Merkez Komitesi bir merkezi liderlik bürosu kurdu. O sırada Rusya'nın en güçlü adamları olan, Lenin, Stalin, Troçki ve Sverdlov'dan oluşan, Çetverka (Dörtlü) denilen bu büro, "bütün acil sorunlarda karar alma" yetkisine sahipti. Ancak ismen devlet başkanı (Sovyet Merkez Yürütme Komitesi Başkanı) olan Sverdlov, bütün zamanını parti sekreterliğini yönetmekle geçiriyordu. Troçki'nin "Dörtlü, troyka haline geldi," demesinin nedeni budur.

Lenin, radikal ve baskıcı önlemlerle harekete geçti: "Barış, Toprak, Ekmek!" Kayzer Almanyası'yla barış görüşmelerini başlattı. Dışişleri Halk Komiseri Troçki gelişmeler hakkında bilgi verdiğinde, Lenin ona şu mesajı gönderdi: "Stalin'e danıştıktan sonra sana yanıt vereceğim." 27 ekim günü, muhalif yayın organları yasaklandı. 2 kasım günü Lenin, Merkez Komitesi'nde fiilen Bolşevik oligarkların diktatörlüğünü kurdu. Ayın 4'ünde Sovnarkom kendisini Sovyetler olmaksızın yönetme yetkisiyle donattı. ADK önceleri sadece Lenin'e bağlı bir kuruluştu, fakat 7 aralıkta Lenin, Karşıdevrime ve Sabotaja Karşı Mücadele İçin Bütün Rusya Olağanüstü Komisyonu'nu kurdu. Dzerjinski, kısa adı "Çeka" olan bu kuruluşun başkanı oldu. OGPU, NKVD, KGB ve bugünkü FSB'nin habercisi olan Çeka, ölüm kalım meselelerinde yasaların üzerinde yer alan yetkilerle donatıldı.

Bir Sol-SR olan Isaak Şteynberg, Lenin'e meydan okudu: "Bu durumda bir

* Pestkovski'nin 1922'de yayımlanan ilk anılarında Stalin'in homurdanmaları ve suskunluğu anlatılır. Anılar 1930'da yayımlandığında bunlar doğal olarak çıkarılmıştı.

Adalet Halk Komiserliği'ne ne gerek var? Şuna açıkça Toplumsal İmha Komiserliği desek, daha iyi olmaz mı?"

"Güzel söyledin!" diye karşılık verdi Lenin. "Tam da dediğin gibi olacak!"

Lenin bir başka dostuna şöyle dedi: "İmha etmekle uğraşıyoruz. Pisarev'in sözünü hatırlarsın: 'Her şeyi kırıp dökün, yok edin! Kırılıp dökülebilen şey zaten önemsizdir ve hayat hakkı yoktur! İyi olan, hayatta kalandır.'" Lenin, kendi el yazısıyla aldığı notlarda, "kan emiciler ... örümcekler ... asalaklar" dediği kişilerin, kurşuna dizilmelerini, öldürülmelerini, asılmalarını talep ediyordu. "İnfaz müfrezeleri olmadan nasıl devrim yapabilirsiniz?" diyordu. "Beyaz Muhafız sabotajcılarını kurşuna dizmezseniz, bu nasıl bir devim olur? Gevezelikten ve bir çanak dolusu lapadan başka bir şey olmaz!" "Daha katı insanlar"ın bulunmasını istiyordu. Ancak Stalin ve Troçki yeterince katıydılar. "İnsan hayatının kutsallığına ilişkin Katolik-Protestan gevezeliklere tek hamleyle son vermek zorundayız," diyordu Troçki. Terör konusunda Stalin de benzer bir üslûp sergiliyordu. Estonyalı Bolşevikler, devrimin ilk günlerinde "hainler"in tasfiye edilmesini önerdiklerinde, Stalin hemen şu yanıtı verdi: "Toplama kampı mükemmel bir fikir."

Stalin'in, "giderek kendine daha fazla güvenmeye başladığı"nı yazar Troçki. "Bir süre sonra Lenin'in, Stalin'in mücadele için gerekli nitelikler olan katılığını, cesaretini, inatçılığını ve kurnazlığını değerlendirerek onun 'yolunu açmakta' olduğu dikkatimi çekti."* Troçki'den hoşlanmayan Molotov, "Lenin'in Stalin ile Troçki'yi en yetenekli liderler olarak görmesi sebepsiz değildi," der. Bir süre sonra Suhanov bile Stalin'in "devrimin ve devletin kaderini elinde tuttuğunu" anladı. Gürcü "iktidara alışıyordu," der Troçki.

Fakat Stalin asla kaçınılmaz bir sonuç değildi. O adamın zekâsı, güveni, entelektüel yoğunluğu, siyasal yetenekleri, şiddete olan inancı, kırılganlığı, kindarlığı, çekiciliği, duyarlılığı, acımasızlığı, empati yoksunluğu, tuhaflıkları yerli yerindeydi; fakat bütün bu özellikler uygun bir ortamdan yoksundu. 1917'de Stalin uygun ortamı buldu.

Tarihin bir başka döneminde iktidara gelemezdi. Bunun için insan ile belirli bir tarihsel anın eşzamanlılığı gerekiyordu. Rusya'ya hükmeden bir Gürcü olarak görül-

* Hâlâ Stalinizm'in çarpıtılmış bir Leninizm olduğuna geniş çapta inanılır. Ancak bu görüş ekimi izleyen aylarda ikisinin sürekli birlikte olduğu gerçeğiyle çelişir. Sonraki beş yılda Lenin her fırsatta Stalin'i terfi ettirdi. Yeni açılan arşivlerin gösterdiği ve Richard Pipe'ın *Unknown Lenin*'inde yayımlandığı gibi, Lenin emirleriyle Bolşevikleri kan dökmeye yönlendiriyordu. Onu anlamış olmasına ve "bu aşçı sadece baharatlı yemekler pişirecek" demesine rağmen, Lenin, Stalin'e ne yaptıracağını gayet iyi biliyordu. Stalinizm, çarpıtılmış değil, geliştirilmiş Leninizm idi.

memiş yükselişini mümkün kılan, sadece Marksizmin enternasyonalist niteliğiydi. Sovyet Rusya'nın kuşatılmışlığı, bu ülkenin yarı-dinsel ideolojisi, acımasız Bolşevik maçoluk, Büyük Savaş'ın katliam ruhu ve Lenin'in ölümcül "proletarya diktatörlüğü" vizyonu, Stalin'in zulmünü mümkün kıldı. Rejimin ilk günlerinde Lenin, Kamenev'in ılımlı tarzını reddederek, sınırsız ve mutlak iktidar sağlayan o mekanizmayı kurmamış olsaydı, Stalin gibi bir adamın ortaya çıkması mümkün olmayacaktı. Stalin'in görülmemiş biçimde geliştirdiği ortam buydu. Stalin artık Stalin olabilirdi.

Ekimi izleyen aylarda Lenin ve adamları bu iktidarı iç savaşı sürdürmek için kullandılar. O sırada, sınırsız savaşma gücüne ve rastgele öldürmelerle toplumu değiştirme tecrübesine, kendi adamlarıyla birlikte sahip olan tek kişi Stalin idi. İlk kez tilki avına çıkmış oğlan çocukları gibi, neşeyle ve övünerek kan döküyorlardı. Stalin'in zedelenmiş fakat yeteneklerle donanmış kişiliği, bu türden acımasız ve yırtıcı tutumlara yatkındı. Ayrıca, baskı mekanizması, taş yürekli, paranoid bir sürekli komplo psikolojisi, sadece hâkim olmakla kalmıyor, yüceltiliyor, kurumsallaştırılıyor ve kurtarıcı coşkusuyla, her türlü ahlâk anlayışının ötesinde bir Bolşevik inançla benimseniyordu. Herkesin birbiriyle ahbap olduğu bir köyü andıran o muazzam bürokrasinin içinde Stalin, bir kişisel siyaset ustası olarak sivrildi.* Bütün bu vahşi eğilimlerin üstadıydı, fakat bu eğilimler de onun kişiliğini biçimlendiriyordu. 1929'da, tam bir patavatsızlıkla, "parti beni kendi imgesinde yarattı" derken haklıydı. O ve parti birlikte gelişmişlerdi. Sınırsız aşırılıkların, derin düşüncelerin ve kindar karanlıkların adamı olan bu dışa kapalı yaratık, her defasında biraz daha ileri gidebiliyordu.

Kabilelerin hâkim olduğu Kafkasya'da yetişmiş ve olgunluk çağının tamamını yeraltı faaliyetlerinde geçirmişti. Bu tuhaf çevrede esas olan, şiddet, fanatizm ve sadakatti. Stalin, sürekli bir mücadele, dram ve gerilim cangılından çıkmış ve çok nadir bir özellikle, hem şiddet hem de fikir adamı olarak iktidara gelmişti. Silahlı soygun uzmanı, ama aynı zamanda inançlı bir Marksist idi. Fakat en önemlisi, kendisinin ve kendi acımasız liderliğinin, krizler içinde yaşayan bir ülkeyi yönetmenin ve saf bir ideali gerçek bir ütopyaya yükseltmenin tek yolu olduğuna inanıyordu.

* Troçki daha sonra, Stalin'in iktidarı ele geçirmesinin sıradan bir bürokratik işlem olduğunu öne sürdü, fakat gerçekte parti mekanizmasını Elena Stasova'nın yardımıyla yöneten kişi Yakov Sverdlov idi. Stalin asla doğuştan bürokrat biri değildi. O, bütün varlığını siyasete adamış bir ağır işçiydi; Stalin'le ilgili olan her şeyin siyasi bir anlamı vardı, fakat herhangi bir yapıya bağımlı ve bürokratik olmayan, neredeyse bohem denebilecek bir çalışma tarzı vardı. Bu, ne o zaman ne de şimdi herhangi bir başka hükümetin uygulamayı başarabileceği bir tarzdı. Lenin'in güveni ilk yıllarda banka soygunları ve entrikalarla, daha sonra iç savaşın savaş meydanlarında kazanıldı. Stalin 1920'den önce, bürosunda oturan biri değildi.

Sınırsız bir hükümeti devasa bir kanlı komployla, bir kabile reisi gibi yönetmek... Buna en uygun kişi kim olabilirdi?

Troçki ile Stalin arasındaki iktidar dansı, çok erken bir tarihte, yeni hükümetin ilk toplantısında başladı. Bu tarihsel oturumda, kişisel kusurlar ve siyasi kurnazlıklar diyalektik maddeciliğin kutsallığıyla çatıştı.

İlk kabine, Bolşevik dildeki kısaltmayla Sovnarkom, Lenin'in Smolni'deki bürosunda toplandı. Smolni'de işler hâlâ öylesine üstünkörü ve amatörce yürütülüyordu ki, Lenin'in yeni imparatorluğuyla tek bağlantısı, bir tahta bölmenin arkasında "telefoncu kız ve daktilocuya ayrılmış küçük bir odacık"tan ibaretti. Lenin'in en önemli iki adamının toplantının yapılacağı odaya aynı anda gelmeleri, kuşkusuz rastlantı değildi. "Stalin ve ben diğerlerinden önce geldik," diye yazar Troçki.

Odaya girdiklerinde tahta bölmenin arkasından gelen tuhaf fısıltıları ve derin iç çekişleri işittiler. "Yirmi dokuz yaşında, kara sakallı, neşeli, özgüvenli, dev gibi bir adam olan Dibenko [Donanma Halk Komiseri] o kalın sesiyle ... gayet dokunaklı sözler fısıldıyordu." Kendisi, son zamanlarda, "46 yaşına basmış, aristokrat bir aileden gelen bir kadınla, Aleksandra Kollontay'la fazla samimi" olmuştu. O tarihi toplantının öncesinde Stalin ve Troçki, Kollontay'ın "parti çevrelerinde dillere destan olan" son skandalına kulak misafiri olduklarını anladılar.

Troçki ve Stalin, biri Yahudi biri Gürcü olan o iki kibirli Marksist kurtarıcı, iki büyük yönetici, derin düşünür, kan dökmekten çekinmeyen o iki aykırı adam, birbirine baktı. Stalin neşelenmiş, fakat Troçki dehşete kapılmıştı. "Stalin tuhaf bir kayıtsızlıkla bana yaklaştı, omzunun üzerinden tahta bölmeyi işaret edip sırıtarak, 'Kollontay'la,' dedi, 'Kollontay'la!'"* Troçki'nin yüzü asıldı: "Yaptığı hareket ve gülüşü, özellikle o durumda ve o mekânda, bana gayet uygunsuz ve dayanılmaz biçimde kaba geldi."

"Ne yaptıkları, onları ilgilendirir!" dedi Troçki, buz gibi bir sesle. O anda Stalin, "Bir hata yaptığını anladı."

Durum gayet şaşırtıcı ve akla gelmeyecek türdendi: Gürcü bir ayakkabıcının oğlu olan Stalin oligarşik bir Rus hükümetinin zirvesine yaklaşmış ve Troçki, neredeyse bir anda onun doğal rakibi haline gelmişti.

Stalin, der Troçki, "bir daha asla benimle kişisel bir konuşma yapmaya kalkışmadı. Stalin'in yüzündeki ifade değişti. Sarı gözleri kin dolu bir ifadeyle parladı."[3]

* Aleksandra Kollontay, Stalin'e daima eski dünyaya özgü bir saygıyla davrandı: Ona İsveç Büyükelçisi olarak hizmet etti. Dibenko ise Büyük Terör sırasında kurşuna dizildi.

SON SÖZ

İhtiyar Nikita

Bizim Nikita yaşlandı artık
Omuzları çöktü içindeki kahramanın ...
O perişan gri saçlar nasıl da kaybetti
O demirden gücünü?

Ah anne! Ne çok zaman
"Sırtlan" orağını savurarak
Mısır tarlasının bir ucunda, göğüs bağır açık
Ansızın bir kahkahayla çıkardı ortaya.

Dağ gibi yığılmış demetleri
Yığardı yan yana,
Ve ter damlayan yüzü
Ateş ve duman saçardı.

Şimdi ancak dizlerini kımıldatabilir
Yaşlılığın biçtiği.
Uyuklar ya da rüyalar içinde
Ya da anlatır geçmişi torunlarına

Bazen bir ses gelir kulağına
Yakın mısır tarlalarından şarkılar
Ve bir zamanlar sapasağlam olan kalbi
Hazla çarpmaya başlar.

Doğrulur yerinden titreyerek
Değneğine yaslanarak birkaç adım atar
Ve delikanlıları gördüğünde uzaktan
İçi ferahlar, gülümser.

—SOSELO (Yosif Stalin)

İHTİYAR ZORBA GEÇMİŞİ HATIRLIYOR

Karadeniz'in kıyısındaki Gagra'nın bereketli tepelerinde, kısa boylu, tıknaz, göbekli, seyrelmiş gri saçlı ve bıyıklı bir yaşlı Gürcü, üzerinde gri bir gömlek, ayağında şalvar, geniş bir manzaraya hâkim, kartal yuvasını andıran bir evin verandasında toplanmış yaşlı misafirlerine, birlikte geçirdikleri eski günlerden söz ediyordu...

Bir Gürcü aşçının pişirdiği *mtsvadi* kebapları ve baharatlı sebze yemekleri, yörenin üzümlerinden yapılmış şarap şişeleriyle donanmış masaya yayılmıştı. Masanın çevresindekiler Gürcüce konuşuyor, Gori ve Tiflis'te geçen gençlik çağlarını, papaz okulundaki günlerini ve gençlik maceralarını anıyorlardı. Çoktan ayrılmış ve farklı yollara sapmış olmaları hiç önemli değildi, çünkü hiçbiri "okul arkadaşlarını ve papaz okulunda yaşadıklarını unutmamıştı."

Ölümünden birkaç yıl önce, Başkomutan Stalin, Sovyet hükümetinin başkanı ve Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri, Berlin fatihi ve dünya Marksizminin en büyük lideri, elli yılı aşkın bir komplolar döneminin, otuz yıl hükümet etmenin, dört yıl süren topyekün savaşın tükettiği ihtiyar Soso, birkaç ay kafasını dinlemek için kendi memleketine, yarı-tropikal Karadeniz kıyısındaki çok sevdiği villasına çekildi. Günlerini bahçe işleriyle uğraşarak, düşünüp okuyarak ve sıcak gecelerde geçmişe dair sohbetlere katılarak geçiriyordu.

Zaman zaman Molotov ve Voroşilov gibi önemli adamlarla, bazen de genç Gürcü yardımcıları ve himayesi altındaki gençlerle konuşuyordu. Fakat Stalin'e velinimeti Gori'li Peder Kote Çarkviyani'yi hatırlatan Kandid Çarkviyani, "Stalin gençliğinde tanıdığı Gürcüleri evine davet ederdi," der. "Okul arkadaşlarıyla ilişkisini hep sürdürdü. Stalin, çocukluk dönemine ait hikâyeler anlatırken, eski arkadaşlarını hatırlar ve onlarla görüşmek isterdi. Böylece onlar için Gagra'daki evde ziyafetler düzenlemeye başladı." Stalin bu yemekleri bizzat planlıyordu: "Peter Kapanadze ve Vaso Egnataşvili'yi davet edelim... Çeradze'yi merak ediyorum. Ünlü bir güreşçiydi bir zamanlar ... Onu da çağırsak iyi olur, bu arada..."

Davet üzerine, Kapanadze, Egnataşvili ve diğer yaşlılar bir araya geldiler ve Tiflis'ten yola çıkıp, bir yanı uçurum yollar boyunca Karadeniz'in tepelerine çıktılar, evin girişindeki karakoldan geçip Stalin'in gizli ve çok sıkı korunan malikânesine, Holodnaya Reçka'ya ulaştılar.

Muhafızlar onları topluca Stalin'e götürdüler. O günlerde Stalin, bahçede gül buduyor, limon ağaçlarının çevresini çapalıyor, verandada okuyor, yamaca yaslanmış ahşap çardakta yazıyor ya da bilardo oynuyordu. Yemekleri bir görünüp bir kaybolan önlüklü kadınlar hazırlamıştı. Stalin, Gürcü şarabını açtı. Açık büfeden herkes kendi yemeğini alıp masanın başına geçti.

"Misafirler çok güzel vakit geçirdiler," der Çarkviyani. Stalin geçmişi özlemle anıyor, hepsine dostça davranıyordu. "Yemek sırasında, bir Gürcü sigara paketinin üzerinde açık saçık bir kız resmi Stalin'in dikkatini çektiğinde tatsız bir an yaşandı. Stalin ansızın öfkelendi: 'Edepli bir kızın böyle poz verdiği görülmüş mü? Böyle bir şey kabul edilemez!' "

Çarkviyani ve diğer *aparatçik*ler sigara paketlerinin yeniden dizayn edileceğine söz verdiler. Stalin sakinleşti. Soso ve yaşlı dostları genellikle "tiyatro, sanat, edebiyat ve kısmen de siyaset konuştular." Stalin, iki eşini, Kato ve Nadya'yı anarken kederlendi; çocukların sorunlarından söz etti. Peter Kapanadze, yerinden kalkıp Stalin'e yaklaştı ve kulağına, oğlu Yakov'un ölümüne ilişkin taziyelerini fısıldadı. Stalin üzüntüyle başını salladı: "Oğullarını kaybeden pek çok aile var." Daha sonra, babasının içkiciliğinden, Gori'de yapılan güreş müsabakalarından, 1905'te başından geçen olaylardan, Kamo ve Çintsadze'nin ve banka soyguncularının maskaralıklarından, sürgünde nasıl giderek güçlendiğinden söz etti. Fakat terörün dehşet verici gölgesi, devrimin utanç verici insani maliyeti, Stalin'in iktidar tutkusunun bedeli, orada bulunan herkesin üzerine ağır bir yük gibi çökmüştü.

"Stalin, Eski Bolşevikleri andı, onlarla ilgili hikâyeler anlattı." Onların adını anarken, misafirler hafiften ürperdiler, çünkü Stalin onları sebepsiz yere katletmişti. Stalin, zaman zaman derin düşünceler içinde, kendi emriyle bazı yanlış infazlar yapıldığını söyledi. "Haksız biçimde tasfiye edilen insanlardan söz ettiğinde şaşırdım," der Çarkviyani. "Onlardan, bir üzüntü ya da öfke belirtisi göstermeden, kin duymadan, bir tarihçinin sakin tarafsızlığıyla, hattâ hafif alaycı bir tavırla söz ediyordu..." Stalin sadece çok önce, annesine yazdığı bir mektupta bu duyguyu şu sözlerle açıklamıştı: "Ne derler, bilirsin: 'Yaşadığım sürece menekşelerimden haz alırım; öldüğümde mezarlık kurtları bayram edebilir.'"

Yaşlı diktatör gizlerle dolu geçmişine bakarken şöyle düşünüyordu: "Tarihçiler sadece toprağın altında gömülü olguları değil, okyanusun en dibindekileri bile keşfedecek ve onları yeryüzüne çıkaracak türde insanlardır." Şu soruyu adeta kendine soruyor gibiydi: "Sır tutabilir misin?"

Stalin bazen, kaderleri kendi iktidarının muazzam trajedisinin küçük bir örneğini oluşturan aile fertlerinin, dostlarının ve tanıdığı insanların hayatlarını hatırlıyor ve bu anlarda derin bir karamsarlığa kapılıyordu.[1]

Stalin'in kızı Svetlana Alliluyeva Stalin, onun "bir baba ve bir koca olarak, yanı sıra bir evlat olarak da kötü ve ihmalkâr" olduğunu yazar. "O, bütün hayatını başka bir şeye, siyasete ve mücadeleye adadı. Ve kişisel olarak ona yakın olmayan insanlar, onun için daima, yakın olanlardan daha önemliydi." Fakat, daha da kötüsü, Stalin izlediği siyasetlerin sevdiği insanları yok etmesine ve tüketmesine izin verdi, hattâ bunu teşvik etti.

1918 yılında Alliluyev çocuklarının çoğu Soso'nun yanında çalışıyordu. 1918'de, iç savaş sırasında Stalin Çaritsin'e (Stalingrad) gönderildiğinde kız arkadaşı Nadya Alliluyeva ile kardeşi Fyodor'u yardımcı olarak zırhlı trenine aldı. Döndüklerinde Nadya onun karısı olmuştu. Stalin'in Kremlin'deki evine taşındı ve ona iki çocuk, Vasili* adında bir erkek ve Svetlana adında bir kız çocuğu verdi. İç savaştan sonra Nadya bir süre kadar Lenin'in sekreterlerinden biri olarak çalıştı.

Anna Alliluyeva da iç savaş sırasında evlendi. Perm'in düşüşü için yapılan soruşturma sırasında Stalin ve Djerzinski'ye eşlik eden Anna, Perm'de bulunduğu sırada, Djerzinki'nin Polonyalı yardımcısı Stanislas Redens'e âşık oldu. Redens daha sonra yüksek rütbeli bir gizli polis oldu ve Stalin'in maiyetinde yer aldı. Kızların erkek kardeşleri Pavel, diplomat ve Savunma Komiserliği'nde askeri komiser olarak çalıştı. Hepsi Stalin'in yakın çevresinde yükseldi. Gene de Stalin'in aile üzerindeki etkisi, neredeyse tam bir felaket oldu.

İlk trajedi, zeki fakat kırılgan Fyodor'un başına gelenlerdi. İç savaş sırasında Fyodor, Kamo'nun eğittiği özel kuvvetlere katıldı. Psikotik eski banka soyguncusunun, sadakati ateş altında sınamak gibi bir saplantısı vardı. Bu amaçla, birliğinin düşman Beyazlar tarafından ele geçirilmesini canlandıran bir savaş oyunu tasarladı. "Gece vakti yoldaşları yakalayıp kurşuna dizmeye götürdü. Şayet içlerinden birisi canının bağışlanmasını diler ve ihanet ederse, onu vuracaktı...

* Stalin'in partili olarak takma isimlerinden biri Vasili olduğu için oğluna bu ismi vermiş olabilir.

'Böylece,' diyecekti daha sonra, "sizi asla hayal kırıklığına uğratmayacaklarından emin olabilirdiniz.'" Yakalananlardan biri bağışlanmasını istedi ve kendini ele verdi ve anında kurşuna dizildi. Sıra en büyük sınava gelmişti. Kamo, kurşuna dizilen adamın göğsünü açtı ve yüreğini söküp çıkardı. Sonra Fyodor'a dönüp, "İşte," dedi, "subayının kalbi!"

Fyodor aklını kaçırdı. "Yıllarca sessizce hastanede yattı," der, yeğeni Svetlana. "Konuşma kabiliyetini zamanla yeniden kazandı ve yeniden bir insan haline geldi." Fakat Fyodor bir daha asla çalışmadı ve Stalin'den daha uzun yaşadı.

Stalin'in evliliği önceleri gayet mutluydu. Alliluyev ailesinin fertleri Stalin'in Kremlin'deki evine ve kaderin bir cilvesi olarak eskiden Bakülü bir petrol baronuna ait olan sayfiye evi Zubalovo'ya taşındılar. Nadya bir ev kadını ve anne olarak halinden memnun görünüyordu, fakat bir süre sonra kariyer özlemi duymaya başladı. Stalin'in kişiliğinden kaynaklanan baskı, köylülük konusunda verilen savaşın yarattığı siyasal gerilim, iki çocuk büyütmenin ve bir mevki edinme çabasının zorlukları, yanı sıra her zaman kadınlarla flört etme alışkanlığı olan kocasını aşırı biçimde kıskanması, Nadya'yı zorladı. Nadya şiddetli bir depresyona kapıldı ve 1932 yılının kasım ayında intihar etti.

Stalin'in kayınpederi ve kayınvalidesi Sergey ve Olga, damatları aileyi yok ederken bile Kremlin'de ve *daça*da yaşıyorlardı. Nadya'nın ölümünden sonra kalbi kırık Stalin, Pavel'in karısı Jenya Alliluyeva'yla yakınlaştı. Bu yakınlaşma bir aşk ilişkisine dönüşmüş olabilir. Eğer öyleyse, ilişki Stalin'in Büyük Terör'ü başlattığı sırada sona erdi.

Stanislas Redens tutuklandı ve karısı Anna'nın yalvarmalarına rağmen kurşuna dizildi. Pavel Alliluyev şüpheli koşullarda öldü. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Stalin'in baldızları Anna ve Jenya aile işlerine ve siyasal meselelere karıştıkları ve soruşturma altındaki çeşitli Yahudilerle ahbaplık ettikleri için Stalin'i rahatsız ettiler. Anna, Stalin'in izniyle anılarını yazdı, fakat her zamanki dikkatsizliğiyle, özellikle Stalin'in sakat koluyla ilgili bilgiler verdi. Stalin iki kadının tutuklanmasını emretti. Onun ölümünden sonra serbest bırakıldıklarında, iki kadın onları serbest bırakanın Stalin olduğundan emindi. Yaşadıkları zorluklardan onun sorumlu olduğuna inanmıyorlardı. Anna cezaevinde aklını kaybetti, fakat 1964'e kadar yaşadı.[2]

Stalin'in öteki ailesi, Svanidzeler de talihsizdi. Oğlu Yakov, dayısı Alyoşa Svanidze ile Kamo'nun kız kardeşinin onu Moskova'ya götürdükleri 1921'e kadar ba-

basını görmedi. Daha sonra Stalin ve Nadya'yla birlikte yaşamaya başladı. Fakat Yakov'un Gürcülere özgü yavaşlığı babasını sinirlendiriyordu. Yakov intihar girişiminde bulunduğunda, Stalin gülerek, "doğru dürüst ateş etmeyi bile beceremedi," diye söylendi.

Çok güzel bir Yahudi sopranoyla evlenen Alyoşa Svanidze yakın bir dost olarak kaldı. Soso'yla "kardeş gibi" idi. Yurtdışında görev yaptı, 1930'ların başında Sovyet Devlet Bankası başkan yardımcısı olarak geri döndü. Nadya'nın intiharından sonra, Kato'nun kız kardeşleri dahil Svanidzeler, Stalin'le daha da yakınlaştılar. Mariko, Abel Yenukidze'nin sekreteri olarak Moskova'da çalışırken, Saşiko Svanidze Monoselidze sık sık Stalin'in yanında kalıyordu.

Alyoşa'nın karısı Marya ve kız kardeşi Saşiko, Stalin'e hizmet konusunda Alliluyev kadınlarıyla yarışıyorlardı. 1930'ların başında neredeyse onunla yaşıyorlardı, fakat aradaki rekabet diktatörü rahatsız ediyordu.

1935'te Saşiko'nun kocası Monoselidze Stalin'den para yardımı istedi. Stalin şu yanıtı verdi:

> Saşa'ya [Saşiko] 5.000 ruble verdim. Bu para bir süre kadar ikinize de yeter. Daha fazla param yok. Olursa gönderirim. Bu para, konuşmalarımdan ve makalelerimden gelen telif ücreti... Ancak bu aramızda (sen, ben ve Saşa arasında) kalsın. Bunu *başkalarının* bilmesine gerek yok, aksi halde akrabalarım ve ahbaplarım peşime düşerler ve beni rahat bırakmazlar. Dolayısıyla bu şekilde olması gerekiyor.
>
> Mişa! Bin yıl mutlu yaşa! Arkadaşlara benden selam söyle!
>
> Sevgiler
> Soso
> 19 Şubat 1935
>
> Not: Annemi görürsen, selamlarımı söyle.

Saşiko 1936'da kanserden öldü. Kız kardeşi Mariko, şefi Yenukidze'ye karşı açılan bir davada tutuklandı. Ertesi yıl Stalin, Alyoşa Svanidze'nin karısıyla birlikte tutuklanmasını emretti. NKVD'ye, Alyoşa'dan hayatının bağışlanması karşılığında Alman casusu olduğu itirafını almasını söyledi. Alyoşa sonuna kadar di-

rendi. "Aristokrat gururu," dedi Stalin. Alyoşa, karısı Marya ve kız kardeşi Mariko, 1941'de Almanlar'ın ilerleyişi sırasında kurşuna dizildi. Terör sırasında Stalin, önde giden diğer ailelerin tutuklanması konusunda şu mazereti öne sürmekten hoşlanırdı: "Ne yapabilirim? Benim ailem de içeride!"

Stalin'in, Kato Svanidze'den doğma oğlu Yakov 1930'larda evlendi ve hâlâ hayatta olan Galina adında bir kızı oldu. Alman işgali sırasında Yakov Naziler tarafından ele geçirildi. Babası onun ihanet ettiğine inanıyordu. Karısını tutuklattırdı. Fakat Yakov çözülmemek için intihar etti. Daha sonra Stalin oğlunun "gerçek bir erkek" olduğunu üzüntüyle teslim etti.[3]

Stalin'in hayatındaki kadınlara gelince, onların kaderleri daha da gizemlidir, fakat sevgilileri Sovyet lideri olduğu için biraz kayırılmışlardır da.

Okul kızı, "Alımlı" Pelageya Onufriyeva öğretmen oldu, fakat 1917'de meslekten ayrıldı ve Fomin adında bir teknisyenle evlendi. Babası ve erkek kardeşleri, Stalin'in 1930'ların başında verdiği köylülük savaşı sırasında *kulak* oldukları iddiasıyla Sibirya'ya sürüldüler. 1937'te kocası potansiyel sabotajcı olduğu iddiasıyla tutuklandı. Bu nedenle oğlu Leningrad Üniversitesi'nde öğrenim görme hakkını kaybetti. Bunun üzerine Onufriyeva, Stalin'e bir mektup yazdı. Çocuk okula kabul edildi. Ne var ki kocası 1947'de yeniden tutuklandı ve Halk Düşmanı olarak on yıl hapis cezasına mahkum edildi.

Onufriyeva 1944'te liderle ilgili olarak sorguya çekildiğinde, bir gizli polis Stalin'in ona gönderdiği kartpostalları ve verdiği kitabı istedi. "Fakat benim hayatım hep çok zor ve göçebe oldu," diye itiraz etti Onufriyeva. "Benim büyük bir ailem var. Her şeyi muhafaza edemedim, fakat kitap bende. Onu size verirsem ayıp olur, çünkü o bende kalan tek hatıra. Stalin'in değil, Yosif adında bir adamın hatırası. Ben ona öyle derdim. Onunla arkadaş olduğumuzu söyleyebilirim. Kitap benim için çok değerli. Ben öldüğüm zaman alabilirsiniz." *Aparatçik* gene de kitaba el koydu.

Ludmilla Stal yıllarca Merkez Komitesi'nde çalıştı, Stalin'in kitaplarını süsledi ve yayına hazırlanmasına yardımcı oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce öldü. Tatyana Slavatinskaya MK Gizli Bölüm'ünde başarılı oldu ve Merkez Denetim Komisyonu üyeliğine getirildi. Fakat 1937'de bir general olan damadı kurşuna dizildi, kızı ve oğlu tutuklanarak sekiz yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Kendisi ve torunu seçkin kişilerin yaşadığı Rıhtım'daki Lojman'dan çıkarıldı. Bir yazar olan torunu, Yuri Trifonov, *Rıhtımdaki Ev* adlı bir roman yazarak yaşadıklarını anlattı.

Bildiğimiz kadarıyla, Stalin kız arkadaşlarından sadece biriyle buluştu.* Solviçegodsk'taki arkadaşı Tatyana Suhova, "1925'te Moskova'ya taşındım ve Yoldaş Stalin'i görmek istedim," der. "Ona bir mektup yazdım. O akşam telefonda sesini duyunca çok şaşırdım." Ertesi gün, Stalin'in Eski Meydan'daki bürosunda buluştular: "İşimden, ortak dostlarımızdan ve Solviçegodsk'tan söz ettik."

1929'da Stalin güneydeki Matsesta'da dinlenirken, orada öğretmen olan Suhova, onunla bir kez daha temas kurdu. "Beyaz takım elbiseli üç genç adam beni aldı," diye anlatır. Adamlar onu Stalin'in villasına götürdüler. Orada Nadya Alliluyeva ve Stalin tarafından karşılandı. Yemekte eski günleri andılar. Nadya ona sürgündeki genç Stalin'i sordu: "Onun görünüşünü anlattım ve Yoldaş Stalin beyaz atkısı olmadan asla dışarı çıkmazdı dedim." Nadya güldü, "onu o şık kıyafetle asla gözünün önüne getiremediğini söyledi." Daha sonra Stalin ona büyük bir gururla sebze bahçesindeki domatesleri gösterdi ve onu evin arkasındaki atış poligonuna götürdü. Orada tüfekle bir atış yaparak tam on ikiden vurdu. "Küçük bir İngiliz Montecristo" tabancasıyla ona da ateş ettirdi. Fakat Suhova ıskaladı. "Kendini nasıl savunacaksın?" dedi Stalin. Suhova ona konukevinde kendisine iyi davranmadıklarını söylediğinde, Stalin, "Onları azarlamak gerekir," diye mırıldandı.

Fakat ertesi yıl Suhova, Stalin'in açtığı Ramzin ve arkadaşları davasına karıştırıldı. Stalin'e başvurdu ve onun tarafından kabul edildi. "İlk kez mi başın derde giriyor?" diye sordu, Stalin. "Ben de hep başıma iş açıyorum." Sonra Suhova'nın çalıştığı enstitüye telefon etti ve onu korudu. "Bundan sonra kendi başına savaşmalısın," dedi. Bir daha hiç karşılaşmadılar.[4]

Stalin öldüğünde, arkasında en az iki gayri meşru çocuk bıraktı. İkisi de babalarından hiçbir yardım görmediler.

Stalin'in Solviçegodsk'taki ev sahibesi Marya'nın oğlu Konstantin Kuzakov'un kariyeri en ilginç olanıydı. Kuzakova 1917'de Stalin'in hükümete girdiğini öğrenince, ona bir mektup yazarak yardım istedi. Yanıt alamayınca, Stalin'in eşi Nadya'nın hâlâ çalışmakta olduğu Lenin'in bürosuna gitti. Nadya, Stalin'e bir şey söylemeden Kuzakova'nın ödeneğini artırdı. Daha sonra babaya bilgi verdi.

* Suhova'nın daha sonra kaleme aldığı anıları yayımlanmadı. Nataşa Kirtava ve Alvasi Talakvadze Batum'da parti örgütünde çalıştılar ve Stalin'le yaşadıklarını büyük bir saygıyla anarak, ileri yaşlara kadar yaşadılar. Stalin'in Bakü'deki nişanlısı Stefanya Petrovskaya parti üyesi olarak kaldı ve 1932-1933'te Slepkov Davası'na karıştı. Slepkov 1932'de bağışlandıysa da, 1937'de kurşuna dizildi. Stefanya'nın akıbeti bilinmiyor. Stalin'in Vologda'daki eşi Serafima Horoşenina 1930'larda hayattaydı ve anılarını kayda geçirdi. Ancak onun akıbeti de bilinmemektedir.

Stalin oğlanın Leningrad Üniversitesi'ne girmesine yardım etmiş olmalı. 1932'de NKVD "kökeni"ni asla tartışmaması konusunda ona bir belge imzalattı.

Konstantin, Leningrad Askeri Mekanik Enstitüsü'nde felsefe öğrenimi gördü ve Stalin'in önemli adamlarından Andrey Jdanov tarafından Moskova'da MK *aparat*'ında kendisine iş verildi. Konstantin daha sonra Andrey Jdanov'un onun "kökeni"ni bildiğini söyledi. Babasıyla asla bir araya gelmedi. Sadece "bir keresinde, durdu ve yüzüme baktı. Bana bir şey söylemek istediğini hissettim. Ona koşmak istedim, fakat bir şey beni durdurdu. Piposunu şöyle bir salladı ve yoluna devam etti." İkinci Dünya Savaşı sırasında Konstantin'e albaylık rütbesi verildi, fakat annesi Leningrad Kuşatması sırasında açlıktan öldü.

1947 yazında Kuzakov, Jdanov'un bürosuna çağırıldı. Çok korkulan, fakat parlak gizli polis şefi Viktor Abakumov da oradaydı. Kuzakov'un yardımcısını Amerikan casusu olmakla suçladılar. Onun da işin içinde olduğunu düşünüyorlardı. Stalin onun tutuklanmasına izin vermedi, fakat Kuzakov bir haysiyet divanında yargılandı ve partiden çıkarıldı. Üç çocuğu vardı, fakat kapıcı olarak bile iş bulamadı.

Stalin'in ölümünden ve Beria'nın tutuklanmasından sonra, yeniden partiye girdi ve uzun süre Kültür Bakanlığı'nda Sovyet televizyonu müdürü olarak çalıştı, 1996 yılında öldü.

Stalin, Lidya Pereprigina'ya da, muhtemelen 1917'nin başlarında doğan, Aleksander adında bir erkek evlat bıraktı. Lidya daha sonra köylü bir balıkçıyla, Yakov Davidov'la evlendi. Davidov çocuğu kendi evladı olarak kabul etti. Lidya, Igarka'da berber olarak çalıştı ve sekiz çocuk daha doğurdu. "Stalin ona asla yardım etmedi," der KGB şefi General Serov. Aleksander'ın oğlu Yuri, babasının gerçeği, "Lidya'nın Stalin'le bir aşk ilişkisi yaşadığını yıllar sonra öğrendiğini" söyler. "Bu konuda sessiz kaldılar, Kureyka'da onun aslında kimin oğlu olduğunu bilen sadece birkaç kişi vardı."

Aleksander postacı ve Komsomol eğitmeni oldu. Fakat 1935'te NKVD onu Krasnoyarsk'a çağırdı ve Kuzakov gibi ona da "kökeni" hakkında asla konuşmayacağına ilişkin bir belge imzalattı. Daha sonra ona, eğer isterse Moskova'ya gidebileceği söylendi, fakat Aleksander öneriyi reddetti. "Hep başına bir şey geleceğinden korktu." Aleksander Davidov İkinci Dünya savaşına er olarak katıldı, üç kez yaralandı ve savaştan sonra binbaşılığa terfi etti. Maden şehri Novokuz-

netsk'te kantin işletti. Orada evlendi ve üç çocuğu oldu. 1987'de öldü. "Babam bana Stalin'in torunu olduğumu söyledi," der Yuri. O da ailesiyle birlikte Novosibirsk'te yaşamaktadır.[5]

Stalin 1921'de Gürcistan'ın yeniden fethini örgütleyene kadar* annesi neredeyse farklı bir ülkede yaşıyordu. Soso, Tiflis'e yaptığı ve kendisini kanlı bir fatih ve eski bir haydut, nefret edilen biri olarak bulduğu acı seyahat sırasında Keke'yle bir araya geldi.

Stalin, Keke'ye düzenli olarak mektup yazdı, fakat onu hep uzak tuttu. "Canlı ve konuşkan" Keke, Stalin'in dünyasında şunu sormaya cesaret edebilen tek kişi oldu: "Merak ediyorum, neden oğlum iktidarı Troçki'yle paylaşamıyor?" Stalin bu türden boşboğazlığı asla hoşgörüyle karşılayamazdı.

Keke, Moskova'ya kısa bir ziyaret yaptı ve Nadya'yla tanıştı. Stalin onu uyardı. "Bu kadın, benim karım," dedi annesine. "Onu sakın üzme." Keke, Tiflis'te Golovinski Bulvarı'ndaki eski vali konağında, iki odalı bir bölümde yaşamayı tercih etti. Nadya ona mektuplar yazdı, havadisler verdi ve çocukların resimlerini gönderdi. Stalin iktidara tırmandığında, mektupları kısaldı:

Ana, 10.000 yıl yaşa!

Sevgiler, öpücükler.
Soso
1 Ocak 1923

Yeterince ilgi görmediğini düşünen Keke söylenmeye başladı: "Ana, seni hayal kırıklığına uğrattığımı biliyorum, fakat elimden ne gelir? Çok işim var. Bu

* Gürcistan, Stalin'in Lenin'le ters düşmesine yol açtı. Menşevik Gürcistan 1918'de bağımsız oldu. İhtiyar, Gürcistan'ı kendi haline bırakmaya razı oldu, fakat 1921'de Stalin ve Sergo Ordjonikidze başarılı bir işgal hareketi düzenlediler. Atılgan, acımasız Sergo Tiflis'e muzaffer bir edayla, beyaz bir atın üzerinde girdi, fakat yaptığı baskı nedeniyle kısa süre sonra kendisinden "Stalin'in götü" diye söz edilmeye başladı. Gürcistan'ın statüsünü belirleme zamanı geldiğinde, Stalin bölgenin bir Transkafkasya Federasyonu'na katılmasını istedi, fakat her ikisi de on yıllardır Stalin'in yanında yer alan ateşli Mdivani ve ideolog Maharadze'nin önderliğinde yerel Bolşevikler ayrı bir Gürcistan cumhuriyeti talep ettiler. Stalinistler ile "sapma" diye anılanlar arasındaki çekişme sırasında Sergo muhaliflerden birini yumrukladı. O sırada Stalin ve Sergo'ya karşı Gürcüleri desteklemekte olan Lenin bu olay karşısında öfkelendi. Gene bu olay yüzünden Stalin, Lenin'in karısı Krupskaya'ya hakaret etti. Lenin vasiyetinde, Stalin'in genel sekreterlikten alınmasını istedi. Fakat artık çok geçti. Lenin bir kriz daha geçirdi. Stalin görevinin başında kaldı.

yüzden sık yazamıyorum. Gece gündüz başımı kaldıramıyorum. Sevgiler. Öpücükler. Soso, 25 Ocak 1925." Bazen de Keke onu ihmal ediyor ve kendi hayatını yaşıyordu: "Ana, nasılsın? Uzun zamandır yazmadın. Belki bana kızıyorsun. Ama ne yapabilirim? Çok meşgulüm. Sana 150 ruble gönderiyorum. Daha fazla gönderemem. Yetmiyorsa, söyle bana ne kadar göndereyim. Sevgiler, Soso."

Nadya'nın intiharından sonra eskisi kadar yakın olmadıkları, daha açık biçimde anlaşılmaktadır:

Selamlar, Sevgili Anne,

Gönderdiğin reçel, zencefil ve *çuhçeli*'yi [Gürcü şekeri] aldım. Çocuklar çok sevindiler. Sana teşekkür ediyorlar. Ben iyiyim, benim için endişelenme. Kadere boyun eğdim. Paraya ihtiyacın var mı, yok mu, bilmiyorum. Her ihtimale karşı sana 500 ruble gönderiyorum. Çocuklarla beraber çektirdiğim bir de fotoğraf gönderiyorum...

Kendine iyi bak anne, moralini yüksek tut. Öpüyorum.

Oğlun,
Soso
24 Mart 1934

Not: Çocuklar sana selam söylüyorlar. Nadya'nın ölümünden sonra hayatım çok zorlaştı, fakat güçlü bir adam daima metin olmalı.

1936'da oğlu son kez ziyaretine geldiğinde, Keke bir zamanlar onun papaz olmasını çok istediğini söyledi. Bu sözler Stalin'i güldürdü. Ona ilaç ve elbise gönderirdi. Sağlığı iyice bozulduğunda, ona moral verdi. "Sağlığınla övünmelisin," diye yazdı, 1937'de. "Biliyorsun, bizim klan güçlüdür!" Keke, kısa süre sonra, Büyük Terör'ün tam ortasında öldü. Stalin cenaze törenine katılmadı, fakat bir çelenk gönderdi. Üzerinde şu sözler yazılıydı: "Değerli ve sevgili anne. Oğlun Yosif Cugaşvili'den." Keke, görkemli bir törenle Kutsal Dağ'daki kiliseye gömüldü.[6]

Stalin, Gori ve Tiflis'ten eski arkadaşlarıyla ilişkisini sürdürdü. Zaman zaman onlara kısa notlar gönderirdi. Bazen aklına esip para gönderdiği de olurdu. Ona başvurduklarında, severek yardım ederdi. 1933'te Kapanadze'ye şöyle yazdı:

Selam, Peta, gördüğün gibi... sana 2.000 ruble gönderiyorum. Şu anda daha fazla param yok. Yayından sağlanan telif parası bu. Daha fazlasını kabul etmiyoruz. Senin ihtiyacın benim için özel bir durum... Bu paradan ayrı olarak, sana 3.000 ruble kredi verecekler. Beria'ya söyledim.

Uzun ve mutlu yaşa
Beso

Savaş sırasında, ikisi de eski rahip olan Kapanadze, Gluryidze ve güreşçi arkadaşı Çeradze'nin başına talih kuşu kondu. 9 Mayıs 1944'te kasasındaki para yığını Stalin'in dikkatini çekti (yığın, Parti Genel Sekreteri, Başbakan, Yüksek Başkomutan, Savunma Halk Komiseri ve Yüksek Sovyet üyesi olarak aldığı maaşlardan oluşuyordu). Stalin, bu kadar parayı harcayamazdı, hemen bir not yazdı:

1. Arkadaşım Peter Kapanadze'ye 40.000 ruble;
2. Grişa Gluryidze'ye 30.000 ruble;
3. Mihail Çeradze'ye 30.000 ruble.

Gluryidze'ye yazdığı notta şöyle diyordu: "Grişa! Şu küçük armağanı kabul et. Sevgiler, Soso." Stalin siyasete hiçbir şekilde bulaşmayanlara karşı hoşgörülüydü. Sözgelimi, İremaşvili ve Davriçevi'yi bu şekilde kollaması düşünülemezdi. İkisi de siyaseten ona karşıydı.*

Stalin 1921'de Gürcistan'ı ele geçirdiğinde, İremaşvili savaşta düşenlerin cenazelerine katıldı ve Keke Cugaşvili'yi hemen yanında yürürken gördü. Yaşlı kadını Gori'den çok iyi tanıyan İremaşvili, "Keke," dedi, "oğlunun bu yaptıklarından utanması gerekir. O artık benim arkadaşım değil. Bu dediğimi yaz ona, Moskova'ya." O yıl Stalin Tiflis'e geldiğinde İremaşvili tutuklandı. Kız kardeşi Stalin'e başvurdu. Stalin "ona büyük bir nezaket gösterdi. 'Çok yazık!'" dedi. "Onun için çok üzülüyorum. Umarım [İremaşvili] bana dönecek bir yol bulur!" Stalin onun

* Menşevikler tuhaf bir yörünge izlediler: Karlo Çekidze, gördüğümüz gibi, 1917 Devrimi'nin başlangıcında Petrograd Sovyeti Başkanı olarak en güçlü adam haline gelirken, hemşerisi Gürcü Menşevik Irakli Çereteli 1917 yazında Rusya'nın güçlü bakanlarından biri oldu. Ancak Bolşevikler iktidarı ele geçirdiklerinde, Çekidze, Yordanya, Çereteli ve Noe Ramışvili bağımsız Gürcistan'ın liderleri oldu. Bolşevikler bölgeyi işgal ettiklerinde yurtdışına kaçmayı başardılar. Çekidze 1926'da intihar etti, Ramişvili 1930'da Paris'te öldürüldü. Yordanya, Uratadze, Arsenidze, Sagiraşvili ve Nikolayevski hayatlarını sürgünde geçirdiler ve anılarını yazdılar. Stalin'e "gri leke" diyen Suhanov, Büyük Terör sırasında kurşuna dizildi.

serbest bırakılmasını emretti ve kendisiyle görüşmek istedi. Fakat İremaşvili reddetti. Bir kez daha tutuklandı, bu kez kendisini artık yüksek rütbeli bir gizli polis olan Stalin'in eski militanlarından Çintsadze'nin denetimi altında buldu. Stalin onu Almanya'ya sürdü. İremaşvili Almanya'da faşizme yaklaştı ve tam bir düşmanlığı yansıtan anılarını kaleme aldı.

Gori polis memurunun oğlu ve eski banka soyguncusu, renkli bir kişiliği olan Davriçevi, Paris'e kaçtı. "Jean Violan" adını alarak, Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü pilotlarından biri oldu ve bir Fransız casusu olarak hizmet etti. Bazıları onun, 1917'de ihanet suçundan idam edilen ünlü fahişe Mata Hari'yle bir aşk ilişkisi yaşadığını iddia ederler. Fakat Davriçevi'nin gerçek aşk ve casusluk öyküsü o kadar dramatik değildir. Fransız gizli servisi, macera düşkünü güzel kadın pilot Marthe Richard'ın Alman casusu olduğundan şüpheleniyordu. Ünlü bir pilot olan Davriçevi'yi onun peşine taktılar. Kadın "Zozo" Davriçevi'ye âşık oldu ve aralarında tutkulu bir ilişki başladı. Davriçevi, onun tutuklanması halinde intihar edeceğini söyleyerek tehditler savurdu. Sonunda onun masumiyetini kanıtlamayı başardı. Marthe Richard Fransız istihbaratına katıldı ve Madrit'e gönderildi. Orada yetmişlik Alman istihbarat şefini baştan çıkardı.

1936'da Stalin, Davriçevi'yle temas kurdu ve ülkeye dönmesini istedi. Davriçevi zeki bir adamdı, Paris'te kalmayı tercih etti. Stalin'in ölümünden sonra Davriçevi, kendisiyle yapılan bir mülâkatta, "Ben Stalin'in üvey kardeşiyim," dedi. Ölüm ilânında belirtildiği gibi "devrimci, havacı, casus ve yazar olarak şaşırtıcı bir hayat"ın ardından, 1975'te öldü. Dikkate değer anıları 1979'da anlaşılması zor bir Fransızca'yla yayımlandı.[7]

Kamo bir Bolşevik kahraman olarak kaldı. Fyodor Alliluyev'e yaptıkları bu durumu değiştirmedi. Fakat bu tehlikeli ve saf adam barış dönemi faaliyetlerine uygun değildi. Çekist oldu, fakat vahşiliği onlara bile fazla geldi. 1922'de Tiflis'e döndü ve gümrükte çalışmaya başladı. Lenin Kafkasya'da tatil yapmayı düşündüğünde, Kamo ona eşlik etmek istedi. Lenin hiçbir zaman gelmedi. Tiflis'te söylenenlere bakılırsa, Kamo fazla içiyor, Sralin'in Tiflis banka soygunundaki rolüne ilişkin gevezelik ediyordu. Oysa bu hassas bir konuydu.* Anılarını yazmaya başladıktan sonra bir gün evine bisikletle dönerken bir kamyonun altında kaldı.

* Çintsadze 1921'de Gürcü Çekası'na katıldı ve o da aşağı yukarı Kamo'yla aynı sıralarda anılarını yazdı. Yazdıkları Kamo'nunkilerle kıyaslandığında çok daha incelikliydi. Gürcü "sapmalar"ın Stalin'e karşı geliştirdikleri muhalefete katıldığı için Çeka'dan atıldı. Troçkist olduğu iddiasıyla tutuklandı, 1930'da cezaevinde tüberkülozdan öldü.

Onu Stalin'in öldürttüğü söylendi. Tiflis'teki tek bisikletin oradaki tek kamyonla çarpışmasındaki tesadüf, çeşitli şakalara konu oldu.

Kamo, şöhret kazandığı yerde, Erivan Meydanı'ndaki Tilipuçuri Tavernası'na yakın Puşkin Bahçeleri'nde toprağa verildi. Puşkin'in heykeli kaldırıldı ve yerine Kamo'nun heykeli konuldu. Daha sonra Stalin anıtın oradan kaldırılmasını emretti. Kamo oradan alınıp başka yere gömüldü.[8]

Soso'nun koruyucusu ve muhtemelen babası Egnataşvili, hayatta kalan iki oğlu Saşa ve Vaso'yu Moskova'da bir özel okula gönderdi. Aile, lokanta işletmecisiydi. Lokantalar kısa süre içinde Gori'nin dışına yayıldı. Egnataşvili ve oğulları Bakü'de yeni lokantalar açtılar. Bu arada Vaso, Harkov Üniversitesi'ni bitirdi ve tarih öğretmeni oldu.

İhtiyar Egnataşvili, 1929'da öldü. "Son gününe kadar Stalin'e çok yakın" oldu. Saşa Egnataşvili, 1929'a kadar Tiflis'te beş lokanta işletti. 1930'ların başlarında, iki kardeş tutuklandı. Saşa, Yenukidze'yle temas kurdu. Yenukidze onun serbest bırakılmasını ve Moskova'ya getirilmesini sağladı. Moskova'da Saşa, Stalin tarafından kabul edildi. Vaso da kısa süre içinde salıverildi. Stalin, Saşa'yı NKVD'ye aldırdı ve onu Kırım'daki Politbüro daçasını yönetmekle görevlendirdi. Daha sonra Saşa, Stalin'in Muhafız Bölümü'ne terfi ettirildi. Eski kapitalist lokantacı Saşa, Stalin'in Üs denilen mutfağının başına getirildi. Başkalarını zehirleyen ve kendisi de zehirlenmekten korkan paranoid diktatör için büyük güven gerektiren bir görevdi bu. Egnataşvili, diktatörün çeşnicibaşısı oldu. NKVD içinde takma adı "tavşan" idi. NKVD içinde, diktatörü herkesten daha iyi tanıyan General Vlasik tarafından bile, üzerinde fazla durulmadan, "Stalin'in akrabası" ya da "kardeşi" olarak tanınıyordu. (Saşa'nın emrinde çalışan, NKVD âleminin karanlık mutfaklarında yaşayan bir aşçı, mesleğinin ilk döneminde sadece Rasputin'e değil, Lenin ve Stalin'e de hizmet etmek gibi şaşırtıcı bir kariyerin sahibiydi: Dünya çapında bu tarihsel şef, Devlet Başkanı Vladimir Putin'in büyükbabası idi.)

Geçmişte Menşevik değil de Sosyalist-Federalist olan Vaso, Tiflis'te bir gazetenin editörlüğüne, daha sonra Gürcistan Yüksek Sovyeti Sekreterliği'ne getirildi ve Stalin'in Gürcistan'daki gözü kulağı oldu.

Tavşan Saşa, Stalin'in esas konutu olan Kuntsevo malikânesinin yakınlarında bir yerde yaşadı ve sık sık onun akşam yemeklerine katıldı. Vaso Moskova'yı ziyaret ettiğinde daima Stalin'in yanında kalırdı. İkisi de Keke'yle çok yakın ilişki

içindeydi. Saşa Egnataşvili'nin 1934'te Stalin'in annesine yazdığı yaş günü mektubu aralarındaki özel ilişkiyi gösterir: "Benim sevgili manevi annem. Dün Soso'yu ziyaret ettim, uzun süre sohbet ettik... Kilo almış... Son dört yıldır onu hiç bu kadar sağlıklı görmedim. Tahayyül edemeyeceğin kadar yakışıklı. Şakalar yapıyor. Kim demiş yaşlı diye? Dört yıl öncesinden daha genç. Kimse yaşının 47'den fazla olduğunu düşünemez!"

1940'ta Stalin babasının ayakkabıcı dükkânındaki çırağı, çocukluğunda kendisine çok iyi davranan Dato Gasitaşvili'yi hatırladı. Saşa'ya ansızın "Dato hayatta mı?" diye sordu. "Onu görmeyeli yıllar oldu." Egnataşvili, hâlâ Gori'de ayakkabıcılık yapan Dato'yu Moskova'ya davet etti.

Bir gün Stalin, kişisel güvenlik şefi Vlasik ve Beria, Egnataşvili'lerin verdikleri bir Gürcü ziyafetine katıldılar. Stalin yemekte Dato'yla bir araya geldi. Stalin ona takıldığında, ihtiyar ayakkabıcı hiç korkmadan şöyle dedi: "Benim gözümde de Stalin olduğunu mu sanıyorsun yoksa? Sen benim için kucağımda gezdirdiğim küçük çocuksun. Seni taşıyabilsem, pantolonunu indirir, bayrağından daha kızıl hale gelene kadar kıçına şaplak atardım!" Stalin güldü. Fakat o sırada kaygı verici dikkatini Saşa'nın karısına yöneltmişti. Tavşan, bir Yahudi-Ermeni işadamının eski karısı olan bir etnik Almanla mutlu fakat tehlikeli bir evlilik yapmıştı. Kadının kızı Amerika'da yaşıyordu.

"Karın neşesiz görünüyor," dedi Stalin. "Bana kızıyor mu yoksa?"

Saşa karısının, bir Alman olarak, kendisi ve Amerika'da yaşayan kızı için endişelendiğini söyledi.

Saşa'nın torunu Guram Ratişvili'nin anlattıklarına bakılırsa, Stalin, "Almanya'yla bir anlaşma yaptık, fakat bunun herhangi bir anlamı yok," dedi. "Savaş kaçınılmaz. Amerika ve İngiltere bizim müttefiklerimiz olacak."

Almanlar 1941'de ülkeyi işgal ettiklerinde, Egnataşvili'nin karısı tutuklandı ve kurşuna dizildi. "Birden ortadan kayboldu ve bir daha asla geri dönmedi," der Saşa'nın torunu. "Fakat Saşa, Stalin'e bundan hiç söz etmedi." Egnataşvili, Stalin'in sarayında geçerli olan kuralları biliyordu.

Savaş sırasında, artık General rütbesi taşıyan Egnataşvili, Tahran ve Yalta seyahatlerinde Stalin'e eşlik etti. Huruşov, anılarında, "Şarap ve şaşlık servisinden sorumlu bir Gürcü aşçı korgeneral yapıldı," der. "Cepheden her dönüşümde onun bir iki yeni madalyayla ödüllendirildiğini görüyordum! Bir keresinde Stalin'in, bu korgeneralin önünde beni erzak tedariki konusunda azarladığını hatır-

lıyorum. Stalin ve bizimle oturup içki içerdi." Rus diktatörü Stalin bu türden tavırlara duyarlıydı aslında ve Beria'dan kendi ev halkındaki yozlaşmaya ilişkin bilgi alıyordu. Egnataşvili'yi Üç Büyük Yalta Konferansı'nın hazırlıkları için Kırım'daki Devlet Daçaları'nın yöneticiliğine atadı ve onu orada bıraktı.*

Tavşan, 1948'de diyabetten öldü. Vaso Egnataşvili, Stalin'e olan yakınlığını sürdürdü, ihtiyar Gorili dostlarla akşam yemeklerine katıldı. Fakat Stalin öldükten sonra Beria, Vaso'ya karşı saldırıya geçti ve onu hapse attırdı. Beria devrildiğinde Vaso serbest bırakıldı ve 1956'ya kadar yaşadı.[9]

Stalin'in Bolşevik yoldaşlarının kaderi trajik oldu. Sovyet halkının kaderinden, ayrıca söz etmeye gerek yok. Kamenev ve Zinovyev 1936'da, Buharin 1938'de kurşuna dizildi. Troçki, 1940'ta bir buz baltasıyla öldürüldü. Bütün bunlar Stalin'in emriyle yapıldı. 1937-1938 yıllarında, yaklaşık bir buçuk milyon insan kurşuna dizildi. Stalin, çoğunu tanıdığı yaklaşık 39.000 kişinin ölüm listesini bizzat imzaladı. Stalin'in yükselttiği Beria'nın sorumlu olduğu Gürcistan, özellikle ağır bir darbe yedi; Komünist Partisi'nin % 10'u tasfiye edildi; Onuncu Gürcistan Parti Kongresi'ne katılan 644 delegenin 425'i kurşuna dizildi.

En parlak kurban, Stalin'in eski arkadaşı, geçmişte pek çok kez onun hayatını kurtaran Budu "Namlu" Mdivani idi. Mdivani, 1921'de Stalin'e direndi. Geveze eski aktör, kayıtsız bir tavırla, Beria'nın Keke'nin evinin çevresine silahlı muhafızlar dikmesinin, onu korumak için değil, yeni bir Stalin doğurmasını önlemek için olduğunu söyledi. Fakat Stalin 1920'lerde Budu'yla uzlaştı. Moskova'ya geldiğinde genellikle Stalin'in yanında kalırdı. Stalin de Gürcistan'a gittiğinde sık

* Egnataşvililer Beria'yı, Azeri Musavat Partisi'nde çift taraflı bir Bolşevik ajan –ya da tam tersi– olarak çalışmakta olduğu Bakü'den, 1918'den beri tanıyorlardı. Beria hastalandığında, Egnataşvili'ler Gürcü hemşerilerine baktılar. Beria Kafkasya valisi, daha sonra NKVD şefi olduğunda, Kafkasya'da bilgi ve nüfuz tekelini kendi elinde toplamaya çalıştı. Ancak Egnataşvililer Beria'dan bağımsızdılar. Ayrıca Saşa Egnataşvili, baş koruma General Vlasik'in komutası altında Muhafız Bölümü'nde çalışıyordu. Vlasik, Beria'nın iktidar alanının dışında kalıyor ve Beria sürekli olarak bu duruma bir çare bulmaya çalışıyordu. Ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra Beria, Vlasik'i Stalin'in mutfağındaki muazzam miktarda yiyecek maddesini satmakla suçladı. Vlasik de Beria'yı rüşvetçilikle suçladı ve hayatta kalmayı başardı. Fakat mutfağı yönetmekte olan Egnataşvili de muhtemelen bu olaylara karıştırıldı. Beria ile Vlasik arasında muhafızların denetlenmesi için süren çekişme Stalin'in ölümüne kadar sürdü. General Egnataşvili ve karısının öyküsü ilk kez burada anlatılıyor. Öykü o dönemde geçerli olan örüntüye uygun düşmektedir. Karısı Nadya'nın intiharından sonra Stalin beraberindeki insanların eşlerinden hep kuşkulandı. Kabine başkanı Aleksander Poskrebişev'in ve yakın asker arkadaşlarından Mareşal Kulik'in genç ve güzel eşleri kurşuna dizildi; Devlet Başkanı Kalinin ile Dışişleri Bakanı Molotov'un eşleri tutuklandı. Ancak bütün bu adamlar tek laf etmeden Stalin'e sadakatle hizmet etmeyi sürdürdüler. Bk. *Stalin: The Court of the Red Tsar.*

sık Mdivaniler'i ziyaret ederdi. Hattâ oğullarının manevi babası oldu. Fakat Stalin, Mdivani'nin muhalefetini unutmamıştı. 1937'de Mdivani, Stalin'i öldürmek için hazırlanan bir komplo nedeniyle tutuklandı ve hemen sonra ailesinin büyük bir kısmıyla birlikte kurşuna dizildi.

Soso'nun en yakın tanıdıklarından üçünün başına gelenler, tesadüflerin önem kazandığı şeytani bir âlemde her şeyin ne kadar farklı olabildiğini ortaya koyar. Nadya Stalin'in manevi babası, neşeli, arkadaş canlısı, hedonist ve uzlaşmacı Abel Yenukidze, Kremlin, parti villaları ve Bolşoy Balesi'nden sorumlu Merkez Yürütme Sekreteri oldu. Bolşoy'u özel randevu ajansı gibi kullanıyor, genç balerinlerle (ve anneleriyle) kurduğu ilişkiler dedikodulara yol açıyordu.

Abel Amca, Stalin'in yakın arkadaşıydı, fakat kendi görüşleri de vardı. Bakü'deki matbaaya ilişkin anılarında, yapmadığı işleri yapmış gibi göstererek Stalin'i övmeyi reddetti. Şöyle diyordu: "Koba kendisinin bir dâhi olduğunu söylememi istiyor, fakat bunu yapmayacağım." Artan baskılar onu rahatsız ediyor, Gürcü yoldaşlarını koruduğu için kendisiyle gurur duyuyordu. Buna rağmen, Stalin'le sık sık tatile çıkıyordu ve birbirine duygulu notlar gönderiyorlardı. Ne var ki 1936'da Stalin yakın çevresinden tasfiye edilecek ilk kişi olarak, asla herhangi bir resmi muhalefetin üyesi olmamasına rağmen, Yenukidze'yi seçti. Yenukidze 1937'de tutuklandı ve kurşuna dizildi.

Öte yanda, Kavtaradze, 1920'lerden beri her türlü muhalefete katılmıştı. Geçmişte Stalin'in kafasına lamba fırlatmakla kalmamış, önce Mdivani'yi, daha sonra da Troçkistleri desteklemişti. Ancak Stalin onu her defasında korudu, yardımcı oldu ve terfi ettirdi.

1937'de Kavtaradze, Mdivani "komplosu"na katıldığı için (yine) tutuklandı ve Stalin'i öldürmeyi planladığı için ölüm cezasına çarptırıldı. Bütün diğerleri öldürüldü, fakat diktatör ölüm listesinde yer alan isminin karşısına bir çizgi çekerek Kavtaradze'yi esirgedi. 1940'ta Stalin, onu özlediğini hissetti ve aynı gece onu hem serbest bıraktırdı hem de akşam yemeğine davet etti. Gayet neşeli bir gece geçirdiler. Hattâ Stalin, ona takıldı: "Demek beni öldürmek istedin." Birkaç gün sonra Stalin ve Beria, Kavtaradze'nin evinde akşam yemeği yiyorlardı. Ev sahibi, Devlet Basımevi'nin başkanı olmuştu; daha sonra Dışişleri Bakan Yardımcı ve nihayet Romanya Büyükelçisi oldu. Stalin'den uzun yaşadı, 1961'de öldü.

Sergo Ordjonikidze, 1930'larda, Stalin'e meydan okuyacak prestije sahip son Eski Bolşevik idi. Stalin'in adamı olarak 1920-1921'de Kafkasya'yı fethetmiş,

1920'lerde muhalefetin yenilgiye uğratılmasına yardım etmiş ve 1930'lara kadar Beş Yıllık Plan kapsamında ağır sanayi uygulamalarını yönetmişti. Stalin'le ayrılmaz bir ikili halinde yaşıyor, aynı binada kalıyor, birbirlerine keyifli notlar yazıyor ve birlikte tatile çıkıyorlardı. Fakat 1937'de araları bozuldu. Sergo, Kremlin'de intihar etti.

Gene de ilk yoldaşlardan bazıları hayatta kaldı.* Kalinin, 1919'dan 1946'ya, ölümüne kadar devlet başkanı (Yüksek Sovyet Başkanı) olarak hizmet etti. Mareşal Voroşilov, Savunma Bakanı, Terör döneminde korkunç bir suç ortağı, Finlandiya ve Büyük Yurtseverlik Savaşı'nda beceriksiz bir komutan olarak hizmet etti. Stalin, arada bir "İngiliz ajanı" olduğunu ima ederek ona azap çektirdi. Fakat Voroşilov, ustasından daha uzun yaşadı ve 1960'a kadar Sovyet devlet başkanı olarak kaldı.

Meyer Wallach, Maksim Litvinov adını aldı, 1930'larda Dışişleri Halk Komiseri, daha sonra Washington'da Sovyet Büyükelçisi oldu. Stalin'i eleştirirken sözünü sakınmazdı. Stalin onu öldürmek için bir araba kazası planladıysa da, daha sonra bundan vazgeçti. Belki Litvinov'un Londra'da onu dok işçilerinin elinden kurtardığını hatırladı, belki de Litvinov'un uluslararası prestijinden çekindi. Stalin, Viyana'daki ev sahibi Troyanovski'yi de Sovyetler Birliği'nin ilk ABD büyükelçisi yaparak terfi ettirdi. Bütün bunları Litvinov ve Troyanovski'nin özel ortamlarında onu eleştirmelerine rağmen yaptı.

Vişinski, 1918'de Stalin'le bir kez daha karşılaştığında, gayet zekice davranarak ne güvenilmez siyasi geçmişini Stalin'den saklamaya ne de Baylov cezaevinde onun yüzünden yaşadıklarını hatırlatmaya kalkıştı. Sadece resmi ve nazik bir tutumla ona hizmetlerini sundu. Korkuyordu, hattâ dehşet içindeydi. Sevimsiz, kan ve dehşet saçan bir karakter olarak, Sovyet Başsavcısı, 1930'ların gösteri niteliğindeki yargılamalarının ve 1949'daki davaların yıldız engizitörü ve Stalin'in son Dışişleri Bakanı oldu. 1954'te öldü.

* İlk yıllarda Stalin'in gelişmesini sağlayan ve onu koruyan yaşlı Miha Çihakaya, daha sonra Lenin'e ters düştü, 1950'ye kadar Cenevre'de sürgün yaşadı ve onurlu bir Bolşevik olarak yatağında öldü. Gene anlaşılmaz biçimde Maharadze'nin de Terör'den sağ çıkmasına izin verildi. Stalin'in Londra'da oda arkadaşı, Tiflis banka soygununun genç militanlarından Stepan Şaumyan 1918'de Bakü Komünü'nün sert şefi oldu ve burada yaklaşık 15.000 Azeri'nin öldürülmesine nezaret etti. Daha sonra Beyazlar ve İngilizler tarafından devrildi ve efsanevi Yirmi Altı Komiser'den biri olarak kurşuna dizildi. Stalin, Şaumyan'ın oğlu Levan'ı evlat edindi ve onu kendi evinde büyüttü. Stalin'in Sibirya'da oda arkadaşı ve Sovyet Devlet Başkanı Yakov Sverdlov, 1919'da gripten öldü.

Molotov, 1930'dan 1941'e kadar başbakan ve 1939'dan 1949'a kadar dışişleri komiseri olarak hizmet etti. Stalin onu potansiyel ardılı olarak görmeye başladı, fakat 1952'de eski ortağını acımasızca suçladı. Tasfiye edilmek üzere seçilen* Molotov, Stalin'in ölümüyle kurtuldu, ancak ona olan bağlılığını sürdürdü. Tekrar dışişleri bakanı oldu, fakat 1957'de Kruşçev'i devirmeyi başaramadı. Büyükelçi olarak Moğolistan'a sürüldü. Hâlâ rüyalarında Stalin'i görüyordu. 1985'e kadar yaşadı.[10]

Stalin son gününe kadar geçmişini yüceltme ve yaptığı hataları gizleme çabasını sürdürdü. Kişi kültü onun aşırı gururuna hizmet ediyor ve siyasal kudretine katkıda bulunuyordu. Ancak Stalin çalışma arkadaşlarının önünde gayet mütevazı davranmaktan hoşlanırdı. Aslında Stalin, kendi gençliğine düzülen aşırı övgülere değer vermeyecek kadar zeki idi. Gürcü yazar Gamsahurdiya'nın *Lider'in Gençliği* başlıklı kitabını gördüğünde şu notu yazdı: "Sizden Gamsahurdiya'nın yazdığı kitabın Rusça basılmasını önlemenizi istiyorum J. Stalin."

Fedorov'un 1940'ta yayımlanan *Kartvelyan Öyküleri*'ne daha da öfkelendi, yeşil kalemiyle şu notu yazdı: "Yoldaş Pospelov, Fedorov'un benim hakkımda yazdığı kitabı, benim bilgim ve onayım olmadan yayımlamakla aptallık ve nezaketsizlik yaptı. Fedorov'un kitabı hamur haline getirilmeli ve Pospelov cezalandırılmalıdır. Stalin."

Bakü günlerinden eski Bolşevik bir tanıdık, Samoylova, Stalin'in ilk kitap ve makalelerinin hazırlık notlarını müzesinde sergilemek için izin istediğinde, Stalin'den el yazısıyla yazılmış şu notu aldı: "Yaşlılığında bu kadar aptal olabileceğini hiç düşünmemiştim. Milyonlarca baskı yapan bir kitabın elyazmaları senin ne işine yarar? Hepsini yaktım gitti!" Soso, 1905 anılarını derleyen bir kitabı gördüğünde, şu iki sözcüğü yazdı: "Yayımlamayın! Stalin."[11]

Deniz kenarındaki villasında verdiği akşam yemeklerinde, artık yaşlanmakta olan Stalin eski dostlarına, bazıları yatağında hayata veda eden, çoğu zindanlarda kafalarına arkadan sıkılan bir kurşunla ölen geçip gitmiş insanlara dair öyküler anlatırdı.

* Molotov'un Yahudi eşi Polina da Stalin'e çok bağlıydı ve bir komiser yardımcısı olarak çalışıyordu. Fakat katı feminizmi Stalin'i rahatsız ediyordu. Stalin onun Nadya'yla dostluğundan da rahatsızdı. 1939'da onu neredeyse yok etti. Önce onu bir araba kazasında öldürmeyi düşündü, nihayet 1949'da Molotov'u onun tutuklanması yönünde oy kullanmaya zorladı. Bu öykünün tamamı için bk. *Stalin: The Court of the Red Tsar*.

Yaşlılar da ona pek çok şey anlatırlardı. Molotov, "Her yerde rüşvet ve yozlaşma olduğundan yakınırlardı," der. Huruşov'un anlattıklarına bakılırsa, bu yaşlı Gürcülerden biri, "Özellikle hayran olduğu ... Stalin'e, Gürcistan'da gençlerin çok kötü durumda olduklarını anlattı." Stalin öfkelendi ve kendi ülkesinde bir temizlik hareketi başlattı.

Bazıları Gori'de ya da beyaz cüppeler içinde papaz okulu korosunda Soso'yla birlikte şarkı söyleyen yaşlı adamlar, daha sonra hep birlikte şarkı söylemeye başlarlardı. "Gecenin geç saatlerinde Holodnaya Reçka villasından Gürcü şarkıları yükselirdi. Bir zamanlar mükemmel bir şarkıcı olan, güzel sesli ev sahibi de zaman zaman onlara eşlik ederdi..."

Soso yaşlandı, damar sertliği ve unutkanlık başladı. Ancak 5 Mart 1953 günü 74 yaşında ölene kadar, rakipsiz bir siyaset adamı ve paranoid bir megalomanyak olarak, ancak Hitler Almanya'sıyla kıyaslanabilecek ölçüde insani acılar yaratmayı sürdürdü. Yirmi, belki de yirmi beş milyon insanın ölümünden sorumlu olan Stalin, kendisini bir siyaset, askerlik, bilim ve edebiyat dehası, halkın hükümdarı ve bir kızıl Çar olarak tahayyül etti.

Belki de son sözü genç Stalin'e bırakmak gerekir. 1905 yılının ağustos ayında, o sırada 27 yaşında olan Soso, *Proletaryatis Brdzola*'ya yazdığı, az okunan fakat tuhaf biçimde kendi kaderini haber veren bir makalede, çevresi tarafından aynı şekilde ayartılan, kendisini dev aynasında gören bir manyakla dalga geçiyordu. "Gogol'ün öyküsünde yer alan, bir sapıtma halinde kendisini İspanya Kralı olarak tahayyül eden kahramanı gözlerinizin önüne getirin," diyor ve şu sonuca varıyordu: "Kendisini dev aynasında görenlerin kaderi böyle olur."[12]

STALİN'İN İSİMLERİ, TAKMA İSİMLERİ, YAZILARINDA KULLANDIĞI İSİMLER VE LAKAPLARI

Yosif Visariyonoviç
Cugaşvili
Soso
Soselo
Beso
Koba
Petrov
İvanoviç
Koba İvanoviç
Besoşvili
İvan İvanoviç Visariyonoviç
Galiyaşvili
Simon Yvelaya
K. Kato
Gayos Besoviç Nijeradze
Organez Totomyants
Zahar Melikyan
Peter Çijikov
Vasili, Vasilyev, Vasya, Vaska
Tuhaf Osip
Osip Koba
İvanov
Çiçekbozuğu Oska
Kafkasyalı
Sütçü
Çiçekbozuğu
Eşkin (Geza)
Sarsak (Kunkula)
Çopur (Çopura)
David
Papaz
Peder Koba
Giorgi Berjenoşvili
K. Stefin
Iyoşka Koryavyi (Joe Pox)
K. St.
K. Safin
K. Solin
Koba Stalin
Y. Cugaşvili-Stalin
J. V. Stalin

TEŞEKKÜR

Stalin üzerine çalışırken, bütün dünyadaki yayıncılarım dahil pek çok ülke ve kentte, fakat özellikle araştırma öznemin ziyaret ettiği yerlerde pek çok insandan yardım gördüm. Hepsi zaman ayırma ve bilgi verme konusunda olağanüstü cömert davrandı. Bu kitaptaki bütün hataların bana ait olduğunu belirtmek gereksiz.

Öncelikle, Rus tarihinin yazımında, çalışmalarımı denetleyen, geliştiren ve bana daha iyi yazma umudu veren üstatlarıma teşekkür etmem gerekir. Isabel de Madariaga, tarih konusunda benim ilk hocam oldu ve şimdi de öyledir. Kitaplarının hâlâ onun, Büyük Katerina ve Prens Potemkin üzerine ilk kitabıma ilişkin sıkı fakat sevecen denetiminden kaynaklanan ayrıcalığı sergilemektedir.

Bu kitapta, Sovyet tarihçiliğinin iki devinin, Robert Conquest ve Profesör Service'ın nezaket göstererek, hataları saptamak için metni okumaları benim için büyük bir şans olmuştur. Mt Holyoke College Rus ve Avrasya Araştırmaları profesörü, eserini benimle paylaşan, sorularımı yanıtlayan ve büyük bir gayretle metinde düzeltmeler yapan, Gürcistan sosyalizmi konusunda baş otorite Stephen Jones'a çok şey borçluyum. Aberdeen Üniversitesi Arktik Antropoloji okutmanı Dr. David Anderson, kitabımın Sibirya'yla ilgili bölümlerini büyük bir cömertlik ve sabırla düzeltti. Cambridge, Scott Kutup Araştırma Enstitüsü'nde Antropoloji ve Kuzey Rusya Araştırmaları başkanı Dr. Piers Vitebiski, Sibirya antropolojisi konusunda bana tavsiyelerde bulundu ve fotoğraflarından birini kullanmama izin verdi. Rus yazınına, Gürcü kültürüne ve Bolşevik siyasi tarihine ilişkin geniş bilgisinin yanı sıra Gürcistan'daki bağlantılarını da benimle cömertçe paylaşan ve Stalin'in eksiksiz şiirlerinin bizzat yaptığı mükemmel çevirilerinden alıntı yapmama izin veren Profesör Donald Rayfield'e de teşekkür etmem gerekir.

Nezaket göstererek Kafkas dilleri konusunda bana yardımcı olan ve benim için çok değerli Abhazya ilişkilerinden yararlanmamı sağlayan Profesör George Hewitt'e müteşekkirim. Paris'te yaşayan ve hiç karşılaşmamamıza rağmen Kafkasya

tarihine ilişkin ansiklopedik bilgisinden ve Gürcü/Ermeni mülteci ailelerle geniş ilişkilerinden yararlanmamı sağlayan, yaşlı tanıklarla mülâkat yapan ve beni yeni kaynaklara ulaştıran Dr. Claire Mouradian'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Bu kitapta kullanılan yeni malzemenin büyük bölümü Kafkasya'dan sağlanmıştır. Gürcistan Devlet Başkanı ve eşi, Mihail ve Sandra Saakaşvili'ye teşekkür etmem gerekir. Gürcistan Marksizm-Leninizm Dostluk Enstitüsü (GF IML) arşivleri trajik biçimde kendi haline terk edilmiş durumdaydı. Bu kitabın merkezini oluşturan bu kaynaklara ulaşmam ancak başkanın özel izniyle mümkün oldu. Başkanın kıdemli yardımcılarından ve büyük destekçilerinden Natalya Kançeli'ye arşivlere ulaşmamı sağladığı için teşekkür borçluyum. Yaşlı bir dost, modern Gürcistan siyasetinin emektarlarından, aynı zamanda Stalin'in güvendiği kişilerden birinin oğlu Gela Çarkviyani, 1990'larda Kafkasya'da savaş muhabiri olduğum sırada bana yardımcı olmaya başladı; ayrıca bana babasının elyazması anılarını verdi ve Gürcistan'da bana yardımcı olan pek çok kişiyle tanışmamı sağladı. Kendisi de seçkin bir Stalinizm tarihçisi olan yeğeni Nestan Çarkviyani, gayet iyi tanıdığı arşivlerde bana çok yardımcı oldu; yeni kaynaklar ve anılar bulmamı, yeni tanıklarla mülâkat yapmamı sağladı, aynı zamanda metni okudu ve düzeltmeler yaptı. Mükemmel bir tarihçi, yorulmak bilmez bir araştırmacı ve Gürcü metinlerinin titiz çevirmeni Nino Kereselidze'ye de çok şey borçluyum. GF IML arşivlerinin şefi Vazha Ebanoyidze'ye de teşekkür ederim.

Gürcistan'da bana yardım eden daha pek çok kişi oldu: Son siyasi karışıklıklardan sağ salim çıkan bir başka yaşlı dost, Peter Mamradze bana yeni tanıklar buldu ve Gürcistan'daki Stalin folklorunu benimle paylaştı. Dostum Profesör Zakro Megrilişvili de Kavtaradze'nin yayımlanmamış elyazmalarına, üvey babasının anılarına ulaşmama ve Tiflis banka soygunuyla ilgili anlatıma yardımcı oldu. Profesör Nugzar Surgoladze'ye de teşekkürler. Bir diğer dosta, George Tarhan-Muravi'ye, bana gösterdiği yakın dostluk, yaptığım işe gösterdiği ilgi, ilişkilerini, kaynaklara ilişkin geniş bilgisini ve ailesine ilişkin anekdotları aktardığı için teşekkür ederim. Gürcistan televizyon istasyonu Rustavi-2'nin başkanı Nik Tabatadze bana cesaret verdi ve yardımcı oldu; TV yayınlarıyla daha çok tanık ve kaynak bulmamı sağladı. Moskova ile Kudüs arasındaki en iyi kitapçı olan Prospero's Book'da tanıklar/kaynaklar için duyuru yapan Tamara Megrilişvili'ye; Leka Basilyeya'ya; Stalin Müzesi'nin müdürü Gayoz Mahniyaşvili'ye teşekkür ederim.

Acaristan, Batum arşivlerinde çalışan, mükemmel bir Transkafkasya tarihçisi, fakat aynı zamanda Stalin'in Abazya valisi Nestor Lakoba'nın yeğeni olarak kendisi de tarihin bir parçası olan Memed Yihaşvili, yeni kaynaklar ve kitap için büyük önem taşıyan resimler bulmama yardım etti.

Abhazya'da, çalışmalarını ve en önemlisi elindeki kaynakları benimle cömertçe paylaşan önemli Bolşevizm, Abhazya ve Kafkasya tarihçisi Slava Lakoba'ya teşekkür ediyorum. George Hewitt ve Donald Rayfield de, Dr. Rachel Clogg gibi, bu araştırmada bana yardımcı oldular.

Azerbaycan, Bakü'de, bir başka yaşlı dost, gelişen petrol şirketleri ve milyonerler konusunda uzman Fuad Ahundov'a; Azeri Devlet Arşivi (GIA AR ve GA AR) müdürü ve müdür yardımcısı Fikret Aliyev ve Zimma Babayeva'ya; ve Memed Yihaşvili'ye de teşekkür ediyorum.

Berlin ve Bakü'de, elindeki bilgileri benimle cömertçe paylaşan, Bakü ve Kafkasya'da şiddet konularında uzman Profesör Yorg Baberovski'ye; ve Almanca'dan çeviri yapan Alexander Freese'ye teşekkür ederim.

Viyana'da, Majesteleri Prens Karel Schwarzenberg'e, Peter ve Lila Morgan'a ve Georg Hamann'a teşekkürler. Lisa Train, Stalin'in kaldığı daireyi ziyaret etti ve çok güzel fotoğraflar çekti. Finlandiya'da Tampere araştırmasında bana yardımcı olan editörüm Aleksi Siltala'ya; Vuokko Tarpila'ya; yazar Aarno Laitinen'e; ve Lenin, Stalin ve Finlandiya konusunda Finlandiyalı uzman Antti Kujola'ya teşekkür ederim. İsveç'te Per Faustino'ya ve Norstedts/Prisma'daki bütün editörlerime, *Dagens Nyheter*'den Martin Stugart'a, araştırmacı Jenny Lankjaer'e, Karen Altenberg'e, Per Mogren'e teşekkür ederim. Hollanda'da iki seçkin Stalin araştırmacısına, Erik van Ree ve Marc Jansen'e yaptıkları araştırmaları benimle paylaştıkları için teşekkür ederim. Polonya, Harkov'da film yapımcısı (BBC) Wanda Koscia ve arkadaşı Marta Szostkiewicz'e yardımlarından ötürü teşekkürler.

Rusya'da Stalin tarihçilerinin duayeni, Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nin (GARF) kıdemli araştırmacısı Oleg Hlevniyuk'un ve Moskova'daki Rus Devlet Üniversitesi Beşeri Bilimler Bölümü'nde Erken ve Erken-Modern Rusya Tarihi Profesörü Aleksander Kamenski'nin, sergiledikleri cömertlik, yaptıkları yardım, teşvik ve sahip oldukları bilgi olmasaydı Stalin konusunda yazdığım iki kitap gerçekleşemezdi. Her iki Stalin kitabım için gerekli olan temel Rus kaynağı, Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi'ndeki (RGASPI) Başkanlık Arşivi'dir. Arşiv Müdürü Dr. Kirill M. Anderson'a, Müdür Yardımcısı Dr. Oleg V. Naumov'a, Sta-

lin belgeleri/elyazmaları bölümünün başkanı ve konunun uzmanı Larisa A. Rogovaya'ya olan minnetim sonsuzdur. Fakat en çok, bu ve önceki kitaplarda bana yardımcı olan, Moskova Üniversitesi Onsekizinci Yüzyıl Tarihi bölümünün seçkin okutmanlarından Dr. Galina Babkova'ya teşekkür borçluyum.

Rusya'da bana yardımcı olan kişileri burada anmak isterim: Yayıncı ve siyasetçi Anatoli Çerekmasov ve Zoya Belyakova (St. Petersburg), Dimitri Yakuşin, Eduard Radzinski, Roy ve Jores Medvedev, Boris İlizarov, Arkadi Vaksberg, Larissa Vasilyeva, Maşa Slonim, Dimitri Hankin, Anastasya Webster, Tom Wilson, David Campbell, Marc ve Rachel Polonski ve Dr. Luba Vinogradova. Smolni Enstitüsü Müzesi'nin müdürüne ve Petersburg'daki Alliluyev Müzesi'nden Svetlana Osipova'ya teşekkür ediyorum. Açinsk'teki Bölge Müzesi'nin müdürüne; Vologda'da VOANPI (Vologda Bölgesi Modern Tarih Arşivi) ve GAVO (Vologda Bölgesi Devlet Arşivi) müdürlerine teşekkür ediyorum.

Amerika'da UCLA'dan Profesör J. Arch Getty'e, Yejov dosyasını benimle paylaştığı; Profesör Ron Suny'e, Georgetown'dan Dr. Charles King'e ve Roman Brackman'a özgün kaynakları benimle cömertçe paylaştıkları için teşekkür ederim. Prens David Çavçavadze ve Prenses Marusya Train Klebnikov ve eşine; bana büyük cesaret veren ve artık hayatta olmayan, kendisini çok özlediğim Paul Klebnikov'a; Prens ve Prenses Konstantin ve Ann Sidamon-Eristoff'a müteşekkirim.

California, Stanford'da, Carol A. Leadenham ve Irina Zaytseva'ya, Ohrana ve Boris Nikoyaveski arşivleri konusunda bana yardımcı oldukları için teşekkür ederim. Ayrıca, İsrail'de Alex Doran ve Dr. Boris Orlov'a; Paris'te Dr. George Mamoulia'ya teşekkür ediyorum.

Mülâkat yaptığım kişiler içinde beni belki de en çok heyecanlandıran, Stalin'in eşinin akrabası ve onun 1907'de ölümünü hâlâ hatırlayan, 109 yaşındaki Maryam Svanidze oldu. Verdikleri mülâkat, anıları ve aile öyküleri için, Sandra Roelofs Saakaşvili'ye (kitabında kocasının ailesinin Stalin'i nasıl sakladığını anlatır), Eteri Ordjonikidze'ye (Sergo'nun kızı), General Artem Sergeev'e (Stalin'in evlatlığı), Galina Cugaşvili'ye (Stalin'in torunu), Stalin'in yeğenleri Leonid Redens, Kira Alliluyev ve Vladimir Alliluyev'e (Redens), General Stepan Mikoyan'a (Anastas'ın oğlu) ve kızı Aşken Mikoyan'a, Stalin'in damadı Yuri Jdanov'a (Andrey'in oğlu), İzolda Mdivani'ye (Budu'nun oğlunun dul eşi), Susanna Toroşelidze (Malakya ve Minadora'nın kızları), Zakro Megrilişvili'ye (Şalva Nutsubidze'nin üvey oğlu), Martha Peşkova'ya (Beria'nın gelini ve Gorki'nin torunu), Vyaçeslav

Nikonov'a (Molotov'un torunu ve biyografi yazarı), merhum Maya Kavtaradze'ye (Sergey Kavtaradze'nin kızı), merhum Oleg Troyanovski'ye (Aleksander'in oğlu), Katevan Gelovani'ye (Svanidzeler'in kuzeni), Memed Yikaşvili'ye (Nestor Lakoba'nın yeğeni), Redyeb Yordanya'ya (Noe'nin oğlu), Tanya Litvinova'ya (Maksim'in kızı), Guram Ratişvili'ye (Saşa Egnataşvili'nin torunu), Giya Tarhan-Mouravi'ye, Tina Egnataşvili'ye, Vayha Okuyava'ya, Şalva Gaçeçiladze'ye (Peder Ksiane'nin torunu), Serge Çaverdyan'a (Shaverdian), Thamaz Naskidaçvili, Irakli de Davriçevi, Aleksander de Davriçevi ve Annick Davriçaçvili'ye (Yosif "Soso" Davriçevi'nin iki torunu ve torununun eşi) ve Hulian Z. Starosteck'e teşekkür ediyorum.

İngiltere'de, Marx Memorial Library'nin (www.marx-memorial-library.org) müdürü ve Londra'daki Lenin hakkında gerçek bir uzman olan Dr. John Callow, 1907 ve Stalin'in Galler turizmi konusunda bana çok yardımcı oldu. Gene bu konularda, Yeni Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri Andy Brooks, Sosyalist Tarih Derneği'nden Francis King, Tony Atienza, Paul Barratt ve *Western Mail*'den Duncan Higgitt'den de yardım gördüm.

İngiltere ve Fransa'da, Sir Evelyn de Rothschild, Rothschild arşivlerini kullanmamı sağladı ve bu arşivlerde Melanie Asprey benim için Stalin'in bağlantılarını araştırdı. Her ikisine de teşekkür ediyorum.

Çeşitli konulardaki yardımlarından ötürü, Andrew Roberts'e, Ronald Harwood'a, *Sunday Times*'ın editörü John Witherow'a, *Sunday Times*'ın resim editörü Ray Wells'e, Miklos Kun'a, Len Blavatnik'e, Clare ve Raymond (Vikont) Asquith'e, John ve Victoria Hyman'e, David King'e, Özel Şube'de yaptığı araştırmalardan ötürü Andrew Cook'a, Rair ve Tatyana Simonyan'a, Geoffrey Elliott'a, Çarlık Rusyası ve Stalinist Rusya'da cinsellik ve suç konusunda uzman Dr. Dan Healey'e, Rosamond Richardson'a, Kamenev konusunda Dr. Catherine Merridale'ye, Mark Franchetti'ye, Sergey Degtiarev-Foster'e, Nata Galogre'ye, Jon Halliday'e, Ingaborga Dapkunaite'ye, Laurence Kelly'e, Leydi Alexandra Gordon-Lennox'a, David Stewart-Hewitt'e, Lord Bruce Dundas'a, Saygıdeğer Olga Polizzi'ye, Antony Beevor'a, Majestelerinin ilk Gürcistan Büyükelçisi Stephan Nash'e, Andrew Meier'e, Majestelerinin Gürcistan Büyükelçisi Donald Maclaren ve eşi Maida'ya, iyi düşünebilmemi sağlayan eğitmenim Stewart Taylor'a (www.bodyarchitecture.co.uk) teşekkür ediyorum. Destek ve teşvikleri için, Charles ve Patty Palmer-Tomkinson'a da teşekkürler.

Rusça öğretmenim Galina Oleksiuk'a özellikle müteşekkirim.

İngilizce editörüm, bütün tarih kitaplarımı içtenlikle ve zekice yayına hazırlayan Weidenfeld&Nicolson'dan Ion Trewin'e ve yardımcıları Anna Hervé ve Bea Hemming'e; yayın yönetmeni Alan Samson'a; yazım denetmenlerinin parlak kralı Peter James'e; indeksi hazırlayan Douglas Matthews'e ve haritaları hazırlayan David Hoxley'e teşekkür ederim. Karton kapaklı baskının editörü Phoenix'ten Susan Lamb'a da teşekkürler. New York'taki Amerikalı editörüm, eşsiz Sonny Mehta'ya ve Alfred A. Knopf'dan meslektaşı Jonathan Segal'e teşekkür ediyorum.

Ajansım Georgina Capel of Capel & Land sürekli çalışmalarını ve yarattığı büyük etkiyi sürdürüyor. Lord ve Leydi Weidenfeld ve Anthony Cheetham'a, gösterdikleri bilgelikten ve yıllardır süren destek ve dostluklarından ötürü özel olarak teşekkür ediyorum.

Anne ve babama, Dr. Stephen ve April Sebag-Montefiore'ye, ilk olarak Stalin'e ilişkin yaptıkları ince tıbbi ve psikolojik çözümlemeler için; ikinci olarak da, makul (acımasız olsa da) tavsiyeleri ve kurgu yetenekleri için; ve nihayet, benim için harika birer dost ve herkesin arzulayabileceği türden şefkat dolu oldukları için teşekkür etmem gerekir.

Bu kitap oğlum Saşa'ya ithaf edilmiştir; fakat burada hayatımın öteki parlak ışığı, kızım Lily'i de anmam gerekir. Her ikisi de, söylerken biraz utanıyorum, daha oyuncaklarını doğru dürüst tanımadan Stalin'in portresini tanıyabiliyorlardı. Çocuklarmın sevgili dadısı Hayne Roe, evde çalışmayı bir zevk haline getirdi.

Sevgili eşim Santa, parlak ve büyüleyici Büyük Katerina ve Prens Potemkin'le yaşadığımız romantik dörtlü ilişkiden hoşlandı, fakat Stalin'in evliliğimizin içinde kana bulanmış varlığıyla boy göstermesine sadece katlanmaya çalıştı. Sonunda biz de kendi Stalinsizleştirme dönemimize girdik. Bana her zaman destek olduğu, sabır gösterdiği, hep yaratıcı, neşeli ve sevgi dolu olduğu için, Santa'ya teşekkür ediyorum.

KAYNAKLAR ÜZERİNE BİR NOT

Bu kitap, arşiv araştırmalarını, esas olarak Komünist Partisi Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün Stalin arşivlerini; Rusya, Moskova'daki RGASPI, Gürcistan Cumhuriyeti, Tiflis'teki GF IML arşivlerini; ayrıca, Moskova'daki GARF Devlet Arşivi'ni, Gori'deki Stalin Müzesi arşivini, Batum'daki arşivleri, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Bakü Devlet Arşivi'ni ve her ikisi de California, Stanford Üniversitesi'nde bulunan, Nikolayevski arşivi ile Ohrana Paris Bürosu arşivlerini temel almaktadır.

Genellikle yayımlanmamış ya da kısmen yayımlanmış ve daha önce tarihçiler tarafından nadiren kullanılan yeni kaynaklara ulaşabildiğim için kendimi çok şanslı sayıyorum. Arşiv kaynakları, sözlü tarihten daha güvenilirdir; fakat onların da, kuşkusuz, kendine özgü tehlikeleri vardır ve dikkatle çözümlenmeleri gerekir. Fakat anti-Stalinist tarihlerin genellikle güvenilmez olduğu anlaşılmaktadır.

Örnek vermek gerekirse, bu kitapta kullanılan arşivlerin çoğu, 1920'lerden 1950'lere kadar, Stalin'in iktidara yükselme, kişilik kültü ve Terör dönemleri sırasında resmi parti tarihçileri tarafından kaydedildi. 1930'larda yapılan kayıtlar muhtemelen Stalin'in korkunç Transkafkasya Birinci Sekreteri Lavrenti Beria'nın gözetimi altındaki *aparatçik*ler tarafından Gürcistan'da oluşturuldu. Dolayısıyla bunların Stalin'i olduğundan iyi göstermek için yapılan muazzam bir baskı altında kayıt altına alındığı unutulmamalıdır. Tanıkların bize gerçekte ne söylediklerini anlamak için dönemin koşullarının farkında olmak ve Bolşevik dilini anlamaya çalışmak gerekir.

1937'deki Terör'den önce yapılan kayıtlar, Stalin konusunda şaşılacak derecede dürüst, patavatsız ya da aşağılayıcıdır. Resmi bir anıda Stalin hakkında anlatılan aşağılayıcı bir öykü nerdeyse kesinlikle doğrudur. Tanıkların çoğu öylesine saf ya da dürüsttüler ki, anıları o dönemde ya kullanılamadı ya da sadece küçük bölümleri kullanılabildi. Bu türden anılar imha edilmedi, arşivlerde saklı tutuldu. Pek çoğu, gözden geçirildi, kopyalandı ve Stalin'in Moskova arşivine gönderildi. Bu yüzden versiyonlar arasında fark vardır. Fakat orijinal belgeler yerel arşivlerde genellikle muhafaza edilmektedir.

Kitap hazırlanırken, farklı zamanlarda pek çok tanıkla mülâkat yapıldı. Zaman zaman aynı tanığın önemli farklılıklar taşıyan üç ayrı versiyonuna sahip olduk. Bazı tanık-

lar, nezaketle olsa da, eleştirilerini ortaya koydular: bildiğim kadarıyla şimdiye kadar bütünüyle yayımlanmayan (Alyoşa'nın eşi Marya Svanidze'nin, sadece 1930'ları kapsayan günlükleri dışında) Svanidze anıları, o sırada Stalin diktatör, kendileri de onun yakın çevresi içinde olmalarına rağmen, şaşırtıcı biçimde eleştirildir.

Hainlerin öldürülmesi ve banka soygunları hakkında küçük bir bilgi: Stalin bu ayrıntıları örtbas etme eğilimindeydi. 1918'de Yuli Martov'dan bu ayrıntıların yayımlanmasını durdurmasını istedi ve iktidara geldiğinde bu türden bilgileri örtbas etmeye devam etti. Ancak, resmi düzeyde çıkarılan engellere rağmen, bütün anılarda Stalin'in hayatına ilişkin, ilk dönemlerde bizzat gerçekleştirdiği "kara faaliyet"in önemini onaylayan ayrıntılar buluyoruz. Stalin bir haini açığa çıkardığında, anılar genellikle öldürme emrini kimin verdiğini belirtmeksizin, hainin öldürüldüğünü belirtmektedir. Fakat emrin Stalin'le ilişkili olduğu açıktır. Aynısı, kundakçılık vakaları için de geçerlidir.

Pek çok sıradan insan, özellikle Stalin'in kız arkadaşlarını, ondan çocuk sahibi oldukları halde liderle kişisel ilişkilerini açıkça ortaya koymayan kadınların kimliğini bilinçsizce açığa vuruyordu.

Çocukluk, sürgün, devrimci çalışmalar ve banka soygunlarına ilişkin öykülerin çoğunun tarihçiler için yararlı olacağını umuyorum. Keke'nin anıları özellikle aydınlatıcıdır. Stalin'in bu anılardan nefret ettiği anlaşılmaktadır. Bildiğim kadarıyla bu anıların kopyası Moskova'ya gönderilmedi ve bunlar Rusça ya da İngilizce yayımlanmadı. Bu anıların kayıt altına alınması hakkında Stalin'e asla bilgi verilmediğini tahmin ediyorum. Fakat bu anıların dışında, genç Stalin hakkında bize çok şey anlatan zengin bir malzeme de vardır.

Gürcistan'da, özel aile arşivlerinde yer alan pek çok yayımlanmamış anıyı gün yüzüne çıkarmayı başardım. Gene, özellikle büyük ve ünlü adamla yakın ilişki iddiasında bulunanların övünmelerine karşı olağan kuralların uygulanmış olması gerekir. Fakat bu anıların bazıları, doğrudan bir gözdağı olmaksızın gizlice yazıldı. Minadora Ordjonikidze Toroşelidze anıları bu bakımdan bir örnek oluşturmaktadır. Ancak Minadora 1937'de kocasıyla birlikte tutuklandı, kocası kurşuna dizildi, kendisi salıverildi. Bunun üzerine elyazması anılarından altmış sayfayı çıkardı.

Gürcistan'da ve kısmen de Rusya'da sayıları azalan tanıklarla mülâkat yapmak hâlâ mümkündür. Tiflis'teki yaşlılarevinde Stalin'in karısı Kato'nun 109 yaşındaki akrabası Maryam Svanidze'yle mülâkat yaptım. Anıları çok yararlı olan Ketevan Gelovani'yle de konuştum. Aynı şekilde, Stalin'in torunu Galina "Gulya" Cugaşvili, diğerleri arasında Ordjonikidze ve Litvinov'un kızları gibi, yapboz bulmacasının bazı parçalarının yerleştirilmesine katkıda bulundu. En yararlı tanık, General Saşa Egnataşvili'nin hoşsohbet torunu Guram Ratişvili oldu ve Stalin hakkında şimdiye dek yazılan her tarih kitabında (benimki dahil) görülen aile tarihiyle ilgili boşlukların nihayet doldurulmasını sağladı.

Özellikle 1920'lerden itibaren Stalin'in denetleyemediği pek çok yayımlanmamış anı da vardır. Örnek vermek gerekirse, Kote Çintsadze'nin anıları oldukça rahatsız edicidir. Sınırlı ve temkinli olmakla birlikte bu anılar, kahramanlığının siyasi ve ideolojik meşruluğunu Lenin'i izlemek için var gücüyle kanıtlamaya çalıştığı bir dönemde Stalin'in öldürme ve banka soygunları için emirler verdiğini açığa çıkardı. Stalin, 1929'dan sonra Beria'yla birlikte mutlak iktidarı ele geçirdiğinde, Çintsadze'nin anılarının pek çok kopyasını kâğıt hamuru haline getirmeyi başardı. Bir diğer örnek, Stalin'in 1917'deki yardımcısı Pestkovski'nin anılarıdır. Anıların Stalin hakkında gayet saygısız olan birinci baskısı 1922'de yapıldı, ancak kitap 1930'da yeniden basıldığında temizlenmişti. Aynı durum Yenukidze, Maharadze, Şotman ve diğer pek çokları için de geçerlidir.

Fakat resmi kült yazınının faydalı yanları da vardır. Lakoba'nın, Batum gösterisi ve Stalin'in okul günlerine ilişkin derlemesi, Smirba kitabı ve Beria'nın "tarih" kitabı, yalanlar ve abartmalarla dolu propaganda kitaplarıdır, ancak bazı parçalar özellikle seçilmiş olmakla birlikte doğrudur. Bu kitaplardaki bilgileri özgün belgelerle karşılaştırmaya çalıştım.

İremaşvili, Nikolayevski, Vulih, Uratadze, Vereşçak, Arsenidze ve diğer pek çoklarının sürgünde oluşturdukları Stalin karşıtı yazını incelerken de dikkatli olmak gerekir. Troçki ve Suhanov, Batı'daki Stalin tarihlerinde ağır basan iki kişidir. İkisi de Stalin karşıtıydı ve yazdıklarının doğru olduğu düşünüldü. Fakat günümüzde, daha titiz bir çözümleme, bu anıların hatalar ve önyargılı tahminler içerdiğini ortaya koyar. Bu hataları açığa çıkarabiliyor ve önyargılı tahminleri değerlendirebiliyoruz. Bununla birlikte her iki kaynak da yararlıdır.

Yosif Davriçevi, Hariton Çaviçvili ve David Sagiraşvili gibi Stalin'i gayet iyi tanıyan kişilerin sürgünde oluşturdukları pek bilinmeyen kaynaklara ulaşabildiğim için kendimi şanslı sayıyorum. Bu kişiler arkalarında, önyargılı, yer yer güvenilmez, fakat değerli kaynaklar bıraktılar. Stalin karşıtı olmalarına rağmen üçünün de tarafsız olmaya çalıştığı hissedilir. Bazıları Bolşevikler tarafından yayımlanan Ohrana-jandarma dosyaları, arşivlerde yer alan yayımlanmamış bazı belgeler ve Stanford'da bulunan Paris bürosu belgeleri, çok değerli olmakla birlikte, kişilerin güvenilmez izleme ve istihbarat faaliyetlerine dayanan bu kaynaklar çoğu kez bütünüyle yanlıştır.

Bazı anılar ve biyografiler tahminlerin ötesinde bir değer taşır. John Reed'in *Dünyayı Sarsan On Gün*'ü, Bolşevik efsaneye büyük bir sempatiyle bağlı olmasına ve o sırada parti içinde olup bitenlere ilişkin yeterli bilgi içermemesine rağmen, muhteşem bir röportaj örneğidir. David Sagiraşvili'nin günlükleri için de aynı şey söylenebilir. En erken Stalin biyografileri bilgi bakımından genellikle şaşırtıcı biçimde zengindir: Boris Souvarine, aktörlerin çoğunu bizzat tanıyordu ve sürgündeki tanıklara ulaşmıştı. Daha şaşırtıcı bir örnek, kolayca tahmin edilebilecek nedenlerden ötürü ihtiyatla kullanılmasına rağmen,

Esad Bey'in ilk gerçek Stalin biyografisi olan, *Stalin: Career of a Fanatic* başlıklı kitabıdır.

Kruşçev, Molotov, Mikoyan, Yuri Jdanov (yeni yayımlandı) ve diğerlerinin anıları da, belirli kayıtlarla, yararlı kaynaklardır.

Pek çok yayımlanmış eseri geniş çapta ve ayrıntılı biçimde kullandım ve kaynak belirtme konusunda titiz olmaya çalıştım. Ancak bazı kitaplar o kadar önemlidir ki, onları kitap boyunca kullandığım temel kaynaklar olarak listelemek isterim: Aleksander Ostrovski'nin *Kto stoyal za spinoi Stalina?* başlıklı kitabı, Stalin'in Ohrana ve büyük şirketlerle ilişkisi konusunda en iyi bilimsel çalışmadır ve muhtemelen herhangi bir değişikliğe uğratılmamıştır; Stephen Jones'un *Socialism in Georgian Colors* başlıklı kitabı, temel kaynak olarak mükemmeldir; Profesör Ronald Suny'nin *Journayman for the Revolution*'ı ve *Beyond Pyscohistory*'si birer başyapıttır; Miklos Kun'un, *Stalin: An Unknown Portrait* başlıklı kitabı, Stalin üzerine yazdığım iki kitapla örtüşmektedir ve gerek araştırma gerekse kavrayış bakımından çok başarılıdır; Robert Conquest'in *Great Teror* ve *Stalin: Breaker of Nations* başlıklı kitapları, günümüzde Stalin'i tanımlamaya devam eden ufuk açıcı çalışmalardır; Boris Ilizarov'un *Tainaya zhizn Stalina*'sı yazarın dikkate değer arşiv keşifleriyle doludur; Stalin'in şiirleri konusunda bütünüyle Donald Rayfield'in yetkin eleştiri ve çevirilerine bağlı kaldım; gizli polis konusunda Jonathan W. Daly'nin *Autocracy under Siege: Security Police and Opposition in Russia 1866-1905* ve *The Watchful State: Security Police and Opposition in Russia 1906-17* başlıklı mükemmel çalışmalarından yararlandım; Anna Geifman'ın mükemmel sunumu, *Russia under the Last Tsar: Opposition and Subversion 1894-1917*, devrimcinin farklı psikolojisini açıklarken, aynı yazarın *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia 1894-1917* başlıklı kitabı, şiddet konusunda temel başvuru kaynağım oldu; Robert Service'ın Lenin ve Stalin üzerine yeni biyografileri tumturaklı olmakla birlikte okunmaya değer; Bakü üzerine, Jorg Baberowski'nin çığır açan, önemli *Der Feind ist überall: Stalinismus im Kaukasus* başlıklı kitabı Kafkasya'nın şiddet kültürünü açıklayan tek eserdir. Devrim konusunda şu kaynaklardan yararlandım: Abraham Ascher'in hayranlık uyandıran *1905*'i; Orlando Figes'in muhteşem *A People's Tragedy*'si; Richard Pipes'ın, aralarında *The Russian Revolution*, *The Degaev Affair* ve *The Unknown Lenin* başlıklı kitaplarının bulunduğu çok sayıda önemli eseri; ve Alexander Rabinowitch'in mükemmel kitabı, *The Bolsheviks Come to Power*.

ÖNSÖZ [syf. 19-24]

1. Tarihçiler şu kaynaklara başvurabilirler: A. Mgeladze, *Stalin kakim ya ego znal* (bundan sonra Mgeladze), s. 240-1. RGASPI 558.11.787.2. Stalin'den, bu kitabın yasaklaması için, Jdanov ve Pospelov'a, 24 Eylül 1940 – Bütün çocuklar birbirine benzer: E. Radzinski, *Stalin*, s. 11. Bütün çocukluklar aynıdır, bunu yakın: D. Volkogonov, Stalin: *Triumph and Tragedy*, s. 241. Boris Ilizarov, *Tainaya zhizn Stalina* (bundan sonra Ilizarov), s. 99.

GİRİŞ: BANKA SOYGUNU [syf. 31-44]

1. Giriş bölümünde Tiflis'te yapılan kamulaştırmaya ilişkin değerlendirme bu notta listelenen pek çok kaynağa dayanmaktadır. Aleksandra Darahvelidze-Margvelaşvili'nin kendisinin ve diğerlerinin rolü: GF IML 8.2.2.64, Aleksandra Darahvelidze-Margvelashvili, kayıt, 21 Şubat 1959. Stalin'in rolü ve korkakça davranan yoldaşlar konusunda: GF IML 8.2.1-26 Baçuya Kupriyaşvili. Kote Çintsadze, *Rogor vibrdzolot proletariatis diktaturistvis: chemi mogonebani* (bundan sonra Çintsadze), s. 40-9. GF IML 8.5.384.3-10. Kamo'nun otobiyografik notları; GF IML 8.5.380.5-6; Kişisel Dosya ve Kamo'nun öldüğü gün doldurduğu Soru Formu. GF IML 8.2.1.50.239-55 D. A. Hutulaşvili (Kamo'nun kız kardeşi). Çete; Eliso'nun saklanması; Örgütün şefi olarak Stalin: Archives of the Hoover Institution of War, Revolution and Peace, Stanford (bundan sonra Stanford), Boris Nikolayevsky Collection (bundan sonra Nikolayevski) kutu 207, dosya 207 10, Tatiana Vulih'den mektup; dosya 207-11. Tiflis Komitesi 'nin soygunu onaylaması: Rajden Arsenidze, mülâkatlar no 1-3, 103-4, Nikolayevski, kutu 667, dizi 279, dosya 4-5, Inter-University Project on History of Menshevik Movement.

   Ohrana soruşturması/Kafkasya'da soygun yapılacağı kuşkuları; 14 ve 18 Ocak 1908: Stanford, Paris Ohrana arşivleri, kutu 209, dosya XXB, kuşkularla ilgili iki mektup, 13 Şubat 1907. Kamo'nun tutuklanması ve tam biyografisi, 31 Ekim/13 Kasım ve 27/14 Kasım 1908; ve 14 Kasım/21 Ekim 1907; Tiflis'teki zanlı –Yosif/Soso Davriçevi: Stanford, Ohrana, kutu 209, dosya XXB.1

   Silvester Yibladze'nin yaptığı soruşturma ve kamulaştırılan para konusunda Menşeviklerle yaşanan kavgalar konusunda, R. Arsenidze'den Boris Nikolayevski'ye mektup: Nikolaevsky, kutu 472, dosya 2.

   Grigory Uratadze, *Vospominaniya* (bundan sonra Uratadze), s. 163-6 –Bolşevik merkezin baş finansörü Stalin soygunlara bizzat katılmadı; kamulaştırılan paranın Şaumyan'a aktarılması konusunda s. 71-2.

   Kamo'nun rolü hakkında: I. M. Dubinskiy-Muhadze, *Kamo*, s. 71-84; David Shub, "Kamo". Jandarma raporunda Stalin hakkında, R. Imnayşvili, *Kamo*, kısım 1, s. 52-5; kamulaştırma, s. 59; Arsen Karsidze'nin Kamo'ya ihaneti, s. 34. Kamo'nun eşine anlattıklarına göre kamulaştırma değerlendirmesi: S. F. Medvedeva-Ter-Petrossian, "Tovariş Kamo". Jacques Baynac, *Kamo*, s. 90-100. Anna Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 112-16, 212 ve 299, Kamo'nun Stalin'in emriyle işlediği cinayetler dahil. Kamo'nun ve eylemcilerin psikolojisi konusunda: "Giriş", Anna Geifman (der), *Russia under the Last Tsar* içinde, s. 1-14. Jonathan Daly, *The Watchful State*, s. 67. Radzinsky, *Stalin*, s. 61. Robert C. Williams, *The Older Bolsheviks* (bundan sonra Williams), s. 113-15.

Güzel kızlar, Stalin'in demir disiplini: Khariton Shavishvili, *Patrie, prison, exil*, s. 145. Menşeviklerin saldırısı altında Stalin: Khariton Shavishvili, *Révolutionnaires russes á Genève en 1908*, Londra'da Stalin ve Şaumyan, kamulaştırma izni, sabah toplantısı, ganimetin bölüşülmesi: G. S. Akopyan, *Stepan Şaumyan*, s. 44, 64. Vahtang Guruli, *Svodnaya Gruzia*, no. 152 (225) 24 Eylül 1994, s. 4: SR teorisi ve aynı zamanda Şorapani polis şefi yardımcısının kızının Kamo'ya eşlik etmesi. Ohrana muhbirinin Tiflis'teki kamulaştırmayı SR'lerin gerçekleştirdiklerine ve paranın Kamo tarafından çalındığına ilişkin raporları üzerine, Tiflis Ohrana ajanları "N" ve "Bolşaya", 2 Temmuz ve 15 Temmuz 1907: Vahtang Guruli, *Josef Stalin Materials for the Biography*, s. 9-11, Central Georgian State Historical Archive, 95.1.82.15, 21, 23.

Lenin ve Krasin'in kurdukları "Teknik Grup", bombalar ve para: L. B. Krasin, "Bolshevistskaya partiianaya tekhnika", s. 8-13.

Lenin ve Krasin, Menşevik saldırı altında para sağlamaya çalışırlar: Boris Nikolaevskiy, "Bolshevistskaya Tsentre", *Rodina*, no. 2, 1992, s. 33-35 ve no.5, s. 25-31. Polisin kızıyla trende Kamo: Baron Bibineyşvili, *Za chetvet veka* (bundan sonra Bibineyşvili), s. 92-4.

Stalin ve diğer yoldaşlar için çalışan gençlere ilişkin S. Çaçanidze'nin anıları: GF IML 8.1.2.4. Anarşistlerle ortak eylemler ve cinayetler; kamulaştırma sırasında yapılan tutuklamadan söz edilmemesi: Çintsadze, s. 111. Kamo'nun Davriçevi'ye Stalin'in sorumlu olduğunu söylemesi, Stalin'in silahlı soygun dönemini başlatması, Gori bağlantısı, Kamo Stalin için adam öldürür: Josef Davrichewy, *Ah! Ce qu'on rigolait bien avec mon copain Staline* (bundan sonra Davriçevi), s. 237-9, 174-7, 188-9. Tiflis'te hazırlıklar yapan Stalin, 17 Haziran'da Bakü'de, L. D. Troçki'den alıntı, damdaki Stalin, G. Besedovski, Kafkas Bölge Komitesi'nden atılması, fakat Lenin ve MK tarafından desteklenmesi: Aleksander Ostrovskiy, *Kto stoyal za spinoi Stalina?* (bundan sonra Ostrovski), s. 259-62. Banka/posta arabası soygununa katılan bir diğer kişi, G. Kasradze'nin Kamo'yla tanışması ve Kasradze'nin daha sonra N. Yordanya tarafından sorgulanması ve Stalin yüzünden kamulaştırmaya katıldığını kabul etmesi: GF IML 8.2.1.22.

Erivan Meydanı'nda yaşanan olay: Roy Stanley De Lon, *Stalin and Social Democracy, 1905-1922: the Political Diaries of David A. Sagirashvili* (bundan sonra Sagiraşvili), s. 183-6. Kamo ve Kote hakkında Kandid Çarkviyani, "Anılar", s. 15. Robert Service, *Stalin*, s. 163. Temmuz ayının tamamını daça'da Lenin'le birlikte geçiren Kamo hakkında Ohrana: Edward Ellis Smith, *The Young Stalin* (bundan sonra Smith), s. 200-6. *Boris Souvarine*, Staline, s. 96-100. Miklos Kun, *Stalin: An Unknown Portrait* (bundan sonra Kun), s. 73-5.

Tiflis hakkında: Stephen F. Jones, *Socialism in Georgian Colors* (bundan sonra Jones), s. 160-7. Rajden Arsenidze, "Iz vospominaniya o Staline" (bundan sonra Arse-

nidze). Boris Bajanov, *Stalin*, s. 107. A. V. Baikaloff, *I Knew Stalin*, s. 20. İşçilerin öğretmeni olarak bilinen ve daima aygıtın içinde yer aldığını söyleyen Cugaşvili'nin tutuklanması: GMIKA 116, Kutaysi Eyaleti Jandarma Şefi'nin Polis Şubesi'ne Raporu, 9 Nisan 1902. *Armenian Review*, no. 2 (3), 7 Eylül 1949, s. 114. Martov'un iftira davası: RGASPI 558.2.42. Kun, s. 81-84; *Pravda*, 1 Nisan 1918; *Vperod*, 31 Mart 1918. Stalin'in rolü: Voznesenski'nin 20 Eylül 1907 ve 10 Haziran 1908'de ve Yoldaş Koba'nın (Y. Stalin) 19 Mart 1908'de yapılan sorgularının tutanakları: RGASPI 332.1.53: 15(2) O2. 23 (10) 1905-1910 TSL, Tiflis kamulaştırmasını Soruşturmak için Örgütlenen Komite. Banka soygunu konusunda Stalin: GDSM 87.1955-368.11-13, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze: Kamo'nun kılıcı. İçerideki öteki adam: GF IML 8.2.1.54.214-15 Kote Çarkviyani. Anılarını 1936'da yazan Çarkviyani, rahibin oğlu Kote Çarkviyani'nin kayınbiraderi Gigo Kasradze'yi nasıl hazırladıklarını anlatır. Uluslararası gazeteler: *Moskovskie Vedomosti* 14, 15, 16, 17, 21 Haziran 1907. *Isari*, 14 Temmuz 1907. *Le Temps*, 27 Haziran 1907. *Daily Mirror*, 27 ve 29 Haziran 1907. *The Times*, 27 ve 29 Haziran 1907.

2. Berlin: Ostrovski, s. 256-9.I.V. Stalin, *Soçineniya*, 13:122, Stalin'den Ludwig'e; ayrıca Smith, s. 198-9. Troçki, *Stalin*, s. 96-107.
3. Arsenidze, s. 220 –Stalin'in peşinden giden gençler. GF IML 8.5.384-3-10. Kamo'nun otobiyografik notları. Kamo'nun kız kardeşi Yavariya Kutulaşvili tarafından Stalin'in çekiciliği üzerine: Kun, s. 75. Kamo'nun yüzü: Sergey Alliluyev ve Anna Alliluyeva, *Alliluyev Memoirs*, s. 220-1. Kızların rolü vb. GF IML 8.2.1.624.1-26 Baçuya Kupriyaşvili.
4. GDMS 87.1955-368.11-13: Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze.
5. Davriçevi, s. 174-7, 188-9, 237-9. Çarkviyani, "Anılar", s. 15 –Kamo gerçekten hayret vericiydi.
6. Bombalar patlarken balkonda: GDSM 87.1955-368.11-13, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze.
7. Kun, s. 69, alıntı Şaumyan'ın oğlu Levan –Kun'la mülâkat. Karanlık ve gizli işler: Stalin'den Yuri Jdanov'a bk. Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar* (bundan sonra, Montefiore), s. 507.
8. Stalin'in banka soygunun öncesinde ve sonrasındaki bilgileri: GDSM 87.1955-368. 11-13: Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. Souvarine, *Staline*, s. 100, alıntı Çintsadze. Çarkviyani, "Anılar" –fanatik Marksist. Minadora Ordjonikidze-Toroşelidze, "Anılar" –karanlık adam" muhtemelen Leonid Andreyev'in *Life of Man*'ine göndermedir.
9. Davriçevi, s. 237-9, 174-7, 188-9.
10. RGASPI 558.4.647 –Stalin'in Mauser taşıması: bk. Kun, s. 117. Arsenidze mülâkatları, Nikolayevski, kutu 667, seri 279, dosya 4-5. Bk. Bl. 18, Not.1.

11. RGASPI, 332.1.53: 15(2) O2.23 (10) 1905-1910. TSK Tiflis Soygununu Soruşturma Komitesi. GDSM 87.1955-368.11-13; Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. GF IML 8.2.1.54.214-15, Kote Çarkviyani. GF IML 8.2.1.22, Ostrovski'nin alıntısıyla, G. Kasradze'nin anıları, s. 259-67. Rajden Arsenidze, mülâkatlar, no. 1-3, 103-4, Nikolayevski, kutu 667, seri 279, dosya 4-5. GF IML 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili.
12. GF IML 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kapriyaşvili. Troçki, *Stalin*, s. 104, alıntı, Sumbatov konusunda Bessedovski. Baikaloff, *I Knew Stalin*, s. 20. Radzinsk, *Stalin*, s. 61, alıntı, P. A. Pavlenko, Arsenidze, mülâkatlar, no. 1-3, 103-4, Nikolayevski, kutu 667, seri 279, dosya 4-5.
13. Kutaysi Jandarma Tümgenerali Şopçanski: *Batumskaya Demonstratsia 1902 goda* (bundan sonra Batumskaya), s. 235-6.
14. Ohrana memuru Aleksander Bagratuni/Bagratov'la ilişkilerine dair hatıraları konusunda, Isaac Don Levin'e göderilen Rafael Bagratuni'nin el yazısıyla yaptığı değerlendirme: Roman Brackman'in özel koleksiyonu için teşekkürler. Bu kaynak yeterince güvenilir değildir, ancak burada öne süren iddialar ayrıntılar bakımından zengindir. Bu ayrıntılar ancak yakın zamanlarda Tiflis ve Stanford'daki Ohrana dosyalarında ortaya çıkmıştır. Aslında Ohrana soygunun o yılın başlarında yapılmasını ve Tiflis'teki SR'lerin de eyleme katılmasını bekliyordu. Bir malikâneden söz etmesi Troçki – Bessedovski'nin Prens Sumbatov'un evine ilişkin anlattıklarıyla aynı kaynağa dayanmaktadır. Tiflis folkloru: 1920'lerin başında Kamo'nun içkiliyken anlattığı öyküler konusunda Dr. Peter Mamradze'yle yapılan mülâkat.
15. Arsenidze, mülâkatlar, no. 1-3, 103-4, Nikolayevski, kutu 667, seri 279, dosya 4-5.
16. GF IML 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, s. 71-84. GF IML, 8.2.1.5. RGASPI 558.6.658; Ostrovski, s. 454; Niall Ferguson, *The World's Banker: History of the House of Rothschild*, s. 1034-6, Ek Bir, "Fiyatlar ve Satın Alma Gücü". Emperyal Rusya Bilim insanlarından biri, Greg King Romanov dönemindeki rubleyi onla çarparak Amerikan dolarına çevirdi. Buna göre 341.000 ruble, 3,4 milyon Amerikan doları ediyordu Ancak bu sayıların hiçbiri rublenin 1907'deki gerçek değerini vermez. Bk. "para"yla ilgili not. Günümüz araştırmacıları, Rus imparatorunun, toprak, sanat eseri, saraylar, mücevherler ve madenlerden oluşan servetinin yaklaşık 14 milyon ruble olduğunu belirtmektedirler. Günümüz parasıyla bu ancak 70 milyon pound (140 milyon dolar) etmektedir. Sonuç olarak sadece banka soygunundan önemli miktarda para sağlandığı söylenebilir. Greg King, *The Court of the Last Tsar*, s 231-9. GDSM 87.1955-368.11-13: Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. Yzb. Zubov'un rüşvet alması: Ostrovski, s. 545-7.
17. Nadejda Krupskaya, *Memoirs of Lenin* (bundan sonra, Krupskaya), s. 40 ve 151-2.

Radzinski, *Aleksander II*, s. 227, Bakunin üzerine. Frank Owen, *Three Dictators*, s. 114-15.

18. Uratadze, s. 234. Kun, s. 127. Davriçevi, s. 237-9, 174-7, 188-9. GDSM 87.1955-368.11-13: Aleksandra "Saşiko" Svanidze Monoselidze, Owen, *Three Dictators*, s. 114-15. GF IML 8.2.1.624.1-26. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, s. 71-84. Akopian, *Shaumian*, s. 64. GF IML 8.2.1.5. RGASPI 558.6.658. Ostrovski, s. 454.

1: KEKE'NİN MUCİZESİ: SOSO [syf. 47-56]

1. Beso-Keke evliliği. Aksi belirtilmiyorsa, bu bölümün başlıca kaynağı Keke'nin kendi anılarıdır: GF IML 8.2.15.2-15 E. G. Cugaşvili, kayıtlar: 23, 25, 27 Ağustos 1935, L. Kasradze (bundan sonra Keke). Evlilik kayıtları: GF IML 8.5.213 ve GRASPI 558.4.1.1, *Zaria Vostoka*, 8 Haziran 1937 ve RGASPI 558.4.665 M.K. Abramidze-Çihatatrişvili. Keke kestane rengi saçlı, minyon yapılı, iri gözlüydü: GF IML 8.2.1.1.143-6 M. K. Abramidze-Çihatatrişvili. Keke güzel, Beso kavruktu: Davriçevi, s. 26. Beso'nun tuhaflıkları: GF IML, 8.2.1.48 N. Tlaşhadze. Gori'deki düğünler: D. Sulyaşvili, *Uchenichesky gody* (bundan sonra Sulyaşvili), s. 24. Alıntı yapılan kaynaklar: V. Kaminski ve I. Vereşçagin, "Detstvo i yunost vozhdya" (bundan sonra Kaminski-Vereshchagin). Ev hayatı: V. Vişnevski, "Domik v Gori", *Zaria Vostoka* 27 Aralık 1937, s. 27-8.
   Gürcü davranışları: D. Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, s. 15. Şarkılar söyleyerek pazara gidiş: Kun, s. 227.
2. Osetya: Kun, s. 19. *Genealogichesky Zhurnal*, no.1, 2001, s. 39-40. Stalin, *Works*, 2:363.
3. Beso'nun kendi kökenine ilişkin anlattıkları: Keke, s. 2-15. Davriçevi, s. 26. Bulgulara ilişkin en iyi değerlendirme: Ostrovski, s. 76-82. Zaza: M. Lobanov, *Stalin: v vospominan, yakh sovremennikov i dokumentov epokhi* (bundan sonra Lobanov), s. 13. Beso'nun öldüğünde "Oset" olarak kaydedilmesi: GF IML 8.14.160.1-8.
4. Geladze ailesi: Ostrovski, s. 82-4. Keke, s. 2-15. Kaminski-Vereşçagin, s. 22-101, özellikle G. I. Elisabetaşvili (s. 25) ve Maria Abramidze-Çihatatrişvili.
5. Davriçevi, s. 26. GF IML 8.2.1.48. N. Tlaşadze. GF IML 8.2.1.49.185.210 Kote Hahanaşvili. GF IML, 8.2.1.9, Ivan Geldyaşvili.
6. Doğumlar: GF IML, 8..21341-53. RPI 71.025.2/558.42..RGASI 558.4.2.2. Yeni tarihler: Kun, s. 8; Ostrovski, s. 83. "Kogda rodilsa I. V. Stalin", *Izvestiya TSK KPSS*, no.1, 1990, s. 132. Stalin Beso'ya gittikçe daha çok benziyordu; GF IML, 8.2.1.53, Aleksander M. Çihatatrişvili.
7. GF IML, 8.2.1.53. Aleksander M. Çihatatrişvili. Yazarın Yakov Cugaşvili'nin kızı Gulya (Galina) Cugaşvili'yle yaptığı mülâkat.

8. Nikita Krushchev, *Krushchev Remembers*, 1: 301-2 (bundan böyle Kruşçev). Stalin'in 22 Mart 1938'de VVS RKKA generallerine ve hükümet üyelerine yaptığı konuşma, alıntı, Ostrovski, s. 55. Dato: GF IML, 8.2.1.8, Dato Gasitaşvili. Kamo: GF IML, 8.2.1.50.239-55. Javarya Hutulaşvili, kızlık soyadıyla Ter-Petrosyan, Kamo'nun kız kardeşi.
9. Sulyaşvili, s. 8. Çarkviyani, "Anılar", s. 1-2. Keke, GF IML 8.2.1.53, Aleksander M. Çihatatrişvili. Yazarın Gulya (Galina) Cugaşvili'yle yaptığı mülâkat. Baedeker, s. 446.
10. Davriçevi, s. 26-8. Keke.
11. Baba adayları: yazarın Koba Egnataşvili'nin torunu Guram Ratişvili ve Saşa Egnataşvili'nin oğluyla; aile evi, Koba'nın güreşçiliği ve yaptığı işler, Stalin'e ilişkin tutumu, ona baba gibi davranması, Egnataşvili'nin oğulları Vaso ve Saşa'ya duyduğu büyük sevgi ve onların kaderi üzerindeki etkisi hakkında yaptığı mülâkatlar. Egnataşvili'nin bağlantılarına ilişkin değerlendirmelerde büyük tutarsızlıklar vardır, ancak Stalin, Saşa Egnataşvili'ye çok yakındı. GARF, 7523.107.127.1-6, General N. Vlasik ve diğer sorgucular. Guram Ratişvili aile tanıklarının en açıklayıcı ve zeki olanı idi. Genetik bağlantı konusunda: Büyük yeğen Tina Egnataşvili'yle yaptığı mülâkat. Davriçevi s. 26-8 ve ayrıca bk. Davriçevi, "Je suis le demi-frère de Staline". Burada, Gori Belediye Başkanı Yuruli'nin şu sözleri yer almaktadır: "Bildiğim kadarıyla, Soso dostum, *pristav* Damyan Petroviç Davriçevi'nin öz oğluydu... Soso'nun güzel annesi Kato [Keke] ile alakasını herkes bilirdi. Ayrıca, *pristav* Davriçevi'ye yapılan silahlı saldırı da bunu kanıtlar." Stalin'in Peder Çarkviyani'ye düşkünlüğü ve Egnataşvili ailesine yakınlığı: Çarkviyani, "Anılar". Stalin'in babasının papaz olduğuna ilişkin sözleri –"Yoldaş Liyapidevski, babanız bir papazdı, benimki de bir papazdı"–, alıntı, Robert Tucker, *Stalin in Power*, New York 1990, s. 627. Stalin'in Egnataşvili'ye baba demesi ve Egnataşvili'nin günahını gizlemek için Beso'yu Keke'yle evlendirdiği konusunda Mgeladze, s. 242. V. Suhodeev, *Stalin v zhiznin i legandaakh*, s. 19, 20. Prens Amilahvari: Davriçevi, s. 69. Stalin ve Beso: GF IML, 8.2.1.2.143-6, M. K. Abramidze-Çihatatrişvili. GF IML, 8.2.1.53, Aleksander M. Çihatatrişvili.
12. Sergo Beria, *Beria my Father* (bundan sonra Beria), s. 21. Keke
13. Mgeladze, s. 242 – "Stalin'in Egnataşvili'nin gayri meşru oğlu olduğu izlenimini edindi." Yazarın mülâkatları: Guram Ratişvili; ve Galina "Gulya" Cugaşvili bir başka anlatımla, Stalin ile Egnataşvili çocuklarının aynı sütü emdiklerini ekler: Onlar "süt kardeşi" idiler. Davriçevi, s. 26-8; Belediye Başkanı Yuruli, Davriçevi, "Je suis le demi-frère de Staline". Tucker, *Stalin in Power*, s. 627. NKVD içinde, Egnataşvili'nin Stalin'le ilişkisi konusunda: GARF 7523.107.126.1-6, General N. Vlasik'in yaptığı soruşturma.
14. Babasıyla gurur duyması: RGASPI, 558.4.663, Fyodor Alliluyev. Kruşçev, 1: 301-2. Kanatların koparılması: "Anarşizm ya da Sosyalizm", Stalin, *Works* içinde, 1:296-372.

Üç ayakkabıcı –Stalin, Kaganoviç ve Mgeladze: Mgeladze, s. 237. RGASPI, 558.11.1549.45, yiğit oğul: Stalin'den Keke'ye, 24 Mart 1934. Beso'nun kahraman eşkıya öyküleri anlatması: RGASPI 558.4.665, G. Elisabedaşvili.

15. Mgeladze, s. 242. Egnataşvili'nin üç oğlundan su çiçeğinden öleni Stalin'le aşağı yukarı aynı dönemde dünyaya geldi: hayatta kalan iki oğlu, Vano ve Saşa ise daha sonra doğdu. Tucker, *Stalin in Power*, s. 627. Keke
16. GF IML, 8.2.1.53, Aleksander M. Çihatatrişvili. Lobanov, s. 13-14; David Papyaşvili'nin anısı.

2: ÇILGON BESO [syf. 57-67]

1. Kruşçev, 1: 301-2. Keke. Çarkviyani "Anılar".
2. Keke, dokuz kez taşınma: Ostrovski, s. 88-9. Şiddet: Kun, s. 12. Sefalet: Merzliyakov, *Molodaya Gvardiya*, no.12, 1939, s. 37. Kazak kamçısı: Stalin, *Works*, 1: 25-7. Josef Iremashvili, *Stalin und die Tragödie Georgiens* (bundan sonra İremaşvili), s. 5-6, 9-12. Beso'nun şiddeti: N. Kipşidze. Keke'nin şiddeti: Hana Moşiyaşvili, alıntı, Radzinski, *Stalin*, s. 24. Bıçak fırlatma, Keke'nin dayakları konusunda Svetlana, *Stalin*, s. 20. Dayak: GK Jukov, *Vospominaniya i razmyshleniniya* (bundan sonra Jukov), 3: 215. Evin içinde kovalama, Beso'nun Keke'yi boğma girişimi, köpek muamelesi, Stalin'in "İmdat! Annemi öldürüyor," diye bağırması: Davriçevi, s. 30-5.
3. Keke. R. G. Suny, "Beyond Psychohistory: The Young Stalin in Georgia". Stalin'in, Çarkviyani çocuklarından okumayı öğrenmesi: Çarkviyani, "Anılar". Davriçevi, s. 30-31. GF IML, 8.2.1.10.23-47, Simon Gogçilidze. Gizli dersler, Beso'nun Soso'yu kulağından tutup sürüklemesi, kız kardeş: GF IML, 8.2.1.54.202-15, Kote Çarkviyani. Stalin'in konuşması, VVS RKKA ve 22 Mart 1938'de hükümet: Ostrovski, s. 55. Berber doktor; çok fazla okurdu; okula giderken Soso'yu gizleyen palto: GF IML 8.2.1.9, Anna Nikitin-Geladze.
4. Keke. Davriçevi, s. 26-31. Davriçevi, "Je suis le demi-frère de Staline", Gori Belediye Başkanı Yuruli'nin sözleri.
5. Jukov, 3:215. Svetlana Alliluyeva'nın kayıtları: Annesi hakkında Stalin, "Onu severdi" vb. –bk. Rosamund Richardson, *The Long Shadow*, s. 93. Svetlana Alliluyeva, *Twenty Letters to a Friend*, s. 153-4, 204. İremaşvili, s. 5-7. Beria, s. 20-1. RGASPI, 558.4.664. P. Kapanadze. Kibirli, gururlu Keke ailesi için Kuliyanav kız kardeşler için çalışır; Koba Çernomazov'u suçlar; 1906'de askere alma, Nato, gazeteler: GF IML, 8.2.1.15.266-72 Natalya Dondarov (Azeri). Keke.
6. Okulda ilk gün: GF IML, 8.2.1.24, V. Ketshoveli; GF IML, 8.2.1.41, I Razmandze: RGASPI, 558.4.665, S. P. Gogçilidze. Kumaş çanta: *Molodaya Gvardiya*, no. 12, 1939, s. 35-7. Iremashvili, s. 6-7. Keke.

7. Keke. Araba kazasına ilişkin farklı anlatımlar: Ostrovski, s. 89. Arabaya atlama oyunu: Suliyaşvili, s. 9. Köy doktoru: *Alliluyev Memoirs*, s. 189. Stalin'in sıçraması: RGASPI, 558.4.665, Peter Kapanadze. GF IML, 8.2.1.10.23-47, Simon Gogçilidze. GF IML, 8.2.1.9 Grişa Gluryidze.
8. GF IML, 8.2.1.54, Kote Çarkviyani. Keke.

3: KAVGACILAR, GÜREŞÇİLER VE KORO ÇOCUKLARI [syf. 65-73]

1. Stalin'in evi: Iremaşvili, s. 8-10. Kalas-yatak: GF IML, 8.2.1.10.23-47 Simon Gogçilidze. GF IML, 8.2.1.15.266-72, Natalya Dondarov (Azeri). Keke.
2. Renkli ve vahşi: Imam Raguza, *Stalin*, s. 23. Ostrovski, s. 90. Davriçevi, s. 78-9.
3. Sokak kültürü: Raguza, *Stalin*, s. 23. Sulyaşvili, s. 42-6. Z. Gulisov, *Materialy dela opisany mestnostey i plemen kavkazy*, Tiflis 1886. Stalin'in katılımı, B. Ivanter ve A. Hahonov, alıntı, Kaminski-Vereşçagin, s. 29-32, 48-50. Kenoba: GF IML, 8.2.1.19.185-210, Kote Hahanaşvili.
4. Aristokratların hayatı: Simon Sidamon-Eristoff, *For my Grandchildren*, s. 21-3. Prens Amilakvari Stalin'e yüzme öğretir: Davriçevi, s. 70. Kafkaslar'da aristokrasiye verilen zarar; Gürcistan'da nüfusun % 6'sına kıyasla, Avrupa Rusyası'nda % 1,4'ü; Jones, s. 1-29. Güreş övünmeleri, Stalin, Egnataşvili'ler: Çarkviyani, "Anılar," s. 3.
5. Sokak savaşları: GDSM, 2.1955-148.1-11 Gori Kilise Okulu'nda Yoldaş Stalin, Sandro Elizabedaşvili (G. Elizabedaşvili'nin kuzeni).
6. Stalin'in çetesi ve okul arkadaşları. İneklere sapanla taş atma, yaramazlık, koşturma: RGASPI 558.4.665.14. G. Elizabedaşvili ve daha tam bir versiyon, GDMS, 1955-146.1-11. "Yoldaş Stalin'e İlişkin Anılarım", G. Elizabedaşvili. Çete kavgaları, Goriyvari, Suliko şarkısı, sakin ve vahşi, aşırı uçlarda gidip gelme: Davriçevi, s. 82-4,72-6, 45-9, 60-1. Amilahvari'nin bahçeleri: Raguza, *Stalin*, s. 24-5. Gori günleri, Eristavi'nin bahçeleri ve yüzme: David Papitaşvili ve komutan ve taş atma, sultan ve bakanlar ve Saakadze ile diğerlerine ilişkin Gürcü öyküleri, A. M. Çihatatraşvili, Kaminski-Vereşçagin, s. 3-32. Okul çocuklarının kalede güreşmeleri: Sulyaşvili, s. 12. Kamo: Kamo'nun kızkardeşi Javarya Hututaşvili, alıntı, Kun içinde, s. 75. Çetin yüzme dersleri: GDSM, 2.1955-148.1-11, Sandro Elizabedaşvili (G. Elizabedaşvili'nin kuzeni). Bir balık gibi: GF IML, 8.2.1.49.185-210. Kote Hahanaşvili. Soso rahip olmak için yetişirken, yaralı kol, dayak yeme: GF IML, 8.2.1.10.23-47, Simon Gogçilidze. Patlamalar ve sapanlar: GF IML, 8.2.1.226-39, Petre Adamaşvili. Tito'yla güreş: Montefiore, s. 470.
7. Okul: Stalin'in bir yıl kazanması: RGASPI, 558.4.669, P. Kapanadze. Keke. Güçlü irade, her zaman kitaplarla, güzel resim yapması, kendisini geliştirmesi: GF IML, 8.2.1.226-39, Petre Adamaşvili. A. Gogebaşvili, Mezmurlar ve jandarma suçlaması, alıntı, Ostrovski, s. 91-9. Stalin en iyi öğrenci: Sulyaşvili, s. 13; ve üniformalı Lavrov,

Rusça, s. 16-23. Kaminski-Vereşçagin, s. 35, 42, 51-8. Gori'de şiirler: GDSM, 3 (1). 1955-146.1-20, "Yoldaş Stalin'e İlişkin Anılarım", G. Elizabedaşvili. Stain, Lavrov'u ölümle tehdit eder: GDSM, 2.1955-148.9-11, "Gori Kilise Okulu'nda Yoldaş Stalin", Sandro Elizabedaşvili. Güzel alto ses ve Shakespeare komedisi: GF IML, 8.2.1.49. 185-210, Kote Hahanaşvili. Mezmur okuma ödülü, insanların düğünlere Stalin'i dinlemek için gitmeleri, tarzı, protestosu: GF IML, 8.2.1.10.23-47, Simon Gogçilidze. GF IML, 8.2.1.54.202-15, Kote Çarkviyani. Kemerinde kitaplar: GF IML, 8.2.1.9, Ivan Geldyaşvili. Hazırlık yapma: RGASPI, 558.11.778.45, Stalin'den Ordjonikidze'ye.

4: GORİ'DE BİR İDAM SAHNESİ [syf. 74-81]

1. Keke. RGASPI, 558.4.662. Kun, s. 11. Üzülme, anne: Kaminski-Vereşçagin, s. 37. Kaza: GF IML, 8.2.1.10, S. P. Gogçilidze, "Detskie i scholy gody Iosefa Vissarionovicha Dzhugashvili": GF IML, 8.2.6.306. "Yaralı bacaklar" – J. Cugaşvili'den papaz Okulu Rektörüne, 15 Kasım 1897: RGASPI, 558.4.32. Geza: RGASPI, 558.4.665, G. Elisabedaşvili; ayrıca GDMS.
2. Tiflis'te Adelhanov olayı: Keke, ayrıca 27 Ekim 1935 tarihli *Pravda*'da yer alan mülâkat. RGASPI, 558.4.655, S. P. Gogçilidze. Ayrıca bk. *Molodaya Gvardiya*, no. 12, 1939, s. 43-5: S.P. Gogçilidze ve Maşo Abramidze'nin hatırladığı Beso'nun sözleri: Service, *Stalin*, s. 24. Stink: M. Isaev, Kaminski-Vereşçagin, s. 45. Kader anı: "Beso galip gelseydi, Stalin olmazdı": Bu ifade için bk. *Service*, Stalin, s. 25. Bana sözü edilen mektuplar: GF IML, 8.2.1.10.23-47, Simon Gogçilidze. Bir yıllık ara dönem: GF IML, 8.6.306.
3. Sobornaya Sokağı'ndaki ev: Stalin'in isyanı: İremaşvili, s. 7. 10. Beliyaev'in yanında çalışma: RGASPI, 71.10.273. Kuliyanav kızkardeşlere katılma: Keke. Okuldan atılma, burs, yüksek notlar: RGASPI, 71.10.275. Ayrıca bk. RGASPI, 558.4.655, G. Elisabedaşvili ve RGASPI, 558.4. 243, S. P. Gogçilidze. Burs: Ostrovski, s. 96-7. Zatürree ve bursun artırılması: GDMS, 89, A. Gogebaşvili. Okuma, kitaplar, yazma: Sulyaşvili, s. 15. Miha Daviraşvili, G. Parkadze ve Grişa Gluryidze'nin anıları: RGASPI, 558.4. 651 ve GF IML, 8.2.1.9. Z. Davitaşvili'nin etkisi: Mektup, E. Cugaşvili'den Z. Davitaşvili'ye, 15 Eylül 1927, alıntı, Ostrovski içinde, s. 93. Toplumsal gelişme özlemleri ve babanın Arsen Ojelaşvili gibi eşkıyalara ilişkin öyküleri: RGASPI, 558.4.655, G. Elisabedaşvili. Bütün gece kitap okuma ve Lado Ketshoveli'nin etkisi, kitapçı dükkânına abone olmak, Darwin, Tanrı'nın varlığına ilişkin kuşkular: G. Gluryidze, P. Kapanadze, G. Elisabedaşvili ve Demna Şengelaya'nın anıları, alıntı, Kaminski-Vereşçagin, s. 50-4.
4. Çarkviyani kızına âşık olur: GDSM 3(1). 1955.146.1.-20, "Yoldaş Stalin'le Anılarım," G. Elisabedaşvili. Kız kardeş konusunda Stalin –kız on üç yaşındaydı, Stalin ondan daha küçük olabilir: Çarkviyani, "Anılar".

5. İdam: Grigori Razmadze, Sulyaşvili, s. 20. G. Glebov, "Ocherk A. M. Gorkogo o Gori", *Zaria Vostoka*, no. 223, alıntı Peter Kapanadze, 28 Eylül 1939 ve makale: *Novoe Obrezrenie*, 15 Şubat 1892; Kaminski-Vereşçagin, s. 48-50. A. M. Gorki, *Nejegorotskiy Listok*, 26 kasım 1896.
6. Stalin'in okula kaydolmasıyla ilgili bu değerlendirme için bk. Keke, GF IML, 8.2.15.2-15. Kilise Okulu sınav sonuçları: RGASPI, 558.4.665, S. P. Gogçelidze. RGASPI, 558.4.61. Yılda 140 ruble tutarında harç: Ostrovski, s. 108-10. Tucker, *Stalin as Revolutionary* (bundan sonra Tucker), s. 80-2. Öteki öğrencileri ihbar etmeye teşvik: bk. Smith, s. 37. Egnataşvili'nin yardımları: Yazarın torun Guram Ratişvili'yle yaptığı mülâkat, Tiflis. "Ünlü Prenses Baratov"un yardımları ve Davriçevi'nin okul harcını ödemesi: Davriçevi, s. 31.

5: ŞAİR VE PAPAZLIK [syf. 82-85]

1. Keke. Günlük rutin: Domentii Gogokhiya, *Molodya Gvardiya*, no. 12, 1939, s. 65. RGASPI, 558.4.665, G. Parkadze. Jones, s. 51-2. Kun, s. 21-31. Filip Maharadze, *Ocherki revoliutsionnogo dvizheniya v Zakavzaki*, s. 57-8. Tucker, s. 82-3. Service, *Stalin*, s. 33-7. Notları: RGASPI, 558.4. 17, 558.4.48, 558.4.665, 558.1.4326, 558.3.25. Troçki, *Stalin*, s. 10. Stalin'in geçirdiği değişim, dalgınlığı: V. Ketshoveli, *Literaturnii Kritik*, no.12, 1939, s. 103-5. Sakinliği: GF IML, 8.2.1.12, Said Devdaryani.
2. Peder: Çarkviyani, "Anılar". Koro: RGASPI, 71.10.404. Baba'nın Rektör'le görüşmesi ve Stalin'in tavrı: GDSM, 3(1).1955-146.1-20, " "Yoldaş Stalin'le anılarım", G. Elisabedaşvili. Papaz Okulu'nda Keke: GF IML, 8.6.306.
3. Aşağılama, dolapları karıştırma: Stalin'den Ludwig'e, Stalin, *Sochineniya*, 3:113-14. İyi notlar: RGASPI, 558.4.30 ve 37. İlk yıl ateist olması, Simon Natroşvili öyküsü, koroda şarkı söyleme karşılığında 5 ruble: Çarkviyani, "Anılar". Şairin ateşli gözleri: Lev Kotyukov, "Unutulan Şair Yosif Cugaşvili", *Zavtra*, no. 41 (46) 1994.

6: "ATEŞLİ GÖZLERİ OLAN GENÇ ADAM" [syf. 86-95]

1. Stalin'in şiirlerine ilişkin çözümleme ve alıntılar için bk. Donald Rayfield'in çeviri ve eleştirileri: *PN Review*, c. 44, 1984, s. 45-7. Kişisel rehberliği nedeniyle Profesör Rayfield'e teşekkür ederim. Şiir yazmaktan vazgeçmesi, Stalin'den Levan Şaumyan'a: Kun, s. 4. Stalin'in kültür hayatının seçkinlerine davranışı: Service, *Stalin*, s. 40. Kotyukov, "Unutulan Şair Yosif Cugaşvili." Mandelstam, Pasternak: Montefiore, s. 177-18.
2. Tiflis, insan karışımı: Jones, s. 159-63. Lima ve Bombay: Jones'un tanımı, s. 81. Tiflis: *Baedeker*, s. 465-71. Mesame Dasi'nin (siyasal parti) kuruluşu: *Kvali*: Jones, s. 49-50, 66-70. GF IML, 8.2.1.9, Anna Nikitin-Geladze.

3. Kitaplar: GF IML, 8.2.1.9, G. Gluryidze. Stalin'den Tolstoy vb. hakkında, G. Gluryidze, G. Parkadze, G. Glenov, alıntı, Kaminski-Vereşagin, s. 66-71. Kitap aşırma: M. Çoreli, *Vistreçi s tov. Stalinym*, s. 156-7. Hugo'nun *1793* kahramanı ve *Vanity Fair* için bk. Tucker, s. 85-7, 132. Nekrasov ve Çernişevski: Radzinski, *Aleksander II*, s. 91 ve 157-60. Dostoyevski: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, s. 22. Gogol, Saltıkov, Shakespeare, Maupassant vb: A. A. Gromiko, *Anılar*, s. 101. Beria, s. 143. Stalin, Gogol: Stalin, *Works*, 1: 151. Okuma düşkünlüğü: K. Voroşilov, *Rasskazi o jizni*, s. 247. Okulda okuma, odun yığını, engizitör Abaşidze, geceleri kitap okuma: İremaşvili, s. 19-21. Cezalandırılma: RGASPI, 558.4.48, 665 ve 53. GF IML, 8.2.1.12.176-83, Said Devdaryani.
4. İremaşvili, s. 17-19.
5. *Das Kapital*: Service, *Stalin*, s. 41.
6. *Soçineniya*, 13: 113-14. RGASPI, 558.4.30 ve 37. Çarkviyani, "Anılar". Pratik Marksizme karşı akademik Marksizm: GF IML, 8.2.1.12.176-83, Said Devdaryani. Köylülere gülmesi ve ikonların üzerine işemesi: GDSM, 3(1).1955-146.11-19; "Yoldaş Stalin'le Anılarım", G. Elizabedaşvili ve RGASPI, 558.4.665.29. Marks kitapları: GF IML, 8.2.1.49.185-210, Kote Hahnaşvili. İngilizce kitaplar: GF IML, 8.2.1.12.176-83, Said Devdaryani.
7. G. Niyuna, *Zarya Vostoka*, 17 Temmuz 1939. A. Okuyaşvili, *Zarya Vostoka*, 18 Eylül 1935. Stalin'in değerlendirmesi: Stalin, *Soçineniya*, 8 (1948): 174. Daha pratik Marksizm: GF IML, 8.2.1.12.176-83, Said Devdaryani. Yordanya'ya ziyaret: N. Vakar, "Stalin po vospominaniyom, N. N. Yordanya, *Posledniya Novosti*, 16 Aralık 1936, s. 2. Yordanya: Kaminski-Vereşçagin, s. 72. Gelişen görüşler: Suny, "Beyond Psychohistory," s. 55. Lado, Yordanya ve Yibladze'nin dönüşü ve *Kvali*: Ostrovski, s. 121-3. Annesinden utanması: Keke, İremaşvili, s. 20-3. *Kvali*'nin mektubu reddetmesi: GDSM, 1955-146.17, G. Elisabedaşvili. Evdeki tahtakuruları: GF IML, 8.2.1.12.176-83, Said Devdaryani.
8. *Alliluyev Memoirs*, s. 44.
9. Çarkviyani, "Anılar". Davriçevi, s. 174. Marksizm: Stalin, *Works*, 1:296-372, "Anarşizm mi, yoksa Sosyalizm mi?" ve 1:4 *Brdzola* sayısı 1. Troçki, *Hayatım*, s. 129-30. Tucker, s. 88-93. Marksizmin Stalin versiyonu, bk. Service, *Stalin*, s. 48-53. *Credo*: Ilizarov, s. 227. Sergo Kavtaradze, "Anılar."

7: YATAKHANE SAVAŞI: SOSO PEDER "KARA NOKTAYA"YA KARŞI [syf. 96-104]

1. Engizitör Abaşidze: İremaşvili, s. 19-21. Cezalar: RGASPI, 558.4.48, 665 ve 53.
2. GDSM, 3(1). 1955-146.11-19, G. Elisabedaşvili, ayrıca RGASPI, 558.4.48, 665 ve 53.

3. Abaşidze öyküleri: D. Gogokiya, Simon Natroşvili, P. Talakvadze, s. 84-5. Notları, Serafim'e mektup, ihtar cezaları: RGASPI, 558.4.48, 558.4665, 558.1.4326, 71.1275. Saçlarını kestirmemesi: Kun, s. 27-8. Cezalar: RGASPI, 558.4.53,558.665, 558.4.53, 558.4.663, 558.4.60. Keke'nin ziyareti: Keke. Beso'yla görüşmeleri: GF IML, 8.2.1.54.202-15, Kote Çarkviyani. GF IML, 8.2.1.9, Anna Nikitin-Geladze. Annesine soğuk davranması: GF IML, 8.2.1.9, Grişa Gluryidze. Metehi'deki öğretmen: RGASPI, 558.11.76.113, Stalin'den Beria'ya, 19 Eylül 1931.
4. Kızlarla ilişkiler: Kun, alıntı, A. Avtorhanov, s. 30. Gizli okuma; Beso'nun kulağından tutup sürüklemesi; kız kardeşim: GF IML, 8.2.1.54.202-15, Kote Çarkviyani. Lisa Akopova: RGASPUI, 558.1.721. RGASPI, 558.11.775-10-13, Stalin'in 1899'da babası olduğu iddia edilen Praşkovya Paşa Mihaylovskaya hakkındaki mektubu. Ilizarov, s. 284-6. Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, s. 13-14. Stalin, Napoleon okur: Papaz okulu öğrencisi ve Svanidzelerin kuzeni Nikolay Popkadze'nin, Peder Mamradze'ye anlattığı anısı. Kote Çarkviyani'nin kız kardeşi: bk. G. Elizabedaşvili, RGASPI, 558.4.665 ve GDMS 3 (1) 1955-146. 1-20, Çarkviyani, "Anılar".
5. Okuldan atılma?: RGASPI, 558.1.635. Stalin'in sorgulanması, Bakü, 26 Mart 1910: 25 rublelik beklenmedik fatura. Faturanın ödenememesi: RGASPI, 71.10.275, Yelena Çhakaya. Eski arkadaşlar: RGASPI, 558.1.5378, P. Kapanadze. Kun, s. 7-34. Smith, s. 52-3. Hastalık: Keke Cugaşvili'den H. Knickerbocker'e: *New York Post*, 1 Aralık 1930. Kapanadze'ye gönderilen para: RGASPI, 558.1. 5978 ve 50.80. Kırk öğrenciye ihanet: Simon Vereşçak: "Stalin v tyurme", *Dni*, 22 Ocak 1928. "Marksist propaganda yaptığım için atıldım": E. Yaroslavski, *Landmarks in the Life of Stalin*, 1939, s. 14; ayrıca RGASPI 558.4.4349. Parasızlık: RGASPI, 558.4.214. Kilisenin öğretmenlik teklifi: RGASPI, 558.4.65. İhraçlar: Kaminski-Vereşçagin, s. 88. Yenukidze, alıntı, Troçki, *Stalin*, s. 21. Davriçevi, s. 67. Ostrovski, s. 153-5. Tanrı konusunda: Molotov, *Molotov Remembers* (bundan sonra *Molotov Remembers*), s. 212. Papazlar insanları anlamayı öğretirler ve Churchill'e söyledikleri: Geçmiş Tanrı'ya aittir: Stalin'den Volkogonov'daki Mareşal Vasilevski'ye, *Stalin*, s. 470 ve 228. Harriman'a: Ancak Tanrı bağışlayabilir ve bu girişime yardımcı olabilir: bk. A. Harriman ve Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin* (New York, 1975), s. 154. Patrik Sergey ve metropolitler, Nikon ve Aleksey, 4 Eylül 1943: Dimitri Pospielovski, *The Russian Church under the Soviet Regime*, 1:200. Daha kapsamlı bir değerlendirme için: V. Alekseyev, "Neofizialny dialog (o vstreche Stalina s rukovodstvom pravoslavnoi zerkvi)", *Agitator*, no 6, 1989 Ayrıca bk. Michael Burleigh, *Sacred Causes*, s. 236. GlAG, 440.2.12, 440..2.64 ve RGASPI, 558.4..53. Parasızlık: RGASPI, 558.4.214. Svidetelstvo Certificate'teki okul sonuçları: GF IML, 8.1.414. Tanrı'nın iradesinin uygulayıcısı: Stalin'den Kosigin'e mektup, 22 Ekim 1946: TsMSIR'da sergilendi. Stalin 1904-1905'te öğretmenlere dehşet saçarak,

partiye para toplamak için papaz okuluna döndü.

6. Papaz okulundan ayrılması: Keke. Frances Perkins, *The Roosevelt I Knew*, s. 142. Hıristiyan kibarlığı: Conrad Black, *FDR: Champion of Freedom*, s. 1080. Stalin ve Tulin (Lenin)): RGASPI, 558.4.669, Peter Kapanadze. Lenin olmasaydı: Mgeleadze, s. 82. Gizlenmesi: Maria Makstoblidze, Ostrovski içinde, s. 144. Yordanya'nın eleştirilmesi: RGASPI, 558.4.665, D. Kalandaraşvili. James Moore, *Gurdjieff*, s. 368-9.

8: HAVA TAHMİNCİSİ: PARTİLER VE PRENSLER [syf. 105-112]

1. Hava tahmincisi: GF IML, 8.2.1.5, V. F. Berdjenoşvili. Ücret: RGASPI, 558.4.66. Gözlemevi: *Istorişeskiy mesta Tbilisi*, s. 30-4.
2. Keke, RGASPI, 558.4.665, G. Elizabedaşvili. GF IML, 8.14.160, Vano Ketshoveli.
3. Jones, bl. 3 ve 4. Service, *Stalin*, s. 52-3. Kun, s. 53-4. *Alliluvev Memoirs*, s. 23-5.
4. GDSM, 1955-146.16-31, G. Elizabedaşvılı. Görünüşü: İremaşvili ve Troçki, alıntı, *Radzinski*, Stalin, s. 47.
5. İşçi çevreleri: M. A. Moskalev, *Bolşevitskiy organizatsiy Zakavkazya periode pervoi russkoy revolyutsiy, s. 17. Molodaya Dvardiya*, c. 12, 1939, s. 101: 10 Haziran 1926.
6. İlk Hıristiyanlar: Troçki, *Hayatım*, s. 137. Komiteler: Troçki, *Stalin*, s. 53-4. *Alliluyev Memoirs*, s. 23-24.
7. Jandarma raporları, Yüzbaşı V. B. Lavrov'dan Albay E. P. Debil'e: GIAG, 153.2.302, GARF, 124.11.1902.127, GARF 102.7.1902.175. GF IML, 8.14.160.3, Matiorz Grikurov: Adelkhanov Ayakkabı Fabrikası'nda Stalin ve Beso, *Alliluyev Memoirs*, s. 23-34.
8. Stalin'in Lado Ketshoveli ve Saşa Sulukidze'ye düşkünlüğü: A. Yenukidze, Nashi *Podpolniye tipografiy na Kavkaze*, s. 24. Çihakaya'nın sözleriyle Sulukidze: Voprosi: *Voprosiy Isroriy KPSS*,no5, 1965. I. Dubinski-Muhadze, "Mikail G. Çihakaya", s. 111-12. "İlyiç-Miho'nun Arkadaşı", *Literaturnaya Gruziya*,no1, 1965, s. 15-20. Anna Alliluyeva, *Alliluyev Memoirs*, s. 24-7, 36-40, 47-8. Kun, s. 192-8. Richardson, *Long Shadow*, s. 117. Beria, s. 150. L. Vasileva, *Kremlin Wives*, s. 55 ve 70. Svetlana Alliluyeva, *Dalyokaya muzika*,s. 251-2 ve *Dvadtsatiy pisem k drugu*, s. 39-47. Bk. L. P. Beria, *Lado Ketshoveli*, s. 5-65. Ayrıca: Beria, s. 308.
9. Svanidzeler: GF IML, 8.2.1.34-343-51, Mihail Monaselidze. Kamo: Saygın insan yoktu, büyülenmesi: –bk.Javarya Kutulaşvili, Kun içinde, s. 75. Radzinski, *Stalin*, s. 60. Stalin, Napoleon okuyor: Papaz okulu öğrencisi ve Svanidzeler'in kuzeni Nikolay Pophadze'nin Peter Mamradze'ye anlattığı anısı. GDMS, 1955-146. 16-31, G. Elizabedaşvili. "Soso'nun gramofonu", Kamo'nun öğrenme konusunda yeteneksizliği, takma isim verilmesi: GF IML, 8.2.1.7.64-84, G. E. Vardoyan. GF IML, 8.5.384,3-10, Kamo'nun otobiyografik notları, GF IML, 8.5.380.5-6, öldüğü gün Kamo tarafından doldurulan Kişisel Dosya ve Soru Formu.

10. GDSM, 1955-146.16-31, Elizabedaşvili. Nikolay Pophadze'nin Peter Mamradze'ye anlattığı anısı. Sagiraşvili, s. 168-77.
11. SD'de bölünme: Jones, bl. 3 ve 4. Service, *Stalin*, s. 52-3. Kun, s. 53-4. Arsenidze, alıntı, Kun içinde s. 54. Ortalığı karıştıran genç: S. T. Arkomed (Grigol Karadjiyan), *Raboçeye dvijenye*,s. 55-6. İremaşvili, s. 21-2. RGASPI, 558.4.665., G. Elizabedaşvili. Davriçevi, s. 124-5. N. Vakar, "Stalin po vospominaniya, N. N. Yordanya", *Posledinye Novosti*, 16 Aralık 1936.
12. Jandarma raporları, Yüzbaşı. V. B. Lavrov'dan Alb. E. P. Debil'e: GIAG, 153.2.302, GARF, 124.11.1902, 127, GARF, 102.7.1902.175. GF IML, 8.14.160.3, Matiorz Grikurov. *Alliluyev Memoirs*, s. 24-7, 47-8.
13. Öğretmen: Raguza, *Stalin*, s. 65. Moçalov, Service, *Stalin*, s. 51. *Istoricheskie mesta Tibilisi*, s. 68-73. Asker alma: Davriçevi, s. 31. "ailevi meselelerden ötürü askerlikten muaf" ifadesi dahil polis sorgusu: RGASPI, 558.4.214.
14. Şaumyan, Vedenev'in öldürülmesi, Lelaşvili: Ostrovski, s. 585-9. Papaz okulu öğrencisi ve Svanidzeler'in kuzeni Nikolay Pophadze'nin Peter Mamradze'ye anlattığı anı. Şaumyan: Anastas Mikoyan, *Anılar*, 1:72.

9: STALİN YERALTINA ÇEKİLİYOR: *KONSPİRATSİYA* [syf. 113-117]

1. *Konspiratsiya* ve gizli dünya konularında şu kaynaklar temel alındı: Richard Pipes, *The Degaev Affair*, s. 26, 87, devrimin yönetilmesi. *Jonathan Daly, Autocracy under Siege*, s. 6, 9, 21-37, 38-44, 87-96; kim kimden öğreniyordu?, s. 95-131. Radzinski, *Aleksander II*, s. 91, 153-62, 217-22, 340. Haberleşme takibi, Ohrana'nın kuruluşu, kod isimler, uçan intihar bombacıları tehlikesi: Charles Ruud ve Sergei A. Stepanov, *Fontanka 16: The Tsar's Secret Police*, s. 54-6 ve 69-79. Uçan intihar bombacıları: Iain Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 361. Polonyalılar ve Yahudiler daha çok asılıyorlardı: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, s. 31. Gürcü sadakat ve şiddet kültü: Jones, s. 99. İntikam konusunda Yenukidze: Nikolayevski, kutu 207, dosya 207-15, T. Vulih'e BN mektubu. Stalin ve hayalet: GF IML, 8.2.1.54.202-15, Kote Çarkviyani. Davriçevi, s. 31. RGASPI, 558.4.214.
2. Polisleri atlatması ve onlara gülmesi: GDSM, 1955-146. 16-31, G. Elizabedaşvili.
3. "Neopublikovannye materialiy iz biyografi t. Stalina", *Antireligioznik*, c. 12, 1939, s. 17-21; kitap dükkânı sahibi, Ambako Çelayidze'nin anısı.
4. GDSM, 1955-146.16-31, G. Elizabedaşvili. Ostrovski, s. 166-7.
5. İremaşvili, s. 21-2. RGASPI, 558.4.665, G Elisabedaşvili. Davriçevi, s. 124-5. Vakar, "Stalin po vospominanya N. N. Yordanya," Jones, s. 72-4.
6. Kasım toplantıları, jandarma raporları: GIAG, 153.2.302/102.00.1898.5-52/153. 1.3431/2. GARF, 102.00.1898.5.52 B. Konferans'a katılan 24 delegenin listesi:

GDSM, 93.3, M. Gureşidze. Ostrovski'nin anlatımı en ikna edici olanıdır: Ostrovski, s. 167-70. İftiracının Batum'a gidişi: Uratadze, s. 66-7. Kafası karışık genç: Arkomed, *Raboçeye dvijenye*, s. 55-56. İremaşvili, s. 21-2. RGASPI, 558.4.665. G. Elisabedaşvili. Davriçevi, s. 124-5. Vakar, "Stalin po vospominaniya, N. N. Yordanya". S. Talakvadze, K istoriy Komunistiçeskoy parti Gruzii, I:59-63. Jones, s. 106-7.

10: "BEN ROTHSCHILDS ŞİRKETİNDE ÇALIŞIYORUM! – BATUM'DA YANGIN, KATLİAM VE TUTUKLAMA [syf. 118-127]

1. GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kandelaki. RGASPI, 558.4.537, D. A. Vadaçkorya. Porfiro Kuridze, *Batumskaya*, s. 63-70. *Chernomorskii Vestnik*, 5 Ocak 1902.
2. GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kandelaki. Bu bölümde *Batumskaya*'yı temel aldım: Kote Kalandarov, s. 36-40; Porfiro Lomdzariya, s. 41-9; Gerasim Kaladze, s. 49-55; İllaryon Darahvelidze, s. 55-63; Porfiro Kuridze, s. 63-70; Kaçik Kazaryan, s. 75-8; G. Çkaidze, s. 124; Haşimi Smirba, s. 150-71. GF IML, 8.2.1.20, K. Kandelaki, RGASPI, 558.4.537, D. A. Vadaçkorya (resmi versiyon: Batumskaya, s. 106-12). Porfiro Kuridze, *Bakinsky Rabochyi*, 12 Ocak 1937. *Chernomorskii Vestnik*, 5 Ocak 1902.
3. Yılbaşı gecesi: GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kandelaki. Eşkıya Lomdzarya, Tiflis'i ziyaret: GDSM, 1955-146.29-44, G. Elizabedaşvili. GMIKA, 18.50, Kote Kalandarov. GMIKAQ, 26.104.33-42, Porfiro Kuridze. *Batum: Annals of the Working Collective Batumi*, s. 315. Jones, s. 28 (Mandelstam, alıntı) ve 87-8. Ostrovski, s. 170-1. Robert W. Tolf, *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, s. 87-90.
4. Porfiro Lomdzarya cezaevinden çıktığında Jeune ona kardeşi Silvester'in cenazesi için 400 ruble verdi. Böylece ona verdiği paranın toplamı 3.000 rubleyi buldu. Lomdzarya kardeşler Stalin'in adamları olduğu ve onunla birlikte kaldıkları için Stalin de muhtemelen bu para ilişkisinin içindeydi. Stalin yangın çıkarma şantajıyla, işadamlarının ailelerini tehdit ederek, ayrıca para karşılığında grev yapılmayacağı şantajıyla bu parayı artırdı. Bu 3.000 ruble belki de rafineride yeni yangınların çıkmaması için ödenen bir bedeldi. RGASPI, 161.1.11. GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kandelaki, ayrıca Spandaryan'ın baskı için yaptığı yardım. Spandaryan'ın âşığı: Nikolayevski Vulih, kutu 207-9. Spandariyan'ın çapkınlığı ve Bolşevik eşin kaderi: Olga Spandaryan'ın Şaumyan'a mektubu: *Vestnik Archivov Armenii*, no.1, 1996, "Sibirya Sürgününde Suren Spandaryan." RGASPI, 558.4-537, D. A. Vadaçkorya ve resmi versiyon: *Batumskaya*, s. 106-12. *Bakinsky Rabochyii*, 12 Ocak 1937. Porfiro Kuridze. François Jeune: Otar Gogolişvili, Ostrovski'yle mülâkat, s. 586-7. Lomdzarya'ya yapılan ödemeler ve Lomdzarya'nın yaptığı ödemeler: GARF, 102.1900.4871. I. S. Çulek, *Ocherki istorii Batumskoi kommunisteskoi organizatsis*, Batum, 1970, s. 90-91.

5. Kirtava, GF IML, 8.2.1.26.22-6 (1934) ve 8.2.1.26.36-9 (1937), Natalya Kirtava-Siharulidze'nin anıları. GMIKA, 19.51: Natalya Kirtava-Siharulidze'nin anıları. GF.IML, 8.2.1.43. GARF 3.1905.272.
6. GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kandelaki. GMIKA, 18.50, Kote Kalandarov. GMIKA, 26.104, Porfiro Kuridze'nin anıları, s. 33-42. *Batumskaya*, s. 36-78, 124. Stalin'in baskıcılığı: Lavrov, GARF içinde, 102.00.1898.5-52-V. Kentin eteklerinde saklanması: Anne Terun Levonyan'ın öyküsü hakkında Suren Levonyan'la yapılan mülâkat.
7. 9 Mart: GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kandelaki. GMIKA, 18.50, Kote Kalandarov. GMIKA, 26.104, Porfiro Kuridze'nin anıları, s. 33-42. *Batumskaya*, s. 36-78, 124, 203-27. GMIKA, 105, 106, 154, Despina Şapatava, Rothschild müdürü, suikast girişimi: GF IML, 8.2.1.9, Teofile Gogiberidze. Kılık değiştirmesi ve başlık takması: GM IML, 8.2.1.15.174-81. I. Doborjinidze. Başlıklı Koba: bk. K. Kalandarov, *Batumskaya*, s. 70; asla devrimci olamayacaksın, Vadaçkorya, s. 86; gizlilik ve gizem, P. Kuridze, s. 96; sakalsız ve bıyıksız, s. 99; ayaklanmada Stalin'in rolü, Vera Lomdzarya, s. 102; gösteri, I. Darahvelidze, s. 116-17; Stalin'in sükûneti, K. Kandelaki, s. 118-26; Stalin'in yaralıya yardım etmesi, s. 157. GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kandelaki.
8. Haşimi Smirba: GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kandelaki. GMIKA, 21.57, Hamdi Smirba'nın anıları, s. 16 ve 22.58, Haşimi Smirba, s. 1-9. GMIKA, 26.104.33-42, Porfiro Kuridze. *Batumskaya*, s. 150-71. Stalin kadın kıyafetinde: Suren Levonyan'ın Batum'da Terun Levonyan'la yaptığı mülâkat. Smirba'nın anlattıklarının doğruluğu konusunda: Çarkviyani'nin "Anılar"ında Stalin. Nestor Lakoba konusunda bk. Montefiore, s. 179-80. Yordanya'nın tepkisi: Zhordania, "Stalin", s. 2. Troçki, *Stalin*, s. 31-2. Stalin, *Works*, 1:25. Guri'li korumalar hakkında Stalin, insan kaybına rağmen kazanılan zafer: Mgeladze, s. 77. Stalin, Beria'nın kitabını düzeltir: Beria, s. 18.
9. Cenaze töreni, tutuklanma: Polis memurunun raporu, 6 Nisan 1902, *Batumskaya*, s.177 ve Yakeli'nin raporu, s. 178. GMIKA, 115, Yüzbaşı Yakeli 9 martta Stalin'in tutuklanmasına ilişkin rapor yazar. Anneye ve İremaşvili'ye mektuplar: Kutaysi Vilayeti jandarma şefinin polis şubesine 9 Nisan 1902 tarihli raporu, işçilerin öğretmeni olarak bilinen Cugaşvili'nin tutuklanması, kendisini hep ayrı tuttuğuna ve gizlide kaldığına ilişkin söylenenler: GMIKA, 116, İllaryon. Stalin ve Bulgakov hakkında: M. Bulgakov, *Batum*, Radzinski, *Stalin*, s. 9-11, alıntılar, Elena Bulgakov; ve Elena Bulgakov'un günlükleri, 1939; ayrıca Sanat Tiyatrosu Müdürü V. I. Nemiroviç-Dançenko'nun değerlendirmesi. Bk. itlitbatum.ru. GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kandelaki.

11: MAHKÛM [syf. 131-146]

1. Uratadze, s. 66-9, 208-10. GF IML, 8.21.20.155-222, Kotsiya Kandelaki
2. Jandarmanın araştırmaları ve Stalin'in notları: RGASPI, 558.4.80, 81 ve 83. *Batumskaya*, s. 233-5. Yüzbaşı Yakeli'nin raporları, 9 Nisan 1902, Tümgeneral Şopçanski, 9 Nisan 1902, Tiflis Jandarma Şubesi'nin raporu (Stalin Tiflis Komitesi'nin üyesi), 1 Mayıs 1902, Polis Çikvadze'nin tutuklama raporu, 6 Nisan 1902, Gori'de Polis Gogoriya'nın raporu (İremaşvili'nin sorguya çekilmesi, iki adamın Keke'yi görmek ve onu Batum'a götürmek için gelmesi, 16 Haziran 1902; 1901'deki büyük başarı konusunda Yakeli, 16 Ekim 1905; genç ve kıdemli sosyalistler arasındaki uyumsuzluk hakkında Albay Lavrov, 9 Şubat 1903; GMIKA, 153, 116, 118, Stalin, 1 Mayıs 1902, 119, 120; Eremov, 121, 125, Çopura ve Mohevi. GF IML, 8.2.1.20.155-222, Kotsiya Kalendaki.
3. GDSM, 1955-146.33-40, G. Elizabedaşvili.
4. Keke: Mgeladze, s. 154-5. Polis raporları ve Keke'nin başvuruları: RGASPI, 71.10.401 ve 404. RGASPI, 558.4.405. Batum'a seyahat: Keke. 1903 baharında Batum'a tekrar gelişi: bk. Keke'nin ölüm ilânı, *Zarya Vostoka*, 1937. Kun, s. 42. Keke'yle mülâkat, 1935, R. W. Davies, O. V. Hlevnuyik, E. A. Rees (der.) *Stalin-Kaganovich Correspondence*, s. 295.
5. Cezaevi kültürü: GMIKA, 19 (51), N. Kirtadze-(Kirtava)-Sikarulidze, s. 39(1)-42(4); Stalin'in dışarıya mesaj göndermesi, 32 (128). Gerasim Kaladze, s. 42 (1)-50 (9); V. Çayidze, s. 96; V. Kalandze, s. 136. Stalin ve sempatizan gardiyan: Çaureli, *Vstreçi s vojdem narodov/Vstreçi s. Tov. Stalinyim*, s. 154. İletişim kurma: Bibineyşvili, s. 59-63. Hoşgörü: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, s. 31. Stalin sıradan mahkûmları tercih eder: Kruşçev, 1:301. Yalnız Stalin: Oleg Troyanovski, *Çerez godi*, s. 162 Okuma ve cezaevlerindeki barbarlık/pederşahi yapı: Troçki, *Hayatım*, s. s. 35, 147 ve 180. İkinci okul: Stalin, *Works*, 2:28-32. Ordjonikidze'nin yorumu, Stalin'in 1937'de cezaevleri hakkındaki bildirisi: Volkogonov, *Stalin*, s.9. Cezaevi kültürü, Soso'nun tutuklanmasına ilişkin haberler, cezaevindeki tezler: *Alliluyev Memoirs*, s. 43-5, 55-64; cezaevi ziyaretleri, s. 33-5. Stalin'in cezaevindeki günlük programı: Kalandadze, alıntı, Troçki, *Stalin*, s. 35.
6. Lenin ve *Ne yapmalı?*. Tucker, s. 23-31. Stalin, *Works*, 1:63-74.
7. GMIKA, 19(51), N. Kirtadze-(Kirtava)-Siharulidze, s. (39(1)-42(4).
8. Hıristofor İmnayçvili'nin, Tamaz Naskidaşvili tarafından yazara anlatılan öyküsü, mektup, 20 Ekim 2005.
9. Batum'da masum, Tiflis'te suçlu ve cezaevi sistemi içinde kaybolma: RGASPI, 558.4.79, IML, 8.1.772,5.268. Ostrovski, s. 185-96. *Batumskaya*, s. 171-4.
10. Hastane: GF IML, 8.2.1.20.

11. RGASPI, 558.4.619, Stalin'den Prens G. S. Golitsin'e.
12. Piskopos yardımcısı: Ostrovski, s. 195. Kutaysi'ye sevkiyat: GMIKA 19(51), N. Kirtadze-(Kirtava)-Siharulidze, s. 39(1)-42(4).
13. Kutaysi Cezaevi'nde: GMIKA 19(51), N. Kirtadze-(Kirtava)-Siharulidze, s. 39(1)-42(4). Grup fotoğrafı ve 28 Temmuz protestosu: *Batumskaya*, s. 95-9, 137-8: Dzuku Lolua ve varden Çayidze. Uratadze, s. 66-9, 208-10.
14. RGASPI, 558.4.79, 558.4.90; GARF, 102.00.1898.5-52-V, 102.00.1902.825-16, 102.00.1898.5-59-A. GF IML, 8.1.772, 5.268. Ostrovski, s. 185-96. *Batumskaya*, s. 171-4.
15. Mahkümiyet: RGASPI, 558.4.619, GARF, 102.7d.1902.175; RGIA, 1405.521.482. Stalin'i bulma çabaları: GIAG, 13.27.5451 ve 5461; 84.2. 1960 ve 1272; GIAG, 17.2.1272; GF IML, 8.5.204. *Batumskaya*, s. 257-65. Ostrovski, s. 107-200. GMIKA, 19(51).39(1)-42(4) N. Kirtadze-(Kirtava)-Siharulidze. Para: GF IML, 8.2.1.13, anılar, L. Yanelidze. 28 milyon kişi: A. Applebaum, *GULAG*, s. 518.

12: DONMUŞ GÜRCÜ: SİBİRYA SÜRGÜNÜ [syf. 147-157]

1. Yolculuk: Dişe konulan arsenik ve bacak kesme: Çarkviyani, "Anılar". Dayak ve pranga: Kun, s. 60-1. Tren seyahati: Smith, s. 112. Sıradan suçlular: *Molotov Remembers*, s. 145-6.
2. RGASPI, 558.11.1494, Abraham Gusinski. Köylüler: Çarkviyani, "Anılar."
3. *Vstrechi s Vozhdem*, s. 28 Marta Litvintseva'nı torununun ve Mihail Gulkin'in anıları. B. Ivanov, "V Novoi Ude", *Pravda*, 25 Aralık 1939.-
4. Sürgün: tahsisat –bk. *Molotov Remembers*, s. 133. Çarkviyani, "Anılar". Olimpus konusunda Troçki, Volkogonov, *Trotsky*, s. 11. Krupskaya, s. 33. Sürgünde Lenin: Service, *Lenin*, s. 110. Yenukidze'nin Voroşilov'a mektupları: RGASPI, 71.2.41. Kadınlar ve düello: *Molotov Remembers*, s. 128. Lejnev, Kun, s. 112. Voroşilov, Yenukidze, kadınlar: Vasileva, *Kremlin Wives*, s. 80. Kayaların altından aşk: Trotsky, *Hayatım*, s. 85. Sverdlov, Tucker içinde, s. 158. Sürgün, Yahudiler: Davriçevi, s. 129.
5. Kruşçev, 1:301. Kruşçev, "birinci sürgün" ve Stalin'in ikinci sürgünü olan "Vologda"dan söz eder, ancak anlatılanın birinci sürgüne ilişkin olduğu görülür.
6. Lenin, Stalin'e ve İkinci Kongre'ye mektup: Stalin, *Works*, 6: 52-4. Tucker, s. 122. Service, *Stalin*, s. 50-5. İremaşvili, s. 212-13. Uratadze, s. 67. Bibineyşvili, s. 80-3.
7. İki kaçış: RGASPI, 558.4.659 (ayrıca, Sergey Alliluyev, Proidenny pur, s. 109). RGASPI, 558.1.14. RGASPI, 558.11.1494, A. Gusinski. RGASPI, 558.4.655, M. I. Kungarov'un mektubu. K. Çernenko, 1. V. Stalin *v sibirskoi ssilke*, s. 22-5, 32-7. Sürücünün içmesi: GF IML, 8.5.205. Stalin'in sürücüyü aldatmakla övünmesi ve kılıç göstermesi, 1910'da Stalin'in İvan Kukulava'ya anlattıkları: GF IML, 8.2.1.27.202-

10. Polis ajanı kimliği: GD IML, 8.2,1.7, D. Vedaçkorya. I. Petrov, "Pervye shagi revolyutsionoi daetelnosti tov Stalina", *Molodoi Bolshevik*, c. 21, 1939, s. 25. Elek: Troçki, *My Life*, s. 37. Troçki, Volkogonov, *Trotsky* içinde,s. 44-5. Çizmeler ve Sergey Alliluyev'in kaçışları: Radzinski, *Stalin*, s. 76. Polis kartı: Kun, s. 62-4. Polis: GARF, 102.00.1904.6.313, RGASPI, 558.4.92. GF IML, 8.2.1.9, Anna Nikitin-Geladze. Çarın ajanı ve kaçışlar: Özellikle belirtmediysem de, bu bölümde, özellikle kaçışın zamanlaması konusunda Ostrovski'nin araştırmalarına çok şey borçluyum, s. 212; ayrıca s. 431-62. Ayrıca bk. Ostrovski'nin Ohrana ve jandarma arşivlerine ilişkin çözümlemesi, 1900-1910; sürgünden kaçışlar konusunda, s. 431-6; Ostrovski'den alıntı, 436-8; polis memuru L. A. Ratayev'den alıntı, s. 437; ajanlar için para, s. 438-9; polis Dvali'nin rüşvetçiliği, s. 515, Zubov ve Zaitsev, s. 545-7; Stalin tarafından toplanan istihbarat konusunda Fikus raporu, s. 578; 800 ruble tutarında rüşvet, Y. Sverdlov, *Izbrannye proizvedeniya*, s. 595. Stalin'in beş kaçışı: Çarkviyani, "Anılar". RGASPI, 671.1.287, 1913-1915'te NKVD şefi Yejov tarafından toplanan Turuhansk parasının makbuzları. Ordjonikidze ve Saitsev: RGASPI, 558.4.258. P. A. Yaparidze, *Vospominaniya o P. A. Japaridze*, s. 61-2. GARF, 110.19.119. Stalin'in polis tarafından izlenmesi ve jandarmayı atlatması: GDSM, 167, G. Varşamyan. GARF, 102.00.5-61-A. Tucker, s.109-10, alıntı E. P. Frolov'un öyküsü hakkında Roy Medvedev. Roy Medvedev, *Let History Judge*,s. 314-24. Service, *Stalin*, s. 74. Eremin mektubuna ilişkin tartışma: Eric Lee, "Eremin Letter: Documentary Proof that Stalin was Okhrana Spy?" Eremin metni, Smith içinde, s. 306. General Ivan Serov'un Birinci Sekreter N. S. Kruşçev ve Politbüro'ya gönderdiği not: RGASPI, 558.11.1288, 4 Haziran 1956. Stalin ve Spandaryan'a karşı Şaumyan, Ekaterina Şaumyan tarafından: Mikoyan, *Anılar*, s. 72. Şaumyan gerilimi, mitinglerdeki Tatarlar, Stalin'in koruma şantajı, muhbirlerin öldürülmesi, Spandaryan'ın çapkınlıkları, Stalin gerçek patron, soygunlar: Tatyana Vulih'den Boris Nikolayevski'ye, Nikolayevski kutusu, 207, dosya ID 207-9. Uratadze, s. 67. Arsenidze, s. 72 ve 224. Yordanya, "Stalin"; burada Yordanya, Şaumyan'dan alıntı yapar. Olga Şatunovskaya: RGASPI, 558.4.671. Şaumyan'ın işleri: Yüzbaşı Zaitsev'e para ödenmesi: Akopyan, *Shamunian*, s. S. 64-76. Cezaevi müdürü Vaçiyev, serbest kalan her mahkûm için 150 ruble: *Iz proshlogo nashei parti: Stati i vospominaniya iz istorii Bakinskoi organizatsii*, s. 1467. B. Kaptelov ve Z. Peregud, "Byl li Stalin aentom Okhranki?", *Rodina*, no. 5, 1989, s. 67-9. B. Slavin, "Stalin i Okhranka", *Alternativy*, no.1, 1998, s. 78-81. Ohrana gözetimi, 1908-1913: *Krasny Arkhiv*, no.2 (105), 1941, s. 4-31. İhanet ve ölüm konusunda Stalin: GF IML, 8.6.312 D. Çeheidze (Turdospireli). Stalin tutuklanma sayılarının yer aldığı kısa biyografisini gözden geçirmesi: "I. V. Stalin sam o sebe: redakzionnaya pravka sobstennoy biografii", *Izvetsiya TsK KPSS*, no 9, 1990.

8. Korkaklar! Ve Fransız Devrimi'ne ilişkin kitap: GF IML, 8.2.1.11.125-7, Dimitri Gurgenidze. Stalin'in ulusalcı görüşleri, Batum, Gori ve *Özeleştiri*: RGASPI, 157.1.54. M. Çihakaya, Service, *Stalin*, s. 55. S. Kavtaradze'nin yayınlanmamış anıları –kızı Maya Kavtaradze ve Zakro Megrilişvili'ye teşekkür ediyorum. GF IML, 8.2.1.19, S. Kavtaradze. Saldırıya uğraması: Ostrovski, s. 214-17. Bibineyşvili, s. 79-83. Gürcülerin siyasal bir millet oluşu ve Stalin'in Çihakaya öyküleri: Çarkviyani, "Anılar". Göt oğlanı Marks: Sagiraşvili, s. 181. Toroşelidze hk.: Minadora Toroşelidze'nin anıları –Susanna Toroşelidze ve Nestan Çarkviyani sayesinde. Şevardyan öyküsü için bk. Sergey Danyeloviç Şevardyan'ın (Çaverdiyan) el yazısıyla anıları –bu kaynağı kaydettiği ve benimle paylaştığı için Claire Mouradian'a teşekkür ediyorum.
9. GF IML, 8.2.1.34, Mihail Monoselidze. Davriçevi, s. 118.19, 124-5. Catherine Merridale, "The Making of a Moderate Bolshevik". GF IML, 8.5.384.3-10, Kamo'nun otobiyografik notları. GF IML, 8.5.380.5-6, öldüğü gün Kamo tarafından doldurulan kişisel Dosya ve Mülâkat Formu. GF IML, 8.2.2.34.332-4.

13: ÇAPKIN BOLŞEVİK [syf. 158-165]

1. Yenukidze, *Nashi podpolnye tipgrafii na Kavkaze*, s. 24. *Alliluyev Memoirs*, s. 24-7, 36-40, 47-8, 65. Kun, s. 192-8. Richardson, *Long Shadow*, s. 117. Beria, s. 150. Stalin ve Kurnatovski hk. Pavel Alliluyev; ve annesi hk. Nadya: Vasileva, *Kremlin Wives*, s. 55 ve 74. Svetlana Alliluyeva, *Dalyokaya muzika*, s. 251-2. ve *Dvadtsaty pisem*, s. 39-47. Dipnottaki aile öyküsü için Gia Tarhan-Nuravi'ye teşekkür ederim.
2. GF IML, 8.5.384.3-10, Kamo'nun otobiyografik notları. GF IML, 8.5.380.5-6, Kamo'nun kişisel dosyası ve öldüğü gün doldurduğu mülâkat formu. GF IML, 8.2.1.50.239-55, Javarya Hutulaşvili, kızlık adı Ter-Petrosyan, Kamo'nun kız kardeşi. I. M. Dubinski-Muhadze, *Ordzhonikidze*, s. 19-21, ve *Kamo*, s. 19. Tiyatro'da olay: Susanna Toroşelidze'nin, annesi Minadora Ordjonikidze-Toroşelidze'yle yaptığı mülâkat. Maharadze'yle gazete: Jones, s. 109. Marie Arensberg: Esad Bey, s. 94.
3. GF IML, 8.2.1.26.22-6 (1934) vr 8.2.1.26.36-9 (1937), Natalya Kirtava-Siharulidze anıları. GF IML, 8.2.1.43, N. Kirtava-Siharulidze. GF IML, 8.2.1.31, V. Lomdzarya-Yavakikidze: asker üniforması. GF IML, 8.2.1.34, I. Mşvidabadze: demiryolcu üniforması –ayrıca RGASPI, 558.4.655. GF IML, 2913.2.4, F. Maharadze –Stalin'in polis ajanı olduğu kuşkusu.
4. Stalin'in ulusalcı görüşleri, Batum, Gori, *Özeleştiri*: RGASPI, 157.1.54, M. Çihakaya. Service, *Stalin*, s. 55. S. Kavtaradze'nin yayımlanmamış anıları. GF IML, 8.2.1.19, S. Kavtaradze. Ostrovski, s. 214-17. Bibineyşvili, s. 79-83. Kirtava'nın Stalin'e dönüşü: GF IML, 8.2.1.26.22-6 (1934) ve 8.2.26.36-9 (1937), Natalya Kirtava-Siharulidze. GF IML, 8.2.1.43, N. Kirtava-Siharulidze. Daday: Ostrovski, s. 214-17. Kun, s. 66.

5. GF IML, 8.2.1.25, V. Ketshoveli. Davriçevi, s. 35 –Petrov /Pavlov adıyla yazılar. Ostrovskiy, s. 216-17.
6. İmeret-Mingrel Komitesi: RGASPI, 157.1.54, M.Çihakaya. GF IML, 8.2.1.19, S. Kavtaradze. Bibineyşvili, s. 80-82. Tutuklanmalar, kaçışlar ve taşınmalar: GF IML, 8.2.1.5, G. F. Berdzenovşvili. Sendika Komitesi: RGASPI, 558.4.658, Ts Zelikson. Balıkçılık: GF IML, 8.2.1.34. I Mişvidabadze, demiryolcu üniforması –ayrıca, RGASPI, 558.4.655. Maharadze, *Orcheki*, s. 76. Tucker, s. 98. Bakü: RGASPI, 558.4.93. Kun, s. 92. Lider: GF IML, 8.5.320. Kutaysi betimi ve P. Maharadze'den alıntı: Jones, s. 88-9; Guriya ve Kutaysi'nin görünümü: "dağlar, bataklık vadileri" –doğrudan Jones'den yapılan alıntı, s. 133. Pek çok kez çıktığı Kafkas yolculukları: Ostrovski, s. 576-7. Kaçışlar, Budu ve Stalin öyküleri: İzolda Mdivani'yle mülâkat (Budu'nun oğlu Vahtang'ın dul karısı) ve Tiflis'teki Mdivani ailesi, Gürcistan, 2006.
7. Stalin'in Kutaysi'deki davranışı: "Polizıya i soratniki ob I. V. Staline –A tsel ta Chtoby pokazatsya narodu velilikm chelovekom", *Otechestvenyye Arkhiv*, no. 4, 1995, s. 77-80. Beria'nın arşiv görevlisinden mektubu bulmasını istemesi: X. Serova, Beria'nın gizli polislerinden biri olan I. A. Serov'un kız kardeşi. Stalin'in Leipzig'deki Davitişvili'ye mektubu ve Lenin'in tepkisi: Stalin, *Works*, 1:55-8. Yordanya'nın etkisi: Jones, s. 127. 1904 yılının son günü, ziyafette kargaşa: GF IML, 8.2.1.11, Aleksey Zahomildin.
8. Bakü, Ocak 1905: RGASPI, 71.10.189. Devrim, Kanlı Pazar: Orlando Figes, *A People's Tragedy* (bundan sonra Figes), s. 173-86. Stalin, *Works* 1:75. Maharadze ve Stalin'in yayın faaliyeti: Jones, s. 109.
9. Stalin, *Works*, 1:75.

14: 1905: DAĞLARIN KRALI [syf. 166-176]

1. Bakü: RGASPI, 558.4.583, Mamed Mamediyarov. Muktar Gadziyev. Esad Bey, s. 69. Bakü: Tolf, *The Russian Rockefeller*, s. 151-8. Jorg Baberovski, *Der Feind ist überall*, s. 77-9.
2. Stalin, *Works*, 1:82-4 ve 85-9. Binlerce ölü: Armen Ohanyan, alıntı, Tom Reiss, *The Orientalist*, s. 14.
3. S. Talakvadze, *K istorii Kommunisticheskoi parti Gruzii*, 1:118.
4. Çaviçvili, *Patrie, prisons, exil*, s. 70. Stalin, *Works*, 1: 422-3. Guriya: Jones, s. 149-Victor Taratuta, alıntı, ayrı bir cumhuriyet. Çar olarak görülen Komite: Bibineyşvili, s. 119. İsidore Ramişvili'yle tartışma, Çaratskaro'da Yoldaş Koba, kaçış, tıraş olması, Gotsadze'nin baba evinde yapılan toplantı: GF IML, 8.2.1.11.30-3, Davit Gotsadze. Bu olayın Başkan Mihail Saakaşvili'nin atalarından Çiyatura Manganez zengini Prens Yibo Abaşidze'nin malikânesinin yakınlarında saklandığı sırada gerçekleşmiş olması mümkündür: bk. Sandra Roelofs Saakaşvili, *Story of an Idealist*, s. 37-8.
5. Sünnetli Yahudiler: Arsenidze, s. 221.

6. Çiyatura: Jones, s. 91. Çaviçvili, *Patrie, prisons, exil*, s. 70, 72-87, 112-17. Ayrıca, *Cahiers d'Historie Sociale*, no. 26, Automne/hiver, 2005, s. 133-44. Guriya: Jones, s. 149. Bibinyeşvili, s. 119.
7. Baskı makinesi: RGASPI, 558.4.651, M. Beliyaşvili. Çaviçvili, *Patrie, prisons, exil*, s. 70-87, 112-17.
8. Menşevikler silahlanıyor: Noe Ramişvili, Jones içinde, s. 180. Stalin, *Works*, 1: 133-9, "Silahlı Ayaklanma ve Taktiklerimiz", *Proletariat Struggle*, 15 Temmuz 1905. Çiyatura, silahlanma: GF IML, 8.2.1.25.261-87, Vano Kiyasaşvili. Kote Çintsadze, "Chemi Mogonebani, *Revolyutsiis Matiane*, no.2, s. 117-22; no.3, s. 68-79. G. Parkadze, *Boevye Bolshevistkie druziny v Chiaturakh v 1905, Rasskazy o Velikom, Staline* (Tiflis, 1941), s. 46-50; RGASPI, 558.4.665. Sergo Kavtaradze, *Kak tov Stalin gromil Menshikov*, s. 56-9. *Rasskazy o Velikom Staline* (Tiflis, 1941). Bibineyşvili, s. 88-90, 119. Batı'da Stalin, hatip, taktisyen, tarzı: Çaviçvili, *Patrie, prisons, exil*, s. 70-87, 112-17.
9. Çiyatura zenginleri: RGASPI, 558.4.665, B. Kekelidze. GF IML, 8.2.1.93-94. V. Bakradze. Saakaşvili, *Story of an Idealist*, s. 37-45. Bibineyşvili, s. 88-90, 119. Çaviçvili, *Patrie, prisons, exil*, s. 70-87, 112-17. Statü sembolü: Krasin, Williams içinde, s. 59. Haraç toplama ve Stalin'in zenginleri koruması: GF IML, 8.2.1.7, G ve GF IML, 8.2.1.4.1.
10. *Prepiska V. I. Lenina i rukovodimykh im uchrezhdenii RSDIP s mestnymi partiinymi organizatsiami 1905-7*, c.2, bl.1, s. 294.
11. Arsenidze, Smith içinde, s. 139-41. Yoldaş Koba Çhratskaro'da, tartışmalar, kaçış, tıraş olma, Gotsadze'nin baba evinde toplantı: GF IML, 8.2.1.11.30-3, David Gotsadze. Roelofs Saakaşvili, *Story of an Idealist*, s. 37-8. Simon Vereşçak, *Dni*, 24 Ocak 1928.
12. Vali: Kişiliğine ve gelişine ilişkin betimlemeler için bk. Jones, s. 172-5; fahişeler ve el falı bakanlar, s. 186.
13. Honi'de konuşma: Nutsubidze: Montefiore, s. 286. Stalin, *Works*, 1:90-132, "parti içi anlaşmazlıklara ilişkin özet". Gürcistan'da cinayetler: Jones, s. 184-7. Stalin banka soygunları dönemini başlatır: Davriçevi, s. 175, ve rekabetçilik, s. 181. Bibineyşvili, s. 85. Bomba imal eden Bolşevikler: Veno Yeyilava, "Anılarım", *Revolyutsiis Matiame* (bundan sonra *RM*), no.3, 1923, s. 135. Stalin Kazaklara bombalı saldırı emri verir: Davriçevi, s. 219. Şiddet olayları: Daly, *Watchful State*, s. 16-20. 3600 yaralı: Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 21. Svanidze kuzeni Dvali kendisini havaya uçurur: GF IML, 8.2.1.34.327-37, Mihail Mişa Monosenidze. GDMS, 87.1955-368.1-16, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze.
14. Kasiyane Gaçeçiladze'nin yayınlanmamış anıları: Torunu Şalva Gaçeçiladze'ye teşekkür ediyorum.
15. Jones, s. 188-9. Stalin'in Kazaklara saldırısı: Davriçevi, s. 200. Stalin, *Works*, 1:133-9 "Silahlı Ayaklanma ve Taktiklerimiz". Baberovski, *Der Feind*, s. 79.

15: 1905: SAVAŞÇILAR, SOKAK ÇOCUKLARI VE TERZİLER [syf. 177-182]

1. Kamo'nun Ermeni'yi öldürmesi, Stalin'in önerisi: Davriçevi, s. 188-90.
2. Svanidzeler: GF IML, 8.2.1.34.327-37, Mihail Mişa Monoselidze. GDSM, 87.1955-38.1-16, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. Büyüleyici kız: Davriçevi, s. 228; tabanca, s. 160. Koba, hastanede: GDSM 3(1). 1955-146. 45-6, G. Elizabedaşvili. Yazarın Kato'nun kuzeni Katevan Gelovani'yle yaptığı mülâkat, Tiflis, 2005; Svanidzeler ve polis şefi tarafından Stalin'in Kutaysi'de saklanması. Yazarın Maryam Svanidze'yle (109 yaşında) yaptığı mülâkat, Tiflis, 2005.
3. İremaşvili, s. 32-5. Eteksiz kadın: Jones, s. 189. Stalin, *Works*, 1:178-86. Jones, s. 188-9. Stalin'in Kazak saldırıları: Davriçevi, s. 200. Stalin, *Works*, 1:133-9. Baberowski, *Der Feind*, s. 79. Troçki, *Stalin*, s. 67 ve 79.
4. *Alliluyev Memoirs*, s. 101-2.
5. Stalin, Works, 1:191, "Bütün İşçilere", 19 Ekim 1905
6. Talakvadze, *K istorii Kommunisticheksoi parti Gruzii*, 1:143.
7. Service, *Stalin*, s. 59. Kavtaradze'nin anıları. Lamba fırlatma öyküsü: Maya Kavtaradze'nin anıları.
8. Minadora-Ordjonikidze-Toroşelidze, yayımlanmamış anılar. Davriçevi, s. 174-6 ve 181.
9. Tiflis'te katliamlar ve silahlı SD'ler: Jones, s. 189-94. Davriçevi, s. 194-5. Troçki, *Stalin*, s. 67.
10. Jones, s. 189-95. Davriçevi, s. 194-6. Kaynayan kazan: Troçki, *Stalin*, s. 79.

16: 1905: DAĞLARIN KARTALI – STALİN LENİN'LE BULUŞUYOR [syf. 183-188]

1. Tammerfors: Finlandiya'da olanlara ilişkin en iyi değerlendirme olarak bk. Antii Kujala *ve d.*, *Lenin Ja Suomi*. Lenin'in portresi için temel alınan kaynaklar: Figes, s. 141-51, 385-98. Service, *Lenin*, s. 255-73. Service, *Stalin*, s. 129 ve 179.Tucker, s. 103. Lenin konusunda Stalin: Stalin, *Works*, 6:53-5. Lenin üzerine ve sadece savaşçı olarak Stalin üzerine, Davriçevi, s. 160, 212-13. Krupskaya, s. 128-9. Troçki, *Stalin*, s. 69. Stalin'in seyahatlerinin tarihi: Ostrovski, s. 242-3. Smith, s. 150. E. Yaroslavski, "Tri vstrechi", *Pravda*, 23 Aralık 1939.
2. Jones, s. 194-6. *Alliluyeva Memoirs*, s. 101-7. Tünelin kapatılması, Guriya'nın ezilmesi, militanların Tiflis'e gitmeleri, hainlerin öldürülmesi vb.: Kote Çintsadze, *RM*, no 2, 1923, s. 79-85. Stalin'in Tiflis'te birlikleri yeniden toplaması ve batının fethi: GDSM, 3(2). 1955-146.68-72, G. Elizabedaşvili. Stalin'in köylülerle konuşması: Çaureli, "Vstrechi s vozhdem narodov", *Vstrechi s tov. Stalinym*, s. 156. Stalin'in emriyle Teçhizat sağlanması: GF IML, 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriaşvili.

3. Griyazonov: Çintsadze, s. 40-1. Davriçevi, s. 216-17. Ermeni eylemciye göre Stalin'in sorumluluğu: Kun, s. 79. Esad Bey, s. 72. Jones, s. 197. Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 99-100. Boris Souvarine, *Staline*, s. 98-100. Smith, s. 156. GF IML, 8.2.1.34.327-37, Mihail Mişa Monoselidze. GDMS, 87.1955-368.1-16, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. GF IML, 8.2.1.5, G. F. Berdzenoşvili. GF IML, 8.21.3, N. Ahmeteli. RGASPI, 558.4.658, B. Loşadze-Boçoridze. GOAG, 153.1.764. Gizlenen, yaralı Stalin: Ostrovski, s. 247. *RM*, no 4, 1923, A. Magriabiants'ın anıları. Uratadze, s. 130-2. GF IML –Griyazanov'u öldüren Bolşevikler: Çumburidze; öteki eylemci Aleksander Vaşakidze idi. Yaralı, saklanan Stalin'in harita üzerinde Tiflis'i ele geçirme hayali: GF IML, 8.2.1.3.291-310, Niko Ahmeteli.

17: KARANLIK ADAM: EVLİLİK, KARGAŞA (VE İSVEÇ) [syf. 189-204]

1. Militanlar, yol kesmeler, kızlar, tefeci dükkânı, Çiyatura altın treni: GF IML, 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili, Davriçevi, s. 178-84, 226, 174-6. Çete: Nikolayevskiy, kutu 207, dosya ID, 207-10 ve 207-11, Tatyana Vulih'ten Boris Nikolayevski'ye. Uratadze, s. 163-6. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, s. 45-58. Kutaysi ve kızlar: Aleksandra Darahelidze-Margvelaşvili. Urçin'ler: GF IML, 8.1.2.4. GARF, 102.1906.206. Ölüm konusunda Stalin: GF IML, 8.2.1.34-317-54, Mihail Mişa Monoselidze. Griyazanov, kamulaştırma, Grujina, tefeci dükkânı, Menşeviklerle rekabet ve işbirliği, Çiyatura treni, Kutaysi ve Tiflis soygunları dahil kamulaştırma eylemleri: Çintsadze, s. 40-9. Stalin'in Teknik Asistanı (Niko'nun kardeşi Mate): GF IML, 8.2.1.3.291-310, Niko Ahmeteli. Tiflis'te haraçtan kazanılan para: Esad Bey, s. 90-5. Çintsadze ve Kamo konusunda Stalin: bk. Çarkviyani, "Anılar". Stalin'in azla yetinmesi: Yordanya, "Stalin".
2. Yaralı Stalin'in saklanması, harita üzerinde Tiflis'i ele geçirme hayali: GF IML, 8.2.1.3.291-310, Niko Ahmeteli. GDSM, 278, A. N. Mikaberikdze. GDSM, 118, Ruben Daştoyan.
3. GF IML, 8.2.1.34.317-54. Mihail Mişa Monoselidze. GDSM, 87.1955-368.1-16, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. Pencereden kaçma: Service, *Stalin*, s. 65-6. Karanlık adam: Minadora Ordjonikidze-Toroşelidze, yayınlanmamış anılar. 1906'da asker alımı: GF IML, 8.2.1.15.266-72, Natalya Dondarov (Azeri).
4. Avlabar, tutuklanma: Arsenidze, s. 218-36. Stalin'in atkısı: GF IML, 8.2.1.37, Raysa Okinşeviç. Ostrovski, s. 248-52. Komplo teorisi için bk. Isaac Don Levine, *Stalin's Great Secret*, s. 90.
5. Stockholm: Voroşilov, *Rasskazy o zhizni*, 1:247. Gemi kazası: bk. Kuyala *ve d.*, *Lenin Ja Suomi*. Hans Bjorkegren, *Ryska Posten*,s.43-56. *Dagens Nyheter'in* yazarı Martin Stugard'a ve Müfettiş Mogren'in torunu Per Mogren'e teşekkür ediyorum. Williams, s.

75, Michael Futrell, *Northern Underground*, s. 47. Service, *Lenin*, s. 179. Service, *Stalin*, s. 62-4.Tucker, s. 41, 127 ve 146. Smith, s. 175; gemi kazası, alıntı, S. G. Strumenko. Troçki, *Stalin*, s. 72-3. Dzerjinski: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, s. 56-7. GF IML, 8.2.1.12.176-83, Said Devdaryani. Yoldaş K'nin Stockholm raporu: Stalin, *Works*, 1:261-77. Tarım sorunu konusunda Stalin, *Works*, 1:238-40 ve 217-39. Menşevikler Şaumyan'a da meydan okudular. Akopyan, *Shaumian*, s. 44. Berlin: RGASPI, 558.1.5095, Stalin'den Monoselidze'ye.

6. RGASPI, 558.1.5095.
7. Minadora Ordjonikidze-Toroşelidze'nin yayımlanmamış anıları. GF IML, 8.2.1.34.317-54, Mihail Mişa Monoselidze. GDSM, 87.1955-368.1-16, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. Raçeveli kızı Kato: Mgeladze, s. 199. Alyoşa ve Kato hakkında mektup: RGASPI, 558.1.5095, alıntı, Kun, s. 341-2. Onu çok severdi: RGASPI, 558.4.647, Pelageya Onufriyeva. Yarı-Tanrı olarak Soso: İremaşvili, s. 30, 39-40. Çok güzeldi, içimi eritirdi: Svetlana Alliluyeva kayıtları – Rosamund Richardson'a teşekkür ederim. Büyüleyiciydi: Davriçevi, s. 228. Ketevan Gelovani'nin yazarla yaptığı mülâkat: Stalin, Kutaysi'de Svanidzelerin öğretmen babasıyla saklanır, Stalin'in Kato ve Alyoşa'yı büyülemesi: Yazarın Mariam Svanidze'yle mülâkatı, Tiflis, 2005. Stalin'in kılıksızlığı ve gülmesi: GDMS, 1955-146.51-6, G. Elizabedaşvili. Evlilik, cici kadın, nasıl bir aile hayatı: GF IML, 8.2.1.9, Anna Nikitin- Geladze.
8. Polise silah çekme: GF IML, 8.2.1.34-317-54, Mihail Mişa Monoselidze.

18: KORSAN VE BABA [syf. 205-212]

1. *Tsarevich Giorgi*: S. Lakoba *ve d.* (der.), *Istoria Abkhazia*, s. 219. S. Lakoba, *Boeviki Abkhazii v revolyutsii 1905-7*, s. 65-8. S. Lakoba, "Legendarnoe nacholo veka". S. Z. Lakoba'ya, T. Kapba-Arşba ve Kamşiş Gvaramya'yla yaptığı mülâkatlara ulaşmamı sağladığı için teşekkür ediyorum. Stalin'in gemiden alınan paraları atlarla taşıdığı efsanesi için: Fazıl İskender, *Sandro of Chegem*, s. 202-4. Davriçevi'nin korsanlığı, s. 236. *Tiflissky Listok*, 22 ve 24 Eylül 1906, *Kavkaz*, 24 Eylül 1906; *Kavkazskaya Zhizn*, 29 Eylül ve 6 Ekim 1906; *Chernomorsky Vestnik*, 22 ve 23 Eylül 1906. Çiyatura katırları için bk. Peder Gaçeçiladze'nin anıları; Stalin'in at sürmesi için bk. 1945 Zafer Yürüyüşü sırasında at binmesi, Montefiore içinde; ateş etmesi için bk. M. Monoselidze ve J. Davriçevi'nin erken dönem anıları; *Nikolai I* gemisinin soyulması için Bakü konusunda sonraki bölümler. Koba'nın şakası: Arsenidze, s. 220. Stalin'in soygunlara katılması: Rajden Arsenidze, mülâkatlar, no. 1-3, 103-4, Nikolayevski kutusu 667, seri 279, dosya 4-5. Bakü-Tiflis Konferansı: GF IML, 8.2.1.12.176-83, Said Devdaryani. Uratadze, s. 66-9.
2. Kamo'nun maceraları: İmnayşvili, *Kamo*, s. 47-51. *Russian Review*, c. 19, no.3, Temmuz 1960, s. 227-47. Williams, s. 75, 185. Kun, s. 75. Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 85-

95 ve 167. Krasin, "Bolshevitskaya partiinaya tekhnika," s. 813. B. Nikolayevski, "Bolshevistsky zentr", *Rodina*, no.2 ve 5, 1992: no.2, s. 13-36. Krasin ve Bogdanov: Stanford, Paris Ohrana, kutu 200, dosya ID XVII n4a ve dosya XVII, m. 1. Çintsadze, Çiyatura tren soygunları -21 000 ruble, Souvarine, *Staline*, s. 100. Arsenidze, s. 232. Bombalar ve Krasin: Williams, s. 61-3, 112. Radzinski, *Stalin*, s. 59. Baykaloff, *I Knew Stalin*, s. 20-21. Litvinov'un silah satın alması: bk. *Istorichesty Arkhiv*, no.4, 1960, s. 95-110. Hugh D. Phillips, *Between the Revolution and the West: A Political Biography of Maxim M. Litvinov*, *Slavic Revew*, 48, no.3, Güz 1980, s. 388-98. Kamo'nun Lenin ziyareti: Krupskaya, alıntı, Troçki, *Stalin*, s. 105. Bibineyşvili, s. 116-30. S. F. Medvedeva-Ter-Petrosyan, "Tovarish Kamo". RGASPI, 332.1.53: 15(2) O2.23 (10), 1905-1910, TSK Tiflis kamulaştırmalarını Soruşturmak için ülke dışında oluşturulan Komite: Y. Tiyçko ve A. Ornatski (Çiçerin) başkanlığında; Tigranov, Angreevski, Nadejdin başkanlığında Tiflis'te; Voznesenski'nin sorgulanması, 20 Eylül 1907 ve 10 Haziran 1908. Bakü'de Yoldaş Koba'nın (Y. Stalin) sorgulanması, 19 Mart 1908. GDSM, 87.1955-368.11-13, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. İçerideki öteki adam: GF IML, 8.2.1.54.214-15, Kote Çarkviyani. GF IML, 8.2.1.22, G. Kasradze, alıntı, Ostrovski, s. 259-67. Soygunu onaylayan, Stalin ve Filip Maharadze'nin de yer aldığı Tiflis Komitesi: Arsenidze, mülâkatlar, no. 1-3, 103-4, Nikolayevski, kutu 667, seri 279, dosya 4-5. Gigo Kasradze hk.: GF IML, 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili.

3. Kato'nun tutuklanması: GF IML, 8.2.1.34.317-54, Mihail Mişa Monoselidze. GDMS, 87.1955-368.1-16, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. Moskova polisinin bulduğu not: GIAG, 153.1.3440. *Bakinsky Rabochyii*, 25 Nisan 1931 ve 21 Nisan 1936. Kasım 1906'da yapılan silahlı soygun: Kote Çintsadze, Souvarine, *Staline*, s. 99-100. Baikaloff, *I Knew Stalin*, s. 20-1. Arsenidze, s. 232. Kutaysi: Çintsadze, s. 41-9. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, s. 61-80. Kutaysi, Kamo ve kızlar: GF IML, 8.2.2.64, Aleksandra Darahvelidze-Margvelaşvili. Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 115.
4. Berlin: Smith, s. 194-6, Berlin'de Krupskaya. V. I. Lenin, *Polnoe Sobranie Sochineniya* (bundan sonra Lenin *PSS*), 15:571. Berlin'de Stalin: Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, s. 79. W. S. Churchill, *Second World War* (Londra, 1951), 6:601. Stalin, *Works*, 2:408-9. RGASPI, 71.0.406 ve 558.4-583. Kun, s. 85-7. Ostrovski, s. 256-9. H. Barbusse, *Stalin: A New Word through One Man*, s. 53. Stalin, *Sochineniya*, 13:122, Stalin'den Ludwig'e, Voroşilov, *Rasskazy o zhizni*, 1:336. V. I. Lenin, *Biograficheskaya khronika*, 2:223.

19: STALİN LONDRA'DA [syf. 213-221]

1. Aşırı gerilim, hayvanlar gibi: RGASPI, 337.1.44, adı bilinmeyen bir delegenin betimlemesi, Çihakaya'ya hastabakıcılık: RGASPI, 157.1.18. GF IML, 8.2.1.12.176-83, Sa-

id Devdaryani. Stanford, Paris Ohrana, kutu 195.16c, dosya 1, ücretli ajan üzerine, 1.500 ruble ve Jitomirski vd. Andrew Rothstein, *Lenin in Britain*, s. 21.9. I. Nuravyona ve I. Sivolap-Kaftanova, *Lenin in London*, s. 165-8. Ivan Mayski, *Journey into the Past* (bundan sonra Mayski), s. 54, s. 137-44. Volkogonov, *Trotsky*, s. 47. Williams, s. 82-3. Service, *Stalin*, s. 170 ve 181-2. Kongre, Yahudiler, Troçki'nin şıklığı ve faydasızlığı ve delegelerin sayısı konusunda bk. "On Notes of a Delegate": Stalin, *Works*, 2:47-80. Yahudilere sempati: Stalin, *Works*, 1:20. *I. V. Stalin o Lenine*, alıntı, Smith içinde, s. 188. Radzinski, *Stalin*, s. 54-5. Smith, s. 183-4. Troçki, *My Life*, s. 88-91. Akopian, *Shaumian*, s. 44. Maksim Gorki, *Days with Lenin*, Londra, tarihsiz, s. 5-7. Stalin ve Churchill, 15/16 Ağustos 1942: RGASPI, 45.1.282. Gromiko, *Memoirs*, s. 31. W. J. Fisherman, *Streets of East End*, s. 76-114. Alan Palmer, *The East End*, s. 111. George Landsbury, *My Life*, s. 246. J. Carswell, *The Exile: The Life of Ivy Litvinov*, s. 63-70. Medvedev, *Let History Judge*, s. 309. W. J. Fishman, *East End Jewish Radicals*, s. 264. Ayrıca bk. *London Landmarks: A Guide with Maps and Places Where Marx, Engels and Lenin Lived and Worked. Piaty (Londonsky) syezd Protokoly*, s. 121, 241, 349, 350. Voroşilov, *Rasskazy o zhizni*, 1:336. Çihakaya'nın hastalığı ve sözleşmedeki İvanoviç imzası: Dubinski-Muhadze, "Mihail G. Çihakaya", s. 111-12. "İlyiç'in Dostu-Miho", *Literaturnaya Gruzia*, no.1 1965, s. 15-20. "Tower House: *Observer*, 24 Ekim 2004. Bacon: *Daily Express*, 5 Ocak 1950. Kongre, *Daily Mail*, 10, 11, 13, 20, 21 Mayıs 1907; *The Times*, 13, 17 Mayıs 1907; *Daily Mirror*, 22 Mayıs 1907 ve 10, 11, 13, 20, 21 Mayıs 1907; *The Times*, 13, 17 Mayıs 1907; *Daily Mirror*, 22 Mayıs 1907 ve 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22 Mayıs 1907; *Daily Express*, 10 Mayıs 1907. Stalin'in Şaumyan'a, konuşanın kim olduğunu sorması: Yves Delbars, *The Real Stalin*, s. 53-5. Londra'daki Marx Memorial Library'nin Müdürü ve araştırmacısı Dr. John Callow'a özellikle teşekkür ederim. Kendisi, bu konuda uzmandır ve bana cömertçe yol göstermesinin yanı sıra "Galler'de/Liverpool'da Stalin" şehir efsanesine ilişkin kendi anılarını, 1980'lerde *Morning Star* çevresinde ve Liverpool'daki Profile Books'ta işittiklerini aktarmıştır.

2. Paris: GF IML, 8.2.1.56, G. I. Chochia. Seyahatin zamanlaması ve tarihi için: Ostrovski, s. 255-9.

20: KAMO DELİRİR: MİLİTANLAR İLE KAZAKLAR ARASINDA KOVALAMACA [syf. 222-229]

1. Tiflis soygunu: bk. Giriş. GF IML, 8.2.1.624.1-26, Başuya Kupriyaşvili. GF IML, 8.2.1.50.239-55, Javarya Hutulaşvili. Çavçavadze'nin öldürulmesi: Ordjonikidze; bk. V. M. Gurgenidze, alıntı, Geifman içinde, *Thou Shalt Kill*, s. 92-6. Stolipin: Williams, s. 85. Service, *Stalin*, s. 69. Arsenidze, mülâkatlar, no: 1-3, 103-4, Nikolayevs-

ki, kutu 667, seri 279, dosya 4-5. Çintsadze, s. 40-9. Çarkviyani, "Anılar". On üç saatte Tiflis-Bakü: *Baedeker*, s. 471. Krupskaya, s. 40 ve 151-2. Bakunin konusunda, Radzinski, *Aleksander II*, s. 227. Yüzbaşı Zubov'un rüşvetçiliği: Ostrovski, s. 545-7. Koca Kıç: Futrell, s. 60.

2. GF IML, 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili. Kamo: Bibineyşvili, s. 94-110. İmnayşvili, *Kamo*, s. 47-51. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, s. 12-86. *Russian Review*, c. 19, no.3, Temmuz 1960, s. 227-47. Williams, s. 74-104, 114-23, 185. Kun, s. 75. Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 38, 85-92, 116-18, 167, 190, 201. Krasin, "Bolshevistskaya partiinaya tekhnika", s. 813. Nikolayevski, "bolshevistky zentr". Stanford, Paris, Ohrana, kutu 200, dosya ID XVII n4a ve dosya XVII m 1. Çintsadze, Çiyatura tren soygunu - 21.000 ruble, Souvarine, *Staline*, s. 100. Arsenidze, s. 232. Bombalar ve Krasin: Williams, s. 61-3, 112. Radzinski, *Stalin*, s. 59. Baykaloff, s. 20-1. Litvinov'un silah satın alması: bk. *Istorichesky Arkhiv*, no.4, 1960, s. 95-110. Phillips, *Between Revolution and the West*, s. 9-11. "Bolşevik'ten İngiliz tebaaya", *Slavic Review*, 48, no.3, Güz 1989, s. 388-98. Krupskaya, alıntı, Troçki, *Stalin*, s. 105. Bibineyşvili, s. 116-30. Medvedeva-Ter-Petrosyan, "Tovarish Kamo". RGASPI, 332.1.53: TSK Tiflis kamulaştırmasını soruşturmak için kurulan komite için bk. Stanford, Paris Ohranası, 209, dosya XXb, dosya 2; 209 XXb, dosya 11; dosya XVII L, dosya 2, XX, 328, XXb, XXVII C, XXVc, dosya 1, XXVUU c, dosya 1, XXVII c: Paris İstihbarat Başkanlığı'ndan Wallach ve Kamo üzerine (silahlı soyguna 63 kişinin katıldığı iddiası dahil), Ohrana muhbirinin, SR'lerin Tiflis soygununu yönettiklerine ve hisselerine düşen paranın Kamo tarafından gasp edildiğine dair raporu: Vahtang Gurili, *Materials for Stalin's Biography*, s. 9-11 ve Tiflis Ohrana ajanları, "N" ve "Bolşaya", 15 Temmuz ve 2 Temmuz 1907. GIAG, 95.1.82.15, 21,23. Carswell, *The Exile*, s. 55. Credit Lyonnais: bk. Ostrovski, s. 499-500. Lenin'e karşı Bogdanov: Service, *Lenin*, s. 98.
3. Çaviçvili, *Révolutionnaires russes á Genéve*, s. 74-91. RGASPI, 332.1.53: Tiflis kamulaştırmalarını soruşturmak için kurulan TSK komitesi. İhraçlar: Arsenidze, s. 232. Stalin'in ihracı konusunda Y. Martov: *Vperod*, 31 Mart 1918. Y. Martov, *Spasiteli il uprazdniteli? Kto i kak razrushal RSDRP?*, Paris, 1911, s. 23. Martov davası: Service, *Stalin*, s. 164. Devrim Mahkemesi: 5 Nisan 1918 –RGASPI, 558.2.42, alıntı, Kun, s. 79-84; tam Lenin'in ihtiyaç duyduğu kişi, ciddiye alınmayan ihraçlar, s. 127. *Pravda*, 1 Nisan 1918. Troçki, *Stalin*, s. 101-9. GF IML, 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili.

21: KATO'NUN TRAJEDİSİ: STALİN'İN TAŞLAŞAN KALBİ [syf. 230-235]

1. Stalin'in evi: *Alliluyev Memoirs*, s. 52-4, 137; Nadya'nın denize düşmesi, s. 110, ancak Anna, Nadya'yı erkek kardeşinin kurtardığını söylemektedir. Ev: GDMS, 1955-146.51-6, G. Elizabedaşvili. RGASPI, 558.4.663, Sergey Alliluyev. Evin tertipliliği

–Sergey Alliluyev, alıntı, Lily Marcou, *Staline: Vie privée* (bundan sonra Marcou), s. 53. Kun, s. 38. Tiflis, bir bataklık: Stalin, *Works*, 2:188 ve 8:174-5. Service, *Stalin*, s. 70. Suny, "Bir Devrim Yolcusu", s. 373-94. Spandaryan'ın kadınları: Vulih, Kun içinde, s. 129-30. Tucker, s. 105. Rusya'da başlangıç: Stalin, *Works*, 2:42-6. Rothschilds: Smith, s. 99. Polisin gevşekliği: RGASPI, 124.1.2035, M. Frumkin. Savaş birlikleri ve cephanelik, silahlı gemi soygunları, Vişinski: GDSM, 49, I. Bokov. RGASPI, 558.4.583, I. Bokov. GF IML, 8.2.1.19, S. Kavtaradze. GF IML, 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili. Ostrovski, s. 259-67. Grevler için yapılan baskı: bk. Sergo Ordjonikidze ve diğerleri, A. Rohlin, *Dvadtsat piat let Bakinskoi organizatsii bolshevistikov*. GF IML, 8.2.1.35, I. Pl. Nadiradze. Anastas Mikoyan, *Tak bylo*, s. 347-8. Şaumyan ve Bakü'nün pisliği: Mikoyan, *Memoirs*, s. 72-4. Şaumyan gerilimi, mitinglerde tatarlar, Stalin'in haraç toplaması, muhbirlerin öldürülmesi, Spandaryan'ın çapkınlıkları, asıl patron Stalin, soygunlar: Tatyana Vulih'ten Boris Nikolayevski'ye, Nikolayevski içinde, kutu 207, dosya ID, 207-9. İran: RGASPI, 558.4.583, Mir Başir Kasumov. Stalin'in Bakü'deki Müslümanlarla ilişkisi: "Türki Proletaryanın Tarihi," Efendiyev, "Istoriya rabochego", s. 53.

2. Acemlerin de yaşadığı Bakü, Nobel öyküsü, Rothschild'lar, ücretler, zenginlerin, Mantaşev'in öyküsü vb.: Tolf *Russian Rockefellers*, s. 87-100, 139-41, 151-8, 182. Anna Alliluyeva, *Alliluyev Memoirs* içinde, s. 52-5, 84-6. Bolşeviklerin durumu: Krasin, Williams içinde, s. 59. Bir bataklık olarak Tiflis, bir merkez olarak Bakü: Stalin, *Works*, 2:188; ateşle ikinci vaftiz: Stalin, *Works*, 8: 174-5. Suny, "Bir Devrim Yolcusu", s. 373-94. Öldürme olayları vb.: Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 414. Dumanlı ve kasvetli: Troçki, *Stalin*, s. 4. Esad Bey, s. 123-37. Mikoyan, *Tak bylo*, s. 347-8. Şaumyan ve Bakü'nün pisliği, Mikoyan, *Memoirs*, s. 72-4. Çiçek dürbünü: Stalin, *Works*, 2: 378. Bakü zaptedilemez: Stalin, *Works*, 2:141. Petrol krallığı: Stalin, *Works*, 2:141. Bakü'de silahşorlar ve grevler: Stalin, *Works*, 2:81-3. Devrimci merkez: Stalin, *Works*, 1: 189. Reiss, *The Orientalist*, s. 9-15, "Dodge City" alıntısı [s. 12] dahil; ve Stalin'in anne ve Krasin'le bağlantısı, s. 20-1; Esad Bey alıntısı: "annem Stalin'in basınını elmaslarıyla finanse etti", s. 21; kentimiz Vahşi Batı gibi, s. 32. En tehlikeli yer, köksüz, fiziki şiddet, tecavüzler, tarih öncesi, Gorki, hayat süresi beklentisi, bağırsakları deşilmiş köpekler: Baberowski, *Der Feind*, s. 62-7. Nikita Dastakyan, *Il venait de la Ville Noire*, Mauserciler. Stalin petrol endüstrisinde uzman: Mgeladze, s. 28. Bakü petrol baronlarının, Nobeller'in ve konakların öyküsü: Faud Ahundov'un yazı dizisi, "Legacy of the the Oil Barons", bl. 4-14, *Azerbaijan International Magazine*, 1994. Farid Alakbarov, "Baku's Old City: Memoires of How It Used to Be", *Azerbaijan International Magazine*, Güz 2002. Ayrıca bk. Manaf Suleymanov'un klasik eseri: *Eskittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim*.

3. Berlin, Ağustos 1907: RGASPI, 558.15095. Kun, s. 85-7, 341. W. S. Churchll, *Second World War*, 6:601. Stalin, *Works*, 2:48;13:121i 388. Cilas, *Conversation with Stalin*, s. 79. Smith, s. 194-6.
4. Çapkın Spandaryan ve Bolşevik karısının kaderi: bk. Olga Spandaryan'ın Şaumyan'a mektubu, "Sibirya Sürgününde Suren Spandayan", *Vestnik Archivov Armenii*, no.1, 1966. Kanamalı kolit: GF IML, 8.2.1.34.317-54, Mihail Mişa Monoselidze. GDMS, 87.1955-368.1-16, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. Tifüs lekeleri: yazarın Svanidzeler'in kuzeni, 109 yaşındaki Maryanı Svanidze'yle Tiflis'te yaptığı mülâkat, 2005. GDMS, 1955-146.51-6, G. Elizabedaşvili. Ona bakması: Yazarın Svanidzeler'in kuzeni Ketevan Gelovani'yle Tiflis'te yaptığı mülâkat, 2005. Volkogonov, *Trotsky*, s. 11. Tüberküloz ve zatürree, kapalı gözler: Levan Şaumyan, Kun içinde, s. 342. Sun dua: Delbars, *The Red Stalin*, s. 52-3.

22: KARA KENTİN ŞEFİ: PLÜTOKRATLAR, HARAÇ TOPLAMA VE KORSANLIK [syf. 236-252]

1. GDMS, 1955-146.51-6, G. Elizabedaşvili. GF IML, 8.2.1.34.317-54, Mihail Mişa Monoselidze. GDMS, 87.1955-368.1-16, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. Gori: Davriçevi, s. 35. İremaşvili, s. 30-40. Mezarın içinde Stalin: yazarın Svanidzeler'in kuzeni Ketevan Gelovani'yle yaptığı mülâkat. Ölüm ilânı: RGASPI, 558.4.97. Karısına olan sevgisi, acıya boğulması, silah, toparlanamaması: RGASPI, 558.4.647, Pelageya Onufrieva. Kun, s. 117 ve 341; cenazedeki tuhaf hava, s. 342.
2. *Alliluyev Memoirs*, s. 52-4, 137, 110. Ev: GDMS, 1955-146.51-6, G. Elizabedaşvili. RGASPI, 558.4. 663, Sergey Alliluyev. Marcou, s. 53. Kun, s. 38. Stalin, *Works*, 2:42-6 ve 188; 8: 174-5. Service, *Stalin*, s. 70. Suny, "A Journeyman for the Revolution", s. 373-94. Vulih, Kun içinde, s. 129-30. Tucker, s. 105, Smith, s. 214 ve 399. RGASPI, 124.1.2035, M. Frumkin. Vişinski: GDMS, 49, 1. Bokov. Ostrovski, s. 259-67. RGASPI, 558.4.583, 1. Bokov. GF IML, 8.2.1.19, S. Kavtaradze. GF IML, 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili. Sergo Ordjonikidze, Rohlin, *Dvadtsat piat let Bakinskoi organizatsii bolshevistikov*. GF IML, 8.2.1.35, I. P. Nadiradze. Şaumyan: Mikoyan, *Tak bylo*, s. 347-8. Şaunıyan ve Bakü'nün pisliği: Mikoyan, *Memoirs*, s. 72-4. Tatyana Vulih'ten Boris Nikolayevski'ye, Nikolayevski, kutu 207, dosya ID, 207-9. Olga Spandaryan'ın mektubu, "Sibirya Sürgününde Suren Spandaryan" içinde. İran: RGASPI, 558.4.583, Mir Beşir Kasumov. Abel Yenukidze, "Iz proshlogo nashei partei", s. 18; Efendiyev, "Istoriya rabochego", s. 14-53. Neriman Nerimanov ve Mehmet Emin Resulzade'yle kurulan Müslüman ilişkileri için bk. Reis Resulzade, "Rasul zade: Founding Father of the First Republic", *Azerbaijan International Magazine*, 1999. Resulzade'nin şaşırtıcı bir kariyeri olmuştur: Azeri SD'sini (kaçak Stalin'i sak-

lamıştır), ardından Musavat Partisi'ni kurdu ve Stalin tarafından kurtarılıp Moskova'ya bağlanmadan önce, 1918-1921 yıllarında bağımsız Azerbaycan'ın kurulmasına katkıda bulundu. Stalin onu sürgüne gönderdi (Hitler onu Alman hâkimiyetindeki bir Kafkasya'nın lideri yapmaya çalıştı).

3. Stalin İsviçre'de: Ostrovski, s. 265. Plehanov ve kızı, İsviçre'de: GF IML, 8.2.1.3.291-310, Niko Ahmeteli.

23: BİT YARIŞI, CİNAYET VE DELİLİK – CEZAEVİ OYUNLARI [syf. 253-258]

1. Bakü'deki baskınlar ve tutuklamalar: savaş birlikleri ve cephanelik, silahlı gemi soygunu, Vişinski, cazibe, gizli çalışmadaki ustalık, muhaliflerin öldürülmesi, Stalin'i cezaevinden kaçırma planı: GF IML, 8.2.1.6.183-203, İvan Bolov. GDMS, 49. I. Bokov, alıntı, Ostrovski içinde, s. 259-67. RGASPI, 558.4.583, I. Bokov. GDMS, 49. I. Bokov. *Nicholas I* gemisinin soyulması konusunda Vişinski: Victor Serge, *Portraite de Staline*, s. 29. Vişinski, Odesa ve Bakü'deki aile, 1905-1907'de, Baylovka, ve 1917-1918'de: A. Vaksberg, *Stalin's Prosecutor*, s. 13-27. GF IML, 8.2.1.19, S. Kavtaradze. GF IML, 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili. RGASPI, 558.4.523 ve 627. RGASPI, 4.84. RGASPI, 4.107. S. Vereşçak, "Stalin vy tyurme", *Dni*, 24 Ocak 1928. Sagiraşvili, s. 182-3. Service, *Stalin*, s. 78-9. Marcou, s. 55-7. K. Kato imzası için: Stalin, *Works*, 2:125-31. Bakülü kız arkadaş: GMIKA 24 (80).114, Alvasi Talakvadze. Yenukidze, "Iz proshlogo nashei partei", s. 18. Voroşilov: RGASPI, 74.2.130 ve 240. Ludmilla Stal, Tatyana Slavatinskaya: F. Chuev, *Kaganovich*, s. 160-2. A. Daushvili, *Story of Soso Djugashvili*, s. 239 ve 252. Stal ve Krupskaya, Paris'de, 1911: Krupskaya, s. 196. Mayiski, s. 45. Marcou, s. 66; Ludmilla Stal biyografisi: "Ostoki podviga", *Ural*, no.3, 1979. Stalin-Spandaryan partileri/sapmalar: GF IML, 8.2.1.42, A. D. Sakvarelidze. Duygu, derisini yüzme: GF IML, 8.2.1.27.202-10, İvliyane Kukulava. Manço, Rothschild'lar, Landou, petrol şirketleri: RGASPI, 124.1.325; RGASPI, 71.15.213; RGASPI, 558.4.659, Sergey Alliluyev. A. Rohlin, *25 let Bakinskoi organizatsii bolshevüstikov*, s. 81-3. Ostrovski, Stalin ile büyük şirketler arasındaki ilişki konusunda en iyi tarihçidir, s. 473-5, 587-9, 593-4. Reiss, *The Orientalist*, s. 9-21 ve 32. Dr. Feliks Somary öyküsü için Prens Karol Schwarzenberg'e teşekkür ederim: bu öykü ona yaşlılık dönemindeki Somary tarafından anlatılmıştır. Çeçen muhafızların Stalin'i dövmesi: Bu öykü için Profesör Jorg Beberowski'ye teşekkür ederim. Musa Nageyev'in kaçırılması: Farid Alakbarov, "Baku's Old City: Memories of How It Used to Be?" Muhtarov ve Stalin, Bakü petrol baronlarının, Nobeller'in, sarayların vb. öyküsü: bk. Akhundov, "Legacy of the Oil Barons", bl. 1-4. Manaf Sülaymanov'un anıları, *Eskittiklerim*; bk. azeribook.com/history/manaf_suleymanov. Nageyev için ayrıca bk. Yilar-Hanum, torun ve Stalin'in on dakika süren sohbeti, alıntı, echo-az.com/archive/2004_09/911/kultura02.shtml.

2. Baylov: GF IML,8.2.1.35.35-49, Ilya P. Nadiradze –yer değiştirme, Keke'nin ziyareti, demir testeresi. Vereşçak, "Stalin v tyurme." Esad Bey, s. 141-2. Smith, s. 214-20. Service, *Stalin*, s. 79-81. Troçki, *Stalin*, s. 120. Mahkumiyet: Ostrovski, s. 281; Vişinski mektubu, s. 285. Vişinski, Odessa ve Bakü'deki aile, 1905-1907, Baylovka ve 1917-1918: Vaksberg, *Stalin's Prosecutor*, s. 13-27. Atlatma, Butirki Cezaevi, Vietka hastanesi vb.: RGASPI, 558.4.629 ve 71.10.276. Bit yarışı, delilik, güreş, tavla, Sergo'nun SR'lerle dövüşmesi: GF IML, 8.2.1.42, A. D. Sakvarelidze. Stalin'i cezaevinden kaçırma planı: GF IML, 8.2.1.6.183-203, Ivan Bokov. Sergo ve SR'ler, Stalin'den Voroşilov'a: RGASPI, 73.2.38. Hoppala, kaçış, Budu ve Stalin öyküleri: yazarın İzolda Mdivani'yle (Budu'nun oğlu Vahtang'ın dul eşi) ve Mdivani ailesiyle yaptığı mülâkat, Tiflis, Gürcistan, 2006. Pis siyasetler: yazarın Yuri Jdanov'la mülâkatı. Devrim için yapılan pis işler: Beria, s. 18.

24: "IRMAK HOROZU" VE SOYLU KADIN [syf. 259-265]

1. Solviçegodsk: GAVO, 108.1.5058.1-29. RGASPI, 157.916, Stepan Şaumyan'dan M. Çihakaya'ya. RGASPI, 558.4.647 –bu konularda yazılmış çeşitli anılar şunlardır: Tatyana Suhova; F. I. Blinov ve Vologda transit cezaevi; Stepan Belyakov, postacı/gardiyan; Aleksandra Dobronravova (dans), A. Dubrovin (Mustafa'nın boğulması); M. Krapina, şarkı söyleme, Irmak Horozu ve kaçış; papazın kütüphanesi. Suhova ve Petrovskaya: GAVO, 108.2.3992 ve GAVO 108.1.2372. Stalin'den Suhova'ya: RGASPI, 558.1.4372. Petrovskaya'yla ilgili ayrıntılar: Bakü valisinin bürosu, S. Petrovskaya ve Stalin'in Bakü'deki sorgularını kapsayan Y. Cuhaşvili dosyası, RGASPI, 558.1.635. 1-95. Yerel Vologda arşivlerinden sağlanan bilgiler, tren tarifesi vb.- Ostrovski, s. 290-2. Service, *Stalin*, s. 70. Smith, s.222-32. Kaçışlar: Daly, *Watchful State*, s. 72. Sergey Alliluyev, *Pravda*, 22 Aralık 1939. *Alliluyev Memoirs*, s. 136-7. Troçki, Kun içinde, s. 96-7. V. Nikonov, *Molotov Molodost*, s. 75-90. Gürcü yabancının yardımı: Çarkviyani, "Anılar". Stalin'den Malakya Toroşelidze'ye: Dubinski-Mukharadze, *Shaumian*, s. 156. Bolşevik çöküş: Tucker, s. 147-50. Service, *Lenin*, s. 195-8. Porno konusunda Lenin, Lauchlan içinde, *Russian Hide-and-Seek*, s. 245. Stalin ve kadınlar: *Molotov Remembers*, s. 164 ve 174. İpek mendil, çiçek, T. Suhova: RGASPI, 558.4.647. Dans ederken kolundaki sorun, kadınları bellerinden kavrayamaması: Montefiore, s. 260. Kun, s. 216 – Kira Alliluyeva mülâkatı, annesi Jenya'dan alıntı. Yazarın Kira Alliluyeva'yla mülâkatı, Moskova. Ayak: Service, s. 571.
2. Sergey Alliluyev, *Pravda*, 22 Aralık 1939. *Alliluyev Memoirs*, s. 136-7. E. D. Stasova, *Stranitsy zhizhn i borby*, s. 49. RGASPI, 558.2.564 ve 565, K. Savçenko. RGASPI, 161.1.20. Sütçü hakkında Ohrana raporları: GARF, 102.00.1909.5-3-A. Sütçünün adresi: RGASPI, 558.1.4516, Stalin'den Çihakaya'ya.

25: "SÜTÇÜ": STALİN ÇARLIK AJANI MIYDI? [syf. 266-274]

1. Stalin'in eylemleri, Ohrana'dan "Fikus"un raporları: GARF, 102.00.1909. 5-5-A. Beso'nun ölümü: RGASPI, 71.1.275. Beso'nun ölümü ve gömülmesi: GF IML, 8.14.160.1-8. Mali mesele: S. M. Levidova ve E. G. Salita, *E. D. Stasova: biograficheskiy ocherk*, s. 173. GF IML, 8.2.1.624.1-26, posta gemisi soygununda Baçuya Kupriyaşvili. Stalin, *Works*, 2:150-62. RGASPI, 558.1.26. RGASPI, 558.1.4516. Service, *Lenin*, s. 195-8.
2. Williams, s. 154-5. RGASPI, 558.1.4516, Soso/Stalin'den Çihakaya'ya Service, *Lenin*, s. 195-8. Tucker, s. 147-9. Suny, "A Journeyman for the Revolution", s. 373-94. RGASPI, 124.1.325; RGASPI, 71.15.213; RGASPI, 558.4.659, Sergey Alliluyev. Rohlin, *25 let Bakinskoi organizatsii bolshevistikov*, s. 81-3. Ostrovski, s. 473-5, 587-9, 593-4. Stalin ve Mdivani (Boçka) jandarmadan tüyo alırlar: *Krasnyi Arkhiv*, no.2 (105) 1941, s. 7. Hainlere yönelik cadı avı: *Krasnyi Arkhiv*, no.2 (105) 1941, s. 7-8. Prussakov ve E. Kozlovskaya çifti ve Leontiyev: RGASPI, 558.4.649, A. Humaryan. Leontiyev vakası: *Zaria Vostoka*, 28 Nisan 1928, S. Yakubov. Ohrana ajanı: GARF, 102.00.1909. 5-3-A. Stalin ve Sergo az kalsın tutuklanacaklardı: Yaparidze, *Vospominaniya*, s. 61 Stalin *Bakinski Proletari* gazetesinin editörlerine provokasyonlar konusunda yazar: RGASPI, 558.1.26 Çernomazov'un ziyareti ve Koberidze'nin suçlanması: Ostroviski, s. 304-6. Stalin ve Kuzma birbirini suçlar: B. Kaptelov ve Z. I. Peregudov, "Byl li Stalin agentom Okhranki?, *Rodina*, no.2, 1989, s. 68. Rus Bürosu atanması: *Proletayskaya Revolutsiya*, no 5, 1922, s. 231-2. I. P. Vatsek: RGASPI, 71.15.213. Şaumyan: Mikoyan, *Tak bylo*, s. 347-8. Mikoyan, *Anılar*, s. 72-4. Uratadze, s. 67. Arsenidze, s. 72 ve 224. Yordanya, "Stalin". Olga Şatunovskaya: RGASPI, 558.4.671. Tatyana Vulih'ten Boris Nikolayevski'ye, Nikolayevski kutusu 207, dosya ID 207-9. Ohrana'nın adam kazanması: *Alliluyev Memoirs*, s. 43-5. Bolşeviklerin içindeki ajanlar ve Ohrana'nın kasten kuşku yaratma yöntemi: Daly, *Watchful State*, s. 95, 106 ve 117; dürüst insanın görevi muhbirleri öldürmektir, der Lenin, s. 37. Stefanya Petrovskaya: K. Stefin, Stalin içinde, *Works*, 2:179-201. Stalin, Çernomazov'u suçlar: GF IML, 8.2.1.15.266-72, Natalya Dondarov (Azeri). Petrovskaya: GF IML, 8.5.212,Ohrana'dan Albay Leontiyev'in raporu, 28 Nisan 1914.
3. Çarlık ajanı: Özel atıfta bulunmasam da bu bölümü Ostrovski'ye borçluyum: s. 431-62; sürgünden kaçış, s. 431-9; polisin rüşvetçiliği, s. 515 ve s. 545-7; Stalin'in istihbarat toplamasıyla ilgili "Fikus" raporu üzerine, s. 578; 800 ruble tutarında rüşvet, Sverdlov, s. 595. Stalin'in beş kaçışı: Çarkviyani, "Anılar". RGASPI, 671.1.287, Turuhansk para dekontları, 1913-1915. Ordjonikidze ve Zayitsev: RGASPI, 558.4.258. Yaparidze, *Vospominaniya*, s. 61-2. GARF, 110.19.119. Stalin sokakta polisle karşılaşır ve jandarmanın verdiği tüyolar: GDSM, 167, G. Varşamyan; GARF, 102.00.5-61-

A. Medvedev, *Let History Judge*, s. 314-24. Service, *Stalin*, s. 74. Eremin mektubu: Lee, "Eremin Letter." Eremin metni, Smith içinde, s. 306. General Ivan Serov'un Birinci Sekreter Nikita Kruşçev ve Politbüro'ya raporu: RGASPI, 558.11.1288, 4 Haziran 1956. Vulih'den Nikolayevski'ye, Nikolayevski kutusu 207, dosya ID 207-9. Uratadze, s. 67. Arsenidze, s. 72 ve 224. Yordanya, "Stalin". Olga Şatunovskaya: RGASPI, 558.4.671. Şaumyan'ın işleri, Yüzbaşı Zayitsev'e para vererek kurtulma: Akopyan, *Shaumian*, s. 64-76. Cezaevi müdürü Vaçiyev, salıverilen her mahkûm için 150 ruble: "Iz proshlogo nashei partei", s. 146-7. B. Kaptelov ve Z. Peregudova, "Byl li Stalin agentom Okhranki?, *Rodina*, no 5, 1989, s. 67-9. Artyom Gio, *Zhizn podpolnika*, s. 67-73. B. Slavin, "Stalin i Okhranka", *Alternativy*, no.1, 1998, s. 78-81, 1912 Prag Konferansı konusunda Martinov raporu ve Stalin'in ajan Terzi'yle (Malinovski) buluşması dahil, Lenin'i ziyaret planı ve *Pravda*'da çalışması. Ohrana gözetiminin ayrıntıları, 1908-1913: *Krasny Arkhiv*, no.2 (105) 1941, s. 4-31. Ölüm acısı gibi ihanet konusunda Stalin: GF IML, 8.6.312, D. Çeheyidze (Turdospireli). Stalin, pek çok tutuklamanın anlatıldığı kendi *Short Course* biyografisinde bizzat düzeltmeler yaptı: "I. V. Stalin sam o sebe:redakzionnaya pravka sobstennoy biografii", *Izvestiya TsK KPSS*, no.9, 1990.

26: İKİ KAYIP NİŞANLI VE HAMİLE BİR KÖYLÜ KADIN [syf. 277-284]

1. RGASPI, 558.1.628 ve 635.1-95, Bakü Valiliği bürosu –S. Petrovskaya ve Stalin sorgularını içeren Y. Cugaşvili dosyası. RGASPI, 558.11.1290 ve RGASPI, 558.4.130 ve 208. Stalin'in Petrovskaya'yla birlikte tutuklanması: Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, 46.3.90.430, 46.1.324.165, 46.3.22.52, 46.3.348.10; ve Şaumyan, Stalin ve Petrovskaya hk., 1.1.479.12, 46.3.348.6, 7, 8, 156.1.51.66; Kafkasya'ya giriş yasağı, 498.1.666.8-10, 46.3.495.103a, 498.1.176.73-4, 498.1.176.73-4, 498.1.175.38, 498,1.176.75-7, 81.1.27, 498.1.550.156. Hastane: GF IML, 8.5.208, E. Esayan. Martinov: GARF, 102.00.1910.5-6-B. Petyrovskaya: GF IML, 8.5.212, Alb. Leontiev, Ohrana raporu hk., 28 Nisan 1914. Stefanya hk. Ilizarov, s. 288; A. L. Litvin ve diğerleri (der.), *Genrikh Yagoda Narkom Vnutrennikh*, Kazan, 1997, s. 197.
2. RGASPI, 558.4.628, çeşitli anılar. Marya Kuzakova'nın ve Kryukova'nınki dahil diğerlerinin anıları: RGASPI, 558.4.647. Mektuplar ve yurtdışıyla temaslar, 31 Aralık 1910 ve Ocak 1911: Stalin, *Works*, 2:209-18. *Zaria Vostoka*, 23 Aralık 1925. Ivanyan: RGASPI, 558.1.5097. S. V. Malişev, "Moia rabota v Pravde," *Bolshevistkaya Pechat*, c. 4, 1937, s. 22. Petersburg'a gidiş: Kun, s. 109. Serafima Horoşina, Kuzakova anıları ve yerel kayıtlar – GAVO, 108.1.4670 ve 3837.5.2 ve PAVO, 859.1043. İki Vologda Arşivi'nin müdürlerine yardımlarından ötürü teşekkür ederim. Ostrovski, s. 321-8; Serafima evliliğine ilişkin değerlendirme Ostrovski'nin Arhangel Bölgesi'nde-

ki parti arşivinde yaptığı araştırmalara dayanmaktadır (PAVO, 859.10.21.1-2). Y. Suhorin, "Bastard Krasnogo vozhda". GARF, 102.00.1910.5. Kitaplar, polisler, neşe, şarkılar, kahkahalar, kurgu ve tarih kitapları, cezaevinde: RGASPI, 558.4.540, İvan Golubev. *Vstrechi s vozhdem: Rasskazy krestyan s Kureiki o tov. Staline*, s. 32-6. Nikonov, *Molotov Molodost*, s. 75-90. Seks ve sıkıntı: İngiltere Büyükelçisi Sir David Kelly ile Stalin'in, 28 Haziran 1949 tarihli görüşmesi, şifreli rapor, no. 548: Laurence Kelly'e teşekkürler; ayrıca bk. PRO 77618. Aram Ivanyan: Kun, s. 110-19; RGASPI, 558.1.5097; Beria, s. 135. Lenin'in öfkesi: Fubinski- Muharadze, *Ordzhonikidze*, s. 75-6. Çam fidesi dikmek: Mgeladze, s. 54-5. Guy Chazan, "East-West Alloy Reviving Stalin's Belch", *Wall Street Journal*, 9 Haziran 2004; bu öykü için Guy Chazan'a teşekkür ediyorum. Lordkipanadze: Çarkviyani, "Anılar."

27: MERKEZ KOMİTESİ VE "ALIMLI" OKUL KIZI [syf. 285-299]

1. Vologda: RGASPI, 71.10.276. RGASPI, 71.10.647. RGASPI, 558.1.4333. GARF, 111.1.1110a. RGASPI, 558.1.30. RGASPI, 558.1.5377. RGASPI, 558.1.647. P. G. Fomina-Onufrieva. Ayrıca: *Izvestiya TsK*, no 10, 1989, s. 190. RGASPI, 55.4.647., Sofya Kryukova. Onufriyeva'nın hayatı: Kun, s. 113-18. GARF, 102.00.1911.5-83 ve 102.7d.1911.2093. GAVO, 108.1.5058. Ostrovski, s. 331. *Krasnyi Arkhiv*, no.8, 1937, s. 165-97. *Krasnyi Arkhiv*, no 2 (105) 1941, s. 19-20. Ohrana gözetimiyle ilgili ayrıntılar, 1908-1913: *Krasnyi Arkhiv*, no.2 (105) 1941, s. 4-31. Stalin'in Petersburg'da Sergo'yla karşılaşması: RGASPI, 161.1.20. V. L. Şveytzer. S. Alliluyev, "Vstrechi s Stalym", *Pravda*, 22 Aralık 1939. RGASPI, 558.4.148 ve 166. Koba'ya 50 ruble veren Sergo hk. Spandaryan'dan Krupskaya'ya, Eylül 1911, S. Şaumyan içinde, *Izbrannye proizvedeniya*, no.1, s. 346-7. A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 38-40, Todriya vb. hk. Troçki, *Stalin*, s. 134. "Serov", M. Parrish, *Slavic Military Studies*, Eylül 1977, s. 127. General Ivan Serov'un Birinci Sekreter N. S. Kruşçev ve Politbüro'ya raporu: RGASPI, 558.11.1288, 4 Temmuz 1956.
2. GARF, 7d.1911.2093 ve 102.00.1912.5-14-V. RGASPI, 558.4.166. Polis, jandarma, Ohrana ve hareketler hk.: Ostrovski, s. 336-42. RGASPI, 558.2.75 ve 76. Beş kaçış, 5 ruble rüşvet, Spandaryan'la yeniden buluşma, katı gizlilik kuralları, Prag'la ilgili mektup, Rostov toplantısı, trenden atlaması: RGASPI, 161.1.20. V. L. Sveytzer. RGASPI, 558.2.75. RGASPI, 17.4.647. Molotov, *Poluderzhavnyi*,s. 297. *Izvestiya TsK*, no.5, 1989, s. 185. *Kommunist*, c. 8-9, 1988. B. Slavin, "Stalin i Okhranka", *Alternativy*, no.1, 1998, s.78-81. Kod: Kun, s. 139. Prag: Ordjonikidze, alıntı, Kun içinde, s. 129. Malinovski: Ralph Carter Ellman, *Roman Malinovsky*, s. 15-26, 31-3, 40-1, görüntüsüyle ilgili alıntı, Lenin'den alıntı, histerik, istifa, kurşuna dizme, s. 58-66. Krupskaya, s. 211 ve 225. Radzinski, *Stalin*, s. 82-6, Lenin ve Malinovski alıntıları dahil. *Kras-*

niy Arkhiv, no.8, 1937, s. 165-97. *Krasnyi Arkhiv*, no. 2 (105), 1941, s. 19-20. Ohrana takibinin ayrıntıları 1908-13; *Krasnyi Arkhiv*, no.2 (105) 1941, s. 4-31.

28: "BU İSMİ UNUTMA VE ÇOK DİKKATLİ OL!" [syf. 300-306]

1. S. Kavtaradze, *Iz Vospominanii o tov. Staline*, s. 3-17. Slavatinskaya: RGASPI, 124.1.1782; Stalin'in Slavatinskaya'ya mektubu: RGASPI, 558.1.5392. Yuri Trifonov, *Otblesk kostra*, s. 33-40. İlişkileri hakkında bilgi: Ludmilla Stal/Tatyana Slavatinskaya: Çuyev, *Kaganovich*, s. 160-2. Kızak: *Alliluyev Memoirs*, s. 138-41. RGASPI, 161.1.20, V. L. Şveytzer.
2. Tiflis: RGASPI, 558.4.534, M. Agayan. GF IML, 8.2.1.34.317-54, Mihail Monoselidze. GDSM, 87.1955-368.1-16, Aleksandra "Saşiko" Svanidze-Monoselidze. RGASPI, 161.1.20, V. Şveytzer. GARF, 102.00.1912.5-7-b. GARF, 102.265.540. V. S. Emuksuziyan, *Suren Spandarian*, s. 26-9. *Istorichesky Zapisky*, no.30, s. 80. Ostrovski, s. 349. Tiflis ve Bakü ziyaretleri: RGASPI, 558.4.665; GFI ML, 8.2.1.42. G. Haupt, *Les Bolsheviks par eux-même* ((*Makers of the Russian Revolution*), s. 268-73.
3. Bakü: Nikolayevski kutusu, 207, dosya 207-15, B. N.'den T. Vulih'e mektup, 8 Ağustos 1949. Rostov: RGASPI, 161.1.20, Vera Şveytzer. *Krasnyi Arkhiv*, no.2 (105) 1941, s. 26. Moskova'da trenden atlar: Ostrovski, s. 350-1.
4. *Zvezda* ve *Pravda*: Nikonov, *Molotov Molodost*, s. 50-6; Molotov'un Stalin'le tanışması, s. 113-15. RGASPI, 161.1.20. Stalin, *Works*, 2:225-47 ve 5:130. *Alliluyev Memoirs*, s. 148-9. *Enziklopedichesky slovar Russkogo biographicheskogo instituta granat*, c. 41; 2.62-. Tutuklanma: RGASPI, 4.186. Stasova: RGASPI, 71.10.407. 1 Mayıs: Stalin, *Works*, 2:219. Daly, *Watchful State*, s. 130-2. Troçki, *Stalin*, s. 126; alıntı, Stalin ve Lenin, s. 137. Service, *Stalin*, s. 86-7. Malinovski: Service, *Lenin*, s. 206. Çocuğa tokat: Medvedev, *Let History Judge*, s. 337. RGASPI, 161.1.20, V. Şveytzer.

29: KAÇIŞ UZMANI: KAMO'NUN SIÇRAYIŞI VE SON BANKA SOYGUNU [syf. 307-311]

1. Narim: RGASPI, 4.186. RGASPI, 558.4.647. GARF, 102.00.1912.5-57-b. *Krasnyi Arkhiv*, no.2 (105) 1941, s. 26-7. RGASPI, 161.1.20, Vera Şveytzer. Kolpaşevo'da Stalin ve Sverdlov: Simon Vereşçak, *Dni*, 24 Ocak 1928. E. Pesikina, *Pravda*, 26 Aralık 1939: "V. Naryme" – Y. Alekseyev'den yapılan alıntı dahil. RGASPI, 4.647 ve 558.4.190. Nikolayevski'nin çay bardağı: Kun, s. 132-7. Tencere: Smith, s. 256. Anılar: Çernenko, *Stalin*, s. 74-9. Service, *Stalin*, s. 88-9. A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 115. Sverdlov –saçlar, gözler, tarz, kibarlık, Stalin ve Sverdlov'un sürgün dönemine ilişkin karşılaştırmalı notlar: *Alliluyev Memoirs*, s. 141. Kaçış, gök gürültüsü-

nü andıran ses: *Molotov Remembers*, s. 141-4. Haupt, *Les Bolsheviks*, s. 76-82. Kaçış: *Komsomolsky Pravda*, 10 Ocak 2007, Yuri Jdanov anıları.

2. Petersburg, *Pravda*, fonlar, seçim: Kavtaradze, *Iz vospominanii o tov. Staline*, s. 3-17. *Oktyabre*, no.11, 1942, s. 100-3. Stasova'daki paraları alır: Stasova, *Stranitsy zhizhnii borby*, s. 101. A. E. Badayev, "O Staline", *Pravda*, 19 Aralık 1939. Tiflis ve Bakü ziyaretleri: RGASPI, 558.4.665. GF IML, 8.2.1.42. RGASPI, 558.1.5392. Trifonov, *Otblesk kostra*, s. 33-40. A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 113-61. Kaçma uzmanı: Levan Şaumyan, alıntı, Kun içinde, s. 109. RGASPI, 161.1.20. V. L. Şveytzer.
3. GF IML, 8.2.1.624.1-26, Baçuya Kupriyaşvili. Kamo ve soygun: David Shub, "Kamo: The Legendary Old Bolshevik of the Caucasus", *Russian Review*, c.19, no.3, Temmuz 1960, s. 227-47. İmnayşvili, *Kamo*, Bl. 1, s.74-88. Medvedeva-Ter-Petrosyan, "Tovariş Kamo". Jacques Baynac, *Kamo: L'homme de main de Lenine*, s. 90-100. Kamo'nun zihinsel hastalığı: Geifman, *Thou Shalt Kill*, s.167-70 ve 323; Geifman, *Russia under the Last Tsar*, s. 1-14. Kun, s. 75.Kote Çintsadze'nin yardımıyla kaçış ve Kadjorskoye Karayolu üzerindeki çatışma: Souvarine, *Staline*, s. 101-3. Tiflis ve Bakü ziyaretleri: RGASPI, 558.4.665. GF IML, 8.2.1.42.

30: GİZEMLİ VALENTİNA'YLA YOLCULUKLAR [syf. 321-316]

1. RGASPI, 124.1.1782; RGASPI, 558.1.5392. Trifonov, *Otblesk kostra*, s. 33-40. A. E. Badayev, *Bolsheviki v gosudarstvennoi Dume*, s. 35-40. "Delo Malinovskogo", *Rech*, 17 Haziran, 1917. GARF, 102.00.1912.5-58b. RGASPI, 558.4.157/193. Lenin, *Biograficheskaya khronika*, 3:55. Seçimler: Service, *Stalin*, s. 90. A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 113-16. Stalin'in, sahte kasları olan sahte şampiyon olarak Troçki dahil seçim makaleleleri: Stalin, *Works*, 2:257-9 ve 262-94. RGASPI, 161.1.20, V. L. Şveytzer.
2. Krakov yolculuğu, ilk seyahat: Aleksander Şotman, "Kak iz iskry vosgorelos plamya", s. 166-76. Smith, s. 263-6, 270-6 ve 300-3. Valentina Lobova: Kun, s. 145-50. Kalinin'le yapılan toplantı üzerine, Şotman vb. ve Krakov seyahati üzerine farklı bir teori: Ostrovski, s. 364-6 ve 369-70. Slavatinskaya: RGASPI, 124.1.1782; RGASPI, 558.1.5392; Trifonov, *Otblesk kostra*, s. 35-40. *Molotov Remembers*, s. 297. Badayev, *Bolsheviki v gosudarstvennoi Dume*, s. 35-40. GARF, 102.00.1912.5-58b. RGASPI, 558.4.157 ve 193. A. S. Alliluyeva, "Vospominaniya", *Roman-gazeta*, no.1 (13) 1947, s. 38. SD Duma liderliği seçimi: G. I. Petrovski, "Vospominaniya o Pravde", *Pravda*, 5 Mayıs 1922.
3. Krakov'da Lenin'le, ilk seyahat: RGASPI, 558.1.5170. Lenin, *Biograficheskaya khronika* 3: 50-5. GARF, 102.265.531. Krakov, Lenin'in arka planı: Krupskaya, s. 204-5, Stalin'in transit pasaportla sınırı geçişi dahil. Service, *Lenin*, s. 209-15. Stalin'i misafir eden Lenin ve bira: Çarkviyani, "Anılar". Yiyecek: *Komsomolski Pravda*, 10 Ocak 2007, Yuri Jdanov anıları.

4. Petersburg'a dönüş, Lenin'in Stalin'i çağırması ve seçim: Petrovski, *Pravda*, 5 Mayıs 1922. Badayev, *Bolsheviki v. Gosudarstvennoi Dume*, s. 35-40. Yordanya'yla Todriya toplantısı: RGASPI, 558.4.647. Krakov'dan gelen mektuplar, Kasım-Aralık 1912 ve Krakov'dan Petersburg'a Stalin mektupları, Aralık 1912-Ocak 1913: "Iz perepiski TSK RSDRP s mestnymi partinymi orgnizatsiyam", *Istorichesky Arkhiv*, no.2, 1960, s. 17-25. Lenin, *PSS*, 48:162-9.

31: VİYANA, 1913: MUHTEŞEM GÜRCÜ, AVUSTURYALI SANATÇI VE YAŞLI İMPARATOR [syf. 317-323]

1. Krakov'a ikinci seyahat: A. S. Alliluyeva, "Vospominaniya", *Roman-gazeta*, No.1 (13), 1947, s. 38. Şotman, "Kak iz iskry vozgorelos plamya", s. 166-76. Smith, s. 263-6, 270-6 ve 300-3. Kun, s. 145-50. Kalinin'le buluşma hk. Şotman, vb. ve Krakov seyahatiyle ilgili farklı bir teori için, bk. Ostrovski, s. 364-6 ve 369-70. Sınırı geçme, açlık, kafası çalışmayan Stalin: A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 19-20. Stanislas Kot, alıntı, Smith içinde, s. 405. RGASPI, 124.1.233, Olga Veyland. Krupskaya mektupları: "Iz perepiski TSK RSDRP s mestnymi partinymi organizatsiyam", *Istorichesky Arkhiv*, no2, 1960, s. 17-25. RGASPI, 4.3.42. GARF, 102.00.1913.5-46b. Kalinin'den kuşkulanılması: Ostrovski, s. 371. Kamenev, Eskimo mektubu: RGASPI, 7110.189. Kun, Olga Veyland'la mülâkat dahil, s. 150-5. Service, *Stalin*, s. 91-2. Krupskaya, s.204-5. Stalin'i misafir eden Lenin ve bira: Çarkviyani, "Anılar". Lenin, *PSS*, 48:162-9. Sınırı geçme/yiyecek: *Komsomolski Pravda*, 10 Ocak 2007, Yuri Jdanov anıları.
2. Krakov'a ikinci yolculuk, Aralık 1912-Ocak 1913: RGASPI, 71.10.189 ve 558.1.4899. Malinovski'nin toplantılara ilişkin raporu: Stanford, Paris Ohrana, kutu 195, dosya XVIc, dosya 1, Mart 1913. İlyiç sinirliydi: Troçki, *Stalin*, s.149. Kun, s. 149. RGASPI, 558.1.47, Stalin'den Malinovski'ye, 2 Şubat 1913. Molotov *Remembers*, s. 101.
3. Viyana: RGASPI, 558.4.647.418-20 ve 431-4, Stalin Viyana'da ve Olga Veyland. RGASPI, 124.1.233, Olga Veyland. RGASPI, 558.1.47, Stalin'den Malinovski'ye. RGASPI, 558.1.47. RGASPI, 30.1.3. Brigitte Hamann ve Thomas Thornton, *Hitler's Vienna: A Dictator's Apprenticeship*, s. 92 ve 183. J. Sydney James, *Hitler in Vienna*, s. 7-10, 107-10; Troçki, Hitler, s. 143; Troçki, s. 165. A. Kubizek, *The Young Hitler I Knew*, s. 83. Bruce Thompson, *Schnitzler's Vienna*, s. 2, 7, 25. Bruce Thompson, *Hitler's Vienna*, s. 119. Service, *Stalin*, s. 92-3. Yazarın Moskova'da Oleg Troyanovski'yle yaptığı mülâkat. Troyanovski, *Cherez gody*, s. 24-5 ve 161-2. Kun, Troyanovski'nin geçmişi dahil, s. 153. Krilenko, Elena Rozmiroviç: Vaksberg, *Stalin's Prosecutor*, s. 33 ve 328. Troçki, *Stalin*, s. 159-60 ve 243. Smith, s. 276-9. Stalin, *Works*, 2:257-9 ve

262-94. Stalin, sürgünden Buharin'in adresini sorar: RGASPI, 558.1.5169. Muhteşem Gürcü: Lenin, *PSS*, 48:162-9. GARF, 102.265.882.

32: GİZLİ POLİSİN BALOSU: KADIN KIYAFETİ VE İHANET [syf. 324-327]

1. Şubat 1913'te Viyana'dan dönüş ve Krakov'da Lenin'le buluşma ve yeni isim: Lenin'in onaylaması: Çarkviyani, "Anılar". Stalin, *Works*, 2:300-81. *Marksizm ve Ulusal Sorun*. Stalin ve Lenin'in ulus anlayışı: Service, *Stalin*, s. 87 ve 99-105. Van Ree, "Stalin in the National Question". GARF, 102.265.532 (Krupskaya'dan K. St.'ye 9/22 Aralık 1912 tarihli mektup.) Stalin ismi: Stalin, *Works*, 2: 192, 254, 294 (12 Ocak 1913: ilk kez Stalin ismini kullanması). Duranty, alıntı, Kun içinde, s. 158-9. İsim: RGASPI, 17.4.647., V. Şveytzer. *Molotov Remembers*, s. 164. Ludmilla Stal/ Tatyana Slavatinskaya: Çuyev, *Kaganovich*, s. 160-2. Daushvili, *Story of Soso Djugashvili*, s. 239 ve 252. Stal ve Krupskaya, Paris'te, 1911: Krupskaya, s. 196. Mayiski, s. 45; Marcou, s. 66. Ludmilla Stal biyografisi: "Istoki podgiva", *Ural*, no.3, 1979.
2. Tutuklama: Polis sorgusu: RGASPI 558.4.214. Service, *Lenin*, s. 214. Makyaj, kadın kıyafeti, büyük ayakkabılar: Nikonov, *Molotov Molodost*, s. 128-33. Slavatinskaya: RGASPI, 124.1.1782; RGASPI, 558.1.5392; Trifonov, *Otblesk kostra*, s. 33-40. *Luch*, 26 Şubat 1913. Şotman, "kak iz iskry vozgorelos plamya", s. 175, 166. Badayev, *Bolsheviki*, s. 155-66. Kadın mantosu: Troçki, *Stalin*, s. 157-61. A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 44-5. Stalin'in Dan/Malinovski hk. mektupları, insanların azlığı, Galoçka için çikolata, Malinovski'nin başkaları hakkında kuşku yayması yakınlarda Ostrovski tarafından açığa çıkarıldı. İçişleri bakanına verilen bilgi dahil mahkûmiyetin ayrıntıları için: Ostrovski, s. 374-80. Gürcü: GARF, 102.265.882. GARF, 102.00.1913.307. Visariyonov: GARF, 102.00.1913.5-57, V. *Iz arkhiva L. O. Dan*, s. 101. RGASPI, 558.4.659, F. N. Samoylov. *Delo provokatora Malinovskogo*, s. 216 –Malinovski'nin S. P. Beletski'yle buluşması. Ellman, *Roman Malinovski*, s. 15-26, 31-3, 40-1, 58-66. Krupskaya, s. 211 ve 225. Radzinski, *Stalin*, s. 82-6, Lenin ve Malinovski alıntıları dahil. RGASPI, 558.1.47, Stalin'den Malinovski'ye. RGASPI, 558.1.48. Lenin'in endişeleri: Smith, s. 300-3. Urallar misyonu: Kun, s.163.

33: "ÇOK ZOR DURUMDAYIM, SEVGİLİ" [syf. 331-335]

1. Yenisey: Service, *Stalin*, s. 107-9. *Istoricheski Arkhiv*, no.5, 1956, s. 116. GARF, 5449.1.63: B. Ivanov, *Stalin i Sverdlov v Turuhanskoi ssylke*. V. Zavyalov, "Tov. Stalin v Turunskanske", *Krasnoiarsky Rabochyi*, 21 Aralık 1939. Troçki, *Stalin*, s. 170. Lenin, *Biograficheskaya khronika*, 3:125-50. Ostrovski, s. 387-8. Dubrovinski'nin kitaplığı: Trifonov, *Otblesk kostra*, s. 35-7. A. V. Antonov-Ovseenko, *Stalin bez maski*, s.

383. F. Zaharov öyküsü, alıntı, Kun, s. 164.

2. RGASPI, 558.4.220. Slavatinskaya: RGASPI, 124.1.1782, Lenin, *Biograficheskaya khronika*, 3:125-50. RGASPI, 558.1.52. RGASPI, 55.1.49. RGASPI, 558.1.89. RGASPI, 558.1.659. GARF, 102.00.1914.5-25b. RGASPI, 558.1.4234. Ayrıca: Trifonov, *Otblesk kostra*, s. 559-65. RGASPI, 5581.1.5168. Sverdlov'la hamamda buluşma: Kun, s. 163-5. Firar kuşkusu: Zavyalov, "Tov. Stalin" RGASPI, 558.1.4235. 135 rublelik para: Ostrovski, s. 395. Kuzeye sevk: RGASPI, 558.1.51. RGASPI, 558.4.234. K. T. Sverdlova, *Y. M. Sverdlov*, s. 175-7. Sverdlov ve Stalin, birlikte geçirdikleri hafta, kaçış planları: e. Gorodetski ve Y. Şarapov, *Sverdlov*, s. 95-100.

34: 1914: KUTUP BÖLGESİNDE AŞK KOMEDİSİ [syf. 336-345]

1. Kureyka: Çernenko, *J. V. Stalin v sibirskoi ssylke*, s. 140-2. I. M. ve A. S. Taraseev ve diğerlerinin anıları: RGASPI, 4.662 ve 581. Para havaleleri: Ostrovski, s. 397. Malinovski Davası: RGASPI, 558.1.52. Yakov Sverdlov, *Izbrannye*, s. 267-80. Gorodetski ve Şarapov, *Sverdlov*, s. 99-101. Vera Şveytzer, *Stalin v turukhanskoi ssylke*, Kureyka'da Stalin'i ve odasını ziyaret, şarkılar, Kamenev, s. 30-2 ve 47-50.
2. Ostrovski, s. 397. Malinovski: RGASPI, 558.1.52. Sverdlov, *Izbrannye*, s. 266-80, Sara Sverdlova'ya mektuplar, L. I. Besser, D. F. Petrovskaya, eşi Klavidya Novorogorodzeva (depresyon, Haziran 1914), s. 321., L. Dilevskaya, *Sverdlov*, s. 99-103. Şveytzer, *Stalin v turukhanskoi ssylke*, s. 30-2 ve 47-50. Lizarov, s. 291-3.
3. Malinovski Vakası: Ellman, *Roman Malinovski*, s. 31-66. Radzinski, *Stalin*, alıntılar, Lenin, s. 86. *Molotov Remembers*, s. 101. Smith, s. 249. Daly, *Watchful State*, s. 150-3. Krilenko, Elena Rozmiroviç: Vaksberg, *Stalin's Prosecutor*, s. 33 ve 328.
4. Sverdlov'la küskünlük: Sverdlov, *Izbrannye*, s. 266-80, s. 321. Gorodetski ve Şaparov, *Sverdlov*, s. 99-103. GARF, 5449.1.63 ve 75, B. I. İvanov. A. M., A. S ve F. A. Taraseev anıları: RGASPI, 558.4.581, 667 ve 662. Kureyka'da evden eve taşınma: Ostrovski, s. 397-9. Ontonov-Ovseenko, *Stalin bez maksi*, s. 380-90. Ostrovski bir firar girişimi olabileceğine inanır: Ostrovski, s. 402-3, Kun, s. 169-75.
5. Lidya ve Laletin: RGASPI, 558.4.662. L. P. Pereprigina-Davidova ve F. A. Taraseev, RGASPI, 558.4. 667, M. A. Merzliyakov. RGASPI, 558.1.5169. A. Kolesnik, *Khronika zhizni semai Stalina*, s. 58-62. Suhotin, "Bastardy krasnogo vozhdia". A. Rohlin, "Gde pryatali nezakonnnorojdennogo syna Stalina?", *Moskovski Komsomolets*, 22 Haziran 1996. İvan Serov'un Politbüro'ya bilgi notu: RGASPI, 558.11.1288. *Izvestiya*, 8 Aralık 2000. Antonov-Ovseenko, *Stalin bez maksi*, s. 380.90. Pereprigin hane halkı: Laletin'in birinci kılıçlı olayı: Çernenko, *I. V. Stalin v sibirsky ssyle*, s. 140-9. *Vstrechi s vozhdem: Rasskazy krestyan s Kurekei o tov. Staline*, s. 21-3. Anfisa Taraseeva –Stalin'in gelişi; Daşa; şarkılar, dans; romatizma nedeniyle soğanla ovma; köpek Tişka; s.

23-5, çocuklar hk. Ivan Saltikov; Daşa'nın onun sırtına binmesi, şarkılar, okuma; daha çok yazma; Polovinski Adası'nda bir kulübe yaparak haftalarca orada yaşama; Stalin için tüfeklerin saklanması; av sırasında oyunlar; Perepriginler'in yoksulluğu. Elizaveta Taraseeva'yla ilgili alıntı, Ilizarov içinde, s. 308-9; Ilizarov, alıntılar, Merzliyakov, s. 300-5 ve Lidya Pereprigina, s. 310-11. Âşık Lidya: http://memorial.krsk.ru/Work/Konkurs/4/Panteon_stalina/00.htm. Kun, s. 169-75. Svetlana Alliluyeva, *Only One Year*, s. 381-2. Sürgünde kadın ve çocuk: I. D. Perfilev, Volkogonov, Stalin, s. 8. Sibiryalı kız geceleri gizlice yatağa girer: Esad Bey, s. 191. Mark Franchetti, "Stalin's Secret Son by Girl 14", *Sunday Times*, 2001.

6. Spandaryan'ın gelişi: Suren Spandaryan, *Statii, pisma dokumenty*, s s. 340-1. RGASPI, 161.1.10, V. L. Şveytzer. Şveytzer, *Stalin v Turukhanskoi ssylke*, s. 18-31. Kun, s. 129. Dr. Dan Healy'nin çarlık döneminde rıza yaşı ve tecavüz kavramı konusunda verdiği bilgiler. Birinci Dünya Savaşı'nda Stalin: Stalin, *Works*, 3:39-40.

35: AVCI [syf. 346-351]

1. 1914-1915 kışı. NKVD şefi N. I. Yejov tarafından toplanan ve saklanan Turuhansk para havaleleri, 1913-1915: Bunları benimle paylaştığı için Profesör J. Arch Getty'e teşekkür ediyorum: RGASPI, 671.1.287. Posta havaleleri, Alliluyevler'e vb. mektuplar: RGASPI, 558.1.55 ve 558.1.53. Kureyka ve Stalin'in odasını ziyaret, şarkılar, Kamenev: Şveytzer, *Stalin v turukhanskoi ssylke*, s. 30-2 ve 47-50. Stalin'in Kureyka anıları, Lidya Pereprigina, Darya Ponamareva ve diğerleri: RGASPI, 558.4.662. Merzliyakov hk. Stalin: RGASPI, 558.11.773. Merzliyakov ve Lidya Pereprigina'dan parçalar: Ilızarov, s. 300-5 ve 310-11. Kun, s. 169-75. *Vstrechi s vozhdem: Rasskazy krestyan s Kureiki o tov. Staline*, s. 21-3, Anfisa Taraseeva, Daşa'yı sırtında taşıması; şarkılar; dans öğretmesi; romatizmaya karşı merhem; köpek Tişka, s. 23-5, çocuklar hk. Ivan Saltikov; Stalin için saklanan tüfek; av oyunları; Perepriginler'in yoksulluğu. Sverdlov'un sürgünde aylık olarak 50 ruble alması: Sverdlov, *Izbrannye*. Donmuş balık pulları: Çarkviyani, "Anılar". Kar fırtınasında kaybolma, balıkçılık, orman cini ve "arkadaşım" Tişka, askeri hizmete uygun olmama: A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 55 ve 62-3. Köpek ve av öyküsü: *Komsomolsky Pravda*, 10 Ocak 2007, Yuri Jdanov anıları. Stalin ve Spandaryan'dan Lenin'e, alıntı, Service, *Lenin*, s. 112. Lenin'den Zinovyev'e, Stalin'in soyadı hk., V. A. Karpinski'ye, Koba selamlarını gönderiyor, büyük rica: Lenin, *PSS*, 48: 101, 131, 161. Radzinski, *Stalin*, s. 84. Çiçekbozuğu Joe: *Molotov Remembers*, s. 165. 12 Keklik vurma, 48 verst kayak yapma ve Birinci Dünya Savaşı: *Khrushchev Remembers*, 1:302 ve 385. Savaşın açtığı yaralar: Stalin, *Works*, 3:61.

36: SİBİRYA'DA BİR ROBINSON CRUSOE [syf. 352-358]

1. Yaz-Kış, 1915. Monastirskoye ziyareti, parti mahkemesi, Spandaryan. F. Samoylov, "Bolshevistskaya fraktsiya IV Gosudarstvennoy Dumy v yeniseiskoi ssylke pered fevralskoie revolyutsiey". Spandaryan'dan Lenin'e, 20 Ağustos: Yosif sana en sıcak selamlarını gönderiyor; 28 Eylül: Yosif 150 vest uzakta, fakat ... görüşeceğiz: Spandaryan, Statii, *pisma, dokumenty*, s. 284. Son toplantı: RGASPI, 558.4.582 ve 558.4.662., V. Şveytzer. Stalin ve Spandaryan: RGASPI, 558.4.662, B. Ivanov. G. Petrovski –Bolşevik toplantısı: RGASPI, 558.4.662. Ayrıca, GARF, 5449.75. Para, sanırım unutuldu, ıslak tavuk Kamenev: RGASPI, 558.4.54.. Büyük makaleler yazmak: Stalin'den, onu Lenin'e gönderen Kamenev'e: RGASPI, 558.1.56. Hiçbir şey bulmadım: RGASPI, 558.4.662. Soygun ve yargılama, Sverdlov'un suçlanması: GARF, 5449.1.75. RGASPI, 558.4.662. A. E. Badayev, "O Staline", *Pravda*, 19 Aralık 1939. Sverdlov, *Izbrannye*, s. 266-80, 321. Gorodetski ve Şaporov, *Sverdlov*, s. 84-6 ve 99-103. Ostrovski, s. 408. RGASPI, 558.11.1288. Spandaryan'ın hastalığı: Ostrovski, s. 409. Stalin'in Spandaryan'ın ardından yaptığı araştırma: S. Alliluyev, *Pravda*, 22 Aralık 1939. Vera Şveytzer: RGASPI, 558.4.662. Kamenev'in mahkûm edilmesi: Merridale, "The Making of a Moderate Bolshevik", s. 31-3, Troçki alıntısı dahil. Service, *Stalin*, s. 109-10. Stalin, Kamenev mahkemesine karışmadı: Robert M. Slusser, *Stalin in October: The Man Who Missed the Revolution* (bundan sonra, Slusser), s. 13-14. Merzliyakov ve Lidya Pereprigina: ilizarov, s. 300-5 ve 310-11. Devrim'in kaçınılmazlığı: Stalin, *Works*, 1:79. Kamenev ve Stalin dostluğu: Mikoyan, *Tak bylo*, s. 352. Kamenev, Stalin'e Makyavelli'nin kitabını verir: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, s. 22. Tatlı intikam: Robert Conquest, *Stalin: Breaker of Nations*, s. 107.
2. A. Lazebnikov, "Linii sudby", *Sovetskaya Kultura*, 16 Temmuz 1988. Merzliyakov/Badayev vb.: RGASPI, 558.4.662. Tekrar taşınması, tekneyi almadı: RGASPI, 86.1.112. RGASPI, 558.4.54. Büyük makaleler yazmak –Stalin'den Kamenev'e, ondan Lenin'e: RGASPI 558.1.56. Hiçbir şey bulamadım: RGASPI, 558.4.662. Ostrovski bunun tam bir kaçış olduğuna inanır: s. 409-13. F. Samoylov, Po sledam *minwshego*, s. 523-35. Hamilelik, General I. Serov tarafından onaylandı: RGASPI, 558.11.1288. Stalin'in Ruhadze'ye uğraması: RGASPI, 558.4.662, Kuzma Gavrilenko: Stalin'in Kostina'dan Miroydiha üzerinden Kureyka'ya gidişi. Eva Purins'ten yazara gönderilen, 9 Kasım 2000 tarihli mektup. Elbise paketindeki not: A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 44-5. Spandaryan: "Suren Spandarian in Siberian Exile."

37: STALİN'İN GEYİK KIZAĞI VE SİBİRYALI BİR ERKEK EVLAT [syf. 359-363]

1. Askere alınma. Stalin'in gönüllü olması: İlizarov, s. 311-12. Önce köpeklerin, daha sonra rengeyiklerinin ve nihayet atların çektiği kızaklar: Yavaş gitme konusunda Sta-

lin: Şveytzer, *Stalin v Turukhanskoi ssylke*, s. 43-51. Rengeyiği: *Alliluyev Memoirs*, s. 189-90. RGASPI, 558.4.218. Merzliyakov, I. M. Taraseev, Arseni İvanov –anneye hediye: RGASPI, 558.4.662. Sverdlov, *Izbrannye*, s. 99. Boris İvanov: RGASPI, 558.4.662 ve GARF, 54449.1.74. Kureyka, yörede yaşayanların anıları ve tarih, askere alınma, kahramanca uğurlanma: http://memorial.krsk.ru/Work/Konkurs/4/Panteon_stalina/00.htm. I. D. Perfilev, Volkogonov, *Stalin*, s. 8. Svetlana Alliluyeva, *Only One Year*, s. 381-2.

V. G. Solomin'den Stalin'e ve Stalin'in yanıtı, 5 Mart 1947: RGASPI, 559.11.804. Seyahat: İlizarov, s. 313. Ostrovski'nin alıntı yaptığı (s.416) *Yeniseysk Kray* gazetesi. Çürüğe ayrılması, Petrograd yolculuğu, hatipler vd.: A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 55-5, 62-3, 165-9. Sibirya'dan bir şeyler: *Molotov Remembers*, s. 256. Açinsk: V. Şveytzer, "V Achinskoi silke", *Izvestiya*, 12 Mart 1937. Stalin Açinsk'de kalır: RGASPI, 558.4.218, 124.2.1549, 558.4.662, 649 ve 667 (V. Şveytzer, V. P. Filipova, A. Pomerantseva) ve RGASPI, 4.649 (M. Muranov). Baykaloff, *I Knew Stalin*, s. 27-30. Fısıltılar: *Yeniseysk Kray*, Ostrovski içinde, s. 420. Trenler ve Stalin'in hareketleri: Ostrovski, s. 422-3. Petersburg: RGASPI, 161.1.16. A. Şlyapnikov, *Semnadtsatyi god*, 2:443-7. Stalin, Barones Marya Şakelberg'le birlikte kalır: Ostrovski, s. 423. Grand Dük Mihail telgrafı: Volkogonov, *Stalin*, s. 14.

38: 1917 BAHARI: LİDERLİK ÇABASI [syf. 367-371]

1. 1917 Şubat'ı ile Ekim'i arasına ilişkin değerlendirmeler için şu çalışmalar temel alındı: Orlando Figes, *A People's Tragedy*; Richard Pipes, *The Russian Revolution*; Alexander Rabinowich, *The Bolsheviks Come to Power*; Robert Service, *Stalin* ve *Lenin*; Adam Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*; W. Bruce Lincoln, *Passage through Armageddon: The Russians in War and Revolution* (bundan sonra Lincoln); Bernard Pares, *The Fall of the Russian Monarchy*; Leon Troçki, *Stalin* ve *Hayatım*; Nikolai Sukhanov, *The Russian Revolution*; ve John Reed, *Ten Days that Shook the World* (bundan sonra Reed). Başka kaynak belirtilmedikçe, Merkez Komitesi protokolleri *Protokoly Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b)*'den alınmıştır. Petersburg, Şubat-Mart 1917 hk.: *Molotov Remembers*, s. 133. Service, *Stalin*, s. 122. Lincoln, s. 346-73. Figes, s. 307-52.
2. Lenin kuşkulanır: *Molotov Remembers*, s. 89-90 ve 125. Service, *Stalin*, s. 122-5. Slusser, s. 16-29. Sukhanov, *Russian Revolution*, s. 230. Bolşevik üyelik: Ostrovski, s. 580.
3. Alliluyevler: Service, *Stalin*, s. 124. Vasileva, *Kremlin Wives*, s. 56 –Yenukidze'nin gelişi ve Nadya'dan Anna Radçenko'ya. *Alliluyev Memoirs*, s. 212, 184-91.
4. Coryne Hall, *Imperial Dancer: Mathilde Kschessinskaya and the Romanovs*, s. 102-3 ve 178-9. Stalin'in sorumluluğu ve hataları: "Protokoly, resolutsii Buro TSK RSDRPb, Mart 1917g", *Voprosy istorii KPSS*, no.3, 1963, s. 134, 143-9, no .5, s. 111-47 ve no.6, s. 139-

40. Savaş: Stalin, *Works*, 3:4-9. Volkogonov, *Stalin*, s. 20. Slusser, s. 29-30, 43, 59-64. Service, *Stalin*, s. 125-7. Radzinski, *Stalin*, s. 92-3. Service, *Lenin*, s. 263; Troçki, *Stalin*, s. 185-7 ve 203. Bok ve Krupskaya'nın, Lenin'in Nisan Tezleri'ne ilişkin değerlendirmesi: Robert H. McNeal, *Bride of the Revolution*, s. 167 ve 171. Tucker, s. 165. Araba: Stalin, *Works*, 3:1-3. Sergo: Dubinski-Muharadze, *Ordzhonikidze*, s. 131. Figes, s. 354-84.

39: 1917 YAZI: DENİZCİLER SOKAKLARDA [syf. 372-381]

1. Service, *Lenin*, s. 255. Slusser, s. 16-30. Volkogonov, *Stalin*, s. 15-20. Service, *Stalin*, s. 125-7. Lincoln, s. 362-5. Figes, s. **141-54** ve 385-98.
2. Krupskaya, s.294-6. Service, *Lenin*, s. 255-73. Voroşilov, Vasileva, *Kremlin Wives*, s. 81. Williams, s. 176. Service, *Stalin*, s. 129. Volkogonov, *Stalin*, s. 21-3. Troçki, *Stalin*, s. 195. Lenin hk.: Lincoln, s. 362-5; ve Figes, s. 385-98.
3. Nisan, Mayıs: "Protokolyi resolutsii Buro, TSK RSDRPb, Mart 1917g", *Voprosy istorii KPSS*, no.3, 1963, s. 134, 143-9, no.5, s. 111-47 ve no.6, s. 139-40. Nisan toplantısında –Ona veremeyeceğiniz bir görev yoktu: *Molotov Remembers*, s. 137. Nisan Konferansı: bk. *Sedmaya aprelskaya vserossiiskaya konferentsia RSDRPb, Protokoly*. Stalin, *Works*, 3: 42,51-60. Service, *Stalin*, s. 125-8. Tucker, s. 165. Okul müfettişi olarak Lenin ve Ludmilla Stal: Troçki, *My Life*, s. 195. MK tarafından seçilen Büro, Nisan Konferansı üzerine: Slusser, s. 59-70 ve 89-98. Figes, s. 423-48.
4. Stalin, *Works*, 3:67-9. Sözcü: A. I. Kobzov, alıntı, Volkogonov içinde, *Stalin*, s. 21. Troçki'nin dönüşü: Slusser, s. 108-14, alıntı, Sovyetler Kongresi üzerine Vereşçak ve Troçki. Sahnede Troçki: Suhanov, *Zapiski o russkoi revolyutsii*, 7:44. Donuk yorumlar: Troçki, *Stalin*, s. 67 ve 206-9, konuşmayla ilgili alıntı, Petrovski. Stalin'in konuşmaktan kaçınması: Service, *Stalin*, s. 126. Lenin, Şaumyan ve Yenukidze: Krupskaya, s. 304. Dzerjinski: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, s. 56-7.
5. Molotov'un yanına taşınma ve Marusya: özür dileme ve bir tür komün hayatı: *Molotov Remembers*, s. 37, 93, 122-3. Ludmilla Stal/Tatyana Slavatinskaya: Çuyev, *Kaganovich*, s. 160-2. Daushvili, *Story of Soso Djugashvili*, s. 239 ve 252. Stal ve Krupskaya Paris'te, 1911: Krupskaya, s. 196; Maiski, s. 45; Marcou, s. 66; Ludmilla Stal biyografisi: "Istoki podviga", *Ural*, no.3, 1979. Slavatinskaya, Stasova'yla birlikte sekreterlikte: Stasova, *Stranitsky zhizhni i borby*, s. 84. Molotov, Slusser, s. 101. Alliluyev-ler'in Stalin'i ziyareti: *Alliluyev Memoirs*, s. 195-6.
6. Haziran: Stalin, *Works*, 3:67-9; ilân hk., 3:92-4 ve 105-9. Volkogonov, *Stalin*, s. 21. S. Pestkovski, "Vospominaniya", *Proletarskaya Revolyutsiya*, no.6, 1930 ve *Proletarskaya Revolyutsiya*, no.10, 1922, s. 93-103. Partideki rolü: Sagiraşvili, s. 197-8. Troçki'nin dönüşü: Slusser, s. 108-18 ve 125-39. Lincoln, s. 387-90. Suhanov, *Zapiski o russkoi revolyutsii*, 7:44. Troçki, *Stalin*, s. 67. *Alliluyev Memoirs*, s. 194-5. Figes, s. 423-38.

7. 2-4 Temmuz: Stalin, *Works*, 3:110-33, 138-41 ve 166-200. Slusser, s. 139-50. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, s. 1-16. Service, *Lenin*, s. 283-5. Lenin, *PSS*, 21:9-10. I. G. Çereteli, *Vospominaniya o fevralskoi revoliutsii*, s. 344. Krupskaya, s. 311. Troçki, *Stalin*, s. 140-3. Dreyfus: Stalin, *Works*, 3:266. Bedni öyküsü: Slusser, s. 155-60. Figes, s. 427-38.

40: 1917 SONBAHARI: SOSO VE NADYA [syf. 382-392]

1. Tepki ve Lenin'in Alliluyevler'de saklanması: A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 181-90. Volkogonov, *Stalin*, s. 24-6, alıntı, S. Alliluyev ve V. N. Polovtiyev, Lenin'i öldürmek isteyen subay hk. Dubinski-Muhadze, *Ordjonikidze*, s. 178. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, s. 17-38. Slusser, s. 162-78 ve 139-50. Service, *Lenin*, s. 283-91. Troçki, *Stalin*, s. 206-11. Lincoln, s. 392-6. Figes, s. 427-38. Vişinski: Vaksberg, Stalin's *Prosecutor*, s. 13-27.
2. Alluliyevler'e taşınma, Olga'nın gömlek dikmesi vb.: A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 183-91. Service, *Stalin*, s. 141. Yazarın Alliluyev Müze Ev'ini ziyareti.
3. Altıncı Kongre ve Lenin'le temas: *Shestoi sezd RSDRPb, August 1917 goda*. Service, *Lenin*, s. 288-92. Radzinski, *Stalin*, s. 108. Tucker, s. 172-4. Service, *Stalin*, s. 143. Slusser, s. 200-14. Troçki, *Stalin*, s. 213-21. *Molotov Remembers*, s. 165. Smith, s. 337. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, s. 51-70 ve 83-93. Figes, s. 427-38. Stalin, *Works*, 3: 110-33, 138-41 ve 166-200.
4. Nadya Alliluyeva: Anna Radçenko'ya mektuplar, bk. Vasileva, *Kremlin Wives*, s. 56-8; alıntı, Svetlana'dan alıntı, *Only One Year*. 2001-2002 yıllarında yazarın Kira Alliluyeva'yla Moskova'da yaptığı mülâkat. A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 183-91. Nadya ve Anna hk.: Kun, s. 211-15, alıntılar: Vladimir Antonov-Saratovski ve Kira ayrıca Kira Alliluyeva'yla mülâkat. Yazarın Alliluyev Müzesi'ni ziyareti.
5. Kornilov: Stalin, *Works*, 3:214 ve 296-300. Sagiraşvili, s. 237-8. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, s. 94-128. Lincoln, s. 412-5. Figes, s. 438-53.
6. Kamenev'in suçlanması; Stalin'in *Soldat*'a karşı baskı uygulaması: Slusser, s. 210-14. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, s. 71-6. Figes, s. 453-74.
7. Eylül: Stalin, *Works*, 3:214, 271-6, 277-82, 296-300. *Alliluyev Memoirs*, s. 223. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, s. 129-53. Figes, s. 453-74. Sagiraşvili, s. 193-4.

41: 1917 KIŞI: GERİ SAYIM [syf. 393-398]

1. Ekim. 10 Ekim, MK: *CC Protocols*, s. 83-100. Slusser, s. 226-36. Tucker, s. 44-6. Service, *Stalin*, s. 148-50. Volkogonov, *Stalin*, s. 27.
2. 16-20 Ekim: *Protokoly Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b). August 1917-Fevral* 1918

(bundan sonra, *Protokoly TSK*), s. 32-55. MK'da Stalin: Stalin, *Works*, 3:407-8. Basam'ın Güçlü Boğaları Çevremi Kuşattı: Stalin, *Works*, 3:409-13. Troçki, *Stalin*, s. 228-34. Slusser, s. 226-36. Service, *Lenin*, s. 306-7. Stalin'in Lenin'le teması sağlaması: Radzinski, *Stalin*, s. 110-14. Figes, s. 475-81. Tucker, s. 179-80. Lincoln, s. 426-38. Rabinowitch, *The Bolsheviks Came to Power*, s. 218-25, 231-42. Şeytan Troçki: Reed, s. 85.

3. 20-24 Ekim, "Ne Yapmamız Gerekir?": Stalin, *Works*, 3:414-17. Troçki, *Stalin*, s. 228-34. Sluser, s. 234-45. Service, *Stalin*, s. 151-3. Service, *Lenin*, s. 306-22. *Molotov Remembers*, s. 162. *Protokoly TSK*, s. 32-55 ve 99-117. Volkogonov, *Trotsky*, s. 82. RGASPI, 558.4.668 ve 663 Fyodor Alliluyev. A. S. Alliluyeva, *Vospominaniya*, s. 61. Volkogonov, *Stalin*, s. 30. Radzinski, *Stalin*, s. 110-14; Fofanova ve Troçki'nin Lenin'le bağlantı konusundaki sözlerinden yapılan alıntılar dahil. Sagiraşvili, s. 198-200. Y. Lutskiy, *Voprosy Istorii KPSS*, no 11, 1986, s. 81-90. Stalin'in'in Troçki'yle birlikte Kongre delegelerine hitabı: "Pismo M. Zhakov k Vasilchenskoe", *Proletarskaya Revolutsiya*, no. 10, 1922, s. 88-93, *Raboçiy Put*'taki makalesine ilişkin ipucu dahil. *CC Protocols*, s. 119-20. Rabinowitch, *The Bolsheviks Came to Power*, s. 242-61. Lincoln, s. 438-46.

42: ŞANLI EKİM 1917: AYAKLANMA KARGAŞASI [syf. 399-405]

1. Smolni'de Lenin ve Stalin, 24-25 Ekim: Troçki, *Stalin*, s. 228-34. Service, *Lenin*, s. 310-22. Alçaklar tarafından tanınma: Troçki, Radzinski içinde, *Stalin*, s. 115. Sagiraşvili, s. 198-200, Stalin'in Narkom'u reddetme girişimi, Yenukidze ve Karahan'ın söyledikleri dahil. MK oturumları: Y. Lutskiy, *Voprosy Istorii KPSS*, no.11, 1986, s. 81-90. Rahiya ve Raviç, alıntılar, Radzinski içinde, *Stalin*, s. 115-16. Molotov'un rolü, hükümetin kurulması: *Molotov Remembers*, s. 94-6. Figes, s. 473-6, 483-5. Slusser, s. 244-7. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, s. 265-8, 271-2, 306. Lincoln, s. 445-7. Smolni: Reed, s. 87, 96; çalışma halindeki ADK'ye bir anlık bakış, s. 104.

43: İKTİDAR: STALİN KARANLIKLARDAN SIYRILIYOR [syf. 406-413]

1. Kışlık Saray'ın düşmesi: Troçki, *Stalin*, s. 228-34. Radzinski, *Stalin*, s. 115-19, tecavüzler ve Lenin'in kılığını düzeltmesi. MK oturumları: Y. Lutski, *Voposy Istori KPSS*, no.11, 1986, s. 81-90.. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, s. 269-70, 276-92, kırmızı fener, bozuk toplar, içki, ertelemeler ve aksilikler dahil. Lincoln, s. 446-57, Saray'da içki dahil. Figes, s. 485-95. Tiyatrolar vb.: Reed, s. 95; Sovyetler Kongresi, s. 98-9; Troçki, s. 104; sizi döveriz, s. 106-7; yağma, hizmetkârlar, s. 108-10. Sagiraşvili, s. 193-200, 203-4, 238, 248-52.
2. Uyku, 25-26 Ekim: Troçki, *Stalin*, s. 228-34. MK oturumları: Y. Lutski, *Voprosy Isto-*

rii KPSS, no.11, 1986, s. 81-90. Lincoln, s. 452-5. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, s. 303-4. Reed, s. 112-13; şafak vakti, s. 116-17, 125; Lenin'in konuşması, s. 128-9; Kamenev, s. 138. Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*, s. 482-96.

3. 25 Ekim 1917 ve sonrası. 29 Kasım 1917, Çetverka Bürosu: bk. Slusser, s. 94-7. *Protokoly TSK*, s. 134, ortak imza, 3 Kasım 1917: Service, *Stalin*, s. 622. RGASPI, 558.4.668 ve 663, Fyodor Alliluyev. S. Pestkovski, "Vospominaniya", *Proletarskaya Revolyutsiya*, no.10. 10 1922, s. 93-103. Troçki, *Stalin*, s. 228-47. Figes, s. 496-512. İlk günler, kurşuna dizmeden devrim, Molotov, alıntı, Lenin'in büroya girişle ilgili talimatları, 22 Ocak 1918: Radzinski, *Stalin*, s. 118-23 ve 137. Tucker, s. 182. En yetenekli Troçki ve Stalin, çay içenler: *Molotov Remembers*, s. 96, 141 ve 148. Israel Getzler, *Sukhanov: Chronicler of the Russian Revolution*, s. 85. Sagiraşvili, s. 193-200, 203-4, 238. Lenin'in girişi: Çintsadze, "Çemi Mogonebani", s. 220-5. Stalin'in, Kasım 1917'de, Dzerjinski, Sverdlov, Ordjonikidze ve diğerleriyle birlikte Kornilov ayaklanmasına karşı Petrograd savunmasındaki rolü, CinC, 9 Kasım; Stalin ve Lenin'le birlikte: Volkogonov, *Stalin*, s. 43. "Dörtlü", 9 Kasım 1917: Troçki, *Stalin*, s. 240-3; ilk kabine toplantısında karşılaşma. Volkogonov, *Stalin*, s. 43. İktidarda ilk günler ve Çeka'nın kuruluşu: Service, *Lenin*, s. 309-11. Toplama kampı: Service, *Stalin*, s. 158. Lincoln, s. 457-68. Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*, s. 482-96, Şlyapnikov ve fahişeler dahil. Lenin'in Stalin ile Troçki'yi, davet edilmeden bürosuna girecek iki kişi olarak listeye eklemesi (kopyası Simolni Enstitüsü müzesinde sergilenmektedir): RGASPI, 5.1.1802.47. Lenin'in notları için, bk. Pipes, *Unknown Lenin*, Lenin ve Troçki'den alıntılar, N. Ferguson içinde, *War of the World*, s. 148-51.

SONSÖZ: İHTİYAR ZORBA GEÇMİŞİ HATIRLIYOR [syf. 417-435]

1. Çarkviyani, "Memoirs". *Molotov Remembers*, s. 212. Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, s. 8-10. *Khrushchev Remembers*, 1:305. Keke, Soso ve Saşa Egnataşvili: RGASPI, 558.11.1549.1-69. Svetlana, alıntı, Jores Medvedev ve Roy Medvedev içinde, *Unknown Stalin*, s. 297. Tarihçiler açığa çıkarırlar: Mgeladze, s. 240-1.
2. Alliluyevler: Richardson, *Long Shadow*, s. 73-5. Yazarın Vladimir Alliluyev (Redens), Leonid Redens, Kira Alliluyeva'yla 2001-2001 yıllarında yaptığı mülâkatlar. Kamo ve Fyodor: Mikoyan, *Memoirs*, s. 431-3. Ailenin tam öyküsü için bk. Montefiore.
3. Svanidzeler: Kun, s. 6. Öykünün tamamı için bk. Montefiore. RGASPI, 558.1.5099, Stalin'den Monoselidze'ye. GF IML, 8.2.1.50.239-55, Javarya Hutulaşvili. Yazarın K. Gelovani ve M. Svanidze'yle yaptığı mülâkat, Tiflis 2005.
4. Kadınlar: Slavatinskaya: RGASPI, 124.1.1782; Trifonov, *Otblesk kostra*, s. 33-40. Kun, s. 41 ve 46. Marcou, s. 76. Petrovskaya: Ilizarov, s. 288; ve Sofya Petrovskaya'ya karşı olası dava, A. L. Litvin içinde, *Genrikh Yagoda Narkom*, Kazan 1997, s. 197. Bu ki-

şinin aynı Petrovskaya olduğu kesin değildir ve kadının akıbeti bilinmemektedir. Onufriyeva: Kun, s. 116. Stal ve Slavatinskaya hk.: Çuyev, *Kaganovich*, s. 219. RGASPI, 558.4.647, P. Onufriyeva Fomina. RGASPI, 558.4.647, Tatyana Suhova.

5. RGASPI, 558.4.662, L. P. Pereprigina-Davidova ve F. A. Taraseev. RGASPI, 558.4.667, M. A. Merzliyakov. RGASPI, 558.1.5169. Kolesnik, *Khronika zhizni semia Stalina*, s. 58-62. Suhotin, "Bastard krasnogo vozhdia". Rohlin, "Gde pryatali nesakonnorojdennogo syna Stalina?" Ivan Serov'un Politbüro'ya sunduğu rapor: RGASPI, 558.11.1288. *Isvestiya*, 8 Aralık 2000. Antonov-Ovseenko, *Stalin bez maksi*, s. 380-90. Pereprigin ev halkı, Laletin'in kılıç olayı: Çernenko, *I. V. Stalin v sibirskoy ssylke*, s. 140-9. *Vstrechi s vozhdem*, s. 21-5. Ilizarov, s. 288-92, 300-15. Âşık Lidya: http://memorial.krsk.ru/Work/Konkurs/4/Panteon_stalina/00.htm. Kun, s. 169-75. Svetlana Allilluyeva, *Only One Year*, s. 381-2. Volkogonov, *Stalin*, s. 8. Esad Bey, s. 191. Mark Franchetti, "Stalin's Secret Son by Girl 14," *Sunday Times*, Mart 2001.
6. Keke, Soso ve Saşa Egnataşvili: RGASPI, 558.11.1549. 1-69. (45.1.1549). Medvedev ve Medvedev, *Unknown Stalin*, s. 297. Beria, s. 20-1.
7. Kapanadze'ye gönderilen para: RGASPI, 558.1.5978 ve 5080. Iremaşvili, s. 36, 59-61 ve 77. Davriçevi, s. 36, 244 ve 160. Irakli de Davriçevi'den yazara mektup, 23 Ağustos 2006. Mata Hari ve Marthe Richard öyküleri için bk. Francis Lacassin. "Mata Hari ou la romance interrompue", *Magazine Littéraire*, no.43, Ağustos 1970. Davriçevi, "Je suis le demi-frére de Staline", s. 25-30.
8. Kamo: *Russian Review*, c. 19, no.3, Temmuz 1960, s. 227-47. Kamo ve Lenin: Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*, s. 723.
9. Yazarın Aleksander Egnataşvili'nin torunu Guram Ratişvili'yle 2005'te Tiflis'te yaptığı mülâkat. Kun, s. 6-7. Loginov, s. 14. GARF, 7523.107.127.1-6, General N. Vlasik sorgusu. Roman Brackman, *Israel at Noon* (New York, 2006), s. 5.
10. Eski Bolşevikler, Ordjonikidze, Molotov vb.: bk. Montefiore. Sergo-Molotov çatışması: *Molotov Remembers*, s. 113. Terör Ölümleri: 1937-8, bk. Service, *History of Twentieth-Century Russia*, s. 222. Gürcü terör istatistikleri: Amy Knight, *Beria*, s. 79-84. Yazarın, Izolda Mdivani (Budu'nun oğlu Vahtang'ın dul eşi) ve Tiflis'teki Mdivani ailesiyle 2006'da yaptığı mülâkat. Vişinski: Vaksberg, *Stalin's Prosecutor*, s. 13-37.
11. Stalin'in yayınları durdurması: RGASPI, 45.1.803.1, 558.11.730, 558.11.787, 558.11.1496, 558.11.730, 558.11.787.2.
12. Yaşlılık döneminde akşam yemekleri: Çarkviyani, "Anılar". Kendisini dev aynasında görenler: "Geçici Devrimci Hükümet ve Sosyal Demokrasi", *Proletaryatis Brdzola*, 15 Ağustos 1905: Stalin, *Works*, 1:140-61, 20-25 milyon ölüm: A. N. Yakovlev, *A Century of Violence in Soviet Russia* (New Haven, 2000), s. 234.

ARŞİVLER/MÜZELER

RGASPI Rossiiskii Gosudarstvennyi Arkhiv Sotsialno Politicheskoi Istorii, Moskova,Rusya

GARF Gosudarstvennyi Arkhiv Rossiiskoi Federatsii, Moskova, Rusya

GF IML Marksizm-Leninizm Enstitüsü Gürcistan Nüfus Kayıtları, Tiflis, Gürcistan

ABM Achinsky Oblastnoi Muzei, Achinsk, Rusya

MSIR Musei Sovremennoi Istorii Rossii, Moskova, Rusya

VOANPI Vologdsky Oblastnoi Arkhiv Noveishei Politicheskoi Istorii, Vologda, Rusya

GAVO Gosudarstvenny Arkhiv Vologodskoi Oblasti, Vologda, Rusya

GIAG Gürcistan Devlet Tarih Arşivi, Tiflis, Gürcistan (Sakartvelos Sakhelmtsipo Saistorio Arkivi)

Hoover Savaş, Devrim ve Barış Enstitüsü Arşivleri (Archives of the Hoover Institution on War, Revolution and Peace), Stanford, California

GDMS Gosudarstvennyi Dom-Muzei 1. V Stalin a, Gori, Gürcistan

Gosudarsptennvi Istoriko-Memorialnv St-Peterburgsky Muzei 'Smolny', St Petersburg, Rusya

Muzei Alliluyeva, St Petersburg, Rusya

GTsMSIR Gosudarstvennyi Tsentralnyi Muzei Sovremennoi Istorii Rossii, Kseşinskaya Malikânesi, St Petersburg, Rusya

GMIKA Khariton Akhvlediani State Museum, Batum, Gürcistan

TsGAA Acaristan Merkezi Devlet Arşivi, Batum, Gürcistan

DMS Stalin Evi Müzesi (Saatçi Simoviç'in eski evi), Batum, Gürcistan

GK Guram Kahidze'nin özel müzesi, Batum, Gürcistan

KTA Konstantin Ter-Akopova'nın Özel Arşivi, Batum, Gürcistan

GlAA Gosudardvennyi Istoricheskiy Arkhiv Azerbaijana, Baku, Azerbaycan Stokholm Kent Arşivleri, İsveç

Stokholm Valilik Bürosu,İsveç

PRO Devlet Arşivleri Kurumu, Londra

Lenin Müzesi, Tampere, Finlandiya

VİDEO

Baku. City of Dreams, Fuad Ahundov (yapımcı, yazar, yönetmen)

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Alexandrov, G. F., ve d. (der.), *IosifVissarionovich Stalin, Kratkaya biografiya,* Moskova 1946.

Alliluyeva, A. S., *Vospominaniya,* Moskova 1946 [ayrıca: "Vospominaniya," *Roman-gazeta,* 1947].

Alliluyev, Sergey, "Vstrechi s tov. Stalinym," *Proletarskaya Revolyutsiya,* no. 8, 1937.

Alliluyev, Sergey, *Proidennyi put,* Moskova 1946.

Alliluyev, Sergey, ve Alliluyeva, Anna, *The Alliluyev Memoirs,* der. David Tutaev, Londra 1968.

Alliluyeva, Svetlana, *Twenty Letters to a Friend,* Londra 1967.

Alliluyeva, Svetlana, *Tolko odin god,* New York 1969.

Alliluyeva, Svetlana, *Only One Year,* Londra 1971.

Alliluyeva, Svetlana, *Dvadtsaty pisem k drugu,* Moskova 1981.

Alliluyeva, Svetlana, *Dalyokaya muzika,* New York 1988.

Alliluyev, V. F., *Khronika odnoi semi,* Moskova 2002.

Anninsky, I., ve d. (der.), *Stalin v vospominaniyakh sovremennikov i dokumentov epokhi,* Moskova 2002.

"Arkhivnye materaly o revolyutsionnoy delayatelnosti I. V. Stalina," *Krasny Arkhiv,* no. 2 (105),1941.

Arkomed, S. T., *Robochee dvizhenie i sotsial-demokratiya na Kavkaze,* Moskova-Petrograd 1923.

Arsenidze, R., "Iz vospominanii o Staline", *Navy Zhurnal,* no. 72, June 1963.

Artyom: bk. F. A. Sergeev.

Badaev (Badayev), A., *The Bolsheviks in the Tsarist Duma,* Londra 1929.

Badaev, A., *Bolsheviki v gosudarstvennoi Dume, Vospominaniya,* Moskova 1954.

Bagirov, M., *Iz istorii bolshevistskoi organizatsii Baku i Azerbaijana,* Moskova 1948.

Baykaloff, A. V., "Turukhanskie bunt politicheskikh ssylnykh", *Sibirskie Arkhiv,* no. 2, Prag 1929.

Baikaloff, A. V., *I Knew Stalin,* Londra 1940.

Barbusse, H., *Stalin: A New World through One Man,* New York 1935.
Batumskaya Demonstratsia 1902 gada, Moskova 1940.
Bazhanov, B., *Bazhanov and the Damnation of Stalin,* Atina, Ohio 1990.
Beria, L. P., *K voprusu ob istorii bolshevistskikh organizatsiyakh v Zakavkaze,* Moskova 1935.
Beria,L. P., *Lado Ketskhoveli,* Moskova 1938.
Beria, S., *Beria My Father: Inside Stalin"s Kremlin,* Londra 2001.
Bessedovsky, G., *Revelations of a Soviet Diplomat,* Londra 1931.
Bibineyşvili, V. (Baron), *Za chetvet veka,* Moskova 1931.
The Bolsheviks and the October Revolution: The Minutes of the Central Committee of the Russian Social-Democratic Party (Bolsheviks), August 1917-February 1918, Londra 1974.
Bukharin, N., *How It All Began,* New York 1998.
Bulgakov, Mihail, *Batum,* Moskova 2004.
Çarkviyani, Kandid, "Anılar" (elyazması).
Chavichvili, Khariton, *Patrie, prisons, exil- Staline et nous,* Paris 1946.
Chavichvili, Khariton, *Revolutionnaires russes à Genève en* 1908, Cenevre 1974.
Çernenko, K. (ve Moskalev, M. A.), *I. V., Stalin v sibirskoi ssilke,* Krasnoyarsk 1942.
Chetvertyi (obedinitelnyi) sezd RSDRP, Moskova 1949.
Chetvertyi (obedinitelnyi) sezd RSDRP. Protokoly. Aprel-Mai 1906, Moskova 1959.
Dan, F., *Proiskhozhendenie bolshevizma,* New York 1946.
Dan, Lydia, (Bukharin o Staline", *Novy Zhurnal,* no. 75, Mart 1964.
Dan, L. O., *Iz arkhiva L. O. Dan,* Amsterdam 1987.
Dastakian, Nikita, *II venait de la Ville Noire: souvenirs d"un Armenien du Caucase,* Paris 1998.
Davrichewy, Josef, "Je suis le demi-frere de Staline", *Miroir de l"His to ire,* December 1967.
Davrichewy, Josef, *Ah! Ce qu"on rigolait bien avec mon copain Staline,* Paris 1979.
Djilas, Milovan, *Conversations with Stalin,* New York 1962.
Cugaşvili, Galina (Gulya), "Ded, papa, mama i drugie", *Druzhba Naradov,* no. 6,1993.
Efendiyev, (Istoriya rabochego dvizheniya turetskogo proletariata", *Iz prochlogo. Stati i vospominaniya iz istorii bakinslwi organizatsii* içinde, Bakü 1923.
Elwood, R. C. (der.), *Vserossiyskaya Konferentsiya Rossiiskoi Sotsial-Demokraticheskoi Rabochei Partii* 1912 *gada,* Londra 1982.
Gaçeçiladze, S., "Anılar" (elyazması, Tiflis).
Gio, Artyom, *Zhizn podpolschika,* Leningrad 1925.
Gogebashvili, Y. (der.), *Deda Ena,* Titlis 1912 ve 1916.
Gorky, Maxim, *Days with Lenin,* Londra tarihsiz.

Gromyko, A. A., *Memoirs,* Londra 1989.
Iosif Vissarionovich Stalin, Kratkaya biografia, Moskova 1938-47.
Iremaschwili, *Stalin und die Tragodie Georgiens,* Berlin 1932.
Iskander, Fasil, *Sandra of Chegem,* Londra 1979.
Istoricheskie mesta Tbilisi. Putevoditel po mestam, svyazannym 5 zhiznyu i dey-atelnostyu I.V. Stalina, Gürcistan Marx-Engels-Lenin Dostluk Enstitüsü, Tiflis 1944.
Ivanov, B. I., *Vospominaniya rabochego bolshevika,* Moskova 1972.
Jordania, Noe: bk. Zhordania.
Kaganovich L. M., *Tak govoril Kaganovich,* der. F. Çuyev, Moskova 2002.
Kaminsky, V., ve Vereshchagin, L., "Detstvo i yunost vozhdya. Dokumenty, zapiski, rasskazy", *Molodaya Gvardiya,* no. 12, 1939.
Kavtaradze, S., *Iz vospominanii o tov. Staline,* Voroshilovgrad 1936.
Kavtaradze, S., "Iz vospominanii", *Oktyabre,* no. 11, 1942.
Kavtaradze, S., "Anılar" (elyazması, Gürcüce).
Kennan, G., *Siberia and the Exile System,* Londra 1891.
Khatissian, Alexander, "Memoirs of a Mayor", *Armenian Review* 2 (3), Eylül 1949.
Khrushchev (Kruşçev), N. S., *Khrushchev Remembers,* Londra 1971.
Khrushchev, N. S., *Khrushchev Remembers: The Glasnost Tapes,* Londra 1990.
Kollontai, A., *Iz moey zhizhni i raboty,* Moskova 1974.
Krasin, L. B., "Bolshevistskaya partiinaya tekhnika", *Tekhnika bolshevistkogo podpolya, Sbornik statei i vospominanii* içinde, Moskova 1925.
Krupskaya, N., *Vospominaniya o Lenine,* Moskova 1968.
Krupskaya, N., *Memoirs of Lenin,* Londra 1970.
Kvaşonkin, A. V., Hlevnyuk, O. V., Kosheleva, L. P. ve Rogavaya, L. A. (der.), *Bolshevistkoe rukovodstvo. Perepiska* 1912-27, Moskova 1996.
Lado Ketshoveli. Sbornik dokumentov i materialov, Tiflis 1969.
Lakoba, Nestor, *Stalin i Hashimi 1901-2,* Suhum 1934.
Lansbury, George, *My Life,* Londra 1928.
Lenin, V. I., *Polnoe sobranie sochineniji,* Moskova 1958-65.
Lenin, V. L., *Biograficheskaya khronika,* 12 c., Moskova 1970-82.
Lenin, V. L., *Perepiska V.I. Lenina i rukovodimykh im uchrezhdenii RSDRP s mestnymi partiinymi organizatsiyami 1905-7,* Moskova 1982.
Lobanov, M. (der.), *Stalin: 11 vospominaniyakh sovremenikov i dokumentov epokhi,* Moskova 2002.
Ludwig, Emil, *Stalin,* New York 1942.
Lunacharsky, A., *Revolutionary Silhouettes,* New York 1968.
Maharadze, F., *Ocherki revoliutsionnogo dvizheniya v Kavkazi,* Tiflis 1927.

Maharadze, F., ve Haçapuridze, G. V., *Ocherki po istorii rabochego krestyanskogo dvizheniya v Gruzii,* Moskova 1932.
Medvedeva- Ter-Petrosyan, S. F., "Tovarish Kama", *Proletarskaya*
Revolyutsiya, no. *8/9,1924.*
Meşçeryakov, N. L., *Kak my zhili v ssylke,* Leningrad 1929.
Mgeladze, A., *Stalin kakim ya ego znal,* Tiflis 2001.
Mikoyan, A. L., *The Memoirs of Anastas Mikoyan,* c.1: *The Path of Struggle,* Madison, Connecticut 1988.
Mikoyan, A. L., *Tak bylo,* Moskova 1999.
Molotov, V. M., *Sto Sorok Besed s Molotovym,* der. F. Çuyev, Moskova 1991.
Molotov, V. M., *Molotov Remembers,* der. F. Chuev, Chicago 1993.
Molotov, V. M., *Poluderzhavnyi vlastelin,* Moskova 1999.
Nikolaevsky, Boris, *Power and the Soviet Elite: The Letter of an Old Bolshevik and Other Essays,* New York 1965.
Nutsubidze, Ketevan, ve Shalva Nutsubidze, *Nakaduli,* Tiflis 1993.
Orlov, Alexander, *Secret History of Stalin's Crimes,* Londra 1954.
O Stepane Shaumiane, Vospominaniya, ocherki, stati, sovremennikov, Moskova 1988.
Perkins, Frances, *The Roosevelt I Knew,* New York 1946.
Pestkovskiy, S. "Vospominaniya o rabote v Narkomnatse 1917-1919", *Proletarskaya revolutyutsiya,* no. 6, 1930.
Pestkovskiy, S., Ob oktiabrskikh druakh v Pitere", *Proletarskaya revolutyutsiya,* no. 10, 1922.
Protokoly Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b). Avgust 1917-Fevral1918, Moskova 1958.
"Protokoly V serossiiskogo (martovskogo) soveshchaniya partiinykh rabotnikov 27 marta-2 aprelya 1917 goda", *VIKPSS,* no. 6, 1962.
Pyati (Londraskii) sezd RSDRP, Protokoly, Aprel-Mai 1907 goda, Moskova 1963.
Raskolnikov, F. F., "Priezd tov. Lenina v Rossiyu", *Proletarskaya Revolyutsiya,* no. 1,1923.
Rasskazyo velikom Staline, Tiflis 1941.
Rasskazy starikh robochikh Zakavkazya o velikom Staline, Moskova 1937.
Reed, John, *Ten Days That Shook the World,* Londra 1982.
Revolyutsiya 1905 goda v Zakavkaze. Istpartotdel TsK KP (b) Gruzii, Tiflis 1926.
Roelofs, see Saakaşvili.
Rohlin, A. (der.), *Dvadtsat piat let Bakinskoi organizatsii bolshevistikov,* Baku 1924-25.
Saakaşvili, Sandra Roelofs, *Story of an Idealist,* Tiflis 2005.
Sagiraşvili, David, "Stalin iz vospominanii i rasmyshlennii", *Vestnik instituta po izuchenii istorii i kultury SSR,* no. 9, Mart-Nisan 1954.
Sagirashvili, David, "Stalin and Social Democracy: The Political Diaries of David A. Sagirash-

vili", doktora tezi, Roy Stanley De Lon, Georgetown University, Washington, DC 1974.
Samoylov, F., "Bolshevistskaya fraktsiya IV Yeniseiskoi ssylke pered fevralskoie *Revolyutsiya,* no. 2/3, Şubat-Mart 1927.
Samoylov, F., *Po sledam minuvshego. Vospominaniya starogo bolshevika,*
Moskova 1934.
Şlyapnikov, A. G., *Semnadtsatyi god,* Moskova-Petrograd 1923.
Sedmaya (aprelskaya) vserossiiskaya konferentsiya RSDRP (bolshevilcov).
Petrogradskaya konferentsiya obshchegorodskaya konferentsiya RSDRP (bolshevikov), Aprel 1917 goda, Moskova 1958.
Serge, Victor, *Portraite de Staline,* Paris 1940.
Sergeev, F. A., *Statii, rechi, pisma,* Moskova 1983.
Shaumian (Şaumyan), So, *Izbrannye proizvedeniya,* Moskova 1957 ve 1978.
Shestoi sezd RSDRP(b), Avgust 1917 goda. Protokoly, Moskova 1958.
Shotman, A. V., "Kak iz iskry vozgorelos plamya", *Molodaya Gvardiya, 1935.*
Shveitzer (Şveytzer), Vera, *Stalin v turukhanskoi ssyllce. Vospominaniya podpolshchika,* Moskova 1940.
Sidamon- Eristoff, Prince Simon C., *For My Grandchildren: The Memoirs of Colonel Prince Simon C Sidamon-Eristoff,* özel yayın.
Souvarine, Boris, *Staline,* Paris 1935.
Spandaryan, S. (Timofey), *Stati, pisma, dokumenty* 1882-1916, Yerevan 1940 ve 1958.
Stal, Ludmilla, "Rabotnitsa v Oktyabre", *Proletarskaya Revolyutsiya,* no. 10, 1922.
Stalin v vospominaniyalch sovremenikov i dokumentakh epokhi,der. M.
Lobanov, Moskova 2002.
Stalin, I. V. (K.), "K natsionalnomu voprusu: evreiskaya burzhuaznaya i bundovskaya kulturno-natsionalnaya avtonomiya", *Prosveshchenie,* no. 6, Haziran1913.
Stalin, I. V., *Soçineniya* 1-13, Moskova 1952-4.
Stalin, I. V., *Works* 1-13, Moskova-Londra 1953.
Stalin, I. V., "Sam 0 sebe, redakzionnaya pravka sobstevennoy biografii", *Izvestiya TsK KPSS,* no. 9, 1990.
Stalin, I. V., *Iosef Stalin v obyatiyakh semi:* iz *lichnogo arkhiva,* der. Y. Murin ve V. Denisov, Istoçnik 1993 ve Moskova 1993.
Stalin, 1. V., *Slovo tov. Staliny,* der. R. Kosolapov, Moskova 2002.
Stalin-Kaganovich Correspondence 1931-1936, der. R. W. Davies, Oleg Khevnuik ve E. A. Rees, New Haven 2003.
Stasova. E D. *Stranitsy zhizhni i borbv,* Moskova 1957.
Stasova, E.D., "Partiinaia robota v ssylke i v Petrograde", *V gody podpolya: sbnornik vospominii 191Og-fevral1917* içinde, Moskova 1964.

Stopani, A., *Iz proshlogo. Stati i vospominania iz istorii bakinskoi organizatsii i rabochego dvizheniia v Baku,* Bakü 1923.
Suhanov, N., *Zapiskie o russkoi revolyutsii,* Berlin 1922-3.
Sukhanov, N., *The Russian Revolution* 1917: *A Personal Record,* Oxford 1955.
Sulyaşvili, D., *Uchenicheskie gody,* Tiflis 1942.
Sverdlov, Y., *Izbrannye proizvedeniya,* Moskova 1957.
Sverdlova, K. T., *Yakov Mikhailovich Sverdlov,* Moskova 1957.
Talakvadze, S., *K istorii Kommunisticheskoi partii Gruzii,* Tiflis 1925.
Toroşelidze, Minadora Ordzhonikidze, "Anılar" (elyazması, Tiflis).
Tovstukha,I. P., *Iosif Vissarionovich Stalin, Kratkaya biografiia,* Moskova ve Leningrad 1927.
Trifonov, Y., *Otblesk kostra. Ischeznovenie,* Moskova 1988.
Trotsky, L. D., *Moya Zhizn,* Berlin 1930.
Trotsky, L. D., *Stalin,* Londra 1968.
Trotsky, L. D., *My Life,* Londra 2004·
Troyanovskiy, Oleg, *Cherez godi i rasstoyaniya,* Moskova 1997.
Çereteli,L. G., *Vospominaniya 0 fevralskoi revoliutsii,* Paris 1963.
Çintsadze, Kote, "Chemi Mogonebani (Anılarım 1903-1920)", *Revolyutsiis Matiane,* no 2-3, Tiflis 1923-4.
Çintsadze, Kote, *Rogor vibrdzolot proletariatis diktaturistvis, chemi mogonebani* (Proletarya Diktatörlüğü için Nasıl Mücadele Edilir: 1903'ten 1920'ye Anılarım), Tiflis 1927.
Uratadze, G., *Vospominaniya Gruzinskogo sotsial-demokrata,* Stanford 1968.
Vazek, 10, *V gody podpolya* in *Rasskazy starykh rabochikh Zakavakazya o velikom Staline,* Moskova 1939.
Vereşçak, S., "Stalin v tyurme", *Dni,* 22 ve 24 Ocak 1928.
Voroşilov, K. E., *Stalin i Krasnaya Armiya,* Moskova 1937.
Voroşilov, K. E., *Rasskazy o zhizni,* Moskova 1968.
Vstrechi s tov. Stalinym, Moskova 1939.
Vstrechi s vozhdem. Sbornik vospominanii o vstrechakh 5 *tov. Stalinym,* Saransk 1940.
Yaroslavsky, E., *Landmarks in the Life of Stalin,* Londra 1942.
Yaroslavskiy, E., "Tri vstrechi", *Pravda,* 23 Aralık 1939.
Yenukidze, Abel, *Istoriya organizatsiya i raboty nelegalnykh tipografii RSDRP na Kavkaze za vremya ot 1900 po 1906g,* Tekhnika bolshevistskogo podpolya içinde, Moskova 1925.
Yenukidze, Abel, "Iz proshlogo nashei partei", in *Iz proshlogo. Stati i vospomi- naniya iz istorii bakinskoi organizatsii,* Bakü 1923.
Yenukidze, Abel, *Nashi podpolnye tipografii na Kavkaze,* Moskova 1925.
Zhdanov (Jdanov), Yuri, Stalin'le anılar, *Komsomolsky Pravda,* 10 Ocak 2007.

Zhordania (Jordanya), N (N. Vakar'la mülâkat) "Stalin po vospominanyam N. V. Zhordania", *Poslednie Novosti*, 16 Aralık 1936.
Zhordania", *Poslednie Novosti*, 16 Aralık 1936.
Zhordania, N., *Moya Zhizn*, Stanford 1968.
Zhukov (Jukov), G. K., *Vosporninaniya i razrnyshleniya*, Moskova 1995.

İKİNCİL KAYNAKLAR

Abramov, A. N., *Nachalo revolyutsionnoi deyatelnosti I. V. Stalina*, Leningrad 1939.
Agursky, M., "Stalin"s Ecclesiastical Background", *Survey*, no. 4,1984.
Akopian, G. S., *Stepan Shaumian*, Moskova 1973.
Antonov-Ovseenko, A., *The Time of Stalin: Portrait of Tyranny*, New York 1980.
Antonov-Ovseenko, A., *Stalin bez Maski*, Moskova 1990.
Applebaum, Anne, *Gulag: A History*, Londra 2003.
Ascher, Abraham, *The Revolution of 1905 - Russia in Disarray*, Stanford 1988.
Ascher, Abraham, *The Revolution of 1905 - Authority Restored*, Stanford 1992.
Avtorkhanov, A., *Stalin and the Soviet Communist Party*, Londra 1959.
Baberowski, Jorg, *Der Feind is uberall: Stalinismus im Kaukasus*, Münih 2003.
Baedeker, Karl, *Baedeker"s Russia*, Londra 1914.
Baynac, J., *Kamo: L'homme de main de Lenine*, Paris 1972.
Bezirgani, G., "Koba i Kama", *Perspektivi*, no. 6, 1991.
Biagi, E., *Svetlana: The Inside Story*, Londra 1967.
Black, Conrad, *FDR, Champion of Freedom*, Londra 2003.
Bjorkegren, Hans, *Ryska Posten: de ryska revolutionarerna i norden 1906-17*, Stockholm 1985.
Brackman, Roman, *Israel at Noon*, New York 2006.
Brackman, Roman, *The Secret File of Joseph Stalin: A Hidden Life*, Londra 2001.
Burleigh, Michael, *Sacred Causes: Religion and Politics from the European Dictators to Al Qaeda*, Londra 2006.
Carswell, John, *The Exile: The Life of Ivy Litvinov*, Londra 1980.
Charroux, Robert, "Revelations sur l" enfance de Staline", *Miroir de l'Histoire*, Ekim 1963.
Clements, Barbara Evans, *Bolshevik Feminist: The Life of Alexandra Kollontai*, Bloomington, Indiana 1979.
Clements, Barbara Evans, *Bolshevik Women*, Cambridge 1997.
Cohen, S. F., *Bukharin and the Russian Revolution: A Political Biography*,
Londra 1974.
Conquest, Robert, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*, Londra 1973.
Conquest, Robert, *Stalin: Breaker of Nations*, Londra 1993.

Cooper, Julian, Maureen Perrie, ve E. A. Rees (der.), *Soviet History, 1917-53: Essays in Honour of R. W. Davies,* Londra 1995.

Dadyani, S., *Stalin v Chiaturu,* Tiflis 1940.

Daly, Jonathan W., *Autocracy under Siege: Security Police and Opposition in Russia, 1866-1905,* DeKalb, Illinois 1998.

Daly, Jonathan W., *The Watchful State: Security Police and Opposition in Russia 1906-17,* DeKalb, Illinois 2004.

Daushvili, A., *Story of Soso Djugashvili,* Tiflis 2000.

Delbars, Yves, *The Real Stalin,* Londra 1953.

De Lon, Roy Stanley, (Stalin and Social Democracy: The Political Diaries of David A Sagirishvili", yayımlanmamış doktora tezi, Georgetown University, Washington, DC 1974.

Delo provokatora Malinovskovo, Moskova 1992.

Deutscher, 1., *Stalin: A Political Biography,* Londra 1966. Dubinsky-Mukhadze, I. .M:., *Ordzhonikidze,* Moskova 1963. Dubinsky-Mukhadze, L. M., *Shaumian,* Moskova 1965.

Dubinskiy-Muhadze, L. M., (Mihail G. Çihakaya (Tskhakaya), *Voprosy Istorii KPSS,* no. 5, 1965.

Dubinskiy-Muhadze, I. M., *Kamo,* Moskova 1974.

Elliott, Geoffrey, *From Siberia with Love,* Londra 2004.

Elwood, R., *Roman Malinovsky: A Life without a Cause,* Newtonville 1977.

Emelyanov, Y., *Stalin Put k Vlasti,* Moskova 2003.

Emuksuzyan, V. S., *Suren Spandarian,* Moskova 1982.

Essad Bey, *Stalin: The Career of a Fanatic,* Londra 1932.

Essayaşvili, V. G. (der.), *Orcherki istorii Kommunist Partii Gruzii,* Tiflis 1957.

Ettinger, Elzbieta, *Rosa Luxemburg: A Life,* Londra 1988.

Farnsworth, Beatrice, *Alexandra Kollontai: Socialism, Feminism and the Bolshevik Revolution,* Stanford 1980.

Felstinskiy, Y., *Billi Stalin agentom Okhranki? Sbornik statei, materialov i dokumentov,* Moskova 1999.

Ferguson, Niall, *The World's Banker: The History of the House of Rothschild,* Londra 1998.

Ferguson, Niall, *The War of the World,* New York 2006.

Figes, Orlando, *A People's Tragedy: The Russian Revolution,* 1891-1924, Londra 1996.

Fishman, W. J., *East End Jewish Radicals,* Londra 1975.

Fishman, W. J., *Streets of the East End,* Londra 1979.

Fishman, W.J., *East End,* 1888: *A Year in a Londra Borough among the Labouring Poor,* Londra 1988.

Fuller, William C., Jr., *The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia*, Ithaca, New York 2006.

Futrell, Michael, *Northern Underground*, Londra 1963.

Geifman, Anna (der.), *Russia the Last Tsar: Opposition and Subversion 1894-1917*, Oxford 1999.

Geifman, Anna, *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894-1917*, Princeton 1993.

Getzler, I., *Martov: A Political Biography of a Russian Social Democrat*, Londra 1967.

Getzler, I., *Nikolai Sukhanov: Chronicler of the Russian Revolution*, Londra 2002.

Gorodetskiy, E., ve Y. Şarapov, *Sverdlov*, Moskova 1971.

Guruli, Vakhtang, *Materials for Stalin's Biography*, Tiflis 1998.

Hall, Coryne, *Imperial Dancer: Mathilde Kschessinskaya and the Romanovs*, Londra 2005.

Hamann, Brigitte, ve Thomas Thorton, *Hitler's Vienna: A Dictator's Apprenticeship*, Oxford 1999.

Haupt, Georges (der.), *Les Bolsheviks par eux-meme* (Rus Devrimi'ni Yapanlar), Paris 1969.

Hosking, G., *Rulers and Victims*, Londra 2006.

Ilizarov, B. S., *Tainaya zhizn Stalina. Po materialam ego bibliotek i archiva. K istoriografii stalinizma*, Moskova 2002.

Imnayşvili, R., *Kamo*, Tiflis 1955.

Ivanova, L. (der.), *Stranitsy slavnoi istorii. Vospominania o Pravde 1912-17g*, Moskova 1962.

Jones, J. Sydney, *Hitler in Vienna*, Londra 1983.

Jones, Stephen F., *Socialism in Georgian Colors: The European Road to Social Democracy, 1883-1917*, Cambridge, Massachusetts 2005.

Kaptelov, B., ve Z. Peregudova, "Byr li Stalin agentom Okhranki?", *Rodina*, no. 5, 1989.

Kennan, George, *Historiography of the Early Political Career of Stalin*, American Philosophical Society, no. 3, 1971.

Kershaw, Ian, *Hitler* 1889-1936: *Hubris*, Londra 1998.

Khlevniuk, Oleg, *In Stalin's Shadow: The Career of Sergo Ordzhonikidze*, New York 1993.

King, Greg, *The Court of the Last Tsar*, Londra 2006.

Klier, J.,ve S. Lambroze, *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*, Cambridge 1992.

Knight, Amy, *Baia: Stalin's First Lieutenant*, Princeton 1993.

Kolesnik, A., *Khronika zhizni semia Stalina*, Harkov 1990.

Kujala, Antti, "Russian Revolutionary Movement and the Finnish Opposition, *1905*", *Scandinavian Journal of History*, no. 5, 1980.

Kujala, Antti, "Finnish Radicals and the Russian Revolutionary Movement, *1899-1907*", *Revolutionary Russia* 5, December 1992.
Kujala, Antti, ve d., *Lenin Ja Suomi,* Helsinki 1987.
Kun, Miklos, *Stalin: An Unknown Portrait,* Budapeşte 2003.
Lakoba, S., "Legendarnoe nacholo veka", *Sovetskaya Abkhazia,* no. 145, 28 Temmuz 1982.
Lakoba, S., *Bocviki Abkhazii v revolyutsii 1905-7 godov,* Suhum 1984.
Lakoba, S., *Ocherki politecheskoi istorii Abkhazii,* Suhum 1990.
Lakoba, S., *Otvet istorikam iz Tbilisi,* Suhum 2001.
Lakoba, S., ve d. (der.), *IstoriaAbkhazia,* Gadaut 1993.
Lang, D. M., *Modern History of Georgia,* Londra 1962.
Lauchlan, lain, *Russian Hide-and-Seek: The Tsarist Secret Police in St Petersburg, 1906-14,* Helsinki 2002.
Lee, Eric, "Eremin Letter: Documentary Proof That Stalin Was Okhrana Spy?", *Revolutionary Russia* 6, Haziran 1993.
Levine, Isaac Don, *Stalin's Great Secret,* New York 1956.
Lieven, D., *Russia's Rulers under the Old Regime,* New Haven 1989.
Lieven, D., *Nicholas II: Emperor of All the Russias,* Londra 1993.
Lincoln, W. Bruce, *Passage through Armageddon: The Russians in War and Revolution,* 1914-18, New York 1986.
Loginov, V., *Taini Stalina,* Moskova 1991.
Londra Landmarks: A Guide with Maps to Places Where Marx, Engels and Lenin Lived and Worked, Londra 1963.
Ludwig, E., *Stalin,* New York 1942.
McNeal, R., *Bride of the Revolution: Krupskaya and Lenin,* Londra 1973.
McNeal, R., *Stalin: Man and Ruler,* Londra 1985.
Maisky, Ivan, *Journey into the Past,* Londra 1962.
Marcou, Lily, *Staline: Vie privee,* Paris 1996.
Maskulya, A. V., *Mikhail Tskhakaya,* Moskova 1968.
Medvedev, Roy A., *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism,* Londra 1971.
Medvedev, Zhores A., ve Roy A. Medvedev, *The Unknown Stalin,* Londra 2003.
Merridale, Catherine, "The Making of a Moderate Bolshevik: An Introduction to L. B. Kamenev's Political Biography", Julian Cooper, Maureen Perrie ve E. A. Rees (der.), *Soviet History, 1917-53* içinde, Londra 1995.
Montefiore, Simon Sebag, *Stalin: The Court of the Red Tsar,* Londra 2003.
Moore, James, *Gurdjieff,* Shaftesbury, Dorset 1991.

Moskalev, M. A., *Bolshevistskie organizatsii Zakavkazya periode pervoi russkoi revolyutsii*, Moskova 1940 (Ayrıca bk. Çernenko).
Muravyova, L,ve L Sivolap- Kaftanova, *Lenin in Londra*, Moskova 1981.
Nikolaevskiy, Boris, "Bolshevistsky Tsentre", *Rodina*, no. *3/5,1992*.
Nikolaysen, H., *SD Networks in Transcaucasia and Stalin: The Rise of a Regional Party Functionary, 1887-1902*, Stanford 1991.
Nikonov, V., *Molotov Molodost*, Moskova 2005.
Obolenskaya, R., *Kamo: The Life of a Great Revolutionist*, Londra tarihsiz.
Ostrovskiy, Aleksander, *Kto stoyal za spinoi Stalina?*, St. Petersburg 2002.
Owen, Frank, *Three Dictators*, Londra 1940.
Palmer, Alan, *The East End: Centuries of Londra Life*, Londra 1982.
Pares, Bernard, *The Fall of the Russian Monarchy*, Londra 1939.
Pearson, Michael, *Inessa: Lenin's Mistress*, Londra 2001.
Phillips, Hugh D., *Between the Revolution and the West: A Political Biography of Maxim M. Litvinov*, Boulder, Colorado 1992.
Pipes, Richard, *Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism*, 1917-23, Cambridge, Massachusetts 1964.
Pipes, Richard, *Revolutionary Russia*, Cambridge, Massachusetts 1968.
Pipes, Richard, *Russia under the Old Regime*, Londra 1982.
Pipes, Richard, *The Russian Revolution*, 1899-1919, Londra 1990.
Pipes, Richard, *The Unknown Lenin*, New Haven 1996.
Pipes, Richard, *The Degaev Affair*, New Haven 2003.
Pope, Arthur Upham, *Maxim Litvinov*, Londra 1943.
Porter, Cathy, *Alexandra Kollontai*, Londra 1980.
Pospielovsky, Dmitri, *The Russian Church under the Soviet Regime, 1917-82*, New York 1983.
Rabinowitch, A., *Prelude to Bolshevism: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising*, Bloomington, Indiana 1968.
Rabinowitch, A., *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of* 1917 *in Petrograd*, Chicago 2004.
Radzinsky, E., *Stalin*, Londra 1996.
Radzinsky, E., *Alexander II*, New York 2005.
Raguza, Imam, *La Vie de Staline*, Paris 1938.
Rayfield, D., *Stalin and the Hangmen: An Authoritative Portrait of a Tyrant and Those Who Served Him*, Londra 2004.
Rayfield, D., "Stalin the Poet", *PN Review* 44, Manchester 1984.
Reiss, Tom, *The Orientalist*, New York 2005.

Richardson, R., *The Long Shadow,* London 1993.
Rieber, A., 'Stalin: Man of the Borderlands', *American History Review*, no. 5, 2001.
Robbins, Richard G., *The Tsar's Viceroys*, Ithaca 1987.
Rokhlin, A., 'Gde pryatali nezakonnorojdennogo syna Stalina?', *Moskovsky Komsomolets*, no. 114, 22 June 1996.
Roobol, W. H., Tsereteli: *A Democrat in the Russian Revolution: A Politicak Biography*, The Hague 1976.
Rothstein, Andrew, *Lenin in Britain*, London 1970.
Ruud, Charles A., and Sergei A. Stepanov, *Fontanka 16: The Tsar's Secret Police*, Quebec 1999.
Schorske, Carl E., *Fin de Siècle Vienna*, London 1961.
Service, R., *The Bolshevik Party in Revolution: A Study in Organizational Change*, London 1979.
Service, R., 'Joseph Stalin: The Making of a Stalinist', in John Channon (ed.), *Politics, Society and Stalinism in the USSR*, London 1998.
Service, R., Lenin: *A Biography*, London 2000.
Service, R., *A History o Mondern Russia from Nicholas II to Putin*, London 2003.
Service, R., *Stalin: A Biography*, London 2004.
Seton-Watson, H., *The Russian Empire*, 1801-1917, Oxford 1967.
Sheinis, Z., *Maxim Maximovich Litvinov*, Moscow 1989.
Shub, David, 'Kamo: Legendary Old Bolshevik of the Caucasus', *Russian Review*, 19 July 1960.
Slavin, B., 'Stalin i Okhranka', *Alternatevy*, no. 1, 1990.
Slusser, R., *Stalin in October: The Man Who Missed the Revolution*, Baltimore 1987.
Smith, E. E., The Young Stalin, New York 1967.
Stugart, M. (readers' queries), *Dagens Nyheter*, Stockholm, 22 March 2004.
Sukhotin, Y., 'Bastard krasnogo vozhda', *Chas Pik*, no.189, 21 October 1995.
Suleymanov, Manaf, *Eskitdiklarim, Okhuduguglarim, Gorduklarim* [What I Saw, What I Read, What I Heard; Russian title Dni Minuvshie], Baku 1996.
Suliashvili, D., *Uchenichesky* gody, Tiflis 1942.
Suny, R. G., 'A Journeyman for the Revolution: Stalin and the Labour Movement in Baku, June 1907-May 1908', *Soviet Studies*, no.3, 1972.
Suny, R. G., *The Making of the Georgian Nation*, London 1989.
Suny, R. G., 'Beyond Psychohistory: The Young Stalin in Georgia', *Slavic Review* 50, Spring 1991.
Thompson, Bruce, *Hitler's Vienna*, London 1983.
Thompson, Bruce, *Schnitzler's Vienna*, London 1990.

Tolf, Robert W., *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, Stanford 1976.
Tucker, R. C., *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality*, London 1974.
Tucker, R. C., Stalin in Power: The Revolution from Above, 1929-41, New York and London 1990.
Ulam, Adam, *Lenin and the Bolsheviks*, London 1966.
Vakar, N.: see Zhordania.
Vaksberg, Arkady, Stalin's Prosecutor: *The Life of Andrei Vyshinsky*, New York 1990.
Van Ree, Erik, 'Stalin and the National Question', *Revolutionary Russia* 7, December 1994.
Van Ree, Erik, 'Stalin's Bolshevism: The First Decade', *International Review of Social History* 39, 1994.
Van Ree, Erik, 'Stalin's Bolshevism: The Year of Revolution,' *Revolutionary Russia* 13, June 2000.
Vasileva, L., *Kremlin Wives*, London 1994.
Vasileva, L., *Deti Kremlya*, Moscow 2001.
Vitebsyk, Piers, *Reindeer People*, London 2005.
Volkogonov, D., *Stalin: Triumph and Tragedy*, New York 1988.
Volkogonov, D., *Lenin: Life and Legacy*, London 1995.
Williams, Robert C., *The Other Bolsheviks: Lenin and his Critics, 1904-14*, Bloomington, Indiana 1986.
Yagubov, S., *Stalin byl voxhdem rabochego dvizheniya v Baku*, Moscow 1947.
Yergin, Daniel, *The Prize*, London 1991.
Zhukov, Y., 'Gori-Tbilisi', *Novy Mir*, 12 December 1939.

DİZİN

Abakumov, Viktor: 424
Abaşidze, Peder (Prens David Abaşidze; Peder Dmitri; "Kara Nokta"): 83, 96-99, 101
Abaşidze, Prens Ivan: 170
Acem Ali (Batumlu): 119, 122, 126
Adamşivili, Petre: 72
Adelhanov, G.G.: 49, 75
Akopova, Lisa: 100
Aleksander I, Çar: 48
Aleksander II, Çar: 49, 53, 70, 114
Aleksander III, Çar: 54, 70, 114
Aleksandra, İmparatoriçe, II. Nikola'nın Eşi: 305
Aleksey, Çareviç: 30, 213, 305
Alekseyev, Yakov ve Agafon: 308
Alekseyeva, Yefrosina: 307, 308
Aleksinski, Grigori: 217, 238
Ali, Muhammed, İran Şahı: 238
Alihanov-Avarski, Tümgeneral M.: 182, 186, 187
Alliluyev, Anna: 27, 107, 109, 152, 180, 186, 232, 264, 301, 312, 361, 369, 376, 382, 383, 386, 392, 419, 451, 461, 477
Alliluyev, Fyodor: 407, 408, 428, 454, 494, 495
Alliluyev, Pavel: 27, 159, 420, 468
Alliluyev, Sergey: 27, 94, 110, 111, 133, 153, 157, 158, 230, 264, 269, 288, 295, 335, 451, 466, 467, 476-494
Alliluyeva, Kira: 388, 442, 480, 493, 495
Alliluyeva, Nadejda (JS'nin ikinci Eşi; "Nadya"): 27, 158, 236, 284, 303, 356, 376, 377, 386, 407, 419, 423, 493
Alliluyeva, Olga (Kızlık Soyadı Fedorenko; Sergey'in Eşi): 27, 158, 349, 356, 383, 384

Alliluyeva, Yevgenia (Jenya): 260, 420
Amilahvari, Prens: 49, 170, 454
Andrey, Grand Dük: 370
Antadze, Yüzbaşı: 123, 124
Antonov-Ovseenko, Vladimir: 396, 404, 406, 407, 487, 488, 496
Arensberg, Marie: 160, 189, 468
Armand, Inessa: 185, 373
Arsenidze, Rajden: 28, 110, 200, 205, 207, 217, 228, 270, 427, 447, 449-452, 462, 467, 469-476, 481, 482

Bacon, Arthur: 219, 221, 475
Badayev, Aleksander: 325, 334, 357, 358, 485-487, 490
Baedeker, Karl: 53, 88, 89, 454, 458, 476
Bagration-Muhranski, Prens: 66
Bakunin, Mikhail Aleksandroviç: 113, 210, 453, 476
Balabanski, A.G.: 41
Baramov, Yosif: 47, 49, 50
Baratov, Prenses: 81, 458
Bauer, Otto: 322
Baybakov, Nikolay: 233
Baykalov, Anatoli: 362
Bearsted, Sir Marcus Samuel, Vikont: 231
Bedni, Demyan: 327, 379
Beletski, Stepan Petroviç: 326, 327, 335, 487
Belyaev, Vasili: 75
Beria, Lavrenti Pavloviç: 21, 36, 44, 51, 55, 87, 99, 126, 153, 156, 163, 261, 342, 346, 348, 349, 424, 427, 430-432, 442, 445, 447, 455, 459-461, 464, 468, 469, 480, 483, 496
Beria, Nina: 55
Beria, Sergo (Lavrenti'nin oğlu): 454
Bibineyşvili, Baron: 171, 173, 450, 465, 466, 468-470, 474, 476
Blank, Moyşe: 184
Boçoridze, Barbara (Babe): 157, 188
Boçoridze, Maro: 42
Boçoridze, Miha: 42, 116
Bogdanov, Aleksander: 208, 225, 239, 263, 280, 310, 474, 476
Bogoslovskaya, Marya: 296
Bokov, Ivan: 240, 251, 254, 477-480

Brailsford, H.N.: 220
Brejnev, Leonid: 86, 103, 302, 331, 336
Bryant, Louise: 401
Bubnov, Andrei: 397
Buharin, Nikolay: 20, 22, 322, 339, 368, 391, 409, 431, 487
Bulgakov, Elena: 127, 464
Bulgakov, Mihail: 88, 127, 464
Buligin, Aleksander Grigoyeviç: 175

Campbell-Bannerman, Sir Henry: 220
Cheney, Dick: 349
Churchill, Sir Winston S.: 22, 103, 220, 233, 460, 474, 475
Cilas, Milovan: 233, 478
Cugaşvili, Ekaterina (Kızlık Soyadı Galadze; JS'nin Annesi 'Keke'): 25, 127, 460
Cugaşvili, Ekaterina (Kızlık Soyadı Svanidze; JS'nin İlk Eşi 'Kato'): 27, 223, 236
Cugaşvili, Galina (Daha Sonra Bourdonovskaya): 51, 442, 446, 454
Cugaşvili, Giorgi (JS'nin Amcası): 49
Cugaşvili, Giorgi (JS'nin Kardeşi): 50
Cugaşvili, Mihail (JS'nin Kardeşi): 50
Cugaşvili, Vano (JS'nin Büyükbabası): 49
Cugaşvili, Visariyon (JS'nin Babası "Beso"): 25, 47, 80
Cugaşvili, Yakov: (JS'nin Oğlu; "Delikanlı", "Yaşa"): 27, 283
Cugaşvili, Zaza (Beso'nun Büyükbabası): 25

Çalyapin, Fyodor: 301
Çarkviyani, Kandid: 98, 417, 450
Çarkviyani, Kote: 25, 60, 70, 98, 113, 417, 451, 452, 455-457, 460, 462, 474
Çarkviyani, Peder Kristofer: 25, 48, 50, 53, 54, 58-61, 64, 75, 77, 210, 454
Çavçavadze, Prens İlya: 85, 86, 87, 223
Çaviçvili, Hariton: 28, 168-170, 447, 469, 470, 476
Çehov, Anton: 91, 127, 369, 386, 387
Çekidze, N. Karlo: 28, 120, 122, 124, 313, 334, 362, 368, 371, 373, 380, 381, 427
Çelidze, A.: 71
Çeradze, Mihail: 417, 427
Çereteli, Akaki: 87
Çereteli, Irakli: 370, 376, 378, 381, 427
Çernenko, Konstantin: 336, 466, 484, 488, 496
Çernişevski, Nikolay Gerasimoviç: 91, 184, 459

Çernomazov, M.E.: 269, 326, 455, 481
Çernov, Viktor: 380
Çibriyaşvili, Datiko: 39
Çihakaya, Miha: 26, 110, 115, 156, 162, 181, 188, 203-204, 213-217, 221, 224, 266, 267, 372, 433, 461, 468, 469, 474, 475, 480, 481
Çihatatrişvili, Aleksander: 51, 453-455
Çijikov, Peter: 286, 288, 295, 297, 437
Çintsadze, Kote: 27, 44, 169-171, 187-192, 204, 212, 222-224, 228, 238, 239, 254, 309-311, 410, 418, 428, 447-451, 470, 474, 476, 485, 495
Çulukidze, Prens Aleksander (Saşa): 26, 107-109, 162, 171, 172

Dadyani, Prens Koki: 210, 224
Dan, Fyodor: 326, 400
Dan, Lidya: 326
Darahvelidze, Aleksandra: 35, 37, 42, 127, 449, 474
Darahvelidze, İllaryon: 124, 463, 464
Darwin, Charles: 77, 457
Davidov, Aleksander (JS'nin Pereprigin'den Doğma Gayri Meşru Oğlu): 10
Davidov, Yakov: 424
Davidov, Yuri (Aleksander'ın Oğlu): 424
Davitaşvili, Mihail: 76, 85, 90, 105, 151, 163, 457
Davitaşvili, Zahari: 76
Davriçevi, Damyan: 9, 25, 50, 53
Davriçevi, Yosif: 25, 39, 53, 69, 157, 177, 192, 447
Degayev, Sergey: 115
Deterding, Henri: 231
Devdaryani, Said: 28, 90, 92, 93, 97, 201, 205, 218, 256, 458, 459, 473, 475
Dibenko, Pavel, Efimoviç: 413
Dobronravova, Şura: 262
Dorrer, Kont Aleksey: 281
Dostoyevski, Fyodor: 83, 91, 112, 459
Dubikova, Stepanida: 357
Dubrovin, Aleksander: 262, 480
Dubrovinski, Innokenti: 332, 487
Dvali, Pimen: 179
Dvali, Spiridon: 211
Dzerjinski, Feliks: 201, 377, 390, 394-397, 400, 409, 410, 473, 492, 495

Egnataşvili, General Aleksander "Saşa" (Yakov'un Oğlu): 9, 25, 429, 430, 443, 446, 454, 495, 496
Egnataşvili, Kika: 67
Egnataşvili, Mariam: 60
Egnataşvili, Palavani Yakov (Koba): 9, 25, 48, 50-56, 59-63, 67, 73, 75, 81, 91, 152, 211, 267, 346, 429, 454, 458
Egnataşvili, Vaso (Yakov'un Oğlu): 25, 417, 418, 431
Ehrenburg, İlya: 393
Eisenstein, Sergey: 88, 398, 406
Elizabedaşvili, Giorgi: 25, 68, 69, 77, 96, 108, 131, 132, 203, 234, 236, 267, 456-465, 471, 473, 476, 478
Elizabedaşvili, Peder: 97
Elizabedaşvili, Sandro: 456, 457
Eristavi, Prens Elizbar: 49
Eristavi, Prens Rafael: 77, 87, 365
Esad Bey (Gerçek İsmi Lev Nussimbaum): 167, 189, 233, 249, 342, 343, 448, 468, 469, 472, 477, 480, 489, 496

Fels, Joseph: 220
Figes, Orlando: 368, 448, 469, 471, 491-495
Flakserman, Galina: 394
Flakserman, Yuri: 394
Fofanova, Margarita: 391, 397-399, 494
Fomin (Pelageya Onufrieva'nın Eşi): 422
Franz Ferdinand, Avusturya Arşidükü: 344
Franz-Josef, Kral "Avusturya İmparatoru": 320, 321

Gaçeçiladze, Peder Kasyane: 173, 174, 207, 470, 473
Gambarov, Zahar: 49
Gamsahurdiya, Konstantin: 434
Gapon, Peder Georgi: 164
Gasitaşvili, Dato: 25, 52, 430, 454
Gavrilova (JS'nin Vologda'da Evsahibesi): 298
Geifman, Anna: 227, 448, 449, 470-477, 485
Geladze, Anna: 98, 204, 455, 458, 460, 467, 473
Geladze, Giorgio (JS'nin Amcası): 131, 162
Geladze, Glaho (JS'nin Ana Tarafından Büyükbabası): 49
Geladze, Melanya (JS'nin Anne Tarafından Büyükannesi): 50

Geladze, Sandala (JS'nin Amcası): 52, 92
Gelovani, Ketevan: 204, 235, 443, 446, 471, 473, 478, 495
Getty, Arch: 347, 442, 489
Gio, Artyom: 269, 482
Gluryidze, Grişa: 77, 427, 456, 457, 459, 460
Gogçilidze, Simon: 25, 71, 72, 74, 80, 81, 455-457
Gogol, Nikolay: 91, 122, 435, 459
Goldava, Patsiya: 33, 34, 42, 169, 187
Golitsin, Prens Grigoy: 30, 111, 135, 173, 466
Golovniya (Muhasebeci): 36
Golubev, İvan: 279, 280, 283, 483
Gorbaçov, Mihail: 336, 389
Gorbman, Golda (Daha Sonra Voroşilova): 150
Gorki, Maksim: 65, 78, 79, 185, 213-215, 218, 220, 285, 298, 324, 386, 395, 442, 458, 475, 477
Griyazanov, General Fyodor: 186-188, 472
Gromiko, Andrey: 220, 459, 475
Gurdyief, George: 102
Gurgenidze, Nina: 159
Gusinski, Abram: 148, 153, 466
Gvaramya, Kamşiş: 207, 473

Hahanaşvili, Kote: 92, 453, 456, 457
Hahanov, Peder: 48
Harriman, Averell: 103, 460
Hervieu, Madame (Modaevi Sahibi): 178, 179, 199
Hitler, Adolf: 19, 22, 23, 58, 121, 127, 233, 273, 321, 435, 479-486
Homeriki, Noe: 163
Horoşenina, Serafima: 26, 279, 282, 423
Hubuluri, Sandro: 78
Hugo, Victor: 90, 91, 459

Ivanov, Boris: 355, 360, 491
İvanyan, Aram: 281, 282, 482, 483

İntskirveli, Stepko: 34, 224
İremaşvili, Yosif: 25, 57, 62, 63, 68-71, 73, 76, 82, 89, 90, 92, 93, 96, 106, 131, 151, 180, 237, 427, 428, 447, 455-459, 461-467, 473, 478, 496
İskender, Fazıl: 207, 473

Jdanov, Andrey: 424
Jeune, François: 121, 122, 463
Jitomirski, Dr. Yakov: 218, 475
Jukov, Mareşal Georgi Konstantinoviç: 62, 187, 455

Kaganoviç, Lazar Moisyeviç: 72, 126, 455
Kalinin, Mihail: 26, 106, 110, 201, 297, 301, 320, 376, 386, 431, 433, 485, 486
Kalinina, Ekaterina: 431
Kamaneva, Olga (Kızlık Adı Bronştayn): 362
Kamenev, Lev Borisoviç (Gerçek İsmi Rosenfeld): 20, 26, 28, 82, 156, 157, 201, 319, 320, 324, 325, 339, 353, 354, 361-363, 368-379, 382, 385, 391, 394, 395, 397, 400, 402, 403, 407-409, 412, 431, 443, 486, 488-490, 493, 495
Kamo, Bkz. Ter-Petrosyan
Kandelaki, David: 121
Kapanadze, Peter: 25, 63, 78, 82, 103, 417, 418, 426, 427, 455-461, 496
Kapba, Stepan: 207
Karsidze, Arsen: 226, 449
Karzhiya (Polis Ajanı): 118
Kasradze, Grigori ('Gigo'): 209, 228, 450-452, 474
Kasradze, Peder L.: 48, 453
Kato (JS'nin İlk Karısı), Bkz. Cugaşvili, Ekaterina (Kızlık Adı Svanidze)
Kautski, Karl: 322
Kavtaradze, Sergo: 26, 181, 191, 208, 238-240, 254, 300, 309, 313, 326, 432, 440, 443, 459, 468-471, 477-479, 484, 485
Kazaryan, Kaçik: 124, 463
Kazbegi, Aleksander: 91
Keke (JS'nin annesi), Bkz. Cugaşvili, Ekaterina (Kızlık Adı Geladze)
Kekelidze, Bartholome: 170, 470
Kelbakyani, Vaso: 99
Kerenski, Aleksander: 362, 368, 374, 378, 381, 382, 384, 388, 389, 391, 393-396, 401-406, 409
Ketshoveli, Lado: 26, 76, 80, 93, 322, 457, 461
Ketshoveli, Vano: 76, 77, 105, 455, 458, 461, 469
Kibirov, İvan: 332, 335, 341, 343, 344, 357, 359, 361
Kirov, Sergey: 390
Kiyasaşvili, Vano: 170, 470
Kohn, Oscar: 226
Kollontay, Aleksandra: 373, 374, 413

Konev, Mareşal İvan: 187
Konovalov, Aleksander İvanoviç: 406
Kornilov, General Lavr: 389, 390, 493, 495
Kosigin, Aleksi: 103, 460
Kot, Stanislaw: 318
Krasin, Leonid: 27, 186, 200, 202, 208, 210, 222, 225-227, 239, 285, 310, 450, 470, 474, 476, 477
Krilenko, Nikolay: 323, 339, 486, 488
Krupskaya, Nadya (Lenin'in Karısı): 28, 149, 183, 185, 210, 213, 214, 224, 298, 303, 308, 310, 314-316, 318, 320, 327, 338, 350, 366, 371, 372, 383, 394, 425, 452, 466, 471, 474, 476, 479, 483, 485-487, 492, 493
Kruşçev, Nikita S.: 10, 55, 62, 72, 150, 273, 302, 342, 346, 348-350, 434, 448, 454, 455, 465-467, 482, 483
Kseşinskaya, Mathilde: 11, 370, 374, 377, 380, 381, 497
Kubizek, August: 321, 486
Kuliyanav Kız Kardeşler (Gori'den): 61, 455, 457
Kungarov, Nitrofan: 153, 154, 466
Kupriyaşvili, Baçuya: 34, 35, 39, 40, 42, 189, 210, 222, 224, 239, 266, 311, 449, 451, 452, 472, 474-481, 485
Kuridze, Porfiro: 118, 122, 123, 125, 463, 464
Kurnatovski, Viktor: 107, 110, 158, 159, 468
Kuybişev, Valeryan: 323
Kuzakov, Konstantine (JS'nin Gayri Meşru Oğlu): 423, 424
Kuzakova, Marya: 10, 26, 279, 282, 283, 423, 482

Lakoba, Nestor: 108, 126, 441, 443, 464
Lakoba, Stanislav: 208, 473
Laletin, İvan: 336, 341, 343, 344, 347, 488, 496
Landau, David: 249
Lansbury, George: 220
Lavrov (Öğretmen): 72
Lavrov, Yüzbaşı V.B.: 94, 112, 123, 132, 135, 145, 456, 457, 461, 462, 464, 465
Lenin, Vladimir İlyiç (Ulyanov): Metin içinde birçok yerde.
Levine, J. D.: 272, 472
Litvinov, Maksim (Gerçek İsmi, Meyer Wallach): 27, 208, 214, 219, 225, 227, 433, 443, 446, 474-476
Litvintseva, Marta: 148, 149, 466
Lobov, Aleksander: 314

Lobova, Valentina: 26, 313, 316, 317, 319, 320, 485
Lomdzarya, Porfiro: 123, 463
Lomdzarya, Silvester: 119
Lomdzarya, Vera: 124, 464, 468
Lominadze, Eliso: 42, 191, 192, 224
Lomov, G.I.: 397
London, Jack: 214
Lopuhin, Aleksey Aleksandroviç: 114
Lozovski, Solomon: 186
Lunaçarski, Anatoli: 408
Lvov, Prens Georgi: 362, 368, 373, 374

MacDonald, Ramsay: 215, 219
Maçabeli, Prens Badur: 49
Maharadze, Filip: 26, 84, 110, 161, 191, 199, 377, 425, 433, 447, 458, 468, 469, 474
Mahatadze, Nikolay Dmitriyeviç: 99
Makarov, A. A.: 295
Maklakov, N. A.: 304, 327
Malenkov, Georgi: 346
Malinovski, Roman ("Portnoy", "Terzi"): 10, 28, 297, 304, 306, 312, 313, 319-327, 332-335, 338, 339, 482-488
Malyantoviç, P. N.: 401, 406
Manço, Aleksander: 249, 268, 479
Mandelstam, Osip: 49, 87, 88, 120, 458, 463
Martinov, Albay Aleksander Pavloviç: 270, 273, 274, 278, 482
Marx, Karl: 92, 96, 155, 184, 256
Mayski, İvan: 214, 219, 475
Mdivani, PG 'Budu' ("Namlu"): 26, 162, 179, 181, 191, 208, 238, 257, 266, 268, 270, 309, 310, 425, 431, 432, 442, 469, 480, 496
Merzliyakov, Mihail: 44, 346, 347, 349, 350, 352, 356-359, 455, 488-491, 496
Mgeladze, Akaki: 24, 55, 448, 454, 455, 464, 465, 473, 477, 483, 495
Mihail (Mikael) Aleksandroviç, Grand Dük: 362
Mihail Nikolayeviç, Grand Dük: 30, 66
Mihaylovskaya, Praskovya (Paşa): 100, 460
Mikoyan, Anastas İvanoviç: 72, 156, 349, 462, 477, 478, 481, 490, 495
Milyukov, Pavel: 374
Milyutin, Vladimir: 397
Mogren, Bertil: 201

Molotov, Vyaçeslav Mihayloviç (Skriyabin): 28, 72, 121, 127, 147, 149, 150, 260, 297, 305, 308, 309, 312, 319, 321, 325, 360, 367-377, 382, 384, 390, 396, 400, 401, 408, 409, 411, 417, 431, 434, 435, 443, 448, 460, 483, 484, 486, 492, 494-496
Monoselidze, Mihail: 27, 156, 178, 179, 188, 199, 202-204, 211, 233, 234, 236-238, 302, 310, 335, 421, 451-453, 468-474, 478, 484, 495
Morozov, Savva: 170, 186
Morris, William: 215
Moscheles, Felix: 219
Moskalev, M.A.: 336, 461
Muhtarov, Murtuza: 250, 251, 479
Murahovski, V.: 90
Muranov, Matvey: 315, 491
Mussolini, Benito: 221

Nadiradze, İlya P.: 255, 257, 258, 477, 478, 480
Nageyev, Liza-Hanum: 251
Nageyev, Musa: 250, 479
Nageyev, Yilar-Hanum: 250, 479
Nakaşidze, Prens: 166, 173
Natroşvili, Simon: 92, 458, 460
Neçayev, Sergey Gennadiyeviç: 113, 184
Nekrasov, Nikolay: 87, 91, 252, 459
Nikolas (Nikolay) Nikolayeviç, Grand Dük: 30, 176, 180
Nikolayevski, Boris: 303, 307, 427, 445, 447, 449, 451, 452, 462, 463, 467, 472-476, 478, 481, 482, 484
Nogin, Viktor: 397
Nogornova, Yefinya: 358
Nussimbaum, Berta: 249
Nutsubidze, Şalva: 172, 442, 470

Onufriyeva, Pelageya: 26, 422, 423, 496
Ordjonikidze, Grigori ("Sergo"): 10, 23, 26, 72, 160, 223, 256, 257, 382, 425, 432, 442, 446, 457, 465, 467, 471, 472, 475, 477, 478, 481, 483, 495, 496
Oscar II, İsveç Kralı: 201
Ostrovski, Aleksander: 23, 152, 448, 450-472, 474, 475, 476-491

Pasternak, Boris: 87, 88, 127, 458
Patsiya, Bkz. Goldava, Patsiya

Pavlenko, P. A.: 40, 452
Pereprigina, Lidya: 10, 26, 337, 488-490, 496
Pereprigina, Natalya: 340
Pereverzev, Pavel: 380, 381
Pestkovski, Stanislav: 410, 447, 492, 495
Peterin, Martin: 346, 347
Petrovskaya, Stefanya: 26, 263, 267, 274, 278, 423, 480-482, 488, 495, 496
Petrovski, G. I.: 325, 326, 350, 354, 485, 486, 490, 492
Pipes, Richard: 115, 448, 462, 491, 495
Pisarev, Dmitri: 411
Plehanov, Georgi: 27, 96, 110, 160, 202, 215, 219, 220, 239, 261, 263, 280, 353, 479
Plehve, Vyaçeslav Konstaninoviç: 114
Podolski, Teğmen: 277
Podvoyski, Nikolay: 397, 402, 404
Poletayev, N.G.: 304, 306
Polovtiyev, V.N.: 383, 493
Pomerantseva, Aleksandra: 362
Ponamareva, Darya: 349, 489
Popov (Jandarma): 336, 341
Poskrebişeva, Bronka: 431
Pospelov, P.N.: 24, 434, 448
Prokopoviç, Sergey (İaşe Bakanı): 403, 404
Pryevalski, Nikolay: 54
Purins, Eva: 358, 490

Rahiya, Eyno: 314, 399, 404
Ramişvili, İsidore: 28, 120, 160, 161, 167, 201, 256, 469
Ramişvili, Noe: 28, 151, 168, 170, 228, 427, 470
Ramzin, Leonid: 423
Rasputin, Grigori: 305, 358, 367, 429
Ratişvili, Guram: 56, 430, 443, 446, 454, 458, 496
Raviç, Sara: 400, 494
Rayfield, Donald: 86, 87, 439, 441, 448, 453, 458-462, 465, 473, 490, 492, 495
Razmadze, Grigori: 78, 458
Reçitski, Bayan (Jandarma Albayının Karısı): 211
Redens, Anna, Bkz. Alliluyeva, Anna
Redens, Stanislas: 419, 420
Reed, John: 381, 393, 398, 399, 402, 403, 407, 408, 447, 461, 491, 494, 495

Reiss, Tom: 167, 469, 477, 479
Richard, Marthe: 428, 496
Rikov, Aleksey: 201, 401
Rocker, Rudolf: 214
Roosevelt, Franklin D.: 102, 203
Roosevelt, Theodore: 179
Rosenfeld, Lev, Bkz. Kamenev, Lev Borisoviç
Rothschild, Baron Alphonse de: 231
Rothschild, Baron Eduard de: 120, 125, 231
Rothstein, Andrew: 221, 475
Rothstein, Fyodor: 220, 221
Ruhadze, Nestor: 171, 357, 490
Rustaveli, Şota: 48, 88, 172

Saakaşvili, Mihail: 170, 440, 469, 470
Sagiraşvili, David: 28, 34, 109, 155, 239, 249, 376, 379, 390, 398, 400, 401, 404-406, 427, 447, 450, 462, 468, 479, 492-495
Sakvarelidze, A. D.: 253, 255, 256, 479, 480
Saltikov, Filip: 340
Samoylov, İvan: 325, 361
Samoylova (Bakülü Bolşevik): 434
Serafim, Arçimandrite: 83, 84, 460
Serge, Victor: 240, 479
Sergey Aleksandroviç, Grand Dük: 370
Sergey, Patrik: 103, 460
Serov, A. (İvan'ın Babası): 259
Serov, General İvan: 273, 342, 343, 424, 467, 469, 482, 483, 488, 490, 496
Service, Robert: 20, 325, 331, 439, 448, 450, 457-462, 466-468, 471-496
Shabelski, Yarbay: 145
Simon Kandelaki, Konstantin: 118-121, 123, 124, 126, 135, 147
Sinkeviç, Yüzbaşı (Tsarevich Georgi Gemisinden): 206
Skobelev, Mihail: 322, 373
Slavatinskaya, Tatyana: 10, 26, 301, 304, 312, 326, 327, 333, 377, 422, 479, 484, 485, 487, 492, 495, 496
Slusser, Robert: 22, 490-495
Smagin, General: 123
Smirba, Hamdi: 125, 126
Smirba, Haşimi: 9, 125, 126, 447, 463, 464

Smirnov, A.P.: 282
Smith, Edward Ellis: 22, 272, 450, 451, 458, 460, 466, 467, 470-488, 493
Sobelev, Albay: 295
Solomin, V.G.: 360, 491
Somary, Felix: 249, 479
Spandaryan, Olga: 234, 238, 463, 478
Spandaryan, Suren: 26, 121, 156, 157, 179, 210, 234, 238, 239, 253, 254, 261, 266, 273, 295-297, 302-306, 344, 352-357, 361, 363, 367, 371, 463, 467, 477-479, 483, 489, 490
Stal, Ludmilla: 26, 238, 254, 324, 372, 374, 377, 422, 479, 484, 487, 492
Stasova Elena ("Yoldaş Absolut", "Yoldaş Zelma"): 28, 238, 297, 301-303, 306, 309, 368, 377, 383, 412, 480, 481, 484, 485, 492
Stein, von (Rothschild Menejeri): 122, 125
Stolipin, Peter: 208, 222, 227, 230, 239, 257, 259, 264, 288, 475
Stroyev, Teğmen: 199
Sturua, Vano: 93
Sudeykin, Albay G.P.: 115
Suhanov, Nikolay: 22, 370, 373, 375, 393, 394, 411, 427, 447, 492
Suhova, Tatyana: 259, 261-264, 309, 423, 480, 496
Sulakvelidze, Anneta: 33-36, 190, 212, 311
Sulyaşvili, D.: 71, 453, 454, 456-458
Sumbatov, Prens: 34, 37, 40, 452
Surin, Simon: 307
Suslov, Mihail: 331
Svanidze, Aleksander (Alyoşa): 27, 108, 109, 202, 233, 420, 421
Svanidze, Aleksandra (Daha Sonra Monoselidze; "Saşiko"): 27, 37, 178, 179, 188, 211, 223, 235, 310, 335, 421, 451-453, 470-474, 478, 484
Svanidze, Kato (JS'nin Karısı), Bkz. Cugaşvili, Ekaterina (Kızlık Adı Svanidze)
Svanidze, Marya (Mariko): 27, 178, 446
Svanidze, Marya Korona (Alyoşa'nın Eşi): 421, 422
Svanidze, Maryam: 235, 442, 446, 473
Svanidze, Simon: 178
Svanidze, Sipora: 178
Sverdlov, Andrey: 354
Sverdlov, Yakov Mihayloviç: 28, 150, 186, 271, 297, 307-309, 320, 326, 332-341, 344, 346, 354-356, 360, 376, 377, 385, 386, 390, 391, 394-397, 408-412, 433, 466, 467, 481, 484, 487-491, 495

Sverdlova, Klavidya: 340
Sviyatopolk-Mirski, Prens: 162
Swan, F. R.: 215

Şamil, Şeyh: 48
Şapatava, Despina: 124, 464
Şaumyan, Ekaterina: 266, 467
Şaumyan, Levan: 235, 478, 485
Şaumyan, Stepan: 23, 26, 112, 175, 179, 191, 205, 210, 213, 214, 216, 217, 221, 223, 239, 254, 259, 266, 267, 270, 271, 297, 326, 376, 391, 433, 449, 451, 458, 462, 463, 467, 473, 475, 477, 478, 480-483, 492
Şervaşidze, Prens Giorgi: 108, 170
Şervaşidze, Prenses Olimpiyada: 107
Şevardyan, Daneş: 156, 468
Şibayev, G.S. (Bakü Petrol Baronu): 249, 266, 271
Şlyapnikov, Aleksander: 368, 371, 408, 491, 495
Şostakoviç, Dmitri: 88, 127
Şreyder, Grigori: 403, 404
Ştakelberg, Barones Marya: 309, 491
Şteynberg, Isaak: 410
Şubinski, Albay: 250
Şulgin, Vasili: 368
Şveytzer, Vera: 10, 295, 296, 298, 304, 325, 352, 353, 357, 359, 361, 363, 367, 368, 483-491

Talakvadze, Alvasi: 10, 26, 253, 254, 423, 479
Tamara, Gürcistan Kraliçesi: 48, 66
Taraseev, Aleksey: 358
Taraseev, Fyodor: 341, 349, 358
Taraseeva, Anfisa: 336, 337, 349, 488, 489
Taraseeva, Daşa: 349
Taraseeva, Elizaveta: 343, 489
Taratuta, Victor: 225, 469
Tarkovski, Arseni: 87
Ter-Petrosyan, Marya ve Arşak: 52
Ter-Petrosyan, Simon ("Senko", "Kamo"): 27, 70, 108, 109, 226, 310, 468
Tihomirnov, Viktor: 305
Tihomirova, Lukerya: 308

Tinvaleli, Peder Kita: 203
Tito, Mareşal, Josip Broz: 68, 319, 321, 456
Todriya, Silva: 288, 483, 486
Tolstoy, Kont Lev: 83, 91, 256, 279, 284, 459
Toroşelidze, Malakya: 28, 156, 160, 263, 480
Toroşelidze, Minadora (Kızlık Adı, Ordjonikidze): 28, 160, 181, 199, 203, 446, 451, 468, 473
Tovstuha, Ivan V.: 50, 126
Trifonov, Yuri: 422, 484, 485, 487, 488, 495
Troçki (Trotskiy), Leon (Bronştayn): 19, 22, 23, 28, 49, 79, 83, 87, 95, 102, 106, 111, 124, 133, 149, 150, 152, 165, 169, 181-183, 186, 208, 212, 216, 218, 220, 221, 234, 279, 280, 288, 304, 322, 325, 362, 368, 370, 371, 374-376, 379, 380, 382, 385, 389-405, 408-411, 413, 425, 428, 431, 432, 447, 451, 452, 458-461, 464-467, 471, 473-477, 480, 483-487, 490-495
Troyanovski, Aleksander: 319, 320, 322, 323, 325, 335, 405, 433, 486
Troyanovski, Elena Rozmiroviç (Daha Sonra, Krilenko): 319
Troyanovski, Galina (Daha Sonra Kuybişev): 323, 325

Ulyanov, Aleksander (Lenin'in Kardeşi): 114
Ulyanova, Anna (Lenin'in Kız Kardeşi): 184
Ulyanova, Marya (Lenin'in Kız Kardeşi): 382
Uratadze, Grigol: 28, 136, 201, 205, 228, 270, 281, 427, 447, 449, 453, 463, 465-467, 472, 473, 481, 482

Vadaçkorya, Domenti: 118, 119, 123, 463, 464
Vardoyan, G.F.: 108, 109, 461
Vaşadze, G.: 171
Vatsek, İvan: 249, 268, 485
Vedenev (Tiflis Demiryolu Müdürü): 112, 462
Vereşçak, Simon: 256, 257, 307, 376, 447, 460, 470, 479, 480, 484, 492
Veyland, Olga: 319, 320, 322, 323, 486
Vinter (Bolşevik Eylemci): 397
Vişinski, Andrey: 27, 239, 240, 255, 258, 381, 405, 433, 477-480, 493, 496
Vlasik, General Nikolay: 429, 430, 434, 454, 496
Vorontsov- Daşkov, Kont İlaryon: 30, 41, 172, 227
Voznesenski (Tiflis'ten): 209, 224, 228, 451, 474
Vulih, Tatyana: 190-192, 230, 238, 239, 251, 449, 462, 463, 467, 472, 477, 478, 481, 482, 484
Vitte, Kont Sergey: 176

Yakeli, Yüzbaşı Giorgi: 121, 127, 131, 132, 134, 464, 465
Yaparidze, Prokofi (Alyoşa): 268, 377, 467, 481
Yaroslavski, Emelyan: 126, 460, 471
Yejov, Nikolay: 21, 346, 347, 442, 467, 489
Yenukidze, Abel: 26, 101, 116, 150, 179, 239, 261, 303, 369, 376, 386, 401, 421, 429, 432, 447, 460-462, 466, 468, 478, 479, 491, 492, 494
Yesenin, Sergey: 265
Yibladze, Silibistro ('Silva'): 26, 29, 93, 107, 110, 116, 151, 160, 181, 182, 228, 315, 449, 459
Yioşvili, Tato: 78
Yorciyaşvili, Arsen: 187, 188
Yordanya, Noe: 28, 29, 93, 94, 103, 107, 110-112, 124, 151, 155, 163, 167, 186, 191, 201, 205, 217, 228, 270, 315, 318, 427, 443, 450, 459, 461-464, 467, 469, 472, 481, 482, 486
Yuruli (Gori Belediye Başkanı): 61, 453, 454
Yvelaya, Simon: 221, 437

Zaharov, Filip: 332, 488
Zaytsev, Yüzbaşı Fyodor: 442
Zemliyaçka, Rozalya: 238, 251
Zinovyev, Stepan: 20, 28, 201, 264, 270, 297, 314, 315, 319, 320, 331-335, 338, 339, 344, 350, 351, 353, 355, 372, 375, 376, 378, 379, 383, 390, 391, 394, 395, 400, 409, 431, 489
Zola, Emile: 91, 108
Zubatov, Sergey V.: 114
Zubov, Yüzbaşı: 41, 452, 467, 476